

HER YÖNÜYLE ■ SIVAS KONGRESİ'NİN 100. YILINDA

SIVAS

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

Editörler

Prof. Dr. Hakan Yekbaş - Doç. Dr. Ahmet Yüksel

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Okan Güven

TARİH

CİLT
2

SIVAS2019

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Sivas Kongresi'nin 100. Yılında Her Yönüyle
Sivas Uluslararası Sempozyumu
2. Cilt

ISBN
978-605-7902-16-0 (Tk.)
978-605-7902-27-6

Editörler
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL

Editör Yardımcısı
Arş. Gör. Okan GÜVEN
Yusuf KESGİN

Baskı
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası

Kapak ve İç Düzen
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası

Dağıtım
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

Sivas/2019

İÇİNDEKİLER

17. Yüzyılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta Nahiyeleri Üçgeninde Tımar Tevcihatı ve Tımarlı Sipahiler <i>Leyla Aksu Kılıç</i>	7
Sivas Sancağında Redif Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1834-1913) <i>Mehmet Karayaman</i>	33
Gelmugad Nahiyesi'nde Kayıp Köyler Meselesi <i>Yasin Dönder</i>	59
XV ve XVI. Yüzyıllarda Tozanlı Havzasının Yerleşim Düzeni ve Nüfus Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme <i>Turan Gökçe</i>	79
İmparatorluk Topraklarında Savrulmak! Sivas'ta Sürgün ve Göç Hadiseleri (1800-1918) <i>Okan Güven – Yusuf Kesgin</i>	117
Halil Rıfat Paşa ve Sivas Valiliği <i>Nurettin Birol</i>	159
Osmanlı Dönemi'nde Sivas'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısına Dair Bazı Tespitler <i>Ahmet Uzun</i>	207
Tanzimat'ın İlanı Sırasında Sivas'ta Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Ev-Eşya ve Giyim-Kuşam) 1838-1841 <i>Hüseyin Muşmal - Zehra Hizmetli</i>	221
On Üçüncü Yüzyıldan Yirminci Yüzyıla Bir Sivas Sosyoekonomik Tarih Perspektifi Oluşturma Denemesi <i>Sarper Yılmaz</i>	241
Sivas'ın Arşiv Envanteri <i>Buket Çelik</i>	263
I. Dünya Savaşı'nın Son Yıllarında, Kurtuluş Savaşı'nın Başlangıcında (1916-1919) Suşehri'nin Konumu Ve Önemi <i>İlyas Ege</i>	279

Türk Millî Mücadelesi'nde Sivas Kongresi ve 108 gün <i>Ahmet Necip Günaydın</i>	297
The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Terms of The National Liberation Movement of Mustafa Kemal Pasha (1919–1923) <i>Vladan Virijevic</i>	321
Sivas Kongresi'nde Hâkimiyet-i Millîye Fikrinin Kabulü Meselesi <i>Mustafa Turan</i>	331
The Times Gazetesine Göre Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Tartışmaları (1919-1920) <i>İsmet Türkmen</i>	345
Sivas Kongresi'ne Katılan Delegelerin Kongre Süresince Yaptığı Çalışmalar <i>Cengiz Atlı</i>	367
Sivas Kongresinde Amerikan Mandası Tartışmalarında Hikmet Boran'ın Etkisi <i>Onur Yel</i>	385
Osmanlıdan TBMM Hükümeti'ne Tevarüs Eden Bir Kurum Muhacirîn Komisyonları: Sivas Örneği (1918-1923) <i>Recep Çelik</i>	393
Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde İlköğretim (1925-1926) <i>M. Serhan Yücel</i>	407
Tek Parti Dönemi Sivas Milletvekilleri Ve TBMM'deki Faaliyetleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme <i>Doğan Can Aktan</i>	423
Vali Akif Eyidoğan'ın Raporuna Göre İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında Sivas Vilayeti <i>Nasrullah Uzman</i>	431
Demokrat Parti Dönemi'nde TBMM'deki Sivas Milletvekilleri ve Parlamentodaki Faaliyetleri (1950-1960) <i>Filiz Çolak</i>	455
Sivas'ta 1919-1958 Arası Gerçekleştirilen Dört Miting ve Çalışma Bakanına Çekilen İki Telgraf <i>Adnan Mahiroğulları</i>	507

HER YÖNÜYLE ■ SİVAS KONGRESİ'NİN 100. YILINDA

SİVAS

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

TARİH

17. YÜZYILDA KOYULHISAR-SUŞEHİRİ VE SİSORTA NAHİYELERİ ÜÇGENİNDE TIMAR TEVCİHATI VE TIMARLI SİPAHİLER Administration Of Tımar Andtimariotsin The Triangle Of Koyulhisar-Suşehri And Sisorta In The Seventeenth Century

Leyla Aksu Kılıç*

ÖZET

Osmanlı devlet mekanizmasının askerî, idarî ve malî temelini oluşturan yapı taşlarından biri tımar sistemidir. Bu sistemin işleyişini sağlayan güç kaynağı ise tımarlı sipahilerdir. Tımar sisteminin işleyişi bir diğer ifadeyle tımarın tevcihati meselesi “Osmanlı’da tımarlı sipahi olmak” ile bağlantılı bir husustur. Tımarlı sipahilerin, tımara hak kazanma ve tımarını kaybetme süreci olarak da ele alınabilecek olan bu husus, bir yörede ya da bölgedeki tımarlı sipahilerin profilini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin klasik devrin tam olarak olgunlaştığı bir zaman dilimi olan 17. yüzyılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerini içine alan bölgedeki tımar tevcih prosedürü ve tımarlı sipahiler ele alınmıştır. Adı geçen nahiyeleri içine alan Kelkit havzası boyunca, 17. yüzyıldaki tımarlı sipahilerin tımara hak kazanma süreçleri, gösterdikleri yarar ve yoldaşlıklar ve tımarı kaybetme süreçleri dönemin Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri kaynak alınarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tımar Sistemi, Koyulhisar-Suşehri-Sisorta, Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri

ABSTRACT

Tımar system was one of the building blocks of militaristic, administrative and economic structure of Ottoman state mechanism and timariots were the power source in the operation of this system. Administration (tevcihat) of tımar system is a question connected to “being a timariot in the Ottoman State”. This question

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

which can be approached as a process of granting, distribution and cancellation of timars provides an important opportunity for developing profiles of timariots in a region.

In this study, the procedure of timar administration and timariots in the region surrounding the districts of Koyulhisar-Suşehri and Sisorta in the seventeenth century-Ottoman State, a period when the classical age was completely matured, is analyzed. The process of granting of timars to timariots, their services and cancellation of timars in the Kelkit Basin, where the districts of Koyulhisar-Suşehri and Sisorta located, during the seventeenth century will be presented based on the information gathered from Timar and Zeamet Ruznamçe Registers.

Keywords: Ottoman State, Timar System, Koyulhisar-Suşehri-Sisorta, Timar and Zeamet Ruznamçe Registers

GİRİŞ

Konu, Zaman, Mekân, Kaynaklara Dair Sınırlılıklar

Osmanlı askerî, idarî ve malî olarak devlet mekanizmasını döndüren temel unsurlardan biri olan timar sisteminin **konu** alındığı bu çalışmanın; mekân, zaman ve problematik olmak üzere üç sacayağı vardır. Konunun **mekânsal** zeminini Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyeleri **zamansal dilimini** 17. yüzyıl, **problematüğini** ise Koyulhisar-Suşehri-Sisorta nahiyeleri üçgenindeki timar tevcihati ve timarlı sipahi profilleri oluşturmaktadır.

Bugünün Giresun, Gümüşhane ve Sivas illerinin bazı kısımlarını içine alan bölge Osmanlı Devleti'nde Karahisar-ı Şarki Sancağı olarak geçmektedir. Buna göre Giresun ilinden Şebinkarahisar, Alucra, Çamoluk (Mіндеval); Gümüşhane ilinden Şiran; Sivas ilinden Koyulhisar, Ortakent (Sisorta), Suşehri, Akıncılar (Ezbider), Gökçekent (Naıblü) ve Gölova (Ağvanis) ilçeleri Karahisar-ı Sarki Livasına dâhil edilmiştir.¹ Bu çalışmanın mekânsal alanını oluşturan Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyeleri de Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlı yerlerdendir.²

¹ Fatma Acun, "15. ve 16. yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri", *Giresun Tarihi Sempozyumu, 24-25 Mayıs 1996, Bildiriler*, İstanbul, 1997, s.137.

² Sisorta ve Suşehri, isimlerinden dolayı bölgede Türkler tarafından kurulduğu düşünülen yerleşim birimlerindedir. Ve bu iki nahiye isminin de tabiatla ilgili olduğu değerlendirilmektedir. Karahisar-ı Şarki Sancağı'ndaki nahiyelerin bir kısmının Kösi Kovana, Alucara, Gavezit Mіндеval isimlerinden olayı bu nahiyelerin, bölgenin Türklerin eline geçmesinden önce var olduğunu göstermektedir. Bunların dışındaki nahiyelerin ise Türkçe, İslami veya ikisinin karışımı adlar taşımasından dolayı, bu nahiyelerin Türkler tarafından kurulduğunun delili olarak değerlendirilmektedir. Karahisar, Gezenger, Suşehri, Akşehirabad, Serin, Sisorta, Emlak, Menteşe, Gütül, Firuz, Hasangeriş, Şahneçimeni ve Yemlü gibi. Ve bunlar-

Çalışmanın **mekânsal** ayağını oluşturan ve bugün Sivas sınırları içinde kalan Suşehri-Koyulhisar-Sisorta'nın yer aldığı coğrafi saha tarih boyunca bir geçiş güzergâhı olarak kullanılmıştır. Kuzey Anadolu Ticaret yolu olarak bilinen Erzurum, Aşkale, Bayburt, Gümüşhane, Şiran, Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Niksar, Erbaa ve Amasya yolu Türklerin yerleştikleri, sonrasında Timur'un aynı yolu takip ederek Anadolu'ya girdiği ve Akkoyunlular'ın hâkimiyet tesis ederek, Osmanlı ile mücadele ettikleri bir saha olmuştur.³ Osmanlı fethini müteakip Koyulhisar'ın tahribattan etkilenmediği ve 27 köyü bulunan Suşehri'nin de durumunun iyi görüldüğü değerlendirilmektedir.⁴

Osmanlı döneminde önemli menzillerden birisi Koyulhisar'dır. Evliya Çelebi İstanbul'dan Van'a giderken geçtiği güzergâhlardan birinde "*Menzil-i Amasiyye, andan Çengalli Bel, mahûf [u] muhâtara olmağile gece ile ubûr edüp, menzil-i kal'a-i Niksâr, andan menzil-i Koyluhisâr, andan teper aşâğı uçurumdan uçarak menzil-i karye-i Keremli, andan Erzincân şehrin geçüp dinç atlar ile Erzurûm sahrâsıyla gidüp*"⁵ şeklinde bahsetmektedir. Osmanlı tarihlerinde Koyulhisar ve Koyunhisar gibi isimlerle de anılmaktadır.⁶ Suşehri isminin kul-

dan Yemlü, Sisorta ve Suşehri'nin adları tabiatla ilgilidir. Bkz. Acun, "15. ve 16. yüzyıllarda Şebinkarahisar", s.142.

³ Kürşat Kurca, *Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, İstanbul, 2012, s. 15.

⁴ Bölgede Karahisar merkezinin hasar görmemesi, kale komutanının hemen teslim olmasıyla açıklanırken, Şebhane köyleri için şap madenini çıkarmak ve işlemek olarak açıklanmaktadır. Karahisar ve Şebhane'nin durumu bu şekilde iken, diğer nahiyeler tahribattan değişik derecelerde etkilenmişlerdir. Koyulhisar ve Suşehri'nin Osmanlı fetihlerinde çok fazla tahribat görmemesine karşın "Örneğin, Alucara nahiyesinde bulunan 12 köyden 10'u boş, ikisi hariçten ve yine bu nahiyede yer alan 5 mezraadan hepsi de muattaldır. Güdül nahiyesinde bulunan 11 köyden 4'ü boş, 6'sı boş, 7'si hariçten ve 5 mezraadan tamamı muattaldır. Bölgedeki en büyük nahie olan Akşehirabad, en az sarsıntıya uğrayan nahiyedir." şeklinde tespit edilmektedir. Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Ankara, 2006, s.66.

⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, V. Kitap*, Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul, 2001, s. 12.

⁶ Koyulhisar, daha erken dönemlerde Kadı Burhaneddin hükümeti elde edince, öldürdüğü Keyhusrev'in kardeşi Zünnun'a Koyulhisar ve Akşehir taraflarını vermiştir. İsmail Hakkı Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, Yayına Hazırlayan: Recep Toparlı, Erzurum, 1992, s. 96. Sonrasında Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından Hüseyin Bey adlı bir beyden alınarak Yar Ali Bey'e verilmiştir. Koyulhisar kalesinin geri alınması için gönderilen Hamza Bey, kaleyi fethedememiştir ve Uzun Hasan'ın elindeki Ermeniyetü'l-Kübâ illerine akın yaparak yağmalamıştır. Bunun üzerine Uzun Hasan Amasya ve Tokat'ı yağmalamıştır. Yağma hadisesini duyan Osmanlı'nın Koyulhisar kalesini fetih için hareket geçmesine rağmen kayda değer bir zafer elde edememiştir. Koyulhisar'ı Gedik Ahmed Paşa almadan önce, Sivas beylerbeyi Hamza Paşa burayı almaya memur edilmiştir. Ancak Uzun Hasan'ın kuvvetlerince yenilmişti, bunun üzerine Gedik Ahmed Paşa, Hamza Bey'e yardım etmek üzere gönderilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 1983, s.54. Bir süre sonra Koyulhisar'ın

lanımı ile ilgili eski ve yeni metinlerdeki kullanımına dair bazı hususlar dikkat çekicidir. 1860'lara kadar (Osmanlı belge-kitap-yer adlarında) Suşehri adı bugünkü Gölova ilçesi ve köyleri ile bugünkü Suşehri ve Akıncılar'ın (Ezbider) bazı köylerini kapsayan yer için kullanılmıştır. Bugünkü Suşehri ise Akşehir, Akşehirabad, Erzincan Akşehiri diye geçmektedir.⁷ Mevlana bağlamında Erzincan Akşehiri ve Suşehri'nin yerine dair bir başka tartışma daha sürmektedir. Bu tartışmada öncelikle Franklin Lewis'in *Mevlânâ* adlı eseri temel alınmaktadır.⁸ Karadeniz Bölgesi sınırındaki Doğanşar ile Koyulhisar ilçesinin Mesudiye'ye doğru olan tarafında yer alan yöre Sisorta olarak adlandırılmaktadır.⁹ Sisorta nahiyesi bugün Ortakent Bucağı olarak Koyulhisar ilçesine bağlıdır ve 1569 tarihinde Sisorta nahiyesinde 18 adet karye, 11 adet mezra, 3 adet zemin ve 1 çayır ve iki adet müsellemler grubu bulunmaktadır. Sisorta nahiyesinde bulunan mezzarlar ve diğer birimlerin toplam hâsılı 10.680 akçedir.¹⁰

fethedilmesi ile Uzun Hasan'ın üzerine yürümek için harekete geçmiştir. Bu süreçte Trabzon'un da fethedildiğini görülmektedir. Koyulhisar kalesinin fethi, Akkoyunlular ile mücadele ve Trabzon'un fethine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-düvel*, Metin-Notlar ve Çeviri: Ahmed Ağırakça, İstanbul, 1995, s. 260-262.

⁷ Ayrıca, Suşehri 1933'e kadar Şebinkarahisar vilayetine, 1933'den sonra Sivas vilayetine bağlanmıştır. Suşehri adının Osmanlı dönemindeki kullanımı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dursun Ayan, *Çobani Baba Menkıbesi*, İstanbul, 2017, s. 3-7.

⁸ Lewis eserinde Eflakî'nin bilgisine de dayanarak, "Akşehir adlı yerin Erzincan yakınında olduğunu, Bahaeddin Veled ailesinin Eflakî'ye göre dört yıl, Sipaşsalar'a göre bir yıl burada kalıp medresede ders verdiğini belirtir. Franklin, bu kez Sipehsalar adlı esere dayanarak, kendi incelemelerini de dikkate alarak Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled ve ailesinin Kasım 1217-Mart 1218 tarihleri arasında Erzincan Akşehiri'nde olduğunu belirtmektedir. Ancak Lewis de bölgede Akşehir isminde bir yerin olmadığını belirtmekle beraber, Le Strange'in verdiği XIV. yüzyılda "Sivas-Zara'nın doğusuna iki günlük, Erzincan'ın batsına üç günlük mesafede bu isimde bir kasabanın bulunduğu" bilgisini aktarmaktadır (Lewis 2010, s. 104). Le Strange'dan aktarılan bilgi doğrudur. Çünkü Akşar/Akşehir kullanımları o dönem Suşehri (Erzincan Akşehiri ya da Akşehir Abad) tarihi için geçerlidir. Bu çalışmada Le Strange'dan aktarılan bilgiyi destekleyen bir görüştür ve Franklin Lewis'in Mevlânâ adlı çalışmasındaki tereddüdü kaldırmaktadır." Dursun Ayan, "Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehiri)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı:26, Bahar 2017, s.25-26.

⁹ Nuray Lale, *Sivas Kuzeyindeki Dağlık Alanlarda Orman Kalıntıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 41.

¹⁰ 1569 yılında Sisorta nahiyesinde mezzarların, zemin ve çayırların durumu şu şekildedir; "Bu hasıl içerisinde mezzarların geliri 5.700 akçedir. Bu mezzarlardan Yenice isimli mezzarın 1.000 akçe hasılı olup mülk tıvardır. Yenice isimli diğer bir mezra ise müsellemler tarafından ekilmekteydi. Nahiye'de bulunan zeminlerden bir kısmı Sis-orta kalesi dizdarı olan Hızır'ın ve bir kısmı da İshak isminde birisinin tasarrufunda olup, bunun karşılığında eşkinçi göndermekle mükelleflerdi. Defterde diğer karyelerden bağımsız olarak kaydedilmiş tek çayır ise Ziyar karyesi sınırında olup hasılı 300 akçeydi. Bu çayır, Sungur Çeribaşı, Mahmud, Bayram, Hurşid ve Ferhad isimli sipahilerin tasarrufunda olup, ahalinin burada ziraat yapmaması emrolunmuştu". Aydın Kurt, *1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sanca-*

Osmanlı idari yapılanması içinde Koyulhisar, Sisorta ve Suşehri nahiyelerinin durumunu tahrirlerden takip etmek mümkündür. Bölgenin ilk tahriri 1485 tarihli'dir. Bu tahrire göre Karahisar ile Koyulhisar Rum Eyaleti'ne bağlıdır. Karahisar'a Emlak, Kösi, Alucara ve Tuzeri, Menteşe, Güdül, Gavezit, Gezenger, Muradi Mindavel, Kovana, Serin, Menkufe, Eğili, Suşehri ve Akşehirabad, Koyulhisar'a ise Hasangeriş, Firuz, Şahneçimeni, Sisorta, Naiblü ve Yemlü bağlıdır.¹¹ Koyulhisar, Sisorta ve Suşehri nahiyelerinin 15. ve 16. yüzyıllardaki büyüklükleri tahrir defterlerine dayalı olarak yapılan çalışmalarda ortaya konmuştur. Acun'un çalışmasına göre Koyulhisar 37, Suşehri 27 ve Sisorta 24 köyden oluşmaktadır. Bu cümleden olarak Koyulhisar en büyük, Sisorta ise en küçük ölçekli yerleşim birimidir. Bu çalışmaya göre Karahisar-ı Şarki Sancağı'ndaki nahiyeler içinde Akşehirabad en büyük yerleşim birimi iken, Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyeleri orta ölçekli yerleşim birimlerindedir.¹² Tahrir uygulamalarından hareketle Karahisar-ı Şarki'deki malikâne hisselerini mülk olarak tasarruf eden şahısların büyük bir kısmının Koyulhisar'da yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Koyulhisar'daki mülk sahipleri arasında Zaim Rüstem Bey ve serasker Ağacık isimleri öne çıkan kimselerdir. Bölgede 1520'lere doğru mülklerin satın alınarak belli başlı kişilere intikal ettiği görülmektedir. Mesela, Suşehri nahiyesindeki bütün malikâne hisselerin Hasan Fakih tarafından satın alındığı teslim edilmiştir.¹³

1613 tarihli son tahrir defterinde bölgede Karahisar'ın yanı sıra Şıryan Mindaval, Elişe, Alucara, Menteşe, Gazevid, Emlak, Akşehirabad, Hasangeriş, Yemlü, Firuz, Naiblü, Şahneçimeni'nin ile birlikte Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyeleri de kayıtlıdır. 1613'deki son tahrir ile 1643 tarihli Avaz defteri arasındaki veriler karşılaştırıldığında Koyulhisar ve Suşehri ve Sisorta'nın varlığını devam ettirdiği görülmektedir. 17. yüzyıldaki 1613 ta-

ğında *Timar Teşkilatı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2017, s.104-105.

¹¹ Fatma Acun, *Karahisar-ı Şarki...*, s.50-51.

¹² Akşehirabad 98 köy ile en büyük nahiyeye iken; Koyulhisar 37, Menkufe 32, Suşehri 27, Sisorta 24, Gazevid 22, Mindavel 21, Serin 18, Şahneçimeni 17, Menteşe 16, Firuz 15, Emlak 14, Gezenger 13, Alucara ve Tuzeri 12, Güdül 11, Şebhane Köyleri 11 köy ile orta ölçekli, Kovana 10, Naiblü 10, Elişi 7, Yemlü 5 ve Hasangeriş 1 köy ile küçük ölçekli nahiyelerdendir. Acun, "15. ve 16. yüzyıllarda Şebinkarahisar", s. 149.

¹³ Acun, *Karahisar-ı Şarki*, s. 83. 16. yüzyılın başında Koyulhisar nahiyesindeki daha öncesinde 20.000 akçenin üzerinde zeamete sahip olan zaim Rüstem Bey, serasker ve miralay görülmemektedir. Bu durum, bölgedeki idari düzenlemelerle birlikte kaza sistemine geçişle birlikte daha önceki sistemde ön planda olan zeamet ve seraskerliğin geçerliliğinin kalmamasıyla yorumlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz., Acun, *Karahisar-ı Şarki*, s. 154.

rihli son tahrir uygulaması ile 1643 tarihli Avarız defterindeki köy sayılarına göre karşılaştırmalar yapılmıştır. Buna göre Suşehri nahiyesi 1613'de 76-1643'de 56, Koyulhisar nahiyesi 1613'de 32-1643'de 52, Sisorta nahiyesi ise 1613'de 17-1643'de 12 köye sahiptir. Bu nahiyelerin Karahisar-ı Şarki Sancağı içindeki konumu ise, 1613'de Akşehirabad 102 köy ile birinci, 86 köy ile Şıryan, 76 köy ile Suşehri üçüncü büyük nahiyedir. 1643'de ise Gazevid 66 köy ile birinci, Akşehirabad 65 köy ile ikinci, Suşehri 56 köy ile yine üçüncü sıradadır. Sisorta'nın ise Suşehri ve Koyulhisar ile karşılaştırıldığında ve sancak genelinde de en az köye sahip nahiyeye olduğu görülmektedir. Bölgedeki nahiyeler incelendiğinde küçük ölçekli nahiyelerin daha ziyade Koyulhisar, büyük ve orta ölçekli nahiyelerin ise Karahisar kesiminde yer aldığı tespit edilmektedir. Buna göre Sisorta'nın Koyulhisar kesiminde, Suşehri'nin ise Karahisar kesiminde olduğu ifade edilmelidir.¹⁴ Sisorta'nın hem sancak genelindeki nahiyelere göre hem de Koyulhisar ve Suşehri'ne göre küçük ölçekli yerlerden olduğu söylenmelidir.

Çalışmanın **kaynak grubu** *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'dir. Adı geçen bu defter grubu, 1955 yılında Fekete Lajos tarafından "*içerisine ilgili ve tezkirelerin sırasına göre kaydolunduğu defterler olarak*" tanımlanmıştır. Fekete, bu defter grubunun biyografik kaynak olarak değerine şu ifadelerle dikkat çekmektedir.¹⁵ *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defteri* ya da *Timar-Ruznamçe Defteri* veya *Ruznamçe Defteri* de denilen bu kaynak grubunu Afyoncu ise "*tımar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için defterhâne tarafından verilen tezkire sûretlerini ihtiva eden ve tımarlarla ilgili en son bilgileri ihtiva ettiğinden*

¹⁴ 1613 tarihli son tahrir ile 1643 tarihli Avarız defterinin verilerin nahiyelere göre "ilk dönemde büyüklüklerin daha geniş bir yelpazeye dağıldığı, ikinci dönemde ise azaldığıdır: 30 köyden küçük nahiyelerin sayısı ilk dönemde 8 iken, bu sayı ikinci dönemde 4'e düşmüştür. Bu durum, ilk dönemdeki irili ufaklı nahiyelerden, ikinci dönemde daha büyük nahiyeye birimine geçiş olarak değerlendirilebilir. Bölge nüfusunda yaşanan değişmelerin bu süreçte tesiri olduğu muhakkaktır" şeklinde değerlendirilmektedir. Mehmet Öz-Fatma Acun, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII-Karahisar-ı Şarki Sancağı Mufassal Avârız Defteri (1642-43 Tarihli)*, Ankara, 2008, s.X171-XXXI. Mezûr defterlere göre nahiyelere göre nüfusu ve nüfus yapısı üzerine detaylı tahliller yapılmıştır. Buna göre Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerinin 17. yüzyılın ilk yarısındaki nüfusu şu şekildedir; Koyulhisar 1613'de 801-1643'de 779, Suşehri 1613'de 797-1643'de 457, Sisorta 1613'de 379-1643'de 124'tür. Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerinin Karahisar-ı Şarki Sancağı geneli ile karşılaştırmalı olarak nüfusu ve nüfus yapısı hakkında bkz., Öz-Acun, *a.g.e.*, s.XXXIII-XLI.

¹⁵ "Bu defterler mülk ve timar sahiplerinin (aynı şekilde timar isteyenlerin) isimlerini, timar hâsıllarını, timar sahipleri ile timara talip olanlar hakkında geniş biyografik malûmatı, bazen menşeleri, askeri faaliyetleri, üst makamlarla şahsi ilişkileri hakkında kısa bilgileri ihtiva eder ve Osmanlı İmparatorluğu'nda timar sahipleri zümresi hususunda güzel bir tablo elde edilmesine vasıta olur" Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s. 127-138.

timar sisteminin kontrolü açısından son derece ehemmiyetli"¹⁶ olduğu şeklinde önemini ortaya koymaktadır. Genellikle bir eyalete bağlı sancakların tezki-
releri ayrı cüzler içerisinde olan bu defterler, tımarlı sipahi sayısının fazla
olduğu sancaklarda yıl yıl müstakil olarak tutulmuşlardır.¹⁷ Çalışmamızda
kullanılan *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* de, Fekete'nin kullandığı tür
ile benzer muhtevaya-biyografik içeriğe sahiptir. Bu sebeple çalışmada Ko-
yulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerinin 17. yüzyılda timar sahiplerinin
kimin oğlu oldukları, tımara hak kazanmak için ne gibi yararlılıklar göster-
dikleri, hangi muharebelerde ya da kale tamiratında buldukları gibi bil-
gilerin yanı sıra kendilerine verilen timar ve terakkiler hususunda Ruznam-
çe defterleri detaylı bir tahlile imkân vermektedir.

17. Yüzyılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki tımarlı si-
pahiler kimlerdi? Kimin oğlu idiler? Ne tür yararlılık göstermişlerdi? Hangi
muharebe ya da muhafazaya katılmış ve kendilerine kaç akçelik timar tev-
cih edilmişti? vb. sorulara cevap verilebilmektedir. Bu açıdan kullanılan
Timar ve Zeamet Ruznamçe Defteri'nin sunduğu biyografik bilgiler, bu yüz-
yılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta üçgenindeki tımarlı sipahi profiline dair
kaynaklık edebilecek bir muhtevaya sahiptir.¹⁸ Bu sebeple çalışmada Ko-
yulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyeleri temelinde tımarlı sipahilerin tımara
hak kazanma süreci, tımarın tasarruf edilmesi ve buna dair bürokratik mu-
amelat tımarın getirdiği yükümlülükler ve tımarın kaybedilmesine dair sü-

¹⁶ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XV-17I. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s. 27.

¹⁷ Erken tarihli ruznamçe defterleri çok geniş sahaları ve birkaç yılı kapsarken, timar sisteminin gelişmesi ile daha dar bölgelere göre hazırlanmıştır. Bu defter grubunun muhteva analizine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Afyoncu, a.g.t., s. 27-30. Nejat Göyünç'ün Fekete'nin kullandığı defterler üzerindeki değerlendirmesine göre, Fekete'nin kullandığı defterlerde yalnız timar tevcihleri bulunmaktadır. Bu sebeple Fekete çalışmalarında, timar sahiplerinin kimin oğlu oldukları, hangi muharebelerde bulunup, ne gibi yararlılıklar gösterdikleri ve bundan dolayı kendilerine timar veya terakki verildiğine dair hususlarda bilgi vermektedir. Nejat Göyünç'ün bir değerlendirmesine göre, Timar Ruznamçe defterlerinin zeamet ve has tevcihlerine ait kayıtlar da bulunduğundan, daha yüksek kademedeki sancakbeyi, beylerbeyi, defterdar, vezir gibi devlet memurlarına, şehzadelerin maiyetlerindeki lala, defterdar ve nişanlılara, bir kısım devlet ileri gelenlerinin akrabalarına ve çocuklarına ait de zengin malûmat bulunmaktadır. Bundan dolayı has ve benzeri tevcihlerde, bunların yeni bir görev gelişmesiyle dolayısı ile verilmesinden dolayı, hem tevcih tarihlerini öğrenmek, hem de ilgilinin eski görevi hakkında da fikir edinmek mümkün olabilmektedir. Nejat Göyünç, a.g.m., s. 128.

¹⁸ Bu hususta çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlardan biri için bkz., Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Tımarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011; Aynı yazar, "Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM*, Sayı:19, 2008, s.175-187; Aynı yazar, "Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *OTAM*, Sayı:21, 2009, s.81-93.

reç incelenmeye çalışılacaktır. Bunun için, *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterindeki Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerine ait verilerden hareketle, bu üçgendeki tımarlı sipahi profili ve tımar tevcih prosedürü üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.*

Tablo 1: Çalışmada kullanılan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinin Listesi*

Numara	Katalog Adı	Katalog Numarası	Hicri Yıl	Miladi Yıl
1	DFE.RZ.d.	321	1020.Z.29	1611/1612
2	DFE.RZ.d.	333	1022.Z.29	1613/1614
3	DFE.RZ.d.	381	1028.Z.29	1618/1619
4	DFE.RZ.d.	536	1043.Z.29	1633/1634
5	DFE.RZ.d.	565	1048.Z.29	1638/1639
6	DFE.RZ.d.	593	1052.Z.29	1642/1643
7	DFE.RZ.d.	695	1066.Z.29	1655/1656
8	DFE.RZ.d.	808	1078.Z.29	1667/1668
9	DFE.RZ.d.	892	1093.Z.29	1682/1683
10	DFE.RZ.d.	968	1103.Z.29	1691/1692
11	DFE.RZ.d.	976	1104.Z.29	1692/1693

I. Bölüm: Tımar Sisteminin Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta Nahiyeleri Üçgenindeki İşleyişi

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'nin kaynaklığında Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin işleyiş mekanizmasında tımarlı sipahi profilleri çıkarılabileceği yukarıda ifade edilmişti. Tımarlı sipahiler, tımar sistemini döndüren en önemli çarklardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu cümleden olarak Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki sipahilerin, -bu bölümde çeşitli alt başlıklar altında- tımar sahibi olmasına yönelik bürokratik muamelelerin işleyişine değinilmeye çalışılacaktır. Öncelikle Osmanlı devlet mekanizması içinde –genel prosedürleri çerçevesinde- bürokratik sürecin işleyişi kısaca şu şekildedir; ilk olarak sancakbeyi veya beylerbeyi, adayların bir listesini çıkarıp balmumu ile mühürlü bir zarf içinde İstanbul'daki veya sefere çıkmışsa bulunduğu yerdeki, sadrazama gönderirdi. Sonrasında Dîvân-ı Hümâyün sultanın adına bir “ferman” hazırlar ve beylerbeyine “filanca adaya bir tımar tahsis ederek padişah adına ona göndermesi için” emir verilirdi. Son aşamasında ise iradeyi alan aday babasının atama beratı ile birlikte beylerine götürür, beylerbeyi de beratın geçerli olup olmadığına bakar veya evrak arasında berat yoksa babasının tımar kaydını tahrir defterinde arardı. Aday ayrıca askerî sınıfın içinden, bir sipahinin oğlu olduğuna tanıklık edebilecek bir veya birden çok kişi bulmak zorundaydı. Bunun

üzerine beylerbeyi boş veya ileride boşalabilecek bir tımarı adaya tevcih ederdi. Tımar almaya hak kazanan adayın berat alabilmesi için, beylerbeyinin bir tezkire kaleme alarak adayın adını, şahitlerin adlarını, tımarın bulunduğu yeri ve değerini belirtmesi gerekmektedir. Adayın babasının beratı eksikse, beylerbeyi sayfanın arkasına “babanın falan yıl verilmiş olan beratı kayıptır” diye bir şerh yazıp belgeyi adaya verirdi. Aday da altı ay içinde beylerbeyinin tezkiresini bir beratla değiştirirdi. Bu işlemin yapılabilmesi için adayın ya kendisinin ya da vekilinin İstanbul’a gelerek Defterhane’ye başvurması ve tezkirenin ilgili sancağın tımar tahsisleri ruznamçesine işlenmesi gerekmektedir. Tımarın tezkirede gösterilen değerinin özet defterdeki kayda uygun olup olmadığını incelemek ve değilse tezkireyi defter kaydına uyacak şekilde değiştirmek Defterhane’nin işlerinden biridir. Defterhane aynı zamanda tahsisin tımarın çekirdeğinde bir bölünmeye yol açıp açmayacağını tahkik etmekle de yükümlüdür. Bu işlemler tamamlandıktan sonra evrak başkâtibin önüne gelir ve o da sultan adına bir berat kaleme alınmasına izin verirdi. Bütün bu sürecin sonunda aday beratı alır ve usulüne uygun olarak atanmış bir sipahi sıfatıyla tımarının başına dönmeye hak kazanırdı.¹⁹

1-Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta Nahiyelerinde Tımar ve Zeametler

17. Yüzyıl boyunca adı geçen nahiyelerdeki tımarlı sipahiler ve tımarları/zeametleri ile ilgili işlem yapılmış 263 kayıt tespit edilmiştir. Adı geçen kayıtlara göre Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki tımar ve zeamet kayıtlarının dağılımı şu şekildedir;

Tablo 2: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine göre Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Tımar ve Zeametlerin Nahiyelere Göre Dağılımı

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Tımar	63	143	44
Zeamet	6	7	0
Toplam	69	150	44

Yukarıdaki tabloya göre 17. yüzyıl boyunca defterlerdeki Koyulhisar nahiyesindeki tımarlı sipahilerle ilgili kayıtlar 69 adettir. Bunların 6’sı zeamet 63’ü tımarlıdır. Suşehri’nde Koyulhisar nahiyesine göre hem tımar hem de zeamet kaydı daha fazladır. Suşehri nahiyesindeki kayıtların 143’ü tımar

¹⁹ Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev.: Şiar Yalçın, İstanbul, 2006, s. 265-267.

7'si zeamet; Sisorta nahiyesindeki 44 kaydın tamamı tımarlıdır. Buna göre Kelkit vadisindeki bu yerleşmelerden en çok Suşehri nahiyesindeki tımarlı sipahiler ile ilgili kayıt mevcut iken, Koyulhisar ve Sisorta nahiyeleri Suşehri'nin çok gerisinde kalmaktadır. Ancak adı geçen üç nahiyedeki tımar tevcihlerinin ortak özelliği yüzyıl boyunca çeşitli gerekçelerle tutulmuş 263 kayıttaki sipahilerin hemen hemen tamamına, bulunduğu sancaktan tımar tevcihi yapılmasıdır. Bu durum, tımarlı sipahilerin tımarlarının bulunduğu sancakta oturması gerektiğine yönelik genel bir kuralın yanı sıra mahlûl tımarların aynı sancaktaki tımarlardan mazul sipahilere verilmesi yönündeki hükümde tımarlı sipahileri sancak içinde tutmak yönünde bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Kayıtlardaki zeamet sahiplerinden ikisi dergâh-ı âli çavuşudur. Zeamet sahibi dergâh-ı âli çavuşlarından biri 1614 tarihli kayda göre Koyulhisar nahiyesinden Bekir Çavuş'tur. Bekir Çavuş Erzurum beylerbeyi Hasan'a mektup göndererek, Koyulhisar nahiyesinde 30.000 akçe zeamete mutasarrıf olan Osman'ın Erzurum muhafazasına ve muharebelere varmadığından zeametinin mahlûl; aynı şekilde Şark seferine varmayan Kâtip Ali'nin de 11.000 akçe tımarı mahlûl; aynı zamanda 5.000 akçe tımarın mutasarrıf Mustafa'nın da fevt olduğunu bildirmektedir. Bu dirliklerin mezkûr kişilerden Bekir Çavuş'a tevcih olunup berati için tezkire verildiği görülmektedir.²⁰ Bir diğer zeamet sahibi dergâh-ı âli çavuşlarından Abdülhalil'dir. 1634 tarihli bu kayda göre, dergâh-ı âli çavuşlarından Abdülhalil'in Erzurum muhafazasında ve Van kalesi muhafazasında hizmette ve ferman olunan yoklamada mevcut olduğundan dolayı beratinin yenilendiği görülmektedir.²¹ Diğer zeamet sahiplerinden biri Suşehri nahiyesinden "zeamet-i benam-ı Mehmed an tahvil-i hod" olarak kaydedilmiştir ve yekûnu 28.000 akçedir.²²

Bir başka zeamet yine Suşehri nahiyesindedir ve "zeamet-i benam-ı Ali an-tahvil Yusuf el-müteveffa" olarak kayıtlanmıştır ve ber-vech-i tekmil 24.000 akçedir. Orta boylu, ela gözlü, çatkı kaşlı Ali'nin dergâh-ı muallâya

²⁰ DFR_RZ_d. 333-63-125 a yüzü.

²¹ DFR_RZ_d. 536-156-333 b yüzü.

²² Bu kayıt şu şekildedir; "Cülus-ı hümayun vaki olmağla umumen tecdid-i berevat ferman olunmağın Karahisar-ı Şarki Sancağında Suşehri Nahiyesinde... nam karye ve gayrinden dört bin yüz akçe zeamete sene isna ve erbain ve elf Şevvalin yedinci gününden merhum Hüdavendigar tâbe serahu beratıyla mutasarrıf olan Mehmed gelüp tarih-i mezburdan berü zeametim üzerimde dır deyu berat tecdid olunmak rica etmeğın zeametim olduğu sancakta sakin olup alaybeyisi bayrağı altında sefer eşmek şartıyla müceddeden tevcih olunub der-i devletten berat-ı alışan için tezkire verildi. Tahriren fi selh-i şehr-i Rebiyülahirü'l-haram sene isna ve hamsin ve elf" DFR_RZ_d. 593-112-221 a yüzü.

gelerek öncesindeki yararlığı dolayısıyla, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda Suşehri nahiyesinden 23.000 akçe zeamete mutasarrıf olan Yusuf fevt olup zeameti mahlûl olması sebebiyle kendisine verilmesini rica etmektedir. Bahse konu olan kayıt Ali için *"zeameti olduğu sancakta sakin olup alaybeyisi bayrağı altında sefer etmek şartıyla tevcih olunması sene seb'a ve seb'iyn ve elf Muharreminin yedinci günü tarihiyle hükm-i şerif verildikten sonra tezkiresi ihraç olunmak ferman olunmağın ber-muceb-i ferman-ı ali zikrolunan yiğirmi üç bin yüz akçe zemet müteveffa-yı merkum Yusuf tahvilinden iptida bedelinden noksantıyla ve terakkileriyle yiğirmi dört bin akçe üzere mumaileyh Ali'ye zide kadruhu tevcih olunup berat-ı alışan için tezkire verildi. 21 şehr-i muharemü'l- haram sene seb'a ve seb'iyn ve elf"* ifadeleri ile son bulmaktadır.²³ Benzer bir muhtevaya sahip bir diğer zemet kaydı yine Suşehri nahiyesinden *"zeamet-i benam-ı Hüseyin"* e ait olan 24.000 akçelik zemet hissesidir. Hüseyin'in de -bir önceki zemet sahibi Ali gibi yararlılığı arz olunup- 24.000 akçelik tımarı Ali tahvilinden aldığı görülmektedir.²⁴

Bir diğer zemet sahibi Mahmud tahvilinden yekûnda 51.500 akçelik zeamete sahip olan Osman'dır ve *"liva-yı mezbur alaybeyi Mustafa arz etmeğın sancağında sakin olup alaybeyisi bayrağı altında sefer etmek şartıyla tevcih olunup berat-ı alışan için tezkire"*²⁵ verilmiştir. Suşehri nahiyesinden 51.500 akçelik bir başka zemet sahibi Ahmed veled-i Abdullah'dır. Bir cûlus-ı hümayun beratı olan Ahmed veled-i Abdullah'ın bu kaydına göre merhum Hüdavendigâr beratıyla zeametimidir diye *"beratı tecdid olunmak rica etmeğın der-i devletin tecdid-i berat-ı alışan için tezkire verildi. Fi 10 sene semaniye ve işriyn ve elf"*²⁶ şeklinde kayıt tutulmuştur. Diğer zemet sahipleri ise Suşehri nahiyesinden müteveffa Şaban tahvilinden yekûnda 28.000 akçelik zeamete muta-

²³ 8 DFR_RZ_d. 08-37-77 a yüzü.

²⁴ Hüseyin de Ali gibi benzer yükümlülükleri taşımaktadır. Kayıt şu şekildedir; *"zeameti olduğu sancakta sakin olup alaybeyisi bayrağı altında sefer etmek şartıyla tevcih olunması sene seb'a ve seb'iyn ve elf Cemaziyelahirinin gurre-i tarihiyle hükm-i şerif verildikten sonra tezkiresi ihac olunmak ferman olunmağın ber-muceb-i ferman-ı ali zikrolunan yiğirmi beş bin yüz akçe zeamete vech-i meşruh üzere ibraz etmek müteveffa-yı merkum tahvilinden iptida bedelinden noksantıyla ve terakkileriyle yiğirmi dört bin akçe olmak üzere mumaileyh Hüseyin zide kadruhu tevcih olunup berat-ı alışan için tezkire verildi. Tahriren gurre-i şehr-i Cemaziyelahir sene seb'a ve seb'iyn ve elf"* DFR_RZ_d. 808-38-79 b yüzü.

²⁵ DFR_RZ_d. 976-43-87 a yüzü.

²⁶ DFR_RZ_d. 381-106-211 b yüzü. Ayrıca Ahmet veled-i Abdullah'ın daha sonraki bir diğer kayıta beratının yenilediği görülmektedir. Ahmed veled-i Abdullah ile ilgili ikinci kayıt şu şekildedir; *"akçe zeamete berat-ı alışan ile mutasarrıf olan mezkûr Ahmed kulları gelip sene 1032 Cemaziyelahirin üçüncü gününden vaki olan hizmetlerde ve hala ferman olunan yoklamada mevcud ve vilayette sakin olduğuna alaybeyisi şahadet etmeğın ber-muceb-i emr-i âli müceddeden tevcih olunup berat-ı alışan için tezkire verildi. Fi 25 Ramazan sene 1042"* DFR_RZ_d. 536-121-263 a yüzü.

sarrıf olan “zeamet-i benam-ı Mehmed”; müteveffa Yusuf tahvilinden “zeamet-i benam-ı Ali”dir²⁷; bir diğeri Ali tahvilinden “zeamet-i benam-ı Hüseyin”dir²⁸; bir başka zeamet sahibi ise Mahmud tahvilinden zeamet sahibi olan Osman’dır²⁹. Koyulhisar nahiyesinden zeamet sahipleri ise kısaca şunlardır; el-fariğ Hüseyin tahvilinden “zeamet-i benam-ı İbrahim”³⁰; Halil tahvilinden ber-vech-i tekmi 41.075 akçelik zeamete mutasarrıf olan “zeamet-i benam-ı Ali”³¹; bir diğeri müteveffa Mehmed tahvilinden yekun 23250 akçelik zeamete mutasarrıf olan “zeamet-i benam-ı Ali”³²dir.

Tablo 3: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine Göre Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Toprağın Kullanımı

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Be-nevbet	4	26	28
Ber-vech-i iştirak	2	1	2
Diğer	63	123	14
Toplam	69	150	44

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerindeki kayıtlara göre Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerinde toprağın kullanımında “be-nevbet tımar” dikkat çekicidir. Ayrıca tımarın ber-vech-i iştiraken tevcih olduğu kayıtlar da mevcuttur. Yukarıdaki tabloya göre Sisorta nahiyesinin %64'lük kısmı; Suşehri nahiyesinin %17'lik kısmı; Koyulhisar nahiyesinin ise sadece %5'lik kısmı be-nevbet tımarıdır. Bu cümleden olarak Koyulhisar ve Suşehri'ne göre daha az miktarda tımar kaydının olduğu Sisorta'da tımarların büyük çoğunluğu be-nevbet tımarıdır. Birden fazla kişinin üzerinde bulunan ve sa-

²⁷ Kayıt şu şekildedir; “Orta boylu, ela gözlü, çatık kaşlı mümaileyh Ali zîde kadruhu dergah-ı muallaya gelüp bundan akdem yararlığı arz olundukta iptidadan yirmi bin akçe zeamete yararlığı olmağla iki zaim ikişer bin akçe terakkilere ile evamir-i şerif verilüp Karahisar-ı Şarki Sancağında Suşehri Nahiyesinde ? nam karye ve gayriden yirmi üç bin akçe zeamete mutasarrıf olan Yusuf fevt olup zeameti mahlul olmağla kendüye verilmek babında inayet rica etmeğin zeameti olduğu sancakta sakin olup alaybeyisi bayrağı altında sefer etmek şartıyla tevcih olunması sene seb'a ve seb'iyin ve elf Muharreminin yedinci günü tarihiyle hükm-i şerif verildikten sonra tezkiresi ihaç olunmak ferman olunmağın ber-muceb-i ferman-ı ali zikrolunan yığirmi üç bin yüz akçe zeamet müteveffa-yı merkum Yusuf tahvilinden iptida bedelinden noksanıyla ve terakkileriyle yığirmi dört bin akçe üzere mumaileyh Ali'ye zîde kadruhu tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildi. 21 şehri Muharemü'l-haram sene seb'a ve seb'iyin ve elf” DFR_RZ_d. 808-37-77 a yüzü.

²⁸ DFR_RZ_d. 808-38-79 b yüzü.

²⁹ DFR_RZ_d. 976-43-87 a yüzü.

³⁰ DFR_RZ_d. 536-154-329 b yüzü.

³¹ DFR_RZ_d. 536-155-331 a yüzü.

³² DFR_RZ_d. 536-155-331 b yüzü.

hiplerinin sırayla sefere gitmekle yükümlü olduğu be-nevbet tımar 17. yüzyıl boyunca, Sisorta nahiyesindeki toplam kayıtların yarısından fazladır. Suşehri nahiyesinde 123'e 26; Koyulhisar nahiyesinde ise 63'e 4 be-nevbet tımar şeklindedir.³³

Bu türden tımar kayıtlarından biri Nahiye-i Suşehri'nden Süleyman veled-i Hüseyin'e aittir. Be-nevbet tımandan hisseye mutasarrıf olan babası Hüseyin'in fevt olması ile tımarı oğlu Süleyman'a şu ifadeler ile tevcih edilmiştir; *"sahih sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği beratı babası beratı olduğuna on nefer mutemedünaleyh sipahiler şهادetiyle alaybeyi ilam etmeğin babası hissesi şerikleri ile ber-karar-ı sabık üzere be-nevbet eşmek üzere tevcih olunan berat-ı alıšan için tezkire verildi. Tahriren fi şehr-i Ramazanü'l-mübarek. Sene tis'a aşr ve elf."*³⁴ Benzer bir başka kayıt ise Koyulhisar nahiyesinden "tımar-ı Ahmed veled-i Mustafa an-tahvil-i Veli sefer-i sabık" şeklindedir. Ahmed'in fevt olan babası Mustafa'nın sahii sulbi oğlu olduğu ve ibraz ettiği beratının babası beratı olduğuna şهادet edilmiş ve şerikleri ile be-nevbet eşmek üzere tezkiresi verilmiştir.³⁵ Bu türden bir diğer berat Sisorta nahiyesinden "tımar-ı Mehmed an-tahvil-i Ali el-müteveffa" olarak kaydedilmiş olan Mehmed'e aittir. Be-nevbet tımarı hissesi olan Ali'nin fevt olması ve Hüseyin'in ferman olunan yoklamada olmaması dolayısıyla mahlûl olan tımarlarına be-nevbet eşmek üzere Mehmed'e tevcih olunmuştur.³⁶

Adı geçen nahiyelerde tımarın ber-vech-i iştirak olarak tevcih edildiğini gösteren kayıtlar, be-nevbet ve diğer tımar kayıtlarına göre daha azdır. Ber-vech-i iştiraken tevcih edilen tımarlar yine Sisorta nahiyesinde daha fazladır. Ber-vech-i iştiraken tevcih edilen tımarların, defterlerdeki toplam tımar kayıtlarına göre oranı Sisorta'da %5, Koyulhisar'da %3, Suşehri'nde %1'dir. Bu tür tımarlardan biri Nahiye-i Koyulhisar'dan Pirhan veled-i

³³ İcmal defterlerinde kaç kişiye kayıtlı ise, bunlar ortaklaşa tasarruf ederler ve harp zamanlarında da nöbetle sefere giderlerdi. Sefere bizzat kendileri gitmekle yükümlüdürler, cebelü gönderemezlerdi. Tımar sahibi öldüğünde arazi oğluna verilir, oğlu yoksa ya da tımarı talep olmazsa başkasına verilir. Eğer babadan kalma tımar ise kardeşe de verilir.

³⁴ DFR_RZ_d. 333-48-95 a yüzü.

³⁵ Kayıt şöyledir; *"...liva-yı mezburda tımarı mutasarrıf iken fevt olan Mustafa'nın sahii sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği beratı babası beratı olduğuna divan-ı Erzurum çavuşlarından Maksud Çavuş ve neferleri mutemedünaleyh sipahileri şهادet etmeğin tımar-ı mezbur şerikleriyle be-nevbet eşmek üzere mezbura tevcih olunup berat-ı cedid-i alıšan için tezkire verildi. Tahriren fi 29 şehr-i Ramazanü'l-mübarek sene tis'a ve aşer ve elf."* DFR_RZ_d. 333-60-119 b yüzü.

³⁶ Kayıt şu şekildedir; *"...mahlûl olan tımandan mazul mezkûr Mehmed alaybeği ilam etmeğin tımar-ı mezbur vech-i meşruh Ali ve Hüseyin tahvilinden be-nevbet eşip ve nahiyede sakin olmak üzere merhum Mehmed'e tevcih olunup berat için tezkire verildi. Tahriren Fi Zilhicce sene 1042"* DFR_RZ_d. 536-181-383 a yüzü.

Mustafa'ya tevcih edilmiştir. Müteveffa babaları Mustafa tahvilinden kardeşler Behlül ile Pirhan'a ber-vech-i iştirak tevcih olunup berat ettirilmiştir.³⁷ Bir başka kayıta ise Nahiye-i Suşehri'nden Veli ve Yakub'a ber-vech-i iştirak tımar tevcih edilmiştir.³⁸ Bu türden kayıtlara Sisorta nahiyesinden de örnek verebiliriz. Sisorta nahiyesinden Resul ve Ramazan veledan-ı Halil'in ber-vech-i iştiraken tımar tasarruf etmektedir. Kayda göre babaları Halil'in hüsn-i ihtiyariyle oğullarına feragat ettiği tımar ber-vech-i iştirak tevcih olunup tezkire verilmiştir.³⁹

Tablo 4: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine Göre Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Tımarın Gelir Kategorilerine Göre Dağılımı

Gelir Kategorileri	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
999 Akçeden Az	3	10	1
1000-2000	17	38	21
2001-3000	16	43	8
3001-4000	2	23	4
4001-5000	3	4	7
5001-6000	13	12	0
6001-7000	2	4	0
7001-8000	0	4	0
8001-9000	0	1	0
9001-10000	2	1	0
10001-19999	5	3	3
20000-30000	2	5	0
30001-40000	0	0	0
40001-50000	2	0	0
50001 -100000	2	2	0
100000 ve üzeri	0	0	0
Toplam	69	150	44

17. yüzyıl boyunca dirliklerin dağılımında Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki dirlikler en çok 1000–2000 ve 2001–3000 akçe arasındadır. Suşehri'nde 1000–2000 akçe arasındaki dirlikler 38; 2001–3000 akçe arasındaki dirlikler ise 43 adettir. Koyulhisar nahiyesinde 1000–2000 akçe arasındaki dirliklerde 17; 2001–3000 akçe arasındaki dirliklerde 16

³⁷ DFR_RZ_d. 333-57-113 a yüzü.

³⁸ Bu kayıt şu şekildedir; "tımar mirmiran beratıyla mutasarrıf olan mezkuran Veli ve Yakub gelip sene 1041 Rebiülahirin selhi gününden berü hizmette ve hala ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğu alaybeğisi ilam etmeğin ber-muceb-i emr-i ali müceddeden tevcih olunup berat için tezkire verildi. Fi 14 Ramazan sene 1042" DFR_RZ_d. 536-117-255 a yüzü.

³⁹ DFR_RZ_d. 536-188-397 a yüzü.

adet kayıt mevcuttur. Sisorta'da ise dirliklerin büyük bir kısmı 1000–2000 akçe arasındadır. Bu dilimdeki dirlikler 21 adet, 2001–3000 akçe arasındaki dirlikler 8 adet, 3001–4000 akçe arasındaki dirlikler 4 adet, 4001–5000 akçe arasındaki dirlikler 7 adettir. Bu sonuca göre Sisorta nahiyesindeki tımarlı sipahilerin geliri daha düşük olan dirliklerde toplandığı söylenebilir. Buna karşılık, Koyulhisar ve Suşehri'nin daha büyük ölçekli nahiyeler olmalarından dolayı daha yüksek akçeli dirlikleri tasarruf ettikleri görülmektedir. Aynı şekilde Koyulhisar ve Suşehri nahiyelerinde zeamet hissesi de mevcuttur.

2-Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Tımar Tevcihatı

Tımarın intikalinde rol oynayan sebepler ve tevcihatın işleyişi meselesi iki başlık altında ele alınabilir. Birincisi tımarın kaybı, ikincisi ise tımarın kazanılması süreçleridir. Bu cümleden olarak tımar tevcih prosedürleri gereği, bir kişinin tımara hak kazanması ya da tımarının alınması/kaybetmesi hususunda bu üç nahiyeye örnekleminde süreç analizi yapılarak Osmanlı coğrafyasının bir kesitinden hareketle bir tımarlı sipahi profili çıkarılabilir. Esasen, Osmanlı'da bir tımarlı sipahinin tımarını kaybetmesi çeşitli sebeplere bağlıdır ve daha önceki bazı çalışmalarda⁴⁰ da bu husus ele alınmıştır. Bu çalışmada ise 17. yüzyıl boyunca tutulmuş 11 *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterindeki* toprağın kaybına sebep olan durumlar şu şekildedir;

Tablo 5: *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine Göre Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Tımarın İntikalinde Rol Oynayan Sebepler*

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Feragat	7	12	5
Fevt	20	49	16
Hizmitsizlik	1	3	1
Sefere Katılmamak	4	3	4
Muhafazada bulunmamak	1	0	0
Yoklamaya Katılmamak	3	1	0
Diğer	33	82	18
Toplam	69	150	44

⁴⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz., Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1985; Emine Erdoğan Özünlü, Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Tımarlı Sipahi Olmak (1530-1647), Ankara, 2011; Leyla Aksu Kılıç, *Tarihî Süreç İçinde Tımar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yeniçağ Tarihi ABD, Ankara, 2012.

Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerinde tımarın intikali mevzuunda ilk olarak fevt durumu dikkat çekmektedir. Tımar beratlarında fevt durumunda tımarın intikali, kayıtlarda sıklıkla karşılaşılan bir durumdur ki Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyeleri üçgeninde “fevt” durumundaki tımarın intikaline ilişkin birçok kayıt mevcuttur. Bunlardan biri Nahiye-i Sisorta’dan “tımar-ı Memiş veled-i Şah Veli el-müteveffa an tahvil-i pedereş” dir. Babası Şah Veli’nin fevt olması üzere tımarı mahlûl olmuştur ve Memiş’e babasının tımarı, şerikleri ile be-nevbet eşmek üzere tezkire verilmiştir.⁴¹ Benzer bir diğer berat Suşehri nahiyesinden “tımar-ı Hamza veled-i Koçi be-nevbet el-müteveffa an-tahvil-i pederi” olarak kaydedilmiş olan Hamza’ya aittir. Bu kayıt şu şekildedir; “425 akçe hisseye tasarruf eden Koçi fevt olup hissesi mahlûl olmağın mezkûr Hamza müteveffa-yı mezburun sahih oğlu olup babası beratı olduğu on iki nefer şhadetiyle alaybeyisi ilam etmeğle babası hissesini etmek üzere merkuma tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildi. Fi 22 Ramazan sene 1042”⁴²

Tımarın intikalinde rol oynayan ikinci sebep “feragat” dir. 17. Yüzyıl boyunca *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinde* Koyulhisar’a ait 7; Suşehri’ne ait 12, Sisorta’ya ait 5 kayıta feragat dolayısıyla tımarın el değiştiği kayıt tespit edilmiştir. Tımarından feragat eden sipahi ‘hüs-n-i ihtiyari’ ve ‘sefere iktidarı olmamak’ gibi gerekçeler sunmakla birlikte; birçok kayıta bu türden herhangi bir ifadeye de rastlanmayabiliyor. Bu tür feragat durumundaki kayıtlar belirsiz kategorisinde değerlendirilmiştir. Fevt durumuna göre daha az olmakla birlikte Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki tımar beratlarının bir kısmında “feragat”ı görmek mümkündür. Bu türden kayıtlardan biri Nahiye-i Suşehri’nden “tımar-ı Süleyman an-tahvil-i Ömer el-fârîğ” dir. Ömer’in, Hasan arzıyla Süleyman’a feragat ettiğini beyan eden bu kayıt şöyledir; “Zikrolunan 2450 akçe tımara mutasarrıf olan Ömer beratın verip Hasan arzıyla mezkûr Süleyman’a feragat edip berat ettirip beratı tevcih edildiği alaybeyi ilam etmeğle sene 1042 Recebinin guresinde tevcih olunup tahvil verilmeğın ve hala yoklamada mevcud olmağla ber-muceb-i emr-i ali müceddeden tevcih olunup berat için tezkire verildi. Fi gur-re-i Şevval sene 1042”⁴³. Feragat durumunun tımar beratlarına yansımına bir başka örnek olarak Nahiye-i Suşehri’nden 1000 akçe hisseye tasarruf

⁴¹ DFR_RZ_d. 321-00050-105 a yüzü.

⁴² DFR_RZ_d. 536-119-259 a yüzü.

⁴³ DFR_RZ_d. 536-121-263 a yüzü.

eden “tumar-ı Selim be-nevbet an-tahvil-i Abdi” dir. Abdi tumarını hüsn-i ihtiyariyle Selim’e feragat ettiğiinden, Selim’e tumar tevcih edilmiştir.⁴⁴

Tumarın intikalinde rol oynayan diğer sebepler ‘yoklamada bulunmama’ ‘hizmete katılmama’, ‘sefere katılmama’ ve “muhafazada bulunmama” durumudur. 17. Yüzyıl boyunca yoklamada bulunmama; Koyulhisar nahiyesinde 3, Suşehri nahiyesinde ise 1; hizmetsizlik Koyulhisar’da 1, Suşehri’nde 3, Sisorta’da 1; muhafazada bulunmama ise Koyulhisar’da 1 adet kayıta mevcuttur. Bu türden kayıtlara, -tumarın intikalinde rol oynayan diğer sebeplere göre- daha az sayıda rastlanmaktadır. Yoklamada bulunmayan sipahinin, aynı zamanda sefere katılmama gibi diğer hizmetlerini de yerine getirmedeği görülmektedir. Mezkûr sebeplerden “sefere katılmama” tumar tevcihinde “fevt” ve “feragat” a göre daha az görülmektedir. Mesela Nahiyeye-i Sisorta’dan “tumar-ı Yakub be-nevbet an tahvil-i Osman ve Yusuf” a ait kayda göre 200 akçe tumara mutasarrıf olan Osman’ın sefer vaki olduğunda sefere katılmadığından dolayı hissesi mahlûl olmuştur. Bu sebeple tumarı, Osman tahvilinden Yakub’a tevcih olunmuştur.⁴⁵ Tumar tevcih beratlarında çoğu zaman “seferde bulunmama”, “hizmette bulunmama” ile birlikte geçmektedir. Mesela Nahiyeye-i Suşehri’nden “tumar-ı Ahmed an tahvil-i Mustafa” ya dair kayıt bu türdedir. Mustafa’nın vaki olan seferlerde ve hizmet-i hümayunda mevcut olmadığından ötürü tumarının mahlûl olmuştur. Bu sebepten dolayı yararlılığı görülen Ahmed’e “Mustafa tahvilinden ibtidası bedeli merkum Seyyid Ahmed’e tevcih olunub der-i devletten berat-ı alışan için tezkire verildi.”⁴⁶ kaydı düşünülmüştür. Benzer bir muhtevaya sahip bir başka kayıt Nahiyeye-i Sisorta’dan “tumar-ı Osman be-nevbet an-tahvil-i İlyas” dır. Seferlerde ve hizmet-i hümayunda mevcut olmayan İlyas’ın tumarı mahlûl olduğundan Osman’a tevcih olunmuştur.⁴⁷

⁴⁴ Feragat’ın tumar tevcihine yansması “...hüsn-i ihtiyariyle berattan Selim’e feragat eylediğin bildirip mucebince inayet rica etmeğe tevcih edesin deyü sene 1032 Şaban’ın evasıtına muceb-i emr-i şerif ibraz etmeğin mezkûr yoklamada mevcut olmağın tumar-ı mezbur beratı mucebince merkum Selim’e tevcih olunub berat için tezkire verildi. Fi 14 Şevval sene 1042” ifadeleri ile olmaktadır. 536-123-267 a yüzü. Benzer türdeki bir diğer kayıt yine Nahiyeye-i Suşehri’nden “tumar-ı Mustafa an-tahvil-i Hızır” dır ve mezkûr kayıt “Zikrolunan 1000 akçe tumara mutasarrıf olan mezkûr Mustafa için sefere carmaya deyü Hızır nam kimesne alıp beratım üzere iken mezkûr Hızır tahvilinden verüp feragat eylediğün bildirip inayet rica etmeğin tevcih oluna deyü sene 1032 Ramazanının evasıtı tarihiyle muvarreh emr-i şerif irad etmeğin muceb-i emr-i ali müceddeden tevcih olunub berat-ı alışan için tezkire verildi. Fi 15 Şevval sene 1042” şeklindedir. DFR_RZ_d. 536-123-267 a yüzü.

⁴⁵ DFR_RZ_d. 593-91-179 a yüzü.

⁴⁶ DFR_RZ_d. 695-107-213 a yüzü.

⁴⁷ “...İlyas aher sancakta sakin olub vaki olan seferlerden ve hizmet-i hümayunda mevcut olmayub tumarı ol-vechle mahlûl olmağla sene ihda ve sittiyın ve elf Şaban’ının dördüncü gününden kendüye tevcih olunub mirmiran-ı sabık tarafından beratı verilmeğin mucebince inayet rica etmeğin tumarı ol-

Tımar tevcihinde rol oynayan sebeplerden sonuncusu “yoklamada bulunmama” durumudur. Mesela Nahiyeye-i Sisorta’dan “tımar-ı Mehmed antahvil-i Ali el-müteveffa” kaydına göre fevt olan Ali ve “ferman olunan yoklamada mevcut bulunmayan” Hüseyin tahvilinden Mehmed’e tımar tevcihi yapılmıştır.⁴⁸

Tablo 6: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine Göre Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Tımarın İntikal Ettiği Kimselerin Dağılımı

Tımarın kime intikal ettiği	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Oğlu	9	21	4
Oğulları	0	0	1
Karındaşı	1	1	0
Diğer	10	27	11
Toplam	20	49	16

Tımar sahibi babanın fevt olması ile oğulun öncelikle müteveffanın “sahih sulbi oğlu” olduğunu kanıtlaması yani tımar sahiplerinin babalarının öz oğlu olduklarını şahitler ve alaybeyinin arzıyla ispat etmeleri ve babasının beratını beyan etmesi gerekmektedir. Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki tımarlı sipahilerde, fevt durumunda tımarın intikalinde hemen hemen bütün kayıtlarda aynı işleyişe tanık olmaktadır. Yüzyıl boyunca Suşehri’ndeki fevt olan 21 tımarlı sipahinin oğluna, 1 karındaşına, 27 diğer kişiye geçerken; Koyulhisar’da fevt olan 9 tımarlı sipahinin oğluna, 1 karındaşına, 10 diğer kişiye; Sisorta’daki fevt olan 4 tımarlı sipahi oğluna, 1’i oğullarına, 11’i ise diğer kişilere intikal etmiştir. Buna göre Koyulhisar ve Suşehri nahiyelerindeki fevt durumunda intikal eden bu tımarın hemen hemen yarısının kan bağı olmayan kişiye; diğer yarısının ise oğul (tek-iki oğul) ve karındaş olmak üzere fevt olan sipahinin kan bağı olduğu kişilere intikal ettiği görülmektedir. Sisorta nahiyesinde ise fevt durumundaki tımarın yarısından fazlası bir diğer kişiye intikal etmektedir.

duğu sancağında sakin olub alaybeği bayrağı altında sefer eşmek şartıyla olmağın sene sitte ve sittiyın ve elf Şabanü'l-muazzamın easatı tarihiyle hükm-i şerif verildikten sonra tezkiresi verilmek ferman olmağın ber-muceb-i ferman-ı ali zikrolunan 1300 akçe tımar mezkûr Osman'a tevcih olunub der-i devlette berat-ı alışan için tezkire verildi. Tahriren 17 şehr-i Şabanü'l-muazzam sene sitte ve sittiyın ve elf” DFR_RZ_d. 695-110-219 b yüzü.

⁴⁸ Mezkûr kayıt şu şekildedir; “...Hüseyin hala ferman olunan yoklamada mevcut bulunmayup ve mahlül olan tımarıdan mazul mezkûr Mehmed alaybeği ilam etmeğın tımarı mezbur veh-i meşruh Ali ve Hüseyin tahvilinden be-nevbet eşip ve nahiyede sakin olmak üzere merhum Mehmed’e tevcih olunup berat için tezkire verildi. Tahriren Fi Zilhicce sene 1042” DFR_RZ_d. 536-181-383 a yüzü.

Tımarın oğula intikalini gösteren kayıtlardan biri Nahiye-i Koyulhisar'dan "tımar-ı Hasan veled-i Bayram an tahvil-i pedereş el-müteveffa"dır. Buna göre "Bayram fevt olup tımarı mahlul olmağın mezbur orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı mezkur Hasan müteveffa-yı mezburun sahih sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği berat babası beratı olduğuna on iki neferan şehadetiyle alaybeği ilam etmeğle mirmiran-ı sabık tarafından sene ? ve elf Muharreminin on yedinci gününden tevcih ve tahvil verilmeğın mezbur Hasan hala ferman olunan yoklamada mevcud ve vilayette sakin olmağın tımar-ı mezburu müteveffa-yı mezburun babası tahvilinden tarih-i mezburdan tahvilname muccebince merkum Hasan'a tevcih olunub berat-ı alişan için tezkire verildi. Tahriren fi 3 şehr-i Şevvalü'l-mükerrem sene isna erbain ve elf."⁴⁹ Nahiye-i Suşehri'nden "tımar-ı Mahmud an tahvil-i Maksud el-müteveffa"nın 1200 akçe hisselik tımar kaydına göre Maksud'un fevt olması ile tımarının mahlül olduğu ve Mahmud'un müteveffa-yı mezburun karındaşı olarak "müteveffa Maksud tahvilinden merkum Mahmud'a tevcih olub der-i deoletten berat-ı alişan için tezkire"⁵⁰ verilmiştir.

Tablo 7: Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerine Göre Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Yeni Bir Tımarı Hak Kazanılma Sebepleri

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Beratı zayı olmak	0	3	0
Cülus-ı hümayun	9	18	3
Hizmette bulunmak	3	4	0
Kale Hizmetinde bulunmak	0	1	0
Muhafaza	2	0	0
Sefere Katılmak	1	7	13
Yararlılık	3	13	2
Yenileme	20	32	0
Yoldaşlık etmek	1	0	0
Yoklamada bulunmak	7	23	10
Diğer	23	49	16
Toplam	69	150	44

⁴⁹ DFR_RZ_d. 593-98-193 b yüzü; Benzer bir muhtevaya sahip bir başka kayıt Suşehri nahiyesinden "Tımar-ı Ali veled-i Emirhan an tahvil-i pederi el-müteveffa"dır. Kayıt şu şekildedir; "Zikrolunan 2200 akçe tımarı mutasarrıf olan Emirhan fevt olup tımarı mahlül olmağın orta boylu, kara kaşlı, ela gözlü olan mezkûr Ali müteveffa-yı mezburun sahih sulbi oğlu olup ibraz eylediği beratı babası tezkiresi olduğuna on nefer sipahi şehadetiyle verilip alaybeği ilam etmeğın tımar-ı mezbur ve müteveffa babası mezbur Ali'ye tarih-i mezburdan verilen tahvilname muccebince sefer eşmek ve tımarı olduğu sancakta sakin olmak şartıyla merkum Ali'ye tevcih olunub berat-ı alişan için tezkire verildi. Tahriren 27 şehr-i Rebiülevvel sene tis'a ve erbain ve elf" DFR_RZ_d. 593-122-241 b yüzü.

⁵⁰ DFR_RZ_d. 321-22-49 b yüzü.

Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta nahiyelerinde yeni bir tımar kaydının girilmesinde en büyük sebep yenilemedir. Bu duruma örnek olarak gösterilebilecek kayıtlardan biri *"berat-ı alişan ile mutasarrıf olan mezkûr İlyas gelip sene 1029 Recebinin evaili gününden berü hizmetlerde ve halen ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğu alaybeğisi ilam etmeğın bermuceb-i emr-i âli müceddeden tevcih olunup berat için tezkire verildi. Fi 10 Ramazan sene 1042"*⁵¹ şeklindedir. 17. Yüzyıl boyunca en yoğun yenilemenin yapıldığı tarih H.1042/M.1632–33 yıllarıdır. Bu tarihler IV. Murad'ın saltanatına denk düşmektedir ve tımar beratlarına dair yenileme kayıtlarının Revan seferi öncesi gerçekleştiği görülmektedir.

Nahiyelere ait tımar kayıtlarından 18'inde sipahinin 'yararlılık' gösterdiği tespit edilmektedir. Bir sipahinin tımara hak kazanmasında gösterdiği yararlılık çeşitli ifadelerle belgelere yansımaktadır. Bunlar "...yarar olup...", "...olup yoldaşlığı olup...", "...olup yoldaşlık eylemişdür deyu...", "...gelüp yarar olduğun arz eylediğın..." ya da "...hizmette bulunduğundan..." ya da "...muhafazasında hizmette bulunmuş..." ya da "...seferinde sefer eyleyüb...", "...seferlerlere varmışdur deyu..." ya da "...tamirinde hizmette bulunmuşdur deyu..." ya da "...vaki olan muharebede hizmette bulunduğunu..." şeklinde kayıtlarda görülmektedir. 17. yüzyıldaki Koyulhisar-Suşehri ve Sisorta'daki tımarlı sipahilerin, tımara hak kazanmak adına gösterdikleri 'yararlılık ve yoldaşlık' durumu; genel olarak bütün Osmanlı dünyası çerçevesinde de Osmanlı askerinin motivasyonel tarafları ile değerlendirilecek bir konudur. Savaş öncesi teşvikler ve savaş sonrası mükâfatlar askerin motivasyonunu artıran önemli bir husustur. Tımarlı sipahiler için en önemli noktalardan biri muharebe-lerde ölen diğer tımarlı sipahilere ait gelirlerin yeniden dağıtılması ve bir tımar tahsisi umudunda olan gönüllüler için ise hizmete bağlı bir yaşam sürmesidir. Teşvik unsuru olarak, savaşta yiğitlik gösterenler için savaş sonrası bir kazanma beklentisidir. Sadece seferde bulduklarını kaydet-tirmeleri bile, tahsis edilmiş tımarlarından atılmalarını önlemek için yeterlidir. Aynı zamanda savaşta etkin rol oynamaları halinde, toprakların yeniden dağıtımına katılmaları veya yeni topraklar fethedildiği takdirde, tımar dağıtımında pay almaları ihtimallerini arttırmaktadır. Daha da önemlisi Sultan'ın katıldığı bir savaşta gösterilen yiğitlik muharebe alanında terfiye götürebildiği gibi, başkalarının da benzer davranışları sergilemeleri açısından önemlidir. Tımar sahiplerine, muharebede ölen diğer

⁵¹ DFR_RZ_d. 536-116 b yüzü

tımarlıların topraklarının dağıtılması, çoğunlukla zaferin sonrasında yapılmaktadır.⁵² 17. yüzyıldaki kayıtlarda geçen ifadelerle göre, bölgedeki sipahilerin Erzurum ve Van Kalesi muhafazası⁵³, Eğri Kalesi'nde hizmette⁵⁴, Kars Kalesi tamirati'nda⁵⁵ buldukları görülmektedir.

Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerine ait ruznamçelerde cülus-ı hümayun dolayısıyla tutulan kayıtlar da dikkat çekicidir. 17. yüzyıl boyunca tahlil edilen defterlerdeki 30 adet cülus-ı hümayun kaydı 1643 tarihlidir. Bu tarih Sultan İbrahim'in saltanatının başlarına denk gelmektedir. Suşehri nahiyesindeki tımar beratlarının çokluğu ile doğru orantılı olarak cülus-ı hümayun dolayısıyla tutulan kayıtlar da en fazla Suşehri'nde bulunmaktadır. Suşehri nahiyesinden Hamid isimli bir sipahinin kaydı buna örnek verilebilir. Kayıt şu şekildedir; *“Cülus-ı hümayun vaki olmağla umumen tecdid-i berevat-ı ferman olmağın Karahisar-ı Şarki Sancağında Koyulhisar nahiyesinde zikrolunan 3670 akçe tımar merhum Hüdavendigar beratıyla mutasarrıf olan sene hamse işrin ve elf Cemaziyelevvelin on ikinci gününden mirmiran beratıyla mutasarrıf olan mezkûr Hamid tarih-i mezbûrdan berü tımarım üzerinedir deyü beratın tecdid olunmak rica etmeğın der-i devletten berat-ı cedid-i alişan için tezkire verildi. Fi 12 şehr-i Ramazan sene semaniye ve işriyn ve elf.”*⁵⁶

Tımar tevcih kayıtlarında geçen bir diğer ifade “yoklamada bulunma”dır. Bu türden kayıtlardan biri Nahiye-i Suşehri'nden *“tımar-ı Mustafa veled-i Ali el-müteveffa an tahvil-i pedereş”* tir. Bu kayda göre Ali fevt olup tımarı mahlûl olduğundan orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı Mustafa'nın müteveffa-yı mezburun sahih sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği berat babası beratı olduğundan ve Mustafa yoklamada bulunduğundan berat-ı alişan tevcih edilmiştir.⁵⁷

⁵² Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev., M. Tanju Akad, İstanbul, 2007, s. 185-188.

⁵³ DFR_RZ_d. 536-156-333 b yüzü.

⁵⁴ DFR_RZ_d. 321-56-117 a yüzü.

⁵⁵ DFR_RZ_d. 593-144-285 b yüzü.

⁵⁶ DFR_RZ_d. 381-106-211 b yüzü.; Suşehri nahiyesinden Ali adlı sipahiye ait benzer bir kayıt şu şekildedir; *“Cülus-ı hümayun vaki olmağla umumen tecdid-i berevat ferman olmağın Karahisar-ı Şarki Sancağında zikrolunan ? akçe tımarı ber-vech-i tekml 3000 akçelik üzere sene Erbaa aşer ve elf Muharreminin dokuzuncu gününden merhum Hüdavendigar beratıyla mutasarrıf olan mezkur Ali gelip tarih-i mezburdan berü tımarım üzeredir deyü beratın tecdid olunmak rica etmeğle der-i devletten tecdid-i berat-ı alişan için tezkire verildi fi 2 şehr-i Zilhicceşşerife sene semanin işrin ve elf.”* DFR_RZ_d. 381-153-305 a yüzü.

⁵⁷ DFR_RZ_d. 593-143-283 b yüzü.

3-Koyulhisar-Suşehri-Sisorta Nahiyelerinde Tımarlı Sipahilerin Fiziksel Özellikleri

17. yüzyılın ilk yarısında tutulan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*nde tımarlı sipahilerin fiziksel özelliklerine dair herhangi bir veri girilmemiştir. Ancak 565 numaralı 1639 tarihli defterden itibaren yüzyıl sonuna kadar tutulan defterlerdeki kayıtların büyük çoğunluğunda tımarlı sipahilerin boyları, göz renkleri ve kaşlarına ait bilgi bulunmaktadır.

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Uzun boylu	4	7	2
Orta boylu	12	27	7
Bilgi girişi olmayan	53	116	35
Toplam	69	150	44

Buna göre Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyesindeki tımarlı sipahilerin büyük çoğunluğu orta boyludur.

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Ela gözlü	10	27	4
Kara gözlü	4	7	5
Bilgi girişi olmayan	55	116	35
Toplam	69	150	44

Buna göre Koyulhisar, Suşehri nahiyesindeki tımarlı sipahilerin büyük çoğunluğu ela gözlü iken Sisorta nahiyesindeki tımarlı sipahilerin yarısından fazlası kara gözlüdür.

	Koyulhisar	Suşehri	Sisorta
Açık kaşlı	10	18	4
Çatık Kaşlı	1	6	0
Kara Kaşlı	4	8	3
Bilgi girişi olmayan	53	117	37
Toplam	69	150	44

Buna göre Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyesindeki tımarlı sipahilerin büyük çoğunluğu açık kaşlı iken, kaydı tutulanlar içinde diğerleri kara ve çatık kaşlıdır.

Fiziksel özelliklerinin kaydedildiği tımar kayıtlarından birisi “*zikrolunan 400 akçe tımara mutasarrıf olan Ali fevt olup tımarı mahlûl olmağın orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı mezkûr Mustafa bendeleri müteveffa-yı mezburun sahîh sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği berat babası beratı olduğuna mutemedünaleyh şehadetiyile alaybeği ilam etmeğle sene isna ve erbain ve elf Zilkade on birinci gününden tevcih olunup tahvilname verilmeğın tımar-ı mezbur müteveffa babası Ali tahvilin-*

*den tarih-i mezburdan tahvilname mucebince merkur Mustafa bendeleri yoklama-da bulunup berat-ı alıŷan tevcih rica etmeğin ve der-i devletten arz olundu. Tahri-ren fi 24 ŷehr-i Ramazanü'l-mübarek sene isna erbain ve elf. Tezkire-i Halil Paŷa*⁵⁸ ŷeklindedir. Tımarlı sipahilerin fiziksel özelliklerinin kayıt altına alındığı diğer beratlarda da benzer ifadeler mevcuttur.

SONUÇ

Tımar tevcihatının iŷleyiŷi meselesi tımarın kaybı ve tımarın kazanılması süreçlerini içinde barındırmaktadır. Bu çalışmada da, 17. yüzyılda tımar tevcih prosedürleri gereği, bir kiŷinin tımara hak kazanması ya da tımarını kaybetmesi Koyulhisar, Suŷehri ve Sisorta nahiyeleri örnekleminde süreç analizi yapılmıŷtır. Halil İnalıcık'ın deyimiyle Osmanlı Devleti'nin klasik devri II. Mehmed'den itibaren geliŷmeye baŷlamıŷ ve özellikle 17. yüzyıl ortalarına doğru tam olarak olgunlaŷmıŷtır. Çalışmada da Osmanlı'nın tam da olgunlaŷtıđı 17. yüzyıldaki Koyulhisar-Suŷehri ve Sisorta nahiyeleri üçgenindeki –yukarıda da ifade edildiği üzere- tımar tevcih prosedürü ve tımarlı sipahiler ele alınmıŷtır. “Osmanlı'da tımarlı sipahi olmak” üzerine, bir mekân ve dikey boyutta bir zaman dilimi üzerinden bir kesit sunulması planlanmıŷtır. Bu ŷekilde bir yöreye dair çıkarılan bu profilin eyalet ve bölge merkezli olarak yapılacak çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, 17. yüzyıl her ne kadar klasik devrin tam da olgunlaŷtıđı dönem olarak tanımlansa da -aynı zamanda- iç ve dıŷ dinamiklerin etkisi ile baŷlayan deđiŷim ve dönüŷüm dönemine de tekabül etmektedir. Ancak iç ve dıŷ dinamiklerin etkisi ile baŷlayan bu dönüŷüm döneminde Koyulhisar-Suŷehri ve Sisortalı tımarlı sipahiler ile ilgili hâlâ klasik tımar tevcih prosedürünün devam ettiğine tanık olmaktadır. Bu cümleden olarak, tımarın intikalinde sipahinin fevt olması ile toprağının baŷta 'sahih sulbi oğlu/oğulları' olmak üzere kendi kan bağından olan kiŷiye ya da bir baŷka kiŷiye geçiŷi söz konusudur. Benzer ŷekilde, bir sebeple tımarından feragat eden sipahinin tımarı, baŷta kendi oğluna olmak üzere ya da bir baŷka kiŷiye intikal etmiŷtir. Tımar sahibi sipahinin vazife ve yükümlülüklerini yerine getirmediği hizmetsizlik durumlarında tımarını kaybettiği ya da “yarar ve yoldaŷ kulların” tımara hak kazandığına dair uygulamaları görmekteyiz. Bu durumu Osmanlı dünyasındaki 'yarar ve yoldaŷ kul olmak' durumunun Koyulhisar, Suŷehri ve Sisorta yöresi tımarlı sipahileri için önemli bir unsur olarak değerlendirebiliriz. Koyulhisar-Suŷehri ve Sisortalı sipahilerin

⁵⁸ DFR_RZ_d. 593-143-283 b yüzü.

tımar tevcihinde doğu sınırındaki Şark vb. seferlere katılmış oldukları, Kars ve Van Kalesi tamiraty ya da muhafazasında vb. bulunmuş olmaları onları tımara hak kazandıran durumlardandır. Ayrıca Kelkit havzasındaki Koyulhisar, Suşehri ve Sisorta nahiyelerindeki sipahilerin daha ziyade küçük ölçekli dirlik sahibi oldukları ve az bir kısmının zemet sahibi sipahi olduğu da görülmektedir.

Sonuç olarak, iç ve dış dinamiklerinin etkisi ile Osmanlı Devleti'nin bir değişim ve dönüşüm sürecine girdiği 17. yüzyılda Koyulhisar-Suşehri ve Sisortalı sipahileri için klasik tımar tevcih prosedürü uygulamaları mevcut olmakla birlikte yüzyıl içinde Koyulhisar, Suşehri ve Sisortalı sipahilerinin de değişime direnemeyecekleri de görülmektedir. Değişen dünya konjonktürünün etkisiyle imparatorluk coğrafyasının diğer kısımlarında da yaşanan; klasik kurumların işleyişindeki farklılaşma sürecinin Koyulhisar-Suşehri ve Sisortalı sipahilerine de sirayet etmiş olduğu söylenebilir. Çünkü 17. yüzyıl başında yarar ve yoldaş kul olarak tımara hak kazanan tımarlı sipahilerin yüzyılın sonuna doğru yoklamaya dâhil olmayan, vazife ve yükümlülükleri yerine getirmeyen bir tımarlı sipahi profili haline dönüşmesi dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

- Osmanlı Arşivi (BOA) DFE.RZ.d. 321; 333; 381; 536; 565; 593; 695; 808; 892; 968; 976.
 Basılı Arşiv Kaynakları ve Araştırma-İnceleme Eserler
 Acun, Fatma, "15. ve 16. yüzyıllarda Şebinkarahisar ve Civarında Yerleşim Modelleri", *Giresun Tarihi Sempozyumu, 24-25 Mayıs 1996, Bildiriler*, İstanbul, 1997.
 Acun, Fatma, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, Cilt:9, Ankara, 2002, s.904-
 Acun, Fatma, *Karahisar-ı Şarkî ve Koyulhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, Ankara, 2006.
 Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmiri (XV-XVIII. Yüzyıllar)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 1997.
 Ayan, Dursun, "Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehiri)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, Sayı:26, Bahar 2017, s.23-36.
 Ayan, Dursun, *Çoban Baba Menkıbesi*, İstanbul, 2017.
 Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman Der-Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divan*, İstanbul, 1280.
 Baykara, Tuncer, "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı", Ankara, 1988.

- Beldiceanu, Nicoara, "XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1985. Leyla Aksu Kılıç, *Tarihî Süreç İçinde Timar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih/Yeniçağ Tarihi ABD. Ankara, 2012.
- Erdoğan Özünlü, Emine, "Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM*, Sayı:19, 2008, s.175-187.
- Erdoğan Özünlü, Emine, "Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme", *OTAM*, Sayı:21, 2009, s.81-93.
- Erdoğan Özünlü, Emine, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 3. Cilt, 1. Kitap, Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 2006.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul, 2001.
- Göyünc, Nejat, "Timar Ruznamçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, Cilt LX, Sayı 227 (Nisan 1996), s. 127-138.
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev.: Şiar Yalçın, İstanbul, 2006.
- Kırca, Kürşat, *Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, İstanbul, 2012.
- Kunt, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.
- Kurt, Aydın, 1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar Teşkilatı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2017.
- Lale, Nuray, *Sivas Kuzeyindeki Dağlık Alanlarda Orman Kalıntıları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.
- Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev., M. Tanju Akad, İstanbul, 2007.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiü'd-düvel*, Metin-Notlar ve Çeviri: Ahmed Ağırakça, İstanbul, 1995, s. 260-262.
- Öz, Mehmet – Acun, Fatma, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII-Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri (1642-43 Tarihli)*, Ankara, 2008.
- Savaş, Saim, *XVIII. Asrın Son Çeyreğinde Sivas'ın İdari Sosyal ve Ekonomik Durumu "Şer'îye Sicillerine Göre"*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986.
- Sönmez Yılmaz, Serpil, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, İstanbul, 2011, s.899-908.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı -Rıdvan Nafiz, *Sivas Şehri*, Yayına Hazırlayan: Recep Toparlı, Erzurum, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 1983.

SİVAS SANCAĞINDA REDİF TEŞKİLATININ KURULUŞU VE GELİŞİMİ (1834-1913) The Foundation and Development of Redif Corps (1834-1913) in Sivas District

Mehmet Karayaman*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde kaybedilen savaşlar ve beraberinde yaşanan toprak kayıpları, askeri yapılanmanın yeniden düzenlenmesini gündeme getirmiştir. Batılı tarzda modern bir ordu kurulması amacıyla 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu kurulmuştur. Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile oluşan asker ihtiyacını karşılamak amacıyla 1834 yılında taşrada, "Redif-i Asâkir-i Mansûre" teşkilatı kurulmuştur. Redif Teşkilatı, nizami birliklerde askerliğini tamamlayan tecrübeli erlerden daha fazla yararlanmak, taşrada düzen ve asayişi sağlamak ve devlete daha az maliyeti olan ihtiyat birlikleri tesis etmek amacıyla kurulmuştur. Her sancakta birer redif taburu kurulmuş, nüfusu tabur oluşturmaya yetmeyen sancaklar, diğer sancaklarla birleştirilmiştir. Yılın belirli zamanlarında buldukları kaza merkezine gelerek eğitim yapan redif askerleri, diğer zamanlarda köylerine geri dönmüşlerdir. Zaman içerisinde redif teşkilatında yapılan düzenlemelerle redif askerlerinin görev süresi, birliklerin yapısı ve sayısı, örgütlenmesi, kadro yapıları yeniden düzenlenmiştir. Redif askeri, asayişin sağlanmasında ve askeri cephelerde önemli hizmetler yapmıştır. Zamanla redif teşkilatında yaşanan bozulma, redif birliklerinin eğitim ve disiplinine de yansımış, Balkan Savaşlarında alınan ağır mağlubiyetin sorumlusu olarak görülen redif teşkilatı, 1913 yılında kaldırılmıştır.

Çalışmamızda, redif teşkilatının kurulduğu 1834 yılı ile redif teşkilatının kaldırıldığı 1913 yılı arasında Sivas Sancağındaki redif teşkilatı üzerinde durulacaktır. Sivas şehir merkezi ile Sivas'a bağlı kazalarda oluşturulan redif birliklerinin asker mevcudu, birliklerin sayı ve isimlerinde zaman içinde yaşanan değişimler, görev yaptıkları yerler, süvari redif alayı, redif kıslası ve birliklere komuta eden subaylar hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ile Si-

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

vas Vilayet Salnamelerinden elde edilecek bilgiler, Sivas tarihi üzerine yapılan çalışmalarında yer alan bilgilerle desteklenmeye çalışılacaktır. Sivas kazasında yaşayan kişilerden oluşan redif birlikleri hakkında verilecek bilgilerle, Sivas şehir tarihi araştırmalarına az da olsa bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sivas, Redif Teşkilatı, Sivas Sancağı, Osmanlı Devletinde Ordu*

ABSTRACT

Due to many loss of wars and land in the late years of the Ottoman State, new measures to reorganize the military structure were needed to be taken. The Ottoman State entered a western-oriented modernization process in the nineteenth century and the Janissary corps was disbanded in 1826 and was replaced with the army of Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye. With the purpose of fulfilling the need of soldier shortage resulting from the disbandment of the Janissary, "Redif-i Asâkir-i Mansûre" was established in the province in 1834. "Redif-i Asakir-i Mansure" was founded in order to benefit from experienced soldiers, who used to serve in statutory forces, for a longer time; to maintain the order in the provinces; to establish cost-efficient reserve forces for the state. A redif regiment was established in each sanjak and some of the sanjaks, whose population was not enough to form a regiment, were combined with other sanjaks. Redif soldiers once a year came to the sanjak centre, received military training and returned their villages. In time, regulations for duty term of redif soldiers, structure, number, organization and personnel of redif corps were issued and redif corps were reorganized. Redif soldiers played an important role in maintaining the order and battling in the front line during the wartime. Over time the deterioration in the redif organization had also negative effects on the education and discipline of redif troops and finally redif troops were held responsible for failures of the Balkan Wars and were disbanded in 1913.

In this study, the Redif Battalion in Sivas district between the years 1834, when the redif organization was founded, and 1913, when the redif organization was abolished, will be examined. Information on number of redif corps established in Sivas town center and its districts, changes in quantity and names of corps in time, education of corps, places that they served, cavalry of redif corps, redif quarters and officers who were in command of these redif corps will be provided. Our study is based on the archival documents from Başbakanlık Osmanlı Arşivi (The Ottoman Archives of the Prime Minister's Office), Sivas Province Salnames and various sources on history of Sivas. We aim to contribute to the studies on local history of Sivas by providing information on Redif corps, which consisted of residents from Sivas.

Keywords: *Sivas, Redif Corps, Sivas District, Ottoman Army*

Redif Teşkilatının Kuruluşu

Kelime itibariyle sonradan, arkadan gelen anlamına gelen redif kelimesi, askeri terim olarak nizamiye (muvazzaf) sınıfından sonra gelen, ihtiyat sınıfı/muvazzaf ordunun yedeği olan askerler için kullanılmıştır¹.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile birlikte modern bir ordunun kurulması gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti, elindeki bürokratik kadrolarla etkin bir vergi ve askerlik sistemi kurmak ve halktan düzenli bir şekilde vergi ve asker toplamak amacıyla ordu teşkilatını yeniden düzenlemeye çalışmış, İstanbul merkezde “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye*”, taşrada ise “*Redif-i Asâkir-i Mansûre*” teşkilatı devreye sokulmuştur.

8 Temmuz 1834 tarihinde yürürlüğe giren, “*Redif-i Asâkir-i Mansure İçin Vaz' ve Te'sis Buyrulmuş Talimatname*” ile her sancakta, subayları ile birlikte 1426'şar kişilik dört bölüklü taburlar kurulması, nüfusu yeterli olmayan sancakların komşu sancaklarla birleştirilmesi, sahillerde yaşayanların, bahriye yazılacağı için, redife dâhil edilmemesi öngörülmüştür². Her redif taburunda 4 bölük, her bölükte 12 onbaşının görev yapması planlanmıştır. Redif taburlarının mevcudu, 1835 yılında 1318'e indirilmiştir. Redif taburlarının buldukları sancağın adı ile anılması kararlaştırılmıştır³.

1835 yılında, 19'u Anadolu'dan, 8'i de Rumeli bölgesinden olmak üzere toplam 27 redif taburu oluşturulmuştur. 1836 yılında yapılan düzenleme ile redif birlikleri, *Asâkir-i Mansûre Muhammediyye* teşkilatında olduğu gibi alaylar halinde örgütlenerek, sancaklardaki redif tabularının sayısı 1'den 3'e çıkarılmış ve redif taburlarının mevcudu 860'a indirilmiştir. Taburların sayısı kısa sürede 39'a, redif askerlerinin sayısı da 37.000'den 51.000'e çıkarılmıştır⁴. Redif birliklerinin, ilkbaharda ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa sancak merkezlerinde eğitim yapmaları öngörülmüştür. Bir süre sonra bu uygulamadan vazgeçilmiş, askeri eğitimler ilkbahar veya yaz aylarında yapılmak üzere yılda bire indirilmiştir. Dörder bölükten meydana gelen taburların her bölüğünün sırayla sancak merkezlerinde üçer aylık ta-

¹ Abdülkadir Özcan, “Redif Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:34, İstanbul, 2007, s.524.

² Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, Sayı:12, Yıl:1981-1982, s.128; Cahide Bolat, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000, s.14-15.

³ Kütükoğlu, a.g.m., s.137-138.

⁴ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.166.

limler yapmaları kararlaştırılmıştır. Bu sayede hem tarımsal üretimde azalmanın önüne geçilmeye, şehir merkezlerinde güvenliği sağlayacak, nöbet tutacak ve gerektiğinde sefere katılacak hazır asker bulundurulmaya çalışılmıştır⁵.

Redif teşkilatı sayesinde, henüz yeterli sayıya ulaşamamış olan Asâkir-i Mansure askerlerini taşraya göndermek yerine, taşrada ikamet edenlerden bir ordu oluşturarak asayiş ve düzeni sağlamak, devlet otoritesini tesis etmek, isyanlara karşı etkili mücadele etmek, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile taşrada oluşan askeri boşluğu doldurmak, savaş zamanında nizami birlikleri takviye etmek mümkün olmuştur⁶. Münavebeyle ve üç ay süre ile sancak ve eyalet merkezlerinde eğitim faaliyetlerini yürüten, kalan zamanlarda tarımsal faaliyetlerini sürdüren redif askerleri sayesinde, tarımsal üretimde düşüş yaşanmasının önüne geçilmeye çalışılmış, askeri giderler büyük oranda azaltılmıştır.

Piyade ve süvari birliklerinden oluşan redif askerlerinin talimler sırasında ihtiyaç duyduğu elbise, silah, maaş ve tayinatları devlet tarafından karşılanmıştır. Talimleri bittiğinde, redif askerlerinin silahları ve giysileri ellerinden alınarak memleketlerine gönderilmiş, redif askeri olduklarının bir göstergesi olan fesi, devamlı surette takmalarına izin verilmiştir. 1909 yılında çıkarılan Elbise-i Askeriye Nizamnamesinde, redif asker ve subaylarının diğerlerinden ayırt edilmesini sağlamak için, redif askerlerinin ceket yakalarının alt uçuunda şerit, subayların yakasında ise 7 cm uzunluğunda bir çuha parçasının bulunması zorunlu hale getirilmiştir⁷.

Redif askerleri, 23-32 yaş arasında, askerlik hizmetini yerine getirmelerine engel bir sakatlığı bulunmayan kişiler arasında seçilmiştir. Redif askerlerine ayda 5 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır⁸. Başlangıçta gönüllülerin kaydedildiği redif birliklerine bir süre sonra kur'a yolu ile asker alınmaya başlanmıştır. Her redif taburu, bir kur'a dairesi gibi düzenlenmiştir. Redif Taburlarının ihtiyaçlarını karşılamak için kazalarda oluşturulan ordu meclisleri her yıl mart ayında bir araya gelerek, askere alınacakların sayısı, bölgelere göre dağılımı ve sevk edilecekleri yerleri belirlemiştir. Tespit edilen kişilerden hangilerinin silahaltına alınacağı, kur'a çekilerek belirlenmiştir⁹.

⁵ Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:14, Ankara, 1963, s.69.

⁶ Bolat, *a.g.t.*, s.14-15.

⁷ J. Deny, "Redif Maddesi", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, İstanbul, 1964, s.667.

⁸ Kütükoğlu, *a.g.m.*, s.129-131.

⁹ Çadırcı, "Anadolu'da Redif...", s.67; Fahri Çoker, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, 1985, s.1264.

1843 yılında yapılan düzenleme ile 5 yıllık aktif askerlik süresini tamamlayanlar arasında kur'a çekilerek, askerlerin onda biri redif defterine kaydedilmiştir. Askere alınan kişilere, ikamet ettikleri yerin muhtarı, imamı, babası, amcası, dayısı veya kardeşinden birisinin kefil olması şartı getirilmiştir. Askere alınan kişinin firar etmesi durumunda, kefalet senedinde belirlenen miktar, kefil olan kişiden tahsil edilmiştir¹⁰. Redif taburları için silahaltına alınacak redif askeri sayısının belirlenmesinde mahalle ve köylerin nüfusu göz önünde bulundurulmuş, nüfusa orantılı bir şekilde redif askeri sayısı belirlenmiştir.

Redif teşkilatının kurulduğu ilk yıllarda subay ihtiyacı, redif birliklerinin kurulduğu bölgedeki ileri gelen ailelerden (ayan, voyvoda, eşraf, derebeyleri vb.) karşılanmaya çalışılmış, bazı yerlerde redif birliklerinin komutanlıklarına, "*Redif-i Mansure Müşiri*" unvanı ile valiler atanmıştır. Nizamiye birliklerinin oldukları yerdeki redif birliklerinin eğitimini nizamiye birliklerindeki askeri personel yaptırmış, nizami birliklerin olmadığı yerlerde ise askerlik hizmetini yapmış deneyimli biri eğitim yaptırmıştır. Redif birliklerinin eğitimini yaptıran subayların, yılda bir defa İstanbul'a gelip, eğitim almaları zorunlu hale getirilmiştir¹¹. Bir süre sonra redif birliklerine, nizamiye birliklerindeki gibi daimi görev yapan subaylar atanmıştır.

1843 yılında yapılan düzenleme ile ömür boyu askerlik sınırlandırılarak, askerlik süresi on iki yıl olarak belirlenmiştir. 5 yıl nizamiye (muvazaf) sınıfında askerlik yapan bir kişinin, terhis olduktan sonra 7 yıl redif sınıfında hizmet görmesi kararlaştırılmıştır. Nizamiye birlikleri için ayrı, redif birlikleri için ayrı askere alma işlemi yapılmıştır. 1846 yılında yapılan düzenleme ile nizamiye birliklerinde 5 yıl askerlik yapanlar redif askeri olarak kaydedilmiştir. Yapılan düzenleme ile redif birlikleri milis birlik olmaktan çıkıp, nizamiye birliklerinin devamı niteliğinde, "*Yedek ordu*" haline getirilmiştir. Redif birlikleri, nizamiye birlikleri arasında paylaştırılmamış, kendi müstakil teşkilatlanmaları gereği, belirlenen kaza merkezlerinde toplanmışlardır. Her ordu bölgesi, nizamiye alaylarının adedi kadar redif bölgelerine ayrılarak, her bir bölgede dört taburlu bir redif alayının kurulması öngörülmüştür¹². Bu şekilde, her biri 800 mevcutlu, 120 redif taburu kurulmuştur.

¹⁰ Abdulkadir Gül, "Eğün Kazasından Redif Taburlarına Asker Alımı (1834-1848)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı:1, Temmuz 2010, s.238, 244.

¹¹ Özcan, a.g.m., s.525.

¹² Musa Çadırcı, "Redif Askeri Teşkilatı", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2000, s.,53.

Redif alaylarına 1 miralay, 4 binbaşı, 1 alay emini, 4 sağ kolağası, 4 tabur kâtibi kadrosu ihdas edilmiştir. Sefer sırasında bu kadrolara ilave olarak hekim, cerrah, tüfekçi ve kundakçı verilmiştir. Bölük subayları da nizamiye bölüğündeki subaylar gibi görev yapmış, mülazım rütbesinin üstündeki subaylar, muvazzaf olanlar arasından seçilmiş ve daimi surette nizamiye askeri subayları gibi maaş ve tayinat almıştır. Başçavuşlar da kadrolu olup aylık almışlardır. Redif subaylarının, izin almadan buldukları birlikten ayrılmaları yasaklanmıştır¹³.

18 Ağustos 1869 tarihinde yürürlüğe giren "*Kuvve-i Umumiye-i Askeriyeye Dair Nizamname*" ile Osmanlı kara ordusu, nizamiye (muvazzaf), redif (ihtiyat) ve müstahfız olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. 12 yıl olan askerlik hizmet süresi; 6 yılı nizamiye, 6 yılı redif, 8 yılı da müstahfız olmak üzere toplam 20 yıla çıkarılmıştır. Nizamiye askerleri 4 yıl görev yaptıktan sonra, 2 yıl süre ile "*ihtiyat*" sınıfına geçirilmiş, askeri açıdan bir zorunluluk olmadığı zamanlarda, ihtiyat sürelerini geçirmek için memleketlerine gönderilmiştir¹⁴. Redif askerleri kendi içinde "*Mukaddem (Birinci)*" ve "*Tâli (İkinci)*" sınıfı olmak üzere ikiye ayrılmış, bir yerine iki redif taburu kurulmuştur. Redif askerleri, altı yıl olan rediflik süresinin ilk üç yılını mukaddem, ikinci üç yılını da tâli sınıfında geçirmiştir. Yapılan düzenleme ile 120 olan redif taburu sayısı 240'a çıkarılmıştır¹⁵.

1877 yılında müstahfız sınıfı kaldırılarak, müstahfız olarak ayrılan 8 yıllık süre, redif sınıfına eklenerek "*Sınıf-ı sâlis*" adını almıştır. Yapılan düzenleme ile rediflik; mukaddem (birinci) sınıfı, tâli (ikinci) sınıfı ve sâlis (üçüncü) sınıfı olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Bu üç sınıf da kendi aralarında kısm-ı evvel (birinci kısım), kısm-ı sâni (ikinci kısım) adıyla ikiye ayrılmıştır. Bu şekilde her redif taburu merkezinden biri birinci, diğeri ikinci adıyla ikişerden altı redif taburu oluşturulmuştur. 1881 yılında yapılan düzenleme ile redif taburlarının sayısı 240'dan 384'e çıkarılmıştır. Rediflik süresi 8 yıla çıkarılarak, bunun ilk 4 yılının mukaddem birliklerde, diğeri 4 yılının tâli birliklerde geçirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁶.

1887 yılında çıkarılan ve 1892 yılında yürürlüğe giren "*Redif Kanunnamesi*" ile kaza merkezlerinde kurulan mukaddem (birinci) ve tâli (ikinci) ta-

¹³ Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1976)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s.107.

¹⁴ Çoker, a.g.m., s.1263.

¹⁵ Çadırcı, "Redif Askeri...", s.55; Bolat, a.g.t., s.107.

¹⁶ Bolat, a.g.t., s.108.

burlar birleştirilmiş, her redif dairesi bir tabur asker çıkaracak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Her redif dairesinde ikişer ilave redif taburu oluşturulmuş, bu şekilde oluşturulan ilave redif taburlarının sayısı 192'e çıkmıştır. Redif alaylarına, nizamiye alaylarının numaralarını takiben numara verilmiştir. Bu uygulama değiştirilmiş, redif alaylarına birden itibaren yeniden numara verilmiştir. Redif taburlarına, bağlı buldukları alay içinde birden dörde kadar numara verilmişse de, taburlar daha çok kendi buldukları yerin ismiyle anılmışlardır¹⁷. 1887 yılında yapılan düzenleme ile ülke toprakları 7 ordu ve 2 tümen dairesine ayrılmıştır. Her orduda 2 nizamiye, 4 redif, 2 müstahfız, 1 nizamiye süvari, 1 nizamiye topçu tümeni oluşturulmuştur.

Balkan Savaşlarında, disiplinsiz ve askeri açıdan yetersiz redif birliklerinin düşman karşısında kısa sürede dağılarak kaçması, redif teşkilatının kaldırılmasına neden olmuştur. Ordunun esas kuvvetinin daima harbe hazır bulundurulması gerektiğini söyleyen Osman Paşa, Balkan Harbi esnasında kendilerinden bekleneni veremeyen ve bozgunun esas nedeni olarak görülen redif birliklerinin kaldırılarak orduda sadece nizamiyelerden oluşan yeni bir teşkilât yapılması gerektiğini belirtmiş ve bu işin Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye bünyesinde görev yapan tensikat komisyonunda yapılmasını teklif etmiştir. I. Balkan Savaşının sonunda, 14 Şubat 1913 (1 Şubat 1328/7 Rebiyülevvel 1331) tarihinde çıkarılan “*Teşkilat-ı Umûmiye-i Askeriye Nizamnamesi*” ile redif teşkilatı lağvedilmiştir¹⁸.

Sivas Sancağında Redif Teşkilatı

Kadı Burhaneddin Ahmed'in ölümü üzerine, 1398 yılında Osmanlı Devleti'ne katılan Sivas, 1413 yılında yapılan düzeleme ile Sivas Eyaletine dâhil edilmiştir. Sivas'ın, XVI. yüzyılın başlarında eyalet merkezi haline getirilmesi şehrin hızla gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Zaman içinde bazı değişiklikler olmakla birlikte, Sivas Eyaletine Amasya, Çorum, Canik, Tokat, Divriği, Karahisarşarkî ve Bozok bölgeleri bağlanmıştır¹⁹. 1831 yılına

¹⁷ Bolat, a.g.t., s.109,112.

¹⁸ Mehmet Beşikçi, “Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, *Türkiye Günlüğü*, No:110, Bahar 2012, s.22, https://www.academia.edu/2153972/Balkan_Harbinde_Osmanli_Seferberli%C4%9Fi_ve_Redif_Te%C5%9Fkilat%C4%B1n%C4%B1n_%C4%B0flas%C4%B1 (Erişim tarihi: 30.09.2016); Deny, a.g.m, s.667-668; Serkan Er, “Balkan Harbi'nde Alınan Dersler: Üçüncü Ordu Müfettişi-i Umumisi Müşir Osman Paşa'nın 29 Eylül 1329 (12 Ekim 1913) Tarihli Raporu”, *Balkan Harbi Paneli Bildirileri*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2016, s.118.

¹⁹ Ömer Demirel, “Sivas Maddesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:37, İstanbul, 2009, s.281.

gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin 29 eyaletinden biri olan Sivas Eyaleti, merkez ile birlikte Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği ve Arapkir Sancaklarından oluşmuştur²⁰.

Eyalet merkezi konumunda olan Sivas Sancağı, merkez ile birlikte 21 kazaya taksim edilmiştir. Bunlar; sancak merkezi Sivas, Sivasili, Yıldızili, İlbegli, Artukabad, Hüseyinabad, Mecidözü, Turhal, Kazabad, Niksar, Zile, Tokad, Tozanlı, Gelmugağ, Erek, Taşabad, Sonisa, Karayaka, İnanlı Ballı, Karakuş ve Yeniil kazaları idi²¹.

1864 yılında uygulamaya konan vilâyet teşkilâtı içinde Sivas vilâyeti Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisarişarkî sancaklarına ayrılmıştır. Sivas Sancağı ise 1870'lerde; Sivas, Aziziye (Pınarbaşı), Darende, Divriği, Gürün, Hafik (Koçhisar), Koçkiri (Zara), Tokat, Tonus (Şarkışla) kazalarından oluşmakta olup daha sonra Tokat kazası çıkarılarak Yıldızeli Kazası, Sivas Sancağına bağlanmıştır²². Bu durum Cumhuriyet döneminde sancakların vilâyet haline getirilmesine kadar devam etmiştir.

Çalışmamızda, Sivas Sancağı dâhilinde kurulan redif birlikleri esas alınacaktır.

1834 yılında padişah tarafından kabul edilen, "*Redif-i Asâkir-i Mansure İçin Vaz' ve Te'sis Buyrulan Talimatname*" ile her sancakta, subayları ile birlikte 1426'şar kişilik dört bölüklü redif taburlarının kurulması, nüfusu yeterli olmayan sancakların komşu sancaklarla birleştirilmesi öngörülmüştür²³.

Bu çerçevede 1834 yılında Sivas Eyaletinde, Sivas ve Divriği Sancağında 2, Çorum ve Amasya Sancağında birer olmak üzere toplam 4 adet redif taburu kurulması kararlaştırılmıştır. 3 Ağustos 1834 tarihinde kaleme alınan belgede, Sivas Eyaletinde oluşturulan redif askerleri için İstanbul'dan 1.402 tüfek, 5.552 palaska, 5.688 çanta, 5.608 elbise, 224 kalpak, 4 binbaşı kılıcı, 92 zabıt kılıcı, 132 çavuş kılıcı gönderildiği ifade edilmiştir²⁴.

Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa, 28 Nisan 1835 tarihinde İstanbul'a gönderdiği yazıda Sivas, Divriği, Çorum ve Amasya kazalarından 2 redif taburu oluşturulduğunu, diğer kazalarından 3 redif taburu daha oluşturmak istediğini ifade etmiştir. Yapılan inceleme sonunda, Sivas bölgesinde

²⁰ Turan Gökçe, "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007, s.223-224.

²¹ Gökçe, a.g.m., s.224.

²² Mehmet Mercan, "Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007, s.552, 556.

²³ Bolat, a.g.t., s.14-15.

²⁴ BOA., C.AS., 682/28660. Sivas ve Divriği redif taburlarına elbise ve yağmurluk verilmesi ile ilgili bkz. BOA., HAT., 375/20443.

nüfus sayımının tam olarak yapılmadığı ve bu nedenle asker yazımının sağlıklı bir şekilde sonuçlandırılmadığı, bölgede Kürt ve konargöçer aşiretlerin fazla olduğu, bunlardan daha önce asker alınmadığı ve bu nedenle redif askeri yazımı nedeniyle Kürt ve konargöçer aşiretlerin ayaklanabileceği, asayişin bozulabileceği göz önünde bulundurularak, şimdilik daha önce kararlaştırıldığı gibi 4 redif taburu oluşturulmasının uygun olacağı ifade edilmiştir²⁵.

Takvim-i Vekayi'de yer alan bilgilere göre; 22 Şubat 1835 tarihinde Maden-i Hümayun kazasında, 15 Temmuz 1835 tarihinde de Sivas ve Amasya kazalarında redif taburlarının kurulduğu görülmektedir. Maaş ödeme defterlerinin İstanbul'a gelmesi esas alındığında ise Sivas ve Amasya Redif Tabularının, Mayıs 1835'de kuruluşlarını tamamlamış olduklarını söylemek mümkündür²⁶.

1836 yılında yapılan düzenleme ile Anadolu'da 5 redif müşirliği oluşturulmuştur. Yeni düzenlemeye göre ilk kurulan müşirlik Hüdavendigâr Müşirliği olup, diğer redif müşirlikleri daha sonra kurulmuştur. 1838 yılına gelindiğinde Sivas, Amasya, Arapkir, Divriği, Harput, Maraş ve Siverek'te, 1426'şar kişiden oluşan redif taburlarının kuruluşu tamamlanmıştır²⁷.

17 Şubat 1836 tarihli Takvim-i Vekayi'de yer alan habere göre Sivas ve Divriği'de oluşturulacak iki redif taburu için Sivas Valisi Rüştü Paşa görevlendirilmiştir²⁸. Sivas'ta 3, Maden Kazası bölgesinde 3 redif taburu oluşturulmuş, birliklerin ihtiyaç duyduğu tüfek, çanta, fes gibi ihtiyaçları karşılanmıştır²⁹.

Sivas Eyaletinde oluşturulan redif taburlarının ilk görevi, asayişini sağlamak olmuştur. Eylül 1835 tarihinde, Diyarbakır ve Harput bölgesindeki isyanı bastırmak amacıyla Sivas Valisi Reşit Mehmet Paşa tarafından başlatılan askeri harekâta, Sivas ve Divriği Redif Taburları da iştirak etmiştir. Harekât sırasında, hava şartları nedeniyle Sivas ve Amasya Redif Taburlarından büyük kayıplar verilmiş, kayıpların telafi edilmesi amacıyla redif askerlerine ait defterlere yeni askerler yazılmıştır³⁰.

²⁵ BOA., HAT., 448/22338.

²⁶ Bolat, a.g.t., s.27, 49. Mübahat Kütükoğlu, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure" başlıklı çalışmasında, redif askerlerinin yazımına ilişkin defterlerin İstanbul'a geliş tarihini esas alarak, Sivas Redif Taburunun kuruluş tarihini, Muharrem 1251 (Nisan-Mayıs 1835) olarak vermektedir. Bkz. Kütükoğlu, a.g.m., s.133.

²⁷ Bolat, a.g.t., s.32.

²⁸ Bolat, a.g.t., s.48.

²⁹ BOA., HAT., 304/17984.

³⁰ BOA., HAT., 447/22308; BOA., HAT., 330/19086.

3 Mayıs 1837 tarihinde kaleme alınan bir yazıda, Sivas Eyaleti sancaklarından oluşturulan piyade redif taburlarından başka, “bir süvari alayının teşkili mümkün ve lüzumlu görülmekte olduğu”³¹ ifade edilmiştir. Süvari redif birliği oluşturulmuş olmalı ki 26 Mart 1838 tarihinde Sivas Müşiri Hafız Paşa tarafından gönderilen yazıda, süvari redif askerlerinin tanzimi ve muayenesi için bir hekim gönderilmesi talep edilmiştir³².

1836 yılında yapılan düzenleme ile redif birlikleri, Asâkir-i Mansûre gibi alaylar halinde örgütlenerek, sancaklardaki redif tabularının sayısı 1’den 3’e çıkarılmış ve redif taburlarının mevcudu 860’a indirilmiştir³³. Anadolu’daki sancakların büyük bir kısmı yeni sisteme göre teşkilâtlarını tamamlamış olmakla beraber 1837 yılına gelindiğinde Amasya, Arabgir, Divriği, Harput, Maraş, Siverek’te 1426 kişiden oluşan eski tabur sisteminin devam ettiği görülmektedir. Sivas Redif Taburu ise, bir redif taburunda olması gereken asker sayısına ulaşamamış, 1837 yılı içerisinde asker sayısı 480’in üstüne çıkamamıştır³⁴.

1843 yılında yapılan düzenleme ile Osmanlı toprakları, Hassa, Dersaadet, Anadolu, Rumeli ve Arabistan olmak üzere 5 ordu bölgesine ayrılmış, daha sonra Irak ve Hicaz Ordusunun kurulması ile ordu sayısı 6’a çıkmıştır. Şubat 1844 tarihinde yapılan düzenleme ile Anadolu ordusunun merkezi, Sivas olarak belirlenmiştir. Ordu merkezi, Haziran 1844’de Harput’a, 1869 yılında Erzurum’a, 1879 yılında da Erzincan’a nakledilmiştir. 1863 yılında, Serasker Fuat Paşa, ordu isimlerini rakamlaştırmış, Hassa Ordusu I., Dersaadet Ordusu II., Rumeli Ordusu III., Anadolu Ordusu IV., Arabistan Ordusu V., 1848 yılında kurulan Irak ve Hicaz Ordusu VI. Ordu şeklinde adlandırmıştır³⁵.

1846 yılında yapılan düzenleme ile her ordu bölgesi, muvazzaf alayların adedi kadar redif bölgelerine ayrılarak her bir bölgede dört taburlu redif alayları kurulması kararlaştırılmıştır. 1848 yılında Anadolu Ordusu Redif Alayları arasında Sivas, Tokat, Harput, Erzurum, Diyarbakır ve Kars Redif Alayları da bulunmaktaydı³⁶.

³¹ BOA., HAT., 1257/48618.

³² BOA., HAT., 326/18995. Mübahat Kütüoğlu tarafından kaleme alınan “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure başlıklı makalede, süvari redif taburları kurulan yerler arasında Sivas ismi zikredilmemiştir. Bkz. Kütükoğlu, a.g.m., s.146-147.

³³ Yıldız, a.g.t., s.166.

³⁴ Kütükoğlu, a.g.m., s.144.

³⁵ Uğur Ünal, “XIX. Yüzyılın Sonlarında (1870-1900) Sivas Vilayetinde Askeri Yapı”, *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007, s.560.

³⁶ Çadircı, “Redif Askeri...”, s.54.

1865 yılına gelindiğinde 2.Redif Alayı; 1.Redif Sivas Taburu, 2. Redif Zile Taburu, 3. Redif Tokat Taburu, 4. Redif Amasya Taburundan oluşmaktaydı³⁷. 1871 yılında Karahisarışarki kazası, redif merkezine dönüştürülmüştür³⁸.

1875/1876 yılında, Erzurum'dan mürettep redif alayına bağlı Karahisarışarki Redif Taburu ile Sivas sancağına bağlı Emlak, Gedikçik ve Sarıoğlan ve Saidabad ve Amasya sancağına tabi Osmancık ve Hacıhamza nahiyeleri redif askerleri II. Orduya, Sivas sancağında bulunan Gürün, Divriği ve Darende kazaları redif askerleri ise IV. Orduyu bağlı Malatya Redif Taburu bünyesinde görev yapmaktaydı³⁹. IV.Orduya bağlı 2.Redif Alayı, Sivas'ta bulunmaktaydı. 2.Redif Alayına Sivas, Hafik, Akviran-ı Kebir, Yıldızeli, Kangal ve Zara bölgesindeki redif askerlerinden oluşan 1.Mukaddem Sivas Redif Taburu ve 1.Tâli Sivas Redif Taburu ile 2.Zile, 3.Tokat, 4.Amasya Redif Taburları bağlı idi⁴⁰.

1891 yılına ait seferberlik planına bakıldığında; I.Orduya bağlı 17.Redif Tâli Kolordusu, 33. Samsun Redif Tâli Tümeni, 66. Sivas Redif Tâli Tugayı, 132. Sivas Redif Tâli Alayı, bu alaya bağlı; 1.Sivas, 2.Zile, 3.Tokat, 4.Amasya Redif Tâli Taburlarının bulunduğu görülmektedir. Aynı seferberlik planına göre; I. Orduya bağlı 11.Redif Mukaddem Kolordusu, 21. Erzincan Redif Mukaddem Tümeni, 42.Samsun Redif Mukaddem Tugayı, 84.Sivas Redif Mukaddem Alayı, bu alaya bağlı; 1.Sivas, 2.Zile, 3.Tokat, 4.Amasya Redif Tali Taburlarının bulunduğu görülmektedir⁴¹.

1895 yılına gelindiğinde, 4.Orduya bağlı 4'er taburdan oluşan redif alayları arasında 16.Sivas Redif Tümeni, 31.Sivas Redif Tugayı, 61.Sivas Redif Alayına bağlı 1.Sivas, 2.Yıldızeli, 3.Zara ve 4.Aziziye Redif Taburları; 51.Redif Alayının 3.Karahisar ve 4.Divriği Redif Taburu, 62.Redif Alayının 3.Gürün Redif Taburu, 63.Redif Alayının 1.Tokat, 3.Niksar, 4.Zile Redif Taburları, Sivas Vilayetine bağlı kazalardan oluşmaktaydı⁴².

³⁷ Tunali, *a.g.t.*, s.103; BOA., A.MKT.MHM., 358/78.

³⁸ Ünal, *a.g.m.*, s.575.

³⁹ H.1292 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 5*, Sivas Vilayet Matbaası, 1292, s.97.

⁴⁰ Ünal, *a.g.m.*, s.565.

⁴¹ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III ncü Cilt, 5 nci Kısım (1793-1908)*, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1978, bkz. Kuruluş 5, Redif Teşkilatı ve Seferber Olma Yerleri (1891) ile ilgili tablo; BOA., İ.DH., 971/76691; BOA., DH.ŞFR., 127/21.

⁴² Ziya Ediz, *1895-1896 Ermeni İsyanları ve Bu İsyanların Bastırılmasında Redif Taburlarının Rolü*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009, s.89; Ünal, *a.g.m.*, s.565.

1900'lü Yılların Başında 16.Sivas Redif Tümeni, 31.Sivas Tuğayına Bağlı Birlikler

	61.Sivas Redif Alayı	62.Karahisar Redif Alayı	63.Tokat Redif Alayı	64.Amasya Redif Alayı
1.	Sivas Redif Taburu	Karahisar Redif Taburu	Tokat Redif Taburu	Amasya Redif Taburu
2.	Divriği Redif Taburu	Hamidiye Redif Taburu	Yenihan Redif Taburu	Merzifon Redif Taburu
3.	Gürün Redif Taburu	Zara Redif Taburu	Niksar Redif Taburu	Mecidözü Redif Taburu
4.	Aziziye Redif Taburu	Koçhisar Redif Taburu	Zile Redif Taburu	Köprü Redif Taburu

Kaynak: Ünal, a.g.m., s.565, 566; H.1325 Sivas Vilayet Salnamesi, s.78; Salname-i Askeri, (H.1326, Rumi 1324), Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1324, s.741-742; BOA., İHB., 91/29. Şubat 1910'da, 4.Ordu, 62.Karahisar Redif Alayının ismi Malatya Redif Alayı olarak geçmektedir. Bkz. BOA., İHB., 7/27.

1902 yılında, Sivas bölgesindeki redif birliklerinin hangi kazalardan oluşacağına dair bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre; Sivas Redif Taburunun 22.500 erkek nüfusa sahip olan Sivas merkez kazadan, Divriği Redif Taburunun Divriği ve Kangal kazalarından, Aziziye Redif Taburunun 16.500 erkek nüfusa sahip olan Aziziye kazasından, Gürün Redif Taburunun 15.000 erkek nüfusa sahip olan Gürün, Darende Kazaları ile Ayvalı Nahiyesinden, Şarkışla Redif Taburunun 15.000 erkek nüfusa sahip olan Tonus Kazasından, Tavlusun Redif Taburunun 15.000 erkek nüfusa sahip Bünyan-ı Hamit Kazası ile Kayseri'ye bağlı 8.000 nüfuslu köylerden oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca yakın olması nedeniyle Şarkışla Redif Taburunun 4.Tabur olarak Sivas Redif Alayına, Şarkışla'daki İlave Redif Taburunun 1.İlave Redif Taburu adıyla Yenihan İlave Redif Alayına katılmasına, Aziziye Redif Taburunun 4.Tabur olarak Kayseri Redif Alayına, Aziziye'deki iki ilave redif taburunun 3. ve 5. Redif Taburları adıyla Erkilet İlave Redif Alayına bağlanmasına, Aziziye'de bulunan İlave Redif Alayı merkezinin Yenihan'a nakledilmesine karar verilmiştir⁴³.

1907 yılına gelindiğinde Sivas Vilayeti bölgesinden 8 redif taburunun oluşturulduğu ancak seferberlik durumunda askerlerin silahaltına alınmadığı, eksilen redif askerleri yerine deftere yeni redif askeri kaydedilmediğinden, defterlerde sadece 900 askerin kaydı olduğu ve bunlardan ancak 350'sinin sevk edilebildiği görülmektedir⁴⁴.

⁴³ BOA., Y.MTV., 232/172.

⁴⁴ BOA., BEO.,3099/232402.

1909 yılında Sivas Valisi Mehmet Reşit Paşanın gayretleri ile Maden kazası bölgesinden üç redif taburu oluşturulmuştur⁴⁵.

1911 yılında yapılan düzenleme ile Osmanlı ülkesi 57 redif tümeni ile 1 alaydan (Çanakkale) oluşan 5 müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. Ancak kısa süre sonra redif tümenlerinin sayısı 54'e indirilmiş ve Havran Askerlik Dairesi ile birlikte 54 redif tümenine bağlı 504 redif taburundan oluşan birlikler, 6 müfettişlik halinde yeniden düzenlenmiştir. Redif müfettişliklerinin merkezi olarak İstanbul, Selanik, Erzurum, Bağdat, Şam ve İzmir belirlenmiştir. 3.Redif Müfettişliğine; Erzurum, Trabzon, Samsun, Amasya, Sivas, Elazığ, Van ve Diyarbakır Redif Tümenlerinin bağlandığı görülmektedir. Sivas Redif Tümeni Sivas, Karahisar ve Şarkışla Redif Alaylarından oluşmaktaydı. Sivas Redif Alayı ise Sivas, Koçhisar, Zara Redif Taburlarından oluşmaktaydı. Karahisar Redif Alayına; Karahisar, Refahiye, Mesudiye Redif Taburları, Şarkışla Redif Alayına; Şarkışla, Aziziye, Gürün Redif Taburları bağlı idi⁴⁶.

Bu da bize, 1911 yılında yapılan düzenlemeden sonra Sivas şehrinin redif teşkilatı içerisinde hem tümen, hem alay hem de tabur merkezi olduğunu göstermektedir⁴⁷.

Sivas Sancağındaki Redif Birliklerinin Yer Aldığı Askeri Görevler

Sivas Sancağında bulunan redif birliklerinin yerine getirdiği görevler, süreleri ve görev yerleri ile ilgili bilgiler sınırlıdır. 18 Kasım 1853 tarihinde Sivas'a gönderilen yazıda, Divriği, Arapkir, Çemişkezek, Eğin kazalarında ikamet eden askerlerden oluşan 3.Redif Piyade Alayının Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir⁴⁸.

Kasım 1867'de IV.Ordu, 2.Redif Alayı, 1.Sivas Redif Taburu, Samsun limanından Fransız posta vapuru ile İstanbul'a gönderilmiştir. Birliğin navlun ücreti 35.640 kuruş tutmuştur⁴⁹. Mart 1869'a gelindiğinde İstanbul'da bulunan Sivas Redif Taburunda görev yapan askerlerin maaşları ödenerek, memleketlerine gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁰.

⁴⁵ BOA., Y.EE., 78/138.

⁴⁶ Muhammet Mithat Özgen, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif Binaları*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013, s.52.

⁴⁷ *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III ncü Cilt, 6 ncü Kısım (1908-1920), 1 nci Kitap*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971, s.178.

⁴⁸ BOA., A.MKT.NZD., 101/101

⁴⁹ BOA., A.MKT.MHM., 394/23; BOA., A.MKT.MHM., 401/48.

⁵⁰ BOA., A.MKT.MHM., 438/11.

Sivas'a bağlı Karahisar Mukaddem Redif Taburu, 1886 yılında Giresun iskelesine gönderilmiştir⁵¹. Eylül 1886'da Sivas Redif Taburu, Asir Vapuru ile Selanik'e sevk olunmuştur⁵². Kasım 1886'da Sivas'ta toplanan redif taburlarının muayenesi için görevlendirilen nüfus memurunun harcırahının ödenmesi istenmiştir⁵³.

Sivas bölgesindeki redif birlikleri, isyanların bastırılması, asayişin sağlanması ve eşkıya takiplerinde de aktif görev almıştır. 1893 yılında şaki Çullı'nın yakalanmasında ve diğer eşkıyaların takibinde redif birliklerinden yararlanılmıştır⁵⁴.

Ermeni Olayları ve Redif Taburları

1881/1882 yıllarında Sivas Vilayetinin toplam nüfusu 926.671 olup bunun 116.545'i Ermenilerden oluşmaktaydı. Ermeni nüfusunun gerek yoğunluğu ve gerekse buradaki bazı Ermeni komitelerinin faaliyetleri bakımından Osmanlı döneminde Sivas Vilayeti önemli bir bölge olmuştur. Sivas'ın stratejik özelliği nedeniyle, bölgede yaşayan Ermeniler silahlanarak pek çok ayaklanma çıkarmıştır⁵⁵.

1890'lı yıllarda Sivas bölgesinde ortaya çıkan Ermeni isyanlarının bastırılmasında ve asayişin sağlanmasında redif birliklerinden yararlanılmıştır. 1895 yılında, redif taburları bölgedeki asayişin sağlanmasında aktif görev almışlardır. Sivas'taki redif deposunda ihtiyatta tutulan askerlerden beşer kişilik müfrezeler oluşturularak, geceleri devriye gezmeleri sağlanmıştır⁵⁶.

Ermeni olayları nedeniyle 27 Ekim 1895 tarihinde gönderilen bir yazıda, IV. Ordu bölgesinde bulunan Sivas Tümeninden Sivas, Amasya, Tokat ve Malatya Redif Taburlarının silahaltına alınmasına karar verildiği ve bu nedenle polis ve jandarma sayısının arttırılmasına gerek kalmadığı ifade edilmiştir⁵⁷.

İzmit sancağına bağlı Geyve kazasına tabi Akhisar nahiyesinde, 9 Ekim 1895 tarihinde iki Ermeni gencinin açtığı ateş sonucunda olaylar başlamış, Ermenilerden otuz dört kişi ölmüş, bir o kadarı da yaralanmıştır. Bölgeye, Geyve kazasından jandarma birliklerinin sevk edilmesi ile hadise-

⁵¹ BOA., Y.MTV., 22/115

⁵² BOA., Y.MTV., 23/34.

⁵³ BOA., DH.MKT., 1381/78.

⁵⁴ BOA., A.MKT.MHM., 660/8; BOA., A.MKT.MHM., 660/11.

⁵⁵ Yıldız Deveci Bozkuş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivas Ermenileri'nin Genel Durumu", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007, s.380,383.

⁵⁶ BOA., Y.PRK.ASK.,78/60; BOA., A.MKT.MHM., 660/28; BOA., A.MKT.MHM., 660/30.

⁵⁷ BOA., A.MKT.MHM., 660/6; BOA., A.MKT.MHM., 660/56.

ler kontrol altına alınmıştır. Olaylar nedeniyle Adapazarı Redif Taburu silahaltına alınmış⁵⁸, Sivas Redif Taburu da silahaltına alınarak bu bölgeye sevk edilmiştir⁵⁹. 1895 yılı sonlarında Sivas'ta Türkler ve Ermeniler arasında olaylar çıkmış, Sivas'taki redif taburunun Geyve'ye sevk edilmesi nedeniyle oluşan asker ihtiyacını karşılamak ve asayişi sağlamak amacıyla, Yıldızeli Redif Taburunun iki bölümü, Sivas'a nakledilmiştir⁶⁰.

Zaman zaman redif askerleri veya subayları ile Ermeni toplumuna mensup kişiler arasında kavgalar çıkmıştır. Ağustos 1895'de Amasya Redif Yüzbaşı Abdurrahman Efendinin, Marangoz Melkon ve Gürün Kazası Redif Mülazımı İbrahim Efendinin Dikran adlı Ermenileri dövdükleri iddiaları üzerine soruşturma açılmıştır⁶¹. Olaylar nedeniyle Gürün'deki Ermeniler protesto amacıyla dükkânlarını açmamışlardır⁶².

1 Kasım 1895'de Akçadağ Ermenileri, Darende kazasına hücum ederek etrafı ateşe verip birçok haneyi yakmışlardır. Kazada çıkan kargaşada ölüm ve yaralanmalar olurken birçok eşya da gasp edilmiştir. Bu sırada toplanmakta olan Gürün Redif Taburundan 50 kişilik redif müfrezesi oluşturularak, olayların önü alınmaya çalışılmıştır⁶³.

11 Kasım 1895 tarihinde gönderilen yazıda, ahaliyi sırf Ermeni olan Tuzhisar Köyü ile diğer altı köyün muhafazası için 20'şer neferden oluşan redif müfrezelerinin sevkini gerekli olduğu, ancak henüz toplanan ve gerekli eğitimi alamayan, disiplinden yoksun olan redif askerlerinin köylere sevkini uygun olmadığı ifade edilmiştir⁶⁴.

12 Kasım 1895'de Sivas'ta Ermeniler isyan etmiştir. Ermeni isyanlarından dolayı kundaklama olaylarının artacağı şüphesiyle, redif depolarının mevcutları artırılmıştır. İlk aşamada IV. Ordu dâhilinde bulunan Karahisar, Gümüşhane, Amasya, Sivas, Tokat, Lice, Zile, Malatya ve Hınımansur Redif Depolarının korunmasında 100'er asker, Ünye, Samsun, Giresun, Tirebolu, Bayburt, Hınıs, Ergani Madeni ve Mardin depolarının korunmasında ise 40'ar ihtiyat askeri bulundurulması kararlaştırılmıştır. Ancak Ekim ve Kasım aylarında Ermeni hadiselerinin artması nedeniyle Sivas Redif Depo-

⁵⁸ Ediz, *a.g.t.*, s.118.

⁵⁹ BOA., Y.MTV., 129/168; BOA., Y.MTV., 130/25.

⁶⁰ BOA., Y.MTV., 133/94.

⁶¹ BOA., DH.MKT., 419/61; BOA., DH.ŞFR., 178/25.

⁶² BOA., DH.ŞFR., 178/53. Benzer bir olay 1910 yılında da gerçekleşmiş, Hafik kazası redif binbaşı tarafından dövüldüğünü iddia eden Kırkor Papazyan, ilgili kişi hakkında şikâyetle bulunmuştur. Bkz. BOA., DH.MUİ., 96/2.

⁶³ Ediz, *a.g.t.*, s.45.

⁶⁴ BOA., A.MKT.MHM., 661/15.

sunun mevcudu 220'ye çıkarılırken, Bayburt Redif Deposunun mevcudu da önce 200'e daha sonra 300'e çıkarılmıştır. Alınan tedbirlerin yetersiz kalacağı düşüncesiyle Hassa Ordusuna bağlı Çankırı Redif Alayı Çorum'da, Kayseri Redif Tugayı da Kayseri'de toplanarak kuzey ve güneyden, iki kol halinde Sivas vilayetine sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra Kayseri Redif Taburu, Sivas'a sevk edilmeyerek mahallinde bırakılmıştır⁶⁵.

1895 yılında artan Ermeni olayları nedeniyle, IV. Ordu bölgesinde redif askerlerinin silahlı altına alınmasını teftiş etmek, bölgede asayiş sağlama amacıyla, Ferik Saadettin ve Ferik Abdullah Paşa'nın başkanlığından bir teftiş heyeti bölgeye gönderilmiştir. Heyet, Aralık 1895'de Sivas'a gelmiş, 21 Aralık 1895 tarihinde de Sivas'tan Diyarbakır'a gitmiştir⁶⁶.

1896 yılında Sivas Vilayetinde meydana gelen Ermeni olayları nedeniyle, nizamiye ve redif kuvvetlerinin mevcudu üç-dört misline çıkartılmıştır. Şubat 1896'da Sivas'ta yapılan gösteriler sonunda yağma hareketinin yaşandığı ifade edilerek, yağma sırasında redif askerlerinin yaptığı görevlerden övgü ile bahsedilmiştir⁶⁷. Bir süre sonra Ermeni olaylarının yatışması nedeniyle, redif taburlarının asker mevcutları azaltılmış, 17 Mart 1896 tarihinde gönderilen yazı ile Sivas, Yıldızeli, Zara ve Aziziye Redif Tabularındaki asker mevcudu 400'den 250'e indirilmiştir⁶⁸. 7 Nisan 1896 tarihinde kaleme alınan bir başka yazıda ise, 28. Alaya bağlı 1. Taburun Sivas'a geldiği ve bu nedenle Sivas Redif Taburunun terhis edildiği bildirilmiştir⁶⁹.

Ekim 1898'de Arabkir'de Ermeni ve Kürtler arasındaki karışıklığın devam ettiği ve bölgeye Sivas'tan iki tabur redif taburu sevk edilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁷⁰.

Sivas bölgesindeki redif birlikleri, sadece Ermeni olaylarının bastırılmasında değil, Çerkez ve Karapapak Aşiretine mensup kişilerin çıkardıkları olayların önlenmesinde de kullanılmıştır. 1908 yılında, Dersim bölgesinden gelerek Çemişgezek ve köylerinde etkili olan eşkiya ile mücadele etmek için bölgeye Divriği Redif Taburu sevk edilmiştir⁷¹.

⁶⁵ Ediz, *a.g.t.*, s.85, 107.

⁶⁶ Ediz, *a.g.t.*, s.91, 93.

⁶⁷ BOA., DH.TMİK.M., 2/16.

⁶⁸ Ediz, *a.g.t.*, s.124.

⁶⁹ BOA., Y.MTY., 139/46.

⁷⁰ BOA., Y.PRK.BSK., 57/98.

⁷¹ BOA., DH.TMİK.M., 271/10.

Yemen İsyanı

1905 yılında, Sivas vilayeti dâhilinden üç nizamiye taburunun Yemen'e gönderilmesi üzerine, giden birliklerin bıraktığı boşluğu doldurmak için redif askerleri silahaltına alınmıştır⁷². Temmuz 1905'de redif askerlerinin de Yemen'e sevki gündeme gelmiştir. Sivas'ta, seferberlik emrine uymayan redif askerleri için sert yaptırımlar uygulanmıştır⁷³.

9 Temmuz 1905 tarihinde kaleme alınan yazıda, Yemen'e sevk edilecek redif tabularının sevk masrafları için gerekli olan 35.000 liranın 15.000 lirasının vilayet tarafından emval-i umumiye tahsisatından tedarik edildiği, kalan bakiyenin tasfiyesi için vakti geldiğinde aşar bedelinden karşılanmak üzere Bank-ı Osmanî'den borç alınması teklif edilmiştir⁷⁴.

Sivas bölgesinden Yemen'e gönderilen redif birlikleri, ağır kayıplar vermiştir. 19 Ekim 1906 tarihinde kaleme alınan yazıda, dönen redif birliklerinin Sivas'ta merasimle karşılandığı, birliklerdeki askerlerin ancak onda üçünün sağlam olup kalanının yaşlı ve hareket edemez halde olduğu ve tayinatları verilerek memleketlerine gönderildiği, vefat edenlerin ailelerine de belediye yahut hazineden bir miktar maaş tahsis edilmesine çalışıldığı ifade edilmiştir⁷⁵.

Sultan Mehmet Reşat, Rumeli bölgesindeki halkın devlete olan bağlılığını artırmak amacıyla 5 Haziran 1911 tarihinde çıktığı Rumeli seyahati sırasında Selanik, Üsküp, Priştine, Kosova ve Manastır'ı ziyaret etmiştir. Padişahın Priştine'de askeri merasimle karşılanması düşünülmüş, bunun için de Sivas Redif Fırkasına bağlı Karahisar Redif Alayı askerleri silahaltına alınarak, Rumeli'ye gönderilmiştir⁷⁶.

Balkan Savaşları sırasında, 23 Kasım 1912'de Başkumandanlık Vekâletinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Sivas ve Ma'muretü'l-azîz (Elazığ) Redif Tümenlerinin seferber edildiği ve birliklerin nakliyesinde ihtiyaç duyulan hayvanların temini için vilayete emir verilmesi istenmiştir⁷⁷.

1913 yılında, Bergama'da bulunan redif askerlerinin yaptığı uygunsuz hareketler nedeniyle Aydın Valiliğince açılan soruşturmada, Sivas Re-

⁷² BOA., BEO., 2600/194930.

⁷³ BOA., BEO., 2617/196214; BOA., BEO., 2618/196281.

⁷⁴ BOA., BEO., 2618/196314.

⁷⁵ BOA., DH.ŞFR., 372/2.

⁷⁶ BOA., BEO., 3866/289943.

⁷⁷ Serkan Er, *Osmanlı Ordusu'nda Seferberlik Planı: Balkan Harbi Örneği*, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s.89.

dif Tümenine mensup Şarkışla Redif Alayının da ismi geçmektedir. Bu bize Şarkışla Redif Alayının Bergama'da görevlendirildiğini göstermektedir⁷⁸.

Sivas Redif Deposu

66.Sivas Redif Tugayı kumandanlığı tarafından gönderilen yazıda, Mart 1890 tarihinde çıkan yangın sırasında, redif deposuna yakın olarak inşa edilen ahşap zabitan barakasının yandığı, ancak depodaki cephaneye ve malzemenin zarar görmediği ifade edilmiştir.⁷⁹ Bu da bize 1890 yılı öncesinde, Sivas'ta bir redif deposunun inşa edildiğini göstermektedir.

1892 yılında, 132.Sivas Redif Tâli Alayına bağlı, 1.Sivas Redif Taburu deposunda 798 martini henri tüfeği, 800 kasatura, 800 kasatura kılıfı, 80 deste 198 sandık martini tüfeği cephanesi, 892 tüfek kayışı, 799 palaska, 834 teneke matara, 700 matara kayışı, 150 karavana, 31 kazma, 32 kürek, 35 balta, 64 saç bulunmaktaydı⁸⁰.

1895 yılında, eşkiya takibi için oluşturulan piyade ve süvari birliklerinin ihtiyaçları, Sivas redif deposundaki silah ve malzemelerden karşılanmıştır⁸¹.

Redif askerleri ile ilgili yazışmalarda en çok üzerinde durulan konu, birliklerin silahaltına alınmasında ve masraflarının karşılanmasında yaşanan sıkıntılardır. Redif teşkilatının kuruluşu ile birlikte, iane-i cihadiyye adında halktan bir vergi alınmıştır. Verginin yetersiz geldiği durumlarda da halktan doğrudan yardım toplama yoluna gidilmiştir. Temmuz 1854'de, Sivas bölgesinden oluşturulan redif taburlarının ihtiyaçlarının karşılanması için halktan; 2300 çift yemeninin bedeli olarak 21.000 kuruş, don ve gömlek bedeli olarak da 5.165 kuruş yardım toplandığı görülmektedir⁸².

1908 yılında, Sivas Vilayetinde toplanan 3.900 kadar redif askerinin Diyarbakır'a sevk edilmeleri ve yevmiyelerinin ödenmesi için gerekli olan 15.000 lira ile çadır ve nakliye hayvanı ihtiyacı karşılanamamıştır⁸³.

Sivas Bölgesinde Redif Birliklerinde Görev Yapan Komutanlar

1836 yılında yapılan düzenleme ile Anadolu'da 5 redif müşirliği oluşturularak, başlarına müşir atamaları yapılmıştır. 19 Cemzielevvel 1252 (1

⁷⁸ BOA., DH.İD., 176/21; BOA., BEO., 4221/316507; BOA., BEO., 4208/315577.

⁷⁹ BOA., Y.PRK.ASK., 59/112.

⁸⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 85/31.

⁸¹ BOA., A.MKT.MHM., 660/21.

⁸² BOA., A.MKT.MHM., 757/52.

⁸³ BOA., Y.A.HUS., 519/2; BOA., BEO., 3286/246420.

Eylül 1836) tarihinde yapılan atamalarda “*Redif-i Mansûre Sivas Ferikliği unvânıyla Mar’aş Eyâleti Redif Nezâreti Mar’aş Muhassılı Süleyman Paşa’ya tevcih buyrulmuş ve bu bâbda sâdır olan hatt-ı humâyûnunun bir sûreti âtîye yazılmıştır*”⁸⁴.

Redif teşkilatının kuruluş sürecinde gönüllü asker yazılması teşvik edilmiş, subay ihtiyacını karşılamak amacıyla bölgenin önde gelen ailelerinden komutanlar atanmıştır. 1837 yılında yapılan düzenleme ile Sivas, Amasya ve Divriği sancaklarından iki redif alayı oluşturulmuştur. 1.Sivas Redif Alayına 1837 yılında Binbaşı Hüseyin Ağa, 1838 yılında da Sivas eşrafından Kara Ahmet Ağa zade Halil Ağa, miralay olarak atanmıştır. Sivas Redif Alayına bağlı 1.Sivas Redif Taburuna Alâeddin Paşa zade Mehmet Bey, 2. Redif Taburuna Tokat eşrafından Osman Ağa, 3.Tabura Divriği eşrafından Osman Ağa; 2.Redif Alayına Amasya eşrafından Hacı Esad Ağa zade Abdullah Nuri, komutan olarak atanmıştır. Bu alaya bağlı 1.Tabura Amasya eşrafından Hasan Bey, 2.Tabura Amasya eşrafından İçelli Hüseyin Ağa, 3.Tabura Hacı Hasan Ağa zade komutan olarak atanmıştır⁸⁵. Maden kazasında oluşturulan redif alayına Ali Ağa, miralay olarak atanmıştır⁸⁶. Aynı yıl, Sivas merkezde oluşturulan redif taburuna kaymakam olarak Alaeddin Paşazade Celaleddin Bey tayin edilmiştir⁸⁷.

1860 yılında, Sivas’taki 2.Redif Alayının komutanı Miralay İsmail Bey idi⁸⁸. 1872/1873 yılında 2.Redif Alayın 2.Zile Redif Taburu komutanı Binbaşı Ahmet Efendi, 3.Tokat Taburu Binbaşı Hacı Kamil Efendi, 4.Amasya Taburu Binbaşı Mustafa Efendi idi⁸⁹.

1875/1876 yılında IV.Orduya bağlı, Sivas Vilayetinden toplanan askerlerden oluşan 2. Redif Alayı zabitanı; Miralay Osman Bey, Alay Kâtibi Mehmet İzzet Efendi. 1.Sivas sınıfı mukaddem redif taburu komutanı Bin-

⁸⁴ Ahmet Hilmi Çoban, *Ahmet Cevat Paşa’nın Tarih-i Askeri-i Osmani (Kitab-ı Rabi’) Adlı Eserinin Transkripsiyonu Metni*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2009, s.132.

⁸⁵ BOA., HAT., 309/18269; BOA., HAT., 303/17982. Musa Çadircı, Sivas ve Sivas’a bağlı Madeni Hümayun kazalarında kurulan redif birliklerine, Vali Reşit Paşanın uygun görmesi ile, Pa-lu Hakimi İsmail Beyin miralay seçildiği, İsmail Beyin teklifi üzerine de Çar Sancağı Voyvodası Osman Ağanın redif taburları kaymakamlığına, Harput Ayanı Reisi Dergah-ı Ali Kapucubaşlarından Süleyman Beyin kardeşi Ömer Ağa ile Arapgir’in ileri gelenlerinden olup aynı zamanda voyvodalık yapmakta olan Osman Ağanın ise binbaşı olarak görevlendirildiği belirtmektedir. Bkz. Çadircı, “*Anadolu’da Redif...*”, s.68.

⁸⁶ BOA., HAT., 306/18087; BOA., HAT., 311/18371.

⁸⁷ BOA., HAT., 303/17982.

⁸⁸ BOA., A.MKT.DV., 175/59.2

⁸⁹ H.1289 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def’a: 3*, Sivas Vilayet Matbaası, 1289, s.52-53.

başı İsmail Hakkı Efendi, 1.Sivas Tali Taburu komutanı Binbaşı Süleyman idi⁹⁰.

H.1298 (M. 1880/1881) yılı Sivas Vilayet Salnamesine göre, tugay kumandanı Ahmet Muhlis Paşa, Sınıf-ı Mukaddem Taburu Komutanı Yüzbaşı Recep Ağa, Sınıf-ı Tâli Taburu Komutanı Yüzbaşı Mehmet Hamdi, İkinci Alay Komutanı Yüzbaşı Reşit Ağa, 3.Alay Komutanı Yüzbaşı Mehmet Ağa, 23.Alay Komutanı Yüzbaşı Mustafa Efendi idi. Amasya'dan mürettep 1.Redif Taburu Komutanı Binbaşı Tahir Ağa, Amasya'dan mürettep 2.Redif Taburu Binbaşı Hulusi Efendi, Tokat'tan mürettep 1.Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza, 2.Tabur Komutanı Binbaşı Tahsin, Karahisar'dan mürettep Mukaddem taburu Komutanı Binbaşı Yusuf, Tali Taburu Binbaşı Ömer Nusret idi⁹¹.

1884/1885 yılında, Sivas'taki redif birliklerinin komutanı Miralay Ahmet Paşa olup, Sınıf-ı Mukaddem Taburu Yüzbaş-ı Evvel Mehmet Efendi, Tâli Taburu Komutanı Yüzbaş-ı Evvel Yusuf Ağa idi⁹².

1886/1887 yılında Asakir-i Redife Komutanı Miralay-ı Mukaddem Cemal Bey idi.⁹³

1888/1889 yılında Sivas Redif-i Tâli 66. Tugay kumandanı Miraliva Ahmet Muhtar Paşa idi.⁹⁴

1896 yılında, 16. Redif Sivas Tümeni Erkan-ı Harbiyesinde görev yapan Mülhak Mülazım-ı Evvel Hasbi Efendiye, beşinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir⁹⁵.

1896-1907 yılları arasında 16.Sivas Redif Tümeni komutanı olarak görev yapan Mehmet Hulusi Paşaya 1896 yılında müceddeden ikinci rütbeden Osmanî Nişanı,⁹⁶ Ocak 1905'te, tebdilen birinci rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir⁹⁷. 19 Nisan 1908 tarihinde, vefat eden Mehmet Hulusi Paşanın yerine, Ferik Münir Paşa atanmıştır. Ferik Münir Paşa, Eylül 1908'de emekli olmuştur⁹⁸. Kısa süre sonra 16.Sivas Redif Tümeni Komutanlığına Ferik Danyal Siab Paşa atanmış, o da Temmuz 1909'da, 4.Kayseri Redif Tümeni

⁹⁰ H.1292 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 5*, Sivas Vilayet Matbaası, 1292, s.94.

⁹¹ H.1298 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 8*, Sivas Vilayet Matbaası, 1298, s.73-74-75, 77, 80.

⁹² H.1302 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 12*, Sivas Vilayet Matbaası, 1302, s.437-438.

⁹³ H.1304, *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 13*, Sivas Vilayet Matbaası, 1304, s.137.

⁹⁴ H.1306 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 14*, Sivas Vilayet Matbaası, 1306, s.260.

⁹⁵ BOA., İ.TAL., 100/96.

⁹⁶ BOA., İ.TAL., 104/1.

⁹⁷ BOA., İ.TAL., 355/46; BOA., İ.TAL., 368/37; BOA., DH.MKT., 930/27.

⁹⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 255/69; BOA., İ.AS.,74/48; BOA., ZB., 455/21.

Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa ile yer değiştirmiştir⁹⁹. Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa, 18 Nisan 1911 tarihinde emekli olmuş,¹⁰⁰ yerine Ali Rıza Bey tayin edilmiştir¹⁰¹.

1907/1908 yılında IV.Orduya bağlı 16.Sivas Redif Fırkası Tümenine bağlı 31.Karahisar Tugayına mensup 61.Sivas Redif Alayı komutanı Miralay Hüseyin Hüsnü Bey idi¹⁰².

16.Sivas Redif Fırkasına bağlı, 31.Sivas Tugayı Komutanı Mirliva Mehmet Paşa, 18 Haziran 1911 tarihinde emekli olmuştur¹⁰³.

SONUÇ

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra askeri alanda yeni bir yapılanmaya giden Osmanlı Devleti, askerlik hizmetini bir vatandaşlık yükümlüğü haline getiren düzenlemeler yapmıştır. İstanbul merkezde kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatını desteklemek amacıyla taşrada, 1834 yılında Redif-i Asâkir-i Mansûre birlikleri oluşturulmuştur. Merkezden çok fazla asker göndermeden ve daha düşük maliyetle oluşturulan redif birlikleri ile taşrada düzen ve asayiş sağlanmaya çalışılmış, savaş zamanlarında görev yapacak yedek bir ordu hazırlanmıştır.

Osmanlı idari teşkilatında önemli bir yere sahip olan Sivas bölgesinde kurulan redif birliklerinin izlerini 1834 yılında itibaren sürmek mümkündür. Redif teşkilatı içerisinde hem tabur, hem alay hem de tümen birliklerine ev sahipliği yapan Sivas şehrinde, redif deposunun da inşa edildiği görülmektedir. Sivas sancağında kurulan redif birliklerinin sayıları, asker toplama bölgeleri, isimleri ve asker mevcutları zaman içinde değişmekle birlikte, redif birlikleri gerek savaşlarda gerekse iç isyanların bastırılması ve asayişin sağlanmasında aktif görevler yapmışlardır. Balkan Savaşları sırasında kaldırılan redif teşkilatının Sivas sancağındaki izlerini sürerek, redif birliklerinin mevcutlarını, görev yaptıkları bölgeleri, birliklerde görevli komutanları, askeri personele verilen madalya ve beraatları ortaya çıkaracak bilgilerin ortaya konulması, hem Sivas bölgesi yerel tarihinin ortaya çıkarılmasında önemli bir boşluğun doldurulmasını sağlayacak, hem de bu vatan hizmet etmiş şehit ve gazilerimize olan borcumuzu bir nebze de olsa ödemimize imkân sağlayacaktır.

⁹⁹ BOA., İ.AS.,86/35; BOA., BEO., 3528/264532.

¹⁰⁰ BOA., BEO., 3883/291164.

¹⁰¹ BOA., İ.HB., 75/9.

¹⁰² H.1325 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 17*, Sivas Vilayet Matbaası, 1325, s.78.

¹⁰³ BOA., İ.HB., 91/29.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Belgeleri

- BOA., A.MKT.DV., 175/59.2.
BOA., A.MKT.MHM., 358/78.
BOA., A.MKT.MHM., 394/23.
BOA., A.MKT.MHM., 401/48.
BOA., A.MKT.MHM., 438/11.
BOA., A.MKT.MHM., 660/11.
BOA., A.MKT.MHM., 660/21.
BOA., A.MKT.MHM., 660/28.
BOA., A.MKT.MHM., 660/30.
BOA., A.MKT.MHM., 660/56.
BOA., A.MKT.MHM., 660/6.
BOA., A.MKT.MHM., 660/8.
BOA., A.MKT.MHM., 661/15.
BOA., A.MKT.MHM., 757/52.
BOA., A.MKT.NZD., 101/101.
BOA., BEO., 2600/194930.
BOA., BEO., 3286/246420.
BOA., BEO., 3528/264532.
BOA., BEO., 3866/289943.
BOA., BEO., 3883/291164.
BOA., BEO., 4208/315577.
BOA., BEO., 4221/316507.
BOA., BEO., 2617/196214.
BOA., BEO., 2618/196281.
BOA., BEO., 3099/232402.
BOA., C.AS., 682/28660.
BOA., DH.İD., 176/21.
BOA., DH.MKT., 1381/78.
BOA., DH.MKT., 419/61.
BOA., DH.MKT., 930/27.
BOA., DH.MUİ., 96/2.
BOA., DH.ŞFR., 127/21.
BOA., DH.ŞFR., 178/25.
BOA., DH.ŞFR., 178/53.
BOA., DH.ŞFR., 372/2.
BOA., DH.TMIK.M., 2/16.
BOA., DH.TMIK.M., 271/10.
BOA., HAT., 1257/48618.
BOA., HAT., 303/17982.
BOA., HAT., 304/17984.
BOA., HAT., 306/18087.
BOA., HAT., 309/18269.

- BOA., HAT., 311/18371.
BOA., HAT., 326/18995.
BOA., HAT., 330/19086.
BOA., HAT., 375/20443.
BOA., HAT., 447/22308.
BOA., HAT., 448/22338.
BOA., İ.AS.,74/48.
BOA., İ.AS.,86/35.
BOA., İ.DH., 971/76691.
BOA., İ.HB., 75/9.
BOA., İ.HB., 91/29.
BOA., İ.TAL., 100/96.
BOA., İ.TAL., 104/1.
BOA., İ.TAL., 355/46.
BOA., İ.TAL., 368/37.
BOA., Y.A.HUS., 519/2.
BOA., Y.EE., 78/138.
BOA., Y.MTV., 129/168.
BOA., Y.MTV., 130/25.
BOA., Y.MTV., 133/94.
BOA., Y.MTV., 22/115
BOA., Y.MTV., 23/34.
BOA., Y.MTY., 139/46.
BOA., Y.MTV., 232/172.
BOA., Y.PRK.ASK., 255/69.
BOA., Y.PRK.ASK., 59/112.
BOA., Y.PRK.ASK., 85/31.
BOA., Y.PRK.ASK.,78/60.
BOA., Y.PRK.BSK., 57/98.
BOA., ZB., 455/21.

Kitap, Makale ve Bildiriler

- Beşikçi, Mehmet, “Balkan Harbi’nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, *Türkiye Günlüğü*, No:110, Bahar 2012, s.22,
https://www.academia.edu/2153972/Balkan_Harbinde_Osmanli_C4%B1_S_eferberli_C4%9Fi_ve_Redif_Te_C5%9Fkilat_C4%B1n_C4%B1n_C4%B0flas_C4%B1 (Erişim tarihi: 30.09.2016).
- Bolat, Cahide, *Redif Askeri Teşkilatı (1834-1876)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2000.
- Bozkuş, Yıldız Devci, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivas Ermenileri’nin Genel Durumu”, *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007.

- Çadırcı, Musa, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:14, Ankara, 1963.
- Çadırcı, Musa, "Redif Askeri Teşkilatı", *Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2000.
- Çoban, Ahmet Hilmi, *Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askeri-i Osmani (Kitab-ı Rabi') Adlı Eserinin Transkripsiyonu Metni*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2009.
- Çoker, Fahri, "Tanzimat ve Ordudaki Yenilikler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 5, İletişim Yayınları, 1985.
- Demirel, Ömer, "Sivas Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:37, İstanbul, 2009.
- Deny, J., "Redif Maddesi", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt:9, İstanbul, 1964.
- Ediz, Ziya, *1895-1896 Ermeni İsyanları ve Bu İsyanların Bastırılmasında Redif Taburlarının Rolü*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2009.
- Er, Serkan, "Balkan Harbi'nde Alınan Dersler: Üçüncü Ordu Müfettiş-i Umumisi Müşir Osman Paşa'nın 29 Eylül 1329 (12 Ekim 1913) Tarihli Raporu", *Balkan Harbi Paneli Bildirileri*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2016.
- Er, Serkan, *Osmanlı Ordusu'nda Seferberlik Planı: Balkan Harbi Örneği*, Genelkurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Strateji ve Stratejik Araştırmalar Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- Gökçe, Turan, "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007.
- Gül, Abdulkadir, "Eğin Kazasından Redif Taburlarına Asker Alımı (1834-1848)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı:1, Temmuz 2010.
- H.1289 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 3*, Sivas Vilayet Matbaası, 1289.
- H.1292 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 5*, Sivas Vilayet Matbaası, 1292.
- H.1298 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 8*, Sivas Vilayet Matbaası, 1298.
- H.1302 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 12*, Sivas Vilayet Matbaası, 1302.
- H.1304, *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 13*, Sivas Vilayet Matbaası, 1304.
- H.1306 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 14*, Sivas Vilayet Matbaası, 1306.
- H.1325 *Sivas Vilayet Salnamesi, Def'a: 17*, Sivas Vilayet Matbaası, 1325.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, Sayı:12, Yıl:1981-1982.
- Mercan, Mehmet, "Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007.

- Özcan, Abdülkadir, "Redif Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:34, İstanbul, 2007.
- Özgen, Muhammet Mithat, *Osmanlı Devleti Ordu Sisteminde Redif Teşkilatı ve II. Abdülhamid Dönemi Redif Binaları*, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2013.
- Tunalı, Ayten Can, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1976)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III ncü Cilt, 5 nci Kısım (1793-1908)*, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 1978.
- Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi, III ncü Cilt, 6 ncı Kısım (1908-1920), 1 nci Kitap*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1971.
- Ünal, Uğur, "XIX. Yüzyılın Sonlarında (1870-1900) Sivas Vilayetinde Askeri Yapı", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, Cilt: I, Sivas, 2007.
- Yıldız, Gültekin, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

GELMUGAD NAHİYESİ'NDE KAYIP KÖYLER MESELESİ

The Issue of Lost Villages in Gelmuğad District

Yasin Dönder*

ÖZET

"Kayıp köyler meselesi" öncelikle Avrupalı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Batılı araştırmacıların amaç, içerik, metod ve kaynaklar bağlamında temelini oluşturduğu bu alanda ülkemizde az sayıda araştırma mevcuttur. Osmanlı Devleti bağlamında Anadolu'nun pek çok bölgesinde kırsal iskan alanlarında yaşanan köy kayıpları araştırmaya muhtaçtır. Haddi zatında birinci elden kaynaklarda bu sorun pek çok kez vurgulanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı iskan ve göç tarihine dair araştırma yapan günümüz tarihçileri de meseleye yüzeysel olarak temas etmişlerdir. Bu bildiride Tokat kazasına bağlı sekiz nahiyeden biri olan Gelmuğad nahiyesinde kaybolan köyler meselesi ele alınacaktır. XVI. ve XX.yüzyıllar arasında araştırmanın kaynakları, metodu ve sonuçları hususunda bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kayıp Köyler, Gelmuğad Nahiyesi, İskân, Göç

ABSTRACT

The issue of lost villages was primarily addressed by European researchers. There are few studies in our country in this field, where Western researchers constitute the basis in terms of purpose, content, methods and resources. In the context of the Ottoman Empire, village losses in rural areas in many parts of Anatolia are in need of research. In fact, this problem has been emphasized many times in first hand sources. At the same time, today's historians who have researched the Ottoman settlement and migration history have touched the issue superficially. In this paper, the issue of villages lost in Gelmuğad sub-district, which is one of the eight sub-districts of Tokat District, will be discussed. Information will be given on the sources, methods and results of the research between the 16th and 20th centuries.

Key Words: Ottoman Empire, Lost Villages, Gelmuğad District, Settlement, Migration

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

Türklerin Anadolu'ya yerleşim amacıyla yaptığı ilk akınlar Selçuklu Devleti'nin batı politikası çerçevesinde gerçekleşmiştir. Öncelikle Anadolu'nun doğusu ele geçirilmiş ve ilk iskân alanı bu bölge olmuştur. Doğudan Türkmen göçleri ile bu bölge Türkleşmiştir. Anadolu'da Türkler serüveninin ilk aşaması bu şekilde tamamlanmıştır. Bölgede kalıcılık ise Pasinler Savaşında bölgenin diğer aktörleri olan Bizans İmparatorluğu ve Gürcüler yenilgiye uğratarak sağlanmıştır. İkinci aşama 1071 Malazgirt Savaşı'nın kazanılmasıyla başlayan süreçtir. Sultan Alparslan'ın komutanları altı yıl gibi kısa sürede neredeyse Anadolu'nun tamamını ele geçirmişlerdir.¹

Sultan Alparslan'ın komutanlarından Danişment Ahmet Gazi 1071-1074 yılları arasında Orta Anadolu Bölgesi'ni ele geçirerek burada bir beylik kurmuştur. Beyliğin sınırları içerisinde Sivas, Niksar, Tokat, Amasya, Malatya yer almaktadır.² Sivas, Tokat ve çevresinde Türk nüfusun ilk yerleşmeleri bu dönemde gerçekleşmiştir. Bölgede yaşayan Rum ve Ermeni halk, bu yeni muktedirlere ve iktidarını kalıcı kılmak adına teşebbüs ettiği iskân siyasetine karşı çıkmamış veya en azından buna karşı koyacak bir güçleri olmamıştır. Danişmentliler bölgenin Türkleşmesi ve İslamlaşması adına önemli hizmetler görmüştür.³ XII. Yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Kılıçarslan döneminde Sivas bölgesi Anadolu Selçuklu Devleti hâkimiyetine girmiştir.⁴ Anadolu Selçukluları hâkimiyeti altında bölge önemli bir ticaret ve kültür merkezi haline gelmiştir.⁵

Kösedağ Savaşında Anadolu Selçuklular'ın Moğollara mağlup olmasıyla bölge İlhanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girdi. Tokat'ın da içinde yer aldığı Sivas, Amasya, Canik, Çorum, Karahisar-ı Şarki, Kayseri, Yozgat şehirleri İlhanlılar'a tâbi hale geldi.⁶ Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin giderek zayıflamasıyla pek çok yerde beylikler ortaya çıktı. Sivas-Tokat bölgesinde ise Eretna Beyliği kuruldu (1335). Eretna Bey'in ölümünden sonra oğulları arasında yaşanan mücadeleler sonucu beylik zayıflayarak aslen bu

¹ Hakkı Dursun Yıldız, Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethi ve Türk Vatanı Olması, **Tarih İçinde Harput**, Elazığ 1992, s.33-41.

² Mustafa Demir, "Danişmendli Emareti'nin Kurucuları", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, X/1, Sakarya 2008, s.142-144.

³ Muharrem Kesik, "Emir (Melik) Gazi (1104-1134)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, III/2, İstanbul 2014, s.158.

⁴ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", **AÜDTCF Dergisi**, C. 9, S. 4, Ankara 1951, s.449.

⁵ Osman Turan, a.g.m, s.450.

⁶ Halil Çetin, "İlhanlı Hakimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", **Turkish Studies**, C. 7/4, 2012, s. 1204-1205.

beylikte vezir olan Kadı Burhaneddin iktidarı ele geçirmiştir.⁷ Kadı Burhaneddin'in hâkimiyeti de bölgede uzun süreli olmadı. Yaklaşık 13 yıllık iktidarı süresince Anadolu'da yaşanan iktidar mücadeleleriyle uğraştı. Sonunda Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey tarafından esir edilerek Sivas kalesi önlerinde katledildi. Bölge halkı bu karışıklıklar sırasında Akkoyunlular'a tabi olmayarak Osmanlı idaresine sığındılar.⁸ Böylece Yıldırım Bayezid döneminde Sivas-Tokat bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu.

Osmanlı eyalet sistemi içerisinde "Rum eyaleti" olarak adlandırılan bölgenin üç önemli yerleşim merkezi mevcuttur. Bunlar Sivas, Tokat ve Amasya'dır. Başlangıçta eyalet merkezi olarak kısa süreli de olsa Tokat ve Amasya tercih edilmiştir. Ancak 1520 tarihli tahrir defterinde Sivas "paşa sancağıdır" ibaresi ile kayıt edilmiştir ki bu da artık eyalet merkezinin Sivas olduğunu göstermektedir.⁹ Gelmuğad ise XVI. yüzyılda eyalet sınırları içerisinde Tokat'a bağlı sekiz nahiyeden biridir. Gelmuğad'ın nahiyeye statüsü çok uzun sürmemiş ve 1590 yılı itibarıyla Tokat'a bağlı Kazabad ile kaza statüsü kazanan iki nahiyeden biri olmuştur.¹⁰ 1657 tarihli timar ruznamçe defteri kaydına göre Gelmuğad Sivas sancağına bağlı bir nahiyeye statüsündedir.¹¹ Anlaşıldığı kadarıyla Sivas sancağı içerisinde 16. yüzyılın sonunda kaza statüsü kazanan Gelmuğad, XVII. ve XVIII. yüzyılda nahiyeye statüsündedir. 1838/1839 tarihli nüfus defterinde " *Sivas sancağında vaki Gelmuğad kazasında sakin ve mütemekkin bilcümle ahalinin.....*" tabirinden anlaşılacağı üzere Gelmuğad 19. yüzyılın ilk yarısında kaza statüsündedir.¹² 1849/1850 tarihli salnamede Sivas livasına bağlı bir nahiyeye iken 1867 yılında yapılan yeni idari düzenleme ile birlikte Gelmuğad, 1871 yılı itibarıyla Tonus (Altınayla) kazası sınırları içerisinde bir nahiyeye konumundadır. 1876 tarihinde Yıldız nahiyesinin kaza statüsü kazanmasıyla coğrafi sınırlar itibarıyla daha anlamlı bir usulle Gelmuğad nahiyesi buraya bağlanmıştır. 1881 ve 1883 tarihli salnamelerde bu durumun değişmediği görülmektedir. 1883-

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", **Bellekten**, C.32, S.126, Nisan 1968, s.161-189.

⁸ Abdullah Kaya, "Kadı Burhaneddin-Dulkadirli Münasebetleri", **C.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVII, S. 1, s.168.

⁹ BOA. TD.387, s.495.

¹⁰ Ali Açıklık-Abdurrahman Sağır, Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler **1.Cild**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, Tokat 2005, s.16.

¹¹ BOA. DFE. RZ.d 71, s.17.

¹² BOA. NFS.d 2365, s.1.

1884 tarihli nahiyeler listesinde artık Gelmuğad ismi yer almamaktadır. Gelmuğad ismi yerine onun kapsadığı alan içerisinde Çubuk, Şeyh Halil Tekkesi, Belcik nahiye merkezi olarak geçmektedir. 1903 yılında bu sistemden vazgeçilince Belcik nahiye ismi olarak kullanılmaya başlanmış ve Belcik köyü 1928’de bucak merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1972’de ise bucak merkezi Yavru köyü olmuştur.¹³

Çeşitli kaynaklarda nahiye isimlerinin okunması noktasında farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Amasya nahiyelerinden biri için “Geldiklan” veya “Geldigelen” gibi iki farklı okuma mevcuttur. Ancak yörede yaşayanların ovaya Geldigelen ismini verdiklerini ifade etmeleri isimlerin halk arasında kaybolmadığını gösterir niteliktedir.¹⁴ İsimler nesnelere daha uzun ömürlüdür. Benzer okuma farklılıkları çalışma alanı seçilen Gelmuğad nahiyesi için de söz konusudur. Nahiye isminin “Kilmigad”, “Kilingad”, “Gelmufad”, “Kelmegad” şeklinde okumaları mevcuttur. Arazi taraması sırasında yapılan röportajlarda halk arasında bölgenin “Gelmugad Ovası” olarak ifade edildiği görülmüştür.¹⁵ Sonuç olarak “Gelmugad” en doğru okuma şekli olarak öne çıkmaktadır.

Kayıp/Terk edilmiş Köyler Meselesi

Kayıp/terk edilmiş köyler ilk olarak batılı araştırmacılar tarafından çalışılmış bir konudur. Georges Duby¹⁶, Jean Marie Perez¹⁷, Maurice W. Beresford¹⁸ gibi isimler İngiltere ve Fransa’da yaptıkları çalışmalarla yöntem ve analiz noktasında alanın öncüleri olmuştur. Türkiye’de ise bu alana ilk dikkat çeken Suraiya Farouqi¹⁹ olmuştur. Alanın en kapsamlı çalışması Osman Gümüşçü, Alpaslan Demir ve Emine Erdoğan Özünlü öncülüğünde gerçekleştirilen bir Tubitak projesi kapsamında Sivas, Manisa ve Konya’da kayıp

¹³ N. Yücel Mutlu, *Sivas İli İdari Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları (1847-2011)*, Burcu Yayınları, Ankara 2011, s. 85-86.

¹⁴ Alpaslan Demir-Yasin Dönder, “Amasya Tarihine Işık Tutacak Yeni Bir Şerhiye Sicili”, *Uluslararası Amasya Sempozyumu, Bildiriler*, C.1, Amasya 2017, s.164.

¹⁵ Sami Yahşi, (23.08.2017- Yaş 78- Emekli Öğretmen).

¹⁶ Maurice W. Beresford, “The Lost Villages of Medieval England”, *The Geographical Journal*, 117(2), 1951, 129-147.

¹⁷ Georges Duby, *Demographie et villages desertes // Villages desertes et histoire economique, XI-XVIII siecles*, Paris: S.E.V.P.E.N., 1965, s. 13-24.

¹⁸ Christopher Taylor, “ The origins and devolopment of deserted villages studies”, *Deserted Villages Revisited* (Ed.Christopher Dyer and Richard Jones) University of Hertfordshire Press Explorations in Local and Regional History Volume 3, 2010, 1-7.

¹⁹ Suraiya Farouqi, “Anadolu İskanı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu”, *Türkiye’de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler*, ODTÜ Türk Halk Bilimi Yayınları, Ankara 1976, s.289-302.

köylerin araştırıldığı çalışmadır. Araştırma neticesinde pek çok eser yayınlanmıştır.²⁰

- ²⁰ Alpaslan Demir, “Osmanlı Devleti’nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 11, S. 21, 2017, s. 15-31; Alpaslan Demir, “15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, C. 34, S. 58, 2015, s. 563-581; Alpaslan Demir, “Karahisar-ı Şarki’li Göçmenler ve İskan Tarihi Açısından Önemi”, **INOCTE 2016, International New Tendencies Congress in Ottoman Researches, October 7-9**, Sarajevo 2016, s. 57-68; Alpaslan Demir, “İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Manisa ve Çevresi Örneği (XVI-XX. Yüzyıllar)”, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, 5-7 Kasım 2015**, Manisa, (Basılmamış Bildiri); Hasan Demirtaş-İlker Yiğit, “Saruhan Yurdunun Vatanlaşma Sürecinde Zaviyelerin Rolü”, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu**, Manisa 2015 (Basılmamış bildiri); Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Göç Sebebi 1585-1586 Sikke Tashihi”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 336-362; Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı İskan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Timar-Ruznamçe Defterleri” **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 33 S. 1, Ankara 2016, s. 141-156; Emine Erdoğan Özünlü, “Terk-i Diyar” Etmenin Arka Planına Bir Bakış: Osmanlı Merkez ve Taşra Yönetiminde Yaşanan Değişimlerin Göçe Etkisi(XVII-XVIII. Yüzyıl)”, **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof.Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Gece Yayınları, Ankara 2017, s. 473-488; Emine Erdoğan Özünlü, “Köy, Köylü ve Göç: Konya’da Çift-Bozanlar (17-18 Yüzyıl)”, **Konya Araştırmaları Göç ve İskan, Ed: Alaattin Aköz-Doğan Yörük**, Palet Yayınları, Konya, s. 205-220; Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Devleti’nde Nüfus Artışı, Göçler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XVII Yüzyıl)”, **Avrupa Tarihinde Türk Eli Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 127-136; Emine Erdoğan Özünlü, “Timar Sisteminin Bozulmasının Osmanlı İskan Yapısına Etkisi (Manisa Kazası Örneği)”, **XVII. Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014**, Ankara 2018, s. 1289-1304; Emine Erdoğan Özünlü-Osman Gümüşçü, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar”, **TODAİE Amme İdaresi Dergisi**, C. 49, S. 1, Ankara 2016, s. 29-56; Osman Gümüşçü, “Türkiye’de Osmanlı Dönemi Yerleşmelerinin Terk Edilmesi ve Kaybolması Hakkında Yapılan Çalışmalar”, (Ed. H. Oruç ve M. Ceylan) **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi-I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, Akçağ Yayınevi, Ankara 2017, s. 409-429; Osman Gümüşçü, “Gözlemcilerin Kaleminden Osmanlı Döneminde Yerleşmelerin Terk Edilmesi ve Kaybolması”, **Kitap Dostu Ali Birinci’ye Armağan**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017 s.479-502; Osman Gümüşçü, “Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem Kaybolan Yerleşmeler”, **XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2018, s. 1255-1288; Osman Gümüşçü-Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Devleti’nin “Resm-i Çift” Uygulamalarını yeniden Düşünmek”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/1,2016,s.177-21; Osman Gümüşçü-Alpaslan Demir, “16. Yüzyılda Manisa Kazasında Göçler”, **Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi**, C. I, Manisa 2018, s. 221-228; Osman Gümüşçü-İlker Yiğit, “Anadolu İskan Sürecinde Kaybolan/Terkedilen Yerleşmeler: XVI. Yüzyıl Beyşehir Sancağı Örneği”, **Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-I Eşrefoğulları (11-13 Eylül 2014)**, 2018, s. 553-578; İlker Yiğit, “İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)”, **Hacettepe Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 26, Ankara 2017, s. 329-364; s. 187-203; İlker Yiğit, “XVI. Yüzyıl Konya Göçleri”, (Ed. A. Aköz ve D. Yörük), **Konya Araştırmaları Göç ve İskan**, Tablet Yayınları, Konya 2017, s. 161-180; İlker Yiğit, “İskan Tarihi Çalışmalarında Arazi Araştırmasının Önemi: XVI. Yüzyıl Manisa-Konya Kazası Örneği”, **XVII. Türk Tarih Kong-**

Köylerin kaybolması yaşanan yüzyılda mevcut iktidar veya toplum tarafından da bilinen ve olaya sebep olan faktörlerin ve sorunu gidermek noktasında çözüm yollarının araştırıldığı bir mevzudur. Bu nedenle araştırmanın zaman aralığı içerisinde Osmanlı idaresinin kırsalda yaşanan yerleşme tahribatına nasıl yaklaştığı dikkate değerdir. Köylünün toprağı terk etmesine ve işlememesine son derece katı kurallarla engel olunmaya çalışıldığı düşünüldüğünde Osmanlı idarecilerinin bu konuya yaklaşımı ve tarz-ı siyaseti son derece mühimdir.²¹ Dolayısıyla Osmanlı tarihi kaynakları kayıp köyleri araştırma açısından birinci elden kaynaklardır. Bu doğrultuda yapılan arşiv taramasında şer'iyeye sicilleri, mühimme defterleri, tahrir defterleri, derdest defterleri, ahkam ve şikayet defterleri, nüfus defterleri, temmetuat defterleri, nikah defterleri vb defter serileri ve perakende evrak kullanılmıştır. Yine değişim ve dönüşümün yaşandığı klasik dönemin son bulunduğu yüzyıllarda yaşamış Osmanlı müelliflerinin kaleme aldığı kronikler başvuru kaynaklarıdır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında Tokat kaza sınırları içerisinde yer alan Gelmuğad'a bağlı köylerde XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar yaşanan iskân odaklı gelişmeler ele alınmıştır. Bu doğrultuda kayıp köyler konusu merkeze alınarak XVI. yüzyıl nahiye sınırları içerisinde yer alan köy ve mezra sayıları, etnik ve dini yapı, barındırdığı nüfus vb. özellikleri tespit edilmiştir. Nahiyeye bağlı kırsal yerleşim sayıları tespit edildikten sonra yüzyıllara göre yaşanan nicel ve nitel değişimleri tespit etmek yoluna

resi 15-17 Eylül 2014, Ankara 2018, s. 379-391; İlker Yiğit, **XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu'da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği**, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Coğrafya ABD, Afyonkarahisar 2018 (Basılmamış Doktora Tezi); İlker Yiğit, "Anadolu Kırsalında Göçün Dünkü (XVI-XX. Yüzyıl) Yapısı: Manisa ve Konya Çevresi Üzerinden Bir Göç Okuma Denemesi", **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 76, 2019, s. 205-244; İlker Yiğit-Hasan Demirtaş, "Saruhan'dan Osmanlı'ya İskan Devamlılığı: Manisa Çevresi Yerleşmeleri", **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu 5-7 Kasım 2015**, Manisa (basım aşmasındaki bildiri); İlker Yiğit-Osman Gümüşçü, "Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 44, 2017, s. 323-338; İlker Yiğit-Osman Gümüşçü, "Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği" **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi(44)**, 2017, s.323-338; İlker Yiğit-Osman Gümüşçü, "İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Konya ve Çevresi Örneği (XV-XX. Yüzyıllar)", **Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-II Karamanoğulları Beyliği (23-25 Ekim 2015)**, C. 2, Karaman 2016, s. 578-599; İlker Yiğit-Osman Gümüşçü, "Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.)", **TUCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016**, Ankara 2016, s. 379-391.

²¹ Alaattin Aköz, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde Geçimlik Faaliyetlere Bağlı Nüfus Hareketliliği", **Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, Bildiri Kitabı**, Konya 2016, s. 1470-1471.

gidilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı arşiv kayıtları taranarak XX. yüzyıla kadar köy sayılarında meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Kayıp köyler araştırılırken yer değiştiren köyler, yeniden iskân edilen köyler, yüzyıl içerisinde kurulan ve kaybolan yerleşimler, göç sonucu ortaya çıkan yerleşim alanları, mezra veyahut az nüfuslu alanların köye dönüşmesi, köy nüfuslarında çeşitli değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkan dini ve etnik değişimler gibi alt çıkarımlar elde edilmiştir.

Çalışmanın en önemli kısmı alan araştırması yapılmış olmasıdır. Alan araştırması sırasında 480 km mesafe kat edilmiştir. 90 kişi ile mülakat gerçekleştirilmiştir. Yaşayan köylerde yapılan mülakatlarla kayıp yerleşimlerin lokalizasyonu hedeflenmiştir. Ziyaret edilen köylerde köy muhtarı ya da köyün arazi konusunda en tecrübeli kişileri tercih edilerek mülakatlar yapılmıştır. Arazi çalışmalarında bölge haritası da etkin olarak kullanılmıştır. Harita üzerinden coğrafi şekillere verilen isimler taranarak kayıp köy isimleri ile eşleşen yerler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bölgenin Coğrafi Sınırları

Gelmugad nahiyesi bugün Yıldızeli ve Yozgat arasında yer alan yerel de Gelmugad ovası diye adlandırılan bölgedir. Engelibeli bir araziye sahip nahiyenin güneydoğu sınırını Kızılırmak belirler. Güneybatı sınırını ise Avren deresi, Korucuk deresi, Ağlatan Deresi, Çatak Deresi gibi irili ufaklı akarsular oluşturmaktadır. Kuzey yönünde yer yer yükseltisi 1700 metrelere ulaşan dağlar uzanmaktadır. Doğu batı doğrultusunda uzanan bu dağlar Artukabad kazası ile Gelmugad nahiyesini birbirinden ayırmaktadır. Batı yönünde ise 1600 metre yükseklikte ve bir geçitle Bozok eyaletine geçiş yer almaktadır. Nahiyede yerleşim, dere yatakları ve dağ eteklerinde yoğunlaşmaktadır. Plato özelliği gösteren coğrafya pek çok su kaynağını bünyesinde barındırmaktadır. Nahiye sınırları içerisinde Akpınar deresi, Çubuk deresi, İbicen deresi, Kamışlı Deresi, Ağlatan deresi, Korucuk Deresi, Su kavuşumu deresi, Çakraz dersi, Avren deresi, Köşrelik deresi, Mecitli deresi, Yurt deresi, Çatak deresi, Kamansuyu deresi, Karafakı deresi, Çerdiğin Boğazı Deresi, Yağlı dere, Sarılık Suyu deresi, Ağayolu deresi, Kısıl deresi önemli su kaynaklarıdır.

Gelmugad nahiyesinin Tokat kazasına bağlı olmasının sebebi bugünkü Tokat-Sivas yolunun XVI. yüzyılda da var olmaması ve Tokat Gelmugad bağlantısının Yıldız nahiyesi üzerinden sağlanıyor olmasından ileri gelebilir. Bu dönemde Artukabad kaza statüsünde ve Gelmugad nahiyesi ile Tokat arası bölgeye hâkimdir. Yani Tokatile gelmugad arası fiziki bağlantıyı

koparı niteliktedir. Tokat Kızılınış mevkinin yerleşimden bugün için dahi uzak olması XVI. yüzyıl şartlarında bu bölgenin geçit vermez bir coğrafya olduğunu ispat edebilir. Ayrıca Çamlıbel zirvesinin ve çevresindeki dağlık arazinin yerleşime uygun olmayan yapısı ve iklim şartlarının olumsuzluğu ikinci bir doğal set oluştuğunu göstermektedir. Bu doğal engeller Tokat Sivas ulaşımının farklı bir güzergâh izlediği²² ve genellikle ırmaklarla kesilen derin vadilerin ulaşım yolu olarak tercih edildiğini buna paralel olarak da yerleşimlerin ırmak boylarındaki yamaç veyahut sırtlarda kurulduğunu göstermektedir.

Gelmugad nahiyesinde köylerin iki hat halinde doğu batı doğrultusunda yamaçlara ve Gelmugad diye ifade edilen ovada yerleştiği görülmektedir. Gelmugad nahiyesinde gayrimüslim köylerin bulunmaması bölgenin Türk fetihlerinden sonra yerleşime açılmış olabileceği görüşünü öne çıkarmaktadır. Anadolu Türk iskân tarihine bakıldığında Anadolu'ya fetihler öncesinde ilk defa gelenlerin kolonizatör Türk dervişleri olduğu görülmektedir. Bu dervişler eliyle şenlendirilen bölgelerde ilk Türk köyleri kurulmuştur. Buradan hareketle Gelmugad'da ilk yerleşimlerinde bu şekilde gerçekleştiği düşünülebilir. Hattı zatında Gelmugad'da merkezi köylerde bu tekkeleri görmek mümkündür. Gelmugad nahiyesinde -Sivas Ankara yolu esas alındığında- sağ hat üzerinde yer alan köylerin yamaçlara yerleştiği ve önlerindeki araziye ziraat ettikleri görülmüştür. Bu hat üzerindeki köyler Alevi-Türkmen ve adetleri itibariyle çok da farklı olmayan Sünni-Türkmen köyleridir. Çoğunlukla yamaçlara yerleşmiş olmaları ovanın geçmiş dönemde şartlarının olumlu olmadığını delalet eder. Ovada ve sol hat üzerinde Çerkez köyleri ve Kafkas göçmeni Türk köylerinin yoğunlukta olduğu görülür. Bu durumun Tokat'ın Kazabad nahiyesinde de benzer özellikler taşıdığı ve bölgeye göçlerle gelenlerin çoğunlukla dezavantajlı alanlara iskan edildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bölge halkının ifadelerine göre ilk geldiklerinde bugünkü köy alanı bataklık, sazlık bir arazidir.

Gelmugad nahiyesi, geçim olanakları itibariyle tarımdan çok hayvancılığa uygun bir coğrafyadır. Ticari anlamda direk yollar üzerinde değildir. Doğu batı ticaretinin ana arterinin Erzurum, Tokat, Amasya güzergâhı olduğu düşünüldüğünde Gelmugad bu hattın uzağında kalmaktadır. Nispeten kapalı bir ekonomiye sahip olduğu iddia edilebilir.

²² Bu yolun Tokat -Venk-Yıldız nahiyesi üzerinden günümüzde Tokat-Sivas arasında alternatif güzergâh olarak kullanılan yol olduğu düşünülmektedir.

Tablo I: Tokat Nahiyelerine İlişkin Kayıp Köy ve Mezralar

TOKAT	Cincife	Komanat	Venk	Kazabad	Yıldız	Kafirni	Tozanlı	Gelmugad	TOPLAM
Toplam Köy	9	20	31	80	24	62	55	82	363
Yaşayan Köyler	6	11	21	28	9	23	43	31	173
Kaybolan Köyler	3	9	10	52	15	39	12	51	190
Lokalizasyon	3	3	5	28	11	26	6	15	95
Bulunamayan Köyler	0	6	5	24	4	13	6	36	91
Yeni Kurulan Köyler	1	9	8	28	9	10	20	27	111
Kayıp Oranı	34%	45%	33%	65%	63%	63%	21%	62%	49%
Lokalizasyon Oranı	100%	33%	50%	54%	60%	67%	50%	29%	51%

Tokat'a dair XVI. yüzyılın son tahrir defterine göre Gelmugad nahiyesinde toplamda 82 yerleşim yeri mevcuttur.²³ Bu yerleşim yerlerinden 31 tanesini günümüze ulaştırmıştır. 51 tanesi ise tarihi süreç içerisinde çeşitli nedenlerle kaybolmuştur. Yerleşim yerlerinin kayıp oranı %62 dir. Kayıp yerleşim yerleri içerisinde 24 tanesi mezradır. 24 mezranın tespitinde, yerleşim yeri olarak zamanla mezradan karyeye veya karyeden mezraya dönüşen yerleşimler de dâhil edilmiştir. Geriye kalan 27 yerleşim yeri karye statüsündedir. Ancak bunlar içerisinde Oyrı Bağı, Gündan, Hızır Ağa, Yolcu, Cafer Ağa köyleri az nüfuslu yerleşmelerdir. Önceki dönemde vergi alınmış ve bir şekilde vergiye esas nüfus kaydı olan köyler daha sonra yapılan tahrirlerde nüfus barındırmasa da karye olarak kaydedilmiştir. Nitekim ismi geçen köyler erken dönemde kaybolmuş yerleşim yerleridir. Gelmugad nahiyesi sınırları içerisinde devan eden 31 köye ek olarak bugün 27 yeni köy yerleşimi daha bulunmaktadır.

Gelmugad, kayıp köylerin lokalizasyonu hususunda yapılan araştırmalarda Tokat'ın diğer nahiyeleri ile kıyaslandığında başarı oranı en düşük nahiyedir. %29'luk bir lokalizasyon başarısı elde edilen bölgede bu sonuca etki eden farklı sebepler bulunmaktadır. Alanda tespit edebildiğimiz kadarıyla lokalizasyon oranının bu derece düşük olmasının birinci sebebi yerleşim yerlerinin erken dönemlerde kaybolması ve bir şekilde hafızalardan silinmesidir. İkinci olarak bölgede muhacir kitlesinin çok yoğun olduğu görülmektedir. Yeni gelen nüfus XIX. yüzyılda bölgeye yerleşmiştir. Bu nüfus kitlesi yerleştikleri alanda çalışmaya esas olan XVI. yüzyıl sonları ile günü-

²³ TK.TD. 14, s.140-298.

müz arasında kültürel bağlantının kopuşuna neden olmuştur. Muhacirler yerleştikleri bölgeyi yeniden isimlendirmişlerdir. Bu nedenle XVI. yüzyılda var olan köylerin lokalizasyonu düşük kalmıştır.

Tablo II: XVI. Yüzyıl XX. Yüzyıl Arasında Kırsal Yerleşmelerin Kayıp Dönemleri

KAYIP DÖNEMİ	1600-1650		1650-1700		1700-1750		1750-1800		1800-1850		1850-1900		1900-1950		1950-2000	
	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)
CİNCİFE	1	33%	0	0%	1	33%	0	0%	0	0%	1	33%	0	0%	0	0%
KAFİRİNİ	5	14%	0	0%	8	22%	1	3%	0	0%	16	44%	0	0%	6	17%
VENK	2	18%	0	0%	3	27%	0	0%	0	0%	1	9%	2	18%	3	27%
KOMANAT	8	80%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	20%	0	0%	0	0%
YILDIZ	7	47%	2	13%	2	13%	0	0%	0	0%	2	13%	0	0%	2	13%
KAZABAD	12	23%	1	2%	20	38%	1	2%	0	0%	15	29%	2	4%	1	2%
GELMUGAD	18	35%	4	8%	9	18%	20	40%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
TOZANLI	8	58%	2	17%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%	2	17%	0	0%
TOPLAM	61	32%	9	9%	43	23%	22	12%	0	0%	37	19%	6	3%	12	6%

Kaybolan köyler çeşitli kaynaklardan²⁴ tarandıktan sonra 50 yıllık pe-riyodlarla kayıp dönemleri tespit edilmiştir. Bu dönemler köylerin kaybolmasına neden olan etkenlerin belirlenmesinde önem arz etmektedir. Gel-mugad nahiyesi özelinde kırsalda yaşanan yerleşim kayıpları iki ana zaman aralığında yoğunlaşmaktadır. Birinci olarak XVII. yüzyılın ilk yarısı yani 1600-1650 yılları arasında toplamda 18 köy/mezra kaybolmuştur. Bu yerleşim yerlerinin ilerleyen dönemde bir daha ismine rastlanmamıştır. İkinci kayıp dönemi ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısı yani 1750-1800 yılları arasındadır. Bu dönemde 20 yerleşim yeri kaybolmuştur. Bu kayıplar 1839-40 Gelmuğad kazası nüfus defterinde açıkça ifade edilmektedir. Buna göre defterin son bölümünde boşalan ve halkı perakende olup nerede olduğu bilinmeyen köyler listesi verilmiştir.²⁵

²⁴ Gelmuğad'a ait köy listeleri Tokat Tahrir Defterleri, Sivas Timar Ruznamçe Defterleri ve Gelmuğad Nüfus Defteri taranarak oluşturulmuştur.

²⁵ BOA. NFS.d 2365, s.91-93.

Köylerin Kaybolmasına Etki Eden Nedenler

Gelmuğad nahiyesinde XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarında bulunan köylerin %62'si bugün yaşamamaktadır. Bölgede yapılan saha araştırmasında kaybolan yerleşmelerin mevki ismi olarak da yaşamadığı tespit edilmiştir. Diğer nahiyelere nazaran kayıp oranı çok yüksektir. Buna sebep olan etmenler içerisinde ilk akla gelen iklim şartlarının olumsuzluğu ve ekilebilir arazilerin azlığıdır. Bugünkü şartların geçmişte daha olumsuz özellikler taşıdığı düşünüldüğünde bölgedeki kayıp oranları anlamlı hale gelebilir.

Bölgede mezra sayısının fazla, nüfuslanma oranının ise düşük olması, zamanla ekonomik yetersizliğin ortaya çıkışıyla birlikte nüfusun yeni arayışlara yönelerek ekonomik ve güvenlik açısından önemli cazibe merkezlerine göç etmesine neden olduğu söylenebilir. Gelmuğad gibi demografik ve ekonomik açıdan dezavantajlı yerleşim alanlarından gerçekleşen göçler de zamanla köylerin kaybolmasına yol açmıştır. Bununla ilgili benzer örnekleri farklı kazalarda görmek mümkündür.²⁶

Celali isyanları XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni her anlamda zora sokmuştur. Anadolu coğrafyasının bütününe etkileyen kaos özellikle Orta Anadolu'da büyük kayıplara neden olmuştur. Celali isyanlarına adını veren Bozoklu Celal isyanının ana merkezi Tokat bölgesidir. 1519'da Tokat civarında Bozoklu Celal'in mehdilik iddiasıyla başlattığı isyan hareketi daha sonra çıkan isyanların da bu adla anılmasına neden olmuştur.²⁷ XVI. yüzyılın sonunda çıkan celali isyanlarının önemli bir bölümünün etki alanı da yine Eyalet-i Rum diye anılan Sivas, Tokat, Amasya bölgesi olmuştur. Celali liderlerinden en önemlileri Karayazıcı ve Deli Hasan bölgede asayişin kaybolmasına kargaşaya, can ve mal kayıplarına neden olmuştur.²⁸ "Büyük Kaçgunluk" dönemi olarak adlandırılan bu zaman zarfında daha önce kurulan yerleşim düzeni büyük ölçüde bozulmuştur. İsyancıların etkili olduğu bölgede asayişin bozulmasıyla büyük miktarlarda köy boşalmış, ahali savunması zor düz arazilerden uzaklaşarak daha sarp araziye, isyancıların ulaşmakta zorlanacağı yerlere yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Merkezi otoritenin güvenliği sağlayıp harap kalan kırsal

²⁶ Bkz. Alpaslan Demir, "Erzincanlı Göçmenler ve İskan Tarihi Açısından Önemi", **IV. Uluslararası Canik Sempozyumu Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk**, 15-17 Mayıs 2015, C. I, Samsun 2016, s. 403-408; Alpaslan Demir, "XV-XVI. Yüzyıllarda Kemahlı Göçmenler", **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof.Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, C. 1, Akçağ Yay., Ankara 2016, s. 227-236.

²⁷ Mücteba İlgürel, "Celali İsyancıları", **TDVİA**, C.7, İstanbul 1993, s. 252.

²⁸ Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarının Başlaması", **DTCF Dergisi**, C. 4, S.1, 1946 s.4-17.

alanları yeniden iskân edebilmesi için XIX. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Siyasal otorite bu doğrultudaki politikasını ancak bu yüzyıl sonlarında Balkanlar'dan ve Kafkasya'dan gelen göçler ile sağlayabilmiştir.²⁹ Gelmugad nahiyesinde Celali fetreti döneminde 1600/1650 aralığında- 18 köy kaybolmuştur. Bu dönem bölgede yaşanan kırsal yerleşim kayıplarının en yoğun olduğu ikinci zaman dilimidir. Dolayısıyla imparatorluk genelinde yaşanan kayıplardan Gelmugad nahiyesini de çok olumsuz etkilenmiştir.

Coğrafi keşiflerle başlayan sürecin zamanla kadim dönemin ticari güzergâhlarını değiştirmesi Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkilemiştir. Tokat ve Sivas gibi önemli iki ticaret merkezinin değişime ayak uyduramaması ve sanayileşme karşısında ticari yeterliliklerini yitirmesi, kırsal alanı da olumsuz etkilemiştir. Dolayısıyla Anadolu ticaretinin can damarları olan doğu batı yolları zaman içerisinde önemini kaybetmiştir. Örneğin Erzurum-Tokat-İstanbul ticaret hattı yüzyıllar geçtikçe önemini yitirmiştir. XIX. yüzyıla gelindiğinde Erzurum-Tokat yolu artık atıl bir yol haline gelmiştir.³⁰ Bu yol üzerinde yer alan şehir ve kırsal alanda tabii olarak ekonomik bir küçülme yaşanmıştır. Bunun bir neticesi olarak batıda yer alan şehirlere göçler yaşanırken bölgedeki köy ve mezralarda bundan oldukça kötü etkilenmiştir.³¹ Geçim şartlarının bozulması zaten sermaye, emek ve ekilebilir alan azlığının yaşandığı bölgede yerleşim yerlerinin terkine sebep olmuştur.

Osmanlı tarihi bir fetih ve kaybediş tarihi olarak da görülebilir. Savaşlar tarihin bütünü değil ama önemli bir vechesidir. Osmanlı Devleti sınırlarının genişlemesiyle beraber daha güçlü devletlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Doğuda İran batıda ise Avusturya ve Rusya ile uzun süreli savaşlar yaşanmıştır. Bu sürekli mücadele neredeyse tamamıyla Müslüman halk üzerine bindirilen bir görev olmuştur.³² Dolayısıyla her savaş aynı zamanda vergi ve insan kaynağını zorunlu kılmıştır. Vergi baskısı³³ ve sürekli asker isteği Anadolu insanını büyük zorluklar yaşatmıştır. XVIII. ve XIX.

²⁹ Gülfeftin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskan Politikası", *DİVÂN*, İstanbul 1999, s. 60.

³⁰ Gülfeftin Çelik, "Osmanlı'da Nüfus ve İskan Politikaları", *Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi Notlar* 15, İstanbul 2009, s. 16.

³¹ Hüseyin Muşmal, "Kısmet Tarihiyle Ahar Diyara Varanlar: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Beyşehir'den İzmir ve İstanbul'a Yapılan Göçler", (Ed: Osman Köse)*Geçmişten Günümüze Göç*, C. II, Samsun 2017, s.751.

³² Muhammed Emirhan Onhan-Taner Güney, "Yeniçeriliğin Kaldırılışı ve Sosyo Ekonomik Sonuçları", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 20(34), 2018, s. 6.

³³ Bkz. Alpaslan Demir, "Osmanlı Devleti'nde Vergilerin Göçlere Etkisi ve Kayıp Köyler Me-selesi", *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof.Dr. Üçler Bulduk'a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 441-472.

yüzyıllarda özellikle Ruslarla yapılan savaşlar yoğun asker alımlarına sebep olmuştur. Askere gidenlerin pek çoğu da ateşli silahların tahribatı ve askerlik mesleğinden bihaber olması nedeniyle ölmüş veya kaçak hale gelmiştir. Örneğin 93 harbine katılan askerlerin ancak onda üçü geri dönebilmiştir.³⁴ Bu dönemde Tokat ve çevresi için asker ve vergi talebi çok yükündür. Merkezi idare asker alamazsa bedelini talep etmektedir. Böyle olunca mesele nahiyeler için bir çıkmaza dönüşmektedir. Bu konuda Tokat'ın Tozanlı ve Kafirni nahiyesi ahalipleri birçok şikâyetle bulunmuşlardır. Öyle ki asker talepleri nedeniyle nahiyelerin ve köylerin boşaldığını bildirmişlerdir.³⁵ Benzer şekilde Gelmugad nüfus defterinde “*Kaza-î mezburda hali ve perişanu'l ahâli olan kurra ve mezâri' defteridir*” kaydı altında, Gökçe Halil, Kara Bulud, Altıbarınak, Köpek Yeri, Mescidli, Cırdak, Üyük, Ağca Kale, Hacı Köy, Gökçeli, Azad, Kara Kilise, Yenice, Bula, Yavi, Göl, Alma Beli, Killik köylerinin halkının dağıldığı ve ne mahalde olduklarının bilinmediği belirtilmiştir.³⁶ Muhtemeldir ki Tokat ve nahiyelerinde yaşanan asker alımı ve vergi sıkıntısı Gelmugad nahiyesinde de yaşanmıştır. Dolayısıyla bölge halkı benzer bir şekilde çözümünü köylerini terk etmekte bulmuştur.

1839 tarihli nüfus defterinde dikkat çeken bir diğer kayıt boşalan köylerin arazisinin diğer köyler tarafından ziraat edildiğine dairdir. Bir şekilde köylerini terk eden ahalinin şartları daha iyi olan yerlere göç ettiklerine değinilmiştir. Ancak ahalinin tümünün böyle bir yolculuğu ve bilinmezliği tercih etmeyeceği de ihtimal dâhilindedir. O halde geri kalan kitlenin tercihi ne olmuştur? sorusu akla gelmektedir. Bu noktada en gerçekçi tercih köylerini terk edenlerin çevrelerindeki daha merkezi köylere yerleştikleri ihtimalidir. Bu köylere yerleşen köylülerin yakında bulunan tarlalarını kullanmaya devam etmeleri mantıklı bir düşüncedir. Örneğin bir kayıтта, Azad köyü ahalsinin perişan ve ne mahalde olduğunun nâ malum olduğu, arazilerinin ise Şeyh Halil tekyenişinleri tarafından ziraat edildiği³⁷ bir başka kayıтта ise “Killik karyesinin arazisinin Karalar köyü ahalsi tarafından ziraat edildiği” belirtilmektedir.³⁸ Yukarıda bahsedilen köylerden bir kısmı kaybolmuştur. Ancak günümüzde bu köylerden bir kısmının varlığı devam et-

³⁴ Gülfettin Çelik, “Osmanlı'da Nüfus ve İskan Politikaları”, **Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi Notlar 15**, İstanbul 2009, s. 19.

³⁵ Halis Turgut Cinlioğlu, **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Üçüncü Kısım, Tokat Matbaası, Tokat 1951, s. 17-20.

³⁶ BOA. NFS.d 2365, s.91-93.

³⁷ BOA. NFS.d 2365, s.92

³⁸ BOA. NFS.d 2365, s. 93.

mektedir. Dolayısıyla defterde kayıp olarak zikredilen köylerden bir kısmının daha önce köyünü terk eden halkın köyüne geri dönmesi sonucu yahut da muhacirlerin gelişiyile yeniden ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

XIX. yüzyılda Rus işgali dolayısıyla yurtlarını terk eden Kafkas muhacirleri Anadolu'nun pek çok şehrine olduğu gibi Sivas eyaletinin muhtelif yerlerine de iskan edilmiştir. Devlet, muhacir kitlelerin iskan bölgelerinin belirlenmesi, hasta olanların tedavisi, sayım ve masraflar, eğitim ibadet gereksinimleri için imar faaliyetleri, temel ihtiyaçların karşılanması, taşkınlıkların önlenmesi ve belirlenen bölgelerde iskanın zorunlu tutulması gibi başlıklar altında birçok tedbir almıştır.³⁹ Böylece Gelmugad nahiyesinde boş olan yerlere nüfus yerleştirildiği gibi yeni köyler de kurulmuştur. Göç bir daha bölgenin kırsal yerleşiminde belirleyici unsur olmuştur. Muhacir gruplar alanda anlatıldığına göre bölgeye silahlı olarak gelmişlerdir. Bu nedenle otokton halk ile gelen gruplar arasında mücadeleler yaşanmıştır. Bu nedenle ahalinin bir kısmının köyünü terk ederek dağılmış olmaları muhtemeldir. Kültürel çatışma, geçim sıkıntısı insani duyguların sertleşmesine ve güçlünün kalabalık olanın yerli nüfusu göçe zorlamasına sebep olmuş olabilir.⁴⁰ Bölgede 27 yeni köyün kurulmuş olması ve bir kısmının da Kafkas muhacirleri tarafından iskân edilmiş olması bunun göstergesidir.

Gelmugad nahiyesinde Çepni, Kayı gibi Oğuz boy isimlerini taşıyan ve zaman içerisinde kaybolan köyler bulunmaktadır. Ulu-Yörük Türklerinin Ortapare koluna mensup İlbeyli Türkmenleri büyük oranda Sivas'ın güneybatısında ve Artuk Ova bölgesinde yaşamışlardır. XVII. yüzyılın başlarında ise celali isyanları ve komşu cemaatlerin baskıları neticesinde yerleşik hayata geçip çiftçilik yaptıkları alanları terk etmek zorunda kalmışlardır.⁴¹ Tarif edilen coğrafya Gelmugad nahiyesinin de bir bölümünü içine almaktadır. Dolayısıyla İlbeyli Türkmenleri yerleşikliğe yöneldikleri bir dönemde buldukları bölgede şartların olumsuz hale gelişiyile köylerini terk ederek yeniden göçebelğe dönmüştür. Dolayısıyla bu Türkmenlerce iskân edilen köyler zamanla kaybolmuştur.

³⁹ Bkz.Uğur Ünal, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:21, İstanbul 2012.

⁴⁰ Tokat Kafirni (Almus) ilçesinde alan araştırmasında bir dağ köyünde gerçekleştirilen mülakatta köylüler köylerinin eskiden ovada olduğunu ancak "Papaklılar" olarak adlandırılan Çerkes muhacirlerin silahlı bir şekilde bölgeye gelişiyile beraber yaşanan anlaşmazlıklar neticesinde köylerini terk ederek bugünkü yerine taşındıklarını anlatmışlardır.

⁴¹ Kemalettin Kuzucu, "Osmanlılar Döneminde Sivas İlbeylileri ve İlbeyli Kazası", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 2004, s.170-171.

Genel anlamda Osmanlı Devleti'nin askeri, ekonomik, siyasi, içtimai alanlarda yaşadığı sorunlar kırsal yerleşimler üzerinde de olumsuz etkilere yol açmıştır. Tımar sisteminin bozulması, paranın değerinin düşmesi, eşkıyalık, idarecilerin zulmü, ayanların baskısı vb. etkenler pek çok yerde olduğu gibi Gelmuğad nahiyesinde de insanların yaşadıkları köyleri terk etmesine neden olmuştur.

SONUÇ

XVI. yüzyıl sonu tahrir verilerine dayalı olarak Gelmuğad nahiyesinde bulunan köy ve mezra yerleşmelerinde yaşanan kayıpların ele alındığı bu çalışma sonucunda bölgede var olan 82 köyden 51 tanesinin kaybolduğu tespit edilmiştir. Kayıpların özellikle 1600-1650 ve 1750-1800 aralığında gerçekleştiği görülmüştür. Kayıp köylerin lokalizasyonu noktasında %29'luk bir başarı oranı yakalanmıştır. Lokalizasyon oranının düşük olmasının sebebi bölgede yaşanan nüfus hareketleri sonucunda meydana gelen kültürel kopukluk ve kayıpların erken dönemde yaşanarak hafızalardan mevki ismi olarak dahi silinmesidir. Bölgede var olan köylerin zamanla kaybolmasında, ekonomik yetersizlikler, celali isyanları, asker ve vergi talepleri, göçler gibi özel nedenler ile tımar sisteminin bozulması, tağşiş, eşkıyalık, idarecilerin zulmü vb. sebepler etkili olmuştur.

Kayıp köyler meselesi Osmanlı kırsal yerleşimi açısından önemli bir sorunsaldır. Bu tarz çalışmalar günümüz iskânının anlaşılması, planlanması noktasında önem arz etmektedir. Ayrıca geçmişte iskân ve göç temelli olarak yaşanan olumlu veya olumsuz tecrübelerin belirlenmesi; ülke tarımı, nüfusun iskânı, göçlerin idaresi, kırsal nüfusun ekonomi içerisinde daha etkin hale getirilebilmesi, hayvancılığın ve ona bağlı sanayinin teşekkülü, ulaşımın ana ve tali arterlerinin belirlenmesi ve projelendirilmesi, kır ve kent nüfusu arasındaki dengenin nasıl muhafaza edileceği, göç edenlerin fiziksel ve psikolojik sorunların tespiti ve çözümü gibi pek çok konuda günümüz idarecileri ve toplumuna katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Belgeleri

Tahrir Defterleri: TKGM. KKA. TD. 14, BOA.TT. D.387.

Sivas Tımar Ruznamçe Defterleri: BOA. DFE. RZ.d 66, 46, 37, 32, 45, 48, 67, 69, 71, 75, 78, 87, 88, 90, 91, 93, 97, 760.

Gelmuğad Nüfus Defteri: BOA. NFS.d 2365.

II-Araştırma Ve İnceleme Eserler

- Açikel, Ali-Sağırılı, Abdurrahman, **Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler 1.Cild**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No:17, Tokat 2005.
- Akdağ, Mustafa, “Celali İsyanlarının Başlaması”, **DTCF Dergisi**, C. 4, S.1, Ankara 1946, s.23-37.
- Aköz, Alaattin, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde Geçimlik Faaliyetlere bağlı Nüfus Hareketliliği”, **Uluslar arası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, Bildiri Kitabı**, Konya 2016, s. 1469-1477.
- Beresford, Maurice W., “The Lost Villages of Medieval England”, **The Geographical Journal**, 117(2), 1951, 129-147.
- Cinlioğlu, Halis Turgut, **Osmanlılar Zamanında Tokat**, Üçüncü Kısım, Tokat Matbaası, Tokat 1951.
- Çelik, Gülfettin , “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskan Politikası”, **DİVÂN**, İstanbul 1999, s.49-110.
- Çelik, Gülfettin, “Osmanlı’da Nüfus ve İskan Politikaları”, **Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi Notlar 15**, İstanbul 2009, s. 5-30.
- Çetin, Halil, “İlhanlı Hakimiyeti Altında Anadolu’da Siyasetin Temel Dinamiği, Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, **Turkish Studies**, C. 7/4, Ankara 2012, s. 1203-1216.
- Demir, Alpaslan “İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Manisa ve Çevresi Örneği (XVI-XX. Yüzyıllar)”, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu, 5-7 Kasım 2015**, Manisa, (Basılmamış Bildiri).
- Demir, Alpaslan, “15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, C. 34, S. 58, 2015, s. 563-581.
- Demir, Alpaslan, “Erzincanlı Göçmenler ve İskan Tarihi Açısından Önemi”, **IV. Uluslararası Canik Sempozyumu Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk, 15-17 Mayıs 2015**, C. I, Samsun 2016, s. 403-408.
- Demir, Alpaslan, “Karahisar-ı Şarki’li Göçmenler ve İskân Tarihi Açısından Önemi”, **INOCTE 2016, International New Tendencies Congress in Ottoman Researches, October 7-9**, Sarajevo 2016, s. 57-68.
- Demir, Alpaslan, “Osmanlı Devleti’nde Vergilerin Göçlere Etkisi ve Kayıp Köyler Meselesi”, **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof.Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 441-472.
- Demir, Alpaslan, “Osmanlı Devleti’nde Yörükler ile Yerleşiklerin Kavgası: Kayıp Köyler Meselesi”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 11, S. 21, 2017, s. 15-31.
- Demir, Alpaslan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Kemahlı Göçmenler”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof.Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, C. 1, Akçağ Yay., Ankara 2016, s. 227-236.

- Demir, Alpaslan–Dönder, Yasin, “Amasya Tarihine Işık Tutacak Yeni Bir Şerhiye Sicili”, **Uluslar Arası Amasya Sempozyumu, Bildiriler**, C.1, Amasya 2017, s. 159-167.
- Demir, Mustafa, “Danışmendli Emareti’nin Kurucuları”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, X/1, Sakarya 2008, s.144-149.
- Demirtaş, Hasan-Yiğit, İlker, “Saruhan Yurdunun Vatanlaşma Sürecinde Zaviyelerin Rolü”, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu**, Manisa 2015(Basılmamış bildiri).
- Duby, Georges, “Demographie et villages desertes // Villages desertes et histoire economique”, XI-XVIII siecles, Paris: S.E.V.P.E.N., 1965, pp. 13-24.
- Erdoğan Özünlü, Emine “Köy, Köylü ve Göç: Konya’da Çift-Bozanlar (17-18 Yüzyıl)”, **Konya Araştırmaları Göç ve İskan**, Ed: Alaattin Aköz-Doğan Yörük, Palet Yayınları, Konya, s. 205-220.
- Erdoğan Özünlü, Emine- Gümüşçü, Osman 2016. “Osmanlı İmparatorluğu’nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar”, **TODAIİE Amme İdaresi Dergisi**, C. 49, S. 1, Ankara 2016, s. 29-56.
- Erdoğan Özünlü, Emine, “Osmanlı Devleti’nde Nüfus Artışı, Göçler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XVII Yüzyıl)”, **Avrupa Tarihinde Türk Eli Doç. Dr. Gümeç Karamuk Armağanı**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 2017, s. 127-136.
- Erdoğan Özünlü, Emine, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Göç Sebebi 1585-1586 Sikke Tashihî”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2016, s. 336-362.
- Erdoğan Özünlü, Emine, “Osmanlı İskan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Timar-Ruznamçe Defterleri” **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 33 S. 1, Ankara 2016, s. 141-156.
- Erdoğan Özünlü, Emine, “Terk-i Diyar” Etmenin Arka Planına Bir Bakış: Osmanlı Merkez ve Taşra Yönetiminde Yaşanan Değişimlerin Göçe Etkisi(XVII-XVIII. Yüzyıl)”, **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof.Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Gece Yayınları, Ankara 2017, s. 473-488.
- Erdoğan Özünlü, Emine, “Timar Sisteminin Bozulmasının Osmanlı İskan Yapısına Etkisi (Manisa Kazası Örneği)”, **XVII. Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014**, Ankara 2018, s. 1289-1304.
- Faroğlu, Suraiya, “Anadolu İskanı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu”, **Türkiye’de Toplum Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler**, ODTÜ Türk Halk Bilimi Yayınları, Ankara 1976, s.289–302.
- Gümüşçü, Osman, “Gözlemcilerin Kaleminden Osmanlı Döneminde Yerleşmelerin Terk Edilmesi ve Kaybolması”, **Kitap Dostu Ali Birinci’ye Armağan**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2017 s.479–502.

- Gümüşçü, Osman, "Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem Kaybolan Yerleşmeler", **XVII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 2018, s. 1255-1288.
- Gümüşçü, Osman, "Türkiye'de Osmanlı Dönemi Yerleşmelerinin Terk Edilmesi ve Kaybolması Hakkında Yapılan Çalışmalar", **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi-I, Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, Akçağ Yayınevi, Ankara 2017, s. 409-429.
- Gümüşçü, Osman-Demir Alpaslan, "16. Yüzyılda Manisa Kazasında Göçler", **Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmed ve Manisa Tarihi-Kültürü-Ekonomisi**, C. I, Manisa 2018, s. 221-228
- Gümüşçü, Osman-Erdoğan Özünlü, Emine, "Osmanlı Devleti'nin "Resm-i Çift" Uygulamalarını yeniden Düşünmek", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXXI/1, 2016, s. 177-217.
- Gümüşçü, Osman-Yiğit, İlker, "Anadolu İskan Sürecinde Kaybolan/Terkedilen Yerleşmeler: XVI. Yüzyıl Beyşehir Sancağı Örneği", **Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-I Eşrefoğulları (11-13 Eylül 2014)**, 2018, s. 553-578.
- İlgürel, Mücteba, "Celali İsyancıları", **TDVİA**, C.7, İstanbul 1993, s. 252-257.
- Kaya, Abdullah, "Kadı Burhaneddin-Dulkadirli Münasebetleri", **C.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XVII, S. 1, Sivas 2013, s. 161-170.
- Kesik, Muharrem, "Emir (Melik) Gazi (1104-1134)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)**, III/2, İstanbul 2014, s. 157-181.
- Kuzucu, Kemalettin, "Osmanlılar Döneminde Sivas İlbeylileri ve İlbeyli Kazası", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara 2004, s.170-171.
- Muşmal, Hüseyin, "Kısmet Tarihiyle Ahar Diyara Varanlar: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre Beyşehir'den İzmir ve İstanbul'a Yapılan Göçler", **(Ed: Osman Köse), Geçmişten Günümüze Göç**, C. II, Samsun 2017, s.745-762
- Mutlu, N. Yücel, **Sivas İli İdari Birimlerine Ait Eski ve Yeni Yer Adları (1847-2011)**, Buruciye Yayınları, Ankara 2011.
- Onhan, Muhammed-Emirhan-Güney, Taner, "Yeniçeriliğin Kaldırılışı ve Sosyoekonomik Sonuçları", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 20 (34), 2018, s. 41-52.
- Taylor, Christopher, "The origins and development of deserted villages studies", **Deserted Villages Revisited**, (Ed.Christopher Dyer and Richard Jones) University of Hertfordshire Press Explorations in Local and Regional History Volume 3, 2010, 1-7.
- Turan, Osman, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", **AÜDTCF Dergisi**, C. 9, S. 4, Ankara 1951, s. 447-457.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", **Bellekten**, C.32, S.126, Nisan 1968, s.161-189.

- Ünal,Uğur, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:21, İstanbul 2012.
- Yıldız, Hakkı Dursun, “Anadolu’nun Türkler Tarafından Fethi ve Türk Vatanı Olması”, **Tarih İçinde Harput**, Elazığ 1992, s.33-41.
- Yiğit, İlker-Gümüşçü, Osman, “Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği” **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi(44)**, 2017, s.323-338.
- Yiğit, İlker, “İskandaki Kararsızlık: Doğal Afetler ve Kaybolan Yerleşmeler (XVI-XX. Yüzyıl Manisa-Konya Çevresi Örneği)”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 26, Ankara 2017, s. 329-364.
- Yiğit, İlker, **XVI-XX. Yüzyıllarda Anadolu’da Kaybolan Yerleşmeler: Manisa-Konya Örneği**, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Coğrafya ABD, Afyonkarahisar 2018 (Basılmamış Doktora Tezi).
- Yiğit, İlker, “Anadolu Kırsalında Göçün Dünkü (XVI-XX. Yüzyıl) Yapısı: Manisa ve Konya Çevresi Üzerinden Bir Göç Okuma Denemesi”, **ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, S. 76, 2019, s. 205-244.
- Yiğit, İlker, “İskan Tarihi Çalışmalarında Arazi Araştırmasının Önemi: XVI. Yüzyıl Manisa-Konya Kazası Örneği”, **XVII. Türk Tarih Kongresi 15-17 Eylül 2014**, Ankara 2018, s. 379-391.
- Yiğit, İlker, “XVI. Yüzyıl Konya Göçleri”, **Konya Araştırmaları Göç ve İskan**, Tablet Yayınları, Konya 2017, s. 161-180.
- Yiğit, İlker-Gümüşçü, Osman, “İskan Sürecinde Konar-Göçerler: Konya ve Çevresi Örneği (XV-XX. Yüzyıllar)”, **Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-II Karamanoğulları Beyliği (23-25 Ekim 2015)**, C. 2, Karaman 2016, s. 578-599.
- Yiğit, İlker-Demirtaş, Hasan, “Saruhan’dan Osmanlı’ya İskan Devamlılığı: Manisa Çevresi Yerleşmeleri”, **Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu 5-7 Kasım 2015**, Manisa (Basılmamış bildiri).
- Yiğit, İlker-Gümüşçü, Osman, "Kayıp Köylere Mekansal Bakış: XVI-XX. Yüzyıl Konya Çevresi Örneği", **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S. 44, 2017, s. 323-338.
- Yiğit, İlker-Gümüşçü, Osman, "Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskana Etkisi (XVI-XX. yy.)", **TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu 13-14 Ekim 2016**, Ankara 2016, s. 379-391.

XV VE XVI. YÜZYILLARDA TOZANLI HAVZASININ YERLEŞİM DÜZENİ VE NÜFUS YAPISI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Turan Gökçe*

Tozanlı'ya adını veren,
Tozan Bey ve evlâdının aziz hâtırasına...

ÖZET

Günümüzde Sivas ve Tokat illeri arasında paylaşılmış olan Tozanlı vadisi XV ve XVI. yüzyıllarda Sivas sancağında Tokat kazasına bağlı nahiye statüsünde bir idari birim idi. Tozan Bey'in tasarrufunda bulunan ve buna bağlı olarak önceleri "Vilayet" tabir olunan Nahiye, 1455 tarihli tahrir defterine göre 36 köy ve 1 mezrayı bünyesinde barındırıyordu. Köy sayısı 1485 ve 1520 tarihlerinde de değişmedi. Ancak, mezra sayısı 1485'de 10, 1520'de 30'a yükseldi. 1554'de 37 köy ve 29 mezranın bulunduğu Tozanlı, 1574'de 45 köy ve 22 mezrayı içine alan bir idari birim haline geldi. 1455'de yaklaşık 1790 nüfusu temsil eden 378 neferden ibaret olan Nahiye nüfusu 1485'de %6.34'lük artışla 1830 gerçek nüfusa tekabül eden 402 nefere yükseldi. Deftere kayıtlı nefer itibarıyla 1520'de %15'lik bir artış göstermiş olan nüfus, 1554'de %120'yi bulan bir artışla yaklaşık 3999 nüfusu temsil eden 1019 nefere yükseldi. 1574'de ise %115'lik bir artışla yaklaşık 7239 gerçek nüfusa tekabül eden 2191 nefere yükseldi. XVI. asrın ikinci yarısında yaşanan nüfus patlaması, derin vadilerin oluşturduğu engebeli arazi yapısıyla ekilebilir arazinin oldukça sınırlı olduğu nahiye nüfusunun statülerinde de önemli değişikliklere yol açtı. 1455'de 99 olan çift sayısının 1574'de 1'e düşmüş olmasına karşılık 75 olan yarım çiftten daha az yer tasarruf eden ekinli bennak sayısının 123'e, 75 olan hiç yeri olmayan caba bennak sayısının da 656'ya yükselmiş olması, nüfus-toprak dengesizliğinin yol açtığı söz konusu değişim hakkında fikir vermek için yeterlidir. Nahiyenin en büyük yerleşim birimi olan İpsili hariç olmak üzere nüfusun tamamını Müslüman Türkler oluşturuyordu.

Anahtar Kelimeler: Tozanlı Nahiyesi, Tokat Kazası, Sivas Sancağı, Osmanlı Nüfusu, Nüfus ve Yerleşme

* Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü

ABSTRACT

The Tozanlı valley, whose territory shared by the towns of Sivas and Tokat in modern times, was an administrative unit in the 15th and 16th centuries with a nahiye status under the kaza of Tokat in the Sivas Sancak. It was earlier called as a vilayet due to the Tozan Bey's control in the region. It consisted of 36 villages and one mezraa according to the cadastral survey of 1455. The number of villages did not change in the 1485-and 1520 censuses, yet the number of mezraas rose to 10 in 1485 and then to 30 in 1520. While it contained 37 villages and 29 mezraas in 1554, it came to include 45 villages and 22 mezraas in 1574. In 1455 its population was about 1790 with 378 nefers; and it became 1830 with 402 nefers in 1485, suggesting a 6,34 % increase in the whole population. The recorded nefers in registers increased by 15 percent until 1520; and it again rose to 1019 with a 120 % increase rate until 1574, pointing a region with a population of around 3999. Until 1574 its population continued to increase to 7239 with 2191 nefers by a 115 % growth. Since the region had limited arable land with its rugged terrain and sharp valleys, the demographic boom in the second half of the 16th century caused significant changes in the nahiye's population structure. The number of çifts dropped from 99 to 1 in the 1455-1574 period, whereas the number of bennaks holding less than half a çift increased from 75 to 123. At the same time the number of landless cababennaks rose to 656. All these changes in landholding patterns reveal a deterioration in the population /land ratio in this period. With the exception of İpsili, the largest settlement in the administrative unit, the nahiye's population consisted of fully Muslims.

Keywords: *Nahiye of Tozanlı, Kaza of Tokat, Sancak of Sivas, Ottoman Population, Settlement and Population*

GİRİŞ

Bildiri şeklinde tasarlanmış olan çalışmada, Yeşilırmak'ın kollarından ikisini oluşturan aynı adlı akarsular boyunca uzanan, günümüzde Tokat ile Sivas illeri arasında paylaşılmış olmakla birlikte büyük bir kısmı Sivas'a bağlı bulunan Tozanlı havzasında şekillenmiş olan yerleşim düzenninin XV. ve XVI. yüzyıllarda uğradığı değişim ortaya konulacaktır. Önce "vilayet" sonra "nahiye" statüsünde bağlı bulunduğu Tokat kazası ile birlikte kayıtlı olduğu Sivas Sancağı tahrir defterlerindeki iskân yerleri tespit edilerek değerlendirilecektir.

Bu cümleden olarak, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi'nde (BOA.) bulunan 1455¹, 1485², 1520³, 1554⁴ ve Tapu ve Kadastro

¹ BOA., TD 2, s. 646-668.

Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde (TKGM.KKA.) yer alan 1574⁵ tarihli mufassal defterlerde tespit edilen kayıtlar incelenecektir.

XV ve XVI. yüzyıllarda Tozanlı nahiyesi, daha önce müstakil bir araştırmaya konu edilmemiş olmakla birlikte, bağlı bulunduğu Tokat kazası ile ilgili çalışmalarda kısmen ele alınarak değerlendirilmiştir. Bu cümleden olarak, Ahmet Şimşirgil'in⁶ ağırlıkla tahrir defterlerine dayanarak hazırlanmış olduğu doktora tezi ile Ali Açıkkel'in⁷ 1574 tarihli tahrir defteri ile 1642 tarihli avarız defterinin ana kaynak olarak kullanıldığı, kriz ve değişim döneminde Tokat kazası nüfus ve iskân tablosunda yaşanan değişimin değerlendirilmiş olduğu çalışması önemlidir. Ayrıca, Fikri Karaman'ın⁸ XV ve XVI. yüzyıllarda kayıtlı nüfus itibarıyla Tozanlı'nun en büyük yerleşim birimi olarak nahiyeye merkezi rolünü üstlenmiş olan İpsile (Doğanşar) merkezli belgesel nitelikli popüler çalışmalarının sağladığı katkıyı da ayrıca belirtmek gerekir. Keza, Cook⁹ ve İslamoğlu'nun¹⁰ Tokat kazasının tabii olduğu Sivas sancağının da dâhil olduğu orta Anadolu'da daha geniş bir alanı kapsayan çalışmaları da aynı zaman zarfında yerleşim düzeni ve nüfus yapısında meydana gelen değişimin açıklanmasına katkıları bakımından zikredilmelidir.

Tozanlı Adı ve Coğrafi Konumu

Bölge ile ilgili en eski kayıtlar 1455 tarihli tahrir defterinde yer almaktadır. Defterde “*Vilâyet-i Tozanlı*” başlığı altında kaydedilmiş olan¹¹ ve bir idari birim olarak Sivas sancağı dâhilinde yer alan Tokat'a bağlı bulunan bölge, kaza dairesinin güney-doğu uzantısını oluşturuyordu. Aynı

² BOA., TD 19, s. 540-552.

³ BOA.. TD 79, s. 105-116.

⁴ BOA., TD 287, s. 116-140.

⁵ TKGM., KKA., TD 177, v. 183b-202a.

⁶ Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

⁷ Ali Açıkkel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, University of Manchester, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester, 1999.

⁸ *Sivas-Tokat Tozanlı Kazası 1455'ten 2003'e Tapu Tahrir, Ahkam, Temettuat ve Diğer Arşivo Belgelerine Göre İpsile/Doğanşar (Kaza Merkezi), Hafik, Koyulhisar, Almus, Reşadiye ile Sivas Merkezi Bağı 113 Yerleşim Yerinin Tarih ve Sosyo Ekonomik Yapısı*, İstanbul, 2003; *Doğanşar İlçesi ve Köyleri Belgeseli*, İstanbul, 2002.

⁹ M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, London, 1972.

¹⁰ Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991.

¹¹ BOA.TD-2, s. 646-667.

tarihte 36 köy ve 1 mezranın tespit edilmiş olduğu bölge, tahrir defterlerinde yer alan ve geriye doğru ışık tutan kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, nihai olarak Osmanlı hâkimiyetine girdiği tarih olan 1429'dan¹² itibaren "Tozanlu" adıyla anılıyordu.

Defterde yer alan kayıtlar, Tozanlı vadisinin bu ismi, XV. asrın ilk yarısında burada yaşamış olan "Tozan Bey" den aldığını ortaya koymaktadır. Buna göre, Tozan Bey, bir idari birim olarak Tokat kazasına bağlı olan nahiyedeki köylerin önemli bir kısmının *mâlikâne* ve *dîvânî* hisselerini tasarrufunda bulunduran sipahi konumundadır. Nahiyenin de yazılmış olduğu sonraki tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar, bölge ile söz konusu ilişkinin Tozan Bey'le sınırlı kalmadığını, aynı konumda bölgedeki varlıklarını uzun zaman sürdürmüş olan ve kayıtlara "Evlâd-ı Tozanlu" olarak yansımış bulunan oğulları ve torunları zamanında da devam ettiğini ortaya koymaktadır. XV ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde tespit edilen isimleri birbirleriyle olan ilişkilerini de dikkate alarak ifade etmek gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

TOZAN BEY				
<i>Kâsım</i>	<i>Hasan</i>	<i>İbrâhim</i>	<i>Osman</i>	<i>Hızır</i>
<i>Veysi-Kılıç-Arduç</i>	<i>Enes</i>	<i>Dîvâne Ali-Emirze</i>	<i>Mehmed Çelebi</i>	-
-	-	-	<i>Süleyman-Hacı</i>	
<i>Şükruallah</i>				
<i>Tozanlıoğlu İsa</i>				
<i>Tozanlıoğlu Ali</i>				
<i>Tozanlıoğlu Pîr Mehmed</i>				

Bölgeyi tasarrufunda bulunduran Tozan Bey'e izafeten verilmiş olan Tozanlu adı aynı zamanda kendisi ile birlikte bölgeye gelip yerleşmiş bulunan topluluğa verilen isim olarak da dikkati çekmektedir. Aynı isimli topluluğa Tozanlu haricinde sadece Hamid sancağının Irla kazasında rastlandığı belirtilmektedir¹³.

Tozanlı, coğrafi anlamda, Orta Anadolu'nun kuzeydoğusunda, Karadeniz bölgesinin güneydoğu kesiminde yer alan ve esasen Yeşilirmak'ın iki önemli kolu olan ve her ikisi de aynı adla anılan Tozanlı Deresi ve Irmağı hattında teşekkül etmiş olan derin vadilerle Asma (2.406 m) ve Teke-

¹² Tozanlı'nın da dâhil olduğu bölgenin fetih süreci ile ilgili tafsilat için bkz. A. Şimşirgil, aynı tez, s. 12-27; Ali Açık, "Tokat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 41, İstanbul, 2012, s. 219-223.

¹³ Bkz. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar/Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre*, İstanbul, 1979, s. 234.

li (2.624) gibi yüksek dağ silsilelerinin belirlediği bölgeyi ifade etmektedir¹⁴.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde üretilmiş olan kartografik malzemelerde *Tozanlı Deresi* tabir olunan akarsu, bugün Sivas ili Hafik ilçesine bağlı bir köy durumunda bulunan Mescit yakınlarından başlayarak Adamlı, Kızılcaören, Beykonağı, Bayramtepe, Akkaya, Alibeyli, Ekingözü ve Kolköy topraklarını sulayarak Tokat'ın Almus ilçe hudutlarına dâhil olmaktadır. Almus'a bağlı Çayönü'nden itibaren Bağtaşı, Çaykırı, Gebeli ve Çamköy arazisini takip ederek, Çat köyü yakınlarında Tozanlı Irmağıyla birleşerek, Çilehane üzerinden Almus barajına ulaşmaktadır. Büyükkızıldağ yamaçlarından kaynaklanan *Çanakçı* ve *Gevele* derelerinin başlangıcını oluşturduğu *Tozanlı Irmağı* ise Doğanşar ve Tokat Reşadiye'ye bağlı köylerin sıralandığı Kösedagları'nın güney yamaçları boyunca akarak Çat'da Tozanlı Deresi ile birleşmektedir.

Bununla birlikte, Evliya Çelebi'nin¹⁵ Tokat ve Amasya ile ilgili tasvirlerinde her ikisinin içinden geçen Yeşilirmak için de Tozanlı adını kullanması dikkat çekicidir;

“*Ammâ aşağı kal'ası şehrin tâ ortasından cereyân eden nehr-i Tozanlı kenarında yalın kat dîvârlı bir alçacak taş binâ kal'adır, cirmi ma'lûmum değildir...*”

Evliya'nın Amasya ile ilgili satırları¹⁶, sadece Tozanlı adıyla andığı nehri değil, aynı zamanda akarsuyun kaynağı olarak belirttiği Tozanlı dağlarını da zikretmiş olması bakımından önemlidir;

“*Bu kal'a dibinden cereyân eden nehr-i Tozanlı Tokat'dan yukarı Tokat kazâsi sancağı dağlarında Tozanlı dağlarından gelüp kal'a-i Tokat önünden geçüp ...*”

Ek olarak verilmiş olan haritalardan da takip edilebileceği üzere, söz konusu iki akarsu XV ve XVI. yüzyıllarda bölgede yer alan köy ve köy altı iskân yerlerinin lokalizasyonunda, dolayısıyla yerleşim düzeninin şekillenmesinde ve yüzyıllar boyunca sürdürülmesinde belirleyici olmuştur.

Tozanlı, bir idari birim olarak nahiye statüsünde bulunduğu XV ve XVI. asırlarda olduğu gibi, kaza statüsüne yükseltilmiş olduğu XVII ve XVIII. yüzyıllarda da en belirgin özelliklerinden biri olan idari ve coğrafi bütünlüğünü muhafaza etti. Bu durum XIX ve XX. yüzyıllarda değişti.

¹⁴ Tafsilat için bkz. Fikri Karaman, *Tozanlı Kazası*, s. 21-23; a. Açık, *aynı tez*, s. 61-63.

¹⁵ Evliya çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, Yay. Haz. Yücel Dağı - Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul, 2001, s. 39-40.

¹⁶ Evliya çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II. Kitap, Yay. Haz. Zekeriyâ Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağı, İstanbul, 1998, s. 94.

Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yeni idari taksimat çalışmalarıyla Sivas ve Tokat illerine bağlı ilçeler arasında kalmış olan bölgede yer alan yerleşim birimleri farklı idari birimlere dağıldı. Bu cümleden olarak, tarihi Tozanlı bölgesinde yer alan ve bildiri kapsamında ele alınan yerleşim birimlerinin önemli bir kısmı Hafik ve Doğanşar ilçeleri üzerinden Sivas'a bağlılığını muhafaza etti. Sivas hudutları haricinde kalanların önemli bir kısmı ise Tokat'ın Almus ilçesine bağlandı. Kalan az sayıda köy ise Tokat'ın Reşadiye ilçesine bağlı yerleşim birimleri olarak varlığını devam ettirdi.

Bölge ile ilgili bu durum, yüzyıllar boyunca bütünlüğünü sürdürmüş olan tarihi Tozanlı'nın zamanla bölge halkı arasında farklı algılanmasına ve coğrafi anlamda farklı tanımlanmasına yol açtı. Günümüzde Tozanlı halkının önemli bir kısmının muhayyilesinde daha çok, Asma Dağının etrafında yay çizerek Yeşilirmak ile birleşen Tozanlı Deresi hattındaki vadi-de yer alan köylerin oluşturduğu bölge olarak anlaşılması söz konusu parçalanmış ve daraltılmış algının en yaygın örneğini oluşturmaktadır. Bu algı, bölgede yaşayanlar arasında yaygın olan "*Tozanlı Deresi boyunca Adamlı'dan Çat ve Çilehane'ye*" uzanan vadinin oluşturduğu coğrafyadan ibaret bir Tozanlı tanımıyla somutlaştırılmaktadır. Bu algıya göre bölgesel yerleşme düzenini belirleyen iki akarsudan biri olan Tozanlı Irmağı'na bağlı olarak gelişmiş olan ve İpsile ile birlikte Ütüklü'den (Ütüklü-Doğanşar) Samayıl'a (İsmailiye-Reşadiye) uzanan pek çok yerleşim birimini bünyesinde barındıran ikinci bölge dışarıda bırakılmaktadır. Bunda, esasen kendi içinde iki alt bölgeden oluşan Tozanlı'nın her bir bölgesinde yaşayan halkın kendi bölgesini merkeze alma yaklaşımı yanında, başkaca coğrafi, sosyal ve kültürel faktörler de rol oynamış olmalıdır.

Sonuç olarak, tarihi kaynaklar ve beşeri hafıza ile günümüze taşınmış olan sözlü bilgi, önce nahiye sonra kaza statüsünde bir idari birim olarak uzun zaman bütünlüğünü muhafaza etmiş olan bölgenin tek adının Tozanlı olduğunu, en büyük yerleşim birimi olarak merkez konumunda bulunan İpsile'nin ya da bir başka yer adının onun yerine kullanılmamış olduğunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim tarihi İpsile'nin, Tozanlı bütününden bağımsız ilçe statüsünde bir idari üniteye dönüştükten sonra Türkçe olmayan isimlerin değiştirilmesi kapsamında Tozanlı değil Doğanşar adını almış olması da bunu teyit etmektedir. Bölge adı olan Tozanlı'nın aynı zamanda özel yerleşim birimi adı olarak kullanıldığı tek yer tarihi *Fınducak*'ın devamı olarak bugün Reşadiye'ye bağlı köy statüsünde bir iskân yeri olarak varlığını devam ettiren *Tozanlı Fındı-*

çak olmuştur. Bu adlandırma da Tozanlı'daki Fındıcak'ı diğerinden ayırt edebilmek için yapılmıştır.

İdari Yapı

1455 tarihli tahrir defterinde¹⁷ Tokat Kazasına bağlı “*Vilâyet*” statüsünde bir idari birim olarak tespit edilmiş olan Tozanlı, 1485’de “*Nahiye*” olarak kaydedilmiştir¹⁸. Tozanlı’nın bölge ile ilgili en eski kayıtların yer aldığı defterde nahiye değil de vilayet olarak kaydedilmiş olması, malikâne divani sisteminin¹⁹ işletildiği bölgenin bütünüyle Tozan Bey’in tasarrufunda bulunmasıyla ilişkilidir. Aynı tarihlerde benzer bir biçimde isimlendirilmiş olan diğer örneklerin sahip olduğu temel özellikler de bunu teyit etmektedir. Kadı’nın idaresinde bulunan kazanın alt idari ünitesi olan ve gerektiğinde tayin edilen *naib* eliyle yönetilen nahiyenin en belirgin özelliği ise coğrafi bütünlüktür²⁰. XV ve XVI. yüzyıllarda Tokat kazasına bağlı nahiyelerin tamamında bu özellik dikkati çekmektedir. XVI. yüzyıl sonlarına kadar aynı statüde Tokat kazasına bağlı bir idari birim olarak varlığını devam ettirmiş olan Tozanlı XVII. yüzyıl başlarında idari bakımdan yeni bir yapıya kavuşturulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunda kriz ve değişim dönemi olarak tanımlanan XVII. yüzyıl başlarında, taşrada yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlara pratik çözüm arayışı çerçevesinde daha etkin bir idari yapı inşa edilmeye çalışılmıştır. Kadı’nın ortaya çıkan krizin çözümündeki rolü ile birlikte yaşanan değişim sonucunda yeniden şekillenen askeri ve mali mekanizmanın işletilmesindeki yetki ve sorumlulukları da önemli ölçüde artmıştır. Bununla birlikte, birer alt idari ünite durumunda bulunan nahiyelerin kaza statüsüne yükseltilmesiyle nispeten büyük bir alana yayılmış

¹⁷ BOA., TD 2, s. 646.

¹⁸ BOA., TD 19, s. 540.

¹⁹ Malikane divani sistemi ile ilgili bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’da Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, I, İstanbul, 1980, s. 151-208; H. İnalçık, *aynı eser*, s. 164 vd.; Mehmet Genç, “Malikane-Divani”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 518-519; Tayyib Gökbilgin, “15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum”, *Vakıflar Dergisi*, VII, Ankara, 1965, s. 51-61; A. Açkel, *aynı tez*.

²⁰ Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş* I, Ankara, 1988, s.33-34; Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1964, s. 37-39; İlhan Şahin, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006 s. 306-308.

bulunan kazaların küçültülerek daha kontrol edilebilir birimler haline getirilmeleri yoluna gidilmiştir²¹.

XVII. yüzyıl başlarında İmparatorluk genelinde dikkati çeken bu değişim Rum Eyaleti'ne tabi Sivas Sancağı'na bağlı büyük bir idari ünite olan Tokat Kazası'na da yansdı. 1574'de birer alt idari ünite olarak Tozanlı'nın da dâhil olduğu 9 nahiyeyi bünyesinde barındıran Tokat, 1580'lerde *Gelmugad* ve *Kazabad* nahiyelerinin müstakil kadılık statüsüne yükseltilmesiyle 7 nahiyeden oluşan bir birim haline geldi. Kazanın küçülme sürecinde dikkati çeken ikinci önemli gelişme *Cincife* ve *Venk'in Komanat* nahiyesi ile birleştirilmesi oldu. Böylece, bağlı nahije sayısı 5'e düşmüş olan Tokat, XVII. yüzyıl başlarında (1611) kazanın en uç noktasında yer alan ve bugün Sivas'a bağlı Hafik ve Doğanşar ile Tokat'a bağlı Almus ve Reşadiye'ye tabi kırsal yerleşmelerden oluşan *Tozanlı Nahiyesi'nin* müstakil kaza statüsüne yükseltilmesiyle daha da küçülmüş oldu²².

Özetlemek gerekirse, Osmanlı idari taksimatında 1455'den itibaren Rum Eyaleti'ne bağlı Sivas Sancağı bünyesinde yer alan Tokat Kazası'na²³ tabi nahije statüsünde bir idari birim olan Tozanlı, XVII. yüzyıl başlarında Tokat'tan ifraz olunmak suretiyle Sivas Sancağı'na bağlı müstakil kaza statüsüne yükseltilmiştir. Uzun süre aynı statüde varlığını devam ettirmiş olan Tozanlı, günümüzde Sivas'ın Hafik, Doğanşar ve Koyulhisar, Tokat'ın Almus ve Reşadiye ilçelerine taksim edilmiştir.

Tahrir Defterlerine Göre Tozanlı Nahiyesi İskân Yerleri

1455 tarihli tahrir defterine göre şehir ya da kasaba nitelikli herhangi bir yerleşim biriminin bulunmadığı Tozanlı nahiyesi 36 köy ve 1 mezraayı bünyesinde barındırmakta idi. Osmanlı döneminde *mezraa*, genellikle "ekinlik" denilen ziraat yapılan küçük alanları ifade etmekteydi. Mezraalar bir iki çiftlikten ibaret olabileceği gibi, bir köy büyüklüğüne de ulaşabilmekteydi. Tahrir defterlerinde genellikle yakın bulunduğu bir köye bağlı

²¹ Bkz. Turan Gökçe, "XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdârî Taksimatında Görülen Kazâ Sayısındaki Artışa Dâir Bazı Tespitler", CIEPO-16 (Comite International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes) Symposium, Warsaw, 14-19 Haziran 2004, yay. yer. *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan Tarih Yazıları*, (Der. M. Akif Erdoğan), İstanbul 2006, s. 237-266.

²² Bkz. Ali Açikel, *aynı tez*.

²³ Tokat kazası ve Sivas sancağı üzerinden Tozanlı nahiyesinin de bağlı bulunduğu Rum Eyaleti'nin idari yapısı hakkında bkz. Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi* VI, İstanbul, 1965, s. 51-61; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 İstanbul, 1989, s. 289-299; Aynı Yazar, *aynı tez*, s. 28-43.

olarak kaydedilen mezraalar, köy ekonomisinin bir parçası, ekilebilir arazi rezervi olarak görünüyordu. Tabii ki derin vadilerle dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Tozanlı mezraaları diğer bölgelere göre daha küçük arazi parçalarından oluşuyordu. Tahrir defterlerinden takip edilebildiği kadarıyla, mezraalar mevsimlik ya da daimi yerleşmeye sahne olmaları halinde köy-altı iskân yeri vasfını kazanmaktaydılar. Bazen de terk edilmiş köyler mezraaya dönüşüyordu²⁴. XV ve XVI. yüzyıllarda Tozanlı nahiyesinde Murdarlı örneğinde olduğu gibi, sadece zirai alan olarak varlığını sürdüren örnekler yanında, zamanla faal iskân yerine dönüşen ya da köy statüsüne yükselen örneklerle de rastlanmaktadır.

1485’de köy sayısı değişmemiş olmakla birlikte, nahije hudutları dâhilinde tespit edilen mezra sayısı 10’a yükseldi. 30 yıllık zaman zarfında ilave edilen mezraalardan *Sığındu*, *Sertay*, *Kaladibi*, *Eskiköy-i Tozanlı*, *Gönekse* ve *Darukolu* nahiyenin yeni tesis edilmiş olan köy altı iskân yerleri idi. *Göçenlü*, *Kozağaç* ve *Onapa* ise otuz yıl önce köy statüsünde olmakla beraber, 1485’de köy vasfını yitirerek mezraa konumuna düşmüş olan yerleşim birimleri olarak dikkati çekmektedir. Mezraalardan sadece 3 nefer nüfusun kayıtlı olduğu *Sığındu* faal iskân yeri olma özelliği taşımaktadır. *Karadiz*, *Eyüb* ve *Esenlü/Eminlü* karyeleri ise 1455 tarihli tahrir defterinde yer almamakla birlikte ilk defa 1485 tarihli defterde tespit edilmiş, dolayısıyla 30 yıllık zaman zarfında tesis edilmiş köy nitelikli yerleşim birimleridir.

Köy sayısının değişmemiş olduğu 1520’de mezraa sayısının 30’a yükselmiş olması dikkat çekicidir. Nahiyede dikkati çeken bu durum, esasen aynı zaman zarfında nüfus artışı ile birlikte yeni yerlerin ziraate açılması gibi faktörlerin etkisiyle Anadolu kırsal yerleşim düzeninde yaşanan değişimin bölgeye yansımaları olarak görünmektedir²⁵. 35 yıllık zaman zarfında nahije hudutları dâhilindeki yerleşim alanında meydana gelen bu değişim mevcut olanlara 20 mezranın ilavesiyle gerçekleşmiştir. Tespit edilen mezralardan sadece 6’sı (*Eski-i Diger*, *Gövekse*, *Küçükalan*, *Sertay* ve *Kaladibi* ve *Eskiköy-i Tozanlı*) bünyesinde barındırdığı nüfus ile aynı

²⁴ Tafsilat için bkz. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I. Cilt: 1300-1600, Editör: Halil İnalçık-Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, İstanbul, 1997, s. 209-214; İlhan Şahin, “Mezraa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 546-548.

²⁵ Mezraaların sayılarının değişimi ve bu arada artışının hangi şartlara bağlı olarak gerçekleştiğine dair değerlendirmeler için bkz. H. İnalçık, *aynı eser*, s. 212-214; İ. Şahin, “aynı madde”, s. 547.

zamanda faal köy altı iskân yeri olma özelliği taşımaktadır. Diğerleri ise hariçten ekilen, bazen mevsimlik geçici yerleşmeye sahne olan zirai alanlar olarak dikkati çekmektedir.

Köy sayısının sadece 1 artışla 37'ye yükselmiş olduğu 1554'de mezraa sayısı 1 eksilmeye 29'a düşmüştür. *Akkaya, Bağcacık, Çevgan, Donalu, Ferman, Gölcük, Kızılcasu, Kızılkışla, Kuşbudaklı ve Otmanalanı* adlı 10 mezranın yeni tesis edilmiş olduğu nahiyede 34 yıllık zaman zarfında 8 mezra ortadan kalkmış, *Eski-i Diğer, Gönekse, Küçükalan ve Onapa* adlı 4 mezra da köy statüsüne yükseltilmiştir. 1520'de "hali" kaydedilmiş olup faal iskân yeri özelliğini yitirmiş olan *Anarı* ile *Samayıl* köyleri ise 1554'de iskân yeri olma vasfını kaybetmiştir. 1455'de faal bir köy olmakla birlikte, 1485 ve 1520'de "hali" kaydedilmiş olan *Fınducak*, 1554'de köy altı iskân yeri statüsüne düşürülerek mezra kaydedilmiştir.

1574 tarihli tahrir defterine göre Tozanlı nahiyesinin bünyesinde barındırdığı 67 kırsal yerleşmenin 45'i köy, 22'si mezraa statüsünde idi. 1554'den sonraki 20 yıllık zaman zarfında köy sayısının 37'den 45'e yükselmiş olmasına karşın, mezra sayısının 29'dan 22'ye düşmüş olması nahiyenin yerleşim düzeninde dikkati çeken önemli değişikliklerdir. Bir önceki tarihte kaydedilmemiş olan *Samayıl* ile birlikte *Pusat, Yatankayacık ve Sertay* köyleri nahiyenin yerleşim ağına ilave edilmiş olan yeni iskân birimleridir. *Kozağaç, Otmanalanı, Öküzlü* ile birlikte kaydedilmiş olan *Öykürü ve Adamlu* ise mezraa konumunda iken köy statüsüne yükseltilmiş olan yerleşim birimleri olarak dikkati çekmektedir. Yine 1554-1574 yılları arasında köy altı iskân yeri vasfını yitirmiş olan 1 mezraya karşılık 2 yeni mezranın nahiyenin yerleşim ağına dâhil edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir²⁶.

1574 tarihli tahrir defterinde nahiyedeki nüfus ve iskân hareketleri açısından dikkati çeken önemli kayıtlardan biri de bugün bölgenin önemli yerleşim birimlerinden biri durumunda bulunan *Hubyar* köyünün kuruluşuna esas teşkil eden gelişmeyi ifade eden kayıttır. Sadece bölgede değil, bütün Osmanlı coğrafyasında kırsal yerleşmelerin kurulmasına örnek teşkil eden bir vaka olması bakımından aynıyle aktarmak suretiyle değerlendirmek yararlı olacaktır. Defterde yer alan "*Zemin-i Gürgençukuru*" başlığı altında tespit edilmiş olan bu kayıt, Barkan'ın "*bir iskân ve kolonizasyon*

²⁶ Tokat kazasının genel durumu ve 1455'den 1574'e uzanan çizgide nahiyelerin mezraa sayısındaki değişim hakkında bkz. A. Açık, *ayrı tez*, s. 63-65.

metodu olarak vakıflar ve temlikler” başlıklı çalışmasında²⁷ verdiği tipik yerleşme örnekleri kadar önemlidir²⁸;

“Zemin-i Gürgeçukuru, der-tasarraf-ı **Hubyar Derviş** vâcibü’r-reaya kimesine olub baltası ile feth idüib hasbeten-lillah zâviye ma’mur etmiş otuz kilelik yerdürgiru vech-i meşruh üzre zâviyelik üzerehududu ber-mûceb-i hüccet-i şerriyye mukarrer Hubyar Derviş mutasarrıfdur. Mustafa veled-i **Hubyar Derviş**, Cafer veled-i Ali, Erdoğan birader-i O”

Tahrir defterinde, bugün Tokat’ın Almus ilçesine bağlı Çayönü köyünün tarihi temelini oluşturan *Tekriye (Değeryer)* karyesi ile ilgili kısımda kaydedilmiş olan bu satırlar, iki hususu açıklığa kavuşturması bakımından önemlidir. Birincisi, bugün sadece bölgesel değil, aynı zamanda daha büyük ölçekte taliplerinin bağlı bulunduğu önemli Alevi ocaklarından biri olan *Tekke*’nin merkezlik ettiği *Hubyar* köyünün kuruluşunu ve kurucularını açık bir biçimde ortaya koymasındır. Hubyar Derviş’in *Gürgeçukuru*’nda bizzat kendi gayretleriyle açtığı 30 kilelik “balta yeri”nde²⁹ tesis edilmiş olan Zaviyenin çekirdeğini oluşturduğu köyün 1574 tarihli defterde kaydedilmiş olan *Hubyar Derviş* ve oğlu *Mustafa* ile Ali’nin oğulları *Cafer* ve *Erdoğan* tarafından kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır.

Tahrir defterlerinde yer alan söz konusu kayıtlara göre, sadece tekkenin kurucusu derviş kimliğiyle değil, aynı zamanda zaviyenin etrafında teşekkül etmiş olan köyün kurucusu iskân önderi rolüyle de öne çıkan *Hubyar Derviş*’in bu özelliklerinin yıllar sonra talipleri tarafından da dile getirilmiş olması, onun bu iki rolünün toplumsal hafızada canlılığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir³⁰;

“Gürgeçukuruna çok emek verdi
İbadet eyledi çiftini sürdürdü
Mümin kullar için bu yolu kurdu
Meylini irfana verdi Hubuyâr”

Defterde yer alan kayıtların açıklığa kavuşturduğu ikinci önemli husus *Hubyar Derviş*’in günümüzde *Değeryer* adıyla Tokat’ın Almus ilçesine

²⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler." *Vakıflar Dergisi* 2, Ankara, 1942, s. 279-386. Ayrıca bkz. H. İnalçık, *aymı eser*, s. 215-219.

²⁸ TKGM., KKA., TD 177, v. 191b.

²⁹ Ormanlık ya da çallık araziden açılan zirai alanlar için kullanılan ve tahrir defterlerinde yaygın bir biçimde rastlanan “balta yeri” tabiri için bkz. M. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, s. 79, 80.

³⁰ Ali Kenanoğlu-İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, İstanbul 2003, s. 226.

bağlı bulunan *Tekriye* köyündeki köken bilgisidir. İlgili literatürden anlaşıldığı kadarıyla, tahrir defterlerinde yer alan kayıtlardan elde edilen bu bilgi göz ardı edildiği için Hubyar Derviş'in iç içe girmiş olan menkıbevi hayatı ile tarihi bir sima olarak gerçek kimlik ve kişiliği yeterince ayırt edilememiş, gereksiz tartışmalara sebebiyet verilmiştir. Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlara göre XVI. yüzyılda yaşadığı açık olan Hubyar Derviş'in *Birinci* ve *İkinci Hubyar* tartışmalarıyla karmaşık bir mesele haline getirilmiş olması bunun tipik bir örneğini oluşturmaktadır³¹.

Bu nedenle, esasen Tekriyeli (Değeryer) bir aileye mensup olan ve XVI. yüzyılda yaşayan Hubyar Derviş ile ilgili tahrir defterlerinde yer alan bilgiyi bir tablo üzerinde ifade etmek meselenin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır;

Tahrir Defterlerinde Hubyar Derviş İle İlgili Kayıtlar (1455-1574)

1455	Karye-i Tekriye	Mustafa veled-i Musa-Nim		
1485	Karye-i Tekriye	Yar Ahmed veled-i Mustafa-Caba		
1520	Karye-i Tekriye	Hubyar veled-i Yar Ahmed-Caba		
1554	Karye-i Tekriye	Hubyar Derviş ve- led-i Yar Ahmed- Caba	Ali birader-i O-Caba	Mustafa bira- der-i O- Mücerred
1574	Karye-i Tekriye Zemin-i Gür- gençukuru	Hubyar Derviş	Cafer veled-i Ali	Erdoğan bira- der-i O
		Mustafa veled-i Hubyar Derviş		

Hubyar Derviş'in Gürgençukuruna çıkmadan önce mensubu olduğu Tekriye (Değeryer) köyü ile ilgili bölümler arasında tespit edilerek tablo

³¹ 2011 yılında tamamlanmış olan yüksek lisans tezinde (Dilek Bakan, *Alevi Bektaşi Geleneğinde Hubyar Sultan*, ADÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2011, s. ii, 13-36.) özetle ifade edilmiş olan cümlelerden oluşan paragraf, söz konusu karışıklığın sadece popüler çalışmalarda değil, aynı zamanda akademik araştırmalarda da yaşandığını göstermektedir; "*Tarihsel veriler ışığında iki Hubyâr'dan söz edilebilir. I. Hubyâr Sultan'ın 13. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Sözlü geleneğe göre Horasan'dan geldiği söylenen doksan bin erenden biridir. Dergâhını bugünkü Tokat ili Almus ilçesi Hubyâr köyüne kuran Hubyâr Sultan ile ilgili elimizde kesin bilgiler yoktur. Ancak eldeki ferman ve beratlardan yerleştiği yörenin Hubyâr Sultan'a vakfedildiği bilinmektedir. II. Hubyâr Sultan ise I. Hubyâr Sultan'ın torunlarından olup 16. yüzyılda yaşamış ve Hubyâr Abdal adı ile adlandırılmıştır. Hubyâr Sultan ile Hubyâr Abdal, Hubyâr geleneği içinde tek isimde yaşamıştır...*".

üzerinde değerlendirilmiş olan kayıtlar, Hubyar Derviş şeceresinin³² “Musa – Mustafa – Yar Ahmed – Hubyar Derviş – Mustafa”nın oluşturduğu kesitini teyit etmesi bakımından önemlidir³³.

Nahiye'nin Genel Nüfus Durumu (1455-1574)

Tahrir defterlerinde tespit edilen verilere göre 1455-1574 yılları arasında Tozanlı nüfusunu genel bir tablo üzerinde özetlemek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Tablo-1: Tahrir Defterlerine Göre Nahiye'nin Genel Nüfus Durumu

Tarih	Köy	Mezra	Çift	Nim Çift	Ekimli	Caba	Muaf	Belirsiz	Müc.	T. Nefer	Hane	Tahmini Nüfus ³⁴
1455	36	1	99	121	33	75	5	8	25	378	353	1790
1485	36	10	6	153	67	102	14	15	45	402	357	1830
%				26.44	103.03	36			80	6.34	1.13	2.23
1520	36	30	5	125	64	131	34	13	91	463	372	1951
%				-18.30	-4.47	28.43			102.22	15.17	4.20	6.61
1554	37	29	5	101	62	527	26	24	274	1019	745	3999
%				19,2	-3.12	302.29			201.09	120.08	100.26	104.97
1574	45	22	1	89	123	656	28	21+344	929	2191	1262	7239
%				11.88	98.38	24.47			239.05	115.01	69.39	81.02

Tablodan da takip edilebileceği üzere, deftere kayıtlı nefer itibariyle 1455'den 1485'e sadece 6.34'lük bir artışla 378'den 402'ye çıkmış olan Tozanlı nüfusu, 1520 yılında % 15.17'lik bir büyüme ile 463'e yükselmiştir. Deftere kayıtlı sayısal verilerden hareketle elde edilmiş olan tahmini nüfusa ilişkin rakamlar daha gerçekçi bir fikir vermektedir. Buna göre, 1455'den

³² Şecere için bkz. Ali Kenanoğlu-İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, İstanbul, 2003, s. 23-25.

³³ Bu husus bölge ile ilgili çalışmalarında Fikri Karaman tarafından da değerlendirilmiştir: Fikri Kahraman, *Tozanlı Kazası Sivas-Tokat*, İstanbul 2003, s. 272-273.

³⁴ Nüfusla ilgili değerlendirmelerde esasen deftere kayıtlı nefer dikkate alınmış olmakla birlikte, sadece bir fikir verebilmek için yaygın kullanılan “hanex5+mücerred” formülü uygulanarak elde edilen tahmini nüfus rakamları da ilave edilmiştir.

1485'e sadece % 2.23'lük bir artışla 1.790'dan 1.830'a çıkmış olan nahiye nüfusu 1520'de % 6.61'lik büyüme ile 1.951'e yükselmiştir. Nahiye nüfusunun durağanlığa yakın değişimi Tozanlı'nın da dâhil olduğu bölgesel şartlar belirlemiştir. Aynı dönemde bir kısmı terk edilmiş olması dolayısıyla defterlerde "hali" kaydedilmiş olan kırsal yerleşme sayısının sabit kalmış olması da aynı şartların yerleşim düzenine etkisinin sonucudur.

Aynı zamanda Tozanlı havzası da dâhil olmak üzere bölgenin önemli sayıda kırsal yerleşim biriminin terk edilmiş olmasında 1473'e kadar Tokat ve çevresinde etkin rol oynayan Akkoyunluların yol açtığı kargaşa³⁵ da etkili oldu. Bununla birlikte bölgeye yayılan güvensizlik ve istikrarsızlık bazı noktalarda ciddi bir demografik dalgalanmaya yol açtı³⁶.

Çok geçmeden bölgenin daha büyük bir kesimini daha derinden etkileyen ikinci istikrarsızlık dalgası geldi. Şii-Safevi propagandasının etkisiyle harekete geçen Türkmenlerin oluşturduğu "Kızılbaş" tehlikesi³⁷ bölgedeki yerleşim birimlerini olumsuz etkiledi. Tozanlı havzasının da dâhil olduğu bölge ancak Yavuz Sultan Selim'in saltanatı döneminde (1512-1520) istikrara kavuştu³⁸.

Bölgede yaşanan karışıklıkların nüfusa yansımaları sadece artış hızının düşmesi veya sabitlenmesi değil, aynı zamanda önceki rakamların altına düşmesi ve nihayet bazı köylerin de zamanla tamamıyla boşalarak "hali-harap" kaydedilmesi sonucunu doğurdu. Yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere, Tozanlı nahiyesinde 1455'de tespit edilen köy sayısının 1485 ve 1520'de değişmemiş olması ve 1485'de 7'sinin, 1520'de ise 11'inin "hâlî-ani'r-reaya" kaydedilmiş olması, bölgeyi etkisi altına alan şartların nispeten daha dağlık ve engebeli bir araziye sahip olan Tozanlı havzasına da yansımalarını göstermektedir. 1520 ve 1554 tarihli tahrir defterleri, Yavuz Sultan Selim döneminde devlet otoritesinin tesisi, huzur ve güven ortamının teminiyle birlikte istikrara kavuşmuş olan bölgenin nüfus ve yerleşme düzeni bakımından XVI. yüzyılın son çeyreğine kadar devam edecek olan şenlenme ve büyüme dönemine girdiğini ortaya koymaktadır.

³⁵ Tafsilat için ayrıca bkz. Şerafettin Turan, "Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III. Ankara, 1965, s. 63-138; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara, 1999.

³⁶ Söz konusu kargaşanın bölgeye etkisi hakkında bkz. H. İ. İnan, aynı eser, s. 174-175; A. Açık, *aynı tez*, s. 46 vd.; A. Şimşirgil, *aynı tez*, s. 24-27.

³⁷ Bkz. H. İ. İnan, aynı eser, s. 175; İlyas Üzümlü, "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002 s. 546-557; Faruk Sümer, *Safevi Deoleti'nin Kuruluş ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1976; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Tefvik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1992.

³⁸ A. Açık, *aynı tez*, s. 66-81 vd.

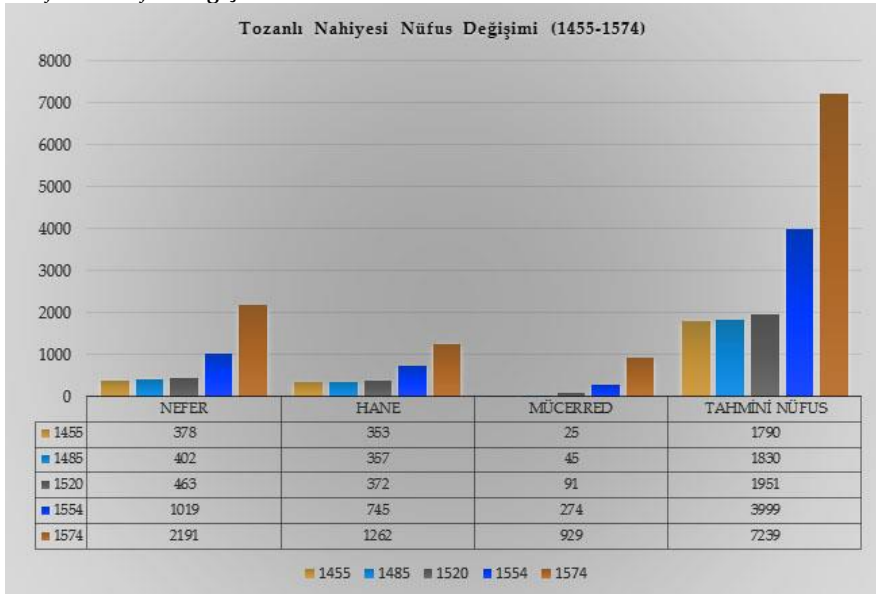
Köy sayısının 37'ye çıkmış olmasına karşılık, hali sayısının 4'e düştüğü 1554'den itibaren dikkati çeken köy ve köy altı yerleşim birimi sayısındaki artış ile birlikte yaşanan nüfus artışının 1574'de adeta bir nüfus patlamasına dönüşmesi bunu teyit etmektedir. Bölgede hâkim olan güven ve istikrar, aynı zamanda köy sayısının % 21'lik artışla 45'e yükselmiş olduğu 1574'den sonra XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir.

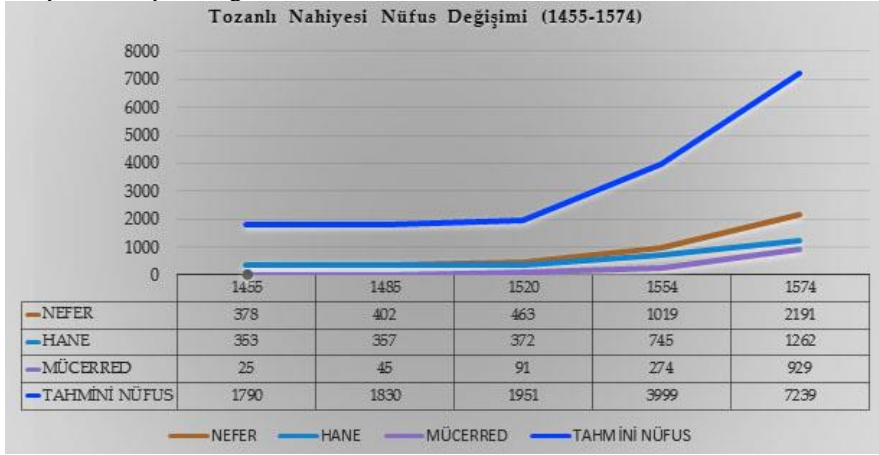
Yukarıda kısaca belirtilmiş olan bölgesel gelişmelerle birlikte XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun tamamında görülen hızlı nüfus artışı, Tozanlı nahiyesine adeta "nüfus patlaması" şeklinde yansdı. Deftere kayıtlı nefer itibarıyla 1554'de % 120.8'lik bir artışla 463'den 1.019'a yükselmiş olan nahiye nüfusu, 1574'de % 115.01'lik bir büyüme ile 2.191'e yükseldi.

Osmanlı demografik çalışmalarında yaygın bir biçimde kullanılan hesaplamalara göre elde edilen rakamlar, defter kayıtlarına göre XVI. yüzyılda bölgede yaşanan nüfus artışının tahmini gerçek nüfusa da hemen hemen aynı oranlarda yansımış olduğunu göstermektedir. 1554'de % 104.97'lik bir artışla 1.951'den 3.999'a çıkmış olan gerçek nüfus, 1574'de % 81.02'lik bir büyüme ile 7.239'a yükselmiştir.

XV ve XVI. yüzyıllarda Nahiyede yaşanan nüfus değişimini yansıtan grafikler daha açık bir fikir vermektedir;

Grafik-1: Nüfus Değişimi (1455-1574)

Grafik-2: Nüfus Değişimi, (1455-1574)

Tablo ve grafiklerden de takip edilebileceği üzere, deftere kayıtlı nefer itibariyle 1520-1574 yılları arasında % 373.21 oranında gerçekleşmiş olan nüfus artışını sadece Yavuz Sultan selim döneminde huzur ve güven ortamının tesisiyle istikrara kavuşmuş olan bölgenin iç dinamikleriyle izah etmek mümkün değildir. Söz konusu nüfus artışında başta göç olmak üzere başkaca faktörler de etken rol oynamış olmalıdır.

Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar arasında az da olsa hariçten gelerek nahiyeye hudutları dâhilinde bulunan iskân yerlerine yerleşmiş olanlarla ilgili örneklere rastlanmaktadır. Başlangıçta nüfusunun tamamını gayrimüslimlerin oluşturduğu İpsili’de 1554’de kaydedilmiş olan Müslüman topluluk ve içlerinde yer alan “*Canıklı*” gibi ibareler bunun tipik örneklerini oluşturmaktadır. Tozanlı vadisinde yer alan köylerden bir kısmında yaşayanlarca kökenleri ile ilgili sorulara verilen cevaplar arasında “*Canik’den geldiklerine*” dair rivayetlere sıklıkla rastlanması, söz konusu tarihi olgunun bölge halkının göç ve iskân hafızasında yer etmiş olduğunu göstermektedir. Tahrir defterlerinde yer alan kayıtları teyit eder mahiyetteki bu ve benzeri rivayetler, Tozanlı’da XVI. yüzyılda yaşanan nüfus büyümesinde kuzeyden gelen ve vadideki yerleşim birimlerine dağılan göç ve iskân hareketlerinin de etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

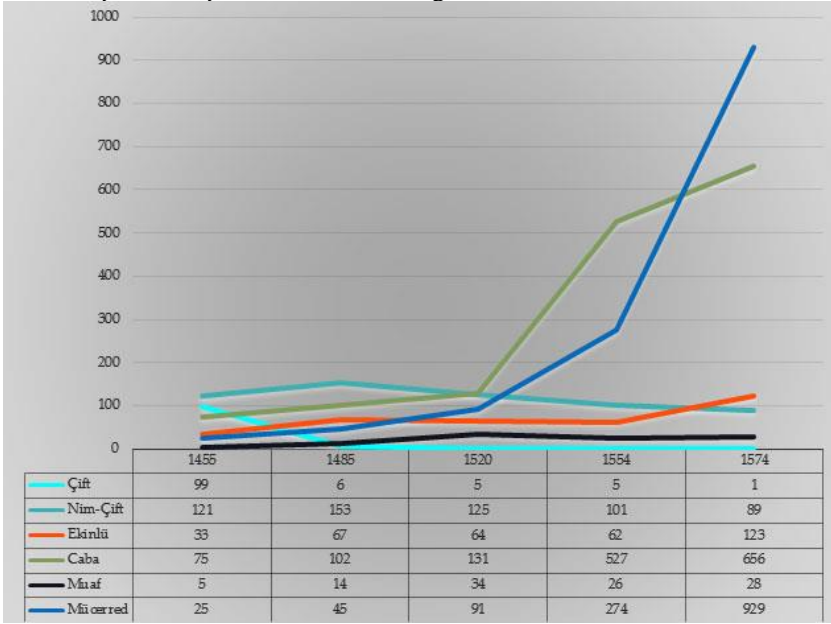
Bölgenin yerleşim düzeninin değişimi ve nüfus artışında etkili olan faktörlerden biri de konar-göçer toplulukların yerleştirilmesi olmuştur. İnalçık tarafından da işaret edilmiş olduğu üzere³⁹, bunun mezraa sayısında görülen artış ile de ilişkili olduğunu belirtmek gerekir.

³⁹ H. İnalçık, *aynı eser*, s. 205 vd.

Nüfusun Hukuki Statüsü

Osmanlı toplumunun kırsal kesiminin organizasyonunu belirleyen *çift-hane sisteminde*⁴⁰ reyanın hukuki statüsünü tasarrufunda bulunan toprak miktarı ile iş gücü kapasitesi ve medeni hali belirliyordu. Sistemin mali temelini de “*çift resmi*”⁴¹ belirliyordu. Tam “*çift*” ve “*nim çift*” ile birlikte, evli reaya “*bennak*”⁴² statüsünde kaydediliyordu. Bennak statüsündeki reaya da kendi içinde “*ekinlü*” ve “*caba*” olarak iki kategoriye ayırıyordu. Nim tabir edilen yarım çiftten daha az toprak tasarruf eden bennak “*ekinlü*”, elinde toprağı bulunmayan, toprak işçiliğı yapan veya dönüm resmi karşılığında sipahiden tapusuz küçük toprakları işleyen bennak ise “*caba*” statüsünde bulunuyordu⁴³. İş gücü kapasitesine sahip olup, geçimini kendi elde eden, buna mukabil 6 akçalık vergi ödeyen bekârlar evleninceye kadar *mücerred*⁴⁴ statüsünde kaydediliyordu.

Grafik-3: Nüfusun Statülere Dağılımı ve Gelişimi (1455-1574)

⁴⁰ Sistemi hakkında tafsilat için bkz. H. İnalçık, *aynı eser*, s. 187-194, 450-451.

⁴¹ Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. , İstanbul, 1993; s. 309-310; H. İnalçık, *aynı eser*, s. 194-199.

⁴² Feridun Emecen, “Bennâk”, *Türkiye Diyanet vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. , İstanbul 1992 s. 458-459.

⁴³ Tafsilat için bkz. Halil İnalçık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsümü”, *Belleten*, XXIII/92, 1959, s. 575-610; Aynı Yazar, *aynı eser*, s. 194-199;

⁴⁴ Halil İnalçık, *aynı makale*, s. 587-588.

Tablo ve grafiklerden de takip edilebileceği üzere, 1455’de 99 olan tam çift tasarruf eden raiyyet sayısı 1574’de 1’e düşmüştür. 1455’de 121 olan nim çift sayısı 1485’de 153’e çıkmış olmakla birlikte, 1520’de 125, 1554’de 101, 1574’de ise 89’a gerilemiştir. 1455’de 33 olan “ekinlü” sayısının 1574’de 123’e yükselmesine karşın, “caba” sayısı 75’den 656’ya yükselmiştir. Keza 1455-1520 döneminde 25-91 aralığında değişen, iş gücü kapasitesine sahip, geçimini kendi elde eden, 6 akçalık vergi ödeyen bekarları ifade eden *mücerred* sayısının, 1554’de 274, 1574’de ise 929’a yükselmiş olması dikkat çekicidir.

Kısaca özetlenen ve tablo ve grafiklerden ayrıntılı bir biçimde takip edilebilen rakamlar, XVI. yüzyılda yaşanan hızlı nüfus artışına rağmen ziraat edilebilir arazinin aynı oranda genişletilememiş olması sebebiyle çiftçi köylü reayanın tasarrufunda bulunan toprak miktarının küçülmüş olduğunu göstermektedir.

Tozanlı nahiyesinde 1455’den 1574’e uzanan çizgide *tam çift* sayısında görülen hızlı düşüş, buna mukabil *nim-çift* ve yarım çiftten daha az yer tasarruf eden “ekinlü *bennak*” statüsündekilerin sayılarındaki artış oldukça önemlidir. Bu durum, zirai ekonominin hâkim olduğu, coğrafi özelliklerine bağlı olarak ekilebilir arazinin oldukça sınırlı bulunduğu Tozanlı havzasında nüfus-toprak dengesi ile ilgili anlamlı bir değişimin yansıması olarak görünmektedir. Tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar, zirai alanların artan nüfusa oranla genişletilememiş olması sebebiyle, mevcut arazinin daha küçük parçalara bölünerek raiyyetin tasarrufuna verildiğini göstermektedir. Aynı yüzyılda giderek yaygınlaşan “baltalık” “balta yeri” ve “kilelik”⁴⁵ gibi kavramlarla ifade edilen arazi parçalarıyla, özellikle 1554-1574 zaman aralığında dikkat çeken “zemin”⁴⁶ sayısındaki artış da bunu teyit etmektedir.

Bununla birlikte, 1554-1574 zaman aralığında iş gücü kapasitesine sahip evli olmakla birlikte toprak tasarruf etmeyen ancak dönüm resmi karşılığında küçük toprakları işleyebilen “caba” sayısındaki dikkat çekici artış, bir noktadan sonra mevcut toprak kapasitesinin hızla artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap veremez hale geldiğini göstermesi bakımından çok daha anlamlı görünmektedir.

⁴⁵ Cook, *aynı eser*, s. 24 vd.

⁴⁶ Halil İnalçık, *aynı makale*, s. 592; Oktay Özel, “XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 43, İstanbul 1986, s.159-165.

Keza 1455-1520 döneminde 25-91 aralığında değişen *mücerred* sayısını, 1574'de 929'a yükselmiş olması da dikkat çekicidir. Cook gibi kesin olmamakla birlikte bunun geç evlenmenin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan bir durum olduğunu düşünmek mümkündür⁴⁷. Ancak, Öz'ün de çalışmalarında dikkat çekmiş olduğu üzere⁴⁸, söz konusu değişimi sadece buna bağlamak yerine ihtiyatla yaklaşarak, meselenin sair boyutlarını da göz önünde bulundurmamak gereklidir.

Sonuç olarak, Asma ve Tekeli başta olmak üzere, yüksek dağlar ve akarsuların oluşturduğu derin vadilerle şekillenen engebeli bir arazi yapısına sahip olan Tozanlı'nın ekilebilir toprak miktarının sınırlı olmasına rağmen, XVI. yüzyılda nüfusun hızla artması ile nüfus-toprak dengesizliği belirginleşti. Bu da bölgeyi de içine alan daha geniş çerçevede yapılmış olan araştırmalarda da dikkat çekilmiş olduğu üzere⁴⁹, aynı zamanda zirai üretim artışının nüfus artış hızının gerisinde kalması anlamına geliyordu. Yukarıda zikredilmiş olan rakamlar, bunun Tozanlı nahiyesinin kapladığı alan için de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Nahiye Nüfusunun Köylere Dağılımı

Tahrir defterlerinde tespit edilen sayısal verilere göre, beş ayrı tarihte köylerin nüfus büyüklüklerine göre dilimlere dağılımını bir tablo üzerinde değerlendirmek gerekirse şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Tablo-2: Deftere Kayıtlı Nefer İtibariyle Köylerin Nüfus Dilimlerine Dağılımı

Tarih	Toplam Nefer Ara- lıkları	Hali	1-5	6-10	11-15	16-20	21-30	31-40	41-60	61-80	81-100	101-150	151-200	201+	Toplam Köy Sayısı
1455	Köy Sayısı	0	14	9	6	3	3	1	-	-	-	-	-	-	36
	%	0	38,9	25,0	16,7	8,3	8,3	2,8	-	-	-	-	-	-	
1485	Köy Sayısı	7	10	9	2	2	4	1	1	-	-	-	-	-	36
	%	19,4	27,8	25,0	5,6	5,6	11,1	2,8	2,8	-	-	-	-	-	
1520	Köy Sayısı	11	8	6	3	2	4	1	1	-	-	-	-	-	36
	%	30,6	22,2	16,7	8,3	5,6	11,1	2,8	2,8	-	-	-	-	-	
1554	Köy Sayısı	4	7	9	2	4	2	2	4	2	1	-	-	-	37
	%	10,8	18,9	24,3	5,4	10,8	5,4	5,4	10,8	5,4	2,7	-	-	-	
1574	Köy Sayısı	6	3	5	7	4	4	3	3	4	3	1	1	1	45
	%	13,3	6,7	11,1	15,6	8,9	8,9	6,7	6,7	8,9	6,7	2,2	2,2	2,2	

⁴⁷ Cook, *aynı eser*, s. 63-66.

⁴⁸ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 52.

⁴⁹ Cook, *aynı eser*; Öz, *aynı eser*; A. Açıkel, *aynı tez*; Oktay Özel, *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1643*, Leiden, 2016; Bahaeddin Yediylıdız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455 - 1613)*, Ankara, 1985.

1455’de kayıtlı nüfusun 1 ila 68 arasında değiştiği 36 köyden 14’ü (% 38,39) 1-5, 9’u (% 25) 6-10, 6’sı (% 16,7) 11-15, 3’ü (%8,3) 16-20, 3’ü (% 8,3) 21-30 diliminde, 1’i ise 31’in üzerinde (68) yer almaktadır. 7 köyün (% 19,4) terkedilmiş olması dolayısıyla “hali” kaydedilmiş olduğu 1485’de Tozanlı köylerinin 10’u (% 27,8) 1-5, 9’u (%25) 6-10, 2’si 11-15, 2’si 16-20, 4’ü 21-30, 1’i 31-40 diliminde, 1’i de 41’in üzerinde (102) yer almaktadır. Hali köy sayısının 11’e (% 30,6) yükselmiş olduğu 1520’de 36 köyün 8’i 1-5, 6’sı 6-10, 3’ü 11-15, 2’si 16-20, 4’ü 21-30, 1’i 31-40 diliminde, 1’i de 41’in üzerinde (165) yer almaktadır. Daha önce de işaret edilmiş olduğu üzere, bölgede hâkim olan istikrarla birlikte yaşanan nüfus artışı ile yerleşim birimlerindeki nüfus yoğunluğu artmış, köylerin nüfus büyüklükleri itibarıyla dilimlere dağılımında da daha dengeli bir tablo ortaya çıkmıştır. Boşalmış köy sayısının 4’e düşmüş olduğu 1554’de köylerin 7’si 1-5, 9’u 6-10, 2’si 11-15, 4’ü 16-20, 2’si 21-30, 2’si 31-40, 4’ü 41-60, 2’si 61-80 diliminde, 1’i ise 81’in üzerinde (247) yer almaktadır. 1574’de tespit edilen 45 köyün hali kaydedilmiş olan 6’sı dışında 3’ü 1-5, 5’i 6-10, 7’si 11-15, 4’ü 16-20, 4’ü 21-30, 3’ü 31-40, 3’ü 41-60, 4’ü 61-80, 3’ü 81-100, 1’i 101-150, 1’i 151-200 diliminde, 1’i ise 201’in üzerinde (689) yer almaktadır.

Tablo ve grafiklerle değerlendirilmiş olan rakamlar, sınırlı araziye sahip olan Tozanlı köylerinin 1455-1520 yılları arasında oldukça düşük olan nüfus kapasitesinin, 1554’den itibaren arttığını, yerleşim birimlerinin deftere kayıtlı nefer itibarıyla yer aldığı nüfus dilimlerinin de önemli ölçüde değişerek daha dengeli bir hal aldığını göstermektedir.

Tablo-3: Tozanlı Köyleri Nüfus Sıralaması (1455-1574)

1455					1574						
Köyler	Ha ne	Mücerred	Toplam Nefer	Tahmini Nüfus	Köyler	Ha ne	Mücerred	Toplam Nefer	Tahmini Nüfus		
1	İpsile	57	7	64	292	1	İpsile	430	259	689	2409
2	Tekriye	26	4	30	134	2	Hisarcık	93	70	163	535
3	Ohtum	22	4	26	114	3	Tekriye	60	79	139	379
4	Tığnus	24	-	24	120	4	Tığnus	50	50	100	300
5	Karhın	18	-	18	90	5	Ohtunum	63	30	93	345
6	Hisarcık	15	2	17	77	6	Öyükürü ve Adamlu	27	55	82	190
7	Ermenis	16	-	16	80	7	Gibis	36	41	77	221
8	Heze	14	-	14	70	8	Kol	40	26	66	226
9	Kolköy	13	-	13	65	9	Karkın	33	32	65	197
10	Findıcak	12	-	12	60	10	Ermenis	38	24	62	214

Tablodan da takip edilebileceği üzere 1455-1574 yılları arasında kar-ye statüsünde kaydedilmiş olan ve bugünkü Doğanşar ilçe merkezinin esasını oluşturan İpsili nüfus kapasitesi bakımından bölgenin en büyük yerleşim birimidir. Aynı zamanda bölgenin gayrimüslim nüfusa sahip tek yerleşim birimi olma özelliğine sahip olan İpsili, 1455’de yaklaşık 292 gerçek nüfusa tekabül eden 64 neferi bünyesinde barındırırken, bu sayı 1574’de 2.409 gerçek nüfusu temsil eden 689 nefere yükselmiştir.

Sahip olduğu nüfus potansiyeli ile İpsili’yi takip eden ve bugün Almus’a bağlı köy statüsünde yerleşim birimi olarak varlığını devam ettiren Tekriye (Değeryer), 1574’de 163 neferin temsil ettiği yaklaşık 535 nüfusuyla Hisarcık’ın ardından üçüncü sıraya gerilemiştir.

1455’de 26 neferin temsil ettiği 114 nüfus ile üçüncü sırada yer alan ve bugün Ekingözü adıyla Hafik ilçesine bağlı köy statüsünde yerleşim birimi olarak varlığını devam ettiren Ohtum, 1574’de Ohtunum adı ve 93 neferin temsil ettiği 345 nüfusuyla beşinci sıraya gerilemiştir.

Çaykırı adıyla Almus’a bağlı bir yerleşim birimi olarak varlığını devam ettiren Tığnus 1455’de 24 neferin temsil ettiği 120 dördüncü sırada yer almaktadır. Tığnus 100 neferin temsil ettiği 300 gerçek nüfusuyla 1574’de de dördüncü sıradaki yerini muhafaza etmiştir.

Nahiyein yerleşen Türk boylarının adıyla anılan yerleşim birimlerinden biri olarak dikkati çeken ve 1455’de 18 neferin temsil ettiği yaklaşık 90 nüfusuyla beşinci sırada yer alan Karhın/Karkın, 1574’de 65 neferin temsil ettiği 197 nüfus ile dokuzuncu sıraya gerilemiştir.

Tozanlı Deresi’nin başlangıç noktasına yakın bir mevkide konumlanmış olan, 1455’de 17 neferin temsil ettiği 77 nüfusuyla altıncı sırada yer alan Hisarcık, 1574’de yaklaşık 535 gerçek nüfusu temsil eden 163 nefere ulaşmış olan kayıtlı nüfusuyla ikinci sıraya yükselmiştir. 1455’de Hisarcık’ı Ermenis, Heze, Kolköy ve Fındıcak takip etmektedir.

1574’de nüfus büyüklüğü itibariyle, İpsili, Hisarcık, Tekriye, Tığnus ve Ohtunum’dan sonra altıncı sırada gelen ve defterlerde birlikte kaydedilmiş olan Öykürü (Olukbaşı) ve Adamlu, 1554’de mezra statüsünde faal bir iskân yeri iken 1574’de yaklaşık 190 gerçek nüfusa tekabül eden 82 nefer kayıtlı nüfusuyla bölgenin büyük yerleşim birimlerinden biri haline gelmiştir. Öykürü ve Adamlu, günümüzde Hafik ilçesine bağlı köy statüsünde iki ayrı yerleşim birimi olarak varlığını devam ettirmektedir.

1574’de yaklaşık 221 gerçek nüfusu temsil eden kayıtlı 77 nefer ile yedinci sırada yer alan Gibis köyü ise günümüzde Bağtaş adıyla Tokat’ın Almus ilçesine bağlı bir yerleşim birimi olarak varlığını sürdürmektedir.

1485 ve 1520'de terkedilmiş halde olup, sonraki tarihlerde iskân yeri vasfını yitirmiş olan Anarı; 1520'den sonra hali kaydedilmiş olan Çekcek/Cacek; 1485'de mezraya dönüşerek faal iskân yeri olma özelliğini yitiren Göçenlü; 1520'den sonra terk edilmiş olup hali yazılmış olan İtburnu; 1485,1520'de hali, 1554'de faal mezra iken 1574'de tekrar köy statüsüne yükseltilmiş olan Kozağaç; 1485, 1520'de hali, 1554 ve 1574'de faal köy konumunda varlığını devam ettirmiş olan Sarsı; 1485'de hali olmakla birlikte sonraki tarihlerde tekrar faal bir köy vasfını kazanmış olan Şeyhlü; 1485 ve 1520'de hali olmakla birlikte 1554 ve 1574'de tekrar canlanan Yavşan 1455'de kayıtlı birer nefer ile nahiyenin en küçük kırsal yerleşmeleri olarak dikkati çekmektedir.

1574'de mezra statüsünde faal köy-altı iskân yeri konumunda bulunan Abdurrahman (2), Buhiya (6), Gölcük (4), Kızkapan (3) ve Ortaviran (6) ile birlikte 1554'de hali olan Dumanut (8); 1520'de mezra statüsünde iken köye dönüşen Eski-i Diger (6); 1485 ve 1520'de hali olmakla beraber küçük nüfus kapasitesi ile 1554'den itibaren köy statüsünde varlığını sürdüren Sarsı (5); 1485'de terk zedilmiş olmakla birlikte, 1520'den itibaren benzer bir biçimde varlığını sürdüren Şeyhlü; ilk defa 1574 tarihinde tespit edilmiş olan Yatan-kayacak (1) ve 1520'de hali olmakla birlikte 1554'de faal hale gelmiş olan Yoğunpelüt (7) bölgenin en küçük yerleşim birimleridir.

1455'den 1574'e uzanan 119 yıllık zaman zarfında Tozanlı köylerinin coğrafi dağılımı, nüfus büyüklükleri ve zaman içinde uğradığı değişimi ek olarak verilmiş olan liste ve haritalar üzerinden (Harita: 1-7) takip ederek, netleştirmek mümkündür.

Tozanlı Nüfusunun Dini-Etnik Dağılımı

Osmanlı döneminde de varlığını devam ettiren köy adlarından da anlaşılacağı üzere, öncesinde çeşitli dini ve etnik unsurları bünyesinde barındıran bölge fetih sürecinde önemli ölçüde boşalmış ve hariçten gelen Müslüman Türk nüfusun yerleşmesine uygun bir zemin haline gelmiştir. Bölgeye yerleşen Müslüman Türk topluluklar, yeni yerleştikleri yerlerin İpsile, Ohtunum, Ökürü, Gönekse, Gövekse, Urumcuk ve Ermenis örneklerinde olduğu gibi yer yer eski isimlerini kullanmaya devam etmişlerdir.

Fetih sonrasında bölgeye gelen Türk toplulukları Karkın ve Diyar-ı Çepni örneklerinde olduğu gibi yeni yerleştikleri birimlere beraberinde getirdikleri boy-oymak adlarını vermeyi de ihmal etmemişlerdir.

Bununla birlikte, eklerde verilmiş olan yerleşim birimlerinin yükselti haritasından da takip edilebileceği üzere, derin vadilerle birbirinden ayrı-

lan yüksek dağların hâkim olduğu, engebeli bir arazi yapısına sahip olan bölgeye ilk geldiklerinde etkisi altında kaldıkları tabiatın ve doğal çevrenin tesiriyle verdikleri isimler daha yaygındır⁵⁰. Akkaya, Bağçecik, Depcık, Gölcük, İtburnu, Karapınar, Kızılkışla, Kozağaç, Kozlu, Kızılcasu, Yantankayacak ve Yoğunpelüt bu kabil isimlerden bazılarıdır.

Hisarcık ve Öyük ise yerleştikleri yerde bulunan eski kalıntılara atfen verilmiş olan isimlerin tipik örneklerini oluşturmaktadır.

1455-1574 yılları arasında bütün yerleşim birimlerinin köy ve mezra statüsünde bulunduğu Tozanlu'da İpsili hariç nüfusun tamamını Müslüman Türkler oluşturmaktadır. Aynı zamanda bölgenin en büyük köyü konumunda bulunan İpsili 1455'de yaklaşık 292 gerçek nüfusa tekabül eden 64 nefer gayrimüslim nüfusun kaydedilmiş olduğu bir yerleşim birimi olarak görünmektedir. Köy, 1485'de 94 nefer ile nüfusun % 91'ini oluşturan gayrimüslimlerle birlikte, muhtemelen 1470'lerden sonra yerleşmiş olan ve deftere "*Müslümânân ki Evlâd-ı Tozanlu'nun nökerleridir*" başlığı altında kaydedilmiş olan 8 nefer Müslüman'ın (% 9) varlığı ile bölgenin sadece gayrimüslimlerin meskûn olduğu bir yerleşim birimi olma özelliğini yitirmiştir.

İpsili'ye hariçten gelip yerleşen küçük Müslüman toplulukta *imam* kaydedilmiş olan *Hayreddin Fakih* ile birlikte *Şeyh Çoban*'ın da yer alması dikkat çekicidir⁵¹. Bölgenin erenlerinden sıklıkla bahseden XVIII. yüzyıl şairlerinden Aşık Karaoğlan'ın Hubyar Derviş ile birlikte zikretmiş olduğu *Şeyh Çoban*, XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyılda yaşamış *Şeyh Çoban Veli* (*Şeyh Hüseyin Rai*)⁵² geleneğine mensup bir Vefai şeyhi olmalıdır. 1485'de sadece gayrimüslim nüfusun meskûn olduğu köye yerleşmiş olan *Şeyh Çoban*, Barkan'ın⁵³ çalışmalarında zikretmiş olduğu diğer kolonizatör Türk dervişleri gibi İpsili'nin Türkleşmesi ve İslamlaşmasında oynadığı rol itibarıyla önemli olup, ayrıca araştırılmalıdır.

1520'de nüfusun deftere kayıtlı 165 neferin % 81'ini (134) gayrimüslimler, % 19'unu (31) Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun (53) oranının % 21'e çıktığı 1554'de gayrimüslimler % 79'luk kesimi (194)

⁵⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, (11-13 Eylül 1984), Ankara, 1984, s. 25-41.

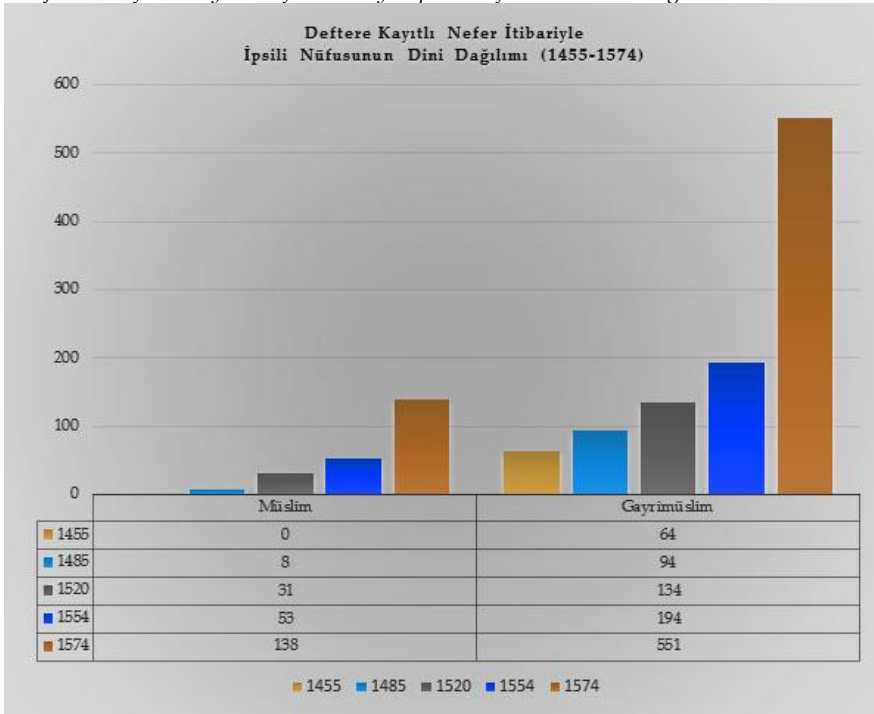
⁵¹ BOA., TD 19, s. 452.

⁵² Bkz. Sadullah Gülten, "Bir Heterodoks Derviş Kimliğinin İnşası Yahut Vefailikten Aleviliğe: Şeyh Çoban ve Evladına Dair". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2014, s. 93-113.

⁵³ Ö. Lütfi Barkan, *aynı makale*.

oluşturmaktadır. İlk defa önceki defterlerde kaydedilmiş olan “*Evlad-ı Tozanlı*” dan başka bir Müslüman topluluğun kaydıyla başlayan, “*Gebran*” adı altında yazılan gayrimüslimlerle devam eden ve “*Evlad-ı Tozanlı*” ile tamamlanan 1574 tarihli deftere göre, 689 neferden ibaret olan kayıtlı köy nüfusunun % 20’sini (138) Müslümanlar, % 80’ini (551) gayrimüslimler oluşturmaktadır. “*Veli veled-i Canıklü Hızır*” gibi kayıtlar, defterde ilk defa kaydedilmiş olan Müslüman nüfusun önemli bir kısmının hariçten gelecek yerleşmiş olduklarını göstermektedir. Fikri Karaman’ın işaret etmiş olduğu devam eden sülale ve soyadlarının varlığı da bunu teyit etmektedir⁵⁴. Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, bu durum esasen bölgenin geneli için geçerlidir.

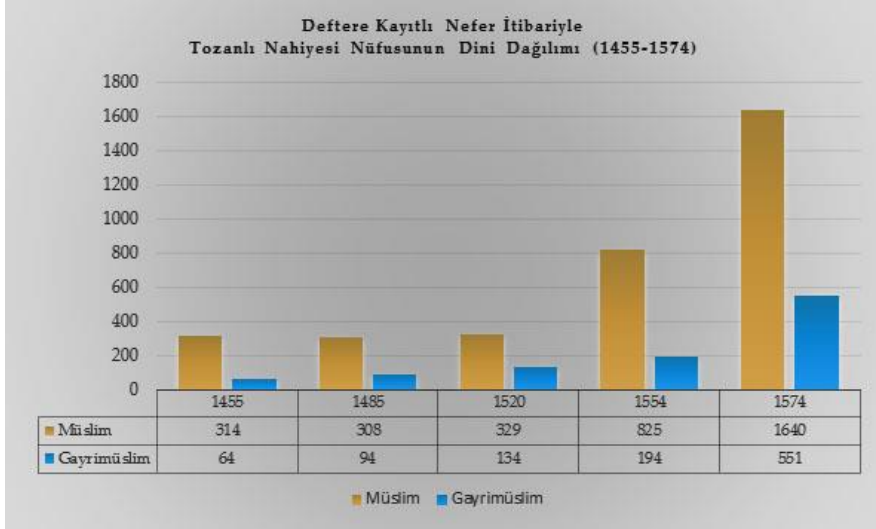
Grafik-4: Deftere Kayıtlı Nefer İtibariyle İpsili Nüfusunun Dini Dağılımı (1455-1574)

İpsili’deki gayrimüslim varlığının Tozanlı nüfusuna yansımaları ile ortaya çıkan tabloyu özetlemek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

⁵⁴ Fikri Kahraman, “Osmanlılar Döneminde Doğanşar”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri* (21-25 Mayıs 2007), 1. Cilt, (Ed. Şeref Boyraz), Sivas, 2007, s. 277.

Grafik-5: Deftere Kayıtlı Nefer İtibariyle Tozanlı Nahiyesi Nüfusunun Dini Dağılımı (1455-1574)

İpsili'nin bildiri kapsamında XV ve XVI. yüzyıllarda tespit edilen gayrimüslim nüfusunun XVII ve XVIII. yüzyıllardaki akıbetinin ayrıca araştırılması gerekmektedir. İhtida yoluyla Müslüman olup, İpsili'de kalanların sayısının çok düşük olduğu tahmin edilmektedir. Yerli nüfusun önemli bir kısmının şehirlere göç etmesiyle, sonraki yüzyıllarda İpsili de dâhil olmak üzere Tozanlı nüfusunun tamamını Müslüman Türkler oluşturmuştur. 1831 nüfus sayım sonuçları ile ilgili kayıtlar, İpsile'de misafir statüsünde yazılmış olan birkaç gayrimüslim tüccar dışında Tozanlı'da yerleşik hiçbir gayrimüslim nüfus bulunmadığını göstermektedir⁵⁵.

SONUÇ

Orta Anadolu'nun kuzey-doğu kesiminde yer alan, Asma ve Tekeli dağ silsileleri ile Yeşilirmak'ın iki kolunun belirlediği derin vadilerle engebeli bir arazi yapısına sahip olan Tozanlı, kadim bir yerleşim bölgesidir. Bölge Osmanlı döneminde malikane divani sistemine göre tayin edilen Tozan Bey'den aldığı adını günümüze kadar muhafaza etti.

Osmanlı idari taksimatında XV ve XVI. yüzyıllarda Rum eyaleti, Sivas sancağı, Tokat kazasına bağlı nahiye statüsünde bir idari birim olan

⁵⁵ Bkz. Turan Gökçe, "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu (21-25 Mayıs 2007) Bildirileri, (Ed. Şeref Boyraz), Sivas 2007, s. 221-257.

Tozanlı, 1455, 1485, 1520, 1554 ve 1574 tarihli tahrir defterlerine göre, sayıları 36 ila 45 arasında değişen köy ile değişen sayıda mazraayı bünyesinde barındırıyordu. Metin içerisinde verilmiş olan tablo ve grafiklerle eklerde yer alan haritalardan da açık bir biçimde takip edilebileceği üzere, genel olarak küçük ve orta ölçekli kırsal yerleşmeler olarak dikkati çeken köylerin nüfus kapasitesi itibarıyla en büyüğü, aynı zamanda nahiye merkezi fonksiyonunu üstlenmiş gibi görünen İpsili (Doğanşar) idi. Bunu Tekriye (Değeryer/Çayönü), Ohtum (Ekingözü), Tığnus (Çaykıy), Hisarcık (Asarcık), Kol (Kolköy) ve diğerleri takip ediyordu.

Tahrir defterlerine göre, İpsili hariç olmak üzere nahiye nüfusunun tamamını Müslüman Türkler oluşturuyordu. Başlangıçta sadece gayrimüslimlerin meskûn olduğu bir yerleşim birimi durumunda bulunan İpsili, 1485’de yerleşen 8 nefer ile birlikte Müslüman nüfusun da yer aldığı bir merkeze dönüştü. 1485’de ancak %9’la ifade edilen köy nüfusundaki Müslüman oranı 1520’de %19, 1554’de %21’e ulaştı. Aynı zamanda gayrimüslim nüfusun da artışıyla birlikte 1574’deki oran %20’ye geriledi. XVII. yüzyıl başlarından itibaren muhtemelen şehirlere gerçekleşen göç sonucunda İpsili, dolayısıyla aynı tarihlerden itibaren kaza statüsüne yükseltilmiş olan Tozanlı nüfusunun tamamını Müslümanlar oluşturdu.

Bildiri şeklinde tasarlanan çalışma ile elde edilen önemli bulgulardan biri de XV. ve XVI. yüzyıllarda şekillenen yerleşim tablosunun ana hatları ve unsurlarıyla günümüze kadar varlığını devam ettirmiş olmasıdır. Yerleşim düzenindeki devamlılık ve istikrar nahiyenin bağlı bulunduğu Tokat kazasının diğer nahiyeleri de dâhil olmak üzere, diğer bölgelerle kıyaslandığında önemli bir özellik olarak dikkati çekmektedir. Bunda nahiyenin doğal yapısıyla kendi içinde bütünlük arz etmesi ve nispeten daha korunaklı bir çevreye sahip olması gibi faktörler rol oynamış olmalıdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri (TD): 2, 19, 79, 287.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadime Arşivi (TKGM.KKA)

Tapu Tahrir Defterleri (TD): 177.

Araştırmalar

Açıkel, Ali. *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (kaza) of Tokat (1574-1643)*, University of Manchester, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester, 1999.

- ". "Tokat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, 2012, s. 219-223.
- Bakan, Dilek. *Alevi Bektaşi Geleneğinde Hubyar Sultan*, ADÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler." *Vakıflar Dergisi* 2, Ankara, 1942, s. 279-386.
- ". "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu' da Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler*, I, İstanbul, 1980.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Ankara, 1988.
- Cook, M. A. *Population Pressure in Rural Anatolia, 1450-1600*, Oxford University Press, London, 1972.
- Emecen, Feridun. "Bennâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992 s. 458-459.
- ". "Çift Resmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul, 1993; s. 309-310.
- Evlia Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evlia Çelebi Seyahatnamesi*, II. Kitap, Yay. Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 1998.
- ". *Evlia Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, Yay. Haz. Yücel Dağlı -Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, İstanbul, 2001.
- Genç, Mehmet. "Malikane-Divani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, 2003, s. 518-519.
- Gökbilgin, Tayyib. "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum", *Vakıflar Dergisi*, VII, Ankara, 1965, s. 51-61
- ". "Nahiye", *İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1964, s. 37-39.
- Gökçe, Turan. "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu (21-25 Mayıs 2007, Sivas) Bildirileri*, (Ed. Şeref Boyraz), Sivas 2007, s. 221-257.
- ". "XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İdâri Tak-simâtında Görülen Kazâ Sayısındaki Artışa Dâir Bazı Tespitler", *CIEPO-16 (Comite International d'Etudes Pre-Ottomanes et Ottomanes) Symposium*, Warsaw, 14-19 Haziran 2004, yay. yer. *Doğumunun 65. Yılında Prof. Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan Tarih Yazıları*, (Der. M. Akif Erdoğan), İstanbul, 2006, s. 237-266.
- Gülten, Sadullah. "Bir Heterodoks Derviş Kimliğinin İnşası Yahut Vefâilikten Aleviliğe: Şeyh Çoban ve Evladına Dair". *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, S. 10., 2014, s. 93-113.
- Hinz, Walther. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Tevfik Biyıklıoğlu, Ankara, 1992.

İnalçık, Halil *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, I. Cilt: 1300-1600, Editör: Halil İnalçık-Donald Quataert, Çev. Halil Berktaş, İstanbul, 1997.

----- "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", *Belleten*, XXIII/92, 1959, s. 575-610.

İslamoğlu, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, İstanbul, 1991.

Kahraman, Fikri. *Doğuşar İlçesi ve Köyleri Belgeseli*, İstanbul, 2002.

----- "Osmanlılar Döneminde Doğuşar", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri (21-25 Mayıs 2007)*, 1. Cilt, (Ed. Şeref Boyraz), Sivas, 2007, s. 277.

----- *Sivas-Tokat Tozanlı Kazası 1455'ten 2003'e Tapu Tahrir, Ahkam, Temettuat ve Diğer Arşiv Belgelerine Göre İpsile/Doğuşar (Kaza Merkezi), Hafik, Koyulhisar, Almus, Reşadiye ile Sivas Merkeze Bağlı 113 Yerleşim Yerinin Tarihi ve Sosyo Ekonomik Yapısı*, İstanbul, 2003.

Kenanoğlu, Ali – Onarlı. İsmail. *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, İstanbul, 2003.

Öz, Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, Ankara 1999.

Özel, Oktay. "XV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Hariç Raiyyet", *TDAD*, S. 43, 1986, s.159-165.

----- *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1643*, Leiden, 2016.

Şahin, İlhan. "Mezraa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, İstanbul, 2004, s. 546-548.

----- "Nahiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 306-308.

Şimşirgil, Ahmet. "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rûm Beylerbeyiliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi* İstanbul, 1989.

----- *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1990.

Tansel, Selâhattin. *Osmanlı Kaynaklarına göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Ankara, 1999.

Turan, Şerafettin. "Fatih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III. Ankara, 1965, s. 63-138.

Türkay, Cevdet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar/Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre*, İstanbul, 1979.

Üzüm, İlyas. "Kızılbaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 546-557.

Yediyıldız, Bahaeddin. *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455 - 1613)*, Ankara, 1985.

----- "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, (11-13 Eylül 1984), Ankara, 1984, s. 25-41.

EKLER

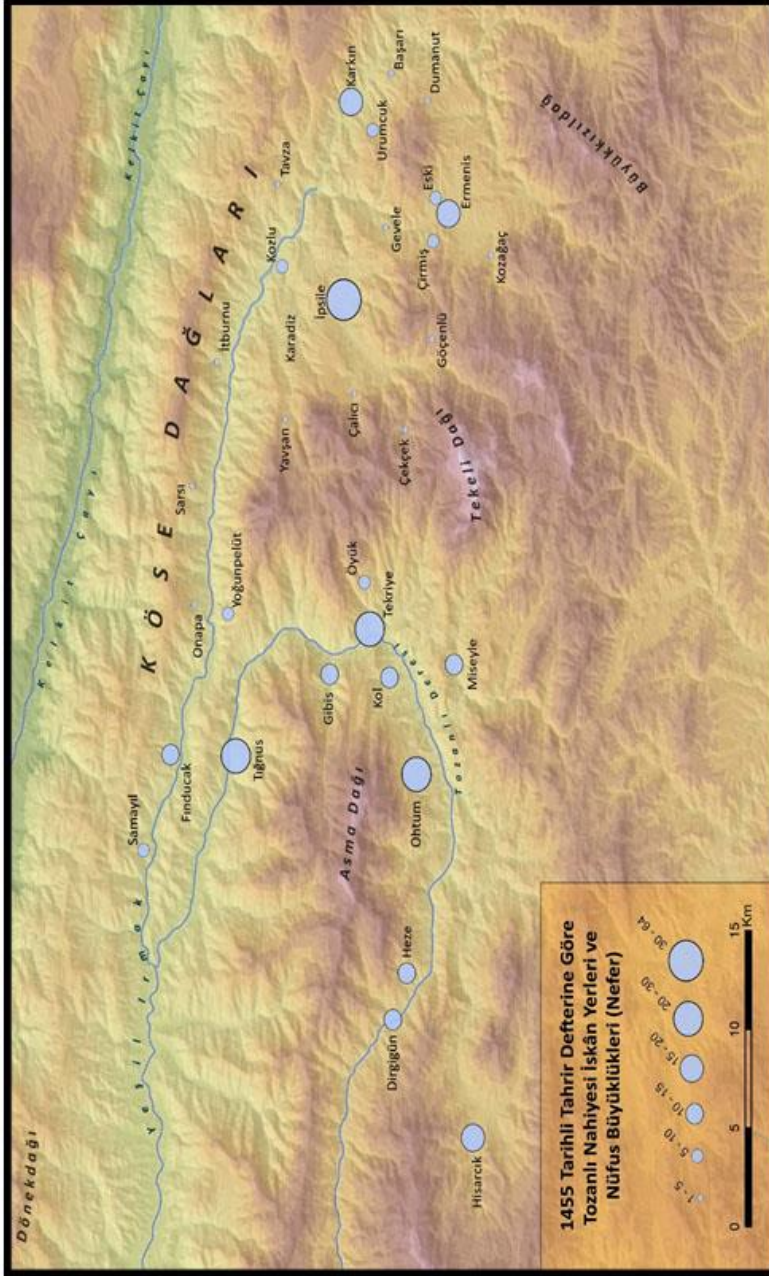
1- Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Tozanlı Nahiyesi İskân Yerleri

Tozanlı Nahiyesi İskân Birimleri	Bugün ki Adı	1455			1485			1520			1554			1574		
		Statü	Top. Nefer	Tah. Nüfus	Statü	Top. Nefer	Tah. Nüfus	Statü	Top. Nefer	Tah. Nüfus	Statü	Top. Nefer	Tah. Nüfus	Statü	Top. Nefer	Tah. Nüfus
Abdurrahman	Abdurrahmanlı	-	-	-	-	-	-	m	0	0	m	0	0	m	2	10
Akkaya	Akkaya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0	m	0	0
Anarı	-	k	1	5	k	0	0	k	0	0	-	-	-	-	-	-
Bağcacık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Başarı	Boyalı	k	4	20	k	5	21	k	2	10	k	10	30	k	31	119
Buhiya	Besimli	-	-	-	-	0	0	m	0	0	m	3	15	m	6	30
Çalıcı	Çalıcı	k	5	25	k	9	41	k	4	20	k	12	52	k	21	61
Çekçek/Cacek	İçtere	k	1	5	k	1	5	k	0	0	k	0	0	k	0	0
Çevgan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0
Çirilmiş	Alazlı	k	9	37	k	7	35	k	4	20	k	8	36	k	16	52
Darukolu	Darıkol	-	-	-	-	0	0	m	0	0	m	4	20	m	16	52
Dekani ?	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0	-	-	-	-	-	-
Depeçik	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0	m	0	0	m	0	0
Diyar-ı Çepni	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0	-	-	-	-	-	-
Donalı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0
Dumanut	Avcıçayı	k	3	15	k	1	5	k	8	40	k	0	0	m	0	0
Dirigün/Dirigün/Düzgün	Beykonağı	k	11	55	k	8	40	k	5	25	k	16	64	k	44	132
Efveri	-	k	6	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ermenis	Çatınar	k	16	80	k	15	71	k	16	64	k	34	138	k	62	214
Esenli/Erminli	-	-	-	-	-	0	0	k	0	0	k	0	0	k	0	0
Eski	Eskiköy	k	8	40	k	1	5	k	4	12	k	1	5	k	11	31
Eski-Diger	-	-	-	-	-	-	-	m	6	30	k	6	30	k	6	30
Eyüb	Eyüb	-	-	-	-	8	36	k	14	66	k	23	95	k	36	124
Fer...	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0
Fınducak	Tozanlı Fındıcak	k	12	60	k	0	0	k	0	0	m	0	0	m	0	0
Gevele	Sarısuat	k	5	25	k	0	0	k	0	0	k	7	27	k	0	0
Gibis	Bağtaş	k	11	51	k	17	73	k	28	84	k	43	151	k	77	221
Göçü/Göçenli	Göçüköy	k	1	5	m	0	0	m	0	0	m	0	0	m	0	0

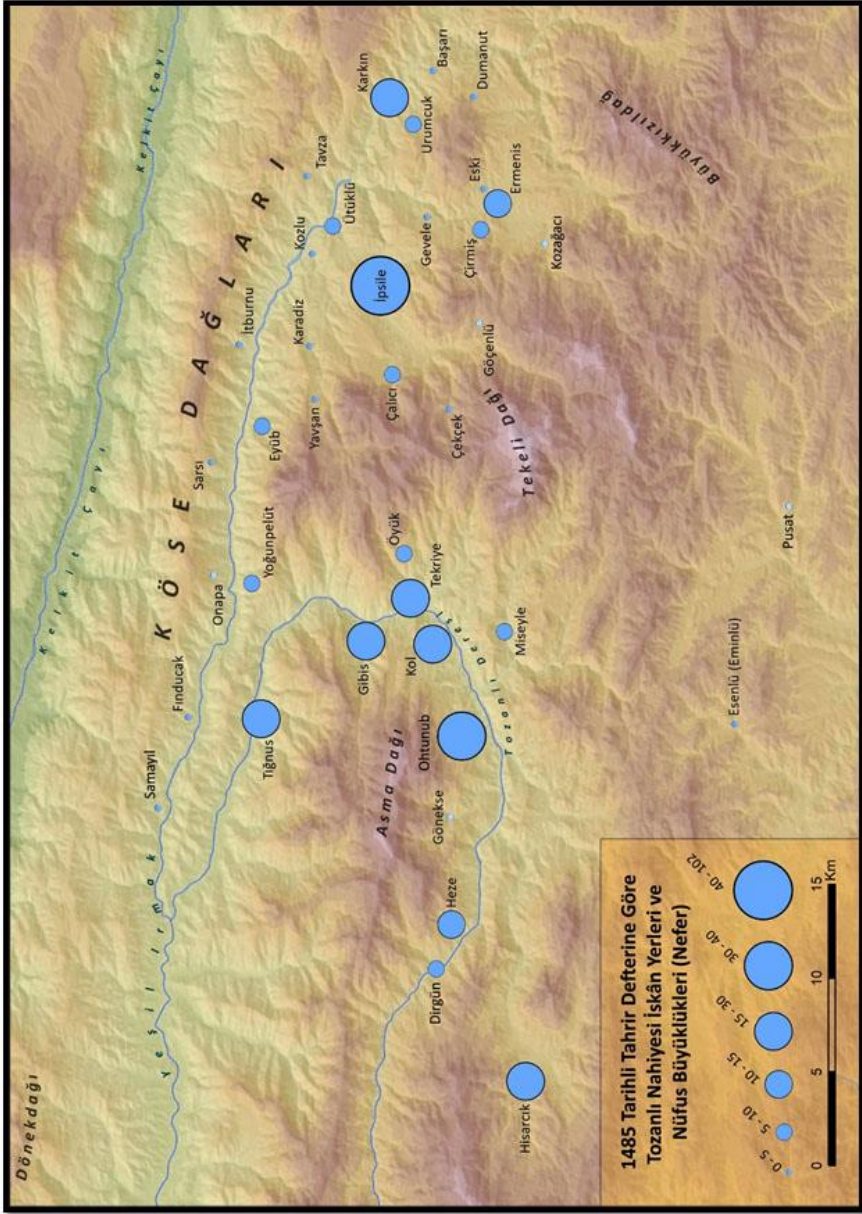
Göçük	Göçük	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	4	20
Göekse	Oymadere	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	24	87	168	241	19	59
Göekse	Çatılı	-	-	-	-	-	3	11	46	113	0	0	0	0	23	23	87	168	241	42	142	
Heze	Bayramtepe	k	14	70	k	11	51	107	25	113	0	0	0	44	44	168	241	241	163	59	163	
Hisarcık	Asarcık	k	17	77	k	23	107	107	25	113	0	0	0	69	69	241	241	241	163	163	535	
libasanlı ve Yuvaluçayır ve Kabaklı Kocac ve Kireçliören	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
İpsile	Doğansar	k	64	292	k	102	470	470	165	697	697	697	697	247	247	1007	1007	1007	689	689	2409	
İburnu	Gülburnu	k	1	5	k	1	6	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Karadiz	Arsiantaş	-	-	-	-	2	10	10	2	10	2	10	2	7	7	31	31	31	15	15	39	39
Karapınar	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	2	2	10	10	10	4	4	16	16
Karın	Karın	k	18	90	k	17	73	73	12	44	44	44	44	19	19	87	87	87	65	65	197	197
Kırçala	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0
Kızılcaşu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kızılkışla	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kızıkepan	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	6	6	30	30	30	3	3	15	15
Kol	Kolköy	k	13	65	k	23	95	95	17	85	85	85	85	35	35	143	143	143	66	66	226	226
Koyunalanı ve Danacıyurdu	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kozağaç	Kozağacı	k	1	5	m	0	0	0	0	0	0	0	0	4	4	16	16	16	13	13	49	49
Kozlu	Kozlu	k	6	30	k	5	25	25	9	29	29	29	29	15	15	43	43	43	22	22	58	58
Kuşbudaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Küçükalan	Alan	-	-	-	-	-	-	-	1	5	5	5	5	5	5	25	25	25	13	13	57	57
Miseyle	Yakaboyu	k	11	55	k	10	42	42	12	36	36	36	36	25	25	69	69	69	57	57	185	185
Murdarlı	-	m	0	-	m	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ohtunm/ Ohtunum	Ekingözü	k	26	114	k	38	174	174	38	158	158	158	158	76	76	336	336	336	93	93	345	345
Onapa	Özüce	k	5	25	m	0	0	0	0	0	0	0	0	7	7	35	35	35	11	11	55	55
Ortavran	Ortaköy	-	-	-	-	-	-	-	0	0	0	0	0	1	1	5	5	5	6	6	30	30
Ormanaladı	Ormanaladı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	8	28	28	28	31	31	107	107

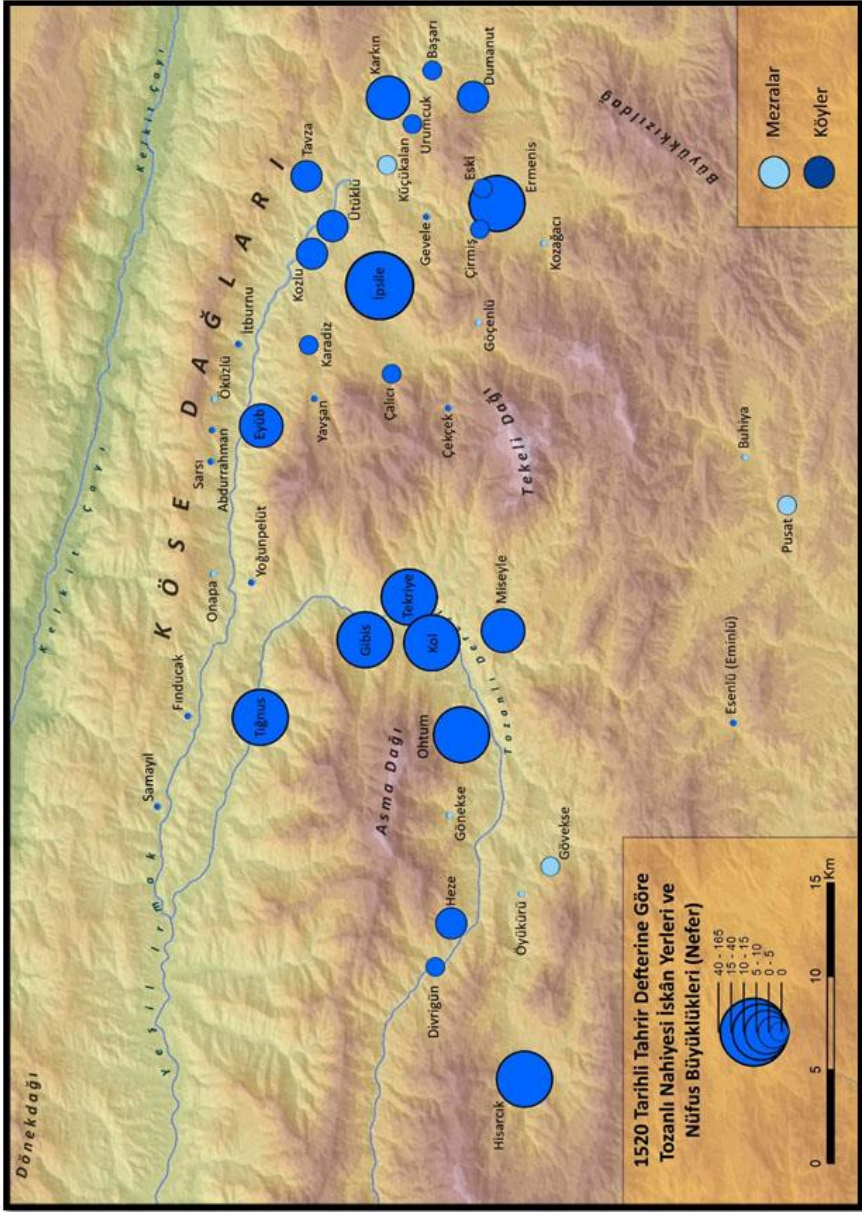
Öküzlü	Öküzlü	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0	0	0	k	6	30
Öyük	Sarıören	k	7	27	k	6	30	k	8	32	k	19	55	k	29	105
Öyükürü ve Adamlı	Olukbaşı ve Adamlı	-	-	-	-	-	-	m	0	0	m	25	93	k	82	190
Pırdan?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	m	0	0
Pusat	Pusat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	k	0	0
Sarsı	Esenköy	k	1	5	k	0	0	k	0	0	k	6	30	k	5	25
Semaylı	-	k	6	30	k	2	10	k	0	0	-	-	-	k	6	22
Seray ve Kaladibi ve Eski Köy Tozanlı	-	-	-	-	m	0	-	m	5	25	m	43	167	k	15	51
Siğindü	-	-	-	-	m	3	15	m	0	0	m	9	25	m	8	32
Şeyh Mecid	-	k	7	35	k	5	25	k	0	0	k	4	20	k	0	0
Şeyhlü	-	k	1	5	k	0	0	k	3	11	k	4	8	k	5	13
Tavza	Kabaçam	k	4	16	k	5	17	k	7	35	k	5	25	k	20	64
Tekriye	Çayönü	k	30	134	k	22	106	k	22	102	k	52	204	k	139	379
Tiğnus	Çaykıyı	k	24	120	k	26	110	k	23	95	k	54	202	k	100	300
Urumcuk	Beşeğaç	k	6	30	k	10	42	k	3	11	k	5	13	k	26	66
Ütüklü	Ütüklü	-	-	-	k	7	35	k	6	30	k	14	58	k	17	61
Yatankayacak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	k	1	5
Yavşan	Yavşanlık	k	1	5	k	0	0	k	0	0	k	8	40	k	14	58
Yoğunpelüt	Yoğunpelit	k	10	46	k	9	41	k	0	0	k	3	11	k	7	27

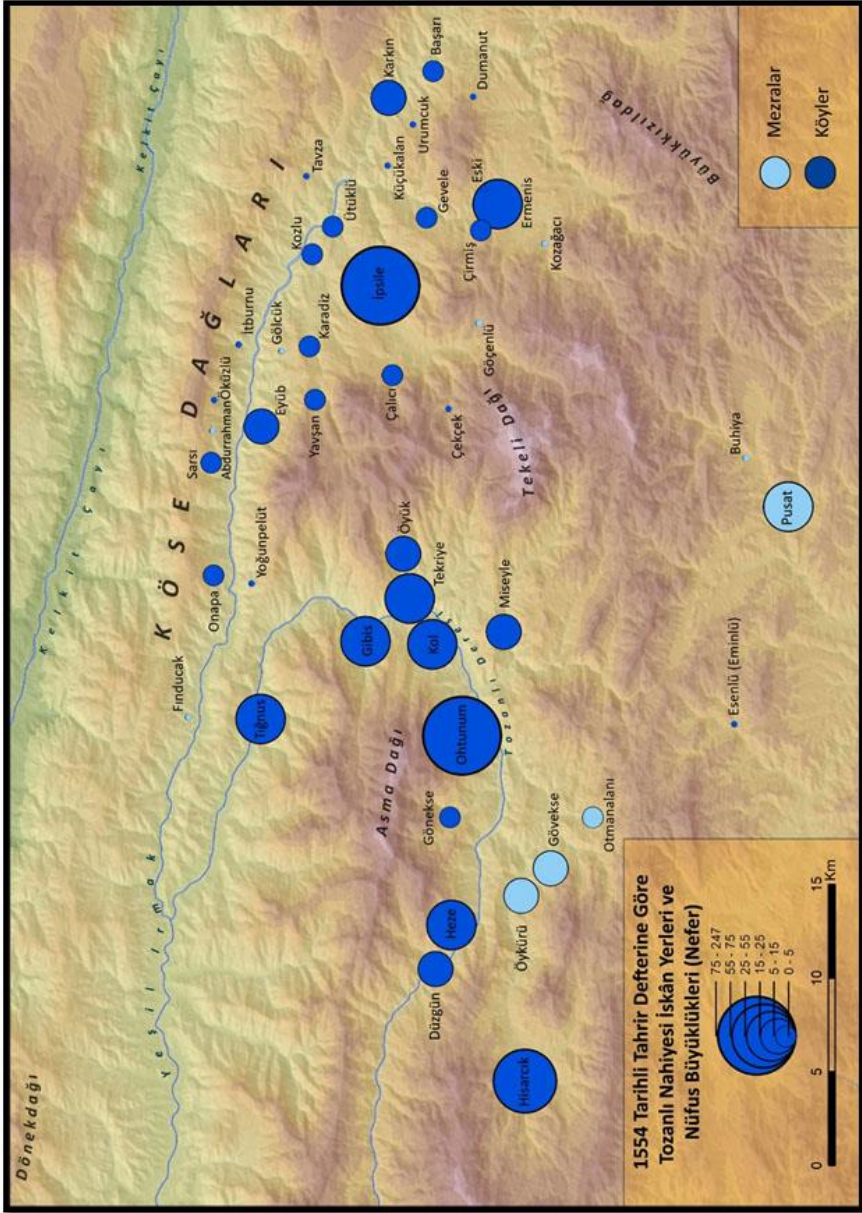
2. Haritalar: Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Tozanlı Nahiyesi İskân Yerleri⁵⁶

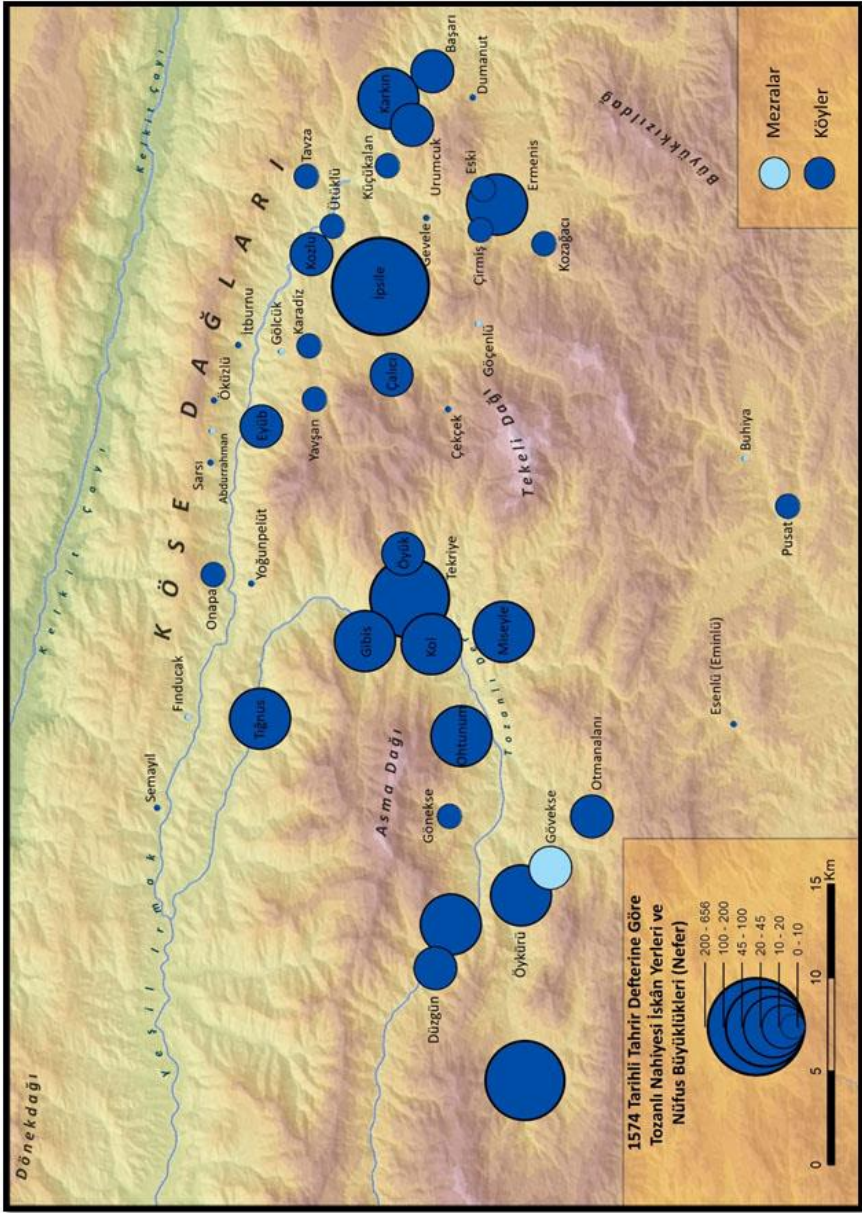

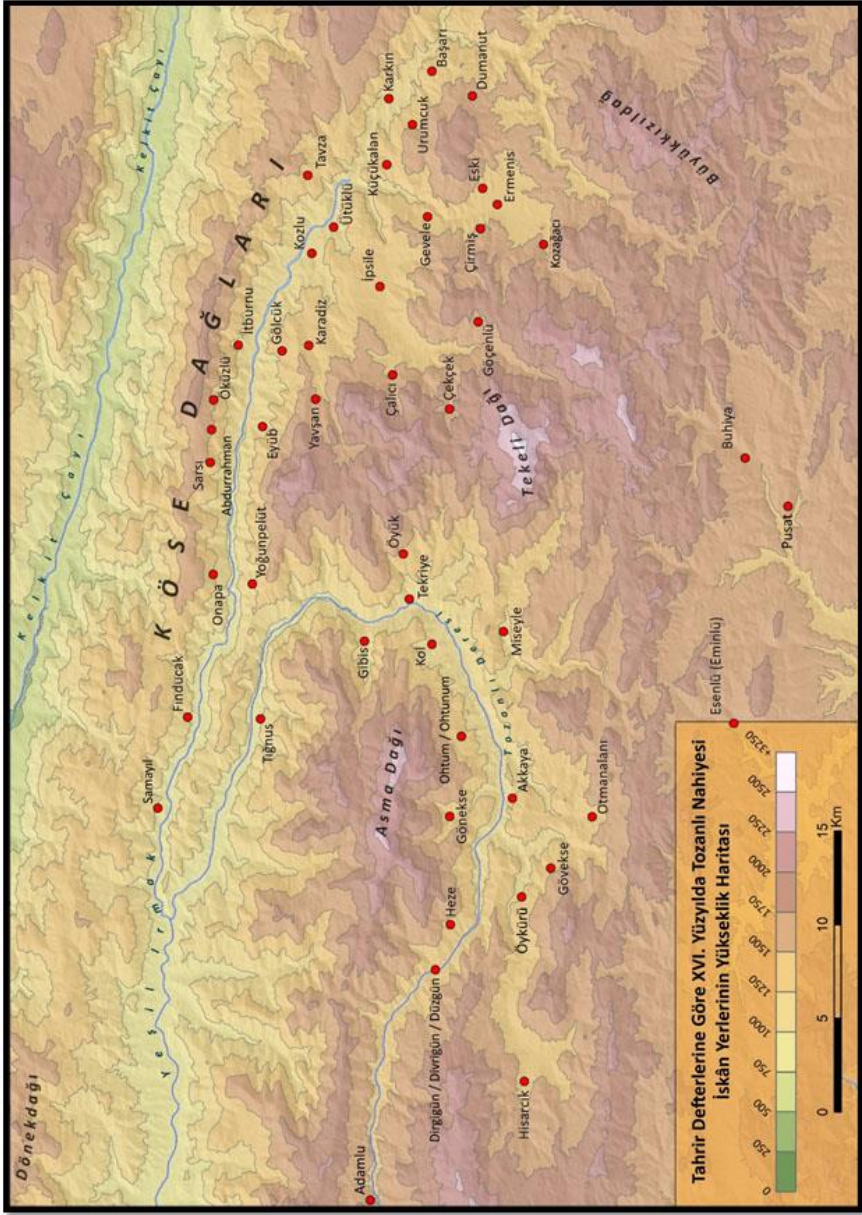
⁵⁶ Haritaların hazırlanmasında sağladıkları teknik destek için Dr. Öğr. Üyesi Beycan Hocaoğlu ve Arş. Gör. Hüseyin Çalış'a müteşekkirim.

İMPARATORLUK TOPRAKLARINDA SAVRULMAK! SİVAS'TA SÜRGÜN VE GÖÇ HADİSELERİ (1800-1918)

Scattered in the Imperial Lands! Immigration and Bannishment Cases on Sivas (1800-1918)

Okan Güven*, Yusuf Kesgin**

ÖZET

İçerisinde beşeriyet unsurunu ve onla ilgili tüm öğeleri barındıran hususlar, başta insanlık kadar eski devlet gibi toplumsal oluşumları her zaman etkileyen faktörlerin başında gelmiştir. Ademoğlu'nun bir araya gelerek oluşturduğu bir yapıyı zaten kendisinin etkilemesinden daha doğal bir şey de yoktur. İnsanın en basit anlamıyla bir yerden bir yere gitmesini simgeleyen bahse konu faktörler bugün sürgün, göç ve iskân gibi alt başlıklar halinde demografik konuların temelini oluşturmuştur. Nüfusta yaşanan değişimlerin faturası kimlik, coğrafya, etnisite, zenginlik-fakirlik gözetmeksizin her vakit âdem oğlu tarafından devletine veyahut devletçe toplumuna acımasızca kesilmiştir. Bu olguyu yaşayan tarihteki en büyük devletlerden birisi Osmanlı İmparatorluğu olduğu gibi, o faturanın delilini de Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler teşkil etmektedir.

Her göç bir sürgün değildir, ancak her sürgün aynı zamanda bir göçtür. Tam da o nedenle komperatif açıdan araştırmacının yan yana getireceği kavramlar sürgün ve göçtür. Demografinin yani nüfus hareketliliklerinin vesikalar aracılığı ile gözlemlenmesi hususunda seçilen, araştırmanın baş aktörü olan mekân ise Sivas'tır. Sivas'tan İmparatorluk sınırlarının dışına veya devletin içerisindeki farklı mahallere göç eden ve Sivas'a gelen sürgünlerle Sivas'tan sürülen kimseler araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Gidenlerin ve gelenlerin etnik ve dinî kimliklerinde ayırım yapılmaksızın statüleri, devlet vazifeleri, meslek ve unvanları belirlenerek sürgün ve göç sebepleri tartışılmış, yaşadıkları bu süreçteki faktörler karşılaştırılmış ve en nihayetinde bütün bunların şehir açısından etkisi ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Göç, Sivas, Osmanlı İmparatorluğu, Sosyal Tarih.

* Arş. Gör. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

** Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

ABSTRACT

The elements that contain the human element and all the elements related to human beings are among the factors that have always affected the social formations such as the state which is as old as humanity. These factors, which in the simplest sense of humanity go from place to place, have formed the basis of demographic issues in sub-titles such as exile, migration and resettlement today. The invoice of the changes in the population has been brutally cut by the mankind, or by the state, the people, regardless of their identity, geography, ethnicity, wealth and poverty. One of the largest states in the history of this phenomenon is the Ottoman Empire, and the proof of that invoice is the documents in the Ottoman Archives of the Presidency.

Each migration is not an exile, but each exile is also an immigration. For this reason, the concepts that the researcher will bring together in terms of a comparison is exile and immigration. The main actor of the research is Sivas, which is selected for the observation of the demographics of the population movements through the Presidency's Ottoman Archive documents. A distinction was not made with regard to the reasons for the investigation of exile and migration cases in terms of Sivas. The subject of the research formed by; emigrated from Sivas to different places within the state or outside borders of the Empire and who comes to Sivas for exile or bannished from Sivas. Departures and arrivals status, state duties, titles and professions detect without discrimination in their ethnic and religious identities and their exile and migration reasons will be discussed, the factors in this process, which they had lived, will be compared, and ultimately and the effect of all this on the city will be revealed.

Keywords: *Social History, Ottoman Empire, Sivas, Bannishment, Immigration*

GİRİŞ**Kervan Yola Çıkıyor!**

Her olgunun, her kavramın ve hatta tarihin başlangıcının ilkinin olması gibi, burada anlatılanlar da en eskiye, en evvele dayanıyor. Her ne kadar o ilk örnekte sürgün, göç, iskân gibi kavramlar bulunmasa bile kovulma ve çıkarılma gibi unsurlar hikâyenin ortak paydasını oluşturuyor. Tahmin edilebileceği üzere tarihteki ilk beşerî “yer değiştirme” vakası Hz. Âdem ve Hz. Havva'ya ait. Ancak belirtildiği gibi, onların cennetten (veyahut buldukları ‘cennet misali’ yerden) gitmeleri sürgün, göç veya demografik bir tanımlayıcı unsurdan çok kaynaklarda kovulma ve çıkı-

rılma gibi terimlerle açıklanmakta.¹ Tarihi bu kadar eski olan bu demografik öğelerin etimolojileri ve tanımlarıysa birbirlerinden çok farklılıklar gösteriyor. En basit anlamıyla; demografik hareketlilik, sürgün², nüfus³ değişimleri, göç, hicret⁴, iskân, iclâ⁵, nefy ve tehcîr⁶ veya ilgili terimlerin hepsinin ana fikri canlı öğelerin “bir yerden başka bir yere gitmesi” ve “yer değiştirmesi”yle ilgilidir. Peki, ana fikri tek bir nosyona dayanan bu olgunun neden bu denli varyasyonları türetilmiştir?⁷ Temel noktanın basit olması kadar bu sorunun da cevabı bir o kadar sade. Yer değiştirenlerin gidış nedenlerinin başka olması veya onları buldukları yerden gönderenlerin kafalarında yer edinmiş sebeplerin bambaşka olmasıdır. İnsanla-

-
- 1 Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. I, İstanbul 1988, ss.358-363.; Ömer Faruk Harman, “Havvâ”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XVI, İstanbul 1997, ss.542-545.
- 2 Kemal Daşcıoğlu, *İskân, Suç ve Ceza Osmanlı’da Sürgün – Osmanlı Devleti’nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007, ss.17-46; Talip Türcan, “Sürgün”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, s.164.
- 3 Arapça nefis (can) kelimesinin çoğulu manasında *ahaliyi* ifade eden kelime. Etimolojik olarak bir yerde oturan, ikâmet eden manasına gelen sakin, sükkân vb. kelimelerde nüfusu karşılayan eş anlamlı sözcüklerdir. Demografi olarak da adlandırılan *Nüfus Bilimi* sadece göç vb. hareketlilikleri değil, aynı zamanda evlenme, boşanma, doğum, ölüm ve yaş gibi insanî unsurların çoğuyla ilgilenmektedir. Nebi Bozkurt, “Nüfus”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXIII, İstanbul 2007, s.293.
- 4 Terk etmek, ayrılmak ve ilgisini kesmek manasındaki hecr kökünden türetilen bu kelime etimolojik olarak dış illerden, diyarlardan İslâm ülkesine, yani darülharpten darülslâma geçişi simgeler. Bkz. Ahmet Önkâl, “Hicret”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XVI, İstanbul, 1998, ss.458-462.
- 5 Calıye kelimesinden Arapça İf’âl babında türetilmiş kelimenin kökü ve kendisi yine hicret etmeyi, göç etmeyi sembolize etmektedir. Ancak Kemal Haşım Karpat, kelimenin günümüzün jargonunda XVII. yüzyıldan itibaren özellikle Lübnan (Beirut) ve havalisinden Avrupa ve Amerika’ya (hem Kuzey hem de Güney Amerika) olan göçleri niteler bir tanım şeklinde olduğunu nakletmiştir. Bkz. Kemal Karpat, “Câliye”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. VII, İstanbul, 1993, ss.34-38.
- 6 Kemal Beydilli, “Tehcîr”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XL, İstanbul 2011, s.319; Hicret, muhacir gibi kelimelerle aynı kökten gelen Tehcîr etimolojik olarak sürgünle sinonim olarak “zorla göç ettirme” manasını taşımaktadır. Bkz. Beydilli, “Tehcîr”, s.319; Ayrıca Osmanlı toplumunda nüfusun, memurlarca hane hane olarak değerlendirmesine benzer bir şekilde, nüfusun sürgün ve göçer gibi özelliklerine karşın yer değiştiren unsurları da “hâne” olarak hesaplanmış ve değerlendirilmiştir. Nejat Göyünç, “Hâne”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XV, İstanbul 1997, s.552-553.
- 7 Nüfus, göç vb. imparatorluğun demografik konularında önemli çalışmaları meydana getirmiş olan Prof. Dr. Kemal Haşım Karpat’ın *Etnik Yapılanma ve Göçler* eseri içerisinde yer alan Göçlerin Türleri ve Nedenleri başlıklı yazısı zannımızca bu soruyu tatminkâr bir şekilde cevaplamaya yönelik bir metin olsa gerektir. Bkz. Kemal Haşım Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017, ss.76-81; Göç başta olmak üzere, nüfus hareketliliklerinin manevi nedenlerini ortaya koyması hususunda krş. Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi – İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2009, s.262.

rın ve toplumların sergiledikleri bu davranış biçimine karşı en çok etki edense devletin bizzat kendisidir. İdare, kitlelerin ilerleyişlerini durdurabilen onların kendi topraklarına gelmesini istemeyen veya tam aksi doğrultuda yönetimi altındaki bölgelerden gitmesini isteyen bir faktör konusunda karşımıza çıkabilmektedir.

Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan bu yana yaşadığımız yaşlı yeryüzünde pek çok nüfussal hareket var olagelmıştır. Onların dinî manadaki örnekler arasından en evvelini teşkil ediyor olmaları kutsî bir şekilde piramidin tepesine yerleştirilerek bir kenara bırakılırsa, sapiens ve neandarthaller devirlerinden uygarlıkların beşiği olarak addedilebilecek Ortadoğu'nun antik İmparatorluklarına kadar mükemmel örneklerle rastlamak mümkündür. O vesileyle göç, sürgün ve iskân politikalarının Hititlerde, Akad ve Babil İmparatorluklarında bir politika şeklinde uygulanmadığını söylemek yanlış olacaktır. Semâvî ve diğer beşerî dinlerin hemen hepsinde sağlıklı bir nüfus politikası planlamalarına benzeyen Mezopotamya kavimlerinin hukukî metinlerindeki örneklerle rastlamak da tabidir. Hammurabî'nin kanunlarının çoğunluğunun nüfusu ilgilendiren meseleler olmasıysa bu doğallığa iyi bir misal teşkil etmiştir.⁸ II. Ramses'in, Musa ve halkını Mısır'dan çıkararak Filistin'e (Ken'ân)⁹ sürmesi veya Peygamber'in kendine bağlı olan İsrailoğullarını vaad edilen topraklara iskân etmek amacıyla göç ettirmesi gibi örnekler de ziyadesiyle mühimdir.¹⁰ Allah'ın onların sayımının yapılmasını emretmesi, onlara sürgün ve göç gibi olaylar neticesinde helâk olan kavimleri hatırlatması ve Hz. Davud ile Hz. Süleyman devirlerinde nüfus sayımları yapılmış olması da kadimliğinin yanı sıra manidar örneklerdendir.¹¹ Pek çok destansı edebî metnin yanı sıra tarihi gerçekliklerinde doğruladığı üzere Mete'nin babası tarafın-

⁸ Bozkurt, "Nüfus", s.293.

⁹ Hz. Musa ve Musevîlerin sürüldükleri topraklar olarak isimlendirilen Ken'ân bölgesi bugün, İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün ve Suriye gibi ülkelerin deniz kıyısında yer alan bölgelerin tanımlamak için semâvî metinlerde geçen bir addır. Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kenan>; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011, s.881.

¹⁰ Ömer Faruk Harman, "Mûsa", TDV. İA, TDV Yayınları, C. XXXI, İstanbul 2006, ss.207-213; Rönesans'ta antik metinlerden etkilenen Avrupa'lı seyyah ve yazarların eserlerinde benzer bir şekilde sıkça bahsettikleri, İncil'de geçen ve Hz. Musa ile kavminin anlatan bir "Göç Babı" vardır. René Du Parquet, *İstanbul'da Bir Yıl*, (Çev. Sertaç Canbolat), Tarih Vakıf Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.70.

¹¹ Bozkurt, "Nüfus", s.293.

dan gençlik yıllarında yaşadığı toplumdan genel manasında göç, özeldeyse sürgün ettirilerek gönderilmesi de bir misal olarak görülmektedir.¹²

Medeniyet kavramını kendine beşik edinmiş Yunan ve Roma uygarlıklarının yazı icadıyla beraber Antikite ve Orta Çağ devirlerine dair bulunduğu örneklerse göz ardı edilemeyecek denli çoktur. Kendi kavmiyle ters düşen meşhur Atinalı General Themistokles'in Atinalıların gözünden sürgüne, Perslerin bakış açısıyla da ilticaya gidişi en basit örneklerden birisi.¹³ Gaius Iulius Caesar zamanında zorla göçen Germenler, fetih maksatlı göç yoluna düşüp Roma topraklarında o büyük generalle çarpışan Helvetler, isyan ederlerse başlarına ne geleceğini öğrenenlerin Britanya'ya kaçışları¹⁴ (başka bir deyişle göç veya sürgünleri) farklı enstantaneler arasındadır. Bu devirlerde popülasyonun her resmî-gayriresmî unsur için mühim olduğunu ortaya koyan örneklerden birisi Roma'nın şöhret sahibi lideri İmparator Augustus'un Hz. İsa'nın doğduğu yılda ülkesinin genelinde bir nüfus sayımı yaptırmış olmasıdır.¹⁵ Bazı Germenleri kendi eliyle istediği yerlere iskân ettiren Augustus, kendisine karşı böbürlenen ordu generallerinden hakkında en küçük bir "söz" söyleme cesaretinde bulunanlara ve hatta ahlaksızlık eden akrabalarından kendi kızı Iulia'ya kadar pek çok kimseleri İmparatorluğu'nun gözde sürgün yerleri arasında yer alan Pandatoria, Pantiae ve Planasia Adası'na sürgüne göndermekten çekinmemiştir.¹⁶ İmparatorlar sadece sürgün etmiyorlardı; aynı zamanda sürgün de ediliyorlardı. Geleceğin İmparatoru Tiberius Rodos'ta sürgün hayatı yaşarken, eski İmparator Otho, yenisi olan Nero tarafından Portekiz'e gönderiliyor, Ermeni tahtına çıkacak kimseler hasımları olan Romalıların baş şehrinde sürgün hayatı geçiriyorlardı.¹⁷ Roma'da olası bir kıtlık

¹² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, ss.1-12.

¹³ Du Parquet, *İstanbul'da Bir Yıl*, s.74/n.

¹⁴ Gaius Iulius Caesar, *Gallia Savaşı*, (Çev. Furkan Akderin), Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006, ss.3-25, 64, 107.

¹⁵ Bozkurt, "Nüfus", s.293.

¹⁶ Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Çev. Fafo Telatar, Gül Özaktürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s.48, 50, 64, 69n, 96n, 111n, 127n; Söz konusu birinci mekân Tyrenne denizinde Roma'ya yakın bir mevkie, son yer ise Elbaa Adası'na yakın bir coğrafyadır.

¹⁷ Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, s.94, 96, 213; Düşüncelerinden dolayı gönderilenler sadece alelade şahsiyetler veya hanedan mensupları da değildi. Felsefe okulu başkanı Demetrios ve onun fikirlerini paylaşan diğer feylesoflar da (o kimselerin uğraştıkları meslekler ve isimleri Yunan olduklarını düşündürmektedir) sürgün edilmişlerdi. Bkz. Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, s.237n; İmparator Tiberius'da sırf kendi sürgün hatıralarını canlandırmasından bir başkasını Rodos yakınlarında bir mevkie sürgün etmişti. Bkz. Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, s.112.

dahi insanların şehirden sürülmesine neden olduğu gibi, sürgün edilen kimselerin şehre belirli bir mesafeden daha fazla yaklaşmamları tanzim edilen karar ve kanun nisbetindeki düzenlemeler ışığında belirleniyordu.¹⁸

Kavimler göçünde Avrupa'ya doğru kaçan Keltler sırf bu hususta kendi araba teknolojilerini geliştiriyor¹⁹, daha sonraki devirlere örnek olacak şekilde İmparator Constantinus kurduğu şehri geliştirmek için Constantinople'a önemli bir göç dalgası başlatıyordu.²⁰ Sürgün olmamakla birlikte, imparator, kral ve beşerî tarih namına mühim liderlerin de tek başarılarına yaşadıkları göç hadiselerinin ne denli önemli olduğunu burada belirtmek gerekiyor. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İslâmiyeti yaymak adına gerçekleştirdiği hicret Peygamberler tarihindeki örnekler arasından ilk olmadığı gibi, en önemlilerinden birisiydi.²¹ Halife II. Yezid'se şiirini çok beğendiği ancak selefi tarafından sürgün edilmiş bir şairin cezasını affetmekle kalmıyor aynı zamanda maddi yardımda da bulunuyordu.²² Göç, sürgün, iskân, muhacirler, tehcîr veya demografik manada akla gelen her türlü nüfussal kavramlar sürecin kendisine karşı koyacak derecede zamanın her bir unsurunda ve her mekânda yer alıyordu. Türklerin zamanla batıya ilerleyerek kurdukları devletler ve sonrasında Moğol tahakkümünden kaçan grupların da bu olgunun dışında olmadığını belirtmek icap ediyor.²³

Literatürde özellikle Türklerin / Osmanlıların göç olgusuyla yoğun bir şekilde karşılaşmalarının tarihi olarak XVIII. yüzyıl gösterilmektedir.²⁴ Demografik hareketlerin devlet tarafından modern şartlarda ele alınması ve bahse konu çağdan itibaren bir artış olduğu aşikâr olmakla birlikte bu hiçbir açıdan ilk değildir. Nitekim Anadolu'nun kapıları kendilerine açılırken Türkler, Prof. Dr. Yunus Koç'un da ifade ettiği üzere güney ve ku-

¹⁸ Tranquillus, *On İki Ceasar'ın Yaşamı*, s.60, 162; Bu düzenlemeler kapsamında eyaletlerden sürülen kimselerin de Roma'ya hatta İtalya'ya girmeleri yasaklanabiliyordu.

¹⁹ J. G. Landels, *Eski Yunan ve Roma'dan Mühendislik*, (Çev. Barış Bıçakçı), Tübitak Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2000, s.199.

²⁰ Mine Soysal, *İstanbul Masalı*, Gün İşığı Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, s.43.

²¹ Hizmetli, *İslâm Tarihi – İlk Dönem*, s.262; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, C. I, Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1996, ss.121-133.

²² Josef Horowitz, *İslâmi Tarihçiliğin Doğuşu – İlk Siyer / Meğazi Eserleri ve Müellifleri*, (Çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2002, s.59.

²³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 8. Baskı, İstanbul 2004.

²⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Göçler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999, s.XI; Özellikle 1800'lü yıllarda gerçekleşen Kafkas, Kırım ve Balkan göçlerini çalışmış olan araştırmacıların çoğunun eserlerinde aynı fikir görülmektedir.

zey olmak üzere Anadolu'ya iki hat üzerinden göç etmiş ve Ankara'ya varana dek Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri gibi mekânların kırsallarına yerleşmişler.²⁵ Osmanlı Beyliği'nin uçlara geldiği ve buralarda faaliyet gösterdikleri sırada Moğolların gelişi ve onların önünden kaçarak gelen etkin göç hareketi ise ikinci önemli dalgayı oluşturmuştu. Nitekim Osmanlılar da bundan faydalanmasını bilmişti. XVI. yüzyılda dünyanın yarısını sıra²⁶ nüfus hareketliliklerinde her manada önemli bir sıçrayış yaşayan Osmanlıların göç, sürgün, iskân vb. nüfussal politikaları kontrollü bir şekilde gerçekleşmiş, gerçekleştirilmiş ve kısmî bir şekilde devletçe destek görececek bir biçimde vuku bulmuştu.²⁷ Ayrıca istimâlet politikasının da özellikle sınırlarda Osmanlı yönetimi tarafından göç hadiselerini önlemek gibi nedenlerle kullanıldığı da bilinmektedir.²⁸ Osmanlı'nın elbette modern devre gelene kadar uyguladığı çeşitli nüfus politikaları olmuştu²⁹; 1453'te İstanbul'un (kentnin ilk kurulduğunda uygulanan örneğine benzer olarak) yeniden yapılandırılma süreci ve takip eden zaman diliminde Balkanların şenlendirilmesi adına göçün ve diğer cebri uygulamaların yapılması önemli örnekler arasındaydı.³⁰ Kıbrıs ve Rodos gibi o çağlarda insanların kolaylıkla ayrılması pek de mümkün olmayan coğrafyalar Roma devrinin popüler sürgün merkezlerine benzer bir şekilde Osmanlıların

²⁵ Yunus Koç, "Nüfus – Osmanlı Dönemi", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXIII, İstanbul 2007, s.294.

²⁶ Bahse konu yüzyıldaki global tarımsal ve ticari politikalar kapsamında dünya nüfusuyla ilgili önemli değerlendirmeler için bkz. Faruk Tabak, *Solan Akdeniz – 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, ss.9-163.

²⁷ Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s.365.

²⁸ Saim Savaş, "İstimâlet: Bir Osmanlı Yönetim Klasiği", *Ötekilerin Peşinde – Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, (Ed. Mehmet Öz – Fatih Yeşil), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s.500.

²⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfusa dair yapılmış en önemli ve kapsamlı çalışmalardan birisi olarak Kemal Haşım Karpat'ın kitabında yer alan Osmanlı'daki ve genel olarak nüfus değerlendirmeleri ve politikaları ile ilgili olarak bkz. Kemal Haşım Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, ss.7-60; Osmanlıların yanı sıra, Avrupalıların da önemli göç hareketlerinde bulduklarını ve kimi cebri veya menfi bir şekilde Coğrafi Keşifler sonrasında Amerika'ya giden halklar ve özellikle zulümden kaçan Püritenlerin Mayflower gemisiyle 1620'de yeni kıtaya ulaşmaları da önemli misallerdendir. Bkz. Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Kudret Emiroğlu vd.), İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011, ss.553-556; Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler – Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakıf Yurt Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2014.

³⁰ Soysal, *İstanbul Masalı*, s.64;

sürgün, iskân ve göç dalgalarına ev sahipliği yapmaktaydı.³¹ Sürgün, ve yahut çok da şöhretli olmayan adıyla zorunlu göç ise, diğer beşerî yer değişim hareketlerine ve mirasını sahiplendiği evvelki dünya gücü olan imparatorluklardakine benzer bir şekilde Osmanlı dünyasında varlığını devam ettirmişti. En mühim misallerse Romalılarda olduğu gibi hükümdarlara ve onların ailelerine ait olanlarıydı. Taht kavgalarında kardeşleriyle ve babalarıyla mücadele içerisine giren şehzade örnekleri detayına inilemeyecek denli çok olmakla beraber “*oradan oraya savrulmuş*” en bilinenleri Cem Sultan³² ve Kanunî Sultan Süleyman’ın evladı olan Şehzade Bayezid’di.³³ Sultanlar arasından yine Bayezid ismi talihsizliği simgeler bir konumda yer alıyordu. Sultan II. Bayezid’in de oğlu tarafından Dimetoka’ya gönderilmesi gibi...³⁴

Üstte işaret edilen dünyanın genel tarihinden fragmanlar, dahası Türk tarihinin önemli bir zaman dilimini işgal eden bir İmparatorluğunsa tüm nüfus hareketlilikleri bir tarafa sadece sürgün veya göç gibi tek bir olgusunu dahi külliye ele almak, ancak uzun soluklu bir araştırmamanın ürünü olabilir. Bu durumda tabii olarak akla net, sade ve bir o kadar da kısa bir sorunun zihinlerde yer edinmesine neden olmaktadır. Peki daha ilerleyen zamanlarda Modern Çağ olarak adlandırmaya başlanılan vakitlerde Osmanlı İmparatorluğu’nun taşradaki küçük bir kesitinde nüfus işleri ne durumdaydı?

Mekâna Dair Bir Arasöz: Gidişin ve Gelişin Adresi Sivas

Sivas’taki demografik hareketleri incelemeyen evvel şehrin tarihçesine dair bilimsel verileri paylaşmak faydadan uzak olmayacaktır. O yerleşim yerinin adıyla ilgili kaynaklarda çeşitli rivayetler bulunmakla beraber Pontus Kralı kenti inşa ederek Roma kralı Augustus’a bağlılık nişanesi

³¹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, (Haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, ss.20-30.

³² Münevver Okur Meriç, *Sultan Cem – Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara 2006.

³³ Şerafettin Turan, “Bayezid, Şahzade”, *TDV. İA, C. V*, İstanbul 1992, ss. 230-231; Şehzade Bayezid ile ilgili pek çok hüküm için bkz. 3 Numaralı Mühimme Defteri 96-968/1558-1560, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.

³⁴ Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, ss.68-69; Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001, s.109; Halil İnalçak, “*Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*”, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, 17. Baskı, İstanbul 2011, s.37-38; Hoca Saadetdin Efendi, *Tacü’t-Tevârih*, C. IV, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Eskişehir 1992, s.98-99.

olarak ona Sebasteia demişti. İsim okunuşu üzerinden zamanla deforme olarak Sivas kelimesine dönüşmüştü.³⁵ Hitit, Hellen, Roma, Arap, Bizans, Selçuklu, Moğol ve Osmanlı gibi farklı medeniyetlerin inkırazını seyretmiş olan şehrin silüeti, Türklerin eline geçmeden evvel Bizans çağında yaklaşık 100.000 kişiye ev sahipliği yapan o *medine*, Anadolu'nun büyük kentleri arasındaydı.³⁶ 1071 Malazgirt savaşı ile Diyar-ı Rum'un kapıları Türklere açılmış ve şehir Danışmendlilerin egemenliğine girmişti.³⁷ Sivas, 1398 yılında Kadı Burhaneddin egemenliğinde iken Yıldırım Bayezid zamanında şehir Osmanlıların topraklarına dahil edilmişti.³⁸ Şehir Osmanlı ve Moğollar arasındaki mücadelede zarar görmüş ve Ankara Savaşı'nda Timur'un yağmalarına maruz kalmıştı.³⁹ Bugünün Sultanşehrinde, o gün egemenliği sağlamak hedefiyle I. Mehmed'in (1413-1421) askeri kuvvetlerini çıkardığı 1408 tarihinden itibaren Sivas, şehrin dokusu bozulmayarak bir daha Türklerin elinden çıkmamak üzere Osmanlı'nun sınırlarının içerisinde kalmıştı.⁴⁰

Sivas Eyaleti'nin bölge ilk alındığı vakitten itibaren merkezi Sivas şehri olmuştu. Vilayetin idari düzeniyse XVI. yüzyıldan itibaren uzun bir süre değişmemişti.⁴¹ Bu asır Sivas için iç karışıklıkların (mesela Şah Kulu hadisesi gibi), isyanların ve yağmaların yaşandığı bir süreç olmuştu. Ancak XVI. yüzyıl, Sivas için Osmanlı ve darü'l-harb'te kalan memleketlerde de olduğu üzere bir gelişim içerisindeydi. Evvelki devirlerden o zamana kadar uzanan süreçte Sivas'ın, aldığı göçler ve ticaret yolları üzerinde yer alması (ve hatta medreselerin varlığı) onun sosyo-ekonomik gelişimine katkıda bulunmuştu.⁴² O yüzyıl kapsamında Mahmud ve Behram Paşalar gibi liyakatli yöneticilerin idaresindeki Sivas'ta üreten nüfusu esnaf ve tüccarlar oluşturmuştu. Ticaretin aktığı mahaller, esnafın ve diğer sanat

³⁵ Ömer Demirel, "Sivas", *TDV.İA*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.278.

³⁶ Gülşınar Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 35, S. 2, Aralık 2009, s.214.; Şehrin Osmanlı Klasik çağındaki demografik yapısı için bkz. Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s.97.

³⁷ Demirel, "Sivas", s.278.

³⁸ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilâtı*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 1998, s.7.

³⁹ Ömer Demirel, "Bayezid-Timur Mücadelesinde Sivas Şehri", *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, ss.113-128; Yusuf Halaçoğlu, "Ankara Savaşı", *TDV.İA*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss.210-211.

⁴⁰ Adnan Mahiroğulları, *Bozkırdaki Çekirdek Sivas*, Özlem Kitabevi, Sivas 2018, s. 45.

⁴¹ Ömer Demirel, "Sivas", s.281.

⁴² Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", s.215.

ehli mensuplarının yer aldığı hanlar ve çarşıları.⁴³ XVII. yüzyıla gelindiğindeyse şehrin durumunda pek bir değişiklik olmadığı gibi döneme damgasını vurarak İmparatorluğun dört köşesini de es geçmeyen Celali isyanlarından Sivas'ta hissesine düşen payı almıştı.⁴⁴ O asırda şehrin popülasyon tahminlerine göre 10.000 ila 15.000 dolaylarında Müslim ve bir bu kadar da gayrimüslimin yaşadığı görülüyordu. Ermeni, Rum ve Yahudi'lerden oluşan geniş yelpazesıyla gayrimüslim nüfusun renkli bir çeşni kattığı kentte din, dil ve ırk gözetmeksizin insanlar hayatlarını sürdürmüşlerdi. Önceki yüzyıllara nazaran XVIII. yüzyılda şehrin mahalle sayısı artmış ve bu genişleme beraberinde demografik artışı da getirmişti. Böylelikle Sivas'ın barındırdığı insanların yekûnu da 40.000'e ulaşmıştı.⁴⁵

Yolculuğun Rotası: Sivas

İmparatorluk topraklarında savrulanların Sivas'a gelmeleri veya Sivas'tan gitmeleri yukarıda değinildiği üzere XVIII. yüzyıl ve sonrası için bir ilki teşkil etmiyordu. Ancak bu yüzyıldan itibaren hem sürgün hem de göç gibi demografik kavramların Sivas için dahi yoğunluk kazandığını vurgulamak yanlış olmayacak. Bu vurgulamalar kapsamında tarihçiliğin yadsınamaz ve bir o kadar da kaçınılmaz metotlarından karşılaştırmak ve analiz etmek gibi keyfiyetlerden evvel, Osmanlı arşivlerinde rastlanılan konuyu havi belgelerle hemhal olmak konunun idrak edilebilmesi çerçevesinde bir başka kaçınılmazlık noktasını doğurur niteliktedir. Bir diğer faktör ise, çalışmanın içeriğinde, hakkında çokça araştırmaların meydana getirildiği göç, iskân gibi olgulardan ziyade zorunlu göç olarak da nitelendirilebileceğimiz sürgünler üzerinde durulacağıdır. Böylelikle cevabının verilebileceği sorulardan en evveli ilgili dokümanların kemiyetinden keyfiyetine hangi başrollere, hangi gidişata (maceralara) veya hangi hususlara sahip olduklarıdır. Hemen belirtilmesi gereken bir başka etmen, değinilen örneklerin kaynakçadaki türdeşleriyle eşit niceliğe sahip olmadığıdır. Araştırmacıları ve okuyucuları, hatta çalışmayı vücuda getirenleri dahi amiyane tabirle boğmaması adına metin içerisinde verilen misaller uç noktalarda yer alan, emsal teşkil eden veyahut konu bakımından bir seri parçası olan vesikalardan seçilerek nakledilmiştir.

⁴³ Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilâtı*, s.56; Demirel, "Sivas", s.282; Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", s.215.

⁴⁴ Mahiroğulları, 'Bozkırdaki Çekirdek' Sivas, s.49.

⁴⁵ Demirel, "Sivas", s.279.

Çalışma başlığındaki zaman dilimine ters olmakla birlikte, konunun ilk örneklerinden Halil Ağa ve Kara Yusuf'un, yine tarihçiliğin bir diğer kaidesi olan kronolojik yazım metoduna uygun olarak 1782 yılında yaşadıkları, burada zikretmeye değer misaller arasındadır. O yıllarda Diyarbakir Eyâleti'nin bir parçası olan Çemişgezek⁴⁶ mukataasının mutasarrıfı Halil Ağa ve onun yoldaşı Yusuf, Keban madeni için gerekli kömürlerin çıkışını geciktirmek ve kömürleri başkalarına satmak gibi nice suç işlemişlerdi. Suçlarıysa devlet nezdinde elbette cezasız kalmadı. Halil, eski ve orta çağın istenmeyen şahıslarına benzercesine bir daha Çemişgezek'e adım atamayacakken, ekürisi Yusuf ise Sivas Kalesi'ne gönderilmişti.⁴⁷ Piramidin en altında yer alan hizmetkarsa bir kez daha ezilerek sürgünün yanısıra bir kaleye⁴⁸ hapsedilmişti. Burada hemen belirtilmesi gereken mühim bir husus ise, Yusuf'un kale hapsidir. Nitekim Osmanlılar, beşeriyetin kendinden evvelki uygarlıklarına benzer olarak kalelerini başta sürgünler olmak suretiyle pek çok cezalının evi haline getirmiştir. Bu hususta *Mühimme Defterleri* ilk sırada yer almak üzere sayısız örneğe rastlamak mümkündür. Şöyle ki çalışma kapsamında da ileriki satırlarda yine aynı durumla çoğu kez karşılaşılacaktır. 1800 tarihinden önceki bir diğer örnek yine madenlerde çalışan üç kişiye aittir. Sanık sandalyesindeki vesika ise o defa madende çalışan Yekzade Ali, Keşanzade Ahmed ve Mustafa'nın madende hangi işle uğraştıklarından çok işledikleri suç (sürgün sebebi) hususunda da sessiz kalmıştır. Ancak bu şahıslar önceki misalde olduğu gibi 1787 yılının Kasım ayında kaleme alınan o belgenin içeriğine göre yine Sivas Kalesi'ne sürgün edilmişlerdir. Ali Bey ve Mustafa Bey, *çukadar ağa kulları marifetiyle* Sivas Kalesi'ne doğru yolculuklarına revan olacakken, Ali'nin esir düştüğü anlaşılmıştı.⁴⁹ Velev ki dokümanın, bugün arşivlerde yer almasına neden olansa, Sivas Kalesi Dizdarı'na Ali'nin durumunun belirtilmesi olmuştu.

İmparatorluğun kayıtlarında / bugünün arşivinde göç hadiseleri, sürgün kavramına nazaran daha çok defterlerde yer alan tahriratlarda bulunuyordu. Özellikle şikayeti havi bir konu olmadığı müddetçe halkın

⁴⁶ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s.124.

⁴⁷ BOA, C.DRB.41/2007.

⁴⁸ Kalelerin gözde sürgün ve zindan mekanları olması ve ilgili pek çok örnekler için bkz. Okan Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s.32 vd.

⁴⁹ BOA, C.DRB.59/2906.

neden Sivas'tan göçtüğü veyahut Sivas'a niye gelmek istediği sorusu çoğunlukla havada kalan bir öge konumundaydı. 1802 yılının Eylül ayında, Sivas'ta tam dört adet köyün halkı başka bir mahalle göçmüş ve devletinden de bu hususta himaye talebinde bulunmuştu. O *zorunlu göçe* sebebiyet veren öşür ve diğer resmi tekaliflerin kendilerinden fazla fazla olarak cebren alınmasından kaynaklanmıştı.⁵⁰

Kayseri'de derici esnafı olan Hacı İbiş, Ali ve Osman sahtiyan üretiminin nasıl yapılması gerektiğine dair nizamı bozduklarından dolayı Sivas'a sürgün edilmişlerdi (19 Aralık 1816). Dahası onların nefyinin gerçekleşmesindeki esas unsur, ticarete güdülen genel işleyişin dışına çıkarak illegal bir şekilde kâr marjını yükseltmelerinden kaynaklanmıştı.⁵¹ Ancak, Kayserili bu kimselerin yokluğundan (Sivas'ta 3 aylık bir sürgün vaktinden sonra) kaynaklı olarak ailelerinin sefalet çekiyor olmaları üzerine yazılan bir sene sonraki (1817) arzuhal, onların çıkış biletini simgeler nitelikte olmuştu.⁵²

Sivas'a sürgün edilen veyahut Sivas'tan sürgün edilen kişiler sadece reâyâ sınıfına mensup veya debbağ esnafı gibi sıradan kimseler olmamıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılı kapsayan senelelere damgasını vurmuş ve zamanla ailelerin ekonomik gücünü yansıtır hale gelmiş seçkinlerin yer aldığı Âyânlık kurumuna⁵³ mensup kişilerin örneklerine de rastlamak mümkündür. Sivas'ta yer alan âyân ailelerinden şöhrət sahibi ikisi ise, yönetime karşı çıkardıkları bir isyan neticesinde, kimi liderlerini *sürgüne* kurban vermişlerdir. İsmi belirtilmemiş olan bir Kenanzâde (Kenanoğlu) ile Mütevellîoğlu Mahmud'un Kıbrıs ve Rodos adalarına sürgün edilmeleri vesikanın sağladığı bilgiler ışığında devletin aldığı en önemli önlemler arasındadır (9 Kasım 1817).⁵⁴ Bu gibi halk nezdinde onlara mal olmuş seçkin kimselerin, İmparatorluğun gözde sürgün merkezlerinden olan Rodos ve Kıbrıs'a⁵⁵ gönderilmiş olmaları da sessizce

⁵⁰ BOA, C.ML.301/12231; (12 Eylül 1802).

⁵¹ BOA, C.İKTS.14/666.

⁵² İlgili konuya dair daha önce yapılmış olan, Ahmet Yüksel ve Zafer Karademir'in kapsamlı ve özgün çalışmasında sürgün edilmiş bu kimselerin hikayesi esnaflık ve ahilik perspektifi daha ön planda olmak suretiyle işlenmiştir. Bkz. Ahmet Yüksel - Zafer Karademir, *Osmanlı Dönemi'nde Sivas'ta Ahilik ve Esnaf Teşkilatı*, SESOB Yayınları, 1. Baskı, Sivas 2018, ss.72-74.

⁵³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.XI.

⁵⁴ BOA, HAT.282/16836.

⁵⁵ Osmanlı'nın hem onun öncüllerinde hem de çağdaşlarında, *seçkin* ve dahası o durumundan dolayı *tehlikeli* kimselerin özellikle rahat bir biçimde kaçamamaları adına ada ve benzeri coğrafi özelliklerdeki mevkilere sürgün edilmeleri neredeyse adettendi. Bu nedenle Osman-

ve sözlü olarak yazılmış bir sürgün kanunnamesinin gerekliliklerindendi. Şöyle ki, bahse konu sürgün edilmiş olan âyânların çıkardıkları isyanı engellemek adına daha nice önlem de alınmıştı.⁵⁶ Âyânlar arasındakilerin sürgün edilmeleri gibi, seçkin ancak en nihayetinde Osmanlı'nın görevlisi olan Paşaların ve Valilerin sürgün edilmiş olmaları da dikkati çeken bir başka husustur. 7 Ekim 1820 tarihinde Sultan II. Mahmud'un *benim vezirim* kelimeleriyle başlamış olduğu beyaz üzere hattında oklarını Sivas Valisi Hacı Osman Paşa'ya yöneltmişti. Sultan, Halep ve Diyarbakır ahvalini sormak üzere tebdil gezerken, Sivas valisinin, eşkıyayı yöresinden sürmemesi, gariban ve yolculara, hatta fukaraya zulmettiği haberlerini almıştı. Öyle ki Osman Paşa, cadde de vuku bulan olaylara dahi hâkim olamamıştı. O gibi nedenler, Sultan'ın Sivas Valisi'nin vezaret rütbesini sökmesine neden olduğu gibi aynı zamanda Bursa'ya da sürgün edilmesine neden olmuştu.⁵⁷ Şöyle ki Sultan, Paşasının mallarını da tespit ettirerek elinden alınmasını emretmiş ve baş muhasebede işlemlerin gerçekleştirildiği gün Osman'ın yola çıkmış olmasını da emretmişti.⁵⁸ Valilerin nefy' edilmeleri bir tarafa, bizzat onlar tarafından sürülmüş kimseler veyahut guruplarda ilgi çekici sürgün hadiseleri arasında yer almaktadır.

Sürgün olgusuyla baş başa kalmış bir diğer toplumsal sınıf ise askerlerdir. 1823 yılında bir tophâne-i âmire emekçisinin Sivas'a sürgün edilmiş olmasının⁵⁹ yanı sıra özellikle o yıllarda *nefy ü iclâd*dan nasibi en çok Yeniçeriler almışlardır. 1827 yılının Haziran ayı Yeniçeriler için arşivlerin gözünden farklı geçmiştir. Aynı ayın 14'ünde kaleme alınmış olan belge,

l'ın hâkimiyet sahasında yer alan Kıbrıs ve Rodos adalarının, gözde sürgün mekânları olmalarından tabi bir durum olmamalıdır. Çalışmanın içerisinde Roma İmparatorluğu'nun popüler sürgün coğrafi mevkileri olarak gösterilen yerlerin de denizde yer alan ada vb. yerleşimler oldukları gözden kaçmadığı gibi, meşhur bir misal olarak Napoléon Bonaparte'ın yaşadığı sürgün hadiselerinin her ikisi de ada statüsündeki mevkilere gönderilmesi sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bkz. Davies, *Avrupa Tarihi*, 805; Mustafa Akdağ, *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*, (Haz. Selda Kaya Kılıç), Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011, s.100.;

⁵⁶ İlgili Hatt-ı Hümâyûn belgesini, yüksek lisans tez çalışmasında kullanmış olan E. Erhan Uygunuçlar, belgeyi sürgün açısından incelememiş olmakla beraber eserinde konuya genişçe yer vermiş ve daha evvel olarak vesikayı incelemeye tabi tutmuştur. Bkz. E. Erhan Uygunuçlar, *Kenanzâdeleler*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2019, s.120-121.

⁵⁷ BOA, HAT.503/24736.

⁵⁸ Sivas Valisi örneğinde olduğu gibi mukataaların yöneticilere verilmesi durumuyla ilgili aynı hususu daha evvel Şer'iyye Sicili grubundan olarak Prof. Dr. Ömer Demirel, incelenmiş olmakla beraber, Osman Paşa'nın o gün elinde 300.000 kuruş nakit parası olduğuyla ilgili sicilde geçen ek bir bilgi daha paylaşmıştır. Bkz. Ömer Demirel, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1989, s.99.

⁵⁹ BOA, HAT.1562/9.

ihbar üzerine Sivas valisi Mehmed Paşa'nın Yeniçeriler üzerine baskına gittiğini haber vermektedir. Şöyle ki, o yıllarda⁶⁰ Sivas'ın sancaklarından birisi olan Tokad'da yer alan Yeniçeriler, bahse konu coğrafyada özellikle kahvehane işletmekte ve kahvecilik yapmaktaydılar. Vali Mehmed, o kimselerin üzerine giderek bunlardan yirmi yedi tanesini *idam* ederek *im-ha* eylemişti. Dahası kahvehaneleri de yıkan Mehmed Paşa, bu dükkanların yerine yenilerini de tesis etmişti. Yeniçerilerden yedi tanesinin sonu ise malumun ilanı şeklinde sürgün cezasıyla sonlanmıştı.⁶¹ Havası çevre coğrafyalara nazaran çok daha sert olan Sivas ile... Aradan sadece altı gün geçmişken o defa oyuncu kimliklerinin değişmediği bir başka sürgün hadisesi daha yaşanmıştı. Yalnız bu hadise, diğerine nazaran daha kapsamlıydı ve sürülen Yeniçerilerin sayısı da daha fazlaydı.⁶²

Geçen yıllarda, Sivas'a sürülenler veyahut Sivas'ta sürülenler arasında tam manasıyla özelik hususlarında bir farklılık olmamakla birlikte kimlik, isim ve unsurlarıyla her açıdan acımasız bir kavram olan zamanın başkalaşması dikkatleri çekenler arasındadır. 1828 yılının Mayıs ayında Sivas'a sürülen Nakşibendî Şeyhleri, onların halifelerinin nefy edilmeleri veyahut en nihayetinde *Sivas'ta sürgünde iken ölmeleri* en basit örnekler arasında.⁶³ Belirtilmesi gereken bu basit hususlar arasından kimi detaylar ise Osmanlı'nın, sürgün de olsa tebaasına karşı göstermiş olduğu hassasiyeti kapsıyor. Nitekim 1829 yılının Eylül ayında Osmanlı katiplerince işlenmiş olan bir vesika, Halepli bir aşiretin sürgününü konu edinmişti. Belgeye göre, aşiret reisinin kardeşinin zevcesinin hamilelik vaktinin yaklaşması, Erzurum'da karışıklıklar olması gibi nedenlerden dolayı Sivas'a gitmekteyken, aile Antep'te bırakılmıştı.⁶⁴ Erzurum'da eski bir tabur binbaşısı olan Ali Bey hakkında Haziran 1830'da verilmiş hüküm de burada anılması gerekenler arasında. Ali Bey, ordudaki düzeni bozması üzerine

⁶⁰ Tokat 1518-1530 yılları arasında yine Sivas (Rum) Eyaleti'ne bağlı kaza statüsünde bir yerleşim birimidir. 1530 yılında Anadolu Eyaleti'ne kaza idari birim şekliyle bağlanan Tokat, 10 yıl sonra 1540 yılında tekrar Sivas Eyaleti'ne ancak bu sefer idari birim olarak sancağa yükselerek bağlanmıştır. 1865 yılındaki düzenleme kapsamında da Sivas'ın sancağı olan Tokat 1924 yılındaki vilayet düzenlemesine kadar Sivas Eyaletine bağlı kalmıştır. Bkz. Ali Açıknel, "Tokat", TDV. İA, TDV Yayınları, C. XLI, İstanbul 2012, ss.219-223.; Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s.491.; Ahmet Yüksel, "Tokat'ın Osmanlı Seferlerine Katkısı Hakkında Bazı Bilgiler (1770-1840)", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat Bildiriler*, C. I, Tokat 2015, s.781-782.

⁶¹ BOA, HAT.294/17503.

⁶² BOA, HAT.292/17419.

⁶³ BOA, HAT.515/25192; BOA, HAT.734/34812.

⁶⁴ BOA, C.ZB.26/1259.

hakkında şikayetlerin çoğaldığı ve akabinde Sivas'a sürülmüş olan bir asker. Ancak o şahıs, Sivas'a doğru yola revan olmuşken firar etmişti. Sonrasında ise yakalanan Ali Bey, sonunda Erzincan Kalesi'ne gönderilmişti. En nihayetinde ise Miralay Salih Bey'in nezaretinde Trabzon'a gönderilen Ali Bey'in idam edilip edilmeyeceği (der-saadete gönderilip gönderilmeyeceği) hususu, onun arşiv vesikaları arasında tarihin hassas vitrinindeki yerinin almasına neden olmuştu.⁶⁵

Göç'ün zorunlu / mecburî olduğu ve belgelere yansıyan bir diğer şekliyse, reâyânın çektiği *doğal* sıkıntılardan kaynaklanmaktaydı. Örneğin Ankaralılar 1845 yılının Ekim ayında Sivas valisinin kaleme aldığı bir tahrirattan anlaşıldığı üzere, o senelerde Ankara ve havalisinde kıtlık baş göstermesinden dolayı Sivas'ın kazalarına göç etmeye başlamıştı.⁶⁶

Diyarbakır Valisi'nin, Diyarbakır müftüsünün gitmesi istemi / ve tabii o kimsenin Sivas'a gelişini⁶⁷ bizzat Halep Valisi'nin Sivas'taki bir sürgün için kaleme aldığı afv istemi yazısı⁶⁸, bir berber ve bir Ermeni'nin Sivas'a sürülmeleri⁶⁹, Ankara'daki bir Katolik rahibinin Sivas'a sürgün edilmesi⁷⁰ ve Sivas'tan sürülen sabık defterdarın afvına ricaya⁷¹ ve hatta kısa bir süre sonra affedilmesine binaen çıkarılan fermana⁷² dair husus ile konuları havi ilgili belgeler, çalışmanın işlendiği örneklemelere renkli bir çeşni katan misaller arasındadırlar. Özellikle, Sivas'a gelen sürgünler arasından farklı coğrafyalardan bu mevkiye nefyedilmiş olanlar çok daha ilginç ve farklı görüntülerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

⁶⁵ BOA, HAT.307/18155.

⁶⁶ BOA, A.İMKT.28/86; (9 Ekim 1845); 1880'lerde çekirgelerin Ankara'daki ürünü vurmasından dolayı Ankaralılar yine benzer bir şekilde Merzifon gibi civarda yer alan yerleşim birimlerine göç etmiş, velakin aradan 10 yıl geçip de durum görece düzeldikten sonra geri dönmüşlerdir. Bkz. Bülent Varlık, *Vatana Hizmette 70 Yıl - Ali Tunalı (1890-1975)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005, ss.6-8.; Bu durum bizlere insanların zorunlu göçlerinin gayet doğal sebepleri olabildiğini göstermekle beraber, Sivas'a 1845'te gelen Ankaralıların 1890 yılında olduğu gibi, geri dönüp dönmediklerine dair bir bilgi sunmamakla birlikte, dönüş için tekrar göç hazırlığı yapılmış olmasını ziyadesiyle mümkün kılmaktadır. Ancak göz önünde tutulması gereken bir başka hususta, devletin klasik dönemden itibaren geriye göçürme politikasına işlerlik kazandırma istemine karşın bu hususun o denli kolay işlemiyor olmasıdır. Bkz. Arslan, 16. yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, s.346-347.

⁶⁷ BOA, HAT.444/22255; (30 Ağustos 1830); BOA, C.DRB.61/3016; (17 Ekim 1830)

⁶⁸ BOA, HAT.501/24579; ; (10 Haziran 1831).

⁶⁹ BOA, İ.DH.59/2940; (18 Temmuz 1842).

⁷⁰ BOA, A.İMKT.27/67; (2 Eylül 1845).

⁷¹ BOA, İ.MVL.82/1633; (3 Ekim 1846); BOA, A.İDVN.18/54; (11 Ekim 1846).

⁷² BOA, A.İDVN.18/54; (11 Ekim 1846).

1 Haziran 1850, Eğin Kazası Müdürü Şahin Bey'in yaptıkları sürgüne gönderilmesine neden olmuş ve o tarihte ilgili bir yazı ile Sivas Mutasarrıfı Mehmed Münib Paşa'ya bildirilmişti. Şahin Bey, pek çok manada rüşvet almaktan çekinmemişti. Yapılan muhakeme ile de suçu sabit olduğundan görevinden alınarak 2 yıl süreyle Amasya'ya sürgün edilmişti.⁷³ Bu defa ise 1853 yılının Haziran ayında Yıldızeli'nin muhtarı olan Ebubekir'de sürülmüştü.⁷⁴

Sürgün veya göç adı her ne olursa olsun demografik verilere ait çeşitlilik her alanda kendisini gösteriyordu. İnsanların neden sürgün edildikleri farklıydı, icar ettikleri meslekleri de öyle ve sürgüne gittikleri nokta ise bambaşka... O yüzyılda Sivas eyaletine bağlı olan Darende'deki Süleyman'ın Limni'ye gitmesi ve sonrasında affolunması gibi.⁷⁵ Dahası, Sivas'ta sürgün olmakla beraber, kendisinin affedilmesinin ardından memleketine dönmesine izin verilenlerde oluyordu. 1859 yılında hala Sivas'ta sürgün olan Tırnovalı Todori hakkında 16 Nisan tarihinde çıkarılmış olan bir emirse ilgili konudaki bir misali teşkil ediyordu.⁷⁶ Velev ki örneklerin çeşitliliği önemli ölçüde göze çaracak cinstedir. Nitekim Aziz Efendi isminde bir zat, uygunsuz hareketlerinin neticesinde Sivas'a sürülmekle kalmamış, sonradan şeyhlik sıfatı da takınarak talebeleri etrafında toplamıştır.⁷⁷ Elbette durumun nezaketiyse, aynı oranda nazik devlet görevlilerinin ve mercilerin gözünden kaçmadığı gibi üst makamlara da bildirilmişti.

Meclis-i Vâlâ reisliğinden Zabtiye müşirine gönderilen bir diğer belge ise, Tırhala'da derbent askeri olan Gareth Bey'in daha evvel Sivas'ta sürgün olduğunu haber veriyor. Hangi sebeple nefy ü iclâ olduğuna dair bir bilgimiz olmayan derbent askeri, meclisten çıkan karar gereğince kendisi için ödenen kefaletin sonucunda serbest bırakılması hususunda 1864 yılı başlarında *der-saâdet'e celb* edilmişti.⁷⁸ Balkan coğrafyasından Sivas'a gelen Müslim sürgünler arşivin derin kuyularından araştırmacılara seslendikleri gibi, aynı şekilde hem Anadolu'dan hem de daha yoğun bir şekilde Balkanlar'dan gelen gayrı Müslimlerin varlığı da vakidir. Nitekim 1866 yılının Şubat ayında Rusçuklu olan Simeyon'un Sivas'a gönderilmiş ol-

⁷³ BOA, A.İDVN.MHM.8/51.

⁷⁴ BOA, İ.MVL.275/10661.

⁷⁵ BOA, A.İMKT.UM.252/65; (11 Eylül 1856); BOA, A.İMKT.UM.346/41; (14 Mart 1859).

⁷⁶ BOA, A.İMKT.MVL.106/90.

⁷⁷ BOA, A.İMKT.NZD.390/24; (6 Ocak 1862)

⁷⁸ BOA, MVL.663/76; (14 Şubat 1864).

ması gibi.⁷⁹ Şöyle ki devletin kontrolü tüm tebasının üzerindedir. Örneğin Kürdistan serkomiseri olan Abidin Paşa, Sivas'a sürülen Kürt reisleri hakkında bir rapor kaleme almış ve üst mercilere takdim eylemişti.⁸⁰ I. Meşrutiyet devrine (1876) kadar özellikle Kadıların elinden geçen ve sürgün edilen kimselere dair tutulan kayıtların formatı neredeyse değişmeden aynı olarak kalmıştı.⁸¹ Dahası memuriyet görevinin farklı bir yerde icra edilmesi hapisten başka olarak yeni nosyonlar artık XIX. yüzyılın ürünü olarak sürgün araştırmacılarının karşısına çıkar.⁸² Yeni düşünce ve kavramlara ek olarak az evvel Abidin Paşa'nın raporunun örnek verilmesi gibi, artık bürokrasinin modernitesine bürünmüş İmparatorlukta istatistiksel verilere, detay içeren sürgün maceralarına ve daha nice hususa rastlamak da mümkündür.

Ne işle meşgul olduğuna dair vesikaların sessiz kaldığı Dağıstanlı Veli Bey, Karesinin Manyas karyesinden Sivas'a sürülecekti. Nefyedilmesinin vaki olup olmadığı muamma olan Veli'nin sürülme nedeniyle orada halkın arasına nifak sokmaktan kaynaklanmıştı. İcla edilip edilmediğinin muallak olmasının sebebiyse, ilgili mercilerin üstlerinden onay istemiş olmasındandı.⁸³ Ancak vesikaların yer aldığı o dipsiz kuyudan bir başka belgenin yaktığı ışık, Veli Bey'in akıbeti hakkında bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmakta. Dağıstanlı, Sivas'a gönderilmişti. Hatta arkasından perişan olan ailesinin de, Veli Bey işlerini yola sokar sokmaz arkasından gitmelerine 6 Eylül 1887 tarihli bir evrak ile karar verilmişti.⁸⁴ Osmanlının sürgünler veya göçlerle ilgili karar mekanizmasını işlettikleri pek çok husus bulunuyordu. Öyle ki, Sivas'la beraber pek çok diğer mevkie sürgün edilen kimselerin iskân ve iâşe masraflarının karşılanıp karşılanmayacağı devletin problemleri arasındaydı.⁸⁵

Bir başka hususi ve bir o kadar da ilgi çekici örnekse Sivas Valisi Ali Paşa'nın kaleme aldığı bir konu üzerine. Ali Paşa, daha evvel Sivas'ta valilik yapmış ve halen Sivas'ta ikamet etmekte bulunan Hakkı Paşa'nın başından geçmiş bir hadise üzerine üst makamlara tebligatta bulunmuştu. Buradaki Ermeniler ve bazı diğer kimseler o paşanın evini taşıyarak

⁷⁹ BOA, İ.MVL.547/24573; (12 Şubat 1866).

⁸⁰ BOA, Y.PRK.ŞD.1/13; (19 Aralık 1880).

⁸¹ M. Çağatay Uluçay, "Sürgünler", *Belleten*, C. XV, S. 60, Ekim 1951, s.533.

⁸² Mehmet Ali Karaman, *Sürgünlerin İktidarı*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016, s.71.

⁸³ BOA, DH.MKT.1409/47. (4 Nisan 1887).

⁸⁴ BOA, DH.MKT.1444/51.

⁸⁵ BOA, DH.MKT.1446/29; (12 Eylül 1887).

camlarını indirmiş, paşanın sakalını yolma girişiminde bulunmuşlardı. Ali Paşa, o kişilerin yaptıkları daha nice hadiseyi sıraladıktan sonra onların Sivas'tan sürülmelerini talep etmişti ki, sürgün adresi olarak da Trablusgarp'ı işaret etmişti.⁸⁶

Daha önce başka bir yerde (vesika bu hususta suskundur) sürgünde-
yken, nefy' yeri Sivas olarak tayin edilen Varna ahalisinden Mehmed Şevki efendinin, evvela devlet tarafından çıkarılan ve ihtiyaç sahibi olan kişilere maaş bağlanması hususu da devletin o kimseler üzerindeki etkisini gösteren bir başka misal. Mehmed Şevki Efendi de muhtaç kimseler arasında yer aldığından maaşının *hazine-i celilece* 6 Mart 1890 tarihinde tahsis edilmesine karar verilmişti.⁸⁷ 25 Ocak 1894 tarihli bir doküman Sivas'ta sürgün edilen kimselerin sesi niteliğindedir. 25 Ocak 1894, 2 Kanûn-ı Sâni 1309 veyahut 18 Receb 1311 tarihinde, kodlaması ne olursa olsun, arzı kaleme alan kimse, *Yezidîye Aşireti*'nin reisi Ali Paşa'dır. Mâbeyn-i Hümâyûn Baş Kitabet'ine hitaben kaleme aldığı o yazı, Ferîk Ömer Paşa'nın kendisini mağdur ederek Sivas'ta *ikâmet etmesine memur* [mecbur] olduğu hususuyla başlar. Dahası Ömer'in dayanaklarının da asılsız olduğunun üzerinde durur. Nakledilmek istediği yer, ailesi hakkındaki durum ve diğer hususlarsa metnin devamında çok daha çarpıcı bir şekilde yansımıştır:

*“Ve ancak Musul'dan tâhkîk buyurulur ise beraât-ı abidânem tâhkîk ideceğine eminim. Ancak Sivas'da şiddet-i berûretten Tolayı vücûd-ı abidâneme halel tarî olduktan başka Musul havalisinde kalmış olan familya-yı çakerânemde perîşan bir haldedir. Musul veya Diyarbekir'e tebdîl-i mekân-ı 'abidânemi kemâl tazarrû'yla ilticâ' ve istirhâm iderim fermân şevketmeâb efendimiz hazretleridir.”*⁸⁸

Ali Paşa'nın kaleme aldıkları özellikle kendisi, Sivas ve alt yapı şartlarını yansıtmıştı mütevellit kayda değerdir. Fakat samimi hissiyatıyla kalbinden çıkıp kaleminin ucunda noktalanmış o yazı, çalışmanın değerlendirme kısmında diğer benzer örneklerle birlikte tekrar anılacaktır.

Devlet, üzerinde durduğu sürgün hususunda olduğu kadar hatta belki daha fazla olmak suretiyle göç olgusu üstünde de kontrol kurma istemindedir. 14 Temmuz 1898 tarihinde Sivas Valisi'nin çekmiş olduğu şif-

⁸⁶ BOA, Y.PRK.ASK.14/22; (25 Şubat 1889).

⁸⁷ BOA, DH.MKT.1705/77.

⁸⁸ BOA, Y.MTV.89/109.

re telgraf ilgili hususta önemli bilgiler içermektedir. Hüseyin Hilmi Paşa, bu tarihte Rus Savaşı'ndan itibaren (1877-1878) yirmi iki yıldır, Sivas'tan dış ülkelere göçenlerin Ermeniler olduklarını ve onların da sayılarının 80'den ibaret olduğunu belirtir. O süre zarfında İran'a göç eden kimse yoktur. 80 kişiden ibaret olan Ermenilerse Rusya'ya gitmişti. Paşa'nın tahminlerince bu seksen kişi *legal* yollarla giden kimselerdi. Yoksa o sayının seksenden çok daha fazla olma ihtimalinin de belirmediğini belirtmişti. Dahası, yaklaşık bir ay evvel Hilmi Paşa, *mufassal* bir şekilde göç eden Ermenilerin isimleri ve diğer hususiyetlerini tek tek bildiren bir başka telgraf daha göndermişti Pay-i Taht'a.⁸⁹ Sivas'ta Ermenilere dair göç, nefy, iclâ veyahut sürgün gibi demografik kavramlarla ilgili vesikalara arşivlerde rastlamak bir hayli mümkün. Özellikle 1904 ve 1908 yılları arasında Sivas'tan Amerika'ya göç etmek isteyen Ermenilerin dilekçelerinin yer aldığı koleksiyon niteliğindeki toplama vesikaların varlığı dahi konunun önemine daha ayrı bir dikkat çekmekte. Bu kimselerin, adları, sanları, neredi oldukları ve meslekleri gibi bilgilerin ışığında Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etme istemlerine dair yekunu bir hayli fazla olan belgeler, dilekçe formatında.⁹⁰

⁸⁹ BOA, Y.PRK.UM.42/93.

⁹⁰ BOA, DH.ŞFR.335/6; (21 Ekim 1904); BOA, HR.SYS.2743/1; (15 Ekim 1905); BOA, HR.SYS.2743/5; (14 Ocak 1906); BOA, HR.SYS.2743/8; (20 Şubat 1906); BOA, HR.SYS.2743/9; (10 Mart 1906); BOA, HR.SYS.2743/23; (29 Eylül 1906); BOA, HR.SYS.2743/34; (17 Şubat 1907); BOA, HR.SYS.2743/40; (28 Ağustos 1907); BOA, HR.SYS.2820/9; (25 Eylül 1907); BOA, HR.SYS.2743/43; (12 Ekim 1907); BOA, HR.SYS.2743/46; (10 Aralık 1907); BOA, HR.SYS.2743/52; (8 Mart 1908); BOA, HR.SYS.2743/55; (7 Haziran 1908); Şöyle ki Ermeniler, özellikle I. Dünya Savaşı'nın seyrettiği yıllarda başlarından geçen *demografik unsurlarla* uluslararası bir boyut kazanacaklardır. İspanya Kralı Diyarbekir'e sevkedilen Ermenilerin aflarını talep etmişti. Fakat söz konusu kimseler Rusya'ya kaçmışlardı ve ne gariptir ki kaçan Ermeniler hakkında İtalya'da Torino'da İtalyanca basılan Armeniya isimli gazetede bu şahıslar hakkında bilgiler yer alıyor, dahası dikkati çeken o husus Osmanlı arşivindeki diğer pek çok benzer örnek evrak arasında yerini alıyordu (BOA, DH. EUM. 2. ŞB. 26/29; 22 Şevval 1334/22 Ağustos 1916). Bir diğer misali havi arşiv evrakındaysa Musul, Deyrizor, Haleb ve Urfa'daki çöllerde açlıktan ölmeye mahkûm olmuş (Justin McCarthy 93 Harbini kaybedilen sivil nüfus bakımından diğer harplerden ayırmakla birlikte, gerçekleşen ölüm nedenlerini de detaylı bir tasnifle demografik açılardan 4'e ayırarak tanımlamıştır. Bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Fatma Sankaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2018, s.68 vd.) Katolik Ermenilerin Adana ve havalisine yerleştirilmeleri düşünüldüğü belirtilmişti. Buraya gönderilecek olan 35 *familya*dan beş altı kişinin ve Maraşlı bir Katolik Papaz evvela Divân-ı Harb'e sevk edilmiş ve sonrasında ise idama mahkûm edilmişlerdi. O kimselerin affedilmesi içinse araya giren bizzat Papa olmuştu. Ancak Papa'nın vekili aracılığıyla diğer savaşan devletlere yapılan başvurularda bu tarz istemlerin kabul edildiği görüşme belgelerinin kanıt niteliğinde sunulmasına karşın, o kişilerin cezalarının ömür boyu kürek cezasına çarptırılması hususunun iyi bir tesir bırakmayarak af isteminin gerekli

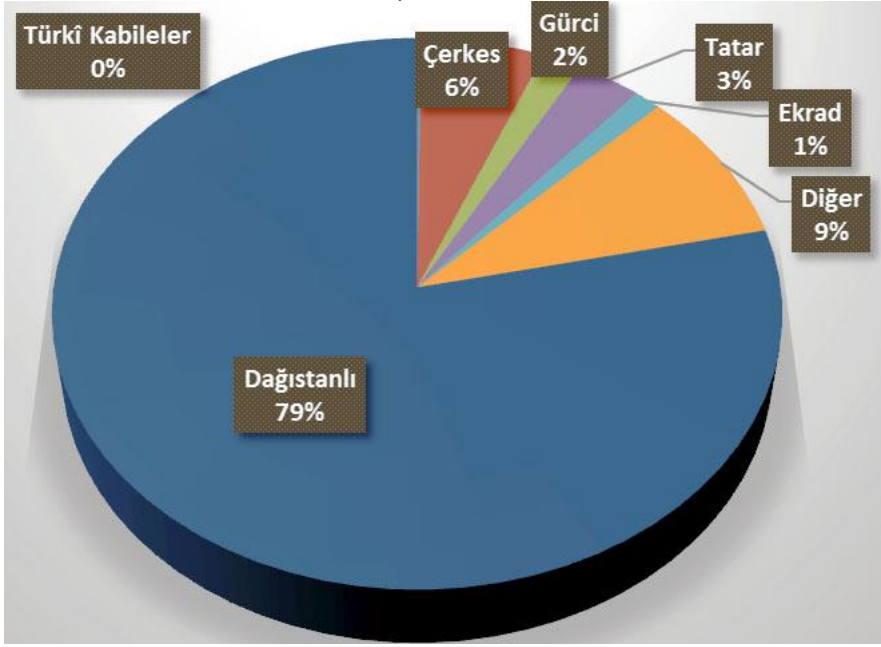
Padişaha verilen hususi raporlarda ise toplanan meclislere *dâhiliye nazırı paşa kullarının bulunmadığından* Amerikadan dumansız barut alımına ve Sivas'taki hadiselerden dolayı Trablusgarp'a sürülen İslâm adındaki kişi ve diğer Ermenilerin affedilip affedilmeyecekleri de yer alıyordu.⁹¹

Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan göçler ve *memalik-i sahaneden* dışarıya verilen göçlerin tutulduğu muhacirin defterleri de bir başka önemli kaynak grubu arasındadır. O tarz defterler, toplu bir şekilde demografik hareketliliklerin nicel yönlerini ön plana çıkarmakta ve kapsamlı bilgiler vermektedirler. 24 Ekim 1901 tarihine ait böyle bir defter, Sivas'a gelmiş olan göçleri ve bunların iskânlarına dair ayrıntılı bilgiler içerir. Sivas Valisi Hüseyin Hilmi'nin kaleme aldığı o defterde, Gürcü, Tatar, Dağıstanlı, Çerkes ve Ekrad kimlikli kimseler Kafkaslardan, Sivas'a gelmişlerdi. Bunlardan bir kısmı iskân edilebilmişken, Yıldızeli, Karahisar-ı Şarki, Tokat ve Amasya çevresinde geçici olarak iskân edilmiş büyük bir çoğunluğu tam olarak yerleştirelememişlerdi. Toplamda gelen kimselerin sayısı 5000'i aşkındı. Bunlardan 3000 civarında mevcuda sahip bir kısmı yerleştirilmiş, 2210 kişi ise yerleştirelememişti. Gelen kavimler arasından ise en fazla mevcuda sahip olan Dağıstanlılardı. Sivas Valisi, yerleştirebilenlerin, iskân edilme nedeni olarak, istenilen sayıda konutun yapılmış olmasını, kalanlarınsa inşası gerçekleştirilemeyen evlerden dolayı oturtulamadıklarını belirtmişti. İhtiyaç dahilindeki evlerin yapılabilmesi içinse 899.500 kuruşluk bir miktarda para gerekmişti.⁹²

olmadığı Padişahın onayına sunulan vesikada not olarak da düşülmüştü (BOA, HR. SYS. 2884/48; 28 Haziran 1917) Sivas'ta yer alan Ermeni nüfus ve tehcir kavramı adına önemli bir çalışma olarak bkz. Hasan Babacan, "Birinci Dünya Harbi Döneminde Sivas ve Havalisinde Tehcir Uygulamaları", *Osmanlılar Döneminde Sivas – Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, C. I, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2007, ss.535-548.

⁹¹ BOA, Y.PRK.ASK.154/58; (27 Ağustos 1899).

⁹² BOA, Y.PRK.UM.56/110.; Devri ilgilendiren ve göç ile Sivas kavramlarını yan yana getiren mühim detaylar için bkz. Ahmet Yüksel, "Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları", *Geçmişten Günümüze Göç I*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2017, ss.405-418.; Ahmet Yüksel-Zafer Karademir, "Ulemâ, Göç ve Devlet: Kırım Harbi'nden Sonra Osmanlı Ülkesine Göç Eden Ulemânın İskânına Dair Bazı Bilgiler", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, 2012, ss.253-276

Şekil 1. Sivas'a 1901 Senesinde Kafkaslardan Göçen Halklar⁹³

Göç hadiselerine başka bir örnek olarak ise, Koçgiri aşiretinin başından geçenler, devletin arşivleri arasında yer alan bir diğer belge gurubuydu. Zara'da yaşayan Koçgiriler, kendi havalilerinde bulunan ve yine oraya bağlı olan İmranlı'daki Kapı Mahmudlu Hacı Bey tarafından zulüm gördüklerini söylemekteydiler. Bu nedenle de Pay-i Taht'a gelmiş olan temsilcileri bir soruşturmaya tabi tutulmuştu. Aşiret, gördükleri mezalimden kaynaklı olarak ve akrabalarının da bulunması nedeniyle İstanbul'a göçme isteği içerisindeydi. Ancak devlet, o tarz şikayetlerin yersiz olduğunu düşünüyor hatta bunu Sivas vilayetine de bildiriyordu.⁹⁴ Tam zıttı olacak şekilde, devlet aynı zamanda göçerlerden faydalanma yoluna da gidebiliyordu. Şöyle ki, Osmanlı sadece göçer kimselerden değil, aynı zamanda onlar için kendi tebaasından yararlanma yoluna da gitmişti. Kosova'da mevzubahis olan yüzyılın son çeyreğinde özellikle Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin sayılarının artmasından dolayı önemli ölçüde popülasyon güneydeki Balkan kentlerine aktarılırken, kalan nüfusun köy

⁹³ BOA, Y.PRK.UM.56/110; Dağıstanlı muhacirler de esasında kendi aralarında farklı guruplara ayrılmışlardır. İçlerinde Şirvanlı, Karapapak ve Karabağlılar yer almaktadırlar.

⁹⁴ BOA, DH.H.37/69; (27 Mayıs 1912).

ve kasabalara iskân edilmesi hususunda kâtip alımı yapılmış ve halktan kimseler bu görevle vazifelendirilmişlerdi.⁹⁵

Bütün bu anlatılanlarla beraber zihinlerde yer edinen bir başka soru daha ortaya çıkmaktadır. Bu soru esasında, özellikle lisansüstü jürilerinde aday statüsünde yer alan kimsenin sıkça muhatap kalarak karşılaştığı bir soru. Bu satırlara kadar nakledilen misallerin, bir örnek şeklinde verilmesinin sebebi nedir? Söz konusu nakiller elbette kendi içlerinde müstesna misallerdir. Ancak onların bütünü oluşturan resmin hangi noktasında yer aldıkları ve bir parça olarak bir araya geldiklerinde neyi simgeledikleri daha mühim bir husus şeklinde ortaya çıkmaktadır. İşte verilen şu nedenle çalışma bu defa o parçaların sembolize ettiklerini ele alacaktır.

Bu gibi örneklerin bizlere gösterdiği en önemli husus, İmparatorluk makamlarının uyguladıkları göç ve sürgün politikalarının, her ne kadar Tanzimat döneminde kurulan komisyon vb. bürokratik işlevlere haiz devlet kurumları aracılığıyla bir sisteme oturtmasından önce de gereken önemin fazlasıyla gösterildiği üzerinedir. Merkez, Sivas'ın jeostratejik konumunun önemini farkında olduğu gibi, onun sınırları dahilinde gerçekleşen en basit ve küçük olaydan dahi haberdar ve dahası etki edecek denli müdahalecidir. Madenlerde herhangi bir açıdan yolsuzlukta bulunan kimselerin cezalandırılmaları ve sürülmeleri, Eyalet içerisindeki önemsiz gibi görünen küçük yerleşim birimlerinin dahi üzerinde gözünün olması, Der-Saâdet'in resmin bütününe oluşturan küçük yap-boz parçalarının dağılması halinde o birleşimin bozulacağına dair çekincelerini simgeler. Bu da onların her halükârda o bütünü farkında olduklarını göstermektedir.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği XIX. yüzyıl, o fermanın deklare edilmesinden önce de sonra da XVII. yüzyıldan itibaren devletsel manada bürokratikleşerek aslında modernitenin gelişine zemin hazırlamış olan iktidarını pek çok açıdan sistematikliğin içerisine çekmişti. Artık devletlerarası ilişkiler, hukuklar, diplomasi ve onun getirisi siyasî krizler Padişahın ordusunu hazırlayarak sefere çıkmasından çok yönetim unsuruna ortak memurların masa başında "hal" ettikleri komisyon vb. oluşumlarla çözümlü hale gelmişti. Haliyle göç ve sürgün gibi demografik kavramlar da arz edilen husustan nasibini almıştı. Tanzimat ve onla beraber gelen bahse konu sistematikleşmenin ayak sesleriye çok doğal bir şekilde yüzyılın başından itibaren yoğunluğun ayak seslerini duyurmaya başlamıştı. Özel-

⁹⁵ Nedim İpek, "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, C. 2, S. 1, 2010, ss.65-71.

likle avam tabaka içerisinde yer alan kimselerin asayişini bozarak sürülmeleri *Sürgün* kavramının XIX. yüzyılın hemen başındaki örneklerin ortak özelliğini teşkil etmişti.

Özellikle sürgün söz konusu olduğu zaman şahısların sürülmeleri bir tarafa, arşivdeki dipsiz kuyudan seslenen belgelerin önemli bir çoğunluğunu oluşturan vesikalar ise o sürgünlerin ailelerinin kaleme aldığı / aldırıldığı veyahut ilettiği materyalleri içeriyordu.⁹⁶ Bunlar afv istemlerinin yer aldığı arzlardı.⁹⁷ Yine benzer bir şekilde aile veya araya giren şahısların yer almasına karşın devlet tarafından mahsar olunan afv istemlerinin yer aldığı, sürgünlerin affedildiği belgelere rastlamak da mümkündür. Tophane-i Amire'de vazifeli Artin Sivas'a sürülmesi ve sonrasında görevine dönmekle beraber icra ettiği hizmetin dışındaki işlere amiyane tabirle "karışmaması" şartıyla affedilmişti.⁹⁸ Artin'in afv sebebini oluşturansa ailesinin sürgün mahalli olan Sivas'ta perişan olmasıydı. Devletin o gibi durumlarda aslında istediğini aldığı yani maksadın hasıl olduğu ise sürgün kavramının bir ceza olması ve cezalandırılan kişinin ıslah olduğuna inanarak pişmanlık veya perişanlık gibi duygulara kapılmasından açıkça anlaşılmaktaydı.

Örneğin afvının istendiği bir kimse için arz kaleme alan kişi Halep valisi olarak karşımıza çıkar. Ki bu husus Halep Valisi'nin aracı olmasının yanı sıra o kimsenin Halepli olmasıdır.⁹⁹ Diyarbakir'den Sivas'a sürülen bir şahıs ise sabık Diyarbakir müftüsüdür.¹⁰⁰ Diyarbakir müftüsünün daha sonra bizzat o eyaletin Paşası Yahya tarafından merkeze, onun iyi bir yerde ikamet ettirilmesi isteği de dile getirilmiştir.¹⁰¹

Bu olgu gösterdiği, devletin gözettiği demografik hareketlilik kapsamındaki sürgünlerde sadece asayiş ve nizam gibi vakaların yanı sıra her zaman olduğu üzere halkın hakkı ve hukukuna yönelik de olabildiği. (Devletin asayişle beraber halkın aslında tam manasıyla onların hak ve hukuklarını da göz ettiğinin göstergesiydi).

Sivas'ta sürgün hadiselerini kapsayan arşiv vesikalarının ikiye ayrıldıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunlardan ilk gurubu oluşturan-

⁹⁶ Sivas'tan Yozgat'a gönderilen bir sürgünün annesinin afv dilekçesi için bkz. BOA, A.JDVN.16/90. (28 Haziran 1846); Sivas'ta sürgünde bulunan bir Naib'in afv arzı için bkz. BOA, MVL.93/65. (1 Eylül 1850)

⁹⁷ Bunlardan birisine alelaide olmasına karşın Mahmud Bey'in afvı gösterilebilir. BOA, İ.MVL.23/367. (23 Haziran 1841)

⁹⁸ BOA, HAT.1562/9. (16 Nisan 1823)

⁹⁹ BOA, HAT.501/24579. (10 Haziran 1831)

¹⁰⁰ BOA, C.DRB.61/3016. (17 Ekim 1830)

¹⁰¹ BOA, HAT.444/22255. (30 Ağustos 1830)

lar ya genel ya da Sivas'ı da kapsayarak verilmiş olan ve ekseriyetle bir hikâyeyi kendisine baz alan genelge, kural ve kaide gibi unsurları ön plana çıkaran içeriğe sahiptir. İkinci grupta yer alanlar ise, doğrudan doğruya bir şahsın sürgün macerası üzerine odaklanmıştır. Bu vesikaların mündericatında yer alanlar en sade haliyle ve en çarpıcı örnekleriyle yukarıda verilmişlerdir. Sivas'a Kars'tan göçen muhacirlerin sonradan sürgün edilmeleri¹⁰², bir umumhanecinin Sivas'a sürgün edilmesine karşın *Sivas'ın "o kimseyi" istememesi*¹⁰³ en uç hatta *garip* örnekler arasında yer almaktadır. Peki, amiyane tabirle iş, istatistiğe vurulduğu zaman Sivas'ın karşısına nasıl bir tablo çıkmaktadır? Bahse konu tablolar, Sivas'tan ortalama olarak bir yüzyıl boyunca incelenen belgeler ışığında kaç kişinin sürgün edildiği, Sivas'a kimlerin sürgün edildiği, sürgün edilen veya gelen şahısların meslek gruplarının ne olduğu, nerelerden geldikleri veya hut da nereye gittikleri gibi bilgileri kapsamaktadır. Söz konusu incelemeler ve grafikler en basit halleriyle sunularak detaylardan kaçınılmıştır.

Sivas'tan toplamda başka bir yere sürgün olarak gönderilen kimsele-
rin sayısı, incelenen belgelerin ışığında 42 kişi olarak tespit edilmiştir. Sivas'a sürgün olarak gelen şahısların mevcudiyeti ise 102'dir. Öncelikle, İmparatorluğun yaşadığı en uzun yüzyılda, hatta en uzun olmasından başka ciddi manada toplamda 100 yılda Sivas'la ilgili gerçekleşmiş sürgün hadiselerinin sayısı neden 144 gibi az bir mevcutta kalmıştır? Kaldı ki, 1831 yılında şehrin nüfusu 13.000 dolaylarında¹⁰⁴ ve merkez sancağın nüfusu da 115.000 dolaylarında olan bir coğrafyada 150'ye yakın olan bir sayının ifade ettiklerinin çok görülmemesi kanaati hasıl olmaktadır.¹⁰⁵ Evvela Sivas, o uzun yüzyılı yaşayan *koskoca* imparatorluktaki tek mekân değildir. Dahası Sivas bir tarafa, bahse konu asırda Sürgün kavramı evvelki çağlara nazaran daha farklı bir boyut kazanmıştır. Bu boyut, sürgünlerin ve sürgün olmalarını gerekli kılan işlenen suçların artık politik bir zeminde gerçekleşmesindedir. Sürgün edilen ve sürgün gelen kimselerin meslekleri şu durumu daha açık bir şekilde ifade edecektir.

¹⁰² BOA, İ.HUS.49/102; (18 Eylül 1896)

¹⁰³ BOA, DH.MKT.1876/60; (10 Ekim 1891); BOA, DH.MKT.1917/1; (30 Ocak 1892).

¹⁰⁴ Serpil Sönmez, hemen iki yıl sonra yapılan nüfus sayımı için Sivas'ın nüfusunu kadınlarla beraber tahmini olarak 27.500 kişi şeklinde vermiştir. Bkz. Serpil Sönmez, *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri Sivas (1777-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s.176.

¹⁰⁵ Turan Gökçe, "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas – Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, C. I, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2007, s.227, 250.

Tablo 1. Sürgünlerin Meslekleri¹⁰⁶

Katip	Rüsumat Katibi	Papaz
Saatçi	Mumcu	Umumhaneci
Debbağ	Tabur Binbaşısı	Mukataa Katibi
Âyân	Müdür	Esbak Müdür
Nüfus Memuru	Nüfus Nazırı	Kaza Müdürü
Sandık Emini	Derbent Askeri	Eski Derbent Askeri
Derbent Askerleri Zabiti	Kaza Müdür Vekili	Berber
Rahip	Müftü	Paşa (Vali)
Defterdar	Yeniçeri	Tophane-i Amire Memuru

27 kişiden sadece 5 tanesinin günlük hayat ve kültürel konuları ilgilendiren mesleklerle hemhal olması ve geri kalanının devlet vazifesini ifa eden şahsiyetlerden oluşması yukarıda verilen nosyonu desteklemektedir. Sürgün'ün kazandığı siyasî / politik boyut sayesinde artık işlediği suçun yüz kıvartıcılık derecesi önemli bir raddeye binmeden ve o gibi suçlara kalkışılmadıkça artık sürgünlerin arasında sade hayattan sade vatandaşları görmenin mümkünatı da bir o kadar azalmıştı. Suçlular artık politik hayatta işledikleri *günahlarn* kapsamında sürgün ediliyorlardı. Rüşvet alıp-verenler, işini halletirmek için araya adam sokanlar, Hamidiye devrinin sözsüz bir yasası haline gelmiş olan üstteki görevlinin ayağını kaydırmak, *zararlı* basın organı işletmek ve yayın yapmak ve en önemlisi de iktidara muhalif olmak...¹⁰⁷ Şöyle ki, Sivas'ta gerçekleşmiş olan bir *kitap hadisesi* burada aynen nakledilmeye değerdir¹⁰⁸;

“... Ancak Sivas'taki kültürel yaşama dikkat çekmek için paylaşılmas icap eden bir esnaflık kolu daha vardır. O ise kitapçılıktır. İlginç bir vesikaya yansıdığı kadarıyla Şeyh Mehmed Efendi isminde birisi Sivas'ta kitapçılık etmektedir. Dükkânının kitap ihtiyacını ise İstanbul'dan karşılamaktadır. 1902 senesinde de o amaçla İstanbul'a gitmiş, Çakmakçılar Yokuşu'nda Ülya Hanı'nda ikamet etmiştir. Ancak kendisi 20 Ağustos Çarşamba günü Babiâlî Caddesi'nden geçerken duyulan şüphe üzerine durdurulmuş ve taşımakta olduğu kitap torbası Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'ne bağlı müfettişlerce incelenmiştir. Neticede paketin içinde yasak eserler arasında yer alan 'Şerh-i Vasiyetname' adlı kitaptan 248 tane ele geçirilmiştir. Kitaplara el konulmuş, Şeyh Mehmed Efendi'de komiserliğe teslim edilmiştir. Ardından da Mehmed Efendi'nin kitapları Dahili Müdürü tara-

¹⁰⁶ Tablo, kaynakçadaki arşiv vesikaları temel alınarak oluşturulmuştur.

¹⁰⁷ Bu hususta kapsamlı ve kayda değer bir inceleme için bkz. Karaman, *Sürgünlerin İktidarı*.

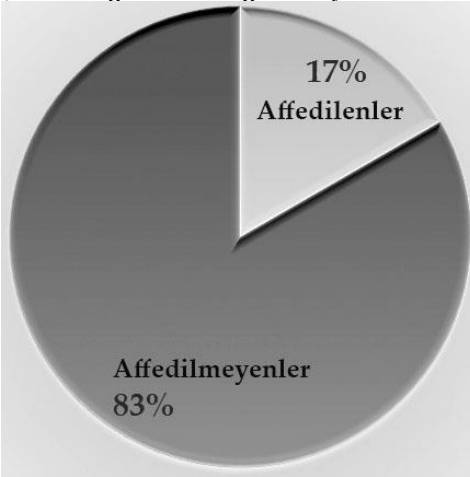
¹⁰⁸ Bu hususta bizlerle düşüncelerini paylaşan sn. Prof. Dr. Adnan Mahiroğulları'na teşekkürü bir borç biliriz.

fından Zaptiye Nezareti'ne bildirilmiştir. İlginç olan Sivas'ta yasaklı kitapları dahi okuyacak bir kitlenin varlığı, Mehmed Efendi'nin öyle bir işe girişmesidir. Ayrıca kazançlı bir iş olmalı ki o tür yeni sayılabilecek esnaf kollarının Osmanlı iktisat düzeninde yer almış olması...”¹⁰⁹

Kitapçı Şeyh Mehmed'in kitap satın alımı tamamen arz-talep dengesiyle ilgili olmalıdır. Yüksel ve Karademir'in de belirttiği üzere karlı olan bu işin getirisini sağlayanlarsa elbette sürgün olsun veya olmasın muhalif kesimi temsil etmeliydi. Şöyle ki, belgelerde en çok dikkat çeken hususlardan birisi, affı istenen ve neredeyse tamamı Meclis-i Vâlâ tarafından sağlanan sürgünlerin salıverilmesi işleminde, dilekçelerin sahibi de bir o kadar fazla oranla aileler olmaktadır. Ailelerin doğal olarak sürgün edilen şahıslarla beraber ikamet etmeleriyle, Mehmed Efendi'nin belki de neden bu kadar çok kitap aldığına da açıklık getirmektedir. Hele ki bahsedilen olayların zuhurunun Hamidiye periyodunda vuku bulmuş olması, ihtimalleri de bir o kadar kuvvetlendirmektedir.

Kendi kaleminde yazdıklarına aynen yer verilen Yezidi Ali Paşa'nın yazdıkları da burada tekrar hatırlatılmalıdır. Ali Paşa, ailesinin istemleriyle ve onların yanlarında buldukları halde, uzun bir aradan sonra affedilmişti. Sürgünlerin her ne kadar, affedilmemeleri hususu söz konusu ise de, özellikle Meclis-i Vâlâ'nın vermiş olduğu kararlar neticesinde pek çok kimse affedilmişti.

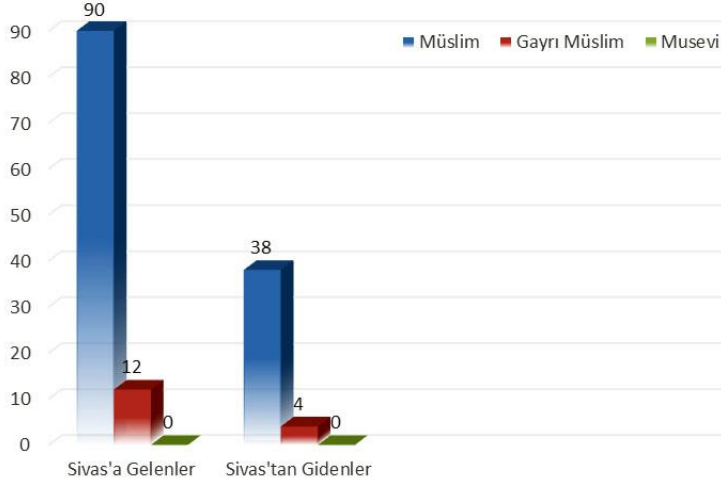
Şekil 2. Affedilen ve Affedilmeyen Sivaslı Sürgünler

¹⁰⁹ Yüksel-Karademir, *Osmanlı Döneminde Sivas'ta Ahilik ve Esnaf Teşkilatı*, s.69-70.

Ali Paşa'nın kendi elleriyle kaleme aldığı istidasındaki belki de en önemli ifadeler, kendisinin Sivas'taki sürgün halinde şartlara artık dayanamayacağı, vücudunda hastalıkların ortaya çıktığı, her yerinin soğuktan yara bere olduğu gibi kavramlardı. Benzer ifadeleri, pek çok diğer sürgün dilekçelerinde de görmek mümkün.¹¹⁰ Özellikle de kendisi veyahut ailesi tarafından af isteminde bulunanlarda. İmparatorluğun Sivas'ı bir sürgün merkezi olarak seçmesi ve dahası kendi nazarında burayı nefy merkezi olarak *popüler* bir mekân haline getirmesi şehrin rakımının yüksekliği ve bundan kaynaklanan soğuk hava şartları, kentnin etrafının dağlık olmasından dolayı yılın uzunca bir vaktinde o soğuğu muhafaza ederek şartları daha da zorlaştırması en etken amiller arasındaydı. Dağlık mevki ve yüksek rakım aynı zamanda firarı engelleyen bir ögeyi de temsil ediyordu. Aynı olguların göç kavramı içinde geçerli olduğunu belirtmeye gerek de bulunmamaktadır...

Şekil 3. Sivas'taki Sürgünlerin Etnik Yapısı

Göç ve sürgün kavramlarının çalışma kapsamında yan yana gelmeleri, her ikisinin de birere demografik hareketlilik olmalarından kaynaklı olarak tesadüfi değildir. Araştırmanın başında da belirtildiği üzere Göç veyahut Arapça adı ile Hicret ve ondan türetilmiş olup kimin göç ettiği veya ettirildiği gibi çekimleri sayesinde aynı anlama gelen diğer kelime-

¹¹⁰ Sivas'ı ziyaret eden seyyahlarında birçoğu burasının "soğuk" olması hususiyetine dikkat çekmektedir. Bir örnek için bkz. Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, 2. Baskı, Özlem Kitabevi Yayınları, 2016, s.179.

lerle sürgün unsurlarının beraberliği aslında bir anlam ayırımına işaret etmemektedir. Şöyle ki, gönderen kim olursa olsun, giden hangi şartlar altında gitmiş olursa olsun, sonuç itibarıyla insanî duygular kapsamında acıların bulunduğu gelişler ve gidişler, daha doğru bir ifade ile demografik değişiklikler söz konusudur. Yine de aradaki farklılıklara değinmenin kaçınılmazlığı zuhur eder ise;

- Sürgünler kayıtsız ve şartsız olarak zorunluluk halinde gerçekleşmiştir.
- İmparatorluğa dış coğrafyalardan gelen göçler de aynı şekilde bir zorunluluk haline işaret etmektedir.
- İmparatorluğun kendi iç dinamikleri kapsamında gerçekleşmiş olan göçlerin büyük bir çoğunluğunun devlet kontrolü altında olduğu görülmektedir.
- Devlet kontrolü altında beliren iç göçlerinde büyük bir ölçüde mecburiyet kisvesi altında gerçekleştirildikleri yorumlamasında bulunmak yanlış olmayacaktır.
- Sürgün özellikle devletin kontrol mekanizmasına (her unsurda) karşı çıkararak siyasî saha başta olmak suretiyle insanların üst sınırı zorlamaları dahilinde gerçekleşmektedir; O nedenle ilgili husus aslında devlet tarafından tercih edilen bir yöntem olmayışını gösterdiği gibi göç ögesine göre de çok daha kati suretle ve süratle gerçekleştirilebildiğinin habercisidir.
- Göç olgusu ise sürgüne göre her manada devlet için son çare niteliğinde olmuştur.

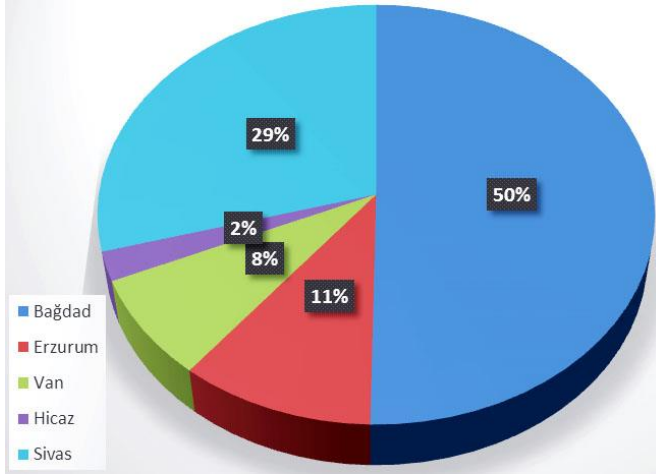
İlgili tanımlamaların akabinde, Sivas'tan göç eden / sürgün edilen veyahut Sivas'a sürgün veya göç etmiş / ettirilmiş kimselerin hangi coğrafyalarla etkileşim içerisinde buldukları, yani nerelerden gelip, nereye gittikleri de bir başka problematiği simgelemektedir.

Tablo 3. Sivas'a Gelen Kişilerin Geldikleri Yerler ve Sivas'tan Giden Kişilerin Gittikleri Mekânlar

Çemişgezek	Harput	Kayseri	Tokat	Erzurum
Diyarbakır	Antep	Zile	Kemah	Halep
Kırşehir	Kıbrıs	Rodos	Bursa	Karahisar
Hafik	Bosna	Bihke	İzvornik	Ankara
Lazkiye	Amasra	Giresun	Tırnova	Tırhala
Konya	Karahisar-ı Nallı	Darende	Çorum	Gradçac
Manyas	Karesi	Ünye	Cebel-i Lübnan	İstanbul
Karahisar	Yozgat	Amasya	Limni	Şam
Adana	Fizan	Trablusgarp	Arabistan	Musul

Sivas'ta yer alan sürgün ve göçlerle ilgili hazırlanmış olan yukarıdaki tabloda yer alan kentlerin uzaklık yakınlık mesafelerinden sürgün ve göç mevkileri anlaşılabilir. Tablo dahilinde Sivas'a uzak bulunan mekânlar ekseriyetle Sivas'a sürgün olarak gelmiş kimselerin adreslerine işaret eder. Amasya-Tokat-Çorum ve Hafik gibi görece daha yakın mahallerse ekseriyetle Sivas'tan gönderilmiş olan ve suçları nitelik bakımından hafif olan şahısların gittikleri yerleri simgeler. Fakat burada çok daha mühim bir soru olarak karşılaşılan Sivas'ın İmparatorluğun diğer mekânları arasındaki konumudur. İmparatorluğun karar mercileri görece hafif suçları işleyenleri / suçluları, merkezin yakınında tutarken, kendince ağır olan suçluları Pay-i Taht'ın daha uzağına gönderiyordu.¹¹¹ Uzağına gönderilenlerin, gönderim tercihinde hem üst hem de alt sınıflarda yer aldığı üzere Sivas önemli mekânlar arasında bulunuyordu.¹¹²

Şekil 4. Osmanlı Devleti'nin Doğu Coğrafyası'nda ki Sürgün Hadiseleri

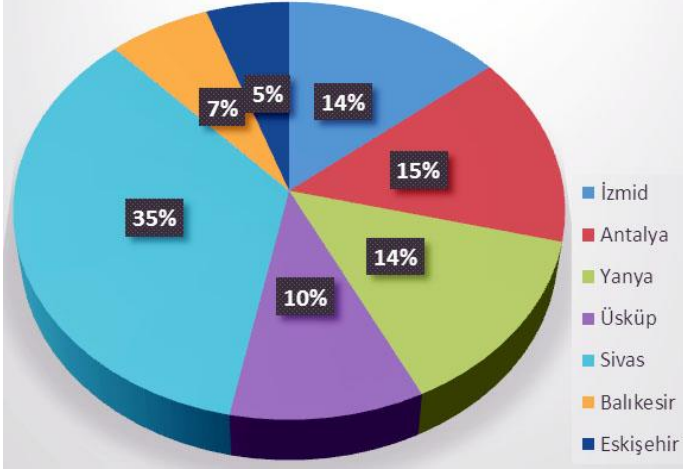
Arşivlerde yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilebildiği üzere, Devlet'in doğusunda yer alan topraklarda Sivas, en gözde ikinci sürgün mekânları arasında. Evvelde bahsedildiği üzere Sivas'ın iklim şartları başta olmak üzere ilgili husus Sivas'ı popüler bir sürgün mevki haline getirmektedir. İmparatorluğun batısının ise özellikle başkente yakın olmasının

¹¹¹ Benzer ve daha detaylı bir sav için bkz. Mehmet Güneş, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib'e Yapılan Sürgünler", *History Studies*, Vol. 8, Issue: 1, Mart 2016, ss.49-52.

¹¹² Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 1/5, 2008, s.27.

dan dolayı gönderilen suçlularla dolu olması, Sivas'ın çok daha fazla olarak aralarından sıyrılmalarına sebebiyet vermektedir. İzmid'de örneğin fuhuş suçundan dolayı sürgün edilmiş kadınlar mevcut iken, Sivas'ta tam aksi doğrultuda devletin bakış açısından çok daha *suçlu* olan siyasi politik zanlılar yer alıyordu.

Şekil 5. Osmanlı Devleti'nin Batı Coğrafyasındaki Sürgün Hadiseleri

Sonuç Yerine: Kalıcı Bir İkâmetgâh...

Sivas'tan ve Sivas'a yapılan demografik hareketlilik, şehrin uzun geçişinin pek çok döneminde varolagelmiştir. Osmanlıların nüfus hareketliliklerinin yoğun bir aşama kaydettiği XVIII. yüzyıldan itibaren şehrin demografik alt başlıklarına ait vakaların çokluğu da göze çarpan unsurlar arasında olmuştur. En nihayetinde birbirleriyle temelde aynı olan ancak nedensel farklılıklar içeren nüfus konularının arasında göç ve sürgün özellikle Sivas'ta ön plana çıkan kavramlar arasında olmuştur. Sivas'a yapılan ve buradan giden insanların yaşadıkları göç hareketlerine bakıldığı zaman tehçir (hicret – göç ettirilen) hareketlerinin yoğun olmadığı görülmektedir. Şöyle ki özellikle coğrafi yakınlığı münasebetiyle, Doğu'dan (Kafkaslardan) gelen muhacirlerin Sivas'a yerleştirildikleri, lakin diğer uzak mekânlardan gelen (mesela Balkanlar) kimselerin yerleştirilmesi hususunda Sivas adına o kadar da sık rastlanılmadığı tespit edilmiştir. Bir diğer unutulmaması gerekirse, bizlerin gözlerinden tehçir olmayan Kafkas halklarının gelişi, onların gönderildikleri coğrafyadaki makamların bakış açısından benzer bir kavramla ifade edilmiş olabileceğidir. Peki sürgün veya göç unsurlarını gözet-

meksizin kalıcı bir ikametgâhtan söz edebilmek mümkün müdür? Bu sorunun cevabıysa okurların inisiyatifine bırakılmaktadır. Şöyle ki, sürgünler ve daha mühim olarak da göçler (bilhassa dışarıdan gelen göçler) Ziya Gökalp'in *Türk Milletini Yükseltmek olarak tanımladığı Türkcülük akımının gelişmesinde etkili olan sebepler* arasındaydı.¹¹³

Tehcire benzer bir başka demografik veçhe olan sürgününse Sivas için ön plana çıktığı ortadadır. Bursa vb. merkeze yakın kentlere bakıldığında zaman en ağır kabul edilen siyasî suçlulardan çok görece daha hafif cünha maznunu kimselerin sürüldükleri görülmektedir. İmparatorluk yetkilileri suçun nitel oranının artmasına karşın nicel oranı uzaklık kabul ederek, insanları veya grupları devletin en uzak ve ücra köşelerine sürgün edip göndermiştir. Özellikle bugün bile günlük hayatta kullandığımız deyim ve atasözlerindeki mekânlardan birisi olan Fizan (Bugün Libya'nın iç kısımlarında) en güzel misallerden biridir.¹¹⁴ Erzurum, Trabzon ve Halep gibi Der-Saâdet'e uzak olan mahallere dair sürgün kayıtları Sivas'inkine nazaran fazla değildir. Sivas'ta İstanbul'a diğer örnek kentler gibi uzak olmakla birlikte, dağlık bir alanda olması, bu nedenle kaçış imkânı sağlamaması, hava şartlarının sertliği gibi nedenlerle, İmparatorluk memurları ve karar mercileri tarafından XIX. yüzyıl için favori bir sürgün mekânı haline gelmiştir. Sürgün ve göç olgularının Sivas şehri için yapılabilecek en net ve kesin kıyaslamasıysa, zorunlu bir göç olan sürgünün yanı sıra Sivas'la ilgili göç hususiyetinin (özellikle Sivas'tan göç ve Ermeniler) girişten çok bir gidiş niteliği taşımasıdır.

KAYNAKLAR

I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri.

- BOA, A.}DVN.MHM.8/51
- BOA, A.}DVN.16/90
- BOA, A.}DVN.18/54
- BOA, A.}MKT.27/67
- BOA, A.}MKT.28/86
- BOA, A.}MKT.MVL.106/90
- BOA, A.}MKT.UM.252/65
- BOA, A.}MKT.UM.346/41
- BOA, A.}MKT.NZD.390/24

¹¹³ Mehmet Karayaman, *Türk Ocakları ve Uşak Türk Ocağı Tarihçesi*, 1. Baskı, İstanbul 2012, s.2.

¹¹⁴ Fizan'ın bir sürgün yeri halini alması vb. diğer pek çok husus açısından iyi bir değerlendirme için bkz. Karaman, *Sürgünlerin İktidarı*, s.71.

BOA, C.DRB.41/2007

BOA, C.DRB.59/2906

BOA, C.DRB.61/3016

BOA, C.İKTS.14/666

BOA, C.ML.301/12231

BOA, C.ZB.26/1259

BOA, DH.EUM. 2. ŞB. 26/29

BOA, DH.H.37/69

BOA, DH.MKT.1409/47

BOA, DH.MKT.1444/51

BOA, DH.MKT.1446/29

BOA, DH.MKT.1705/77

BOA, DH.MKT.1876/60

BOA, DH.MKT.1917/1

BOA, DH.ŞFR.335/6

BOA, HAT.282/16836

BOA, HAT.292/17419

BOA, HAT.294/17503

BOA, HAT.307/18155

BOA, HAT.444/22255

BOA, HAT.501/24579

BOA, HAT.503/24736

BOA, HAT.515/25192

BOA, HAT.734/34812

BOA, HAT.1562/9

BOA, HR.SYS.2743/1

BOA, HR.SYS.2743/5

BOA, HR.SYS.2743/8

BOA, HR.SYS.2743/9

BOA, HR.SYS.2743/23

BOA, HR.SYS.2743/34

BOA, HR.SYS.2743/40

BOA, HR.SYS.2743/43

BOA, HR.SYS.2743/46

BOA, HR.SYS.2743/52

BOA, HR.SYS.2743/55

BOA, HR.SYS.2820/9

BOA, HR. SYS. 2884/48

BOA, İ.DH.59/2940

BOA, İ.HUS.49/102

BOA, İ.MVL.23/367

BOA, İ.MVL.82/1633

BOA, İ.MVL.275/10661

BOA, İ.MVL.547/24573

BOA, MVL.93/65

BOA, MVL.663/76
BOA, Y.MTV.89/109
BOA, Y.PRK.ŞD.1/13
BOA, Y.PRK.ASK.14/22
BOA, Y.PRK.ASK.154/58
BOA, Y.PRK.UM.42/93
BOA, Y.PRK.UM.56/110

II. Basılmış Kaynaklar.

- 3 Numaralı Mühimme Defteri 96-968/1558-1560, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993.
- Atik, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2001.
- Caesar, Gaius Iulius, *Gallia Savaşı*, (Çev. Furkan Akderin), Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2006.
- Du Parquet, René, *İstanbul'da Bir Yıl*, (Çev. Sertaç Canbolat), Tarih Vakıf Yurt Yayınları, İstanbul 2008.
- Hoca Saadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C. IV, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, Eskişehir 1992.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), (Haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000.
- Seutonius Tranquillus, Gaius, *On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Çev. Fafo Telatar, Gül Özaktürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

III. Telif Eserler.

- Akdağ, Mustafa, *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*, (Haz. Selda Kaya Kılıç), Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Arslan, Hüseyin, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- Daşcıoğlu, Kemal. *İskân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün – Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007.
- Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, (Çev. Kudret Emiroğlu vd.), İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilâtı*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 1998.
- Demirel, Ömer, *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilâtı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1989.
- Emecen, Feridun M., *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.
- Hasan, Hasan İbrahim, *İslâm Tarihi*, C. I, Kayıhan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 1994.

- Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihi – İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, 7. Baskı, Ankara 2009.
- Horowitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu – İlk Siyer / Meğazi Eserleri ve Müellifleri*, (Çev. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2002.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yayınları, 17. Baskı, İstanbul 2011.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Göçler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1999.
- Karayaman, Mehmet, *Türk Ocakları ve Uşak Türk Ocağı Tarihçesi*, 1. Baskı, İstanbul 2012.
- Karpat, H. Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- _____, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2017.
- Landels, J. G., *Eski Yunan ve Roma'dan Mühendislik*, (Çev. Barış Bıçakçı), Tübitak Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2000.
- Lewis, Bernard, *Çatışan Kültürler – Keşifler Çağında Hristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakıf Yurt Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2014.
- Mccarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2018.
- Mahiroğulları, Adnan, *'Bozkırdaki Çekirdek' Sivas*, Özlem Kitabevi, Sivas 2018.
- _____, *Seyyahların Gözüyle Sivas*, 2. Baskı, Özlem Kitabevi Yayınları, 2016.
- Okur Meriç, Münevver, *Sultan Cem – Hayatı, Esareti, Edebi Kişiliği, Eserleri, Şiirleri*, Ankara 2006.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Soysal, Mine, *İstanbul Masalı*, Gün Işığı Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003.
- Sönmez, Serpil, *Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri Sivas (1777-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.
- Sönmez Yılmaz, Serpil, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Tabak, Faruk, *Solan Akdeniz – 1550-1870 Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, 8. Baskı, İstanbul 2004.
- Yüksel, Ahmet, Zafer Karademir, *Osmanlı Dönemi'nde Sivas'ta Ahilik ve Esnaf Teşkilatı*, Sesob Yayınları, 1. Baskı, Sivas 2018.

- Uygunuçarlar, E. Erhan, *Kenanzâdeler*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2019.
- Varlık, Bülent, *Vatana Hizmette 70 Yıl - Ali Tunalı (1890-1975)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005.

IV. Makale-Madde ve Kitap Bölümleri.

- Acehan, Abdullah, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 1/5, 2008.
- Açikel, Ali, "Tokat", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XLI, İstanbul 2012.
- Akbulut, Gülpınar, Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 35, S. 2, Aralık 2009, ss.212-222.
- Babacan, Hasan, "Birinci Dünya Harbi Döneminde Sivas ve Havalisinde Tehcir Uygulamaları", *Osmanlılar Döneminde Sivas – Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, C. I, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2007.
- Beydilli, Kemal, Tehcîr", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XL, İstanbul 2011, ss.319-323.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Âdem", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. I, İstanbul 1988, ss.358-363.
- Bozkurt, Nebi. "Nüfus", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXIII, İstanbul 2007, ss.293-294.
- Demirel, Ömer, "Bayezid-Timur Mücadelesinde Sivas Şehri", *Uluslararası Yıldırım Bayezid Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, ss.113-128.
- _____, "Sivas", *TDV.İA*, C. XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss.278-282.
- Gökçe, Turan, "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", *Osmanlılar Döneminde Sivas – Sempozyumu Bildirileri 21-25 Mayıs 2007*, C. I, Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2007.
- Göyünç, Nejat, "Hâne", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XV, İstanbul 1997, ss.552-553.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Ankara Savaşı", *TDV.İA*, C. III, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss.210-211.
- Güneş, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nde Sürgün Cezası ve Karahisar-ı Sahib'e Yapılan Sürgünler", *History Studies*, Vol. 8, Issue: 1, Mart 2016.
- Harman, Ömer Faruk. "Havvâ", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XVI, İstanbul 1997, ss.542-545.
- _____, "Mûsa", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXI, İstanbul 2006, ss.207-213.
- İpek, Nedim, "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, C. 2, S. 1, 2010.
- Karayaman, Mehmet Ali, *Sürgünlerin İktidarı*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.
- Karpat, Kemal, "Câliye", *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, ss.34-38.

Koç, Yunus, “Nüfus – Osmanlı Dönemi”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXIII, İstanbul 2007.

Önkal, Ahmet, “Hicret”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XVI, İstanbul 1998, ss.458-462.

Savaş, Saim, “İstimâlet: Bir Osmanlı Yönetim Klasığı”, *Ötekilerin Peşinde – Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, (Ed. Mehmet Öz – Fatih Yeşil), Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Turan, Şerafettin, “Bayezid, Şahzade”, *TDV.İA*, c. V, İstanbul 1992, ss. 230-231.

Türcan, Talip, “Sürgün”, *TDV. İA*, TDV Yayınları, C. XXXVIII, İstanbul 2010, ss.164-166.

Uluçay, M. Çağatay, “Sürgünler”, *Belleten*, C. XV, S. 60, Ekim 1951.

Yüksel, Ahmet, “Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları”, *Geçmişten Günümüze Göç I*, (Ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Yayınları, Samsun 2017, ss.405-418

_____, “Tokat’ın Osmanlı Seferlerine Katkısı Hakkında Bazı Bilgiler (1770-1840)”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat Bildiriler*, C. I, Tokat 2015.

Yüksel, Ahmet, Karademir, Zafer, “Ulemâ, Göç ve Devlet: Kırım Harbi’nden Sonra Osmanlı Ülkesine Göç Eden Ulemânın İskânına Dair Bazı Bilgiler”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 51, 2012, ss.253-276

V. Başvuru Eserleri.

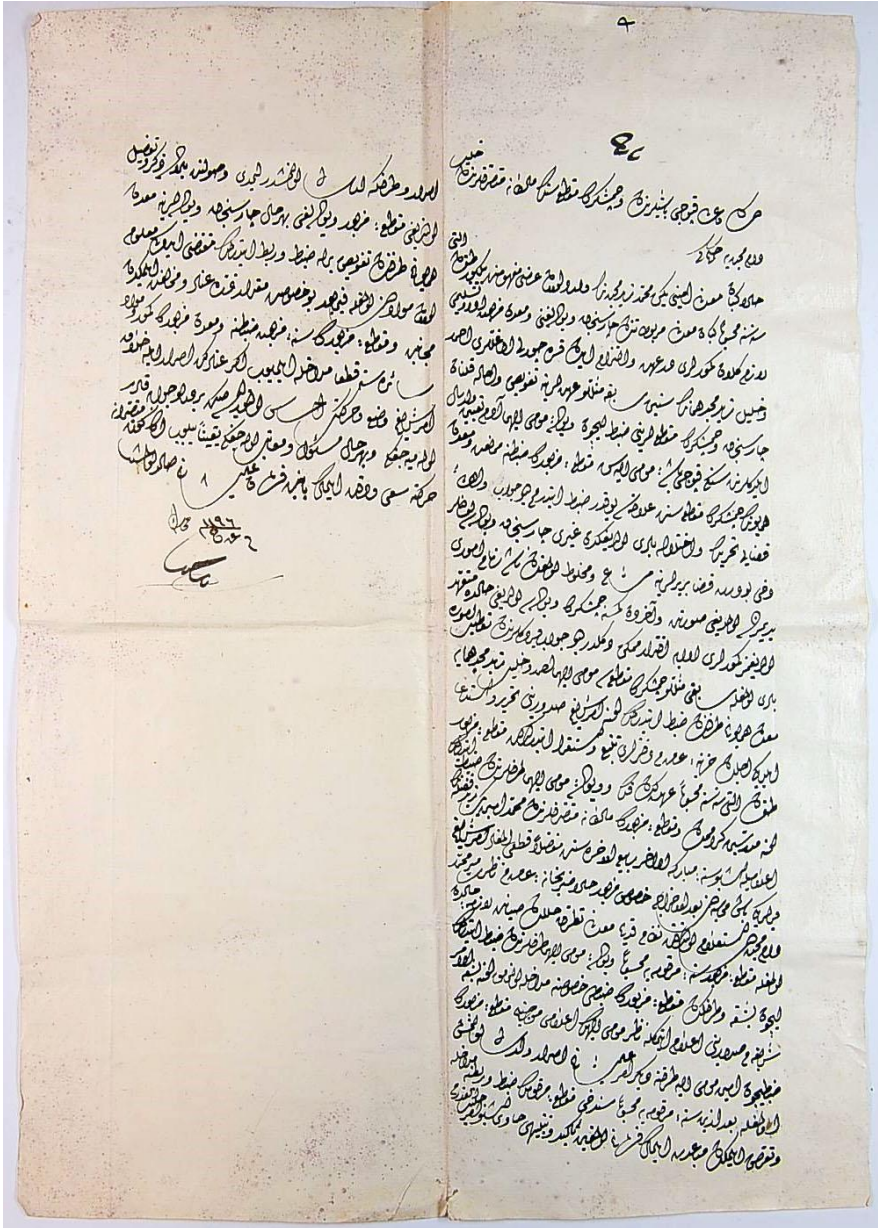
Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011.

VI. İnternet Kaynakları.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kenan>

EKLER

Ek-1. BOA, C.DRB. 41/2007.

(Çemişgezek Mukaatası Mutasarrıfı Halil Ağa'nın refiki Kara Yusufun Sivas Kalesine sürgün edilmesine dair belge)

Ek-2. BOA, HAT.501.24579.

باشاه

قائم مقام باشا

هسب تقريظ و والاعنت رايه لك شهنيد ادراد مذکور نظر و ملامت اولدم ايشدر و ايامت رايه مرسى مدنظره ايتن ادرام اكلور
تقریر کتبه بیايه و طبعه التی در ذره یرمولایه کند و هر ایله مرسد اقامت ایتک اوزره اطلوم اکلور

شوکلو کراسو مرابانو قردتو ولى نعمت افتم

صحب واليسى عی تا قردلريك بوردو و روداينه بر قطعه شقره ماننده حب و چه هنده اولوب مقبجه با فرسايه عال سواره نقي قويدر
ايتن اوله حبيبت زاده قوجاي شريف بكلك وقوع نقي و تقريظ خيلى مرمت اولوب عيال و والره و اولادي مورا اقامت
اولري عييتا بده و كتور اولطرح برشانه و مطرب الحالا و لر قدرنه مرحمت مومى اليه بك الملهه خصوصى مومى اليه مرقنت
انتا سا و نقر اولري و مير مومى اليه دني شنه ايدر نه شايد مرمت اولوش ايوك انها و جريم كز شنه تنك عصفور كلوب عييتا بده
اوله خانهنده عرض و اديله اقامت ايتك شرط اولطه خصوصه مساعفته اراده بولرسى استعا اولموش اولطو زكرا و نك فرسا
عال قيرى لري السؤال مقبول قه راعه زاده لرك عيال و اولاد و نسوباتك مقرا حبيبه بوزا و ق نقل و اسكاندك
خصوصه اراده شنه ايتك بولر نقي هتكامره مومى اليه شريف بكلك نقي مقرا مقبول احمد بكلك باشه بولموش ترصيل
جلود تريز صدور اوله خطه هابونه مرابانقورده موكا برك مومى اليه سيواسه نقي و قمعند اولوش ادر نقي دركنا و قلمش اولطغيت
مير مومى اليه بك شفاسه و روديني ميايه سيواسى قائم مقام مير مومى اليه زكرا كندوب كلوب كوندوش اولري كاعدر ايل بر ايتن نظر
معاليه قورن هابرك بولوب ايتي عرض و تقريظ قلميني و والى مشا رايه بك التام و جبه مير مومى اليه كلوب كندو جانده عييتا
خانهنده اقامت ايتك اوزره اطلوه موفقه اراده مراحماده شهنشاه هيك بولر اوليسه اقتضا ايره امر نقي اصدار اولموش
معاليم عاليك بولر قورن ادر و ناله شوكلو كراسو مرابانو قردتو ولى نعمت افتم باشاه قورن بولر

HAT. 501/24579

(Sivas'a sürgün edilmiş olan Ayıntablı Hamid Paşazade Şerif Bey'in affına dair belge)

Ek-3. BOA, I.MVL. 23/367.

(Sivas'ta sürgünde bulunan Mahmud Bey'in affına dair belge)

Ek-4. BOA, HAT. 307/18155.

دیگر دایمانک هر چه نذر امید عهد بر این بن بناش را به بیعت خانه تر نهد در معلوم علی بن ابراهیم و آنست که بود و چون
 جزا قانوننامه به جویبده تادیبی لازم گشت اولدینده که کو سر برون مستندم خلق شده ادرن ابراهیم علیه السلام
 اولدورجه اولوجده بیعت ابراهیم را لیک رانی تسمیه هوام اولدی

علیه السلام قائلینک که سید ابراهیم قاضی ابراهیم در عودت و عودت
 یولی بی بی خدیجه و تقیم قلمی میر تقی میر تقی میر تقی
 مستند قاضی میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی
 میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی
 میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی
 میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی
 میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی

و خطو عنایو عاقبتو اذقو و الخ کیرلکم اضم حصتم حضرتک
 مقدم نفی و صبرنه اولدینیه تعامه بوشی اولدیه اضرده من بورول بیگی سبوح علی بکاک کیفنده از عطف اول اضرده و بی
 حضرتک طرفده در روز قیامت اولدیه قائمه ظهور عالمیکه بو شو یکه نفا تقیم قلمی اولوب مس لایه حضرتک اولوج میر تقی
 فیما بعد خدای ضار حق و تعجب اولدینده که عود اولدیندی ایشا ایشی ایشی سوی الیه اضرده طرد و تصدیک تقاضای
 اولدینیه و اولدینیه منی بر حال نفی و تغییر اولدیندی بوی باطنی و مس لایه طرفده دخی میر تقی میر تقی میر تقی میر تقی
 بوند بو یه صفت کفایت اولدیندی بدیندی سینه کوزلشیکمه آنا ای اهدنه فرایله خفته کلام اضرده کدی اولدی
 معا کوزلشیکمه اولدینده ارزنجار قلعه سنه بالو سال حبسی ایشی اولدیندی قائمه مذکورده ایشا اولدیندی و بو
 مرقم مقدمه عاکر صوبه افساد کلومجا اولدیندی سو حرکتی تصدیق ایشی اولدینیه نای مرقوم اضرده صلی و جاد
 قوردریدیرده اولدیندی و اولدیندی که حضور صاحبده و تقاضای حضرت اولدیندی حالده میلادی صلی بلک بنده معرفت مذکورده
 مخوفاً اعدای و یا غولجایی ابراهیم اولدیندی مرقم مقدمه طرز کوزلشیک اولدیندی و بی بانه مقدمه تفصیلده
 خیزد اکتاب رسالتی صورتده متباد نظر اولدیندی لایق خیزد ایشی اولدیندی و اولدیندی که اولدیندی و اولدیندی
 اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی اولدیندی

HAT_307/18155

(Erzurum Tabur Binbaşısının Sabık Ali Bey'in Sivas'a sürgün edilmesi ve yolda teşebbüs edilen firar olayın sebebiyle Erzincan Kalesine hapis edildiğine dair belge.)

Ek-5. BOA, A.1MKT.28/86.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

تحت علامه فتوح و کاتبه هبیه معوض کتبه لر بره
 بجهت سالی انفق ایستق در کالودن فن نظار مدیوسل اقله بویه نزلک و کار مضایفه اولوقه بی سرد و بیله ایه اها ایست
 بیضیری عیال داود دیر شولیه بولای مدیس جفته بوز کتبه لر ایلک کایه امانیه طرف کاره نوبت جب داود بیله
 الحانه هذه مضایفه قوت کج ایز اوقصلر اولوقی کروکسته اطرفه شیکه بیه مدیوس بوند قوتله قده نهار مارا کون عهده سرب
 صاوتنه و بیع مودقنه مؤسس اولوقه تقیم و در نیک عدم تقید نونه بیج اوقصلر دن نیکه سلطان اولوقه اصیل بیسته
 نیکه زکته نیک صالیبرگی طرفه نظمی بیج مدی طرفه نیکه کمال نقید و هتیم ایلک و بیله ایست اولوقه اولوقه
 یه محمد بی اعاده و بیع مدی بوند بولای نیکه ز اطرفه و فلا کند اولوقه بوند ایست و کمال محمد بی عهده ایست اولوقه
 هابری تنظیم اولوقه امر نیکه اصضاری مضایفه قریه ایقاه کیک ایست و صلی مرقه دن سلی ایست طرفه کج
 اولوقه اولوقه کتبه ایست و قریه بالتمه مدی کتبه ایست و کاتبه هبیه عهده اولوقه اولوقه اولوقه
 ز فاردن کج و کار ضروره کتبه اولوقه سبیل بوند و بیج قضا نیکه و زیله حیدر ایلک قضا نیکه طرفه نیکه کتبه
 فایر کج ایز سبه امانیه طرفه ملکازد صلی مرقه دن ایست اولوقه نظاردن کج ضروری برض اینه نظره مرقه
 مدی بولوقه نوبت نظاره نایب و بیع مودقنه دن ایست اولوقه ایست کتبه ایست کتبه ایست کتبه ایست کتبه ایست
 طه قید لیکه نقل و بیع عهده بیله نیکه ز اطرفه فلا نیکه صاوتدیرگه خصوص ایجاب ایست قضا ره با بولوقه
 اتمار و در نیکه ایست و عیال و بیع مدی طرفه و هتیم اولوقه در کار ایز بوند بولای نیکه ز ایست قضا نیکه
 طرفه دن اوقصلر نیکه صالیبرگی سبب کاتون اجری اولوقه عهده نیکه نیکه ایست کتبه ایست کتبه ایست
 اصضاری بولوقه ایست و هتیم اولوقه طرفه ایست کتبه ایست کتبه ایست کتبه ایست کتبه ایست

OSMANLI ARŞİVİ	
A.1MKT	
28	86

(Ankara Eyâletinde meydana gelen kıtlıktan dolayı ahalinin Sivas Eyâletine izinsiz olarak göç ettiklerine dair belge.)

HALİL RIFAT PAŞA VE SİVAS VALİLİĞİ

Halil Rifat Pasha And The Governorship Of Sivas

Nurettin Birol *

ÖZET

Halil Rifat Paşa, Osmanlı Devleti'nde bürokrasi kademesinin en altı olan tahrirat kaleminden, en üst makam olan Sadrazamlığa kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. 1827 yılında Selanik vilayetinin Siroz sancağına bağlı Lika köyünde doğdu. Okuduğu tek okul sibyan mektebidir. 16 yaşında kâtip olarak memuriyete başlayarak bürokrasi içinde yetişen Halil Rifat, çeşitli vilayetlerde divan kâtipliği, mektupçuluk, mutasarrıflık, valilik ve sonra dâhiliye nazırlığı ve Sadrazamlık vazifelerinde bulundu. Yetişmesinde özellikle ünlü devlet adamı Mithat Paşa'nın yardım ve desteğini gördü.

Memuriyet hayatındaki en parlak icraatlarını Sivas Valiliği döneminde gerçekleştirdi. Anadolu'da bayındırlık alanında vatandaş-devlet iş birliği ile gerçekleştirdiği çalışmalarla şöhrete ulaştı. XIX.yy.'da yüzlerce vali arasında özellikle yol yapımı konusunda isim bırakan tek şahsiyet Halil Rifat Paşadır. Bir atasözü haline gelen "Gidemediğin yer senin değildir" sözü ona aittir. Dâhiliye nazırlığı ve Sadrazamlığının ilk yıllarında en fazla meşgul olduğu mesele Ermeni isyanlarıydı. II. Abdülhamid döneminde bütün işlerin saraydan yürütüldüğü ve Sadrazamların neredeyse hiçbir rolünün bulunmadığı bir zamanda, yumuşak huyluluğu ve Padişaha sadakati sayesinde 9 Kasım 1901'de vefat edene kadar makamını muhafaza edebilmiştir. Özellikle onun Sivas'ta ulaştırma, bayındırlık, tarım, orman, eğitim ve öğretim alanlarındaki çalışmaları günümüze kadar yüzlerce vali arasında iz bırakan nadir valiler arasında anılmasını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Halil Rifat Paşa, Abdülhamid, Sivas Vilayeti, Vali, Bayındırlık

ABSTRACT

Halil Rifat Pasha is an important statesman, who rose from the official correspondence, which is the lowest step of bureaucracy in The Ottoman State, to

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü

The Grand Viziership which is the optimal office. It is the infant school, that is the only school in which Halil Rıfat educated, who was born in the village of Lika depended on Siroz Sanjak of Salonica Province in 1827. Halil Rıfat, who educated in bureaucracy by beginning appointment by a clerk at 16 years old, made the Divan Clerkship, office, ownership, governorship and then The Ministry of the Interior and The Grand Viziership in the different provinces. In his development, he took the support and aid of Mithat Pasha, the famous statesman especially.

In his appointment life, he realized the most brilliant activities in the life of civil service during the governorship of Sivas. He had the reputation with the activities which were realized with the state-citizen cooperation in the area of prosperity in the Anatolia. In the 19th century, Rıfat Pasha is only person who became famous in the subject of the road building, especially, among the hundreds of governors. The sentence of "The place which you can not go isn't yours", Which is a proverb, belongs to him. In the first years of his Ministry of Interior and The Grand Viziership, the matter, which kept at most busy to him, was the Armenian rebellions. In the period of Abdulhamid the second, he could protect his official place until he died on November 9, 1901 by the support of his loyalty to sovereign and his tenderheartedness when The Grand Viziers had a role less and all the jobs were applied from Place. Especially in Sivas, his studies in the fields of transportation, public works, agriculture, forestry, education and training have made him one of the rare governors who left their mark among hundreds of governors.

Keywords: Halil Rıfat Pasha, Abdulhamid, Sivas Province, Governor, Prosperity,

GİRİŞ

Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliğine Tayinine Kadarki Vazifeleri

a. Çocukluğu Eğitimi ve İlk Memuriyetleri

Halil Rıfat Paşa, Osmanlı Devleti'nde bürokrasi kademesinin en altı olan tahrirat kaleminden, en üst makam olan Sadrazamlığa kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır.

27 Ekim 1827'de Selânik Vilâyeti'nin Siroz Sancağı'na bağlı Lika köyünde dünyaya geldi¹. Üç yaşında ailesinin Siroz'a taşınması üzerine buradaki Sıbyan mektebinde eğitime başladı. Okuduğu tek okul da memleketindeki sıbyan mektebidir.

¹ BOA.(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), SAD. (Sicill-i Ahvâl Defteri), I/I, s. 50; İbnü'l Emin Mahmut Kemal İnal, Son Sadrazamlar,III, İstanbul 1969, s. 1535.

İlk memuriyetine 1843'de 16 yaşında kâtip olarak Siroz Tahrirat Kalemünde maaşsız olarak çalışarak başladı². Burada kitabet ve hükümete ait muameleleri öğrenmeye çalıştı ve emsalleri arasında kısa zamanda kendini gösterdi³.

Üç sene sonra kendisine 100 kuruş maaş verildi⁴. Dördüncü sene maaşı 150 kuruşa çıktı⁵. 1848-50 arası Selânik'te, Tahrirat ve Meclis kalemlerinde çalıştı. Daha sonra bazı valilerin divan kâtibi olarak; Vidin ve Yanya vilâyetlerinde bulundu. 1852'de Muhasebe-i Maliye Meclis-i Mazbata odasında altı ay çalıştıktan sonra, 1860'a kadar Edirne, Harput, Erzurum vilâyetlerinde divan kâtipliğinde bulundu. Aynı yıl Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hulefasından oldu. Ertesi yıl yine divan kâtibi olarak Silistre'ye gönderildi. 1864'de 3.000 kuruş maaşla Tuna Vilâyeti Meclis İdare Başkâtipliği'ne, üç ay sonra da Tuna Valisi Mithat Paşa'nın tavsiyesiyle 7.500 kuruş maaşla Tuna Mektupçuluğu'na tayin olundu⁶. Bu yıllar Halil Rifat'ın hızla terfî ettiği ve itibarının arttığı dönemlerdir. Nitekim bu gayretleri sayesinde, 1855'de "*Sâlise*", 1865'de "*Saniye Sınıf-ı Sâlisi*" ve 1867'de "*Mütemayiz*" rütbelerini aldı⁷.

b. Mutasarrıflıkları

Halil Rifat 1 Kasım 1868'de 12.500 kuruş maaşla Varna mutasarrıflığına tayin edildi⁸. 18 Eylül 1869'da 14.300 kuruş maaşla Tırhala Mutasarrıflığı'na tayin edildi⁹. 3 Temmuz 1873'de de 10.000 kuruş maaşla Vidin mutasarrıflığına tayin edildi¹⁰.

Mutasarrıflığı esnasında karşılaştığı en önemli problemler; Bulgarların bağımsızlık mücadelesinde bir adım gördükleri Kilise problemleri ve eksharlık mücadelesi, Rum eşkıyaları ile mücadele ve en önemlisi de Kırım ve Kafkas muhacirlerinin bölgeye iskânları meseleleri idi. 1868'den 1876 tarihleri arasındaki mutasarrıflıklarının en başarılı dönemi Tırhala ve

² BOA, SAD., I/I, s. 50.

³ İbnü'l Emin, a.g.e.III, s. 1559.

⁴ İbnü'l Emin, a.g.e.III, s. 1536.

⁵ BOA, SAD., I/I, s. 50.

⁶ BOA, SAD., I/I, s. 50; İbnü'l Emin, a.g.e.III, s. 1536; Atilla Çetin "Halil Rifat Paşa" DİA., XV, İstanbul 1997, s. 327; A. Birinci - A. T. Alkan, a.g.m. s. 97-98; Mehmet Aldan, İz Birakan Mülki İdare Âmirleri, Ankara 1990, s. 85.

⁷ BOA, SAD., I/I, s. 50.

⁸ BOA, SAD., I/I, s. 50; İbnü'l Emin, a.g.e.III, s. 1536.

⁹ BOA, SAD., I/I, s. 50; İbnü'l Emin, a.g.e. III, s. 1536.

¹⁰ BOA, SAD., I/I, s. 50 ; İbnü'l Emin, a.g.e.III, s. 1536.

Vidin’de geçmişti. Zira, 15 Haziran 1871’de “Üçüncü Rütbe Mecidiye Nişanı” verilmiştir¹¹.

c. İlk Valilikleri

II. Abdülhamid’in tahta geçtiği 31 Ağustos 1876’dan bir süre sonra, 49 yaşında “Rumeli Beylerbeyliği” payesi verilerek “Paşa” unvanına nail oldu. Bir müddet sonra da Mithat Paşa’nın tavsiyesiyle 13 Eylül 1876’da 25.000 kuruş maaşla Tuna valiliğine tayin edildi¹². Ancak, Halil Rifat Paşa 5 Şubat 1877’de henüz beş ay bile olmadan Tuna valiliğinden alındı.¹³ Önce Halep valiliğine, iki gün sonra da 40.000 kuruş maaşla Kosova valiliğine tayin edildi¹⁴. Bu sırada Osmanlı-Rus Savaşı henüz başlamamıştı. O, Berlin Antlaşması görüşmeleri devam ettiği tarihlere kadar burada bulundu.

Savaşın bütün ağır şartlarına rağmen, alınan tedbirler sayesinde Ayastefanos Antlaşmasına kadar Kosova’nın Sırp tarafından işgaline fırsat verilmedi. Ancak, Antlaşmanın 15. maddesine göre; Kosova ile ilgili özel bir nizamnamenin uygulanması istenmişti¹⁵. Savaşın sona ermesinden sonra ise, bölgede toplanan yüzbinlerce muhacir için komisyonlar tertip edilerek bir kısmı Anadolu’ya sevk edilirken bir kısmı da bölgeye yerleştirilmiştir¹⁶.

Savaşın sona ermesinden sonra, muhacirlerin problemleri ve Arnavutlar arasındaki hareketlenmeler ve şartların ağırlaşması gibi nedenlerle 12 Haziran 1878’de Babîlî’ye gönderdiği telgrafla valilikten affını talep etmiş ve bu isteği uygun görülerek 25 Haziran 1878’de Kosova valiliğinden alınmıştır¹⁷.

¹¹ BOA, İ. Dh. 44071-2, BOA, SAD., I/I, s. 50

¹² BOA, SAD., I/I, s.50; BOA., İ.Dh. 50.987. *Rumeli Beylerbeyliği*: Tanzimattan sonra büyük mülkî rütbelerden birinin adıdır. Bu rütbeyi alana “Paşa” denilir ve elkâb olarak da “Saadetlü Efendim Hazretleri” tâbiri kullanılırdı. (Mehmet Zeki Pakalın Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1983 s.57.

¹³ Bunun sebebi de tayininde olduğu gibi Mithat Paşa ile olan yakınlığıdır. Çünkü aynı gün Mithat Paşa da Sadrazamlıktan azledilmişti. (Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VIII, Ankara 1983, s. 302.)

¹⁴ BOA., SAD., I/I, s. 50; M. Z. Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli VIII, (T.T.K. Kütüphanesi yazma eser) , s. 1877; İbnül Emin,a.g.e.III, s. 1436. Halil Rifat Paşa’nın Halep valiliğine tayin edildiği tarihte Kosova vilâyetine de Kâmil Paşa tayin edilmişti. Bir gün sonra Kâmil Paşa’ya gönderilen yazıda, Halil Rifat Paşa ile yerlerinin değiştirileceği bildirilmiş ve 7 Şubat 1877 tarihli irade ile de bu beyaîş tasdik edilmişti. BOA.,Y.E.E. (Yıldız Esas Evrak) Kâmil Paşa Ev. Ek. 86/1-25; BOA., İ. Dh. 60 566.

¹⁵ M. Celaleddin Paşa, Mir’at-ı Hakikat (Haz. İsmet Miroğlu) İstanbul 1983. s.578,691; Münir Aktepe, “Kosova” İ.A. (İslâm Ansiklopedisi) VI, s.874.

¹⁶ Nedim İpek,Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1880), Ankara 1994. s.49, 174-175.

¹⁷ BOA., İ.Dh., 62644.

Kosova valiliğinden alındıktan sonra Sadrazam Saffet Paşa'nın tavsiyesiyle¹⁸, 3 Temmuz 1878'de 25 000 kuruş maaşla boş bulunan Selânik valiliğine tayin edildi¹⁹. İki seneye yakın vazife yaptığı bu vilâyette, Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaralarını sarmak için muhâcirlere yardım etmeye çalıştı.

“Selânik'te eşkiya çeteleri zuhuriyle idare-i vilâyet kesb-i ehemmiyet eylemesinden ve kendisinin izhar-ı acz ile ba telgrafla istifa etmesinden nâşi 28 Şubat 1880 günü Selânik valiliğinden azl olunarak 27 Kasım 1880 günü 10.000 kuruş maaş ile Umur-u Nafia Komisyonu azalığına tayin edildi”²⁰ kaydı konulmuştur. Daha sonra Sadrazamlığı döneminde 4 Mayıs 1896'da Padişaha sunduğu arzıda ise Selânik valiliğinden istifasını o tarihlerde Sadrazam olan Said Paşa ile geçinememesine bağlamıştır²¹.

Umûr-ı Nafia Komisyonu azası olarak çalıştığı esnada bir ara Trablusgarp valiliğine tayini düşünülerek, Sadrazam tarafından burayı idare edebilecek beş muktedir vali arasında ismi sayılmışsa da daha sonra tayininden vazgeçilmişti²².

9 Ocak 1882'de 17.000 kuruş maaş ile Sivas valiliğine tayin edildi.²³

I. BÖLÜM

Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliğine Tayini

Halil Rıfat Paşa 28 Şubat 1880 tarihinde yukarıda görüldüğü üzere Selânik Valiliği'nden azledilmesinden tam dokuz ay sonra 28 Kasım 1880 (H. 24 Z 1297-R.14 T. Sâni 1296) tarihinde 10.000 kuruş maaş ile Umûr-ı Nafia Komisyonu azalığına tayin edilmiştir²⁴.

Halil Rıfat Paşa bu vazifede; 9 Ocak 1882 tarihinde Sivas Valiliği'ne tayin edilinceye kadar, yaklaşık bir sene iki buçuk ay kadar çalıştı. Özellikle Sivas'ta büyük bir şöret sahibi olmasını sağlayan en önemli icraatlarının bayındırlık alanında olduğunu düşünürsek bu komisyonda çok şeyler öğrendiğini, bilgi ve tecrübesini artırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Halil Rıfat Paşa, Nafia Komisyonu azalığından Sivas Valiliği'ne tayininden iki ay önce, Trablusgarp Valisi Nazif Paşa'nın görevinden alınması

¹⁸ BOA., İ.Dh., 62691 ve 62730.

¹⁹ BOA., SAD.,I/I, s. 50; M. Z. Pakalın, a.g.e. VIII, s. 1877; İbnü'l Emin,a.g.e. III, s. 1536.

²⁰ BOA., SAD.,I/I, s. 50; M. Z. Pakalın, a.g.e. VIII, s. 1877.

²¹ İbnül Emin, a.g.e.III, s. 1537-1582.

²² BOA. Y.A.Hus. (Yıldız Tasnifi Sadaret Hususî Mâruzat Evrakı), 168/113.

²³ BOA., SAD.,I/I, s. 50; M. Z. Pakalın, a.g.e.VIII, s. 1877; İbnü'l Emin,a.g.e. III, s. 1537.

²⁴ BOA., Sicill-i Ahval I/I, s. 50; M. Z. Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli VIII, s. 1877. Umûr-ı Nafia Komisyonu: Nafia Nezaretî'ne bağlı bir komisyon olup, Osmanlı Devleti'ndeki bayındırlıkla ilgili yapılması düşünülen icraatların değerlendirildiği bir komisyondur.

üzerine buraya ehliyetli bir vali tayin edilmesi için, Padişah II. Abdülhamid, Sadrazam Said Paşa'dan Trablusgarb'ı idare edebilecek tecrübeye sahip valilerin listesini istedi. Sadrazam'ın 6 Kasım 1881 (R. 25 T. Evvel 1297) tarihinde Padişah'a takdim ettiği muktedir beş vali arasında, Halil Rıfat Paşa'nın da adı vardır²⁵. Ancak Padişah bu beş isim arasından, bir gün sonra Ahmet Rasim Paşa'yı Trablusgarp Valiliği'ne tayin etti²⁶. Halil Rıfat Paşa ise iki ay sonra 9 Ocak 1882 (H. 19 S 1299-R. 29 K. Evvel 1297) tarihinde 17.000 kuruş maaş ile Sivas Valiliği'ne tayin edildi.²⁷

Bu arada Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'a tayinine sebep olan başka bir olay şöyle gelişti; 1880 yılında İngiliz Başkonsolosu Sir Charles Wilson'un Sivas'a gelişi ve kışkırtmaları Ermenileri hareketlendirmişti. O zamanki Sivas Valisi Hakkı Paşa bu durumu Babîâlî'ye bildirerek hükümetin dikkatini çekti. Nihayet 21 Ekim 1880 tarihinde Hacı İskender Ağa adlı zengin bir Ermeni'nin soyularak öldürülmesini fırsat bilen Ermeniler 23 Ekim 1880 tarihinde bir gösteri yaparak vali konağını taşılayıp zaptiyelerle de çatıştılar. Daha sonra duruma hâkim olan emniyet kuvvetleri olaylara karışanları tutukladılar. Bunlar yargılanarak 10 Mart 1881 tarihinde 15 kişi, iki ay ile bir yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldılar. Bu arada İngiltere Başkonsolos Vekili M. Richards, Ermenilerin avukatlığını yaparak savcüyü ve valiyi görevden aldırarak için Babîâlî'ye baskı yaptı. Bu baskılar uzun bir süre devam etti.

İngiliz Büyükelçiliği'nin Babîâlî üzerindeki sözlü ve yazılı ağır baskıları sonucunda Sivas Valisi İsmail Hakkı Paşa görevinden alındı. Böylece Sivas Ermenilerinin istediği olmuştu. Babîâlî İngiliz baskısına boyun eğmiş ve Sivas savcısını ve valisini feda etmek zorunda kalmıştır²⁸.

İşte Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliği'ne tayini bu olaydan sonra olmuştur. Halil Rıfat Paşa bu vazifede 27 Eylül 1885 tarihinde Aydın Valiliği'ne tayinine kadar 4 yıla yakın çalıştı. Halil Rıfat Paşa'nın sadrazamlığı da dâhil, en parlak memuriyeti Sivas'ta geçmiştir.

²⁵ BOA. Y.A.Hus. 168/113.

²⁶ BOA. İ.Dh. 67489.

²⁷ BOA., Sicill-i Ahval I/I, s. 50; M. Z. Pakalın, Sicill-i Osmanî Zeyli VIII, s. 1877; İbnü'l Emin, Son Sadrazamlar III, s. 1537.

²⁸ Bilal Şimşir, "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti" Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan 1985) Sivas 1986, s. 81-93. Osman Karabıyık, Türk Ermeni Münasebetlerinin Dünü Bugünü, İstanbul 1984, s. 79-80; Mehmet Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi. İstanbul. 1976, s. 185-190.

Paşa, Sivas Valisi olduğu zaman 35 seneye yakın bir idarecilik tecrübesine sahipti. Diğer taraftan daha önce hizmet verdiği vilâyetlere nispetle Sivas, bilhassa alt yapı hizmetlerine susamış bir belde idi.

II. BÖLÜM

19. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilâyeti

a. Coğrafi Konumu

Sivas, Anadolu'nun en büyük vilâyetlerinden olup kuzeyinde Trabzon, doğusunda Erzurum, güney-doğusunda Mamûratü'l-aziz, güneyinde Halep ve Adana, batısında Ankara, kuzey-batısında Kastamonu Vilâyetleriyle çevrilidir²⁹. 1864 Vilâyet Nizamnâmesi ile yeniden düzenlenen Sivas Vilâyeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Şark-î Karahisar sancaklarına ayrılmıştı³⁰. Sivas Vilâyeti'nin yüzölçümü, 83.700 kilometrekare civarında idi³¹. Sancaklara göre ise; Sivas: 39.450, Amasya: 24.450, Tokat: 10.000 ve Şark-î Karahisar: 9.800 km² yüz ölçüme sahipti³².

b. İdari Taksimatı

1864 Vilâyet nizamnamesine göre, Sivas Vilâyeti idarî yönden aşağıdaki sancak ve kazalara ayrılmıştı:³³

²⁹ Şemseddin Sami, Kâmusu'l-Âlâm IV, İstanbul 1894-1311, s. 2794; Ali Tevfik, Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası III, İstanbul 1318, s. 386.

³⁰ Besim Darkot, "Sivas" İ.A. X, İstanbul 1971, s. 574.

³¹ Vital Cuinet, La Turquie D'asie I, Paris 1892, s. 613; Ş. Sami, Kâmusu'l-Âlâm IV, s. 2794.

³² Ş. Sami, Kâmusu'l-Âlâm IV, s. 2798.

³³ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 333-340; V. Cuinet, La Turquie D'asie I, s. 614; Ş. Sami, Kâmusu'l-Âlâm IV, s.2798; Ali Tevfik, Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası III, s.386. Kaza merkezleri, Nahiye ve köy sayıları Cuinet'den alınmıştır. Ali Birinci'ye göre; Karahisar-ı Şarkî Sancağı'na bağlı Hamidiye Kazası'nun yeri ve şimdiki adı ile ilgili farklı görüşler vardır. Ali Birinci'ye göre şimdiki Reşadiye'nin eski adıdır ve ismi sonradan Reşadiye olarak değiştirilmiştir. Değişikliğin II. Meşrutiyeti müteakiben yapılmış olması muhtemeldir. (A. Birinci-A. T. Alkan, "Halil Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti." 113, 12. Nolu dipnot.) Ancak Şebinkarahisar hakkında eser veren H. Tahsin Okutan'a göre ise Hamidiye şimdiki Mesudiye'dir. Bu tarihlerde Melet Irmağı kenarında Pazar yeri mevkiinde yeniden bir şehir kurularak kaza teşkilatına tabi tutulmuş ve buraya Hamidiye adı verilmiştir. Hamidiye adı Meşrutiyetten sonra Mesudiye'ye çevrilmiştir. (Hasan Tahsin Okutan, Şebinkarahisar ve civarı Coğrafya, Tarih, Kültür ve Folkloru. Giresun 1944, s. 179.) Cuinet'in eserinin Sivas bölümünün başında haritada Hamidiye şimdiki Mesudiye ilçesine yakın bir yerde Melet Irmağı kenarında gösteriliyor. Aynı haritada Alucra'nun merkezi Mesudiye ise şimdiki Alucra kazasının bulunduğu yer olarak gösterilmiştir. Salnâmede yollar ve nehirlerle ilgili verilen bilgilere göre ise Hamidiye şimdiki Mesudiye'nin bulunduğu yerdir.(Sivas Salnâmesi, 1302, s. 314,408.)

SANCAK	KAZA	KAZA MERKEZİ	NAHİYE	KÖY
I SİVAS Merkez Sancak	Sivas	Sivas	16	171
	Koçkiri	Zara	16	248
	Divriği	Divriği	9	125
	Tunus	Şarkışla	15	123
	Gürün	Gürün	5	38
	Darende	Darende	6	20
	Hafik	Koçhisar	16	175
	Yıldızeli	Yenihan	10	123
	Aziziye	Aziziye	30	282
II TOKAT	Tokat	Tokat	20	350
	Erbaa	Erbaa	7	125
	Zile	Zile	9	600
	Niksar	Niksar	9	80
III AMASYA	Amasya	Amasya	12	251
	Merzifon	Merzifon	4	165
	Vezirköprü	Vezirköprü	8	135
	Osmancık	Osmancık	5	100
	Gümüşhacıköy	Gümüşhacıköy	6	80
	Lâdik	Lâdik	5	195
	Havza	Havza	4	140
	Mecitözü	Mecitözü	7	135
IV KARAHİSAR-I ŞARKÎ	Karahisar-ı Şarkî	Karahisar-ı Şarkî	6	365
	Hamidiye	Mesudiye	10	247
	Koyulhisar	Koyulhisar	10	161
	Suşehri	Endires	6	170
	Alucra	Alucra	6	130
	Toplam: 4 sancak	26 kaza		257 nahiye

c. Nüfus

Sivas Vilâyeti'nin nüfusuna gelince 1302 Salnâmesi'nde; salnâmenin yazıldığı tarihlerde tahririn devam ettiğini bu yüzden ayrıntılı bilgi verilemeyeceği belirtilmiş olmasına rağmen, vilâyetin erkek-kadın toplam nüfusunun 900.000 civarında olduğu ve bu nüfusun 150.000'i Ermeni ve Rum, 750.000'i de Müslüman olduğu kaydedilmiştir³⁴. Daha sonra bu tahririn tamamlandığı anlaşılıyor. Zira Sivas vilâyetinin nüfusu muhâcirlerin bir kısmı hariç, sancaklara göre 1304 Salnâmesinde şu şekilde verilmektedir³⁵.

³⁴ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 440.

³⁵ Sivas Salnâmesi 1304. s.142.

Sancak	Müslüman Erkek	Müslüman Kadın	Gayr-i Müslim Erkek	Gayr-i Müslim Kadın	Toplam nüfus
Sivas	155 920	143 317	38 135	35 861	373 233
Amasya	87 562	87 697	12 027	12 915	193 201
Tokat	84 454	73 735	12 472	11 090	181 751
Şark-î Karahisar	50 944	42 406	16 352	13 378	123 080
Genel Toplam	378 880	381 555	80 956	83 144	871 165

Ancak Vital Cuinet, nüfus hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Salnâme'nin yazıldığı 1885 yılında tahririn devam ettiği şeklindeki bilgilerden anladığımıza göre bu tahririn bir-iki sene içerisinde tamamlanmış olabileceğini hesap edersek, Cuinet'in bu tahrirdeki bilgileri almış olması muhtemeldir. Cuinet'e, göre Sivas Vilâyeti'nin sancak ve kazalarının Müslüman ve Hıristiyan nüfus dağılımı şöyledir:

Sancaklar	Kazalar	Müslüman (Türk)		Ermeni			Rum	Toplam
		Sünni	Şii	Gregoryen	Protestan	Katolik		
SIVAS	Sivas	57447	28724	11356	3783	1894	8515	111719
	Koçkiri	27378	13688	7506	2502	1250	5629	57953
	Divriği	24520	12261	5385	1796	900	4045	48907
	Tunus	39056	19529	3114	1038	518	2334	65589
	Gürün	13950	6975	2577	859	429	1932	26722
	Darende	14116	7058	2662	888	443	1996	27162
	Hafik	37349	18674	4330	1443	721	3246	65763
	Yıldızeli	27534	13766	3820	1274	637	2865	49896
	Aziziye	59460	29729	1829	610	304	1371	98303
	Toplam	300.810	150404	42579	14193	7096	31933	547015
TOKAT	Tokat	41250	20625	13266	1760	440	5159	82500
	Erbaa	20900	10450	6651	870	316	2613	41800
	Zile	28600	14300	8789	1551	385	3575	57200
	Niksar	10450	5225	3192	559	140	1334	20900
	Toplam	101200	50600	31898	4740	1281	12681	202400

AMASYA	Amasya	23000	16000	11000	1400	240	3000	63640
	Merzifon	16000	8000	5000	700	120	1200	31020
	Vezirköprü	13000	6500	3000	500	120	1000	24120
	Osmancık	13000	7000	7300	540	120	980	28940
	G.hacıköy	11670	5335	6370	530	112	940	24957
	Lâdik	21330	10665	7330	930	160	2000	42415
	Havza	12500	6300	2000	450	110	960	22320
	Mecitözü	12500	6200	2000	450	118	920	22188
	Toplam	132000	66000	44000	5500	1100	11000	259600
ŞARKİ KARAHİSAR	Ş.Karahisar	6000	3000	3000	1500	300	5000	18800
	Hamidiye	5000	2500	2100	1200	200	3900	14900
	Koyulhisar	4890	2500	1982	1100	168	3852	14492
	Suşehri	4900	2600	2000	1500	170	3751	14921
	Alucra	4880	2230	1964	700	162	3951	13887
	Toplam	25670	12830	11046	6000	1000	20454	77000
GENEL TOPLAM	559680	279834	129523	30433	10477	76068	1086015	

Vilâyetin merkezi olan Sivas Şehri'nin nüfusu ise Cuinet'e göre 32.503 Müslüman (Türk), 9.189 Ermeni ve 1.529 Rum olmak üzere 43.122 kişidir³⁶. Şemseddin Sami'ye göre ise; "ahali 30.000 kişiden ibaret olup 4-5 bini Ermeni ve kûsûru kâmilen Müslüman'dır"³⁷.

Bundan başka 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi başta Çerkesler olmak üzere vilâyet topraklarına birçok muhâcir iskân edilmiştir. En ufak ayrıntıyı dahi veren Cuinet'te muhâcirlerin nüfusuna rastlayamadık. Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrası İstanbul'dan ve Karadeniz sahillerinden vilâyete muhâcir sevk edilmiştir. 1891 yılına kadar İstanbul'dan Sivas'a 9745 kişi gönderilmiştir. Öte yandan, 1879 yılında Amasya'nın Merzifon Kazası'nda 10.000, Tokat Sancağı'nda 9.081 erkek muhâcir mevcuttur. Bu muhâcirler iskân memurları ve hususî komisyonlar vasıtasıyla iskân edilmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetlere karşı çıkan Tokat Sancağı'nın Müslüman ve Hıristiyan ahâlî temsilcileri, 1878 yılında İstanbul'a çektikleri telgraflarla Tokat dâhilinde muhâcir iskânı çalışmalarının durdurulmasını istemişlerdir.

Tespit edildiği kadar Suşehri'nde 400 (91 hane), Vezirköprü'de 1.031 (235 hane), Merzifon'da 504 (209 hane) ve Amasya Sancağı'nda 1.239 (308 hane) kişi yerleştirilmiş durumdadır. Amasya'nın Selimiye, Ağyazı, Boğaz mahalleleri ile Gümüşhacıköy'ün Beylikçayırı mahallesi muhâcirler tarafından teşkil edilmiştir³⁸.

³⁶ V. Cuinet, a.g.e., s. 665.

³⁷ Ş. Sami, Kâmusu'l-Âlâm IV, s. 2793.

³⁸ N. İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçmenleri, s. 205.

1880’de Sivas Ermeni piskoposu tarafından yapılan nüfus istatistiği-göre Sivas Vilâyeti’nde 694.437’i Müslüman ve 201.245’i Gayr-ı Müslim olmak üzere toplam 895.682 nüfus barınmaktaydı³⁹.

d. Ekonomi ve Ticareti

Vilâyetin ekonomik durumuna gelince; Salnâmeye göre: “*Sivas Vilâyeti’nin ekseriyet üzere mahsulâtı buğday ve arpaya münhasır olup Amasya ve Tokat Sancaklarında mısır yetiştirilir. Vilâyet’in toplam mahsulâtı 10 milyon kile olup bunun 1/3 İstanbul’a, 1/3 diğer vilâyetlere satılır. Geriye kalan 1/3’ü vilâyette tüketilir.*

Vilâyette 1.864.741 koyun ve keçi, 300.000 büyükbaş hayvan tahminen mevcuttur”⁴⁰. Cuinet, vilâyetin geçim kaynakları kısmında, ziraat ve hayvancılıktan bahisle şöyle diyor: “*Yörenin en önemli geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Ziraat Nezaretî’nin teşvikleri ve Padişah’ın irâdesi gereği, şehir merkezi yakınında Sivas-Tokat şosesi civarında bir çiftlik kurulmuştur. Bu çiftlikte hayvan yetiştirildiği gibi, çiftçilere modern ziraat kuralları öğretilir*”⁴¹.

Vilâyette kömür, bakır, simli kurşun, şap ve emsali maden çok ise de bunlardan: Şark-î Karahisar’da simli kurşun ve şap, Amasya’nın Gümüşhacıköy Kasabasında simli kurşun madenleri işletilmektedir⁴².

Sanayiî (Orta ve Doğu Anadolu vilâyetlerine nazaran) pek ileri seviyede olup, her ne kadar fabrika yoksa da, evlerde erkekler ve kadınlar tarafından basit tezgâhlarla dokuma yapılmaktadır. Merkez sancak ve civarında güzel kilimler ve çoraplar yapılır. Sivas Şehri’nden senede 500.000 çift çorap ihraç edilmektedir. Koçgiri Kazası’nın merkezinde (Zara’da) çok güzel kendine özgü kilimler imâl edilirdi. Sivas Şehri’nde eskiden beri İran ve Horasan tarzında mükemmel halılar imâl edilmektedir. Cuinet sadece halıdan yılda 185.000 franklık gelir elde edildiğinden bahsetmektedir. Gürün’de Avrupa’dan gelen yün ipliğinden yorgan yüzleri, perde-

³⁹ Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul 2003. s.74. Daha ayrıntılı bilgi için, 1881/82-1893 nüfus istatistiği rakamları için bkz. a.g.e. s.176-177

⁴⁰ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 441. Kile: “*Hububat ölçęi olarak kullanılan bir tabirdir. Muhtelif nev’ileri vardı. İstanbul kilesi, İbrail kilesi... vs. Kilelerin miktarları da birbirlerinden farklı idi. İstanbul kilesi zahirenin cinsine göre 18-20 okka, ortalama 25 kilo, İbrail kilesi ise 70-80 okka ortalama 100 kilo idi.* (M.Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. II. s.281)

⁴¹ V. Cuinet, La Turquie D’asie I, s. 676. Yukarıda zikredilen ve her vilayet merkezinde kurulması Padişahın 28 Kanun-i sâni 1304 tarihli irâdesi gereği olan “numune çiftliliği” bu gün hala Sivas’ta mevcut olup “aygır deposu” olarak hizmet vermektedir. (Adnan Mahiroğulları, “Cuinet’in notlarıyla 110 Yıl Önce Sivas” Tarih ve Medeniyet, Sayı:15, Mayıs 1995 s. 60.)

⁴² Sivas Salnâmesi, 1302, s. 441.

lik ve döşemelikler yapıp İstanbul'a dahi gönderiliyordu. Bıçak imâlatı günümüzde olduğu gibi, o devirde de meşhurdu. Ayrıca cerrahiye ait bıçak ve alet de imâl ediliyordu. Cuinet'e göre cerrahiye ait bıçaklar Avrupa modelinde ve daha mükemmel yapılmaktaydı. Bundan başka kuyumculukta da ileri olup gümüşten sigaralık ve tütün kutusu gibi şeyler de yapılıyordu. Sivas ve Tokat arasında Halil Rıfat Paşa tarafından yaptırılan ve iki hidrolik motorla çalışan un değirmeni Anadolu'nun en mükemmel un fabrikası olup İstanbul'da aranılan en kaliteli unu üretiyordu. Amasya ve Merzifon'da ipliği Avrupa'dan getirilerek dokuma yapılıyordu. Buna ait Amasya'da 3.000 ve Merzifon'da 2.500 tezgâh vardı. Tokat Sancağı'nın en önemli üretimlerinden biri kumaş ve yazma üzerine basma ve boyama işi idi. Bununla ilgili olarak Tokat'ta yedi fabrikada yüzlerce işçi çalışıyordu. Şark-î Karahisar'da da dokumacılık yapıldığı gibi çevrede çok satılan ve yöreye has "Manosa" adı verilen bir tür kumaş dokunmaktadır.⁴³

Şark-î Karahisar ve Tokat'ta maden işleme atölyeleri bulunmaktaydı. Özellikle Halil Rıfat Paşa'nın yol yaptırmasıyla buradan imal edilmiş vaziyette demir ve bakır Karadeniz'e gönderiliyordu. Ergani'den gelen bakırlar ise Tokat'ta 300 işçinin çalıştığı atölyelerde ma'mul eşyalar haline gelmekteydi.

Cuinet'e göre; Sivas, Tokat, Amasya ve Karahisar'dan yıllık olarak tahıl, bal, pekmez, küçük ve büyük baş hayvanlar ve endüstri üretim mâmüllerinin toplam ihracatı 12.652.005 franktı. Bunun içerisinde Sivas Sancağı'nın payı 2.028.010 franktı. En yüksek pay 6.432.600 frank ile Amasya Sancağı'na aittir. İthalatı ise demir, bakır, boya, şeker, gaz, petrol, alkol ve benzeri maddelerdir. Vilâyetin toplam ithalatı 5.276.027 franktı. Bunun içerisinde sadece Sivas Sancağı'nın payı 2.118.070 franktı⁴⁴.

Şemsaddin Sami'ye göre vilâyetin yıllık ihracatı 200.000 ve ithalatı 225.000 Osmanlı lirası miktarında idi⁴⁵ Salnâmeye göre, Vilâyetin varidat ve mesarifi ise Halil Rıfat Paşa'nın valiliği zamanında (1300/1883) yılındaki tespite göre; *varidatı*: 24.754.751 kuruş, *masrafı*: 14.679.883 kuruştan ibarettir⁴⁶.

⁴³ Deniz Akpınar, Nurettin Birol; "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sivas Vilâyeti'nde Dokuma Sektörü ve Gelişimi " C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, C.16, Sayı: 2, Ekim 2015 (SS.215-238) s.217-219

⁴⁴ V.Cuinet, La Turquie D'asie I, s.650-665 Cuinet'e göre bu tarihlerde 1 lira:23 frank idi.(V.Cuinet. a.g.e. III, s.408)

⁴⁵ Ş.Sami, Kâmusu'l Âlâm IV, s.2797

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sivas Salnâmesi, 1302, s. 339-340.

III. BÖLÜM

Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Vilâyetindeki İcraatı

a. Bayındırlık Alanında Yaptığı Çalışmalar

1. Vilâyet Yollarının Yapımı

Halil Rıfat Paşa, uzun süren memuriyet hayatında, en fazla Sivas Vilâyeti'nde yaptırdığı yollar ile şöhrete ulaşmıştır. Bir atasözü haline gelen "*Gidemediğin yer senin değildir*" sözü ona aittir.

II. Abdülhamid devrinde yüzlerce vali arasında yol konusunda, Sivas'ta yaptırdığı yollar ile isim bırakan tek Vali Halil Rıfat Paşa'dır⁴⁷. Bu yüzden kendisi "*kara yolcuların piri*" olarak kabul edilmiştir⁴⁸.

Osmanlı Devleti yol konusu ile meşgul olmayı, ilk defa olarak 1856 Islahat Fermanı ile prensip olarak kabul etmişti. Birçok prensipler gibi bu da uzun yıllar kâğıt üzerinde kaldıktan sonra, 1869 yılında, bir nizamnâmenin yayınlanmasıyla hayata geçirilmiştir. Bu nizamnâmeye göre, yapılacak yollar dört bölüme ayrılmıştır.

- 1) Vilâyet merkezlerinden İstanbul'a, iskelelere ve demiryollarına giden yollar,
- 2) Vilâyetler ve sancaklar arasındaki yollar,
- 3) Kazalar arasında ve kazalardan büyük şoselere ve demiryollarına giden yollar,
- 4) Nahiye veya köy yolları.

Bu kadar geniş bir yol programının tatbik edilebilmesi, teşkilata, paraya ve sıkı bir çalışma ile murakâbeye bağlı idi. Teşkilat bir tarafa bırakılarak öncelikle, paranın teminine girişildi ve bu maksatla yol inşaatında çalışmak mecburiyeti kondu. 16 ile 60 yaş arasında bulunan erkek nüfus, yük ve araba hayvanları beş yılda 20 gün, yol inşaatında çalışacaklardı. Çalışmak istemeyenler bedel vereceklerdi. Bu tedbirlerin tam olarak yürütülmesine geçilmeden, 1875 yılında yol inşaatında çalıştırılmak mecburiyeti kaldırıldı.

1879 yılında Said Paşa'nın Sadrazamlığı zamanında, yol inşaatında çalışmak mecburiyeti tekrar kondu. Paşa, bu sayede Anadolu'da ve Rumeli'de yaptırılan yolların 5.000 kilometreye vardığını söyler⁴⁹. Ancak bu

⁴⁷ E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, VIII, s. 462.

⁴⁸ Mustafa Babür, F. İzzet Atalay, İsmet İlter, Tevfik Ergun, Hilmi Balci, Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız. Ankara 1973, s. 24.

⁴⁹ E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi VIII, s. 461-462.

miktar içerisinde sadece Halil Rifat Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde yaptırdığı yolların uzunluğu 1.400 kilometredir⁵⁰.

Halil Rifat Paşa'nın yol yapımı, tümüyle devlet gelirlerinden yapılan harcamalarla gerçekleşmemiştir. Yolun geçtiği yerlerdeki halkın katkısı önemli etken olmuştur⁵¹.

Bu tarihlerde başta ziraat olmak üzere Sivas üretebildiği önemli miktarda tahılı güzel bir yol olmadan sıradan yollarla başka taraflara iletmekte zorluk çekiyor, bu hem pahalı hem de yavaş oluyordu. Sivas'tan Samsun'a ilkel vasıta araba ile en fazla 500 ile 800 okka tahminen 1.000 kg. yük götürülebiliyordu. Aynı yeri yüklü bir hayvan 10–12 günde katediyordu. Bu da 200 okka yük taşıyabiliyordu. Bu durum fiyatlarda artış meydana getiriyordu. Mesela; Cuinet'e göre, Sivas'ta 40 franka alınan bir ton buğday Samsun'a vardığında 140–160 franka fırlamakta idi. Ticaretteki bu şekilde dengesizliğin sebebi yeterli yolun olmayışı idi⁵².

Osmanlı kaynaklarında “Bağdat Caddesi” olarak anılan, Karadeniz'den, Diyarbakır ve Bağdat'a kadar uzanacak bir yol ile ilgili ilk proje 1880 yılında Nafia Nâzırı Hasan Fehmi Efendi'nin 6 Mayıs 1880 (R: 24 Nisan 1296) tarihinde Sadaret'e sunduğu uzun lâyihasında mevcuttur. Buna göre Ordu'dan Sivas'a kadar takriben 200 kilometrelik yolun kilometresi 650 liradan toplam masrafı 130.000 lira, ayrıca Sivas'tan Malatya'ya kadar 305 kilometrelik yolun kilometresi 695 liradan 212.000 liraya yapılabileceği tahmin edilmişti⁵³.

Ancak Halil Rifat Paşa ileride de görüleceği üzere halkın katkısıyla bu yola devlet bütçesinden 30.000 lira harcayarak yaptırdığını mektubunda belirtmişti⁵⁴.

Halil Rifat Paşa'nın yaptırdığı yollar, köprüler, menfez ve kasislerin durumu 1885(H.1302) tarihli Salnâme'de şöyle anlatılmaktadır:

“Trabzon Vilâyeti'nde Canik Sancağı'nda Samsun kazası hududundan Mamû'rat-ül aziz Vilâyeti'nde Malatya Sancağı'nda Hasan Çelebi Karyesi hududuna kadar 410 kilometre ki saat hesabınca 86 saatlik Bağdat Caddesi şose olarak tanzim ve inşa olunmuş ve bu yol üzerinde küçük büyük 314 köprü ve 829

⁵⁰ BOA., T. 3090/115.

⁵¹ Mustafa Babür, - F. İzzet Atalay, - İsmet İlater, - Tevfik Ergun, - Hilmi Balcı; Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız. Ankara 1973. s. 25.

⁵² V. Cuinet, La Turquie D'asie I, s. 643–644.

⁵³ Celal Dinçer, “Osmanlı Vizirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Hazırladığı Lâyiha” Belgeler V-VII, 9–12 (1968–1971), Ankara 1971, s. 169,183.

⁵⁴ BOA., T. 3090/115.

menfez ve kasis yaptığı gibi Çamlıbel adlı dağda dahi kendi keselerinden bir çeşme yaptırmıştır.

Tokat Kasabası'ndan Niksar Kasabası'na ve oradan Trabzon Vilayeti dâhilinde Ünye Kazası hududuna kadar 76 kilometre ki saat hesabınca 15 saat, küsur dakikalık yol şose olarak tanzim olunmuş ve bu yolun üzerinde Kelkit Nehri üstünde 630 metre uzunluğunda, 41 gözlü ve ayakları kârgir ve üzeri ahşap olarak "Hamidiye" adında köprü ile küçük büyük 55 köprü ve 33 menfez ve kasis inşa edilmiştir.

Amasya Sancağı'nda, Havza Kasabası'ndan Samsun şosesine bağlanmak üzere bir kilometrelik şose yapılmıştır.

Yine, Amasya Sancağı'nda, Merzifon Kasabası'ndan, Ankara Vilâyeti'nde, Yozgat Sancağı'nda, Çorum Kazası hududuna kadar 62 kilometre ve 840 metre ki 13 saate yakın şose inşa olunmuş ve bu yolda müteaddid köprü, menfez ve kasisler inşa edilmiştir.

Merzifon Kasabası'nı Amasya'ya ve Samsun'a giden Bağdat Caddesi'ne bağlamak için dahi 9 kilometre ve 465 metre ki iki saate yakın şose köprü, menfez ve kasisler ile beraber yapılmıştır.

Yine Merzifon Kasabası'ndan Osmancık Kasabası'na kadar 59 kilometre ve 565 metre ki 12 saat miktarı bir şose ve burada da müteaddid köprüler ve menfezler inşa edilmiş ve bu yolda bir kilometreye yakın ve kesme kayadan ibaret olan meşhur Direkli Derbendi'nin kayaları barut atılarak parçalanmakta olduğundan bu sene içinde açılacaktır.

Karahisar-ı Şarkî'den Trabzon Vilâyeti'nde Giresun Kazası hududuna kadar 61 kilometre ve 500 metre ki 12 saatten fazlaca olan ve yarısından fazlası yalçın kayalı dağlardan ibaret bulunan yol dahi inşa ve küşâd edilmiş ve bu yol üzerinde ve Tamzara Boğazı adlı yerde çakmak taşı sertliğinde ve kuvvetinde 33 metre uzunluğunda bir kaya matkap ve barut ile delinerek derunundan üçer buçuk metre, en ve yükseklikte bir tünel açılmış ve bu yolda da müteaddid köprüler ve menfezler olup iş bu güç ve müşkil yolun büyük bir kısmı ameliyat-ı sanâî ile vücuda getirilmiştir.

Çamlıbel adlı meşhur dağda mevcut şosenin bazı yerleri şiddetli kış mevsiminde yağıştan kapandığı için, kışın dahi işlenilmek üzere 5 kilometrelik yâni bir saatlik bir kış yolu dahi inşa edilmiştir. Zile Kasabası'nı, Samsun'a giden Bağdat yoluna bağlamak için, Zile'den Amasya Kazası hududuna kadar 29 kilometre ve 165 metre ki altı saate yakın bir şose yapılmış ve bunda da hayli köprüler ve menfezler inşa edilmiştir.

Sivas'tan başlamak suretiyle Hafik, Koçgiri, Koyulhisar ve Hamidiye kazaları merkezlerinden geçerek Trabzon Vilâyeti'nin Ordu Kazası hududuna kadar

212 kilometre ve 675 metre ki 42,5 saatlik bir şose, küçük büyük 92 köprü ve üç yüzden fazla menfez ve kasisi inşa olunmuş ve bu yolda da barut ve matkap ile kayalar yarılarak yollar açılmıştır. Bu yol üzerinde ve Hamidiye Kasabası'na bir çeyrek mesafede Halil Rıfat Paşa tarafından mükemmel bir çeşme inşa ettirilmiştir. Hamidiye Kasabası'nı, iş bu Ordu yoluna bağlamak için bir kilometrelik güzel bir şose yapılmıştır.

Yukarıdan beri beyan olunan yolların toplam uzunluğu 185 saat olup bundan 11 saatlik yollar 1868 (1284) senesinden 1881 (R. 1297) senesine kadar on üç sene zarfında vücuda gelebilmiş ve diğer 174 saatlik mesafesi dahi 1882 (R. 1298), 1883 (R. 1299) ve 1884 (R. 1300) senelerinde yani üç sene zarfında Halil Rıfat Paşa Hazretleri'nin valilikleri zamanında yapılmıştır⁵⁵.

Bu yollardan 287 kilometrelik Samsun-Sivas arası 1882 yılı bahar ayında başlanıp aynı senenin sonunda bitirilmiştir⁵⁶. Sivas'tan Malatya hududundaki Hasan Çelebi'ye kadar 122 kilometre olan yol 19 Mayıs 1883 (R. 7 Mayıs 1299) tarihinde başlanılmış ve 18 Ağustos 1883 (R. 6 Ağustos 1299) tarihinde Halil Rıfat Paşa'nın Sadaret'e çektiği telgrafla tamamlandığı müjdelenmişti. Bu yol üç aydan daha az bir zamanda tamamlanmıştı. Paşa'nın telgrafında ayrıca bu yol üzerinde 101 adedinin ayakları kargir ve üzerleri ahşap ve 48'i tamamen kesme taştan kargir olmak üzere 149 köprü 300 menfezi de yaptırdığını ve böylece Bağdat Caddesi'nin Sivas'a ait olan 82 saatlik mesafesinin tamamlandığını bildirmişti⁵⁷.

Şark-î Karahisar-Giresun arasındaki 78 kilometrelik yolun yapımına 1883 yılında başlanılmış ve aynı senenin sonunda tamamlanmıştır⁵⁸.

Bu yol yapım çalışmaları esnasında gayretleri görülenlerin mükâfatlandırılması düşünüldü. Bu maksatla Halil Rıfat Paşa, hükümet nezdinde teşebbüse geçti. 22 Kasım 1882 (R. 10 T. Sâni 1298) tarihinde Sivas'tan Samsun'a kadar 50 saat mesafelik yolun yapımında gayretleri görülen memurların mükâfatlandırılması için Umur-ı Nafia Nezaret'ine teklifte bulundu. Bunun üzerine Nafia Nezaret'i de aynı yolun yapımında gayret-

⁵⁵ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 311–314; A. Birinci-A. T. Alkan, "Halil Rıfat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti". 100–101; Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakül; Meşhur Valiler, Ankara 1969 s. 108–109; M. Aldan, İz Brakan Mülki İdare Amirleri... s. 88–90; Mehmet Varinli, Halil Rıfat Paşa, Sivas 1964, s. 6–9; Ustafa Barut, Halil Rıfat Paşanın Sivas Valiliği (1882–1885), H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) Ankara 1984. s. 31–32

⁵⁶ BOA., İ.Dh., 69 666 ve 70 967.

⁵⁷ BOA., İ.Dh., 70 967. İstanbul'u Bağdat'a bağlayan ana yolun cadde olarak isimlendirilmesi o devrin hususi bir tabiridir. (A. Birinci-A. T. Alkan, "Halil Rıfat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti." s. 113, 7 No'lu Dipnot.)

⁵⁸ BOA., Ayniyat Def. No: 1643, s. 62.

leri olan dört mühendisin de isimlerini bildirerek hepsine birden rütbe ve nişanlar ile mükâfatlandırılması için hükümete teklifte bulunuldu. 27 Aralık 1882 (15 K. Evvel 1298) tarihinde çıkarılan irâde-i seniyye ile bu teklifler uygun bulunup kabul edilerek uygulamaya konuldu.

Bu irâdeye göre rütbe ve nişan alan şahıslar şunlardır:

Nafia Nezeratinin teklifiyle mükâfatlandırılanlar:

1. *Başmühendis: Mösyö Rebve (Dördüncü Mecidî)*
2. *Birinci sınıf mühendis: Abro Efendi (Saniye)*
3. *Üçüncü sınıf mühendis: Karakoçan Efendi (Salise)*
4. *Üçüncü sınıf mühendis: Hamedeyan Efendi (Salise)*

Halil Rifat Paşa'nın teklifiyle mükâfatlandırılanlar:

1. *Tokat Mutasarrıfı Rauf Bey: (Rumeli Beylerbeyliği payesi)*
2. *Sivas Merkez Mutasarrıfı: Selim Sırrı Efendi (Rütbe-i Mir-i Miranî)*
3. *Sivas Vilayeti Mektupçusu: Ahmet Şevki Efendi (Rütbe-i evvel-i sınıf-ı sanî)*
4. *Sivas Vilayeti muhasebecilerinden Mehmet Ali Efendi (Rütbe-i evvel-i sınıf-ı sanî)*
5. *Sivas Vilâyeti Meclis İdare azasından Berhan Efendi (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Evvel-i Mütemayiz)*
6. *Sivas Merkez Muhasebecisi: Lütfi Behçet Efendi: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
7. *Sivas Sancağı Ser Tahsildarı İzzet Efendi: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
8. *Sivas Vilâyeti Meclis İdare Başkâtibi Sadık Bey: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
9. *Sivas hanedanından (ileri gelen ailelerinden) Ethem Efendi: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
10. *Sivas Vilâyeti Mektubi Mümeyyizi Rıza Efendi: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
11. *Hafik Kazası Kaymakamı Rifat Efendi: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
12. *Aziziye Kaymakam Vekili Selim Efendi: (Rütbe-i Saniye Sınıf-ı Saniye)*
13. *Sivas hanedanından Tokuş Ağası Mustafa Ağa: (Rütbe-i Selâse)*
14. *Yıldızeli Mal Müdürü Osman Bey: (Rütbe-i Selâse)*
15. *Sivas hanedanından Nuri Bey: (Rütbe-i Selâse)*
16. *Sivas vücutundan (ileri gelen eşraf) Abdullah Ağa: (Rütbe-i Selâse)*
17. *Sivas vücutundan Agop Efendi: (Rütbe-i Selâse)*
18. *Sivas vücutundan Fabrisyan Artin Efendi: (Rütbe-i Selâse)*
19. *Tokat Muhasebecisi Mehmet Efendi: (Rütbe-i Selâse)*

20. *Tokat Sancağı Defter-i Hakânî Müdürü Zariî Efendi: (Rütbe-i Selâse)*
21. *Tokat Sancağı Muhâcirin Komisyonu Reisi ve Tarik (Yol) memuru Kasım Efendi: (Rütbe-i Selâse)*
22. *Tokat vücuhundan Salih Bey: (Rütbe-i Selâse)*
23. *Sivas Sancağı Zaptiye Tabur Ağası İbrahim Ağa: (Dördüncü Rütbeden Mecidî Nişan-ı Zîşanı)*
24. *Tokat vücuhundan Ali Efendi: (Dördüncü Rütbeden Mecidî Nişan-ı Zîşanı)*
25. *Tokat Muteberanından (itibarlı-ilerigelen) Ohannes Efendi: (Beşinci Mecidi Nişanı)⁵⁹*

Sivas Samsun yolu haricinde diğer yolların yapımında hizmeti görülenlere bunlara benzer mükâfaatlar verildiği şüphesizdir. Ancak araştırmamızda diğer yolların yapımında çalışması görülenlere ne gibi nişan, madalya ve rütbelerin verildiğini tespit edemedik.

Halil Rıfat Paşa, Sivas Vilâyeti'nin yollarını tamamlamak için yoğun çalışmalar yaptığı sıralarda usulsüzlük ve hırsızlık yaptığı şeklinde hakkında bazı şikâyet ve dedikodular da yayılmıştı. Hatta Sivas'tan Aydın Valiliği'ne tayin edilmesinin sebebi de bu dedikodulara bağlanmıştır⁶⁰. Ancak bazı yolsuzluklara karışmış bir kimsenin daha aşağı bir vazifeye tayin edilmesi veya azledilmesi gerekirken Halil Rıfat Paşa daha önemli bir vilâyete tayin edildiği gibi maaşı da artmıştır. Hakkında soruşturma yapıldığı ve bu yüzden yargılandığı şeklinde bir bilgi de olmadığından bu iddiaların asılsız olduğunu kabul etmek durumundayız.

Halil Rıfat Paşa, Aydın Valiliği'ne tayininden sonra, Sivas'a tayin edilen vali Sırrı Paşa, Halil Rıfat Paşa'nın aleyhinde konuşmaya ve yazmaya başlamıştı. Halil Rıfat Paşa da sessiz kalmayarak buna cevaplar yazması ile iki vali arasında bir yazı düellosu başlamıştı. Bu durum Padişah II. Abdülhamid tarafından öğrenilince 14 Ekim 1886 (R. 2 T.Evvel 1302) tarihinde çıkardığı irâdesinde devlet memurlarının birbirleri aleyhinde neşriyatta bulunmalarının uygun olmadığı ve bu işlere hemen son

⁵⁹ BOA., İ.Dh. 69666.1.2.3. *Mir-î Miran*; Mülki rütbelerdendir. Beylerbeyi demektir. Osmanlı teşkilatında valilik mertebesi idi. *Mir-î Miranlara* Paşa denilir, elkab olarak "*Saadetlû Efendim Hazretleri*" denilir ve yazılırdı. İlk zamanlarda "*Beylerbeyilik ve Mir-î Miranlık*" ayrı idi. *Beylerbeyilik* daha üstün sayılırdı. Sonradan bu iki rütbe birleştirilmiştir. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II s.545. Yukarıda geçen diğer rütbeler daha önceki dipnotlarda açıklanmıştır.

⁶⁰ Zuhuri Danışman, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XIII, İstanbul 1966, s. 255; Midhat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi VI, İstanbul 1972. s. 3438.

vermeleri aksi halde her ikisinin de hakkında hayırlı olmayacağına ihtiar edilmesi üzerine bu gibi yazılara son verilmiştir⁶¹.

İşte bu karşılıklı yazıların yayınlanmaya başladığı sıralarda Aydın Valiliği vazifesinde bulunan Halil Rifat Paşa Umur-ı Nafia Nezareti'ne gönderdiği bir mektupta Sivas'ta yaptırdığı yolları ve Aydın Vilayeti'nin yollarının durumunu ve karşılaştığı zorlukları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bu mektupta Sivas'taki çalışmalarını hakkında şöyle diyor:

“Sivas'ta dört senede yaptırdığım yollar bin dört yüz kilometredir ve bunların üzerine yapılan köprüler bin adetten fazladır. Menfez ve kasisi ise dört-beş bin kadar olmalıdır. En ufak köprü dört metreden olup on, yirmi, otuz, kırk, seksen, yüz, ikiyüz, üçyüz metreye ve en büyüğü altıyüz otuz metreye kadar köprü vardır. İş bu inşaatın hepsi para ile yaptırılsa idi dokuz yüz altmış dört bin liraya yapılabilecek ve diğer vilâyetlerin durumu da göz önüne alındığında yirmi otuz senede ancak yapılabilecekti. Belki de bu yüzden dokuz yüz bin lira dahi harcayabilecekti. Hâlbuki bu kadar inşaat Nafia Nezareti kayıtlarında anlaşılacağı üzere, fen memurları maaşları, alet, barut vs. dâhil olduğu halde dört sene zarfında Sivas Vilâyeti'ne verilen otuz kusur yük (1 yük: 100.000 akçe) kuruşun (30.000 lira) tahsisatıyla meydana getirildiği ortadadır. Hal böyle ve iş bu merkezde iken Sivas'tan ayrıldığımızı gören birkaç edepsiz, güya bizi lekelemek için Sivas yolları ihtilasatına (yolsuzluk-hırsızlık) dair İstanbul'a telgraf çekmişler, Nezaret'ten de vilâyete yazılmış, vilâyet bir tahkik komisyonu teşkil etmiş, hesaplara bakılmış, neticede bir şey çıkmamış olduğuna dair bazı havadis işittim.

Yollar meydanda, hesap mahallinde yolları yapan ahâli orada olduğundan her zaman için tahkik yapmak mümkündür. Kendim ibka-yı nam için bu zahmete katlanarak toz-topraklar içinde bunca seneler yuvarlandığım ve bir akçe çalmadığım ve maiyyetim memurlarına da çaldırmadığım Cenab-ı Hakka malumdur. Binaenaleyh öyle birkaç edepsizin sırf garaz olan neşriyat-ı muhteviyatının hükmü olamaz ise de hakikat hali Nezaretçe bilinemeyeceğinden yapılan yolların ve köprülerin miktar ve adedi ve sarfiyatın kemiyeti hakkında tafsilatı vermeye mecbur oldum. İşte; iş, hesap, yol ve inşaat meydandadır. Sarf olunan paranın ayrıntıları Nezaretçe malumdur. Yolların keşfi dahi her zaman için kabil olur.

Demek ki Sivas'ta hiçbir iş yapmamış olsa idik herhangi bir suale de muhatap olmayacaktık. Hâlbuki yolları pek az masrafla yaptırdığımız ve bazı edepsizlere para çaldırmadığımız için bize soru soruluyor...

⁶¹ BOA., İ.Dh. 79342; İbnü'l Emin, Son Sadrazamlar III, s. 1537.

İşte böyle haller insana yeis ve fütur verir, sadıkane hizmetten nedamet verir. Mamañih bizim hizmetimiz devlete ve vatana aid olduğundan “Balık bilmez ise, Hâlık bilir” diyerek mukteza-yı hamiyet ve gayret hizmet ederiz....”⁶²

Halil Rıfat Paşa “Balık bilmez ise, Hâlık bilir” diyor. Ancak Sivas halkı Halil Rıfat Paşa’yı unutmamış ve günümüzde hala hayırla yâd etmektedir. Yol yapımı çalışmalarını ve diğer hizmetler halkın zihninde öyle yer etmiştir ki, Paşa hâlâ ağızdan ağıza nakledilen rivayet ve fıkralarda bütün hayatiyetiyle bugün dahî yaşamaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“Sivas-Ordu yolu üzerinde Suşehri-Zara arasındaki Kuşkayası denilen bölgede kayaların yarılması esnasında işçiler arasında bir ümitsizlik başlar ve yolun açılmayacağı kanaati ağır basarak işi durdurmak için Halil Rıfat Paşa’ya müra-caat ederler. Ancak Paşa’nın bu istek için gelenlere cevabı şu olur: “- Her işçi yediği ekmeğin miktarında kaya koparabiliyor mu? “Evet, daha fazlasını da çıkarıyor” cevabı üzerine, Paşa “Devam etsinler, bu yol açılır” cevabını vererek kararlılığını ortaya koyar ve dediği gibi meşakkâtli bir çalışmadan sonra kayalar yarılarak yol açılır.”

Yukarıdaki rivayetin hemen aynısı Şebinkarahisar-Dereli arasındaki Tamzara mevkiindeki tünelin açılması hakkında da anlatılmaktadır. Bu yollar hala kullanılır vaziyettedir ve bu kayaların üzerinde birer de kitabe vardır⁶³.

“Yine Paşa’nın Ordu-Sivas yolunun Mecit Irmağı üzerindeki çok sert kayaları parçalattığı sırada işin zorluğundan yılan birtakım işçileri yakalattırarak bir ağaca bağlattıktan sonra yüzlerini bal ve pekmeze sıvayıp, onları sinek ve benzeri haşeratin hücumuna maruz bırakmak suretiyle cezalandırdığı ve bu hali

⁶² BOA., T. 3090/115

⁶³ Kitabedeki yazı şöyledir: “Asr-ı Gazi Sultan Hamid Han-ı Sanî veziri terakkiperver Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa Hazretleri’nin Memâlik-i Mahrusa-i Şahaneye bir misâl olmak üzere 1298’de Sivas’tan Samsun’a, 1299’da Sivas’tan Harput’a, 1300’de Sivas’tan Ordu limanına kadar yapılan turukun (yolun) tarihidir.” A. Mahiroğulları, “*Cuinet’in Notlarıyla 110 Yıl Önce Sivas.*” s. 59. ŞİSKAV. Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa ve Tenbihnâmeleri. Sivas 2001 s.17-18. Şebinkarahisar-Giresun şosesindeki Tamzara bölgesinin Deliktaş mevkiindeki tüneli Karahisar’a bakan ağzının sağ kolu üzerinde konmuş olan diğer kitabe de şu sözler bulunmaktadır: “Şevketlü Abdülhamid Han-ı Sanî Hazretleri’nin zaman-ı saltanatlarında vüzeradan Halil Rıfat Paşa’nın Sivas Vilayeti Valiliği’nde Mir-i Miran’dan Reşit Paşa’nın Karahisar Mutasarrıflığı’nda Karahisar-Giresun hududuna kadar 13 saatlik yol ve bu yolda Tamzara ve Karınca namındaki boğazlar, Mente ve Sürmene ve Anakaya gibi yalçın ve uçurum kayalıklar açıldığı sırada bu tünel dahi küşâd olmuştur. Sene 1300”

Böyle bir kitabe de Mesudiye ile Gököy arasında ve Mesudiye’nin 20 kilometre kuzeyindeki Mahmudiye Jandarma Karakolu yakınlarında bulunan yalçın bir kaya üzerine konmuştur. O kitabe de ifade dahi aynen bunun gibidir. Yalnız onda İğdır, Hacibeli gibi önemli yerler sayılmaktadır. (H. T. Okutan, Şebinkarahisar ve Civarı.... s. 178.)

duyan ve gören hiç kimsenin yolda çalışmaktan kaçamadıkları rivayet edilmektedir “⁶⁴.

Başka bir rivayet ise şöyledir;” Sivas ve Trabzon’u birbirine bağlayan yolun inşası sırasında yol çalışmaları Trabzon’da hududunda bulunan Alucra yakınlıklarına kadar gelir. Bu esnada Halil Rifat Paşa Trabzon Valisi’ne bir telgraf çekerek “-Hatuniye Köyü’nde bir kuzu yiyelim” şeklinde teklif ve davette bulunur. Trabzon Valisi Sivas Vilâyeti yolunun kendi sınırına yaklaştığını bu imalı telden anlayınca, Paşa’ya “-Bir ay sonra geleceğim diye cevap verir ve harekete geçerek bir ay içinde Trabzon yolunu Alucra’nın Hatuniye köyüne bağlar, iki vali buluşurlar “⁶⁵.

“Paşa’nın bilhassa yol yapımında, sert ve taviz vermez bir tutum takındığına dair bazı rivayetler daha varsa da abartma eseri olduğu şüphesizdir. Meselâ Halil Rifat Paşa’nın Zara civarında yol yapımında çalışan Ferhat isimli bir işçinin bozgunculuğunu haber alması üzerine faytonu ile hemen şantiyeye giderek sözü geçen kişiyi hemen oracıkta astırdığı ve bu mevkiin, bu sebeple “Ferhatbeli” olarak adlandırıldığı rivayet edilmektedir, mezkûr rivayetin sıhhati şüphelidir⁶⁶. Bu konu ile ilgili benzer bir rivayet te şöyledir: “Yol yapımı esnasında güzergâh üzerinde bulunan Koyulhisar-Mesudiye(Hamidiye) arasındaki sık ormanlık sahadan yolun geçirilmesi sırasında işçiler zorlandıklarından firar etmeye başlarlar. Bu durumun önüne geçmek için Paşa; yakalanan firari işçilerden Ferhat isminde birisini diğer işçilere örnek olsun diye, 1970’li yıllara kadar kesilmemiş olan bir meşe ağacına astırır. Halen aynı adla anılan mıntıkaya halk ‘Ferhatbeli’ adını vermiştir. Ancak olayın olduğu döneme yakın tarilerdeki kişilerin naklettiğine göre Ferhat isimli şahıs sadece yoldan kaçtığı için değil eşkiyalık yaptığı için asılmış olduğunu nakletmişlerdir⁶⁷.

Bu rivayet, kısa zaman içinde bu kadar yol yapabilmek için, paşanın ahâliyi cebren angaryaya koştüğünü hatıra getirmektedir. Ancak bu hususta Abdulkadir Sarısözen’in kanaatleri, daha mantıklıdır: “Dolaştığım yerlerde yaşlı köylülerden öğrendim ki, biri diğeriyle rekâbet halinde çalışıyorlarmış... Biz daha önce yolumuzu bitirdik diyebilmek için... Üstelik Niksar-Ordu yolunda çalışanlar, Gemerek-Bünyan yolunu yapanlar ve nihayet Vezirköprü-Osmancık’ta uğraşanlar, bu dört yanın yol ekipleri ve grupları biri diğerinden

⁶⁴ H. Orhun, C. Kasaroğlu..., Meşhur Valiler, s. 115; A. Birinci-A. T. Alkan, “Halil Rifat Paşa’nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti.” s. 102.

⁶⁵ H. Orhun, C. Kasaroğlu..., a.g.e., s. 116; A. Birinci-A. T. Alkan, a.g.m. s. 102.

⁶⁶ A. Birinci-A. T. Alkan, a.g.m. s. 115, 27. nolu dipnot.

⁶⁷ Sivas İli, Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı (SİSKAV) Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri. Sivas 2001. s. 27

haberli ama çok uzaklarda, içlerinde değişmeyen ve sarsılmayan bir duygu: Halil Rifat Paşa sevgisi, Halil Rifat Paşa korkusu ve Paşa bu gün nerede ise gelir düşüncesi ve çekingenliği. Hâlbuki o tarihte Paşa'nın binek aracı sadece çift atlı bir fayton arabasından ibaret ⁶⁸.

Yine Halil Rifat Paşa'nın Sivas Valiliği döneminde Umur-u Nafia Nezareti tarafından, Samsun'dan başlayarak Tokat ve Amasya'dan geçerek Sivas'a kadar ulaşacak bir demiryolu ve Samsun'a bir liman yapılması için proje hazırlanmıştı. Hatta bunun mukavele ve şartnameleri de hazırlanarak Hamdi Bey ile Mösyö Felenpirson adlı müteahhitlere ihale edilmişti. 11 Nisan 1883 (R. 30 Mart 1299) tarihinde Sadrazam Said Paşa Meclisi-i Vükela'da da görüşülüp uygun görülen raporları aynı gün Padişah'a arz etmiş ise de bu çalışma malî sıkıntılardan dolayı uygulamaya konulamamış ve sadece proje olarak kalmıştır⁶⁹.

Aslında bu proje ile ilgili ilk düşünceler 1880 yılında Nafia Nâzırı olan Hasan Fehmi Efendi'nin yukarıda bahsedilen layihasında da mevcuttur⁷⁰.

2. Bayındırlık Alanında Diğer Çalışmaları

Halil Rifat Paşa, Sivas Valiliği vazifesine başladığı sırada hükümet dairesi kullanılamayacak bir halde idi. Dairenin yarısından fazlası yıkılmış geri kalan kısmı da tehlike arzettiği gibi kışın gelmesiyle beraber burada barınamayan adliye dairesi bir konak kiralarak taşınmaya başlamıştı. Daha önceki vali zamanında durum Babiâli'ye iletilmiş, yeni bir bina yapılması istenmiş ise de bir netice alınamamıştı. Halil Rifat Paşa zamanında ilk önce memurları tehlike arzetmeyen ve rahat çalışabilecekleri bir mekâna nakledilmeye çalışılmış ve bu maksatla aynı zamanda meclis idare azası da olan Abdurrahman Efendi adlı bir şahsın 30 odalı konağı aylık 1.500 kuruşa kiralanması için gerekli teşebbüs yapılmış ve 28 Mart 1882 (H. 8 Ca 1299) tarihli irâde ile bu ihtiyaç geçici de olsa giderilmiştir⁷¹.

Bundan başka yine vilâyette bulunan iki hapishaneden birisi yıkılmak üzere, diğerinin ise 100 kişiyi barındırabilecek kapasitede olması ve buna karşılık 200 kişinin çok sıkışık vaziyette bulunması yüzünden Halil

⁶⁸ Abdülkadir Sarısözen'in mektubundan naklen: H. Orhun, C. Kasaroğlu..., Meşhur Valiler, s. 116; A. Birinci-A. T. Alkan, a.g.m., s. 103.

⁶⁹ BOA., Y.A.Res. 20/1. Samsun-Sivas Demiryolu daha sonra Cumhuriyet döneminde 1927-1933 yılları arasında yapılmıştır. Hayati Doğanay, Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası, Erzurum 1994, s. 474.

⁷⁰ C. Dinçer, "... Hasan Fehmi Paşanın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Lâyiha" s. 162.

⁷¹ BOA., İ.Ş.D. 3322/1,2,3.

Rıfat Paşa yeni bir hükümet binası ve hapisanenin inşası için Dâhiliye Nezareti'ne 1882 yılı Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında üst üste telgraflar çekerek ve inşaat için gerekli karşılıkları da göstererek izin istedi. Daha önceki Vali Hakkı Paşa zamanında her türlü ihtiyaca cevap verebilecek 80 odalı büyük bir hükümet konağı yapılmak istenmiş, ancak karşılıkları tam bulunamadığı gibi komşu sancakların bazı gelirlerinin de bu inşaat için harcanması teklif edilmiş ve bu kabul edilmemişti. Halil Rıfat Paşa ise makul ve kabul edilebilir karşılıklar göstererek müracaatta bulunmuş ve ayrıca Sivas'ta; Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında inşaat yapılabildiğini bu bakımdan mevsim geçmeden inşaata başlama izninin verilmesini istemişti⁷².

Halil Rıfat Paşa'nın bu talebi Şura-yı Devlet'te görüşülmesine rağmen inşaat mevsimi içerisinde irâdesini çıkaramadı. Bunun üzerine 25 Temmuz 1882 tarihinde Şura-yı Devlet'e bir telgraf daha çekerek; hiç olmazsa gelecek sene baharda inşaatın tamamlanabilmesi için şimdiden temellerinin atılmasına izin verilmesini talep etti⁷³.

Hükümet konağını yapmakta kararlı olan Halil Rıfat Paşa, bu işin peşini bırakmadı. 4 Aralık 1882 (R. 22 T. Sâni 1298), 4 Şubat 1883 (23 K. Sâni 1298) tarihlerinde Dâhiliye Nezareti'ne telgraflar göndererek konunun defalarca Şûra-yı Devlet'te görüşülmesini sağladı⁷⁴. Fakat bunlardan da bir netice alamadı. Ancak 14 Mart 1883 (R. 2 Mart 1299) ve 23 Mart 1883 (R. 11 Mart 1299) tarihlerindeki Dâhiliye Nezareti'ne müracaatlarından sonraki Şura-yı Devlet kararları 31 Mart 1883 (R. 19 Mart 1299) tarihinde Sadrazam Said Paşa'nın da teklifiyle Padişah tarafından kabul edilerek irâdesi çıkarıldı⁷⁵ ve nihayet o yıl inşaatına başlanabildi.

Halil Rıfat Paşa, Sivas'tan ayrılmadan bu inşaatı bitirdi. Cuinet bu bina hakkında şu bilgileri veriyor; *“Kesme taşlardan yapılmış hükümet konağı mükemmel bir binadır. İki katlı olup avlusu ve bahçesi vardır. En az 60 odası vardır. Bunlar geniş bir salona açılır. Birinci katta mescid(?) olarak düzenlenmiş geniş bir salonu vardır. Bu saray çok zengin mobilya ve dekorlarla tezyin edilmiştir. Her akşam genellikle bahçede olmak üzere Belediye tarafından teşkil edilmiş olan müzik ekibi (Bando takımı) müzik icra eder. Hükümet konağına paralel olarak biraz uzakta aynı plân üzerine yapılmış Adliye sarayı yükselir...*

⁷² BOA., Ş.D. 1784/36-1-8.

⁷³ BOA., Ş.D. 1784/41-2.

⁷⁴ BOA., Ş.D. 1785/3. 1-4.

⁷⁵ BOA., İ.Ş.D. 3700/1-4.

Son aylarda şehrin merkezinde de büyük inşaatlar yapılmaktadır. Görkemli bir bina belediye hizmetlerine ayrılmış, içerisinde kiraya verilen çok sayıda dükkân başkanlığa gelir sağlamaktadır. Vali Halil Rıfat Paşa'nın teşvikleriyle pek çok kişi daha şimdiden sağlık şartlarına uygun, modern binalar inşa etmeye başlamıştır"⁷⁶.

Salnâmede ise Halil Rıfat Paşa'nın imar faaliyetleri hakkında şu bilgiler verilmektedir:

"Som yontma taştan kargir olarak, 50 metre boyunda ve 20 metre eninde iki katlı ve 42 odalı Sivas Hükümet konağı yapıp bitmiştir.

Bu hükümet konağının arka tarafında adliye hizmetinde kullanılmak üzere dahi 25 odalı bir konağın inşasına bu sene başlanıp yine bu sene içinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır.

Yedi sekiz yüz mahpusu barındırabilecek 42 oda ile koğuş, mahpuslara zaptiye askerlerine ve kadın mahpuslara mahsus üç kısmı hastaneyi, bir kısmı ise kadınlara hapisanesini teşkil eden bir kargir hapisane inşa edilmiştir.

Dört dershaneli ve bir resimhaneli ve üç odalı ve bir salonlu Rüştüye-i Mülkiye mektebi yapılmıştır.

Dört dershaneli ve bir resimhaneli ve beş odalı ve bir salonlu Askerî Rüştüye Mektebi inşa edilmiştir.

Bir dershaneli ve üç odalı bir bab Darü'l-Muallimin yapılmıştır.

Beş odalı ve bir salonlu maarif dairesi yapılmıştır.

Tokat Kasabası'nın vasatından birçok ebniyenin (binanın) yıkılmasıyla Bağdat Caddesi olarak bin metre uzunluğunda bir yol (cadde) açılmıştır. (Bu yol Bağdat Caddesinin şehir içindeki bağlantısını teşkil eder).

Tokat Kasabası'nda yeni bir hükümet konağı inşaatına başlanmış olup yarısı tamamlanmıştır.

Sivas'a beş saat mesafede Dersaadet Caddesi'nde ve Yıldız Nehri üzerinde bulunan 13 gözlü kargir Yıldız Köprüsü dahi Halil Rıfat Paşa hazretlerinin teşvik ve taltifi üzerine Sivas hanedanından ve Rütbe-i Üla Sınıf-ı Sânisî eshabından Silahdarzade Mehmet Ali Efendi'nin nakit ve gayretleriyle tamir olunmuştur.

Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda ve Kelkit Nehri üzerinde bulunan Kurbağa ve Yusuf Bey adlarıyla anılan iki köprü adeta yeniden inşa edilircesine tamir olduğu gibi zikredilen nehir üzerinde bulunan Mercimek köprüsü yeniden inşa edilmiştir.

Sivas'a 20 dakika mesafede ve Bağdat Caddesi'nde Kızılırmak üzerinde 18 gözlü kargir Eğri köprü de yine Halil Rıfat Paşa'nın teşvik ve taltifi üzerine Sivas

⁷⁶ V. Cuinet, La Turquie D'asie I, s. 665.

hanedanından ve Mirü'l-Umera'dan Kangal Ağası Abdurrahman Paşa'nın nakti ve gayretiyle tamir olunmuştur.

Sivas'a üç çeyrek mesafede bulunan Kemer mevkiinde dört taşlı bir un fabrikası ile umuma açık bir bahçe tesis olunmuştur"⁷⁷.

Şark-î Karahisar su yollarının bozulmasından dolayı bir iki çeşmeden ancak su akabiliyor ve ahâlî bu yüzden büyük sıkıntı çekiyordu. Şehrin Müslüman ve Hıristiyan ileri gelenleri Vilâyete müracaat ederek bu sıkıntıdan halkı kurtarmak için Halil Rıfat Paşa'dan yardım istediler. Bunun üzerine 1882 yılı Mayıs Haziran aylarında Dâhiliye Nezareti'ne müracaatta bulunuldu. Nihayet Halil Rıfat Paşa'nın gayretleriyle Şura-yı Devlet'ten karar çıkartılarak o sene şehrin içme suyu şebekesi yenilendi⁷⁸.

Sivas Sancağı'na bağlı Aziziye Kazası'nın hapishanesinin harap bir vaziyette olması ve hatta bir kısmının da yıkılmış olmasından dolayı burayı tamir etmek maksadıyla 14 Aralık 1882 (R. 2 K. Evvel 1298) tarihinde Vali Halil Rıfat Paşa ve Vilâyet Meclisi üyelerinin imzasını taşıyan bir tezkire Dâhiliye Nezareti'ne gönderilerek Şura-yı Devlet'te görüşülmesi ve neticede 29 Ocak 1883 (17 K. Sâni 1298) tarihinde halkın da katkılarıyla tamiri için gerekli kararların alınması sağlandı ve o sene tâmirat gerçekleştirildi⁷⁹. Bundan başka yine aynı sene Aziziye Telgraf merkezinin tamirâtı da yapıldı⁸⁰.

Sivas Vilâyeti merkez sancağına bağlı Divriği, Tenüs ve Yıldızeli Kazalarında hükümet konağı olmadığından hükümete ait işler kiralanarak konaklardan idare ediliyordu. Bu kazaların hükümet konağı ihtiyacını gidermek için 7 Ocak 1885 (R. 26 K. Evvel 1300) tarihinde Halil Rıfat Paşa başkanlığında Sivas Vilâyeti İdare Meclisi biri Dâhiliye Nezareti'ne diğeri de Maliye Nezareti'ne iki yazı göndererek bu üç kazaya birer hükümet konağı yapılması için herbiri 35.000 kuruşa mal olacak toplam 105.000 kuruşluk bir harcama ile aynı yıl bahar ayından itibaren inşaata başlamak için izin istenmiştir. 1 Şubat 1885 (R. 20 K. Sâni 1300) tarihinde Şura-yı Devlet'e havale edilerek görüşüldükten sonra inşaatları başlatıldı⁸¹.

Yine Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'tan ayrılmasından birkaç ay önce yeniden yapılan hükümet konağında zaptiye askerleri efradıyla süvarileri-

⁷⁷ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 315–316. Burası günümüzde Paşa Bahçesi (eski adı: Paşa Fabrikası) piknik alanıdır.

⁷⁸ BOA., Ş.D. 1784/40–1,2,3,4,5.

⁷⁹ BOA., Ş.D. 1785/4–1...6; İ.Ş.D. 3707.

⁸⁰ BOA., İ.Ş.D. 4245.

⁸¹ BOA., Ş.D. 1786/17.

nin atlarına ait olmak üzere konağın yanında odalardan ve ahırlardan oluşan bir binanın yapımı için 19 Mayıs 1885 (R. 7 Mayıs 1301) tarihinde irâde çıkarılarak o sene inşaatına başlanmıştır⁸².

Öşür olarak toplanan zahirenin muhafazası için yeterli olmayan Sivas ve Şark-î Karahisar Sancaklarına büyük birer ambar ve ayrıca 26 kazadan sadece ikisinde ambar bulunmasından dolayı diğer 24 kazaya da ahşaptan birer ambar yapılması için Şura-yı Devlet'e müracaat edilerek 6 Eylül 1883 (R. 25 Ağustos 1299) tarihli irâde ile ambarların inşaatına başlanılıp ertesi yıl tamamlanmıştır⁸³.

b. Eğitim Öğretim Alanında Yaptığı Çalışmalar ve Eğitim Alanındaki Tenbihnameleri

II. Abdülhamid devrinin ilk yıllarında maarif yatırımlarına tahsisat ayırmak şöyle dursun, devlet hazinesi cârî harcamaları karşılayamıyordu. Yani hazine bomboştu. Dış borçlar ertelendiği için devletin kredisi de yoktu. Devlet gelirleri dış borçların yanında hiç denecek kadar azdı. Bu durumda devlet hazinesinden Maarif Nezareti'ne, maarif reformunun mali yükünü karşılayacak kadar tahsisat ayrılmayacağı muhakkaktı. Fakat eğitimin önemi de ihmal edilemeyecek şekilde, sorumlularca kabul edilmişti. O halde, sadece maarif giderlerine karşılık olacak, mali kaynaklar bulunması kaçınılmazdı⁸⁴. Bu düşüncelerle devlet adamları maarif hususunda ilgisiz kalmadılar.

Uygulanan genel maarif politikasına uygun olarak, medreselerin yanında, batılı mânada mekteplerin açıldığı, Sultan II. Abdülhamid devrinde bu düşüncenin tatbik safhasına geçtiği müşahede edilmektedir.

Sivas'ta bir kız, bir de erkek olmak üzere iki sıbyan mektebinin yapımına Halil Rıfat Paşa'dan önce 1880 yılında başlanmıştır⁸⁵.

1881 yılında ise Sivas, Erzurum, Mamuretü'l-Aziz, Van ve Edirne Vilâyetlerinde Maarif Müdürlüğü kurulmuştur. Ayrıca 1882 yılında Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'a tayin edildiği sıralarda Maarif Nezareti'nce kendisine gönderilen bir tezkerede adı geçen vilâyetlerle birlikte Sivas'ta da bir "Maarif Meclisi" teşkil edilmesi istenmiştir⁸⁶. Mevcut direktiflere uygun

⁸² BOA., İ. Dh. 75269.

⁸³ BOA., İ.Ş.D., 3803/1,2.

⁸⁴ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991, s. 157-158.

⁸⁵ B. Kodaman, a.g.e., s. 80.

⁸⁶ B. Kodaman, a.g.e., s. 39.

olarak, Halil Rifat Paşa bu meclisi kurmuş ve Sivas'a 1200 kuruş maaşla bir Maarif Müdürü tayin ettirmiştir⁸⁷.

Halil Rifat Paşa'nın Sivas Valiliği esnasında 1882-1885'te yayımladığı ve 1302 Sivas Vilâyet Salnâmesi'nde bulunan meşhur on bir tenbihnâme-nin 4, 6, ve 11. leri eğitim ve öğretim ile ilgilidir. Bu tenbihnâmeler aynen aşağıya aktarılmıştır:

1. Dördüncü Tenbihnâme:

İnsanı insan eden ve dünya ve ahirette muradına erdiren şey ilim ve ameldir. Yani okumak ve yazmak ve okuduğu ilim ile âmil olmaktır. Bir okumuş adam ile okumamış adamın arasında dağlar kadar fark vardır.

Her fenalık cahillikten gelir. Bugün hapishaneler dolusu adamlar yoklansa içinde âlim olan yoktur, cümlesi cahildir ve bu cehl sebebiyle adam öldürmüş, haydutluk hırsızlık yahut sair fenalık etmiş ki hapse girmiştir.

Meşhur lakırdıdır ki hapishaneleri azaltmak için, mektepleri çoğaltmak gerekir.

Onun için devâir-i nevahî müdürlerine tenbih olunur ki hangi köyde mektep yoksa derhal ya yeniden bir mektep yaptırılın veyahut münasip bir hâneyi muvakkaten köy mektebi ittihaz ettirerek, hocasını dahi nasb ettirsin ve erkek ve kız bir çocuk, beş yaşına girdi mi mutlaka mektebe verdirsin. Mektebi yapılamayan köyleri ve çocuğunu mektebe vermeyen kimseleri kaza kaymakamlarına yazıp bildirsin. İş bu tenbihnâme tarihinden itibaren altı ay mühlet veririz ki o vakte kadar mektebi olmayan köyler, mektebini yaptırın. Bu altı ay bittikte yoklanacaktır. Hangi köyler mektep yaptırmamış ise hükümet yaptırıp parasını köylüden alacak ve o karyenin ihtiyar meclisi azasını ve nahiye müdürünü takdir edecektir (28 Ağustos 1882–16 Ağustos 1298)

2. Altıncı Tenbihnâme:

Köylerin bazılarında mektep var ise de, çoğunda olmadığından, çocuklar cahil kalarak büyüdüüklerinde öldürmek, haydutluk etmek gibi fena hareketlerde buldukları için hapsilere girerler. Kimisi katil olur, kimisi telef olur gider. Çocuklar küçükten okutturulup, terbiye edilir ise, öyle fena işlerde bulunamazlar. Bunun için her çocuğu okutmak ve her köyde mektep yaptırmak ve bu mekteplere de rabitalı hocalar konulmak lazımdır. Lâkin böyle rabitalı hocalara layıklı yıllık verilmedikçe bulunmaz ve hocalara vermek için ahalîden çok para almak dahî münasib olmaz. İşte ahalîden para çekmeksizin mekteplere sermaye tedariki için vilâyetçe bir çare düşü-

⁸⁷ M. Barut, Halil Rifat Paşanın Sivas Valiliği, s. 26.

nüldü ve bu da ahaliye sıkıntılı olmaz, pek kolay bir iştir. Şöyleki, mektebi olsun olmasın her kasabada ve köyde birkaç ziraat hayvanı var ise çift başına yirmi beşer okka buğday ihtiyar meclisi marifetiyle sahiplerinden ödünç alınıp, buğday o kasaba ve karyenin münasip yerinde ve güzel mahsul verir toprağında bir yıl güz vaktinde ekilecek ve köyce ve cümlece rabıtalı görüp, gözetip tımar edilecek ekin, ödünç olarak çift sahiplerine verilecek ve kimin tarlasında ekilmiş ise ona da bundan kira için münasip miktar zahire çıkarılarak ve geride ne kalırsa satıldıkta parası Maarif Sandığı namıyla Reis-i kazada yapılacak sandığına konulmak üzere, her köyde ne kadar hâsılât olduğunu mübeyyin ihtiyar meclisi azası müdüre mühürlü bir mazbata verecek ve müdür dahî bu mazbatayı kaza kaymakamına gönderecek ve kaza kaymakamı dahî her köyde ne kadar mahsul olduğunu bu mazbatalardan anlayıp bunun için kaza İdare Meclisi'nde bir defter tutturacak ve mazbataları ve kazada teşkil olunacak Maarif Meclisi'nde bâ-senet teslim eyleyecek, bu mazbataların arkası alındıkta mahsülün revaçlı bir vakitte ihtiyar meclisi azası marifetiyle satılıp parasının Maarif Meclisi'nde bulunacak Maarif Sandığı'na teslimiyle ilmühaber alınacak ve Maarif Sandığı dahî bu paraları sandıkta tutmayıp yine zürâr ahaliye faiz ve kavî kefil ile ikrâz edecek ve bu sermayenin faizinden mekteplerin hoca maaşı ve sair mesarifi çıkıncaya kadar birkaç seneler bu usül böylece devam eyleyecek ve mektepler sermayesi hadd-i layıkına vardıkta ve faiz-i senevî mektepler mesarifini kapattıkta artık bu usulün devamına ihtiyaç kalmayacaktır. İşte maslahatın hütlâsası bu olup, bunun için ileride mahsus talimatlar yapılacağı cihetle, bu seneden itibaren yukarıda beyan olunduğu üzere mektepler için çift başına yirmişer okka tohum ektirilmesi ve mahsul yetişdikte güzelce toplanıp lâyıklî fiyatla satılıp, akçesini Maarif Sandıkları namıyla teessüs edecek sandıklara teslim edilmesi ihtiyar meclisi azasına ve devair-i nevahî müdürlerine tenbih ve bu maslahat-ı mühimme terakki-i maarifin ruhu mesabesinde olduğundan hüsn-ü cereyanına itina ve dikkat olunması dahi kaza kaymakamlarına kat'iyen tavsiye ve umurun şu işi layıkıyla rüyet etmeleri hakkında takyîdât-ı mütemadiye (devamlı göz-kulak olma) ve nezaret-i daima ifası dahi dâhil-i vilâyette elviye-i mutasarrifin-i kiram hazeratına tevdi olunur. (11 Eylül 1882–30 Ağustos 1298)

3. Onbirinci Tenbihnâme:

Mektepleri olmayan köylerde mektepler yapılmasını ve mektepler yapılmaya kadar köylerde münasip hane ve odaların mektep haline konularak çocukların okutturulmasını dördüncü tenbihnâmemizle cümle nahiye müdür ve muavinlerine tenbih etmiştik.

Haber aldığımızı göre henüz ekser köylerde mektep yapılmamış ve bir oda bulunup çocuklar okutturulmaya başlanmamış idiği anlaşıldığından bu kere de son defa tenbihnâmeyi gönderdik.

Şöyle ki;

Mektebi olmayan köyde mektep yapılıncaya kadar hemen şimdiden bir oda ve haneye çocuklar toplanılıp, köy imamına okutulmak üzere nâhiye müdür ve muavinlerin köylere çıkıp bu işe gayet dikkat ve gayret etmelerini yine tenbih ederiz.

Bu tenbihnâmemizden sonra vilâyetin bilcümle köylerine müfettişler gönderileceğinden, eğer müfettişler köylerde çocukların yine başıboş gezmekte ve okutulmamakta olduklarını görürse, hemen hükümete bildirecekleri cihetle o misüllü nâhiye ve müdür ve muavinleri der-akap azl olunacak ve bir daha müdürlük ve muavinlikte kullanmamak üzere isimleri kayd olunacaktır ve bu tenbihnâmenin ale'd-devam icra'y-ı ahkâmına kaza kaymakamları mecburdur. (6 Ocak 1885–25 K.Evvel 1300)⁸⁸

Eğitim ile ilgili bu tenbihnâmelerin içerisinde en önemlisi Altıncı tenbihnâmedir. Halil Rifat Paşa, 5 Kasım 1882 (R. 24 T. Evvel 1298) tarihinde dördüncü ve altıncı tenbihnâmelerinin de bulunduğu bir projeyi Maarif Nezareti'ne gönderdi. Bu yazıda Paşa özet olarak; *“Sivas Vilâyeti'nde 3052 köy olup, her köye bir mektep açılacağı düşünülürse, bir mektep için en az senelik 10 lira masraftan 3000 mektebe 30.000 lira masraf gerekir. Böyle bir masrafı ahalîden almak mümkün görünmüyor. Evkâf-ı münderise, yardımlar ve saireden toplanacak paralar ile okul yapmak mümkün değildir. Ancak yapılması düşünülen mekteplerin masrafı için, bu köylerde toplam 98.200 çift hayvan olduğu ve her çift hayvan başına 20 okka ödünç buğday alınarak, kiralanacak bir tarlaya ektilmesi öngörülmüştür. Mahsul zamanında ödünç alınan buğday ve tarla kirası hemen ödenecek, geri kalan satılarak parası Maarif Sandığı'na yatırılacaktır. Bu usule beş sene devam edildiği takdirde 29.460.000 kuruşluk bir sermaye meydana geleceği hesap edilmiştir. Böylece hem köylülere az faizle para verileceği, hem bir daha köylülerin yardım ve vergi için rahatsız edilmeyeceği ve hem de okulların inşa, maaş ve diğer masraflarının karşılanabileceği düşünülmüştür”⁸⁹.*

Halil Rifat Paşa'nın Altıncı tenbihnâmeyi nahiye müdürlerine göndererek uygulamayı başlattığı bu teklifleri, 10 Ocak 1883 (R. 29 K. Evvel

⁸⁸ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 321–326, 331–332; Ali Birinci, “Halil Rifat Paşa'nın Tenbihnâmeleri”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 3, Sivas 1984, s. 17–22; M. Varinli, Halil Rifat Paşa, s. 21–39; M. Aldan, İz Bırakan Mülki İdare Amirleri, s. 91–99; Lütfi F. Tuncel, Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri, Sivas 1987, s. 17–32, SİSKAV Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri. s.57–80.

⁸⁹ BOA., İ.M.M. 3347/1; B. Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 159–160.

1298) tarihinde Meclis-i Vükelâ'da görüşülüp kabul edildikten sonra aynı gün Sadrazam Said Paşa tarafından Padişah'a arz edildi ve bir gün sonra da 11 Ocak 1883 (R. 30 K. Evvel 1298 – 2 Ra 1300) tarihinde irâdesi alınarak resmîyet kazandı⁹⁰.

Bu tarihlerde Sivas Vilâyeti'nde ilk ve orta öğretim alanında pek çok şeyin yapılmış olması, bu veya buna benzer birtakım tedbirlerin alındığını göstermektedir. Ayrıca Halil Rifat Paşa'nın Maarif Nezareti'ne müracaatından iki ay evvel sancaklarda teşebbüse geçmesi bu usulün o yıl uygulanmış olacağını akla getirmiş olsa bile; uzun zaman devam etmediğini rahatlıkla söylemek mümkündür⁹¹.

Tenbihnâmelerden dördüncüsünde o dönemin okul yaşı hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bugün de üzerinde tartışılan ve 6 mı yoksa 7 mi olsun şeklinde görüşler ileri sürülen eğitime başlama yaşının, 1880'li yıllarda 5 yaş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dördüncü Tenbihnâmede bu konuda "...*Erkek ve kız, bir çocuk 5 yaşına girdi mi mutlaka mektebe verdirsin*" emri yer almaktadır. Bundan da o dönemin eğitim yaşının 5 yaş olarak kabul edildiği görülmektedir⁹².

Halil Rifat Paşa'nın Sivas'ta yaptığı faaliyetlerden biri de bir "Islahhâne" kurmuş olmasıdır. Günümüzdeki sanat okullarının iptidâî tipinde olan bu mektebin adı "*Islahhâne-i Sivas*" olup öğrenci mevcudu 1882'de, 45 idi. Mektebe yetim ve kimsesiz çocuklar kaydedilmiştir. Bir müdür, bir hoca bir kâtip ve bir de bevaptan (mektepe kapıcısı) oluşan kadrosu ile ilgili olarak, "... *Hazret-i Zullulâhîde, bunlar devletten yeovmiye alıp, elbise ve iaşeleri vakıflarca bil ifa olunur...*" denilmektedir. Bunlara bir kunduracı, bir şalçı ustası tayin kılınıp, iş bu çocuklardan bir takımı terzi, bir takımı kunduracı olarak yetiştirilmek için ustaların yanına verilerek, her gün sabahtan Kur'an, ilmihal ve itikad meseleleri ile dört saate kadar talim ve telkin olunduktan sonra, herkes ustalarının yanında zanaat öğreniyordu.

Yine Halil Rifat Paşa'nın faaliyete geçirdiği bir başka mektep, "*Mekteb-i İkdâm-ı Sivas*"tır. Bu mektebe rüştiye mezunları arasından kâtipliğe kabiliyeti olanlar alınır ve aralarında iki kalfa tayin olunurdu. Her hafta Cumartesi günlerinde defterdarlıktan ilim, hesap usulü cedvel defteri, Pazartesi günleri adliye kâtipliği ve konulan kanunlar, Salı günü de Vilâyet kalemindekilerden Arapça ve Farsça dersler alırlardı.

⁹⁰ BOA., İ.M.M. 3347/7.

⁹¹ B. Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 160.

⁹² SİSKAV, Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri. s.48

Görüldüğü gibi birinci bölümdeki mektep tamamen zanaat erbabı yetiştirmeyi gaye edinen bir eğitim-öğretim müessesesi, ikinci mektep ise, memur ve kalem ehli yetiştirmek gayesi ile kurulmuş bir mekteptir⁹³.

Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliği zamanında kaleme alınan H. 1302 (1885) Sivas Salnâmesi'ne göre Müslüman ve Gayr-i Müslim sıbyan mekteplerinin sancak ve kazalara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:⁹⁴

Liva ve Kazalar	Müslüman Sıbyan Mektepleri			Gayr-i Müslim Sıbyan Mektepleri		
	Mektep sayısı	Erkek öğrenci	Kız öğrenci	Mektep sayısı	Erkek öğrenci	Kız öğrenci
Sivas	114	2693	1063	15	1121	366
Tunus	103	1791	416	15	597	12
Hafik	99	1895	704	22	220	100
Koçgiri	14	235	90	2	50	7
Yıldızeli	126	1796	403	3	265	15
Aziziye	74	6833	354	2	56	7
Divriği	25	1588	400	14	800	102
Darende	20	458	103	4	120	17
Gürün	32	672	102	3	70	17
Amasya	22	463	137	12	628	203
Merzifon	14	434	219	7	480	215
Osmançık	19	670	363			
Maden-i Sim	42	734	447	4	97	36
Lâdik	59	776	411	18	132	51
Köprü	78	1751	1131	4	360	328
Havza	73	600	214	24	169	27
Mecitözü	81	1466	802	6	18	7
Tokat	13	316	259	16	299	82
Niksar	35	904	779	2	20	12
Erbaa	96	405	138	42	355	89
Zile	39	992	359	1	40	30
Karahisar-1 Şarki	54	577	307	12	220	79
Alucra	25	604	236	4	128	42
Suşehri	63	886	411	25	1083	176
Koyulhisar	65	1110	400	7	65	32
Hamidiye	80	1211	500	20	968	320
Toplam	1465	31860	10748	284	8361	2372

⁹³ M. Barut, Halil Rıfat Paşanın Sivas Valiliği... s. 29-30.

⁹⁴ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 454-456.

Tanzimat devrinde bir türlü İstanbul dışına götürülemeyen maarif hizmetleri ancak II. Abdülhamid döneminden itibaren devletin her köşesine ulaştırılmaya başlanmıştır.

Orta dereceli okullara gelince; Sivas'ta 60 öğrencisi ve 10 öğretmeni bulunan bir Darü'l-Muallimin ile 443 öğrencisi 45 öğretmeni bulunan iki Rüştiye (biri sivil, diğeri askerî) Tokat'ta 360 öğrencisi 15 öğretmeni bulunan üç rüştiye, Amasya'da 240 öğrencisi, 8 öğretmeni bulunan iki rüştiye ve Şark-î Karahisar'da 150 öğrencisi 5 öğretmeni bulunan bir rüştiye bulunmaktadır⁹⁵.

Salnâmeye göre 1885 yılında Sivas Vilâyeti'nde toplam olarak 110 adet medrese bulunuyordu. Bu medreselerin sancak ve kazalara göre dağılımı ise şöyledir: ⁹⁶

Sivas		Amasya		Tokat		Şarki Karahisar	
Sivas	6	Amasya	27	Tokat	15	Şarki Karahisar	3
Koçgiri	2	Merzifon	5	Erbaa	1	Koyulhisar	1
Divriği	3	Lâdik	2	Zile	6	Hamidiye	6
Aziziye	10	Mecitözü	1	Niksar	4		
Gürün	10	Vezirköprü	6				
Darende	8	Osmançık	2				
Toplam	31		43		26		10

Bundan başka, 1885 yılında Halil Rıfat Paşa zamanında Sivas Vilâyeti merkezinde bir idadî(lise)nin yapımına ve açılmasına karar verilmiştir⁹⁷. Ancak bu okulun eğitime başlaması 1887 yılında gerçekleşmiştir.

Sivas Vilâyeti'ndeki okullar arasında en kaliteli eğitimi hiç şüphesiz 1863 yılında yapılan bir antlaşma ile A.B.D. misyonerleri tarafından kurulan Merzifon'daki "Anadolu Koleji" veriyordu.

Başlangıçta Amerikan Board komisyonu misyonerlerinden Morsovan tarafından kurulan kurum teoloji semineri diye adlandırılmış fakat halk için hem dini, hem de sosyal hizmetleri yerine getiren bir yer olmuştur. Bu okul 1881 yılından itibaren yüksek okul düzeyine getirilmiştir. Bu kolej her hangi bir millet için kurulmuş olmayıp herkese açıktır. Fakat asıl kaynağını Ermeniler ve Rumlar arasında bulmaktadır⁹⁸.

Sivas merkezindeki Gayr-i Müslimlerin okullarına gelince:

⁹⁵ V. Cuinet, La Turquie D'asie I, s. 621.

⁹⁶ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 457.

⁹⁷ B. Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 119.

⁹⁸ İlnur Polat Haydaroglu, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ankara 1990, s. 129.

Gregoryen cemiyetlerinin idaresindeki 11 temel ve ilköğretim kurumunda 1.020 erkek, 230 kız öğrenci ve 322 öğretmen bulunmaktadır. Protestanlara ait 8 okulda ise 431 öğrenci okumaktadır.

Vilâyetteki Gayr-i Müslim okullarının sayısı ve öğrenci mevcutları, azınlıklara tartışılmaz bir eğitim hürriyeti verdiğinin açık bir göstergesidir. Bu okullar kendi dillerinde eğitim yapabildikleri gibi, devlet hazinesinden de belirli bir oranda maddi destek görmüşlerdir. Cuinet'in verdiği bilgide merkez ilçenin nüfusunu bakılırsa azınlıkların okullaşma oranı Müslümanlarınkinden hayli yüksektir. 32.504 Müslüman nüfusun 2.071 öğrencisine karşılık 10.618 Gayr-i Müslim nüfusun 1.681 öğrencisi vardır⁹⁹.

Vilâyetteki azınlıkların orta dereceli okullarının olmayışının sebebi ise, Gayr-i Müslim öğrencilerin, her derecede Türk okullarında okuma haklarının olmasındandır. Bu da demokratik parlamenter rejimli günümüz Türkiye'sinde azınlıklara tanınan eğitim serbestîsinin o yıllarda da mevcut olduğunu göstermektedir¹⁰⁰.

c. Tarım, Orman Sağlık, Ulaştırma.. vs. Alanlarında Diğer Tenbih-nameleri

Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Valiliği esnasında yayınladığı 11 tenbihnâmesinden 4, 6 ve 11. tenbihnâmeleri eğitim ve öğretimle ilgili olup, bunları bir önceki başlıkta vermiştik. Nahiye müdürlerine hitaben yazılan tenbihnâmeler, daha ziyade köylerin kalkınmasına ve hayat şartlarının düzenlenmesine yönelik çalışmaların bir parçasıdır. O yüzden de Halil Rıfat Paşa bu tenbihnâmelerde sade bir dil kullanmıştır. Tenbihnâmelerden 3. ve 7.si ulaşım ile ilgilidir. Ancak bunlar yukarıda da bahsedildiği gibi devlet yolları yapımının bir parçası olmayıp, köylere yönelik çalışmaların bir parçası olduğundan bu bölüme almayı uygun bulduk. Diğer tenbihnâmeler ise tarım ve ormanlar ile ilgilidir. Halil Rıfat Paşa'nın eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması dışındaki diğer tenbihnâmeleri şunlardır:

1. Sivas Vilâyeti'nden Devâir-i Nevahi Müdürleri'ne Birinci Tenbihnâmedir:

Rumeli'de pulluk, Anadolu'da kotan dedikleri sabanlar ile sürülerek ekilen tarlalar çok mahsul verir. Sivas Vilâyeti'nin çok yerlerinde bunu bilmediklerinden adi sabanla tarla sürdükleri için, az mahsul alırlar. Ahalînin çok mahsul alması ve zengin olması matluptur ve bunun için ahalîyi kotanla çift sürmeye alış-

⁹⁹ V. Cuinet, La Turquie D'asie I, s. 665.

¹⁰⁰ A. Mahiroğulları, "Cuinet'in Notlarıyla 110 yıl Önce Sivas", s. 60.

tırmak lazımdır. Bu kotan dedikleri şey Kars muhâcirlerinde vardır. Bilmeyenler onlardan görsün öğrensın. Hangi köyde kotanla çift sürülmüyor ise o karye arazisinin iki-üç yerinde bu senelik tecrübe ve numune için devair-i nevahî müdürleri birer tarla sürdürüp ekim vakti ne mevsimse, o vakitte ektirtsin. Bu tarlalardan ziyade mahsül alınır ise artık ondan sonra bütün köylü kotan ile tarla sürmeye başlattırılınsın ve bir çift öküzlüler kotan ile süremeyeceklerden karyelerin öküzleri sekizer onar çift bir yerde getirilerek, bu gün köylüden birinin, yarın diğerinin tarlası nöbetle sürdürülsün. Bu sene tecrübe için böyle kotanla sürülüp ekilecek tarlalardan yani bir kile tohum ekilen yerden, kilesine ne kadar mahsül alınacak ise müdürler ve kaymakamlara ma'lumat vermelidir ki adi sabanla sürülen tarla mı, yoksa kotanla sürülen tarla mı çok mahsul verir? Hükümet dahi öğrenip ahalice faydasını görürse her yerde icra ettirsin. Bu tenbihi icra etmeyen müdürler kabahatli, icra edenler makbul ve memdûh olur.

2. İkinci Tenbihnâme:

Çok yerde köylüler odun bulamadıklarından tezек yakıyorlar. Şimdi az-çok odun bulan köylüler dahi ağaçların köklerini söktüklerinden git, gide ormanlar tükendikte çok sıkıntıya uğrayacaklardır. Buna şimdiden bir çare aramak lazımdır. Binaenaleyh her köyde, her adamın kaç parça tarlası var ise, beher tarlanın dört köşe ve kenarlarına mevsiminde meşe tohumundan sekiz-on kadar tohum ekisin veyahut söğüt, kavak, çam, gürgen, kayın vesaire ağaçlardan ağaç ekilecek vakitte, birer fidan diksin ve bu fidanları hayvan yememek, bozmamak için etrafını çalı-çırpı ile muhafaza etsin ve tarla sürmeğe ve biçmeğe gittikçe sulasın, tımar eylesin. Hâsıl ağaç yetişsin ki, hem kendi tarlalarının hudutları belli olur, kaybolmaz, hem de ağaçlar büyüdükçe gölgesinden ve dalından budadığından sahibi faydalanır.

Bir de köylerde herkes kendi hanesi ve ihtiyacı için münasip gördüğü arazisi derûnunda bir dönüm yeri ağaç tohumuyla yahut her nevi ağaç fidanıyla ekip orman yetiştirerek ve hayvan girip ağaçları telef etmemek için etrafını hendekle çevirecektir.

Bu sene ve gelecek sene ağaç ekilecek mevsimlerde bunları ekmemiş olan ahâlden, ceza kanunnâmesi mucibince, ceza-yı nakdi alınmak için devair-i nevahî müdürleri ism-i resmiyle, defterlerini kaymakamlara verecektir.

Ağaç kökenlerini sökmek yasaktır. Dinlemeyenler ve kök çıkarıp yakanlara ve satanlara ceza tertip olunmak üzere isimlerini devair-i nevahi müdürleri batahrirat kaymakamlara bildirecektir.

Ahalîye ağaç ve orman yetiştirmekte kusur eden ve ağaç kökünü sökenleri men etmeyen ve bu işe her sene ve daima dikkat ve nezaret etmeyen devair-i ne-

vahi müdürleri kabahatli olur ve bu tenbihi, yoluyla icra ettiren müdürler dahi hükümet yanında makbul ve memdûhdur.

3. Üçüncü Tenbihnâme:

Bir köyden bir köye veyahut köylerden kasabalara giden yollar üzerinde bulunan köprülerden yıkılanlar ve tamire muhtaç olanlar; hangi köy ve toprağında ise o köy ahalîsine yaptırılmak lazımdır.

İş büyük ve çok ise oradan ve o köprüden geçen sair civar köyler halkı dahî yardım ederek yaptırılacak ve tamir ettirilecektir.

Yollarda çamurdan geçilmez derecede bataklık olan ve araba ve hayvan güç geçecek yerler hangi köy toprağında ise o köylüye taş ve çakıl ile doldurtulup kolay geçilecek bir hale konulacaktır.

Araba ve hayvan geçmekte sıkıntılı ve tehlikeli ve çamurlu yerler dahî mümkün mertebe yapıp rahat, rahat ve tehlikesiz geçilecek bir hale getirilecektir. Bu işleri yalnız o köy ahalîsine yaptırmak ağır düşerse o yerlerden gelip geçen civar köyler ahalîsine de yardım ettirilecektir.

Köylerin içleri çamurdan geçilmez, bataklık ve fena bir halde olduğundan, en lâzımlı yerlerine kaldırım yaptırılacak veyahut büyük çakıl taşları döşenip çamurdan kurtarılacaktır. Köylerde köy derûnuna gübre yığılmayıp köy haricine bırakılacak ve her vecihle köy içi temiz ve pâk tutulacaktır. Eksker köy evlerinde abdesthane olmadığından köy sokakları pis, mundar bir haldedir ve bu ise insaniyete ve temizliğe muhaliftir. Köylerin sokakları pislikten kurtulmak için her haneye birer abdesthane yaptırılacaktır.

Bu işleri köylünün işsiz güçsüz vakitlerinde ve Cuma ve Pazar gibi tatil günlerinde yaptırılıp, ziraat ve harman vesaire işleri olduğu zaman yaptırılmayacaktır.

Gevşeklik edenler ve yaptırmayanlar dahî işe yaramadıklarını göstermiş ve değiştirilmelerini kendileri istemiş olur.

4. Beşinci Tenbihnâme:

Patates denilen mahsul ki yer elması gibi bir şeydir.

Bu mahsul insanda, hayvanda ekme yerini tutar; çok yerler de halk bununla gıdalanırlar ve bu mahsul yağmur yağmasa yine olur. Maazallah bir memlekette çekirge düşse ve ekinleri yese, patatese zarar edemez. Hâsılı bu mahsul fukara için pek faydalıdır.

Hangi köylerde ekilir ise, her hane kendi idaresine yetecek kadar, bundan sonra mevsiminde patates ekecektir. Ekmeyen ahalîye ve ektirmeyen müdürlere, hükümet tenbihini dinlemeyenler hakkında ceza icra olunacaktır.

5. Yedinci Tenbihnâme:

Sivas'ta ve etrafında kışın ziyade kar yağdığı vakit arabalar işleyemediğinden, köylerden kasabalara araba ile odun, kömür vesair şeyler getirilemiyor. Ahalî kızak kullanmağa alışmış olsa, kar ne kadar çok olursa olsun, kızakla işleyebilirler ve kızak işletilen yollar kardan hiç kapanmaz. Bunun için devair-i nevahi müdürlerine tenbih ederiz ki zir-i idaresinde olan köylerde kızak kullanmıyorlar ve kızak nedir bilmiyorlar ise kızak bulunan yerlerde nümunesi görülüp her köyün ileri gelürlerinden iki-üç kişiye birer adet kızak yaptırın ve kar yağdığı vakit kullandırsın; karyenin araba kullanan ahali köylerinde kızak yapıldığını ve işlediğini görünce onlara dahî kızak kullanmağa heves geleceğinden müdürler ahaliyi teşvik etsin ve buraca kağnı denilen iki tekerlekli arabanın yenisi yüzelli kuruşa yaptırılır ise bir kızak otuz kuruş masrafla olur ve bunu köylüler kendileri dahi yapabilir.

Hâsılı kızak olmayan her karyede kızaklar îcâd olunmasına devair-i nevahi müdürleri ziyadesiyle sây-ü gayret edeceklerdir. Yaptırmayan müdürler amirin emrini icra etmeyenlerin cezasıyla cezalanırlar.

6. Sekizinci Tenbihnâme:

Fi 26 Temmuz sene 1298 tarihli tenbihnâmemizde ormanlar kesile, kesile kök çıkarıla çıkarıla bitiyor. Sonra ahali odun ve kereste bulamayacaktır. Bunun için her köyde, her adamın kaç parça tarlası var ise her parça tarlanın kenarlarına ve dört köşesine ağaçlar dikmesi ve her hane kendi idaresi için bir dönüm orman yetiştirmesi ve ağaç kökü sökmemesi yazılmıştı. Bu tenbihi tekrar ve aşağıda yazılı olan tenbihatı da ilâve ederiz.

Ormanlarda kendiliğinden ve fırtınalardan yere düşmüş veyahut öteki beriki lüzumsuz olarak kesmiş, düşmüş ağaçlar tükenir ise ondan sonra ahaliye lazım olan ağaçlar kesilecektir. Lâkin insafsız ve lüzumsuz ağaç kesmek ve ormanları yakmak ve sade ağaçtan hane ve dam ve ağıl duvarları yapılmak ve tarla ve bahçe ve harman kenarlarına muhafaza için cesim ağaçları kesmek koymak yasaktır. Şimdiye kadar kesilmiş ve konulmuş ağaçlar için hiçbir şey demeyiz. Fakat bundan sonra her kim hane ve dam duvarları, tarlalar ve bahçeler ve ağıllar muhafazası için taze ve yaş ağaç keserse en ağır cezayı nakdi ile cezalanacaktır ve bu tenbihe muhalif hareket edenler nevahi müdürleri men etmez ve haber vermez veyahut bu tenbihnâmeyi harf be harf her köyde okutup ahaliye anlatmaz ise kabahatlı olan adamdan alınacak cezayı nakdinin bir misli dahi müdürden alınacaktır.

Bir ormana kazaen yahut kasten ateş verilir ise o orman hangi köye yakın ise o köy ahalişi gidip ormanı söndürmeğe ve yakanları bulup hükümete haber vermeğe borçludurlar. Ateşi söndürmezler ve yakanı haber vermezler ise ne kadar ağaç yanmış ise köylüye ödettirilecektir.

7. Dokuzuncu Tenbihnâme:

Orman git gide azaldığından bunun için ne yapılmak lâzım olduğunu geçen ve evvelki senelerde nevahi müdürlerine dağıttığımız ikinci ve sekizinci tenbihnâmelerde yazmıştık. Bu tenbihin aksi haller hala görülmekte olduğundan işte üçüncü defa olarak tekrar ahalîye tenbih ederiz ki:

Ağaç kökleri sökülmecektir ve çam ve pelit ve meşe vesair ağaçların kabukları soyulmayacaktır. Ormanlarda kendiliğinden yere düşmüş veyahut beyhude kesilip düşürülmüş ağaçlar tükenmedikçe yeniden ağaç kesilmeyecektir.

Taş var iken hane ve ağıl duvarları safi ağaçtan yapılmayacaktır, tarla ve bahçelerin etrafları hendekle muhafaza edilip, sade ağaç ile çevrilmeyecektir ve tarla açmak için orman yakılmayacaktır ve bir ormanda ateş görülür ise en yakın köy ahalisi acele gidip söndürecek ve ateş mahsus konulmuş ise, ateş koyanı köylü bulup hükümete teslim etmezse kaseme usulüne tatbiken ormanın zararı köylüye ödettilerecektir.

Kâfi orman olmayan köylerde ve ağaç yetişebilecek yerlerde her kimin kaç tarlası var ise, her tarlanın dört köşesine birer fidan dikip ve tarlası ziyade olanlar bir, iki sene zarfında, kendi için bir dönüm ve hiç olmazsa yarım dönüm kadar bir yerde hendek çevirerek, tohum veyahut fidan ekip ağaç ve orman yetiştirecektir.

Devair-i nevahi müdürleri her karyede ahalîyi cem ile bu tenbihnâmeyi okuyup birer mealini anlatacaktır ve bu tenbihnâmeleri dinlemeyenleri hükümete haber verecektir ve ahalîye bu şeyleri bildirmeyen ve yaptırmayan ve hilâf-ı tenbih hareket edenleri hükümete haber vermeyen müdürler azl ve tedip olunacaktır.

Bu tenbihnâmeden bir kıt'ası, müdürler merkez-i kazaya celp olunarak, kaymakamlar vasıtasıyla, kendilerine verilecek ve ağızdan dahî etrafına anlatılacaktır ve bir kıt'ası da belediyeler ve zabıta idarelerine verilecektir.

Zabıtanın ve belediyeden odun satılan yerlerde memurlar gezdirilip satılık için ağaç kökü ve kabuğu görülür ise müsadere ile beraber bayilerinden ceza kanun-namesine tevkifân ceza-yı nakdî alınacaktır.

Bu tenbihnâmenin mütemadiyen ve harfiyyen icrasına mutasarrifin-i kiram ile kaza kaymakamları ve devair-i nevahi müdürleri ve zabıta memurları, memur ve mecbur ve âdem-i icrasından da derece derece mes'uldürler.

8. Onuncu tenbihnâme:

Yapılan yolların üstünden ağaç sürtmek ve yolların üzeri karla ve buzla kaplanmadıkça üzerinden yüklü ve yüksüz kızak yürütmek ve ormanlardan kesilen ağaçlar bu yolların üstüne çekilip de orada yontulmak yolları harap ettiğinden, yasak edilmiştir. Bu tenbihin hilafı hareket edenler ve yollardaki köprülerin ağaçlarını ve demir kenetlerini ve ekserlerini sökenler ve arabasını dikkatsiz sürüp

de yolun hendeklerini bozanlar ve kenarlarındaki nişan taşlarını devirip yıkanlar, kanunun en ağır bendiyle cezalandırılacaklarının, her karye ahalî bir yere cem olunarak anlatılması ve bu tenbihin aksi hareket edenleri haber vermesi devair-i nevahi müdürleri dahî bu babta nezaret-i mütemadiyyeden geri durmamaları kendilerine ihtar kılınır (6 Ocak 1885–25 K. Sâni 1300) “¹⁰¹.

Tenbihnâmelerin Genel Bir Değerlendirilmesi:

Tenbihnâmelerin genel bir değerlendirmesini yaparsak; ilk önce Halil Rıfat Paşa'nın Sivas Vilâyeti'ndeki halkı ve halkın meselelerini iyi bilip, buna göre çözüm yolları önerdiğini görmekteyiz. Tenbihnâmeleri incelediğimizde Halil Rıfat Paşa icra makamı olarak daima nahiye müdürlerini muhatap aldığı ve emirlerini genellikle onlara verdiğini görürüz. Onun bu tenbihnâmelerde özellikle ağırlık verdiği konular; Eğitim-öğretim, orman ve ağaçlandırma, bayındırlık ve yol bakımı, tarımın geliştirilmesi ve çevre sağlığıdır. Tenbihnâmelerin üslûbu ise resmî yazışma üslûbundan uzak; sade ve anlaşılır bir şekildedir. Bu üslûbu özellikle halkın anlayabilmesi için tercih etmiştir. Tenbihnâmelerde ortaya konan meseleler etraflıca anlatıldığı gibi örnek uygulamalarla halkın ikna edilmesi prensibine dayalı pratik çözüm yolları önerilmiştir. Ayrıca her tenbihin sonunda mes'uliyeti derece derece dağıtan bir ceza tehdidinin varlığı da ayrıca dikkat çekicidir. Halil Rıfat Paşa Tenbihnâmelerdeki emirlerin yerine getirilmemesi hallerinde de muhtelif cezalar vazetmiştir. Bu cezalardan bir kısmı vatandaşlara uygulanacak cezalar, bir kısmı da emirleri yerine getirmeyen ve tâkip etmeyen kamu görevlilerine verilecek cezalardır. Tenbihnâmelerde, emrin muhatabı olan köylü vatandaşlar için de hükümler bulunmaktadır. Örnek olarak; mevsiminde patates ekmeyen ahaliye verilecek cezalar, mektebini yaptırmamış olan köyler için mektebin hükümetçe yaptırılıp parasının o köylüden tahsil edilmesi kararı, ev ve dam duvarları ile tarlalar ve ağılların muhafazası için taze ve yaş ağaç kesenlere verilecek ağır para cezaları, orman yangınlarında ateşi söndürmeyen ve ormanı yakanları hükümete haber vermeyen köyler için konulan ne kadar ağaç yanmış ise bedelinin o köylüye ödettirilmesine dair hükümler, ağaç kökü ve kabuğu satan esnafın mallarına el konulması ve ayrıca ceza kanunu uyarınca para cezası ile cezalandırılması kararı, yollardaki köprülerin ağaçlarını ve demir kenetlerini sökenler, arabalarını dikkatsiz sürüp yolun hendeklerini bozanlar, yol kenarındaki taşları devirip yıkanlar için konulan cezalar gibi.

¹⁰¹ Sivas Salnâmesi, 1302, s. 317–332.

Şüphesiz Tenbihnâmelerin öğretici ve eğitici vasfı daha ağır basmaktadır. Pullukla çift sürmenin öğretilmesi, ağaç dikiminin teşvik edilmesi ve usulünün öğretilmesi, köy yollarının bakımının ve onarımının, köy içlerinin temiz tutulmasının, tuvalet yapımının öğretilmesi, okul açılmasının, eğitim ve öğretimin teşvik edilmesi, patates ürününün tanıtılması ve ekiminin teşvik edilmesi, kızak yapımının ve kullanımının özendirilmesi gibi hususları buna örnek olarak gösterebiliriz¹⁰².

Ayrıca tenbihnâmeler vatandaşı aydınlatarak ikna etme ve bu şekilde ondan değişik davranışlar bekleme ve yeni kurumları benimsetme hedefine yönelik dikkate değer resmi yazışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tenbihnâmelerde emredici devlet tavrı; öğreten aydınlatan ve bu yolla iknaya çalışan yeni bir tavıra yerini bırakmaktadır. Bu yönüyle tenbihnâmeler, devlet geleneğimizde hususî bir yere sahiptir. Sosyal yapıya müdahale, otoriter bir şekilde olmayıp; bu yapıya örneklerle desteklenmiş yeni bilgiler yükleyerek ve onun temel dinamiğini ve zenginliğini teşkil eden insan unsurunu harekete geçirerek yapılmak istenmektedir. Zamanına göre ileri bir idarî zihniyetin ifadesi olan bu hareket tarzı gerçekten dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir¹⁰³.

Sonuç olarak zamanın resmi yazışma uslubundan uzakta sade ve anlaşılabilir dille kaleme alınan Tenbihnâmeler, edebî bakımdan bir kıymet ifade etmese bile işaret ettiği sosyal meseleler ve teklif edilen çözüm yolları bakımından önemli belge hükmündedir. Bu belgeler ışığında Halil Rıfat Paşa'nın sadece yol yapım ve imar faaliyetleriyle değil; ziraattan eğitime, çevre sağlığından ulaşım güçlüklerine kadar geniş bir perspektif içinde memleket meselelerine eğildiğini görmekteyiz. Bu belgelerde, bazı meselelerin kâğıt üzerinde tespiti ile yetinilmemiş, yapılması gerekenler; herkesin anlayacağı açık bir üslûpla en küçük birimlere kadar tamim edilmiş ve hatta 2-6-7 ve 9. Tenbihnâmelerde olduğu gibi uygulamanın en ufak teferruatı üzerinde dahi ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Halil Rıfat Paşa, Tenbihnâmelerinde teklif ettiği çözümlerinde daima devlet hazinesini işin dışında tutmak yolunu seçmiştir. İmece, yardımlaşma, ek gelir kaynağı bulmak gibi yollarla aslında kamu hizmeti niteliğindeki işleri devlete yük olmadan çözümlenmeğe uğraşmıştır. Bunun tipik örneğini, köylere okul açılması ve öğretmen aylıklarının ödenmesi yolunda yayınlanan 6. ve 11. Tenbihnâmelerde görmekteyiz¹⁰⁴.

¹⁰² SİSKAV, Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa ve Tenbihnâmeleri. s.39,42,45,46

¹⁰³ A. Birinci, "Halil Rıfat Paşa'nın Tenbihnâmeleri", s. 14-15.

¹⁰⁴ SİSKAV., Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa ve Tenbihnâmeleri. s. 52-53.

Halil Rıfat Paşa 27 Eylül 1885 (H. 17 Z 1302/ R. 15 Eylül 1301) tarihinde 20.000 kuruş maaşla Aydın Valiliği'ne tayin edilinceye¹⁰⁵ kadar 3 sene 8 ay 7 gün Sivas Valiliği vazifesinde bulunmuştur.

IV. BÖLÜM

Halil Rıfat Paşa'nın Vefatına Kadar Diğer Devlet Hizmetleri

a. Diğer Valilikleri

Halil Rıfat Paşa, Sivas valisi iken bir ara Şubat 1884'de Girit'te kıpırdanmalar başlayıp valinin ayrılması üzerine Girit valiliğine tayin edildi. Ancak Müslüman bir valiyi istemeyen Girit Rum ahalisinin karışıklık çıkarma ihtimalleri ve dış baskılar neticesinde Müslüman bir valinin uzun süre burada kalamayacağı ve böyle bir durumda Paşa'yı tekrar Sivas'a göndermenin münasip olmayacağı düşüncesiyle başarılı hizmet verdiği Sivas'ta kalmasının uygun olacağı düşünülmüş ve bu tayin iptal edilmiştir¹⁰⁶.

Sivas'ta başarılı bir valilik döneminden sonra, yukarıda bahsedilen sebeplerle 27 Eylül 1885'de Aydın valiliğine tayin edildi¹⁰⁷. Burada bir seneden fazla bir zaman valilik yaptıktan sonra, 26 Aralık 1886'da Bağdat valiliğine tayin edildi¹⁰⁸. Ancak, Paşa çeşitli mazeretler ileri sürerek Padişah'tan merhamet dileyip Bağdat'a gitmek istememiştir¹⁰⁹. Bunun üzerine 8 Ocak 1887 tarihli irade ile kendisine münasip bir memuriyet bulunana kadar İstanbul'da alıkonulmasına karar verildi¹¹⁰.

11 Ocak 1887 tarihli irade ile münasip bir memuriyete tayinine kadar kendisine 10.000 kuruş mazûliyet maaşı tahsisine karar verilmiştir¹¹¹.

Sekiz ay açıkta bekledikten sonra Halil Rıfat Paşa, 19 Ağustos 1887'de 17.000 kuruş maaş ile Manastır valiliğine tayin edildi. bir süre sonra da 4 Eylül 1887'de kendisine "*Murassa Osmanî Nişan-î Alî'si*" verildi¹¹².

¹⁰⁵ BOA., Sicill-i Ahval I/I, s. 50.

¹⁰⁶ BOA., A. AMD. (Amedî Kalemî);İ. Hus.(İrade- Hususiye)Mahremane kayıt defteri No: 316, s. 51.

¹⁰⁷ BOA., İ.Dh. 76.044

¹⁰⁸ BOA., İ.Dh. 79939; SAD.,I/I, s. 50; İbnül Emin, a.g.e. III, s. 1537.

¹⁰⁹ BOA., İ.Dh. 80070; A. Birinci-A. T. Alkan, a.g.m. s.106. Halil Rıfat Paşa, Sadrazamlığı sırasında 4 Mayıs 1896'da Padişaha sunduğu arzuda bu olaya da temas ederek, Jön Türkler'in manevî koruyucusu olarak karaladığı Kâmil Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında kendisini Aydın Valiliğinden alarak Bağdat'a kadar sürdürmek istediğini, ancak Padişah'ın kendisini himaye etmesi sayesinde buna muvaffak olamadığını belirtmek lüzumunu hissetmiştir. (İbnü'l Emin, a.g.e.III, s.1538-1539.)

¹¹⁰ BOA., İ.Dh. 80068.

¹¹¹ BOA., İ.Dh. 80282.

¹¹² BOA., SAD., I/I, s. 50; İ. Dh. 82008; B.EO.(Babîâli Evrak Odası) A. AMD. 256, s. 80, No: 478.

Bu tarihlerde Manastır vilâyetinin en mühim problemi eşkıyalara karşı yürütülen mücadelenin bir türlü istenilen sonucu vermemesiydi. Halil Rıfat Paşa'nın Manastır'dan ayrıldığı zaman ise bu mesele hemen-hemen geçici de olsa halledilmişti. Bu bakımdan Sivas'tan sonraki en başarılı valilik dönemini Manastır'da icra etmişti. O, eşkıyaya karşı o zamana kadar bu bölgede emsâlini göremediğimiz orijinal mücadele usulleri geliştirmişti. İlk olarak 11 Eylül 1887'de vilâyetin muhtelif bölgelerine hafiye yerleştirmek maksadıyla aylık 4.000 kuruş tahsisat verilmesini talep etti. Konu Meclis-i Vükelâ'da birkaç kez görüşüldükten sonra, uygun görülerek 27 Eylül 1887'de iradesi çıkarıldı¹¹³. Hafiye istihdamıyla gerekli bilgileri aldıktan sonra, eşkıyanın bertaraf edilmesi maksadıyla halkın yardımını devreye sokmak için, 2 Ekim 1887'de kimlikleri tespit edilen eşkıya reisleri ile efradının etkisiz hale getirilmesi, ölü veya diri yakalayıp getirene belli miktarlarda para verilmesi uygulamasını başlatmak için izin verilmesini ve bu maksatla ödenek tahsisini talep etti. 13 Ekim 1887 tarihli irade ile bu isteği de kabul edildi¹¹⁴. Bundan başka günümüzdeki köy koruculuğu sistemine benzer, ancak kısa süreli olan fahrî zaptiye istihdamı yoluna gitti. İlk zamanlarda bunlardan çok faydalanılmış ise de sonraları vilâyetteki birçok olayların bu zaptiyelerden kaynaklandığı görüldü. Bu yüzden daha sonra 28 Haziran 1888'deki irade ile bu müessese lağvedildi¹¹⁵.

Halil Rıfat Paşa, asayiş çok kısa zamanda sağlamak için halkın ileri gelenleri ve eşkıya liderlerinin bazılarını yanına çekerek bir ittifak cephesi oluşturma yoluna gitti. , pişman olmuş eşkıya reisleri ve ileri gelenlerle ittifakın yapılması önerildi. Ancak, bunlar parasız iş yapmadıklarından yeni ödenekler iste Manastır'daki diğer çalışmaları şunlardır; eğitim alanında; 1888'de Manastır İdadî Mektebi açılması¹¹⁶, Rum ve Bulgar okullarındaki ayrılıkçı hareketlerin önlenmesi için, 1 Ağustos 1888'de Babiâli'ye

¹¹³ BOA., İ.M.M., 3950

¹¹⁴ *Eşkıya reislerini diri getirenlere beş bin, ölü getirenlere iki bin beş yüz, eşkıya efradı için dahî diri getirene bin, ölü getirene beş yüz kuruş...* BOA., İ.M.M., 3954.

¹¹⁵ BOA., Y.Mtv. (Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Mârûzat Evrakı), 33/91. Halil Rıfat Paşa tarafından hazırlanan "*Köy Komisyonları Tüzüğü*" Makedonya tarihinde önemli rol oynamıştır. Bu tüzükten yararlanan Makedonya Slavları da Fahrî Zaptiye Birlikleri kurmuş, eşkıyaya karşı savaşmışlardır. Böylece kendilerine güvenleri artmıştı. Halil Rıfat Paşa'dan sonra "Fahrî Zaptiye Birlikleri Teşkilatı" kuvvetlendi ve Makedonya'nın bazı yerlerinde çok sayıda ihtilâl grup ve cemiyetleri kuruldu. Bu gruplar 1893'de kurulan Makedonya İç İhtilâl Örgütü (VMRO)'nun gizli hücrelerini oluşturdular, bkz. Yusuf Hamza, "*XIX. yüzyılın II. Yarısında Türk-Makedon İlişkileri*" X. Türk Tarih Kongresi. IV. (Ankara 22 – 26 Eylül 1986), Ankara 1993, s. 1213-1214.

¹¹⁶ Mehmed Tefvik; Manastır Vilâyeti'nin Tarihçesi. Manastır 1327, s.49.

yaptığı teklifle “*Lisan-ı Osmanî*”nin Müslüman hocalar tarafından mecburî okutulması, Rumca ve Bulgarca bilen müfettişlerin bu okulları denetlemesi gibi hususlar kabul edilerek, bu okullar denetim altına alındı¹¹⁷. ndi¹¹⁸. Bu sayede asayiş geçici de olsa sağlandı.

Halil Rıfat Paşa Manastır’da iki yıla yakın valilik yaptıktan sonra 28 Mayıs 1889’da ikinci defa Aydın valiliğine tayin edildi¹¹⁹.

Burada Halil Rıfat Paşa’yı en fazla meşgul eden mesele, muhâcirler ve eşkıyalardı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında ve 1885’de Şarkî Rumenli’nin Bulgaristan’a ilhakı üzerine, bir muhaceret başlamıştı. Muhacirlerin en fazla yığıldıkları vilâyet Aydın idi. 1877-1891 tarihleri arasında Aydın vilâyetine 100.000’den fazla muhâcir gelmiş; bunların bir kısmının diğer vilâyetlere gönderilmesiyle burada kalanların sayısı 70.000’e düşmüştü¹²⁰.

Buradaki icraatlarının en önemlilerinden biri de İzmir’de Türk basınının gelişmesi yolunda yaptığı çalışmalardır. İzmir’de, yüzyılın başından itibaren yabancı basının gelişmesiyle Rumca, Ermenice, Fransızca, İngilizce, İbranice... dergi ve gazeteler yayımlanıyordu¹²¹. I. Aydın valiliği esnasında 1886’da İzmir’de resmî olmayan Hizmet ve Ahenk adlı iki gazete yayımlanması için Dahiliye Nezareti aracılığıyla Padişah’dan imtiyaz izni aldırdı.¹²²

c. Sadrazamlığı

1895 yılı, Osmanlı Devleti için çok buhranlı bir yıl olmuştu. Anadolu’nun her tarafında Ermeniler ayaklanmışlardı. Bu arada İngiltere, Fransa ve Rusya Babiâli’yi sıkıştırıyordu. Yönetimde ise; Padişah sık-sık Sadrazam değiştiriyordu. Cevad Paşa, 8 Haziran 1895’de azledilerek on yıla yakın bir zamandan beri resmî vazifeden uzak olarak mâzuliyet maaşıyla geçinen Said Paşa beşinci defa Sadrazamlığa tayin olundu¹²³. Ancak Said Paşa da üç buçuk ay sonra Sadrazamlıktan azledildi¹²⁴. 1 Ekim 1895’de de Ermeni davasını şiddetle müdafaa eden, İngiltere’yi tatmin için İngiliz politikasına

¹¹⁷ BOA., M.V(Meclis-i Vükelâ Mazbataları), 34-24.

¹¹⁸ BOA., M.V., 23-56; Y.Mtv., 38/78.

¹¹⁹ BOA., SAD.,I/I, s.55; M.Z. Pakalın, a.g.e.VIII, s.1878; İbnü’l Emin,a.g.e.III, s. 1539.

¹²⁰ N. İpek, a.g.e. s. 180.

¹²¹ Geniş bilgi için bkz. Zeki Arkan, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde İzmir Basını” Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi I, İstanbul 1982, s.103-110; T. Baykara, a.g.e., s.110; V.Cuinet, La Turquie D’asie III, Paris 1894. s. 462-463; 1890’lardaki basının durumu için bkz. İ.Cavid, Aydın Salnamesi I, 1308, s.377-386.

¹²² Z. Arkan, A.g.m, s. 105-106.

¹²³ Ercüment Kuran, “Said Paşa”, İ.A. X İstanbul 1971. s. 84.

¹²⁴ Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları ve Sultan Abdulhamid, İstanbul 1990. s. 57-58.

meyyal bulunan Kâmil Paşa tayin edildi. Kâmil Paşa bu sefer mevkîini bir ay kadar muhafaza edebildi¹²⁵. Azline, Padişah'a takdim ettiği bir lâyiha sebep oldu. Aynı gün Halil Rifat Paşa 85.000 kuruş maaşla Sadrazamlığa tâyin edildi¹²⁶ ve ölene kadar makamını 6 sene muhafaza etti.

Halil Rifat Paşa'nın 68 yaşında bir ihtiyar olmasına rağmen, böyle bir zamanda bu makama getirilmiş olmasının en önemli sebebi; Padişaha olan sadakatı¹²⁷

7 Kasım 1895'den itibaren Sadrazamdır. Ancak, bu tarihlerde çok buhranlı bir devir yaşıyordu ve Paşa'nın bu işlerin üstesinden gelmesi oldukça zor gözüküyordu. Abdülhamid ise devlet idaresini tamamen elinde bulundurmak istiyordu¹²⁸. Halil Rifat Paşa'nın Sadâreti zamanında bütün nüfuz ve kudret, Saray'a intikal etmişti. Yaşlı Sadrazam en basit meseleleri bile Padişahın muvafakatını almadan yerine getiremiyordu¹²⁹.

Sadrazamlığı döneminde meydana gelen en önemli olaylardan biri Osmanlı Devleti'nin zaferi ile sonuçlanan 1897 Osmanlı-Yunan Savaşıdır.

Bu dönemin en önemli problemlerden biri de Osmanlı toprağı olan Filistin'de Yahudilerin Siyonizm'i gerçekleştirme çalışmalarıdır. Abdülhamid, Siyonizmi daha başından beri ciddiye almış ve saltanatı boyunca bu tehlikeye karşı son derece istikrarlı bir politika takip etmişti. Bu dönemde sadaret makamına gelenler Padişahın taviz vermez politikasını uygulamışlardır.

Sadrazamlığının son yılında aslen Midillili olan iki Fransız vatandaşı Lorando ve Tubini kardeşlerin 1875 yılından kalma alacakları yüzünden Fransızlar Midilli'yi işgal ettiler¹³⁰. İşgali önlemek maksadıyla yapılan Meclis-i Vükelâ toplantılarına hasta ve mecalsiz bir şekilde katılan Halil Rifat Paşa, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa ile bu mesele yüzünden şiddetli bir şekilde tartıştı. Bu tartışma onu büsbütün perişan etti ve hastalığını iyice artırdı ve bu yüzden Babîâlî'ye de gelemeyi. ¹³¹ 6 Kasım 1901 ta-

¹²⁵ İ. H. Danişmend, a.g.e. IV, s. 335.

¹²⁶ BOA., DUİT. (Dosya Usûlü İrade Tasnifi), 87/33; İbnü'l Emin, a.g.e.III, s. 1539.

¹²⁷ BOA., DUİT. 87/33

¹²⁸ A. Çetin, a.g.m., s. 328.

¹²⁹ Cemal Kutay, Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, XV, İstanbul 1981, s. 8956.

¹³⁰ H.Ertürk, İki Devrin Perde Arkası. (Haz. Samih Nafiz Tansu) İstanbul 1996. s. 41; Tahsin Paşa, a.g.e., s. 101; İ.H. Danişmend, a.g.e.IV, s. 343; Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılâp Tarihi I/L, Ankara 1993, s. 155-156.

¹³¹ Abdülhamid, vükelâ arasındaki ihtilaf sebebiyle sadaret makamının bu şekilde muallakta kalmasına rıza göstermeyerek saray doktorlarını Sadrazamı muayeneye gönderdi. Doktorlar Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın vazifesine devam edemeyecek kadar mecalsiz, manen harap ve günlerinin sayılı olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Abdurrahman Paşa Sadaret

rihinde ise Fransızların bütün talepleri kabul edilerek ada işgalden kurtarıldı.¹³²

d. Vefatı

1901 yılı sonbaharında, Sadrazamlığının 6. senesinde 74 yaşında ihtiyar ve hasta bir durumda olmasına rağmen, Padişaha sadakatinden dolayı Sadarettin alınmamıştı. Oğlu İbrahim Cavid'in 7 Ekim 1899'da bir Arnavut tarafından öldürülmesi Halil Rıfat Paşa'yı iyice sarstı. Bu olaydan sonra iki yıl yaşayabildi. 9 Kasım 1901'de Nişantaşı'ndaki konağında, sabaha karşı 74 yaşında vefat etti. Cenaze masrafları Padişahın emriyle Hazine-i Hassa tarafından karşılanarak aynı gün, çok sayıda devlet erkânı ve halkın katıldığı resmî cenaze merasimi ile Eyüp Sultan'daki, Mihrimah Valide Sultan Türbesi civarında eski Sadrazamlardan Hayreddin Paşa'nın kabrinin yanına defnedildi¹³³.

Halil Rıfat Paşa'nın Resmî Vazifeleri ve Süreleri¹³⁴

VAZİFESİ	BAŞLANGIÇ	BITİŞ	SÜRESİ	MAAŞI (kuruş)
DOĞUMU	27.10.1827			
Siroz Tahrirat Kalemi	1843	1847	Yaklaşık 4 yıl	100-150
Selanik Tahrirat ve Meclis Katipliği	1848	1850	Yaklaşık 2 yıl	
Vidin Divan Katipliği	1851	1852	Yaklaşık 1 yıl	
Yanya Divan Katipliği	1852	1853	Yaklaşık 1 yıl	
Meclis-i Maliye Mazbata Odası	1853	1853	6 ay	
Edirne Divan Katipliği	1853	1855	1,5 yıl	
Mâmûratü'l Aziz Divan Katipliği	1855	1858	Yaklaşık 3 yıl	
Erzurum Divan Katipliği	1858	1860	Yaklaşık 2 yıl	
Meclis-i Vaka-yı Ahkam-ı Adliye Mazbata Odası	1860	1861	Yaklaşık 1 yıl	
Silistre Divan Katipliği	1861	1864	Yaklaşık 3 yıl	
Tuna Meclis İdare Başkanlığı	1864	1864	3 ay	3.000
Tuna Mektupçuluğu	1864	1868	3 yıl 2 ay	7.500
Varna Mutasarrıflığı	1.11.1868	18.9.1869	10 ay 17 gün	12.500
Tırhala Mutasarrıflığı	18.9.1869	3.7.1873	3 yıl 9,5 ay	14.300
Vidin Mutasarrıflığı	3.7.1873	13.9.1876	3 yıl 2 ay 10 gün	10.000
Tuna Valiliği	13.9.1876	5.2.1877	5 ay	25.000

kaymakamı sıfatıyla Sadrazamlığa vekaleten tayin edildi. 9 Kasım 1901'de de Rıfat Paşa vefat etti. (C. Kutay, a.g.e. XV, s. 8923-8924)

¹³² M.Sertoğlu, a.g.e., s. 3386

¹³³ BOA., SAD., I/I, s. 51; M. Z. Pakalın, a.g.e.VIII, s.1879 .

¹³⁴ N.Birol, Halil Rıfat Paşa ve İcraatı, Ankara 2009, s. 425

Halep Valiliği	5.2.1877	7.2.1877	2 gün	
Kosova Valiliği	7.2.1877	25.6.1878	1,5 yıl	40.000
Selânik Valiliği	3.7.1878	28.2.1880	1 yıl 8 ay	25.000
Umur-u Nafia Komisyonu Azalığı	27.11.1880	9.1.1882	1 yıl 2,5 ay	10.000
SİVAS VALİLİĞİ	9.1.1882	27.9.1885	3 Yıl 8.5 Ay	17.000
I. Aydın Valiliği	27.9.1885	26.12.1886	1 yıl 3 ay	20.000
Bağdat Valiliği	26.12.1886	8.1.1887	13 gün	
Manastır Valiliği	19.8.1887	28.5.1889	1 yıl 9,5 ay	17.000
II. Aydın Valiliği	28.05.1889	4.9.1891	2 yıl 3,5 ay	20.000
Dahiliye Nazırlığı	4.9.1891	7.11.1895	4 yıl 1 ay	40.000
Şurayı Devlet Riyaseti	9.6.1895	7.11.1895	5 ay	
Sadrazamlığı	7.11.1895	9.11.1901	6 yıl	85.000
VEFATI		9.11.1901		

SONUÇ

Halil Rıfat Paşa Osmanlı bürokrasi kademesinin en altı olan tahrirat kaleminden en yüksek makam olan Sadrazamlığa kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. Bu çalışmamızda ele aldığımız asıl konu olan Sivas Valiliği döneminde bilhassa daha sonraki idareciler içinde önemli bir misal olan “devlet-vatandaş işbirliği” sayesinde neler yapılabileceğini gösteren bir devlet adamıdır. II. Abdülhamid devrinde İstanbul ve Balkanların dışında Anadolu’nun imarına yönelik ciddi projeler ve çalışmalar yapıldığı bir dönemde, o tarihlerde Anadolu’nun en büyük eyaletlerinden olan Sivas’ta hem devletin, hem de vatandaşların beklentilerinin üzerinde gayret göstermiştir. Toplam Sivas valiliği dönemi 4 seneyi bile bulmayan Halil Rıfat Paşa, o dönemden günümüze kadar valilik yapmış yüzlerce vali arasında nadir meşhur valiler arasında sayılmayı hak etmiştir. O’nun bilhassa “gidemediğin yer senin değildir” öz ülküsüyle yola çıkarak, devlete fazla yük olmadan yaptırdığı yollar onun karayolları teşkilatında en fazla adından söz edilen kişi olmasını sağlamıştır. Sivas’ta 3,5 senede o devrin imkânlarıyla 1.400 km. yol yaptırmayı, üstelik 20-30 senede ancak yapılabileceği lâyihalarda belirtilen yollar kısa zamanda ve vatandaş-devlet işbirliğiyle daha az maliyetle gerçekleştirmiştir. Sivas’taki başarılı hizmetleri onun daha sonra büyük vilâyetlere, oradan Dâhiliye Nazırlığına, oradan da Sadrazamlığa kadar yükselmesine vesile olmuştur. Osmanlı Devleti’nin en buhranlı dönemlerinde 16 yaşında başladığı devlet hizmetini son nefesini verdiği 9 Kasım 1901 tarihinde 74 yaşına kadar emekli olmadan devam ettirmesi onun vatansever bir devlet adamı olarak anılmasına sebep olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Boa) Vesikaları

- SAD. (Sicill-i Ahvâl Defteri) I/I. s. 50–51.
- Y. Mtv. (Yıldız Tasnifi, Mütenevvi Mâruzat Evrakı): 33/91, 38/78,
- Y.A. Res. (Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Mâruzat Evrakı): 20/1,
- Y.A. Hus. (Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Mâruzat Evrakı): 168/113,
- İ.Dh. (İrade-i Dâhiliye): 60566, 62644, 62730, 62691, 67489, 69666, 70967, 75269, 76044, 79342, 79939, 80068, 80070, 80282, 82008,
- İ.Hus. (İrade-i Hususiye) Mahremâne Kayıt Defteri:316
- İ. Ş. D. (İrade-i Şura-yı Devlet): 3322, 3700, 3707, 3803, 4245,
- İ. M. M. (İrade-i Meclis-i Mahsus): 3347, 3950, 3954.
- DUİT. (Dosya Usûlü İrade Tasnifi): 87–33.
- M.V. (Meclis-i Vükelâ Mazbataları): 23/56, 34/24.
- Ş.D. (Şura-yı Devlet): 1784/36, 1784/40, 1784/41, 1785/3, 1785/4, 1786/17.
- Ayniyat Defteri: Defter No: 1643.
- A. AMD. (Amedi Kalemî): 256/80–478, 316/51.
- T. (Ticaret, Nafia, Orman, Medain Tasnifi): 3090/115
- Y.E.E. (Yıldız Esas Evrak) Kâmil Paşa Ev. Ek. 86/1–25, 86/9–858.

II. Salnâmeler

- Sivas Salnâmesi (1302, 1304)
- Aydın Salnâmesi (1304) (1308)

III. Yayınlanmış Vesikalar, Eserler Ve Makaleler

- Akpınar, Deniz Birol, Nurettin; “Osmanlı’dan Cumhuriyete Sivas Vilâyeti’nde Dokuma Sektörü ve Gelişimi “ C.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, C.16, Sayı: 2, Ekim 2015 (SS.215-238)
- Aktepe, Münir; “Kosova” İ.A.VI., İstanbul 1977, (s. 869–873).
- Aldan, Mehmet; İz Bırakan Mülkî İdare Âmirleri, Ankara 1990.
- Ali Tefik; Memâlik-i Osmaniyye Coğrafyası, III., İstanbul 1318.
- Arıkan, Zeki; “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını” Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi I, İstanbul 1982. (s.103–115)
- Armaoğlu, Fahir; 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914), Ankara 1997,
- Babür, Mustafa-Atalay, F. İzzet - İlter, İsmet – Ergun, Tefik- Balcı, Hilmi; Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız. Ankara 1973.
- Barut, Mustafa; Halil Rifat Paşanın Sivas Valiliği (1882–1885) H. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1984.

- Baykara, Tuncer; İzmir Şehri ve Tarihi, İzmir 1974.
- Bayur, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâp Tarihi I/I., Ankara 1993,
- Birinci, Ali; "Halil Rifat Paşa'nun Tenbihnâmeleri", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 3, Sivas 1984, (s. 13–24)
- _____ ; Alkan, Ahmet Turan; "Halil Rifat Paşa'nun Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C: VII, s. 85, Sivas 1986 (s.97–119)
- Birol, Nurettin; Halil Rifat Paşa ve İcraatı, Cedit Neşriyat, Ankara 2009
- _____ ; "XIX. yüzyıl Sonlarında Sivas Vilâyeti'nde Müslüman Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri" Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı:24 Erzurum 2004. s.209–232
- _____ ; "XIX. yüzyılın Sonlarında Sivas Vilâyeti'nde Azınlık ve Yabancı Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri" Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri C.I Sivas.2007. s.425–452.
- _____ ; "XX.yüzyılın Başlarında Fransızların Midilli Adasını İşgali ve Lorando-Tubini Meselesi" Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi C.3-1 Erzincan 2001. s.57-63
- Cuinet, Vital; La Turquie D'asie I.,III Paris 1892,-1894
- Çetin, Atilla, "Halil Rifat Paşa" DİA. XV., İstanbul 1997. (s 327–328).
- Danışman, Zuhuri; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi XIII., İstanbul 1966.
- Danişmend, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV., İstanbul 1972.
- Darkot, Besim; "Sivas" İ.A. X., İstanbul 1971 (s. 569–577).
- Diñer,Celal; "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Hazırladığı Lâyiha" Belgeler V-VII, 9–12 (1968–1971), Ankara 1971, (s. 153–233.)
- Doğanay, Hayati; Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası, Erzurum 1994,
- Ertürk, Hüsametdin; İki Devrin Perde Arkası, (Haz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1996.
- Haydaroğlu, İlknur Polat; Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Ankara 1990.
- Hocaoğlu, Mehmed; Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler. İstanbul 1976.
- İbnü'l Emin Mahmut Kemâl İnal; Son Sadrazamlar III., İstanbul 1969,
- İpek, Nedim; Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, (1877–1890), Ankara 1994.
- Karabıyık, Osman; Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü, İstanbul 1984.
- Karal, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, VIII., Ankara 1983.
- Karpat, Kemal H.; Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul 2003.
- Kodaman, Bayram; Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara 1991.
- Kuran, Ercüment; "Said Paşa" İ. A. X., İstanbul 1971. (s.82–86.)

- Kutay, Cemal; Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi XV., İstanbul 1981.
- Mahiroğulları, Adnan; "Fransız Seyyah Cuinet'in Notlarıyla 110 Yıl Önce Sivas" Tarih ve Medeniyet, Sayı:15, Mayıs 1995. (S.58-60)
- Mahmud Celaleddin Paşa; Mir'at-ı Hakikat (Haz: İsmet Miroğlu), İstanbul 1983.
- Mehmed Tevfik; Manastır Vilâyetinin Tarihçesi, Manastır 1327.
- Okutan, Hasan Tahsin; Şebinkarahisar ve Civarı Coğrafya, Tarih, Kültür ve Folklor, Giresun 1944.
- Orhun, Hayri – KASAROĞLU, Celal – Belek, Mehmet – Atakül, Kazım; Meşhur Valiler, Ankara 1969.
- Ortaylı, İlber; Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, İstanbul 1985.
- Pakalın, Mehmet Zeki; "Halil Rifat Paşa" Yeni Mecmua V, Sayı. 82, İstanbul 1940 (s. 13-18).
- _____; Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, I-II-III, İstanbul 1983.
- _____; Sicill-i Osmanî Zeyli VIII., (Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. (Yazma Eser) (Halil Rifat Paşa. s.1876-1888)
- Sertoğlu, Midhat, Mufassal Osmanlı Tarihi VI, İstanbul 1972.
- SİSKAV.(Sivas İli, Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı), Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri. Sivas 2001
- Şemseddin SAMÎ; Kâmusu'l-Âlâm I-VI., İstanbul 1889-1898 (R. 1306-1316).
- Şimşir, Bilal, "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilâyeti" Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri (24-26 Nisan 1985) Sivas 1986, (s.77-102.)
- Tahsin Paşa; Yıldız Hatıraları ve Sultan Abdülhamid, İstanbul 1990.
- Tuncel, F. Lütfi.; Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnâmeleri, Sivas 1987.
- Varinli, Mehmet; Halil Rifat Paşa, Sivas 1964.
- Yusuf Hamza, "XIX. yüzyıl II. Yarısında Türk-Makedon İlişkileri" X. Türk Tarih Kongresi. (Ankara 22-26 Ekim 1986), Ankara 1993. (s. 1213-1214.

OSMANLI DÖNEMİ'NDE SİVAS'IN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISINA DAİR BAZI TESPİTLER

Analyzing of Social and Economic Structure of Sivas in Ottoman Period

Ahmet Uzun*

ÖZET

Osmanlı Arşiv belgelerinde Sivas ve kazalarının sosyal ve ekonomik hayatına dair zengin bilgiler olduğu söylenebilir. Sivas, kapsadığı coğrafi alanın büyüklüğü nedeniyle kendi içerisinde değişik sosyal ve ekonomik özelliklerin ortaya çıktığı bir vilayetti. Vilayetin bazı bölgeleri diğerlerine göre ekonomik açıdan daha elverişli koşullara sahip olabilmiş ve bu nedenle şehrin bazı kazaları göç verirken, bazıları alabilmiş ya da en azından durumunu koruyabilmişti. Bir bütün olarak bakıldığında şehirde tarım, madencilik, imalat ve ticarete dayalı bir ekonomik yapılanma ortaya çıkmıştı. On dokuzuncu yüzyıl belgelerine göre Sivas'ta Müslümanların yanında önemli bir gayrimüslim nüfusun mevcut olduğu da anlaşılmaktadır. Gayrimüslimler genellikle imalat ve ticarete daha önemli roller üstlenmişlerdi. Buna karşılık Müslüman nüfusun tarım ve onunla ilgili faaliyetlerle daha çok ilgili oldukları söylenebilir. Şehir merkezinde ve Gürün gibi bazı kazalarda imalat ve ticaret daha öncelikli faaliyetlerdi. Şehrin uzun dönem ekonomik gelişmesi açısından ulaşım imkânlarının yetersizliği ve yatırım sermayesinin azlığı gibi faktörler en temel engeller niteliğindedi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sivas, Ekonomi

ABSTRACT

It may be said that the documents in Ottoman Archives contain rich information about the social and economic life of Sivas and its districts. Sivas was a province where various social and economic characteristics emerged due to the size of its geographical area. Some parts of the province had more favorable economic conditions than others, and therefore while some parts of the province emigrated, others could allow immigrants or maintain their status. On the whole, the

* Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

province had an economic structure based on agriculture, mining, manufacturing and trade. According to the nineteenth century documents, there is an important non-Muslim population in Sivas alongside Muslims. Non-Muslims generally assumed more important roles in manufacturing and trade. On the other hand, it can be said that the Muslim population is more interested in agriculture and related activities. In some districts such as in the city center of Sivas and Gürün, manufacturing and trade were more priority activities. In terms of the long-term economic development of the city, it can be said that the main obstacles are the inadequacy of transportation facilities and the lack of investment capital.

Keywords: *Ottoman, Sivas, Economy*

GİRİŞ

Bu çalışma, Osmanlı Arşivinde ağırlıklı olarak 19. yüzyıl belgelerinden hareketle Sivas vilayetinin sosyal ve ekonomik koşullarına dair genel bir durum tespiti ortaya koymaktadır. Çalışma şehrin demografik yapısı yanında tarım, imalat ve ticaret gibi temel sektörlerin durumu üzerinde bir değerlendirme yapmak hedefindedir. Öte yandan şehrin coğrafi büyüklüğü nedeniyle, kazalar bazında bazı bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Arşivinde Sivas'la ilgili çok sayıda belge bulunduğunu görüyoruz. Biz daha ziyade mali kayıtlardan ve iradelerden hareketle, daha geniş çalışmalara temel olacak şekilde, şehrin iktisadi hayatının temel karakteristiklerini vurgulamak amacındayız. Literatürde Osmanlı dönemi Sivas ekonomisine dair özellikle temettüat defterlerinden hareketle bazı bilgiler mevcut olmasına rağmen, bunlar kapsam itibarıyla oldukça sınırlıdır. Orijinal arşiv belgelerden yola çıkarak şehrin iktisadi hayatının değişik yönlerini ele alacak çalışmalar için büyük bir boşluğun mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

1. Genel Olarak Sivas Vilayetine Dair Bazı Bilgiler

19. yüzyılda Sivas, sınırları geniş bir sahaya yayılan büyük bir yerleşim yeri idi. Sivas Vilayeti ayrıca Amasya, Tokat ve Karahisar-i Şarki sancaklarını kapsamakta ve bugünkü Kayseri ilinin bazı ilçeleri de vilayet sınırları dâhilinde yer almaktaydı. Sivas'ı Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle kritik bir mevki haline getiren bir husus, coğrafi konumunun önemi idi. Topçu bir askerin raporuna göre Sivas coğrafi olarak Anadolu'nun birinci kilit noktasıydı. Çünkü Trabzon-Sinop arasında sahilten gelen bir at ya da öküz arabası Van, Diyarbakır, Halep, İskenderun ve Ankara tarafına gitmek için Sivas'tan geçmek zorundaydı (OA,

Y.PRK.MYD 12/22-2-2: 1310). Gerek askeri gerekse sivil ulaşım açısından doğu-batı-güney istikametine giden yolların kesişme noktası olarak Sivas, bulunduğu bölgede bir lojistik üs gibi işlev görüyordu. Şehrin tarihten gelen bu özelliğinin bugün için de önemini koruduğunu söylemek mümkündür.

Sivas tarih boyunca sert ikliminden kaynaklanan bazı dezavantajlarla karşı karşıya kalmıştır. Şehrin durumu hakkında bilgi veren bir raporda Sivas ve çevresi “hasbel-mevâkî kış ocağı ve şiddet-i şitâ yatağı bir mahal” olarak vasıflandırılmıştı (OA, Y.PRK.UM 3/51: 1297). Sivas Meclisinin 1875 tarihli bir mazbatasında (OA, İ. DH 699/48907: 1292) ise Sivas havalsinin, soğuk ve düzensiz (hal-i muttarid) hava nedeniyle tarımsal ürünlerin verimliliği bakımından yetersiz kaldığı, belgedeki deyimiyile *mahsûlât-ı arazice menâfi-i kesireyi istilzam edemediği* vurgulanmaktadır. Bu nedenle başlıca zirai ürünler buğday ve arpa gibi hububattan oluşmaktaydı. Öte yandan iskeleye (deniz ulaşımına) olan uzaklık bu tür ürünlerin nispeten uzun mesafeli ticarete konu olmasının önünde önemli bir engeldi. Böylelikle elde edilen ürün yerel talebin karşılanması için kullanılmaktaydı. Bu koşullar meclise göre halkın çoğunun *fakir ve nasipsiz* olmasına yol açmaktaydı. Yine de soğuk ve tarımın belirli ürünler dışında pek gelişemediği bir yer diye nitelendirilmesine rağmen, 19. yüzyıl içerisinde halkın ekonomik durumunu iyileştirmeye dönük olarak arazinin durumuna göre boya kökü ve afyon gibi farklı ürünlerin yetiştirilmesi çabalarına rastlanmaktadır.

2. Nüfus ve Sosyal Yapı

Sivas şehrinin nüfusu hakkında 19. yüzyıla ait güvenilir bilgiler bulunmamaktadır. 1831 yılı itibarıyla şehir merkezinde Müslüman ve gayrimüslim toplam 3.501 hanenin bulunduğu aktarılmaktadır (Zabun, 2013: 51). Ortalama hane sayısı 5 ya da 6 alınırsa bu tarihte toplamda 17-20 bin civarında bir nüfus olduğu düşünülebilir. 1845 temettüat sayımlarına göre ise Sivas merkezde 59 mahallede ve 4.345 hanede 29 bin civarında nüfus olduğu tahmin edilmiştir (Zabun, 2013: 54-55). Bu rakamlar merkez nüfusta bir artış trendi yaşandığını düşündürmektedir.

19. yüzyıl sonlarına ait nüfus tahminleri daha güvenilirdir. 1880’lerde vilayet nüfusu toplamda 900 bin civarındaydı. Yerli ve muhacir Müslüman erkek nüfus: 375.754 kişiydi. Gayrimüslim erkek nüfus ise 72.328 kişiydi. Gayrimüslimlerin 51.737’si Gregoryen Ermeni, 17.677’si Rum, 1.407’si Katolik, 795’i Protestan, 105’i Yahudi ve 607’si gayrimüslim

Kıpti statüsündeydi. Böylelikle toplam erkek nüfus 448.082'ye ulaşıyordu (OA, Y.PRK.UM., 4/1-1: 1297). Bu rakamın iki katı toplam nüfus olarak düşünüldüğünde yaklaşık 900 bin rakamına ulaşmaktadır.

1897 yılına ait bir sayım Sivas Vilayeti nüfusuna dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere bu yıl için Sivas'ta (kazalar dâhil) 399.667, Amasya Sancağında 206.245, Tokat Sancağında 209.936 ve Karahisar-ı Şarki sancağında 135.264 kişi yaşamaktaydı. Bunların toplamı yaklaşık 950 bin civarındaydı. Gayrimüslimlerin büyük kısmını Gregoryen Ermeniler oluşturuyordu. Rumların sayısı da dikkat çekici düzeydeydi. Katolik, Protestan ve Yahudilerin sayısı nispeten düşüktü. Bunlara ilaveten vilayette 850 kişi Amasya, 636 kişi Tokat ve 257 kişi de Karahisar-ı Şarki'de olmak üzere 1.743 gayrimüslim Kıpti yaşamaktaydı (OA, Y.PRK.UM 38/92-2-1: 1315).

Tablo 1. 1897 yılında Sivas Vilayeti nüfusu

	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Sivas							
Merkez	68.320	564	22.964	1.602	2	104	93.546
Aziyiye	30.598	-	305	-	-	-	30.903
Bünyan-ı Hamid	26.878	1.099	2.477	-	-	-	30.454
Tenos (Şarkışla)	38.895		11.080	152	-	517	47.644
Yıldızeli	31.332	303	1.026	-	-	-	32.661
Hafik	35.353		10.704	-	-	-	46.057
Koçgiri (Zara)	36.680	3.023	4.420	-	-	70	44.193
Divriği	26.741	-	8.539	-	-	-	35.280
Gürün	12.181	-	6.472	345	-	530	19.531
Darende	16.875	-	2.468	-	-	55	19.336
Toplam	320.843	4.992	70.455	2.099	2	1.276	399.667
Amasya sancağı	174.727	13.105	15.991	289		1283	206.263
Tokat sancağı	183.126	8.747	16.223	849	248	107	209.936
Karahisar-ı Şarki sancağı	103.970	13.572	17.465	-	-	-	135.264
Vilayet toplamı	782.666	40.416	120.134	3.237	250	2.666	951.112

Kaynak: OA, Y.PRK.UM 38/92-2-1 (1315).

Sivas halkının büyük çoğunluğu tarımla meşgul olmaktadır. Nüfusun bir kısmı yerleşiklerden oluşurken, vilayetin geniş arazisinde dağınık halde yaşayan aşiretler mevcuttu. Kazaların bir kısmının durumu ekonomik imkânlar yönüyle nispeten iyi iken, bir kısmının zayıf ve göç verici bir konumda olduğu belirtiliyordu (OA, C. ML 10543: 1242). Vilayette çok

farklı toplulukların yaşadığı dikkat çekmektedir. Hatta resmi raporlarda bu durum vilayetin “daire-i medeniyete girmemiş ve ehl-i silahşor ve cesur” kavim ve aşiretlerle dolu olduğu şeklinde ifade ediliyordu. Bu tür topluluklar bazen yerleşik halk için tehdit oluşturabiliyordu. Örneğin Sivas sancağında bulunan Rişvan aşiretinin halktan gasp ettiği ya da çaldığı emval, eşya ve hayvanatın bir kısmının sahiplerine teslim edildiği ve bu tür olayların önlenmesi için tedbir alınması gereği belirtiliyordu. (OA, İ.DH 43/2115: 1257).

19. yüzyıl sonlarına ait belgeler Sivas'ta eğitimin en öncelikli ihtiyaçlardan biri olduğunu göstermektedir. 1880'lerde vilayet merkezinde kız ve erkek çocuklar için 8 adet okul yapımı söz konusu iken, köylerde okul inşası için bir ilerleme olmadığı vurgulanmıştı. Bu durumun ortaya çıkması köylerde okul inşası için kullanılacak araçların yetersizliği ve konunun öneminin yeterince anlatılamamasıyla bağlantılıydı. Bununla birlikte köylerde birer sıbyan mektebi yapılmasına çalışıldığı, Koçgiri ve Susehirinde halkın rüştiye mektebi için bina tahsis ettiği ve Divriği, Yıldızeli, Şarkışla gibi kaza merkezlerinde ise rüştiye mektebine ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi (OA, Y.PRK.UM 3/51: 1297).

3. Tarım ve Hayvancılık

Sivas ekonomisinin temelini tarım oluşturmasına rağmen, gerek verimlilik gerekse ürün çeşitliliği açısından sınırlı bir gelişme söz konusuydu. Tarımsal araziler buğday ve arpa dışında diğer ürünler için pek de elverişli değildi. Bir kile tohumdan bereketli yıllarda ancak 7-8 kile ürün alınabiliyordu. (OA, Y.MTV 35/125: 1306). Tarım teknolojisinin geriliği düşük verimlilikte önemli bir sebepti. 19. yüzyıl sonlarına doğru resmi raporlarda Avrupa'dan tarımsal alet ve edevat getirtilmesinin tarımsal gelişme açısından büyük önem taşıdığı vurgulanmaya başlanmıştı (OA, Y.PRK.UM 3/51: 1297). Aynı tarihlerden itibaren vilayet çapında ticari değeri yüksek bazı ürünlerin yetiştirilmesi ve hayvancılığın geliştirilmesine dönük çabalar dikkat çekmekteydi.

Sivas ve çevresinde ağırlıklı olarak tahıl grubu ürünler yetiştiriliyordu. Aşar defterlerinden hareketle bir değerlendirme yapıldığında, tabloda da görüldüğü gibi, buğday ve arpa gibi sınırlı sayıda ürünün yetiştirildiği göze çarpmaktadır (OA, ML.VRD.d 558: 1257). Öyle gözüküyor ki iklim ve toprak özellikleri nedeniyle şehrin tarımsal yapısının bu özelliği yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Tablo 2. Aşar kayıtlarına göre Sivas ve ilçelerinde yetiştirilen tarım ürünleri (1840'lı yıllar)

Yer adı	Yetiştirilen ürünler
Sivas	Buğday, arpa, yulaf, fiğ, bakla.
Hafik	Buğday, arpa, yulaf, fiğ, bakla, erzen, mercimek.
Yıldızeli	Buğday, arpa, yulaf, fiğ, mercimek, bakla, erzen.
Sivasili	Buğday, arpa, fiğ, erzen.
Elbeyli	Buğday, arpa, fiğ, yulaf, mercimek.
Divriği	Buğday, arpa, erzen, mercimek, fiğ, nohut.
Tenos (Şarkışla)	Buğday, arpa, fiğ, erzen.
Deliklitaş ve çevresi	Buğday, arpa, keten tohumu.
Gürün	Buğday, arpa, fiğ, mercimek.
Kangal	Buğday, arpa, erzen.

Kaynak: OA, ML.VRD.d 558: 1257.

20. yüzyıl başlarından itibaren tarımsal üretim ve diğer sektörlerle ilgili olarak gerek Sivas gerekse Osmanlı Devleti'nin diğer bölgeleri için güvenilir istatistikler mevcuttur (Güran: 2016). Aşağıdaki tabloda 1915 yılı için Sivas Valisinin verdiği rakamlara göre vilayet dahilinde üretilmesi beklenen tarımsal ürün miktarları (OA, DH.I.U.M.EK 11/11: 1333) yer almaktadır. Önceki yılın fiili miktarlarına dayalı olması nedeniyle, rakamların, vilayetin tarımsal üretim potansiyelini tahmin etmek açısından önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Sivas Valisinin 1915 Yılı Üretim Tahminleri

Ürün	Tahmini üretim miktarı (kg/ton)
Buğday	258.058.520 kilo (258 bin ton)
Arpa	93.267.401 kilo (93 bin ton)
Nohut	880.900 kilo (880 ton)
Fasulye	300.640 kilo (300 ton)
Mısır	6.010.300 kilo (6 bin ton)
Mercimek ve fiğ	864.140 kilo (864 ton)
Soğan	81.040 kilo (81 ton)
Yulaf	138.376 kilo (138 ton)

Kaynak: OA, DH.I.U.M.EK 11/11: 1333.

Sivas vilayetinde hayvancılık faaliyetleri özellikle kırsal bölgelerde öne çıkıyordu. Resmi belgelerde Sivas'ta hayvan mevcudunun bol olduğu belirtilmektedir (OA, Y.PRK.MYD 12/22-2-2: 1310). Vergi kayıtlarına bakılırsa, Çerkezlerin ve diğer muhacirlerin şehre yerleştirilmeye başlanmasından sonra koyun yetiştiriciliğinin daha da geliştiği söylenebilir. 1875

ylına ait bir belgeden Sivas'ta halk için yeni geçim kaynakları oluşturma çabaları dâhilinde tiftik keçisi yetiştirilmesine çalışıldığını anlıyoruz. Bu amaçla 1875-80 seneleri arasında, daha önce Ankara ve Kastamonu'da uygulandığı üzere, bu cins hayvandan alınan vergi miktarının 6 guruştan 4 guruşa düşürülmesi kararlaştırılmıştı (OA, İ.DH 699/48907: 1292).

3.1. Madencilik ve Ormancılık

Sivas ve çevresi maden kaynakları açısından nispeten zengin sayılabirdi. Bununla birlikte bazı faktörlere bağlı olarak sektörün yeteri kadar gelişemediği vurgulanmaktaydı. 1903 yılında İngilizlerin hazırladığı bir rapora göre Sivas Vilayetinde maden yataklarının etkin şekilde kullanılamaması dört temel sebebe bağlıydı. Bunlar sermaye yetersizliği, yolların kötü oluşu, ucuz ulaşım olanaklarının bulunmayışı ve hükümetin olumsuz tutumuydu. Burada sayılan hususlar aslında bütün Osmanlı ekonomisi açısından olumsuzluk doğuran önemli sebeplerdi (House of Commons Parliamentary Papers Online: 1903: 50-1). Hemen her alanda sermaye yetersizliği ve ulaşım imkânlarının kısıtlılığı yanında hükümetin özel yatırımları yeteri kadar özendirmemesi ekonomik gelişmenin önünde başlıca engeller olarak durmaktaydı.

Aynı rapor Sivas ve çevresinde ne tür madenlerin bulunduğu ve bunların nitelikleri hakkında da bazı bilgiler vermekteydi. Buna göre gümüş-kurşun cevheri, genellikle antimonla karışık vaziyette ve Zara-Karahisar arasında bulunmaktaydı. Bu madene ait 15 civarında yatak mevcuttu. Bakır, Sivas'ın yaklaşık 15 mil doğusunda; Yıldız kasabası yakınında; Zara-Karahisar arasında ve Tokat yakınında mevcuttu. Demir ve demir piriti ise Zara-Karahisar arasında çok sayıda yatakta bulunmaktaydı. Bunlardan alınan numuneler iyi durumdaydı. Bu madenden ayrıca Tokat ve Amasya sancaklarında da vardı. Arsenik yine büyük ve zengin yataklar halinde Zara'da bulunmaktaydı. Karahisar'da hükümetçe işletilen şap madenleri vardı. Kömür Sivas'a yakın Kardeşler'de; Karahisar yakınında; Zara ve Zile yakınlarında; Tokat'ın yaklaşık 40 mil güney batısında mevcut bulunuyordu. Asbest Zara yakınında iyi kalitede vardı. Hidrolik çimento Karahisar sancağında Hamidiye yakınında mevcut olup çok iyi kaliteye sahipti (House of Commons Parliamentary Papers Online: 1903: 50-1).

Sivas ayrıca tuz üretiminin mevcut olduğu bir bölgeydi. Arşiv kayıtlarına göre Karabel (Zara) bölgesinde Sakataş adlı yer geniş bir tuz üretme

potansiyeline sahipti. Çakri, Fadlum ve Binköy gibi tuz madenleri de önem taşımaktaydı (OA, İ.MVL 404/17519: 1274).

Sivas'ta ormanların durumu hakkında yine son dönem belgelerden bazı bilgiler edinmek mümkündür. Vilayette ormanların tahribi ve buna bağlı olarak azalması önemli bir sorun olarak görülüyordu. Çam, meşe, kayın, ceviz gibi ağaçlar yaygındı ve Karadeniz'e doğru orman sıklığı da artmaktaydı. Korucu kadrosunun yetersizliği, köylülerin rahatça ağaç keşilmesi, diğer bir ifadeyle halkın bilinçsiz kesim yapması ormanları ciddi şekilde tehdit ediyordu (OA, Y.PRK.UM 3/51: 1297). Ormanların yok olmasına bağlı olarak inşaat ve yakacak amaçlı odun arzının azalması bu tür temel ihtiyaç mallarının fiyatlarında artışa yol açmaktaydı.

4. İmalat Faaliyetleri

Sivas şehir merkezi ve Gürün gibi bazı kazalarda imalat faaliyetlerinin nispeten gelişmiş olduğu söylenebilir. Başlıca imalat kollarından biri dokumacılıktı. Hammadde temininin kolaylığı bu sektörün gelişmesinde etkili bir faktördü. Arşiv belgelerinde Sivas ve çevre vilayetlerde yün ve pamuk bolluğu bir avantaj olarak görülmekteydi. Şehir merkezinde ve ilçelerde nitelikli kumaşlar dokunduğu ve bunun nispeten uzun bir zaman dilimine yayıldığı görülmektedir. 19. yüzyıl sonlarına doğru, yabancı ürünlerle rekabet edebilecek nitelikte mallar üretebilmek için Avrupa'dan iplik yapma makinesi getirtme çabalarına rastlanmaktadır (OA, Y.PRK.UM 3/51: 1297).

20. yüzyıl başlarında, Sivas merkezine yakın Kemer adlı mevkide Niyazi Bey isimli bir şahsa iplik, gaytan, kumaş ve bez üretmesi için 50 yıllık imtiyaz verilmesine dair irade çıkarılmıştı. Fabrika için dışarıdan ithal edilecek alet ve edevat gümrük resminden muaf olacaktı. Net kârın %2'si belediyeye ait olacaktı (OA, BEO/817/61201; İ.İMT 2/10: 1314). Bu tür girişimler şehrin imalat geleneğinin eriştiği düzeyi yansıtması bakımından önemli bir gösterge olarak düşünülebilir.

1869 yılı ortalarında, Sivas'ta açılan ve 50 öğrencisi olan ıslahhaneye gelir olmak üzere 10 adet dükkân ve bir debbâğhânenin yapıldığı ve asker için ayakkabı imali yanında çuka, kilim ve aba dokuma sanatlarının buradaki öğrencilere öğretildiği anlaşılmaktadır (OA, İ.DH 591/41128: 1286). Yine 19. yüzyıl sonlarında kaza merkezleri ile köylere halı ve kilim imalatını geliştirmek için dokuma tezgâhları dağıtıldığı, Sivas merkezde kaliteli seccadelerin imal edildiği belirtilmekteydi (OA, Y.PRK.UM 26/32: 1310).

Sivas şehir merkezinde çok sayıda esnaf grubu faaliyet gösteriyordu. İhtisap defterlerine göre şehirde debbağhane, mumhane, kuyumcu, bez-zaz, haffâf, dikimci, basmacı, demirci, nalbant, bıçakçı, çilingirci, göncü, saraç, çorapçı vs. çok sayıda esnaf grubu mevcuttu (D.BSM.MKH.d. 43169: 1251). Temettüat defterlerine göre 1845 yılı itibariyle el tezgâhlarında pamuklu ve yünlü dokumalar, halı ve kilimlerin yanında takılar, demir aletler, kılıç, kama ve bıçaklar, koşum takımları, çizme, vs. mallar üretilmekte ve bir kısım mallar da dışarıdan temin edilmekteydi (Zabun, 2013: 79). Şehrin içinden geçen Mısmıl, Murdar ve Ponzuruk çayları üzerinde çok sayıda un imalathanesi olduğu da anlaşılmaktadır (OA, Y.PRK.MYD 12/22-2-2: 1310).

5. Ticaret

Tarihsel olarak Sivas, ticaret yollarının kesiştiği bir konumda yer almıştı. Bununla birlikte ulaşım imkânlarının yetersizliği şehrin ticari potansiyelinin ortaya çıkmasında başlıca engeli oluşturuyordu. 19. yüzyıla ait belgelerde şehrin ekonomik gelişmesinin ulaşımın gelişmesiyle yakından bağlantılı olduğu sıklıkla vurgulanıyordu. Bu kapsamda özellikle Elazığ'dan başlayıp Sivas ve Tokat üzerinden Samsun'a inen yol, Sivas-Tokat üzerinden Ünye'ye inen yol ve Şebinkarahisar üzerinden Giresun'a inen yol, şehrin iktisadi gelişimi açısından çok önemli görülüyordu. Genel bir ifadeyle hem kara hem de demiryolu ulaşımının gelişmesi ve emniyet ve asayişin sağlanması halinde vilayette ticaretin hızla gelişeceği vurgulanıyordu (OA, Y.PRK.A 2/78-1-5: 1297).

Arşiv belgeleri çok eski tarihlerden beri şehirde gayrimüslim tüccarların etkin olduğuna işaret etmektedir. Gürün gibi bazı ilçelerde de ticaret ekonomik hayatın önemli bir yönünü oluşturmakta ve gayrimüslimler burada da etkinliğini sürdürmekteydi. Şehir merkezinde ulaşım genellikle at ve katır gibi hayvanlar ve onların çektiği arabalarla yapılıyordu. Şehirdeki hanlar hem içeride üretilen hem de dışarıdan getirilen malların satıldığı mekânlar olmanın yanında uzak mesafeli tüccarlar için bir konaklama yeri işlevi görmekteydi. 19. yüzyıl ortalarında şehirde sekiz hanın olduğu aktarılmaktadır (Zabun, 2013: 42-46).

6. Kazaların Durumuna Dair Bazı Tespitler

Yüz ölçümünün büyüklüğü nedeniyle Sivas'ın kazaları arasında sosyal ve ekonomik yapıda farklı özellikler ortaya çıkması doğal bir durumdur. Daha önce belirtildiği gibi toprak, iklim ve coğrafi konum farklılıkları

ekonomik yapının gelişme dinamiklerinde de değişiklikler ortaya çıkarılmıştı. Bazı kazalar diğerlerine göre daha az gelişmiş ve hatta göç veren bir konuma düşmüştü. Tüm bu farklılıkların ortaya konması kazalar temelinde ayrıntılı incelemeleri gerektirir. Burada sadece 19. yüzyıl belgelerine dayalı olarak Sivas'ın bazı kazalarının durumu hakkında özet ve genel bazı tespitlerin aktarılmasıyla yetinilecektir.

Divriği: 3.000 haneli önemli bir merkezdi. Buna rağmen okulu bulunmuyordu. Toplamda 12 bin erkek nüfusun olduğu şehirde diplomalı doktor yoktu. Kaza etrafında yerleşik aşiretlerin geliş gidişlerde halka verdiği zararlardan şikâyet edilmekte ve göçebe aşiret tehdidinin önlenmesi için derbentler yapılması istenmekteydi. Kaymakamlık tarafından hazırlanan bir raporda yöredeki köyler halkının kayalık ve dağlık yerlerde medeniyetten bihaber olarak yaşadıkları belirtiliyordu. Yine kazanın Sivas'a olan uzaklığı nedeniyle acil durumlar için bir telgraf hattının inşasına ihtiyaç olduğu dile getirilmekteydi (OA, Y.PRK.UM 4/1-3: 1296).

Koyulhisar: 1880'lerde 84 köy, 1.200 hane ve 7.387 nüfusa sahip bir yerleşim yeri idi. Nüfusun neredeyse tamamı (7.012 kişi) Müslümandı. Taşlık bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle halk kendine yetecek kadar zahire üretememekte ve diğer ilçelerden temin yoluna gidilmekteydi. Halkın elinde genellikle bir ya da iki baş hayvan bulunmaktaydı. Kazanın bazı yerlerinde Kış şiddetli geçtiği için, halk yaz dönemi 4-5 ay kadar memleketlerinde ikamet etmekte, kalan kısmı ise Samsun'da sahil kesiminde geçirmekteydi. Naiblu nahiyesi verimli yerlerden biriydi. Kaza halkının vergi yükü ağırdı. Sahip oldukları mülklerin getirisiyle geçinenlerin oranı oldukça düşüktü (OA, Y.PRK.UM 2/14-1-2: 1297).

Gürün: İmalat ve ticaret sektörünün nispeten gelişmiş olduğu bir beldeydi. 19. yüzyılın sonlarına doğru 3 bin haneyi barındıran şehirde ticaret ve imalatın gelişmiş olması ve buradaki tüccarların başka yerlerle yakın bağlantıları bulunması nedeniyle yola özellikle ihtiyaç bulunuyordu. Şehir halkı en azından Sivas yolunun yapılmasını talep ediyordu. Yolların yapılması halinde ticaret ve imalatın gelişeceği vurgulanıyordu. Gürün merkezinde rüştiye ve bazı mahallerde sıbyan okulları vardı. Sınırlı ölçüde gelişmiş olsa da tarımı desteklemek için menafi sandığı oluşturulmuştu. Bazı kesimlerin tarımsal alet ve edevata ihtiyaç olduğu vurgulanmaktaydı. Her yıl yaz döneminde etraf bölgelere yerleşen Kürt aşiretlerinin yerleşiklere verdiği zararların önlenmesi ve bu çerçevede küçük bir kışla inşa edilerek asker sayısının artırılması yerel halkın talepleri arasında yer alıyordu (OA, Y.PRK.UM 4/1-17-2: 1297).

Koçgiri (Zara ve yöresi): 19. yüzyılın son çeyreğine girilirken beş nahiyeden oluşan 8 bin nüfuslu büyük bir kazaydı. Halk Kürt, Türk, Rum ve Ermenilerden oluşuyordu. Halkın tümü ziraatla meşguldü. Kürt köylerin tümünde ve Türklerin birkaç köyünde sıbyan okulu olmadığı için, okul yapılması önemli taleplerden biriydi. Bunların dışında kalan Türk ve Hristiyan köylerinde sıbyan okulu mevcuttu. Bu okullarda sadece kış döneminde erkek ve kızlar eğitim görürken, bunun hem yaz hem de kışa yayılması istenmişti. Kaza merkezi Zara'da 700-800 hane mevcuttu. Şu halde Zara'nın 4 bin civarında nüfusa sahip olduğu söylenebilirdi. Merkezde sıbyan okulu mevcuttu, ancak servet ve hayır sahiplerinin desteğiyle bir rüştiye okulu açılması isteniyordu (OA, Y.PRK.UM 4/1-6-1: 1297).

Zara halkı su ihtiyacını Kızılırmak'tan karşılamakta ve bundan dolayı büyük zorluklar çekmekteydi. Özellikle Kış döneminde nehirden su getirmek büyük bir meşakkatle mümkün oluyordu. Bu zorluğu ortadan kaldırmak adına kaza merkezinde 5-10 yerde çeşme yapılması istenmişti (OA, Y.PRK.UM 4/1-6-1: 1297).

Hafik: Sivas'ta özellikle tahıl üretiminin en gelişmiş olduğu yer konumundaydı. Kaza halkı ihtiyaç fazlası tahılı diğer bölgelere göndermekteydi. Tahılın kolaylıkla nakli için eski arabaların yerine 4 tekerlekli arabaların kullanımının yaygınlaştırılmasına, aşar olarak tahsil edilen mahsulün çürümesini engellemek için zahire ambarları inşasına gerek olduğu vurgulanıyordu. Hafik'te tahıl üretiminin teşviki açısından harman makinelerine olan ihtiyaç dile getiriliyordu. Kazanın durumuyla ilgili 1880'lerde hazırlanan raporda Hafik'in hayvancılığa da elverişli olduğu ve dolayısıyla tiftik keçisi yetiştirilmesinin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmişti. Ormanların korunması ve nehir ve tarlaların etrafına söğüt ve kavak gibi ağaçların dikilmesi halinde pek çok fayda elde edileceği de vurgulanmıştı (OA, Y.PRK.UM 4/1-16-1-2: 1297).

Sonuç

Arşiv belgelerinden hareketle Sivas'ın 19. yüzyılda tarımsal üretim, madencilik, imalat geleneği ve ticaret yönüyle nispeten gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip olduğu söylenebilir. Sert iklimine rağmen, geniş toprakları, coğrafi konumu ve demografik yapısıyla Sivas tarım, imalat ve ticarete gelişme kaydedebilmişti. Gayrimüslimlerin şehrin iktisadi hayatında, özellikle de sanayi ve ticarete önemli katkıları olmuştu. Sanayi ve ticaret açısından bakıldığında şehirde belirli bir özel girişim geleneğinin ortaya çıktığı ve gayrimüslimlerin bunda anlamlı bir paya sahip olduğu

görülmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan nüfus hareketleri bu girişim geleneğinin daha ileri aşamalara erişmesini kötü yönde etkilemiştir. Bu süreci şehrin Cumhuriyet döneminde kamu yatırımlarına dayalı bir gelişme modeliyle ilerlemesi daha da olumsuz etkilemiş gözükmektedir. Tarihsel tecrübenin ışığında denilebilir ki, Sivas'ın sürdürülebilir bir ekonomik gelişme açısından özel sektöre dayalı bir gelişme sürecine girmesi ve özellikle ulaşım altyapısındaki eksiklikleri gidermesi önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (OA)

Bab-ı Defteri Başmuhasebe Mukataat Hazinesi Defterleri (D.BSM.MKH.d): 43169.

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO): 817/61201.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Eki (DH.I.UM.EK): 11/11.

İrade Dâhiliye (İ.DH): 43/2115; 591/41128; 699/48907.

İrade İmtiyazat ve Mukavelat (İ.İMT): 2/10.

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL): 404/17519.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 35/125.

Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD): 12/22-2-2.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A): 2/78-1-5.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM): 4/1-1; 4/1-3; 4/1-16-1-2; 2/14-1-2; 3/51; 4/1-6-1; 26/32; 38/92-2-1.

Diğer Kaynaklar

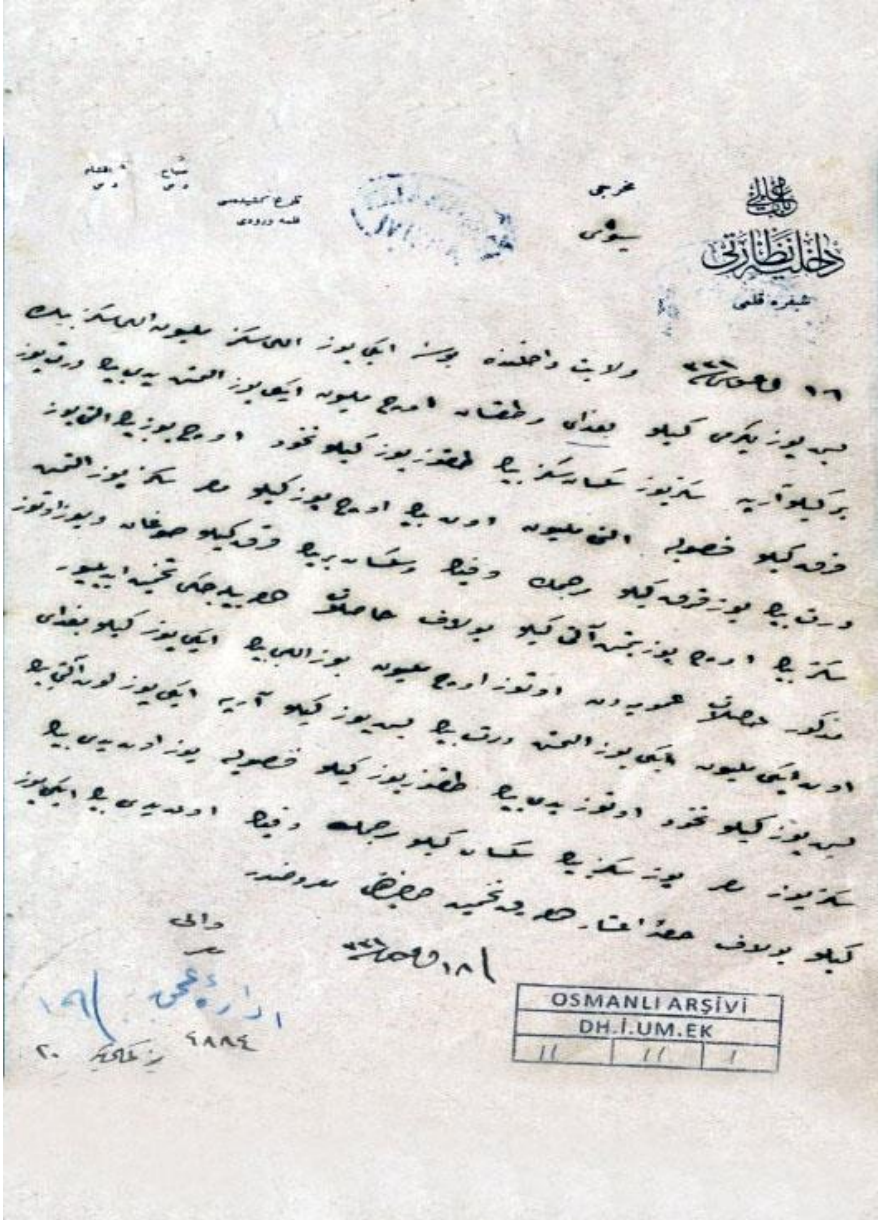
Güran, Tevfik, *Resmî İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

House of Commons Parliamentary Papers Online, Report the Mining Industries and Forestry in Turkey, London 1903. (cd. 1387-2).

Zabun, Sezgin. *Sivas Temettüat Defterleri (1844-45)*, I. Cilt, Buruciye Yayınları, Sivas 2013.

Belgeler

Belge 1. Sivas Valisinin, tarımsal üretim miktarlarına dair yazısı (1331)

TANZİMAT'IN İLANI SIRASINDA SİVAS'TA AİLELERİN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI (EV, EŞYA ve GİYİM KUŞAM) 1838-1841*

Hüseyin Muşmal*, Zehra Hizmetli**

ÖZET

Toplumların varlığının devam etmesinde önemli görevler üstlenmiş olan aile, Ekonomik hayata yön veren, sosyal ve siyasi hayatı düzenleyen, dini ve kültürel fonksiyonlar icra eden toplumun en temel kurumudur. Bu nedenle aile ile ilgili çalışmalar dönemin tarihini yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada 20 numaralı Sivas Şer'iyeye sicilinden yararlanılarak, dönemin toplum yapısı yansıtılmaya çalışılmıştır. Şer'iyeye sicillerinde bulunan tereke kayıtlarından hareketle, şehirlerde yaşayan Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin ekonomik durumları hakkında bazı tespitler yapılabilmektedir. Kişilerin malları ve servetlerinin kaydedildiği bu kayıtlarda ölenlerin sosyal menşeleri, medeni halleri, aile yapıları, mahalleleri, her türlü giyim ve ev eşyaları, mutfak takımları, tarla malzemeleri gibi bilgiler sıralanmıştır. Bununla birlikte bu belgelerde, vefat eden kişinin borçları ve alacakları da yer aldığından sosyal ve iktisadi hayat için zengin malzemeler bulunur. Bu bilgilerden yararlanılarak ailelerin sahip olduğu eşyalar ve kullandığı giyim kuşamları da değerlendirilmiştir. Pek çok eşyanın farklı özellikleriyle birlikte listelendiği bu kayıtlarda, o dönemde kullanılan eşyalar hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi edinilebilmektedir. Yine bu kayıtlarda vefat eden kişinin sahip olduğu kitaplar, ziynet eşyaları, edindiği gayr-i menkuller de tutulduğundan, tüm bu verilerin değerlendirilmesi sonucu, ailenin ekonomik yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Sivas'ta aile yapısı ele alınmış, aile yapısı içerisinde çocuk sayısı, çok eşlilik, borç alacak ilişkileri gibi temel konular değerlendirilmiştir. Sivas'ta Müslüman ve Gayr-i Müslim ailelerin ekonomik durumu, kullandıkları ev eşyaları, giyim kuşam, ziy-

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında 2007 yılında Prof. Dr. Hüseyin Muşmal danışmanlığında Zehra Hizmetli tarafından tamamlanmış 1838-1841 yıllarında Sivas'ta aile hayatı isimli Yüksek lisans tezinden geliştirilmiştir.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

** Doktorant, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

net eşyaları gibi bulgular ele alınarak, Osmanlı genelinde dönemin ekonomik yaşantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sivas, Aile, Eşya, Giyim kuşam

ABSTRACT

The family, which has played an important role in maintaining the existence of societies, is the most basic institution of the society that directs economic life, regulates social and political life and performs religious and cultural functions. For this reason, family studies are important in terms of reflecting the history of the period. In this study, it was tried to reflect the social structure of the period by making use of the number 20 Sivas Religious registry. Based on the land heritage records in Religious registers, some determinations can be made about the economic situation of Muslims and non-Muslims living in cities. In these records, where the goods and wealth of the persons were recorded, the social origins, marital status, family structures, neighborhoods, all kinds of clothing and household goods, kitchen utensils, field materials were listed. However, these documents contain their own materials for social and economic life as the debts and receivables of the deceased are also included. Using this information, the belongings of the families and the clothing used by the families were also evaluated. In the records, where many objects are listed with different features, detailed information can be obtained about the goods used in that period. As the books, trapping and immovable acquired by the deceased were also kept in these records, the economic structure of the family was tried to be clarified as a result of the evaluation of all these data. In this study, the family structure in Sivas has been discussed and the basic issues such as number of children, polygamy and debt receivable relations have been evaluated. The economic situation of the Muslim and non-Muslim families in Sivas, the household goods they used, the clothing, jewelry, jewelry were examined and the economic life of the Ottoman period was tried to be put forward.

Keywords: Ottoman, Sivas, Family, Goods, Clothing

GİRİŞ

Sivas şehri, İç Anadolu'nun kuzeydoğu kısmını oluşturan yukarı Kızılırmak havzasında yer alır. Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesinde de toprakları bulunan şehir, Anadolu'nun doğudaki kilit kapısı olmuş ve tarihte büyük ticaret yollarının üzerinde bulunmasının verdiği avantajla önemli bir şehir olma niteliğini korumuştur¹. Tarihin ilk dönemlerinden

¹ Zeki Ekmekçioğlu (ed.), *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sivas*, Ankara 1998, s. 17.

beri önemli bir yerleşim merkezi olan Sivas şehrinde bir çok medeniyet hüküm sürmüş, Türklerin Sivas'a hâkim olması ise Malazgirt Zaferi'nin ardından gerçekleşmiştir. Bu zaferin ardından Türkler, Danişmendliler yönetiminde, başta Niksar ve Sivas olmak üzere; Kayseri, Kastamonu ve Malatya arasındaki bölgeyi bir Türk yurdu haline getirmişlerdir². Selçuklu idaresinin başladığı dönem ise Sivas'ın en parlak dönemi olmuş, bu dönemde Sivas şehri bir vilayet merkezi haline gelmiştir. Nihayet Osmanlı döneminde "Rûmiye'i Suğra" veya "Eyalet'i Rum" adları ile anılan Sivas şehri, bir Beylerbeyilik merkezi ve paşa sancağı olmuştur³.

Tanzimat reformlarına kadar Osmanlı taşra idaresinin ana birimi sancak iken reformlar sonrasında eyaletlerin yerini vilayet teşkilatı almıştır. Sivas, Tanzimat'tan sonra vilayet statüsüne geçmiş Amasya, Çorum, Şebinkarahisar, Tokat sancaklarını da bünyesinde barındırmaya devam etmiştir⁴. Tanzimatın ilanından önce yapılan ilk nüfus sayımında, Sivas Livası'nın nüfusu 97.253 Müslüman, 18.537 gayr-i Müslim, toplam 115.790 kişi olarak gösterilmiştir. Bu sayımda, amaç öncelikle yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra, yeni bir ordu teşkili olduğu için yalnızca erkekler sayılmıştır⁵. Diğer taraftan XIX yüzyılın sonlarında Müslüman nüfus 442.509, gayr-i Müslim nüfus ise 93.165 kişidir⁶. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise nüfus daha da çok artarak 1.220.250 kişiye ulaşmıştır. Bunların ise 214.250'si gayr-i Müslimdir⁷. Nüfus verilerinden de anlaşıldığı üzere Sivas, Anadolu'da büyük ve bölgesel ana merkezlerden birisi olmuştur.

Osmanlı devletinde milletler uzun yıllar boyunca aynı coğrafyayı paylaşmışlardır. Bu paylaşım sonucu oluşan tarihi-kültürel dokuda, imparatorluğun her dinden halkları, aile yaşamları, âdetleri ile birbirine paralellik göstermiştir. Böylece "Osmanlı Ailesi" terimine dinî ve etnik unsur gözetilmeksizin Osmanlı olanlar dâhil olmuştur⁸. Gayr-i Müslim aileler ile Müslüman aileler aynı mahallelerde, aynı tarz evlerde yaşamışlar, aynı eşyaları kullanmışlar, birbirleriyle komşuluk etmiş, borç alacak ilişkilerinde bulunmuşlardır. Çünkü her ne kadar etnik ve dinî yapıları farklı olsa da aynı hayati paylaşmış, beraberce Osmanlı Devleti'nin tebâsını oluş-

² Oğuz Ceylan, *Sur ve Kaleleri İle Tarihte Sivas*, Sivas 1988, s. 16.

³ Ceylan, *Tarihte Sivas*, s. 21.

⁴ Bayram Kodaman, "XX. Yüzyılın Başında Sivas Vilâyeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987, s. 170.

⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s. 215.

⁶ Fikri Karaman, "Sivas ve Salnâmeler Üzerine", *Revaik*, Sivas 2002, s. 115.

⁷ Kodaman, "XX. Yüzyıl Başında Sivas Vilâyeti (1901)", s. 179.

⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2006, s. 2.

turmuşlardır. Bu bakımdan Osmanlı devletinde milletlerin dinî ve etnik bakımdan değil de bölgesel ve coğrafi bakımdan farklılıklar gösterdiğini söyleyebiliriz. Aynı mahallelerde yaşayan Müslüman ve Gayr-i Müslim halk arasında her türlü sosyal ilişki görülmüştür. Gayr-i Müslimler, sosyal yaşamlarında İslam hukukuna uygun muameleye tâbi tutulmuşlar, nikâh, boşanma, nafaka gibi hallerin çözümünde şer'i mahkemelere başvurmuşlardır⁹. Osmanlı Devleti içinde dil, din ve gelenek yönünden tamamen serbest yaşayan zımmiler aile hukuku ile ilgili bazı konuları, kendi cemaatleri arasında hallederken bazılarının çözümü için şer'iyye mahkemelerine başvurmuşlardır. Kendi dinlerine göre evlenip boşanabilen zımmilere devlet, aile hukuku ile ilgili konularda herhangi bir müdahalede bulunmamıştır¹⁰.

Osmanlıda aile ve evlilikte geleneklerin önemli etkisiyle birlikte, öncelikle İslam hukuku hükümleri uygulanmıştır. İslam ilkeleri bir erkeğin aynı anda evli bulunabileceği eş sayısını belirlemiş, ancak dörde kadar evliliğe müsaade ederek bunu bazı şartlara bağlamıştır. Bu nedenle diğer Müslüman toplumlarında olduğu gibi Osmanlı toplumunda da birden fazla evliliklere rastlanılmış, fakat bu durumun yaygın olmadığı görülmüştür¹¹.

Ailenin sosyal yapısı dışında ekonomik yapısının anlaşılması açısından kişilerin sahip olduğu eşyaları, insanlar arasındaki borç-alacak ilişkilerini de değerlendirmek gerekir. Toplumda kullanılan eşyalar dönemin kültürünü, insanların gelir seviyesini ve sosyal çevresini yansıtabilir. Kişilerin eşyaları göz önüne alınarak yapılan değerlendirmeler neticesinde bir şehrin hatta devletin sosyal yaşantısı tasvir edilebilir. Bu nedenle konumuzun kapsamı içerisinde dönemin ailesinin sosyal yapısının yanında, ekonomik yapısının da ortaya konulması için; ailenin sahip olduğu ev, eşya, giyim kuşamı hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu değerlendirmeleri yaparken 20 numaralı Sivas Şer'iyeye sicilinde bulunan tereke¹² kayıtlarının verileri kullanılacak, böylece tanzimatın ilk yıllarında Sivas'ta ailenin sosyal ve ekonomik yapısı incelenmeye çalışılacaktır.

⁹ Mehmet İpcioğlu, *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara 2001, s. 131.

¹⁰ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Ankara 1987, s. 107.

¹¹ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 375.

¹² Tereke kayıtları, Osmanlı ekonomik ve sosyal araştırmalarında önemli kaynaklardır. Bu kayıtlarda ölen kimselerin bıraktıkları mallar yazılır ve bu mallar, varislere şeriat usulüne göre paylaşılır. Bu kayıtlarda ölen kişilerin sosyal menşeleri, medeni halleri, aile yapıları, ma-

I- Ailenin Oluşumu: Aile, evlilik sonucunda ortaya çıkan ve akrabalık ilişkisiyle birbirine bağlanan fertlerin bir araya getirdiği topluluktur. Osmanlı Devleti'nde toplumun temelini aile oluştururdu. Aile; anne, baba, çocuklardan, bazen torunlardan meydana gelebiliyordu. Sadece eşlerden oluşan ailelere rastlamakla birlikte, hala, dayı, teyze ve onların çocuklarının da dahil olduğu geniş ve büyük ailelere de tesadüf edilmekteydi. Aralarında kan bağı bulunmayan, ama aile ile birlikte yaşayan köleler de bu kurum içerisinde sayılmaktaydı¹³. Aslında Osmanlı ailesi için geniş aile tipinin daha uygun olduğunu söylemek mümkündür. Ailenin üretimi, yıllık tüketim stoklarının hazırlanması, kırsal alandaki iş bölümü, ailenin güvenliğinin sağlanması bakımından büyük ailenin tercih edilmesi mümkündür¹⁴. Ayrıca Osmanlı ailesinde anne ve babanın, evlatları tarafından bakım ve barındırılması, dini bir vecibe olmasının yanında yaygın bir kültürdü¹⁵. Geniş ailede gelirler tek elde toplanır, harcamalar tek elden yapılırdı. Toplumda aile üyelerinin aileden kaynaklanan bir saygınlığı vardı. Geniş ailede bireylerin eğitim, korunma, dini, eğlenme ve dinlenme ihtiyaçlarını aile karşılardı¹⁶. Geniş aile tipi Osmanlı ailesi için daha işlevsel görünse de tereke kayıtlarını inceleyen Ömer Demirel ve İbrahim Güler, Osmanlı aile tipinin geniş aile olmadığını belirtmiştir¹⁷. İncelediğimiz tereke kayıtlarının çoğunda, tereke sahiplerinin evlerinin olması, kişilerin ebeveynlerinden farklı evlere sahip olduklarını, dolayısıyla bir arada bulunmadıklarını düşündürse de tüm ölümlerin şer'îye sicillerine yansımadağı göz ardı edilmemelidir. İncelediğimiz toplam 123 tereke kaydından 110'u evlidir. Toplam terekeler içerisinde evlilerin bekarlara oranı %89.4'tür. Bekârların oranı ise %10.56'dır. Bu tereke kayıtlarından sadece 15'i kadın terekesidir. Öyle anlaşılmaktadır ki kadın terekeleri mahkemelere çok yansımamıştır. Bunun nedeni çoğunlukla kadınların mülk sahibi olmamasından kaynaklanabileceği gibi miras paylaşımı konusunun mahkemeye yansımadan halledilmiş olmasından da kaynaklanabilir. Bununla

halleri, her türlü giyim ve ev eşyası, mutfak takımları, tarla malzemeleri gibi bilgiler mevcuttur. Ayrıca vefat edenlerin borçları ve alacakları da bu kayıtlarda belirtilir.

¹³ İbrahim Güler, "Sinop'ta Medeni Durum", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 3, İstanbul (Mart 2001), s. 23.

¹⁴ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 4.

¹⁵ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV, S. 211, Ankara 1990, s. 953.

¹⁶ Faruk Kocacık, *Sivas'ta Kentsel Aile*, Sivas 1997, s. 6.

¹⁷ Ömer Demirel, Muhittin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s. 113; Güler, "Sinop'ta Medeni Durum", s. 23.

birlikte tereke kayıtlarından 25'i gayr-i Müslim terekesidir. Bundan da anlaşılacağı gibi gayr-i Müslimler de miras paylaşımında şerri mahkemelere başvurmuştur. Gayr-i Müslim terekeleri içinde ise hiç kadın terekesi bulunmamaktadır.

Osmanlı evliliklerinde evlenirken erkeklerin kadınlara hediye mahiyetinde ödediği Mihir, erkeğin kadına verdiği ya da vaat ettiği para veya değeri olan bir mülktür¹⁸. Osmanlı toplumunda mihir miktarları belirli dönem ve bölgelere göre farklılıklar göstermiştir. Mihir miktarının fazla olması evlenmeyi güçleştirdiğinden Osmanlı Devleti özellikle Tanzimat Döneminde sık sık bu konuya müdahale etmiştir. Fakir, orta halli ve zenginleri için farklı miktarlarda mihir belirlenmişse de buna riayet edildiğini söylemek zordur¹⁹. İncelediğimiz terekelerde mihir, vefat eden kadın ise, terekesi içerisinde alacak olarak, eğer vefat eden erkek ise terekeden eşine ödenmesi gereken borç olarak kaydedilmiştir. Toplam 123 tereke sahibinin 52'sinde mihire rastlanmıştır. Mihir fiyatları arasında en düşük mihir 54 kuruş; en yüksek mihir ise 500 kuruş olarak gösterilmiştir. Öyle anlaşıyor ki yüksek fiyatla mihir verenler gelir olarak varlıklı kimselerdir. Zaten bu kişilerin isimleri ağa, el-hac gibi unvanlarla kaydedilmiştir. Bilindiği gibi bu unvanlarla anılan kişiler varlıklı kişilerdir. İncelediğimiz tereke kayıtlarının %79'u 100 ve 300 kuruş arasında mihir göstermiştir. Demek ki dönemin mihir fiyatları çoğunlukla 100 ila 300 arasında olmuştur.

Osmanlı toplumunda ailelerin sahip oldukları çocuk miktarı merak edilen bir konudur. Bu konu, farklı şehirler için yapılan araştırmalarda aydınlatılmaya çalışılmıştır. Konunun aydınlatılmasında tereke kayıtlarının önemi büyüktür. Biz de incelediğimiz konumuz olan Sivas ailesinde, ailenin niceliksel özelliklerini ortaya çıkarabilmek maksadıyla gerek çocuk miktarı gerekse aile başına düşen çocuk sayısını belirleyebilmek için terekelere müracaat ettik. Ancak, söz konusu değerlendirmeler, bazı yönleriyle ihtiyatla ele alınmalıdır. Öncelikle bütün terekelerin mahkemeye intikal ettirilmediği meçhuldür. İkinci husus, terekelerde varislerin arasında sadece yaşayanların kaydedilmiş olmasıdır. Bu durumda, tereke sahibinin kendisinden önce ölmüş çocukları olabileceği hesaba katılmalıdır. Terekelerde çocuk sahibi olan aileler, çocuk sayısına ve cinsiyetlerine göre aşağıda bir tablo halinde gösterilmiştir.

¹⁸ Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul 1995, s. 220.

¹⁹ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 127.

1839-1841 Yıllarında Sivas'ta Müslüman Ailelerin Sahip Oldukları Çocukların Sayı ve Cinsiyetleri

Sahip olduğu çocuk sayısı	Aile toplamı	Erkek	Kadın	Toplam
Bir çocuklu	18	7	11	18
İki çocuklu	18	17	19	36
Üç çocuklu	16	22	26	48
Dört çocuklu	14	37	19	56
Beş çocuklu	3	9	6	15
Altı çocuklu	4	8	16	24
Yedi çocuklu	1	3	4	7
Toplam	73	103	99	204

Yukarıdaki tabloda bahsedilmediği halde, Müslüman terekelerde, hiç çocuğu olmayan 16 tereke sahibi vardır. Bunlardan üçü, iki eşlidir. Terekesinde bekâr olan 11 Müslüman tereke sahibi vardır. Bu verilere göre Müslüman ailelerin çoğu 1-4 arasında çocuk sahibidirler. Bu da toplam aile sayısının %90,41'i demektir. Müslüman ailelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı ise 2,79 olarak ortaya çıkmaktadır. Müslüman terekelerde eş olduğu halde çocuğu olmayan 16 tereke sahibi vardır. Müslüman evli ve dul tereke sahipleri arasında çocuksuz olanlar %18,39 civarındadır. Kayıtlarda ayrıca Gayr-i Müslimlerin toplamda 68 çocuğu kaydedilmiş böylece sahip oldukları ortalama çocuk sayısı ise %3,09 olarak bulunmuştur. Kişilerin gelir oranları ile çocuk sayıları arasında bir ilişki olup olmadığına bakacak olursak, gelir oranı ile çocuk sayısı arasında herhangi bir paralellik ya da pozitif bir ilişki kurulamadığını söyleyebiliriz.

Çok eşlilik konusunda araştırma yapan çoğu araştırmacı, çok eşliliğin çocuk edinme arzusundan dolayı olduğu konusunda fikir birliğindedirler. Bu durumun incelediğimiz terekeler için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda bu durum, incelediğimiz kayıtlarda geçen çok eşlilerin, çocuk sayısı ve çocukların cinsiyetleri, büyüklük ve küçüklüklerine göre dağılımını gösteren bir tabloyla ortaya konmaya çalışılacaktır.

1839-1841 Yıllarında Sivas'ta Tereke Kayıtlarına Göre Çok Eşlilerin Çocuk Sayıları

Tereke no	Çocuk Sayısı	Kız çocuk		Erkek Çocuk	
		Sagır	Kebir	Sagır	Kebir
16-1	5	1		3	1
21-1	2			2	
30-1	6	2		2	2

93-3	5	1	2	2	
99-3	7	3	1	2	1
104-1	3	2		1	
105-1	1			1	
112-1	3		1	2	
143-1	...				
146-1	...				
149-2	1	1			
153-2	...				
161-3	2	1		1	
Toplam	35	11	4	16	4

Tabloda görüldüğü gibi 3 çocuğun altında çocuk sahibi olan 4 kişi ve iki eşli olduğu halde hiç çocuğu olmayan 3 kişi bulunmaktadır. Çocukların sagir ve kebir olmaları ve cinsiyetleri de çok eşliliğin nedenleri konusunda aydınlatıcı olabilir. Çok eşlilerin sahip oldukları toplam çocuk sayısının %77,14'ü sagirdir. 13 kişiden toplam 4 kişinin kebir çocuğu vardır. Bu durumda çok eşlilerin çocuk sahibi olmadıklarından dolayı ikinci bir eşle evlenerek çocuk edinmek istedikleri düşünülebilir. Zira çok eşlilik sadece kız çocuğa sahip olanların, erkek çocuk edinme arzusundan da kaynaklanabilir. Bu durum çocuk edinme konusunda kadının kusurlu görüldüğünü bu nedenle birden fazla eş edinildiğini düşündürmektedir.

Çok eşlilik konusunda çalışma yapan bazı araştırmacılar çeşitli Osmanlı şehirlerinde çok eşlilik oranını tesbit etmişleridir. Bu araştırmaların XVIII. Yüzyılı kapsayanlarında çok eşlilik oranı Ankara'da %12²⁰, Kayseri'de % 8, 69²¹, Sinop'ta %8, 6²² ve Antep'te %15²³ olarak belirlenmiştir. 1756-1856 yıllarını kapsayan bir araştırmada Konya şehri için çok eşlilik oranı %9,45²⁴ olarak verilirken tanzimat dönemini konu edinen başka bir araştırmada Amasya şehri için bu oran %10 olarak tesbit edilmiştir²⁵

İncelediğimiz terekelerde Müslüman erkek terekelerinden 90'ı evlenmiştir. bunlardan 77'si tek eşliyken 13'ü iki eşlidir. Buna göre incelenen

²⁰ Ömer Demirel, *1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı*, s. 951.

²¹ Muhiddin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Konya, s. 163.

²² İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, XIV, Ankara, 2002, s. 30.

²³ Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında, Antep'te Aile", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Konya, 2000, s. 485.

²⁴ Muhiddin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Konya, 2001, s. 138.

²⁵ Mehmet Akif Arıcan, *Tanzimat Dönemi'nde Amasya'da Aile*, (Cumhuriyet Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2002, s. 34.

dönemde çok eşlilik oranı %14 olarak görülür. İki eşten fazla eşli erkeğe rastlanılmamıştır. Ayrıca İncelediğimiz terekelerden anlaşıldığı üzere, birden fazla eşle evlenmenin, genellikle maddi durumları yüksek olan zümrede olduğu yolunda yaygın kanaatlerin aksine, kişilerin maddi durumlarının iyi ya da kötü olmasının evlilik sayısını etkilemediği görülür.

II. Ailenin Ekonomik Durumu

Toplumun temelini teşkil eden aileyi pek çok yönden ele aldığımız gibi ekonomik yönden de irdelememiz gerekir. Ailenin ekonomik durumunu terekelerden izleyerek sağlıklı bilgiler elde etmemiz mümkündür. Çünkü terekelerde, vefat eden kişinin hayattayken kazanmış oldukları bütün malları ve servetleri kaydedilmiştir. Böylece, bu kayıtlar kullanılmak suretiyle ailenin ekonomik durumu hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir.

Sivas tereke kayıtları incelendiğinde, şehirde yaşayan ailelerin, ekonomik durumları hakkında bazı tespitler yapılabilmektedir. Bu tespitler ışığında, bazı aileler ekonomik yönden diğerlerine göre iyi durumda iken, bazı ailelerin ise daha az gelire ve ekonomik güce sahip oldukları söylenebilir. Söz konusu tespitlerin daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda tereke kayıtlarından istifade edilerek hazırlanmış bir tabloya yer verilecektir. Müslüman ve gayr-i Müslimlerin ekonomik özellikleri hakkındaki veriler ayrı tablolara yansıtılmıştır.

1839-1841 Yıllarında Sivas'ta Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin Gelir Durumu

	0-500 Kuruş	500-1000 Kuruş	1000-5000 Kuruş	5000-.... Kuruş
Müslüman	9	14	53	23
Gayr-i Müslim	3	3	11	7

1000 kuruşun altında mal varlığına sahip olanlar değerlendirmelerimizde en alt seviyedeki gelir grubunu teşkil edecektir. Buna göre Müslümanların %23,23'ünün bu gruba girdiği görülür. 1000-5000 kuruş arasında geliri olanları orta halli olarak nitelendirilebilir. Bu çerçevede Müslüman ailelerin %53,53'ü orta hallidir diyebiliriz. 5000 ve üstünde mal varlığı olan tereke sahipleri de zenginler olarak sınıflandırılabilir. Şu halde bu grubun oranı da % 23,23 olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre Sivas'ta yaşayan ahalinin büyük çoğunluğu orta halli olarak değerlendirebileceğimiz ekonomik güce sahiptir. Tabloya göre Gayr-i Müslimlerin Müslümanlara

nazaran ekonomik açıdan daha iyi durumda olduğu görülür. Bununla birlikte orta halli şeklinde sınıflandırdığımız grup gayr-i Müslimlerde de fakir ve zenginlerden fazladır. Buna göre gayr-i Müslimlerde mal varlığı 1000 kuruşun altında olanlar; %25, 1000-5000 kuruş arasında olanlar; %44, 5000 kuruş ve üstünde olanlar; 29,16'dır.

Mal varlığı açısından zengin olarak nitelendirilebilecek olan Müslüman tereke sahiplerinin "Es-seyyid" ya da "Ağa" unvanını taşıdığı görülmüştür. Varlıklı kişilerin terekelerinde "derzimet" olduğu belirtilerek çok sayıda isim sıralanmıştır. Anlaşılan zengin tereke sahipleri çok sayıda kişiye borç vermişlerdir. Varlıklı terekelerde konaklar da göze çarpar. Terekelerde çoğu kişi mülk-ü menzil sahibidir. Tereke sahipleri, fiyatları ve mahalleleri farklılık gösteren evlerden en çok 1000-5000 kuruş değerleri arasında evlere sahiptirler. Konak sahibi olan iki kişi bulunmaktadır. Konak sahibi olmak zenginlik gerektirdiğinden bu tereke sahipleri de varlıklı kişiler olarak görülmektedir²⁶.

Kadın terekelerinin içeriği doğal olarak erkek terekelerinden farklıdır. Nitekim bu terekelerde daha çok, çiçekli entariler, ipekli şallar, hamam takımları, çiçekli bohçalar, ipekli bezler göze çarpar. Erkek terekelerindeki silah, tüfek, silahlık, palaskanın yerini zir kol bağları, yüzükler, küpeler, gerdanlıklar, sim kemerler almıştır. Bu terekelerde göze çarpan ziynet eşyaları vefat eden kişinin sosyal statüsü hakkında bir fikir vermektedir.

Gayr-ı Müslimlerden en zengin tereke sahibinin gelir miktarı 17.316 kuruşla Balık Veled Ohannes'tir. Bu kişinin terekesinde bol miktarda bez topları, yastık topları, İngiliz şalı topları gibi eşyalar bulunmaktadır. Bu terekene toplam 278 kişinin tereke sahibine borcunun olması ve borçluları çoğunlukla kadın olması bu kişinin bez topları satan bir esnaf olduğunu düşündürmektedir²⁷. Yine buna benzer bir terekede Gürün kasabasından tüccar olduğu belirtilen Ragob Veled Serkez adlı zımminin 10.658 kuruşluk terekesidir. Bu kişinin Gürün kasabasından olması, Sivas'ta seyyar bir şekilde, köyleri ve kasabaları gezmek suretiyle ticaret yapan bazı gayr-i Müslimlerin olduğunu göstermektedir²⁸.

Bazı terekelerde tespit ettiğimiz inek, öküz, keçi, koyun gibi hayvanların adedine bakıldığında Sivas'ta hayvancılığın ailenin kendi ihtiyacını ancak karşılamak amacıyla yapıldığı anlaşılır. Sivas halkı belli ki süt,

²⁶ ŞŞS, Nr. 20, s. 140-1, 146-1.

²⁷ ŞŞS, Nr. 20, s. 121-3.

²⁸ ŞŞS, Nr. 20, s. 139-1.

peynir, yoğurt gibi ihtiyacını karşılamak için inek, koyun, keçi gibi bazı hayvanlar beslemekteydi. Bu yönüyle Sivas şehrinin Orta Anadolu'daki diğer Osmanlı kentleriyle benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu şehirlerde insanlar ticarî ve sınaî faaliyetlerle meşgul olsalar dahi, kendi ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ziraî faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Ayrıca Terekeler içerisinde terekesinde az miktarda kovana sahip olanlar da bulunduğundan, Sivas şehir merkezinde az da olsa arıcılık yapıldığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri, terekesinde 5 adet arı kovanı bulunan, Demirciler Ardı Mahallesi sakini Altunoğlu Seyyid Osman Efendi bin Mustafa'dır²⁹.

III. Borç-Alacak İlişkileri

Osmanlı toplumunda borç-alacak ilişkileri sosyal, dinî, iktisadî hayatın bir neticesi olarak çeşitli şekillerde meydana gelmiştir. Bu ilişkilerin izlenmesinde tereke kayıtlarından faydalanabiliriz. Bu kayıtlarda vefat eden kişilerin borç ve alacakları oldukça titiz bir şekilde tutulmuş, yüzlerce alacağı olan kişiler bile itinayla kaydedilmiştir. Öyle ki 1 kuruşluk alacaklarının bile kaydedildiği terekelerde borç- alacak ilişkisini izlemek mümkündür³⁰.

Öncelikle incelediğimiz terekelerde, Müslüman erkeklerin çoğunda eşlerine olan mihir borcunun yer aldığını belirtmek gerekir. Terekesinde en fazla borcu olduğu tespit edilen Hurşit Mehmet bin Abdullah'ın 11 kişiye borçlu olduğu kaydedilmiştir. Toplam borcu 2159 kuruştur. Adı geçen kişinin bezzaz'a ve terziye olan borçlarının dışında 1100 kuruş evinden kaynaklanan gideri kaydedilmiştir. Toplam geliri her ne kadar 2159 kuruşluk görünse de borçları düşülünce geriye 195.5 kuruşluk geliri kalmıştır³¹. İncelediğimiz tereke kayıtlarında borçlu tereke sahipleri olduğu gibi alacaklı olanlarda bulunmaktadır. Alacaklı olanlardan biri Nazmizâde Es-Seyyid el - Hac Hasan Ağa bin Mehmed Efendi'dir. Bu tereke sahibine 45 kişinin toplamda 19.840 kuruşluk borcu bulunmaktadır. Terekesinden anlaşıldığına göre pek çok gayr-i menkulü bulunan bu kişiye borçlu olanların arasında başka karyelerden kimseler ve gayr-i müslimler de bulunmaktadır³². Başka bir kayıtda ise Hatice binti Ali adlı kişinin terekesi verilmiş ardından da eşi vefat ettiğinden eşinin terekesi verilmiştir.

²⁹ ŞŞS, Nr. 20, s. 153-3.

³⁰ Ömer Demirel, "Borç-Alacak İlişkileri Açısından Kayseri'li Gayr-ı Müslim Tüccar ve Esnafı", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e Armağan*, İstanbul 20005, s. 191.

³¹ ŞŞS, Nr, 20, s. 50-1.

³² ŞŞS, Nr, 20, s. 117-2

Eşi olan Seyyit Osman Ağa adlı kişiye de 142 adet kişinin toplamda 16.000 kuruşluk borcu vardır. 142 kişi tek tek kaydedilmiş hatta bazı borçluların ne miktarda kaç kuruşluk ürün alarak borçlandıkları da kaydedilmiştir. Borçlular arasında başka karyelerden olanlar, gayr-i müslimler de bulunmaktadır. Kişi öldükten sonra yapılan bu dökümlerin akılda tutulamayacağı açık olduğundan borç-alacak kayıtları elbette kişiler ölmeden önce tutulmuştur. Anlaşıldığı üzere borç-alacak ilişkileri içerisinde kişilerin birbirleri ile yaptığı kayıtlı sözleşmeler mevcuttur³³. Bazı tereke kayıtlarına baktığımızda dönemin Osmanlı kadınının da borç-alacak ilişkilerinde bulunduğunu görmekteyiz³⁴. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı kadınının görevi sanılanın aksine evle sınırlı kalmamış, kadınlar sosyal hayatta hemcinsleriyle olduğu gibi karşı cinsle de iletişim halinde olmuşlar, hatta borç-alacak ilişkilerinde de bulunmuşlardır.

Gayr-i Müslim tereke kayıtlarına baktığımızda da Balık veled Ohannes adlı zımminin terekesinde 278 kişiden toplamda 11.458 kuruşluk alacaklarının bulunduğunu görmekteyiz. Terekesinde bulunan eşyalar arasında çok sayıda bez topları bulunmasından dolayı bu kişinin esnaf olması muhtemeldir. Borçlu olan kişilerin çoğunun kadın olması edinilen bu fikri pekiştirmektedir³⁵. Terekesinde bez topları bulunan Kivoryok veled Karabet adlı kişininse tüccar olduğu düşünülebilir. Nitekim tereke sahibine 25 kişi borçlu olarak kaydedilmiştir. Aynı zamanda bu borçlular belirtilirken farklı karye isimleri ile birlikte yer almıştır. Müslümanların kayıtlarında gayr-i müslimlerle borç-alacak ilişkileri görüldüğü gibi, Kivoryok veled Karabet'in terek kayıtları içerisinde de Müslüman isimlerine rastlanılmaktadır. Hatta bu isimler arasında imam olduğu belirtilen bir kişi bile vardır. Anlaşılan o ki Müslümanlarla zımmiler arasında hem sosyal dayanışma hem de ticarî açıdan borç alışverişi söz konusudur³⁶.

Tereke kayıtlarında görülen borçlanma miktarının fazlalığının tefecilikten kaynaklandığı düşünülebilirse de borçların içeriğine bakıldığında farklı tahminlerde bulunmak mümkündür. Terekelerde bulunan borçlar arasında mihir borcu, karı-koca, evlatlar, kardeşler veya diğer akrabalar arasındaki borçlar, ya da günlük ihtiyaçlardan kaynaklanan, hamam, terzi, bakkal borçlarını tefecilik olarak nitelendiremeyiz. Ancak borçlular arasında farklı esnaf isimleri ile adları geçen kimselerin yüklü miktarda

³³ SŞS, Nr. 20, s. 94-1

³⁴ SŞS, Nr. 20, s. 140.1, 51-1.

³⁵ SŞS, Nr. 20, s. 121-3.

³⁶ SŞS, Nr. 20, s. 158-1, 117-2.

borç almış olmaları tefecilik fikrini desteklemektedir. Borç verme olayının yaygın olması ise şehirde ve Osmanlı genelinde para vakıfları için verilen %10-15 faiz fetvasının yaygın olarak uygulanmasına dayandırabiliriz³⁷.

IV. Ailenin Sahip Olduğu Eşyalar

A. Gayr-i Menkuller:

Tereke sahiplerinin bazılarının gelirlerini oluşturan mallar arasında, çeşitli taşınmaz mallar da bulunmaktadır. Gayr-i Menkul mallar adıyla tanımlanan bu malların bazen terekede bulunan diğer eşyalara nazaran daha büyük bir paya sahip olduğu görülür. Terekelerde en sık rastladığımız gayr-i menkul mal "mülk-ü menzil" adıyla kaydedilmiş olan evlerdir. Konak, oda, havlu, bağ, bahçe, bostan, samanlık, kahvehane, han da mülk hissesi gibileri karşılaştığımız diğer gayr-i menkullerdir.

İncelediğimiz terekelerde çoğu kişi mülk-ü menzil sahibidir. Tereke sahipleri, fiyatları ve mahalleleri farklılık gösteren evlerden en çok 500-5000 kuruş değerleri arasında evlere sahiptirler. Değeri 500 kuruşun altında olan 6 ev, 5000 kuruş ve üzeri olan 11 ev bulunmaktadır. Bu durum Sivas'ta 500 ila 5000 kuruş arasındaki evlerin genelini %77'sini teşkil ettiği ve şehir halkının daha çok mütevazı evlerde oturduğunu göstermektedir. Diğer taraftan kayıtlarda konak sahibi olan iki kişi bulunmaktadır³⁸. Konaklardan biri Uryan-ı Müslim; diğeri Hamurkesen Mahallesindedir. Konak sahibi olanların varlıklı insanlar olduğu düşünülür ki nitekim terekelerindeki toplam gelire baktığımızda bu görüşü doğrular niteliktedir. Ayrıca anlaşılan o ki, bu mahallelerde mütevazı evlerle konaklar bir arada yer almaktadır.

Çeşitli gayr-i menkulleri bulunan Nazmizâde Es-Seyyid El-Hac Hasan Ağa bin Mehmet Efendi'nin aynı zamanda börekçi dükkanından 24 sehimde 9 hisse, kahvehaneden de 40 sehimde 5 hissesi vardır³⁹. Buradan anlaşıldığı üzere bazı gayr-i menkuller üzerinde ortak mülkiyet söz konusudur.

B. Ev Eşyaları:

Ev eşyaları kişinin sosyal yaşantısını yansıtan unsurlardır. Öyle ki terekelerde kayıtlı eşyalar bizlere ailenin, eşyaları ve ev düzeni hakkında bir

³⁷ Ömer Demirel, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri- Makaleler-* Sivas 2006, s. 34.

³⁸ SŞS, Nr. 20, s. 140-1, 146-1

³⁹ SŞS, Nr. 20, s. 117-2

fikir verebilir. Ayrıca o kişinin kültürü, sosyal çevresi, gelir seviyesi gibi konularda bir kanaat oluşturabilir. Bu eşyalara dair listeler incelendiğinde, hemen hemen herkesin asgari ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kullandığı bazı ev eşyaları bulunurken, bazı ailelerin ise gelir durumuna göre daha lüks olarak nitelendirebileceğimiz eşyalara da sahip oldukları düşünülebilir. Kişilerin eşyaları göz önüne alınarak yapılan değerlendirmeler neticesinde bir şehrin hatta devletin sosyal yaşantısı tasvir edilebilir.

Ev eşyalarından sergiler, Osmanlı evinin özellikle kilimiyle ünlü Sivas şehrinin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Osmanlı evlerine ayakkabı ile girilmediğinden her evin sergili olduğunu söyleyebiliriz. İncelediğimiz terekelerde de bunu görmek mümkündür. Bir çok terekede halı, kilim, minder, makat şiltesi, çul, halı döşemesi adıyla ev sergilerinin adı geçmektedir. Ayrıca çoğu terekede rastladığımız halının; yan halısı, köhne halı, beyaz halı, kırmızı beyaz halı, çadır yan halısı, orta halı, çit halı gibi özellikte olanlarının olması Türklerdeki halıcılık ve dokumacılık sektörünün zenginliğini ve bu sergileri kullananların zevkini ortaya koyar. Terekelerde rastladığımız kadarıyla kilimin ise köhne kilim, orta kilim, yan kilimi, kırmızı kilim, sagir kilim, boz kilim, çadır nakışlı kilim, güllü kilim, kırmızı nakışlı kilim, devetüyü kilim gibi özellikte olanları vardır.

İnsanların geceleri yatıp uyumak için kullandığı yastık, yorgan, döşek istisnalar olsa da hemen hemen her terekede bulunmaktadır. Terekelerde yastığın; çit yüzlü, sagir, dimi yüzlü, şilte, derunları çaput, Sivaskârı, yüz yastığı gibi özelliklerde olanları vardır. Yorganlar, çit, çit yüzlü, köhne, alaca yüzlü, mitil, sagir, çarşafı çit gibi özellikleriyle ifade edilmişlerdir. Son olarak döşekler de; çit yüzlü, sagir şilte, köhne şilte, köhne çiçekli, tire, alaca gibi özelliklere sahiptirler. Müslümanlar tarafından namaz kılmak amacıyla kullanılan seccadeler ise çeşit itibarıyla terekelerde; sagir, kebir, halı, kilim, zile, çadır halı seccadesi gibi adlarla geçmiştir.

Tereke kayıtlarında, şamdan, fenar, kandil gibi aydınlatıcılar, kebir, köhne, cam gibi özellikleriyle kaydedilmişlerdir. Yine ocaklar da yemek yapma, ısınma amacıyla kullanıldığı gibi aydınlatma amacıyla da kullanılmışlardır. Terekelerde ocakla ilgili olarak ocak demiri, maşa ve mangallara rastlıyoruz. Mangalların ise Erzurumkârı, nühas ve köhne oldukları belirtilmiştir. Ayrıca tereke kayıtlarında temizlikte kullanılan eşyalardan hamam taşı, hamam takımı, sabun, sabun kalıbı, su taşı, havlu, peşkir, abdest leğeni, leğence, el leğeni gibi eşyalar bulunmaktadır. Bu eşyaların hemen her terekede bulunması Osmanlı toplumunda kişisel temizliğe önem verilmesini göstermesi açısından dikkate değerdir.

Yemekler "evâne-i nühas" denilen bakır kaplarda yapılıyordu. Bakır kaplara hemen her terekede rastlanılması halkın bakır eşya kullanımına itibar etmesiyle ilgilidir. Bu nedenle Sivas dahil bazı merkezlerde bakır atölyeleri kurulmuştu. Bu atölyelerde bakır, toplumun sosyal ihtiyacını karşılayacak şekilde biçimlendiriliyordu⁴⁰. İncelediğimiz hemen bütün terekelerde de evâne-i nühas denilen bakır kaplar bulunmaktadır. Tereke sahipleri arasında Kütahyakârı tabak ve tasları bulunan kişiler de bulunmaktadır. Bu kişilerin gelirlerine bakıldığında bunların toplam geliri 10.000 kuruşun üzerinde olduğu görülür. Öyle anlaşılıyor ki bu gün bile ününü koruyan Kütahyakârı tabaklar o dönemde ancak gelir düzeyi yüksek kimselerin mutfaklarına girebiliyordu. Kütahyakârı tabaklar dışında takım olduğu anlaşılan ve adetleri fazla olan tabak, sahan ve tasları bulunan bir kişinin terekesinde yıldızlı kahvaltı tabağı, yıldızlı sahan, yıldızlı Suriye tasları da vardır⁴¹.

Terekelerde gıda maddelerinin isimlerine de rastlamak mümkündür. Bu çerçevede revgan, don yağı, dakik, bulgur, yarma, hınta, tuz gibi yiyecekler ailenin yemekte kullandıkları malzemeleri hakkında da bilgi edinilmektedir. Bir kişinin terekesinde 15 batman pirinç bulunmaktadır⁴². Terekesinde 5381 kuruş değerinde 55 batman kahve buluna bir kişinin ise kahve satan bir tüccar olması muhtemeldir⁴³. Kahve ile ilgili; fincan, zarf (sarı, sim), kahve ibriği, kahve değirmeni, kahve tavası, kahve kutusu, kahve güğümü gibi eşyalara da sık sık rastlanılmıştır. Ayrıca bazı terekelerde yiyeceklerin dövülmesi ve öğütülmesinde kullanılan havan ve dibek gibi aletler de bulunmaktadır. Tereke kayıtlarında duhan, duhan çubuğu ve duhan tablası da sıkça geçmektedir. Tütün içimi ile ilgili bu terimlerle birlikte, tütünün farklı bir şekilde içimine sağlayan nargilenin geçtiği terekelere de bulunmaktadır. Diğer taraftan ortamın güzel kokmasını sağlayan Buhurdan ve gülabdanın yanı sıra bazı terekelerde enfiye kutusuna da rastlanılmıştır.

Terekelerinde kitap bulunan tereke sahipleri de vardır. İncelenen terekelerin yedisinde kitaba rastlanılmıştır. Bunlardan ikisi gayr-ı Müslimdir. Bunlar arasında Tatar Ağası Ali Ağa bin İbrahim'in 330 kuruş değerinde Mushaf-ı Şerif (Kur'an-ı Kerim)'i vardır. Bu terekede çok çeşitli ki-

⁴⁰ Emine Karpuz, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler*, XII. Ankara 2002, s. 426.

⁴¹ SŞS, Nr. 20, s. 146-1

⁴² SŞS, Nr. 20, s. 89-1

⁴³ SŞS, Nr. 20, s. 133-1

taplar bulunmasa da sahip olduğu değer, diğer terekelerdeki kitapların fiyatlarının toplamından daha fazla olduğu görülmektedir⁴⁴. En çok kitap ise Es-seyyid Koca Mustafa Ağa bin Ali'nin terekesindedir. Bu kişinin 7 adet kitabı bulunmaktadır. Kitaplarının arasında En'âm-ı Şerif, El-Hayat, Ali Paşa Risalesi gibi kitaplarda bulunmaktadır. Bunların değeri toplam 75 kuruştur⁴⁵. Diğer terekelerden birinde 150 kuruş değerinde Kelâm-ı Kadim⁴⁶, diğerinde de 30 kuruş değerinde Vehbi Tahfesi, Tabirnâme, Delâil-i Şerif adlı kitaplar da bulunmaktadır⁴⁷. Başka bir terekede de 8 kuruş değerinde bir En'âm-ı Şerif bulunmaktadır⁴⁸. Zımmilerin terekesinde ise Ermeni Kitabı adıyla bir kitap dikkat çekmektedir. Bu kitap bir terekede 50 kuruş⁴⁹, diğerinde 10 kuruş değerindedir⁵⁰. Terekesinde yazı yazmak için kullanılan makas, kalemtraş, divit gibi araçlara da rastlanmaktadır. Hatta zımmi birinin terekesinde 300 kuruş değerinde sim divit bulunmaktadır⁵¹. Bunların dışında terekelerde; sim bilerzikli tüfenk, sim bilerzikli kılınç, heybe, sanduka (selvi), sacayağı, çekmece, cicim, pencere perdesi, kapı perdesi, kutu (yıldızlı sim, maden, sagîr çekmeceli), sakal tarağı (ağaç, zir, sim), tespih (mercanlı) gibi eşyalar da yer almaktadır.

C. Giyim Kuşam:

Giysilerin kumaş türlerine bakıldığında erkek ve kadınların çok çeşitli kumaş türlerinden giysilere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Giysi çeşitliliğinde ise Sivas'a Anadolu dışından getirilen giyim eşyaları etkili olmaktadır. Nitekim incelediğimiz kayıtlarda geçen giysi türlerinin getirildiği yerle birlikte kaydedilmesi, Sivas'a Anadolu'nun bazı şehirlerinden ve Anadolu dışından da giysiler geldiğini teyit etmektedir. Anadolu'dan Diyarbakır, Ankara, İstanbul'dan gelirken Anadolu dışından, İngiltere, Amerika, Şam, Hama gibi yerlerden geliyordu.

Terekelerde çok sayıda kadın, erkek, Müslüman ve gayr-i Müslim elbiselerini de belirleyebiliyoruz. Bunlardan kadın baş giyecekleri arasında

⁴⁴ SŞS, Nr. 20, s. 89-1

⁴⁵ SŞS, Nr. 20, s. 105-1

⁴⁶ SŞS, Nr. 20, s. 81-1

⁴⁷ SŞS, Nr. 20, s. 128-2

⁴⁸ SŞS, Nr. 20, s. 149-2

⁴⁹ SŞS, Nr. 20, s. 79-1

⁵⁰ SŞS, Nr. 20, s. 158-2

⁵¹ SŞS, Nr. 20, s. 141-1

çoğunlukla dülbend⁵², çevre, değirmi, yemeniye rastlanılmıştır. Erkek baş giyecekleri arasında fes, takeye, sarık, çevre, başlık, kavuk gibi başlıkları sayabiliriz. Bunlardan takeye, tek başına da kullanıldığı gibi kavuk, sarık ve fesin altına, başın terini emerek başlığın kirlenmesini inlemek amacıyla da kullanılmaktadır. Kavuklar üzerine mutlaka sarık, dülbent, destar denilen kumaşlar sarılarak kullanılırdı⁵³.

Diz kapaklara kadar gelen don, içlik ve iç gömlek başlıca iç çamaşır- lar arasındandır. Bu iç çamaşırlar hem kadınlar hem de erkekler tarafın- dan kullanılmaktadır. Kadın ve erkeklerin ortak kullandığı kıyafetlerin başında entari gelir. Entariler; saten bezi, altıparmak, Diyarbakırkârı, köhne, kutnu, çit, beyaz, Sivâsî, Şamkârı, atlas, pike, Selimyekârı gibi özel- liklerde idi. Belden yukarıya giyilen gömlekler de hem kadın hem de er- kek giysileriydi. Gömleklerin ipeklisi, bez ve bürümcük olanları vardı. El- biselerin altına giyilen şalvarların siyah, çit ve alaca olanları vardı. Bu şe- kildeki giysilerden biri de pantolundu. Şalvarların içine sokulan mintanla- rın kadife olanları vardı. Mintanların üzerine cepkenler, hırka ve kaftanlar giyilirdi.

Pardesü gibi giysilerden cübbeler, kırmızı ve çuka özelliklerinde ola- biliyorlardı. Bu giysilerden biri de kürklerde. Kürk herkesin sahip olabile- ceği bir şey olmadığından terekelerde sınırlı miktarda bulunduğu görül- mektedir. Nitekim kürk sahibi olan tereke sahiplerinin gelirlerinin yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Kürklerin; çit yüzlü, acem, sarı yüzlü ve çuka olanlarına rastlıyoruz⁵⁴.

Kayıtlarda bunlardan başka ayaklar için kadın ve erkeklerin giydiği çorap, pabuç, çizme gibi giyecekler de yer almıştır. Ayrıca bele sarmak için kullanılan kuşak çeşitleri arasında Trablus ve şal olanları en sık rast- lanılanlarıdır. Genellikle belden aşağı giyilen don, çakşır, şalvar ve pantol gibi giyecekleri tutturmak için de uçkur kullanılırdı.

SONUÇ

Yaptığımız çalışmada tanzimatın ilk yıllarında Sivas'ta ailenin yapısı üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Geniş aile tipinin kırsal alan- daki iş bölümü, ailenin güvenliğinin sağlanması, aile büyüklerinin bakım

⁵² Dülbent ince beyaz bir bez türüdür. Bu bez türünden dört köşe, kare şeklinde kesilenine de değirmi denir. Ömer Özkan, *Divan şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, İstanbul 2007, s. 573-574.

⁵³ Demirel, "Ev, Eşya ve Giyim Kuşam", s. 219-720

⁵⁴ SŞS, Nr. 20, s. 62-1, 141-1.

ve barındırılması gibi hususlarda Osmanlı ailesi için daha uygun olduğu düşünülse de incelediğimiz tereke kayıtlarının çoğunda tereke sahiplerinin evlerinin olması, aile üyelerinin bir arada yaşamadıklarını göstermektedir. Yapılan diğer bazı çalışmalar da bunu teyit etmektedir.

Osmanlı toplumu aile yapısında Müslüman toplumlarda yaygın olsa da çok eşliliğin fazla uygulanmadığı görülür. Araştırmamızın temel kaynaklarından olan tereke kayıtlarına göre 1839-1841 yıllarında Sivas'ta çok eşlilik oranı %14 olarak görülmektedir. Nitekim Ankara, Kayseri, Amasya, Sinop, Konya ve Antep şehirlerinde yapılan araştırmalarda da çok eşlilik oranı %8.6 ila %15 arasında değerler almaktadır. Osmanlı toplumunda ailenin sahip oldukları çocuk sayısı konusunda da kayıtlardan elde ettiğimiz verilere göre bir çıkarımda bulunabilmekteyiz. Bu verilere göre Müslüman ailelerin çoğu 1 ila 4 arasında çocuk sahibidirler.

Sivas'ta incelenen dönemde kişilerin mal varlığına bakıldığında hem Müslüman hem de gayr-i Müslimlerin çoğunlukla 1000-5000 kuruş arasında mal varlığı olduğu ortaya çıkmaktadır. Mal varlığı, 1000 kuruşun altında olanlar düşük gelirli, 5000 kuruşun üzerinde olanlar varlıklı olarak değerlendirilirse, şehirde çoğu kişinin mal varlığı bakımından orta halli oluklarını düşünmek mümkündür.

İncelenen tereke kayıtlarında, ailenin sahip olduğu eşyalar hakkında kişinin eşyalarının dökümü yapılmasından dolayı, geniş ölçüde bilgi sahibi olmak mümkündür. Kişilerin kullandıkları ev sergileri, yatak yorgan ve döşemeleri, kandilleri, mangalları, hamam takımları, mutfak malzemeleri, kahve takımları gibi pek çok eşyanın farklı özellikleriyle birlikte listelendiği bu kayıtlarda, o dönemde kullanılan eşyalar hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi edinilebilmektedir. Tereke kayıtlarında giyim eşyaları da sıralanmaktadır. Giyim eşyaları kaydedilirken gerek renkleri gerekse kullanılan kumaşlar da belirtilmiş, bu nedenle hem kullanılan giysiler hakkında hem de dönemin dokumacılığı hakkında bilgi edinebilmek mümkün olmuştur. Bu çerçevede ziynet eşyaları ve saatler maddi geliri yüksek olan kişilerin terekelerinde bulunurken, bunlardan ziynet eşyalarının çeşitlerine çoğunlukla kadın terekelerinde karşılaşılmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

20 Numaralı Sivas Şer'ie Sicili (H. 1255-1257, M. 1839-1841)

Kaynak ve Tedkik Eserler

- Arıcan, Mehmet Akif, *Tanzimat Dönemi'nde Amasya'da Aile*, (Cumhuriyet Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2002.
- Ceylan, Oğuz, *Sur ve Kaleleri ile Tarihte Sivas*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 1988.
- Demirel, Ömer, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Belleten*, LIV, S. 211, Ankara 1990.
- _____, Ömer, "Borç-Alacak İlişkileri Açısından Kayseri'li Gayr-ı Müslim Tüccar ve Esnafı", *Prof. Dr. Ramazan Şeşen'e Armağan*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.
- _____, Ömer, "Kuruluşundan Günümüze Çeşitli Yönleriyle Bir Osmanlı Mahallesi: Sivas Küçük Minare Mahallesi", *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri- Makaleler*- Sivas Valiliği Yayınları, Sivas 2006 .
- _____, Ömer, Muhittin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam", *Sosyo Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, II, Ankara 1992.
- Eken, Galip, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında, Antep'te Aile", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Konya, 2000.
- Ekmekcioğlu, Zeki (ed.), *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sivas*, Sivas Valiliği Yayınları, Ankara 1998.
- Güler, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Aile: Sinop Örneği", *Türkler*, XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- İpcioğlu, Mehmet, *Konya Şer'iyye Sicilllerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yayınları, Ankara 2001.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, DİE Yayınları, Ankara 1997.
- Karaman, Fikri, "Sivas ve Salnâmeler Üzerine", *Revak*, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Yayınları, Sivas 2002.
- Karpuz, Emine, "Anadolu Mutfaklarında Kullanılan Bakır Kaplar ve Osmanlı Dönemi Örnekleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, XII, Ankara 2002.
- Kocacık, Faruk, *Sivas'ta Kentsel Aile*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1997.
- Kodoman, Bayram, "XX. Yüzyılın Başında Sivas Vilâyeti (1901)", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Tokat Valiliği Yayınları, Ankara 1987.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2006.

Özdemir, Rıfat, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu*, Tokat Valiliği Yayınları, Ankara 1987.

Özkan, Ömer, *Divan şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Öztürk, Said, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

_____, Said, *İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, OSAV Yayınları, İstanbul 1995 .

Tuş, Muhiddin, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Konya.

_____, Muhiddin, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, KTO Yayınları, Konya, 2001.

ON ÜÇÜNCÜ YÜZYILDAN YIRMİNCİ YÜZYILA BİR SİVAS SOSYO-EKONOMİK TARİH PERSPEKTİFİ OLUŞTURMA DENEMESİ

A Historical Socioeconomic Perspective Trial For Sivas From the 13th Century to the 20th Century

Sarper Yılmaz*

ÖZET

Bu çalışma Sivas sosyoekonomik tarihine ilişkin genel geçer görüşlere bir itiraz niteliğindedir ve farklı bir bakış açısı önermektedir. Şimdiye dek Sivas tarihine ilişkin yapılmış çalışmaların çoğunda Sivas'ın Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının kesiştiği noktada önemli bir ticari ve idari merkez olduğu vurgulanmış, ancak bu yerleşim merkezinin yüzyıllar içinde geçirdiği gerek sosyoekonomik gerekse de idari değişimler üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Sivas'ın Selçuklu ve İlhanlı dönemine ilişkin elimizdeki bilgilere son 30 yıldır eklenen çok az şey vardır. Osmanlı erken dönemine ait birkaç tahrir defterinin transkripsiyonu ve tahrir defterlerini merkeze alan bir yüksek lisans tezi hariç tutulursa dış dokunur bir çalışma göze çarpmaz. Sivas'ın 17. ve 18. yüzyıllardaki durumu ise epey karanlıktadır. Tahrir defterlerinin tutulmadığı, Şerhiye sicillerinin elimizde olmadığı bu döneme ait kaynaklar az ve düzensizdir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren nüfus sayımları vesilesiyle Sivas tekrar görünür hale gelir ancak bu geçmişle bağlantısı kopuk bir Sivas görüntüsüdür. Bu çalışmada, Sivas'ın Selçuklu öncesi tarihinden başlanarak, 13. yüzyıldaki parlak dönemi analiz edilecek, sonrasında Osmanlı klasik ve klasik sonrası döneminde Sivas'ın sosyoekonomik dinamiklerine değinilecektir. Osmanlı klasik dönemine miras kalan Sivas, ciddi bir çöküş yaşamış bir şehir hüviyetindedir. Şehir 16. yüzyılın sonlarında bir toparlanma süreci yaşamışsa da 19. yüzyıla sosyoekonomik açıdan önemi sınırlı bir şehir olarak girmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Sosyoekonomik perspektif, ticaret

* Prof. Dr. Ufuk Üniversitesi, Tıp Fakültesi

ABSTRACT

This study is an objection to the generally accepted views on Sivas socioeconomic history and proposes a different point of view. Up to now, the importance of Sivas as a commercial and administrative center on the crossroads of East-West and North-South has been quite emphasized, however the alterations which should have occurred during the centuries has not been yet investigated. In the last 30 years very little was added to our knowledge pertaining to İlhanid and Seljukid periods of Sivas. Apart from the transcription theses of a few tahrir registers and a MA thesis focusing on tahrir registers, we could not encounter any articles about the early Ottoman Sivas city. The situation of Sivas in the 17th and 18th centuries seems quite blurred. In this period there were no tahrir and court registers and the other sources were scarce and untidy. Beginning from the second quarter of 19th century due to the population census attempts, Sivas becomes visible again, nevertheless the city seems to be rather different from the 16th century Sivas. In this study, I will begin with the pre-Seljukid period briefly and then I will try to analyze the brilliant 13th century of Sivas. Finally, I will continue to the socioeconomic dynamics of Sivas city in the Classical and Postclassical Ottoman period. The Sivas city inherited by the Ottoman administration was in a serious collapse following 13th century. Although the city initially enjoyed a certain degree of recovery through the end of the 16th century, it reached 19th century as an insignificant city in terms of economic issues.

Key Words: *Sivas, Socieconomic perspective, trade*

GİRİŞ

Bu çalışma bir anlamda Sivas sosyoekonomik tarihine ilişkin genel geçer görüşlere bir itiraz niteliğindedir ve farklı bir bakış açısı önerme amaçındadır. Şimdiye dek Sivas tarihine ilişkin yapılmış çalışmaların çoğunda Sivas'ın Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının kesiştiği noktada önemli bir ticari ve idari merkez olduğu vurgulanmış, ancak bu yerleşim merkezinin yüzyıllar içinde geçirdiği gerek sosyoekonomik gerekse de idari değişimler üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Sivas'ın Selçuklu ve İlhanlı dönemine ilişkin elimizdeki bilgiler yeni değildirler ve bu konuda son 30-40 yıldır hemen hemen yeni hiçbir şey ortaya konmamıştır. Neredeyse tümüyle siyasi anlatıları içeren kronikler dışında Sivas'ın erken Osmanlı dönemine ilişkin elle tutulur verilere ancak 1455 yılından başlayarak tutulmuş olan tahrir defterleri sayesinde ulaşabiliyoruz. Bu tarihten 1574 yılına kadar yapılmış sayımları içeren defterler bize dönem ile ilgili önemli bilgiler verirler, ancak bu defterlerin pek çoğu daha incelen-

memiştir, incelenenler de yeterince analiz edilmemiştir. Sivas ile ekonomik açıdan yakın ilişkide olan ve tahrirleri birlikte yapıлып aynı defterde yer alan Tokat nedense pek Sivas bağlamında değerlendirilmemiştir. Tahrir sonrası dönem için durum daha sıkıntılıdır. Bu dönemde sistematik düzenli sayımların yapılmaması, yapılanların tüm toplumdan ziyade belirli gruplara yönelik olmaları, yüzeysel ve düzensiz olmaları gibi nedenlerle, 1831 nüfus sayımına değin Sivas'ın durumu deyimli yerindeyse karanlıkta kalmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısından sonra ortaya çıkan Ahkam Defterleri ile aynı yüzyılın son çeyreğinden itibaren elimizde olan Şerhiye sicilleri sayesinde bu karanlık döneme ilişkin bir ölçüde bilgi sahibi olabiliyoruz. Ancak bunların çoğu da henüz incelenmiş değildir. Şimdiye kadar yazılmış olan Sivas tarihi metinleri, çok sınırlı bir şekilde ele alınmış olan verileri dahi değerlendirmeden yazılmış metinler olup, farklı bir yaklaşım getirmeyip eskiden beri tekrarlanan bilgileri tekrar içerirler. Bunun bir istisnası Serpil Sönmez'in Sivas'a ilişkin yüksek lisans ve doktora tezleridir, bunlara ileride atıf yapılacaktır.

Sivas, Selçuklu döneminde ayrıcalıklı bir yere sahipse, artık bunun nedenlerini yıllardır söylenen "Doğu-Batı, Kuzey-Güney ticaret yollarının kesiştiği yerde olması" klişesi dışında aramak, bu konuyu daha ayrıntılı incelemek ve dönemin tarihsel perspektifi içindeki yerine yerleştirmek gereklidir. Moğol istilasından beylikler dönemine, oradan Osmanlı klasik ve klasik sonrası dönemine, daha sonra 19. Ve 20. yüzyıla uzanan bu perspektif artık ortaya konmak durumundadır. Bu çalışmanın odağı Sivas şehridir. Bilindiği gibi Sivas, Osmanlı döneminde çok geniş topraklara sahip bir vilayet olarak karşımıza çıkar. On Altıncı Yüzyılın başlarında Vilayet-i Rum adı altında Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Malatya, Trabzon, Erzincan livaları bulunuyordu ve Sivas merkez idi. Zamanla bu livaların bazıları müstakil vilayetlere dönüştüler ya da başka vilayetlere bağlandılar. Tokat daima Sivas'a bağlı bir sancak ve kaza konumunda kaldı. Bununla birlikte Tokat ve Sivas şehirlerinin gidişatları farklı oldu. Örneğin Tokat 17. yüzyıldan başlayarak 19 Yüzyıl ortalarına kadar büyük bir gelişme gösterirken Sivas şehri buna paralel bir gelişme göstermekten uzaktı. Bugün Sivas sınırları içinde olan Kangal ve Şarkışla, 17. yüzyıl ortalarından başlayarak merkeze bağlı bir vakıf özelliği gösteren özerk Yeniil Sancağının sınırları içindeydiler. Bu nedenle Sivas şehrinin ve şehir merkezine bağlı olan kırsal kesimin, çok geniş ve değişken bir coğrafyaya sahip olan vilayet topraklarından ayrı olarak değerlendirilmesi gereklidir.

Türk Hakimiyeti Öncesi Sivas

Roma-Bizans döneminden önce bugünkü Sivas şehrinin bulunduğu bölgede yerleşik bir kent olup olmadığı konusu net değildir. Arkeolojik yüzey incelemeleri neolitik döneme ait bazı buluntuların mevcudiyetini ortaya koymuşlarsa da bunlar kapsamlı bir neolitik yerleşim merkezine işaret etmezler.¹ Aynı yorumlar neolitik çağı izleyen kalkolitik çağ ve bronz çağı için de söz konusudur. Sivas'ta bugünkü şehir merkezine yakın olan en önemli protohistorik olarak adlandırılabilir merkez Maltepe Höyüğüdür. Burası Sivas'ın doğu kısmındaki Uzuntepe (Kılıhdık) köyü civarında bir tepe bölümü ile aşağı şehirden oluşan bir yerleşim merkezidir. Tepedeki yerleşim bir sur ile çevrilidir.² Ne yazık ki bu kazı sadece 5 gün süren sınırlı bir kazıdır ve yerleşim merkezi hakkında pek az bilgi vermiş ve daha sonra genişletilmemiştir. Yerleşim merkezi bakır çağının sonları ile bronz çağının erken dönemlerine tarihlenmiştir.³ Uzunyayla, Kangal ve Tödürge'de kalkolitik ve bronz çağı yerleşimleri tespit edilmiş olmakla birlikte buralarda yüzey araştırmaları dışında sistemli kazı yapılmamıştır.

Hitit öncesi Asur Ticaret Kolonileri çağında Sivas şehrinin varlığı tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar tarafından bu döneme ait tabletlerde adı geçen bazı merkezlerin Zara, Yıldızeli olabileceği düşünülmüşse de bu konuda net bir bilgi yoktur.⁴ Ancak Yıldızeli ilçesi sınırlarında olan Kayalıpınar'ın gerek Asur tabletlerinde gerekse Hitit Kaynaklarında geçen Samuha olduğu büyük ölçüde kesinlik kazanmıştır.⁵ Hitit sonrası dönemde

¹ İ. Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bellekten*, 8(32):659-680, 1944; İ. Kılıç Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmalar", *Bellekten*, 11(43):431-472, 1947; İ. Kılıç Kökten, "Haberler- 1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bellekten*, 12(45): 223-226, 1948. Hafik (Pılır Höyük) ve Şarkışla (Mergesen-Çatalyol) civarlarında neolitik buluntular tespit edilen merkezlerde kalkolitik ve bronz çağlarına ait buluntular da bulunmuştur. Ne yazık ki bu kazılar devam ettirilememiştir. Bu nedenle bu yerleşim merkezlerinin durumu hakkında yorum yapmak sağlıklı değildir, ayrıca bu merkezler bugünkü Sivas şehrinin uzağındadır.

² Mehmet Konargöçer, "Prehistorik Devirlerden Eski Çağ'ın Sonuna Kadar Sivas", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2017, s. 36-38.

³ Tahsin Özgüç, "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı", *Bellekten*, 11(44):641-672, 1947.

⁴ A. Tuğba Ökse, "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Sivas", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 2003, s. 123-132.

⁵ A. Müller-Karpe, V. Müller-Karpe, G. Kryszat, "Untersuchungen in Kayalıpınar 2013 und 2014", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft zu Berlin*, 146:11-41, 2014. Bu şekilde Kayalıpınar-Samuha, Kuşaklı-Sarissa arasında önemli bir hat ortaya çıkmaktadır. Aynı hat üzerinde kuzeye gidildiğinde Bayat köyü yakınlarında bulunan henüz incelenmemiş Kal-

bölge neredeyse Hellenistik döneme hatta Roma dönemine kadar büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır. Her ne kadar demir çağı dönemine ait bazı yerleşim merkezleri saptanmışsa da bunlar hem küçük ölçeklidir hem de yeterince incelenmemiştir.

Bilgiler çok net olmamakla birlikte Sivas şehri Roma döneminde ortaya çıkmış olmalıdır. Antik çağ yazarlarından Pliny MS 1. yüzyılda Sebasteia isimli bir yerleşim merkezinden bahseder. Strabo ise Sebasteia'nın eski adının Megapolis olduğunu yazar. Justinyen I zamanında Sebasteia bir yerleşim merkezi olarak mevcuttur, hatta yapılan bir düzenleme ile bölgenin merkezi haline gelmiş ve surları onarılmıştır. Sebastia 860 yılında Ermeni Thema'sından ayrılarak müstakil bir thema olur.⁶ Bütün bu bilgilere rağmen şehrin yerleşim merkezinin neresi olduğu net değildir. Bundan sonraki yüzyıllarda şehrin önem kazandığı anlaşılmaktadır, ancak bunun sosyoekonomik nedenlere mi yoksa askeri, stratejik nedenlerle mi olduğunu anlayabilmemiz için gereken verileri sahip değiliz. Şehirdeki köprüleri saymazsak, halen Sivas şehrinde Bizans ve öncesi döneme ait herhangi bir mimari yapıya rastlamıyoruz. Bu durumu Osman Turan şehrin yıkıcı bir istila sonucu alınmasına yorar.⁷ Ancak Bizans döneminde şehrin bugünkünden daha farklı bir yerde yerleşmiş olma olasılığını da göz ardı etmemek gerekir.

Danışmend ve Selçuklu Döneminde Sivas

On Birinci Yüzyıl sonlarına doğru Sivas Danışmend hakimiyetine girer. Şehir alındığı zaman ne durumda olduğunu bilmiyoruz. Bir asıra yakın bir süre Danışmendlilerin egemenliğinde kalan şehir 12. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu egemenliğine girmiştir. Danışmendliler döneminde Sivas'a ilişkin bilgimiz pek fazla değildir, o dönemden günümüze kalmış olduğu düşünülen yegâne yapı Ulu Cami'dir.⁸ Sivas şehri her ne kadar kısa sayılamayacak bir süre Danışmendlilerin egemenliğinde kalmış olsa da şehre damgasını basanlar Selçuklulardır. Bu damganın basıldığı dönem de şüphesiz 13. yüzyıldır. Bu yüzyıl Sivas'ın deyim yerindeyse birdenbire

kankaya Hitit yerleşimi ile karşılaşılır. Ancak bu hat muhtemelen Sivas'a değil kuzeye Tokat civarına giden hat gibi görünmektedir.

⁶ W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 349-366.

⁷ Osman Turan, *İslamiyet ve Selçuklular*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 199.

⁸ TDV, *İslam Ansiklopedisi*'nde Danışmendliler-Mimari maddesinde Ulucami'nin 1955 yılındaki onarımında bulunan kitabenin, yapım tarihi olarak 1197 yılını işaret etmesine karşın mimari özelliklerin Danışmendliler dönemine ait olduğu görüşünün ağır bastığı ifade edilir.

tarih sahnesine çıktığı ve belki de en parlak devrini yaşadığı dönemdir. Sivas üzerine yazı kaleme alan hemen herkesin kabul ettiği bu durumun nedenlerinin yeterince analiz edilmemiş olması şaşırtıcıdır. Nedenleri analiz edilmediği gibi bu gelişmenin dinamikleri üzerinde de yeterince durulduğunu söylemek mümkün değildir. İş böyle olunca bu dönemin nasıl ve neden bittiği de genellikle belirtilmez, ya da yanlış bir şekilde 1243 bozgunu neden olarak gösterilir. Bazen de Timur'un yarattığı felaketin buna neden olduğu söylenerek konu geçiştirilir. Sivas tarihinin sağlam temellere oturtulabilmesi için bu konuya analitik bir şekilde değinmek gereklidir.

13. yüzyılda Sivas

Bu yüzyılda Sivas net bir şekilde ticaret yollarının geçtiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Bunu doğrulayan pek çok kaynak vardır ve bu kaynaklar büyük ölçüde doğrudan tanıklığa dayanırlar. Bunlardan en eskisi 1205 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev'in iyi bilinen Trabzon seferidir. Bu seferi ilginç bir şekilde Bizans, Anadolu Selçuklu, Ermeni, Gürcü, Pontus kaynaklarından değil de konuya nispeten uzaktan bakan İbnü'l Esir sayesinde öğreniyoruz. İbnü'l Esir bu olayı "Hicretin 602. Yılı olayları (1205-1206) başlığı altında vermiştir, ancak bu olayların pek çoğu için alt başlıklar kullanmış, en sonunda "çeşitli olaylar" alt başlığı altında bu olaydan diğer bazı olaylarla birlikte birkaç cümle ile bahsetmiştir. Belli ki İbnü'l Esir için bu olay marjinal bir önem arz ediyordu ve belki de tarihsel malzeme toplamadaki titizliği ile bilinen bu ünlü tarihçi elindeki bu çeşitli anekdotal bilgiler ile eserini zenginleştirmek istemişti.⁹ Bu kıymetli metin bize Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleri arasında yoğun ticaret yapıldığını, Sivas'ın bu ticarete önemli bir yeri olduğunu, Suriye ve Irak civarından gelen tüccarların bu ticaretin önemli bir bileşeni olduğunu açıkça gösterir. Bizans, Selçuklu ve Pontus kaynaklarında bu seferden bahsedilmemiştir, belki de askerî açıdan pek önemli olmayan, ticari amaçla yapılan bir göz

⁹ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Ahmet Ağrakça, Abdülkerim Özyayın, red. Mertol Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul, 1985, Cilt 12, s. 197; "Anadolu Sultanı Gıyaseddin Hüseyin bu sene Trabzon üzerine yürüdü. Kendisine isyan etmiş olan şehrin hakimini muhasara etti ve sıkıştırdı. Bu yüzden Anadolu, Rus ve Kıpçak şehirleri ile yapılan kara ve deniz ulaşımı durdu. Hiç kimse Gıyaseddinin ülkesine gidemez oldu. Halk bundan dolayı büyük zarara uğradı. Çünkü onlarla ticaret yapıyor ve ülkelerine gidiyorlardı. Suriye, Irak, Musul, El Cezire ve diğer yerlerden de tüccarlar Anadolu'ya geliyorlardı. Bundan dolayı tüccarlar Sivas'ta toplandılar. Yollar açılmadığı için çok büyük sıkıntı içindeydiler. Sermayesinin başına dönenler bahtiyar insan olarak kabul ediliyordu."

dağı verme hareketiydi ama bize Rus ve Kıpçak-Trabzon-Sivas-Suriye ve Irak arasındaki bir ticaret yolunun varlığını göstermek açısından çok önemlidir. Bu kısa bilgi çok önemli olmakla birlikte İbnü'l Esir'in eserinin başka yerlerinde de bu anekdotu teyit eden cümleler bulmak mümkündür. Esir, Moğolların 1223 yılında yaptıkları 1. Kıpçak seferini anlatırken bölgenin ekonomik önemine değinmiş, Suğdak'a gemilerin geldiğini buradan esir ve başta sincap olmak üzere çeşitli hayvan kürkleri aldıklarını yazmıştır. Moğol yağması nedeniyle bölgeden kaçan Kıpçaklarla Rusların Selçuklu bölgesine göç ettiklerini, ancak Moğollar geri çekilince tekrar geri geldiklerini anlatır.¹⁰ Demek ki 1205 yılında söz konusu ticari canlılık birinci Kıpçak seferi sırasında hatta bunun sonrasında da devam ediyordu. 1225 yılında Alaeddin Keykubat'ın Suğdak limanını egemenliği altına almasını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Sivas'ın ticari önemine dair çarpıcı bazı bilgilere, şimdiye kadar üzerinde pek durulmamış olan isim bilmediğimiz bir tüccar tarafından kaleme alınmış Farsça bir seyahatnamede rastlıyoruz.¹¹ Burada bahsedilen büyük Pazar şaşırtıcıdır ve akla hemen Yabanlu Pazarını getirmektedir. Faruk Sümer, ne Selçuklu devrinde ne de başka dönemlerde İslam aleminde Yabanlu Pazarı gibi dünyanın her yerinden gelen tüccarların bulunduğu başka bir örneğin olmadığını söyler. Bu Pazar hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren Zekeriya Kazvini, buraya diğer bölgelerle birlikte Karadeniz'in kuzeyinden kürkler ve köleler getirildiğinden bahseder.¹² Yabanlu Pazarının ismi konusunda da yeri konusunda da ihtilaf vardır. Yabanlu yerine bazı birincil kaynaklarda beyelü, banlu, yablu şeklinde yazıldığı görülüyor. Farsça seyahatnamede Sivas'ta olduğu söylenen pazarın adı ise نیلو olarak verilmiştir. Orijinal yazmayı görmediğimiz için bu kelimenin başka şekilde de okunup okunamayacağını bilemiyoruz. Nilu şeklinde okunan kelime pekala

¹⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, s.342.

¹¹ Acaib ad-dunya (Chudesa Mira), (ed-çev. L.P. Smirnova), Moscow, 1993, s. 512; Rustam Shukurov, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mesogeios*, 25-26: 71-136, 2005. "Sivas Rum sınırında Türklerin yaşadığı büyük bir şehirdir. Pek çok pazarı vardır, günden güne binaların büyüklüğü ve sayısı artmaktadır. Şehir dışında kırsal alanda 300 kervansaray yapılmıştır. Her kervansarayda 500.000 dinarın üzerinde nakit ve mal vardır ve bunlar daima güvendedir. Öylesine bir adalet vardır ki bunların başında nöbetçi bile bulunmaz. Her yıl 3 ay boyunca Türkler burada pazara akın ederler. Buna "Nilu" pazarı adı verilir. Dünyanın her yerinden buraya mal gelir, bunlar arasında Fin tilkisi, kunduz, samur, sincap, altın işlemeli kadifeden Bizans giysileri, halılar, keçe, atlar, katırlar, koyunlar, kadın ve erkek köleler vardır."

¹² Faruk Sümer. *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985, s.11-24.

Arap alfabesinde bir nokta kayması ve bir noktanın eklenmesi ile Yabanlu olarak da okunabilir, zira Yabanlu ismi de bazı kaynaklarda farklı şekilde yazılmıştır. Faruk Sümer'e göre Yabanlu Pazarının yeri kesin olarak Kayseri'ye bağlı Pazarören kasabasıdır. Ancak birbirine bu kadar yakın bölgede iki uluslararası fuar bulunması pek mümkün görünmüyor. Bu ikisinin aynı fuar olması kuvvetle muhtemeldir.

Kıpçak-Rus bölgesinin ticari önemini en azından Hazar Devleti dönemine kadar geri götürmek mümkündür. Yakubovskiy, Karadeniz'in kuzeyinde bölgenin ticaret hacmi ve çeşitliliği bakımından, 9. yüzyıldan beri çok canlı olduğunu uzun uzun anlatır. Volga havzası, Rus prensliklerinden Kırım'a oradan da Trabzon'a giden yolun öneminden bahseder. Taşınan mallar ise ağırlıklı olarak kürk, keten ve esirlerdir. Esir ticareti ise 10. yüzyıldan beri tüm hızıyla sürmekteydi.¹³ Bu ticarete Sivas şehrinin dahil olduğunu ancak 13. yüzyılın başlarında görebiliyoruz. Gerek İbnü'l-Esir gerekse yazarını bilmediğimiz seyahatname müellifinin iletmiş olduğu bilgiler 13. yüzyıl başında Sivas'ın büyük önem kazandığını doğrular. Hangi etkenlerin Sivas'ın işlek bir ticaret yolunun önemli bir istasyonu haline gelmesine katkıda bulunduğu üzerinde durulması gereken bir konudur. Osman Turan, Anadolu'nun dünya ticaret yollarının tekasüf ettiği bir ülke haline gelmesinde Selçuklu sultanlarının iktisadi siyasetlerinin yanında "burada tafsili imkânsız sebepler" şeklinde tanımladığı bazı dinamiklere değinmekle birlikte bu konunun üzerine eğilmemişti.¹⁴ 13. yüzyıl öncesinde Karadeniz ticareti büyük ölçüde Bizans İmparatorluğunun kontrolü altındaydı ve Anadolu'nun en önde gelen iki limanı Trabzon ve İstanbul idi. Ancak 12. yüzyılın ikinci yarısı ve 13. yüzyılın başlarında Bizans derin bir ekonomik ve siyasi krize sürüklendi ve bunun bir sonucu olarak da Karadeniz ticareti üzerinde denetimini büyük ölçüde yitirdi. Örneğin, Trabzon neredeyse bağımsız bir devlet gibi davranıyor ve kendi parasını basıyordu. Samsun Türkmenler tarafından alınmıştı. 1204 yılında İstanbul'un Haçlılar tarafından alınması Bizans'ın Karadeniz egemenliğini tamamen bitirdi.¹⁵ Bu tarihten sonra oldukça karlı olan Karadeniz esir ticaretinin Anadolu'ya kaymış olduğu görülmektedir ve bu ticarete Sivas önemli bir merkez haline gelmiştir. Karadeniz esir ticaretinin 13. yüzyılın

¹³ A. Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1976, (çev. Hasan Eren), s. 7-16.

¹⁴ Osman Turan, *İslamiyet ve Selçuklular*, 1980, s. 199.

¹⁵ Sergej Karpov, "The Black Sea Region Before and After the Fourth Crusade", *Urbs Capta: The Fourth Crusade and its Consequences*, Paris: Lethielleux, 2005, s.285-294.

ilk yarısındaki durumu pek araştırılmamıştır ve bu konudaki bilgimiz eksiktir. Ancak 13. yüzyılın ortalarına doğru Selçuklu topraklarında gözlediğimiz pek çok olay, burada yeni bir ticaret hattının ortaya çıktığını gösterir. Bu hat Sivas'tan güneye giden, Kayseri, Aksaray, Konya'yı takip ederek Antalya-Alanya bölgesine inen hattır. Bu hattı en net gösteren işaretleler hemen hepsi 13. yüzyılın ortalarına doğru inşa edilmiş olan kervansaraylardır. Selçuklu Sultanlarının ağırlıklı gayretlerinin bu hat üzerinde egemenlik kurmak olduğu açıkça görülür. 1207 yılında Antalya'nın, 1214 yılında Sinop'un, 1221 yılında Alanya'nın fethi bu hedefe yöneliktir. Daha I. Keyhüsrev döneminde Kıbrıs Krallığı ile ticari antlaşma yapılmış, daha sonra İzzeddin Keykavus ve Alaeddin Keykubat dönemlerinde bu antlaşmalar yenilenmişti.¹⁶ Devletin izlediği politika ve inşa edilen kervansaraylar çok işlek bir ticarete ve zenginliğe işaret ederler. Buna tanıklık eden Simon de Saint Quentin bu zenginlikten hayranlıkla bahsederken Sivas yakınlarında bir gümüş madenin bulunduğunu da ekler.¹⁷ Sivas'ın da içinde olduğu bu ticaret hattı 1243 Köseadağ savaşı sonrasında da devam etmiştir. Her ne kadar 1230 yılına kadar Trabzon Rum devleti ile Selçuklular arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı olsa da 1230 yılından sonra uzunca sayılabilecek bir barış dönemi olmuştu. Bir rivayete göre Sivas emirinin eşi kendisine musallat olan cinlerden kurtulmak için Trabzondaki St. Athanasius'un mezarını ziyaret etmişti.¹⁸

Sivas'a gelen yollar herhalde Trabzon ve Sinop'tan geliyordu ve buradan da Kayseri-Konya yolu ile güneye iniyordu. 1243 yenilgisi sonrasında Anadolu Selçuklu toprakları Moğol hakimiyetine girmişti ancak Anadolu'ya hâkim olan İran'daki İlhanlı yönetimi değil, Karadeniz'in kuzeyinde daha sonra Altın Orda olarak bilinecek olan Cuci ulusunu idi ve başında Batu Han bulunuyordu. Batu Han'ın Selçuklu devletine yaklaşımı çoğunlukla yumuşak ve anlayışlı olmuştur. Onun döneminde ticaretin devam ettiği hatta geliştiği görülmektedir. Elbette devlet üzerine salınan vergiler nedeniyle yönetimin rahat bir dönem geçirdiğini söylemek mümkün değildir ama Anadolu'nun genel refahında ciddi bir sorun ol-

¹⁶ İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu", *Ankara Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38): 1-6, 2005.

¹⁷ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006, s.49-50; Simon'un Anadolu Selçuklu ülkesinin tanımladığı dönem 1243 Köseadağ Savaşından hemen önceki dönemdir.

¹⁸ Rustam Shukurov, "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mesogios*, 25-26: 112, 2005.

duğunu gösteren işaretler yoktur.¹⁹ Köle ticaretinin bahsettiğimiz hat üzerinde yoğun bir şekilde mevcut olduğu iyi bilinmektedir ve kölelerin en başta gelen alıcıları ise Memluk Devleti olmuştur. Bu ticarete Selçuklular transit olarak yer alıyorlardı. Zaman zaman bu rollerini Memluklara karşı koz olarak kullandıkları ve onları köle ticaretini durdurmakla tehdit ettikleri bilinmektedir. İşte bu ticaretin merkezi de Osman Turan'a göre Sivas idi. Altın Orda Devletinin Anadolu egemenliğinin devam ettiği süre içerisinde bu ticaret yolunun canlılığı devam etti. Bu arada taht için yapılan siyasi çekişmeler sonucu Moğollar arasında Altın Orda-İlhanlı rekabeti ortaya çıkmış, hatta İlhanlıların azılı düşmanı olan Memluklar ile Altın Orda arasında dostça ilişkiler dahi kurulmuştu.²⁰ Memlukların satın aldığı ve ordularının temelini oluşturan kölelerin kaynağı çoğunlukla Altın Orda egemenliği çevresindeki bölgelerdi. Oysa bu ticaret İran İlhanlılarının aleyhine idi ve Altın Orda Devletinin Anadolu egemenliği biter bitmez İlhanlılar Anadolu'dan geçen köle ticaretine son verdiler. Aslına bakılırsa bu ticaret büyük ölçüde 1204 yılında İstanbul'un Latinler tarafından işgali sonucunda Anadolu güzergahına kaymıştı ve İlhanlıların bu şekilde amansız düşmanları Memlukların asker kaynağını kesmek üzere yaptıkları bu engelleme hemen hemen 1261'de İstanbul'u Bizanslıların tekrar ele geçirmesi zamanına denk gelir. Bizans, bu girişiminde Cenevizlilerden destek almıştı ve sonunda Cenevizliler belki de uzun zaman önce bırakmak durumunda kaldıkları Karadeniz ticaretine geri dönüyorlardı. Köle ticareti yeniden İstanbul üzerinden geçmeye başlayacak ama bu sefer Bizans Ceneviz ittifakına Memluklar da sevinerek katılacaklardı.²¹

Sivas'ın merkezinde yer aldığı bu ticaret yolunun 1260'lardan itibaren tedrici olarak önemini kaybettiği anlaşılıyor. Ancak Sivas tam da bu tarihlerde farklı bir ticaret yolunun önemli bir merkezi haline gelmeye başlamıştı. Bu ise Tebriz üzerinden Erzurum'a gelip Erzincan üzerinden Sivas'a geçen, oradan da Kayseri üzerinden doğuya dönerek Payas limanına varan ticaret yolu idi. Bu yol diğerinden farklı olarak uluslararası

¹⁹ Emel Kılıç, "Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri: Siyasi, Ekonomik, Sosyokültürel (1242-1308)", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 74-86, 108.

²⁰ Marie Favereau, "The Golden Horde and the Mamluks", *Golden Horde Review* 5(1): 93-115, 2017.

²¹ Reuven Amitai, "Between the Slave Trade and Diplomacy: Some Aspects of Early Mamluk Policy in the Eastern Mediterranean and Black Sea", *Slavery and Slave Trade in the Eastern Mediterranean (1000-1500)*, (ed. Reuven Amitai, Cristoph Cluse), Brepols Publishers, Belgium, 2017, s. 401-422.

Doğu-Batı ticaretinin işlediği, İlhanlılar ile İtalyanların yönettiği bir yol idi. Bu nedenle Cahen asıl önemli kazancın İlhanlılar ile İtalyanlar arasında paylaşıldığını, Anadolu'nun payının sınırlı olduğunu düşünür.²² Bu konu tarihçilerimiz arasında da ihtilaflıdır. Osman Turan Moğol istilası sonucu Anadolu'daki Selçuklu Uygarlığının gerileme dönemini girdiğini kabul ederken, Zeki Velidi Togan, ilk zamanlardaki istila tahribatına karşın zaman içinde ekonomik ve sosyokültürel anlamda bir gelişme olduğu fikrindedir.²³ Cahen Sivas'ın öneminin azalmakla birlikte, daha önce burada kurulmuş olan köklü bir ticaret örgütünün bulunması nedeniyle hala etkin bir durumda olduğu görüşündedir. Bu dönemde Sivas'ta Cenovalı tüccarların varlığını gösteren sınırlı sayıda da olsa belge mevcuttur, Cenovalı noterlerin düzenlediği belgelerde Sivas adı geçer. 1300 yıllarından itibaren de Cenova Sivas'ta sürekli bir görevli bulundurmaya başlamıştır. Pegolotti, 1330'lu yıllara ait bir tüccar seyahat kitabında Sivas'tan önemli bir durak noktası olarak bahseder.²⁴ Pegolotti'nin eserinde yola çıkarak araştırmalarını genişleten Sinclair, bu yolun 1250'li yıllarda işlemeye başladığını, 1337 yılında Memlukların Ayas limanını ele geçirmesi ile önemini kaybettiğini yazar.²⁵

Sivas'ta Moğol öncesi Selçuklu döneminde yapılabildiği hala günümüze kadar ayakta kalmayı başaran en önemli eser 1214 yılında İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılan Darüşşifa'dır. Binası ile taç kapısının ihtişamı ve vakfiyesinin içeriği Sivas'ın o dönemdeki zenginliğinin önemli kanıtlarıdır.²⁶ Moğol döneminde ise 1271 yılında üç ayrı medresenin (Buruciye Medresesi, Çifteminareli Medrese ve Gökmedrese) inşa edilmiş olması da anlamlıdır ve bu yapılar hala ayakta durmaktadır. Yine aynı dönemde kurulmuş olan çeşitli vakıfların vakfiyelerinden edindiğimiz bilgiler bize şehrin ticari, sınai ve ekonomik faaliyetleri konusunda bazı bilgiler verirler.

²² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 313.

²³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötügen Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 477-480.

²⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 314-315.

²⁵ Tom Sinclair, "Some Conclusions on the Use of Coins on the Ayas-Tebriz Route (Late 13 and First Half of 14th Century)", *Varia Anatolica 25 At the Crossroads of Empires: 14th-15th Century Eastern Anatolia*, İstanbul, 2007, s. 87-104.

²⁶ Sarper Yılmaz, "The prominent health institutions (Darüşşifas) and their functions in Anatolia from the Turkic conquest through the Ottoman era", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, danışman: Prof. Dr. Halil İnalçık, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s.54-67; Sarper Yılmaz, "Tıp Tarihi Perspektifinden Sivas Darüşşifası", *Hayat Ağacı Dergisi*, 33:44-55, 2017.

14. ve 15. yüzyıllarda Sivas

Özellikle 14. yüzyılın ortalarına doğru Sivas şehri ile ilgili bilgilerimiz son derece azalır. Her ne kadar Eretna ve Kadı Burhaneddin dönemlerine ilişkin elimizde bazı kronikler varsa da bunlar hemen daima siyasi çekişmeleri işlediklerinden bize şehrin sosyoekonomik durumu hakkında neredeyse hiç bilgi vermezler. Bununla birlikte Sivas'ta gerek Eretna gerekse Kadı Burhaneddin Beylikleri döneminde sikkeler darp edilmiş olup bunların bir kısmı elimizdedir.²⁷ Bu sikkelerin önemli bir bölümü Sivas'ta darp edilmiştir, çoğu gümüş olmakla birlikte Eretna döneminde darp edilmiş birkaç altın sikke mevcuttur. Ne var ki bunlardan yola çıkarak bu dönemin sosyoekonomik manzarası konusunda yorum yapmak çok zordur. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sivas şehrinde gelişen siyasi olaylar konusunda oldukça fazla bilgi sahibi olduğumuz halde bu olayları bize ileten kronikler şehrin sosyoekonomik durumu konusunda hemen hiçbir bilgi içermezler. Bu nedenle Sivas şehrinde bir gerileme olduğu çok muhtemel olmakla birlikte bunun ne şekilde ve ne zaman gerçekleştiği cevapsızdır. Genel düşünce 15. yüzyıl başında Timur'un neden olduğu yıkım sonucunda şehrin gerilediği ve uzun süre kendini toparlayamadığı şeklindedir. Yine de 1340'lardan Osmanlı döneminde ilk tahririn yapıldığı 1454-55 tarihine kadar Sivas tarihi özellikle sosyoekonomik açıdan karanlıkta kalmıştır yorumu yapılabilir.

Sivas'ın Osmanlı dönemindeki ilk tahriri 1454-55 tarihlerinde Tokat'la birlikte yapılmıştır.²⁸ Bu defterden ortaya çıkan tablo, eski parlak günlerinden çok uzakta olan, neredeyse terkedilmiş küçük ölçekli bir şehirdir. Tahrir, şehirde 598 hanenin olduğunu ortaya koyar ki bu da yaklaşık 3000 civarında bir nüfusa işaret eder. İşin ilginç bu nüfusun da %25'i yakın kısmı dışarıdan yakın zamanda gelmiştir ve gelenlerin önemli bir bölümü de gayrimüslim hanelerdir.²⁹ 1454 defterinde Cemaat-i Gariban isimli bir mahalle belli ki çok yeni bir göç dalgasının sonunda oluşmuştur ve şehrin en kalabalık mahallesi de budur. Bu durumda şehrin 1454-55 tarihlerindeki görünümü şehrin önemli bir miktarda göç aldıktan sonraki durumu olmalıdır, demek ki şehir daha kötü zamanları da görmüştür an-

²⁷ Koray Gürleyük, *Sivas Sikkeleri*, Sivas: Sivas Valiliği, 2017, s. 149-169.

²⁸ BOA, TT-2; Aytaç Anak, "2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2011.

²⁹ Alpaslan Demir, "15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskan Yapısına Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58): 563-581, 2015.

cak sonrasında bir toparlanma sürecine girmiştir.³⁰ Timur tehlikesi geçtikten sonra Osmanlı yönetimi altındaki Sivas'ın, daha doğuda bulunan şehirlere göre göreceli bir sükunete kavuşmuş olduğu açıktır. Erzincan, Karahisar, Akşehir gibi merkezlerdeki Akkoyunlu, Karakoyunlu, Memluk ve Moğol rekabeti, ağırlıklı olarak gayrimüslim halkın daha güvenli olan Sivas'a göçmesine yol açmıştır. Bu göçlerin şehirdeki nüfusu gayrimüslimler lehine döndürdüğü görülmektedir.

16. yüzyılda Sivas

Göçlerin 16. yüzyılda da devam ettiği ve gayrimüslim göçünün hemen daima ağır bastığı tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bu göçlerin de etkisi ile nüfusun arttığı, 16. yüzyılın sonlarına doğru 3405 haneye (tahminen 17.000 civarı nüfus) ulaştığı görülmektedir.³¹ Sosyoekonomik açıdan şehrin 15. yüzyıl ortalarına kıyasla gelişme gösterdiği tartışmasızdır. Ancak bu gelişme örneğin aynı defterde tahrir kayıtları bulunan Tokat ile karşılaştırıldığında sınırlı olduğu dikkati çeker. 1454 yılında Sivas şehrinin Mukataa-i Bazar-ihitasab-boyahane geliri 40.000 akçe olarak kayıtlıdır.³² Aynı gelir kalemi 1485 yılında 65.000³³, 1520'li yıllarda 150.000³⁴, 1572 yılında yapılmış olan Sivas'ın son tahririnde ise 191.000 akçeye çıkmıştır.³⁵ Yüz yirmi yıllık süre içinde bu artış anlamlı görünebilir, ancak Tokat ile karşılaştırıldığında aradaki çarpıcı bir fark görülür. 1455 yılında şehir geliri Sivas'tan çok farklı olmayan Tokat'ın vergi geliri 1572 yılında 500.000 akçenin üzerindedir.³⁶ Daha sonraki yıllarda tahrir yapılmaması

³⁰ Şehirde bulunan 123 gayrimüslim hane ile 31 müslim hanenin yakın zamanda yerleşmiş oldukları hane kayıtlarına yazılan Erzincani, Karahisari, Akşehri, Bayburdi gibi bilgilerden anlaşılmaktadır.

³¹ Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s.90-96; Sivas şehrinin erken ve klasik dönemine ilişkin en ayrıntılı çalışma olması nedeniyle önemlidir.

³² BOA, TT-2, s. 478.

³³ BOA, TT-19, s. 410; İnan Demirtaş, "19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2011, s. 131.

³⁴ BOA, TT-387, s. 495.

³⁵ BOA, TT-14, s. 28b.

³⁶ Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)", (Basılmamış) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul, 1990, s. 278-280; Sivas ve Tokat için vergi kalemleri yazılırken zaman zaman farklı kalemler birleştirilerek yazıldığından birebir karşılaştırma yapma imkanı yoktur. Zira yıllar içerisinde Tokat'ta gelirler arttıkça kalemler ayrı ayrı yazılmaya başlamıştır, örneğin 1454 yılında mizan resmi şeklinde bir ibare yokken 1485 yılında bir mukataanın içinde diğer gelirlerle birlikte yer almış, 1520'den itibaren de tek başına bir mukataa olarak kaydedilmiştir ki sadece bu kalem 260.000 akçedir.

nedeniyle Sivas'ın sosyoekonomik açıdan nasıl bir seyir izlediği konusunda bilgimiz çok azdır.

17. ve 18. yüzyıllarda Sivas

Şehrin iktisadi vaziyeti hakkında nispeten derli toplu bilgiler veren tahrir defterlerinin yokluğu nedeniyle 17. ve 18. yüzyıllarda başvurulacak temel kaynaklar Ruznamçe ve Hurufat defterleri ile Maliyeden Müdevver serisidir. Ancak bunlardaki bilgiler dağınık ve yüzeysel olup araştırılmaları oldukça zahmetlidir. Sivas'ın elimizdeki en erken tarihli kadı sicilleri 18. yüzyılın sonuna ait olduğu için bunların da sağlayacağı fayda sınırlıdır. Bu nedenle 17. ve 18. yüzyılların Sivas şehrine ait sosyoekonomik temelli çalışmalar neredeyse yok hükmündedir. Döneme ait seyahatnameler fazla sayıda değildir, bunların da hala ele alınmamış olanları vardır.³⁷ Seyahatnamelerdeki bilgiler de dikkatle incelendiğinde bunların sınırlı ve yüzeysel olduğu görülür.³⁸ Seyyahlardan Sivas'la ilgili en radikal yorumu ise Tournefort yapar. Daha eski olmasına rağmen Sivas'ın Tokat'tan küçük olduğu, önemini yitirdiği ve vali orada oturmasa adı bile duyulmayacak bir kent durumuna düştüğü yorumunu yapar.³⁹ Tournefort Sivas'a gitmemiş ancak Tokat'ta uzunca bir süre kalmıştır. Tokat Tournefort'un ziyareti sırasında belki de iktisadi açıdan en parlak dönemini yaşıyordu. Mehmet Genç, Tokat'ın, tüm ülkenin bir durgunluk dönemine girdiği 17. yüzyılda da, Celali kalkışmalarına rağmen büyümesine devam ettiğini, bu

³⁷ Bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışma Adnan Mahiroğullarının "Seyyahların Gözüyle Sivas" isimli kitaptır. Bu çalışmada 17. Ve 18. Yüzyıllarda Sivas'a gelen seyyahlar arasında sadece Polonyalı Simeon, Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Macarius'a yer verilmiştir. Bu dönemde yolu Sivas'a düşmüş olan henüz incelenmemiş seyyahlar arasında Sestini, Otter sayılabilir. Sivas'a gitmemiş ama Sivas hakkında yorumları bulunan seyyahlar da vardır. Bunlar arasında Tavernier ve Tournefort'un zikredilmesi gerekir.

³⁸ Şehre 1610 yılında gelen Simeon, çevre köylerin harap olduğunu ancak şehrin büyük, bol nüfuslu olduğunu; et, ekmek, süt ve yağ açısından zengin olduğunu yazar. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiler pek çok çalışmada şehrin canlı ve mamur olduğuna dair kanıtlar olarak sunulsa da bu yorumlar pek gerçekçi değildir. Kâtip Çelebi Sivas şehrinin durumundan hemen hiç bahsetmez. Evliya Çelebi'deki bilgiler de çelişkilidir. Çelebi bir yandan şehrin harap durumda olduğuna ve tamiri gerektiğine dair cümleler kullanırken ve Timur'un şehri harap ettiğini dile getirirken diğer yandan Ulu Cami yanında bin dükkân olduğundan dem vurur, buraya Şehirlerin anası dendiğini ve bunun doğru olduğunu belirtir. Şehre 1659 yılında gelen Macarius fazla ayrıntı vermez ama şehrin Timur'dan sonra eski ihtişamında olmadığını yazar.

³⁹ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (ed. S. Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.224-225; Yerasimos bu cümleler için verdiği dipnotta Sivas'ın nüfusunun 1601 yılında 15.000, 18. Yüzyılın sonunda 10.000 olduğunu yazar ama buna herhangi bir kaynak göstermez.

durumun 18. yüzyılda da devam ettiğini ifade eder.⁴⁰ Bölgedeki önemli gelişmelerden biri 1659 yılında Rum Eyaleti Hazinesinin lağvedilerek yerine Tokat Voyvodalığının kurulması olmuştur. Böylece daha önce Rum Eyaletinin uhdesinde olan önemli mukataalar bir anlamda Tokat'a bağlanmış oluyorlardı.⁴¹ Bunu takip eden diğer önemli gelişme 1708 yılında Tokat'ın iç gümrük merkezi statüsü kazanması oldu. Bu gelişmelerde elbette Tokat'ın kendi dinamikleri kadar devlet politikası da önemli rol oynamıştır. Tokat'ın temerküz etmesi için özel kanuni düzenlemeler de yapıyordu. Örneğin dokuma boyama işini büyük ölçüde Tokat'ta yoğunlaştırmak üzere Sivas'tan Merzifon ve Vezirköprüye kadar uzanan oldukça geniş bir bölge içinde boyahane açılmasını yasaklayan ya da sınırlandıran çok sayıda emirler veriliyordu.⁴² Hemen hemen aynı tarihlerde Sivas Batı kırsalının önemi bir bölümü Kemankeş Karamustafa Paşa'ya temlik edilerek onun bir han inşa etmek üzere vakıf kurmasına imkan verilmişti.⁴³ Bu şekilde Yenihan adında yeni bir idari merkez oluşturuluyor ve daha önceden Sivas merkeze bağlı olan bu bölge serbest statüye geçiriliyordu. Bundan bir yüzyıl önce de, yine Sivas merkeze bağlı olan ve ağırlıklı olarak Halep Türkmenlerinin yaylağı olan güney toprakları Yeniil ismiyle yeni bir sancak olarak örgütleniyor ve vakıf statüsüne alınarak bir anlamda merkeze bağlanıyordu.

14. yüzyılda ticaret yollarının dışında kalarak gerileyen, birkaç yıkım sonucu bir ara metruk hale gelen Sivas eski ihtişamına hiçbir zaman kavuşamasa da toparlanmış ve 10.000-20.000 arasında değişen bir nüfus ile 19. yüzyıla ulaşmıştı. Bu standardı tutturmasının nedenlerini herhalde tarım ve hayvancılık yanında şehrin etrafında bol miktarda bulunan tuzlarda aramak yerinde olur. Tuzlaların önemli gelir kaynakları olduğu açıktır ve bu gelir kaynakları erken dönemde mukataa haline getirilmişlerdi.⁴⁴ Halep Türkmenlerinin yaylağı olan Sivas'ın güney toprakları, bir vakıf sancağı olarak örgütlendikten sonra merkeze bağlanmıştı. İlhan Şa-

⁴⁰ Mehmet Genç, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2000, s. 269-288.

⁴¹ Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1999, s.1605-1634.

⁴² Mehmet Genç, "17-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", s. 275-276.

⁴³ Sultan Murat Topçu, "Sivas Yıldızeli Kemankeş Mustafa Paşa Menzil Külliyesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(36):108-130, 2016.

⁴⁴ Bu konuda yapılmış çok az sayıda çalışmadan birisi: Saim Savaş, "Osmanlı Döneminde Sivas'ta Tuz Üretimine Dair Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XX, 2000, s.222-245.

hin yaptığı araştırmalar bu grupların sosyoekonomik faaliyetleri üzerine odaklanmasa da, bize onların ticari faaliyetleri hakkında önemli bilgiler verirler. Nisan ayında bu bölgelere gelen Türkmen aşiretlerinin sahip oldukları koyun sayıları en azından birkaç milyon civarındadır.⁴⁵ Ayrıca aşiretlerin sahip oldukları, ve yaylağa giderken kullandıkları develer dönemin en önemli ticari nakliye araçları idi. Yine bu grupların hayvancılık dışında yayladıkları yerde keten, kenevir ettikleri, keçecilik ve dokumacılık yaptıkları bilinir. Bu konargöçer ekonomisi de hakkıyla incelenmiş değildir. Konargöçerlerin resmi belgelere daha çok yağma ve soygun gibi yasadışı faaliyetler nedeniyle konu olmaları muhtemelen onların sahip oldukları ekonomik dinamiklerin gözden kaçırılmasına neden olmuştur. Sivas'ı 19. yüzyıla 20.000 civarında bir nüfus ile taşıyan dinamiklerin buralarda aranmasında fayda vardır.

19. yüzyıl ve sonrasında Sivas

19. yüzyılda Sivas şehri 1830'lu yıllarda yapılan çeşitli sayımlar sonucu, yaklaşık 260 yıl sonra yine görünür hale gelmiştir. Sayımlar 1831, 1834, 1840 ve 1845 yıllarında yapılmış olup bunlar metodolojik açıdan birbirlerinden farklıdır, bu nedenle nüfus konusunda net bir rakam vermek zordur. Tahminen bu dönemde merkez nüfus 20-30 bin arasındaydı. Bu durumda, son tahrirden sonra Sivas nüfusunda anlamlı bir artış olmadığı görülmektedir. yüzyıl boyunca şehir nüfusu bir ara 45.000'e kadar çıkmışsa da sonrasında tekrar azalmıştır. 1927 yılında nüfus 27.630, 1935'te ise 33.890'dır.⁴⁶ Sivas'ın nüfus olarak gelişmesi ve büyümesi ancak Cumhuriyet devrinde başlamıştır ve bu konudaki ilk adım 1930 yılında açılan Ankara-Kayseri-Sivas Demiryoludur. İkinci adım 1955 yılında Ankara-Kayseri-Sivas Karayolunun açılması, üçüncüsü de Cumhuriyet Üniversitesinin kurulması olmuştur. Sivas şehrinin nüfus artışlarının bu girişimlerin ardından hızlandığı görülmektedir. Ancak bugün 300.000'in üzerinde bir nüfusa sahip olan Sivas'ın ekonomik açıdan gelişmiş bir şehir olduğunu söylemek maalesef mümkün değildir.

Tartışma

Sivas şehrinin Selçuklu öncesindeki durumu hakkında hemen hiçbir sağlam bilgiye sahip olmadığımız görülmektedir. Selçuklu döneminde,

⁴⁵ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.

⁴⁶ Salih Şahin, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, İstanbul, 2013, s. 84.

13. yüzyılda Sivas en parlak çağını yaşamıştır. Bunun nedenleri arasında bölgedeki siyasal olayların etkisiyle bazı ticaret yollarının yön değiştirerek Anadolu topraklarına yönelmesi ve dönemin Selçuklu Sultanlarının bilinçli bir şekilde akılcı ekonomik politikalar izlemeleri en önemli etkenlerdir. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiştir, 14. yüzyılın sonlarına doğru Sivas ticaret yolları dışında kalmış, gerilemiş ve bir de önemli yıkım geçirmiştir. 15. yüzyıl ortasından itibaren bir toparlanma sürecine girmişse de Selçuklu dönemindeki konumunu yakalayamamıştır. Bu durum Sivas'a ilişkin akademik yayınlarda genellikle görmezden gelinmiştir. Sivas'ın Osmanlı Klasik Dönemine ilişkin bir yüksek lisans tezini takiben, Tanzimat'a Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri (1777-1839) konulu bir doktor tezi yapan daha sonra da bunları kitaplaştıran Serpil Sönmez, ikinci kitabının önsözünde Osmanlı dönemi Sivas'ını çok açık ve doğru bir şekilde tanımlamıştır: "Osmanlı döneminde ise Sivas ne ticaret ne de üretim açısından önemli bir konuma sahip değildir... Sivas'ın hem ülke içinde hem de ülke dışında pazarlara sunabileceği bir üretimi olmadığı gibi, Tokat ile komşu olması hasebiyle ticarete de önemli bir mevki edinme şansı yoktu. Sivas bu haliyle ancak Osmanlı Devleti'nin idari mekanizmasında bir üstünlüğe sahipti"⁴⁷ Sivas salnameleri analitik bir bakış açısı ile incelendiğinde Sivas'ın bir *devlet şehri* olduğu askeri ve idari kadroların bolluğundan anlaşılmaktadır. Tarım ve hayvancılık dışında kayda değer herhangi bir ticari üretiminin olmadığı da görülmektedir. Şehir ne Osmanlı döneminde ne de Cumhuriyet döneminde önemli ticari yolların üzerinde olmamıştır, bugün de değildir. Bir zamanlar önemli gelir kaynağı olan tuzlalar teknolojinin ilerlemesi ile önemlerini uzun zamandır kaybetmiş durumdadırlar. Şehrin sanayi olarak istenen düzeye gelemediği, hayvancılıkta ise 20-30 yıl öncesine kıyasla ciddi bir gerileme olduğu da açıktır. Şimdiye kadar büyük umutlarla yapılan yatırımlar bekleneni verememiştir. Bu durum hemen herkesin malumu olmakla ve sohbet ortamlarında açıkça ifade edilmekle birlikte akademik ortamlarda ve sosyal içerikli sunumlarda hemen hiç dile getirilmez. Tarihsel ve coğrafi perspektif layığı ile ortaya konmadan Sivas şehrinin bugün sahip olduğu sorunların çözülmesi mümkün değildir, zira bunlar salt bugüne ait sorunlar değildir. Sivas'ın incelemiş olduğumuz uzun tarihi boyunca değerini kaybetmemiş yegâne kıymetli ticari faaliyeti küçükbaş hayvancılık olmuştur. Si-

⁴⁷ Serpil Sönmez, *Tanzimata Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri: Sivas (1777-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 2.

vas ve çevresi yüzyıllar boyu Halep Türkmenlerinin yaylağı olmuş ve yaz aylarında sayıları milyonları aşan koyun ve keçileri ile bu konargöçer gruplar Orta Anadolu'nun ekonomik dinamizminin temel bileşeni olmuşlardır. Sivas'ın doğu, batı ve güney kırsalının coğrafi özelliklerine bakıldığında, bölgenin ovalarının pek geniş olmadığı, genellikle hafif engebeli ve mera özelliği taşıyan bir arazi yapısına sahip olduğu hemen görülür. Bu bölgeler genellikle kendine yetecek kadar bir tarıma imkân verirler ancak hayvancılık için büyük avantaja sahiptirler. yüzyıllardır bir hayvancılık şehri olan Sivas bu özelliğini 20. yüzyıl sonlarına doğru kaybetmiştir. Bugün Sivas köylerinde koyun sürüsü çok azalmış, bazı köylerde hiç kalmamıştır. Köylülerin ittifakla söyledikleri ise 20-25 yıl öncesine kadar çok sayıda küçükbaş hayvanın bulunduğudır. Bu konuda Sivas İli 1973 Yıllığı çok çarpıcı bilgiler verir. Bu yıllığa göre 1972 yılında Sivas ili ve ilçelerinde 1.600.000'in üzerinde kayıtlı küçükbaş hayvan vardır.⁴⁸ Bu sayı 1998'de 850.000'e, 2001 yılında ise 520.000'e düşmüştür.⁴⁹ Sadece Yıldızeli ilçesinde, 1972 yılında 220.000 küçükbaş hayvan varken ve 1845 temettuat sayımında bu sayı 56.000 iken, bugün Yıldızeli köylerinin çoğunda bir tane koyun bulmak mümkün değildir ve ilçedeki toplam koyun sayısı 20.000'in altındadır. Sivas ilinin bugün için en önemli belki de tek çıkış yolu küçükbaş hayvancılığın ihya edilmesidir, coğrafya ve tarih bize bunu söylemektedir.⁵⁰

Burada sunmaya çalıştığımız perspektif elbette büyük boşluklar içermektedir ve ciddi altyapı yetersizliği vardır. Hatta belki de bu yetersizlikler ve eksiklikler çalışmanın başlığındaki "Sivas tarihi perspektifi oluşturma denemesi" ibaresini "Sivas tarihi perspektifi oluşturmama denemesi" olarak değiştirmeyi gerektirecek kadar fazla da olabilir. Bununla birlikte rağmen burada ileri sürülen bazı görüşlerin çürütülmesi de bu görüşlerin çok somut bazı verilere dayanmaları nedeniyle o kadar kolay değildir. Bu çalışmada konuya ilişkin daha önce sorulmamış pek çok soru sorulmuştur. Bunların bir kısmı yanıtlanmışsa da çoğu yanıtız kalmıştır. Yanıtız kalan sorular elbette gelecekte cevaplanacaktır, bazı soru-

⁴⁸ Sivas İli 1973 Yıllığı, s. 305.

⁴⁹ Mustafa Şimşek, *Uygun Yatırım Alanları Araştırması: Sivas*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Sivas, 2003, s. 47.

⁵⁰ Bu konu ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, burada sunulan görüşler çok sayıda belge ve sözlü tarih görüşmesi ve alan araştırmasına dayanmaktadır. Bunların Sivas'ın kırsal kesimine yönelik bir çalışma olarak ileride yayımlanması planlanmaktadır. Bugünlerde küçükbaş hayvancılığın teşviki için çaba gösterilmektedir ve sınırlı bazı ilerlemeler sağlanmıştır, ancak bunlar yeterli değildir, çok daha kapsamlı projeler yapılması gereklidir.

ların yanlış sorulduğu ortaya çıkacak, bunların yerine yeni sorular sorulacaktır. Tarih disiplininde sadece elde verileri değerlendirmek yeterli değildir, sorular sorup bunların peşine düşmek de gereklidir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- BOA, TT-2, 2 numaralı Tapu Tahrir Defteri
BOA, TT-19, 19 numaralı Tapu Tahrir Defteri
BOA, TT-387, 387 Numaralı Tapu Tahrir Defteri
BOA, TT-14, 14 Numaralı Tapu Tahrir Defteri

Diğer Kaynaklar

- Acaib Ad-Dunya (Chudesa Mira)*, (ed-çev. L.P. Smirnova), Moscow, 1993.
- Amitai Reuven. "Between the Slave Trade and Diplomacy: Some Aspects of Early Mamluk Policy in the Eastern Mediterranean and Black Sea", *Slavery and Slave Trade in the Eastern Mediterranean (1000-1500)*, (ed. Reuven Amitai, Cristoph Cluse), Brepols Publishers, Belgium, 2017.
- Anak Aytaç. "2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2011.
- Cahen Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınları, İstanbul, 1994.
- Demir Alpaslan. "15-16. yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58): 563-581, 2015.
- Demirtaş İnan. "19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2011.
- Erdem İlhan. "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu", *Ankara Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38): 1-6, 2005.
- Favereau Marie. "The Golden Horde and the Mamluks", *Golden Horde Review* 5(1): 93-115, 2017.
- Genç Mehmet. "17-19. yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen, İstanbul, 2000.
- Gürleyük Koray. *Sivas Sikkeleri*, Sivas Valiliği, Sivas, 2017.
- İbnü'l -Esir. *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, (çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Mertol Tulum), Bahar Yayınları, İstanbul, 1985.
- Karpov S. "The Black Sea Region Before and After the Fourth Crusade", *Urbs Capta: The Fourth Crusade and its Consequences*, Paris: Lethielleux, 2005.

- Kılıç Emel, "Türkiye Selçuklu-Altın Orda İlişkileri: Siyasi, Ekonomik, Sosyokültürel (1242-1308)", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Konargöçer Mehmet. "Prehistorik Devirlerden Eski Çağ'ın Sonuna Kadar Sivas", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2017.
- Kökten, İ. Kılıç. "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, 8(32):659-680, 1944.
- Kökten, İ. Kılıç. "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmalar", *Belleten*, 11(43): 431-472, 1947.
- Kökten, İ. Kılıç. "Haberler-1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, 12(45): 223-226, 1948.
- Mahiroğulları Adnan. *Seyyahların Gözüyle Sivas*, Sivaslılar Vakfı, İstanbul, 2001.
- Müller-Karpe A, Müller-Karpe V, Kryszat G. "Untersuchungen in Kayalıpınar 2013 und 2014", *Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft zu Berlin*, 146:11-41, 2014.
- Ökse A. Tuğba. "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Sivas", *Cumhuriyet'in 80. Yılında Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas, 2003.
- Özgüç Tahsin. "Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı", *Belleten*, 11(44):641-672, 1947.
- Özvar Erol. "XVII. yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterlarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1999.
- Ramsay W.M. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Saint Quentin Simon de. *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Ankara, 2006.
- Savaş Saim. "Osmanlı Döneminde Sivas'ta Tuz Üretimine Dair Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XX, 2000.
- Hukurov Rustam. "Trebizond and Seljuks (1204-1299)", *Mesogeios*, 25-26: 71-136, 2005.
- Sinclair Tom. "Some Conclusions on the Use of Coins on the Ayas-Tebriz Route (Late 13 and First Half of 14th Century)", *Varia Anatolica 25 At the Crossroads of Empires: 14th-15th Century Eastern Anatolia*, İstanbul, 2007.
- SİVAS İLİ 1973 Yıllığı.
- Sönmez Serpil, *Tanzimata Giden Yolda Bir Osmanlı Şehri: Sivas (1777-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Sümer Faruk. *Yabanlu Pazarı: Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985.
- Şahin İlhan, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.
- Şahin Salih, *Mekân ve İnsanıyla Sivas*, Buruciye Yayınları, İstanbul, 2013.

- Şimşek Mustafa, *Uygun Yatırım Alanları Araştırması: Sivas*, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Sivas, 2003.
- Şimşirgil Ahmet. "Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)", (Basılmamış) Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul, 1990.
- Topçu Sultan Murat. "Sivas Yıldızeli Kemankeş Mustafa Paşa Menzil Külliyesi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(36):108-130, 2016.
- Tournefort Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*, (ed. S. Yerasimos), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Turan Osman. *İslamiyet ve Selçuklular*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Turan Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Yakubovskiy A.Y. *Altın Ordu ve Çöküşü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara (çev. Hasan Eren), 1976.
- Yılmaz Sarper. "The prominent health institutions (Darüşşifas) and their functions in Anatolia from the Turkic conquest through the Ottoman era", (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, danışman: Prof. Dr. Halil İnalçık, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.
- Yılmaz Sarper. "Tıp Tarihi Perspektifinden Sivas Darüssıhhası", *Hayat Ağacı Dergisi*, 33:44-55, 2017.
- Yılmaz Serpil Sönmez. *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.

SİVAS'IN ARŞİV ENVANTERİ

Sivas Archive Inventory

Buket Çelik*

ÖZET

Arşiv belgeleri, içerdikleri siyasî, askerî, idarî, beşerî ve ekonomik bilgiler sebebiyle ait oldukları bölgelerin hafızası gibidir. Bu özellikleri dolayısıyla da Osmanlı arşivleri bütün tarihçilerin vazgeçilmezidir. Zira arşiv kaynaklarına dayandırılmadan yapılacak bir çalışma eksiktir, mesnetsizdir. Osmanlı tarihi hakkında iddia ettiği bilgileri arşiv malzemelerine dayandırmak ve kullandığı arşiv malzemelerini doğru yorumlamak bir tarihçinin temel prensipleri arasındadır. Birinci elden kaynak niteliği taşıyan bu yazılı kaynak grupları, tutulma amaçlarına ve işlemlerine göre kendi içerisinde bazı kategorilere tabi tutulmuşlardır. Önemli ticaret yolları üzerinde konumlanmış, çeşitli dönemlerde başkentlik yapmış, Osmanlı eyalet sisteminde uzun yıllar sancak merkezi statüsüne sahip olmuş ve Kurtuluş mücadelesinde “Anadolu’nun her bakımdan en güvenli şehri” olarak nitelenip mücadelenin önemli merkezlerinden birisi olarak seçilmiş Sivas’ın arşiv malzemelerinin tespiti ve bunlar üzerinde yapılacak çalışmaların önem arz edeceği muhakkaktır. Hazırlanan çalışmamızda Sivas’a ait arşiv kaynaklarının bir arada sunulması amaçlanmıştır. Bu amaçla tanıtılan arşiv kaynakları; Tahrir Defterleri, Derdest ve Cebe Defterleri, Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri, Kale Defterleri, Şeriyeye Sicilleri, Vakıf Defterleri, Hurufat Defterleri, Ahkâm Defterleri, Temettuat Defterleri, Cizye Defterleri, Avarız Defterleri, fihrist halindeki bir Kilit Defteri ve Salnameler’dir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Arşiv, Osmanlı.

ABSTRACT

Archival documents are like the memory of the regions they belong to because of the political, military, administrative, human and economic information they contain. Therefore, the Ottoman Archives are indispensable for all historians. Because a work to be done without being based on archive sources is incomplete, unsupported. It is among the basic principles of a historian to base the information he claims about Ottoman history on archive materials and to interpret

* Arş. Gör, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

the archive materials correctly. These written resource groups, which are primary sources, were subject to certain categories according to their purpose and functions. Located on important trade routes, served as the capital for various periods, the Ottoman state system for many years had the status of the starboard center and the "Independence of Anatolia in all aspects of the struggle" as one of the important centers of the struggle identified as the determination of the archive materials and the determination of the archive materials It is certain that the studies to be carried out will be important. In this study, it is aimed to present the archive resources of Sivas together. Archive resources introduced for this purpose; Tahrir Registers, Derdest ve Cebe Registers, Timar and Zeamet Ruznamçe Registers, Fortress Registers, Sharia Registers, Vakıf Registers, Hurufat Registers, Ahkâm Registers, Temettuat Registers, Cizye Registers, Avarız Registers, a Church Registers in the form of an index and Annuals (Salname).

Keywords: *Sivas, Archive, Ottoman.*

GİRİŞ

Eski çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olan Sivas, Türklerin Anadolu'yu fethinden evvel Danişmedlilerin merkezi statüsündeydi. Türklerin Anadolu'yu fetihleriyle beraber Sivas'ın sosyo-ekonomik önemi de katlanarak arttı. Ekonomiye ve ticarete önem veren Selçukluların ticaret yollarının kavşak noktası Sivas idi. Kuzey ve güney memleketleri arasında bir mübadele (değişim) merkezi haline gelen Sivas hızlı bir şekilde gelişme gösterdi. Sivas'a bu dönemde çok sayıda hastane, medrese, zaviye, cami, mektep, hamam, çeşme gibi yapılar inşa edildi. Günümüzde de mevcudiyetini koruyan Şifahiye Medresesi, Buruciye Medresesi, Gök Medrese, Çifte Minare dönemin en önemli mimari kalıntıları arasındadır. Selçuklu Devletinin Sivas'a gösterdikleri bu önem ve ticari faydaların neticesi olarak dönemin İslam kaynaklarında Sivas'ın "Anadolu'nun en büyük şehri" olarak tanıtılmıştır¹. Osmanlılar döneminde Sivas'ın ticari önemi eskisi kadar baskın olmamakla birlikte, idarî anlamda Sivas (Rum) Eyaleti'nin merkezi olduğu ve devletin yıkılışına kadar aynı önemini koruduğu görülmektedir. Kurtuluş mücadelesi yıllarında da "Anadolu'nun her bakımdan en güvenli şehri" olarak görülen Sivas, mücadelenin başlangıç noktalarından birisi olmuş ve önemli toplantılara ev sahipliği yapmıştır².

¹ Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, Ankara, 1951, s. 449-450.

² Sivas tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 278-282. Besim Darkot, "Sivas", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Eskişehir, 1997, s. 569-577.

Şehrin tarihteki önemi hakkında verdiğimiz bu kısa bilgiler Sivas tarihi hakkında yapılacak çalışmaların önemini göstermek açısından kanıt niteliği taşımaktadır. Çalışmamızın asıl amacı daha önce bazısı çalışılmış olan Sivas arşiv kaynaklarının bir bütün halinde sunulmasıdır. Bu doğrultuda arşivlerimizde yer alan başlıca kaynaklarımızdan bahsedilecektir.

1. Tahrir Defterleri

Osmanlı'da yeni bir yer fethedildiğinde ilk iş olarak arazi tahriri yapıldı. Böylece hasılat ve vergi gelirleri çıkarılır ve timar sisteminin uygulanmasına geçilerek o bölge devletin idarî bir merkezi haline getirilirdi. Bu bakımdan Tahrir Defterleri'ne kaydedilmiş veriler timar sisteminin işleyişi, nüfusun yapılanması, üretim kaynaklarının tespiti ve vergiler hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Tahrir defterleri mufassal tahrir defterleri ve icmal (özet) tahrir defterleri olmak üzere iki şekilde kaydedilmişlerdir. Mufassal tahrirlerde vergi mükelleflerinin baba adlarıyla birlikte tek tek isimleri ve bölgedeki toprakların has, zeamet, timar, vakıf ve mülk gibi özellikleri ayrıntılı olarak yazılmışlardır. İcmal tahrirleri ise mufassalların içerdiği bilgilerden yardım alınarak bölgenin gelir gider muhasebesinin yapılması amacını taşıyan defterlerdir. Bu sebeple Mufassal tahrir defterleri oldukça ayrıntılı ve sayfa sayısı çok olmasına karşılık icmal tahrir defterleri daha az ve özet bilgilerin sunulduğu defterlerdir³.

Mufassal ve İcmal tahrir defterlerinden hareketle hazırlanmış başka defter grupları da olmuştur. Timar gelirini elinde tutan kişiyi nitelemek için kullanılan Derdest defterleri İcmal defterlerinden hazırlanmış ve tahrir kayıtları arasında yer almıştır⁴. Tahrirlerde vakıf arazileri de belirtildiği için Evkâf -ı Rûm başlığı altında Sivas Eyaletine ait vakıfların tahrirleri de mevcuttur.

Tapu tahrir defterleri tasnifinde yer alan bir diğer grup da timar ruznamçeleridir. Bu defterler de timar sisteminin en önemli kaynaklarından- dır. Timar rûznâmçe defterleri, timar almaya hak kazanmış kişinin berat alabilmesi için Defterhâne tarafından verilen tezkire sûretlerini ihtiva eder⁵. Timar Rûznâmçe defterlerinden hareketle hazırlanan Cebe Defter-

³ Mehmet Öz, "Tahrir" DİA, C. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 425-429.

⁴ Derdest Defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 1, Yıl 2000, s. 221-230.

⁵ Erhan Afyoncu, "Rûznâmçe", DİA, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 277.

leri ise sefere katılması gereken timarlı sipahinin tespiti ve sefer esnasında yoklanabilmesi için ihdas edilmiş bir defter grubudur⁶.

Tahrir Defterlerinin bir kısmı İstanbul'da bulunan T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda, bir kısmı ise Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde saklanmaktadır. Mufassal ve İcmal Tahrir defterleri ve bu grubun diğer alt gruplarındaki defterler eyalet veya bölge (Anadolu gibi) esasına göre hazırlanmışlardır. Bu nedenle defterlerde sadece Sivas merkez kazasına değil, Sivas Eyaletine bağlı diğer bölgelere de yer verilmiştir. Sivas Tapu Tahrir Defterleri üzerinde çeşitli araştırma inceleme eserleri ve yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır⁷.

Tablo 1: İstanbul'daki T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde Bulunan Tahrir Defterlerinden Sivas Eyaleti İle İlgili Olanlar

Mufassal Tahrir Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih	Sayfa Sayısı
TT.d...	2	H. 859 / M. 1455	677
TT.d...	19	H. 890 / M. 1485	570
TT.d...	79	H. 926 / M. 1519	643
TT.d...	95	Tarihsiz	308
TT.d...	262	H. 955 / M. 1548	69
TT.d...	287	H. 961 / M. 1553	447
TT.d...	322	H. 967 / M. 1559	245
TT.d...	387 ⁸	H. 937 / M. 1530	979
TT.d...	760	H. 1044 / M. 1634	24
TT.d...	786	H. 1065 / M. 1654	242
TT.d...	843	H. 1105 / M. 1693	73
TT.d...	852	H. 1186 / M. 1772	241
TT.d...	934	H. 1179 / M. 1765	192

⁶ Afyoncu, "Cebe ve Derdest Defterleri", s. 221-222.

⁷ Serpil Sönmez Yılmaz, *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011. Aytaç Anak, "2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2011. İnan Demirtaş, "19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2011.

⁸ 387 numaralı defter Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından dizin ve tıpkıbasım şeklinde 2 cilt halinde yayınlanmıştır. 1. cilt Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde, Kayseriye ve İç-il Kazalarına aittir. 2. ciltte ise 1530 tarihinde Sivas Eyaletine dahil Amasya, Çorumlu, Sivas-Tokat, Sonisa-Niksar, Karahisar-ı Şarkî, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger-Kahta ve Divriği-Darende Kazaları vardır. *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530)*, C. II, (Hazırlayan Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve diğerleri), Ankara, 1997.

İcmal Tahrir Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih	Sayfa Sayısı
TT.d...	15	H. 885 / M. 1481	284
TT.d...	85	H. 926 / M. 1519	364
TT.d...	339	H. 970 / M. 1562	235
Cebe Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih (Hicri)	Sayfa Sayısı
A.{DFE.d...	373	-	-
DFE.RZ.d...	1224	H. 1100	-
DFE.RZ.d...	1226	H. 1102	-
DFE.RZ.d...	1264	H. 1107	-
DFE.RZ.d...	1265	H. 1107	-
DFE.RZ.d...	1277	H. 1109	-
DFE.RZ.d...	1283	H. 1110	-
DFE.RZ.d...	1308	H. 1118	-
DFE.RZ.d...	1317	H. 1121	-
DFE.RZ.d...	1327	H. 1122	-
DFE.RZ.d...	1330	H. 1123	-
DFE.RZ.d...	1341	H. 1127	-
DFE.RZ.d...	1388	H. 1150	-
DFE.RZ.d...	1389	H. 1150	-
DFE.RZ.d...	1490	H. 1195	-
DFE.RZ.d...	1554	H. 1206	-
DFE.RZ.d...	1569	H. 1206	-
DFE.RZ.d...	1582	H. 1206	-
DFE.RZ.d...	1782	H. 1218	-
DFE.RZ.d...	1933	H. 1232	-
DFE.RZ.d...	2067	H. 1245	-

Tablo 2: Ankara'daki Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünde Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde Mevcut Tahrirlerden Sivas'a Ait Olanlar⁹

Mufassal Tahrir Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası (Eski) ¹⁰	Tarih	Sayfa Sayısı
TKG.KK.TTd.177	14 (1. Cilt)	H. 980 / M. 1572	276
TKG.KK.TTd.178	12 ¹¹ (2. Cilt)	H. 982 / M. 1574	113

⁹ Tablodaki bilgiler Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan arşiv kataloğundan alınmıştır. Sevgi Işık, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım, *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2012.

¹⁰ Fon kodlarının sonlarındaki numaralar defterlerin yeni sıra numaralarına karşılık gelmektedir. Bu yüzden buraya eski defter numaraları yazılmıştır.

TKG.KK.TTd.179	10 (3. Cilt)	H. 982 / M. 1574	117
TKG.KK.TTd.180	16 ¹²	H. 983 / M. 1575	176
İcmal Tahrir Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih	Sayfa Sayısı
TKG.KK.TTd.343	238	H. 982 / M. 1574	163
TKG.KK.TTd.344	262	H. 982 / M. 1574	69
TKG.KK.TTd.345	261 (2. Cilt)	H. 983 / M. 1575	113
TKG.KK.TTd.346	254	-	58
Derdest Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih	Sayfa Sayısı
TKG.KK.TTd.571	392	-	133
TKG.KK.TTd.572	516	-	132
Çebe Defterleri			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih	Sayfa Sayısı
TKG.KK.TTd.1996	2057	H.1263/M.1846	33
TKG.KK.TTd.1998	1940	-	435
TKG.KK.TTd.2002	2048	-	215
TKG.KK.TTd.2013	2066	-	84
TKG.KK.TTd.2018	2073	-	127
TKG.KK.TTd.2046	2104	-	116
Evkâf Defterleri (Evkâf-ı Rûm)			
Fon Kodu	Defter Numarası	Tarih	Sayfa Sayısı
TKG.KK.TTd.388	311/583	H. 984 / M. 1576	143

2. Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri

Timar ve Zeamet Ruznamçe defterleri olarak tasnif edilmiş defter gruplarında, Osmanlı'da timar sisteminin uygulanışı ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür. Sivas'a ait çok sayıda timar ve zeamet ruznamçe defteri mevcuttur. İstanbul'daki T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde DFE.RZ.d fon koduyla tasniflenmiş defterlerden 6, 85,

¹¹ Yeni numarası 178, eski numarası 12 olan bu defterin tamamı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından çeviri ve tıpkıbasım şeklinde 2 cilt halinde yayınlanmıştır. *H.982 Tarihli (M. 1574/1575) ve TKG.KK.TTd. 178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Sivas I-II*, (Haz. Mustafa Engin, Murat Alandağlı), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014. Ayrıca 12 Numaralı Sivas Mufassal Tahrir Defterindeki Sonisa, Taşova, Mecidözü ve Zile kazalarındaki kişilerin isimleri üzerine bir çalışma bulunmaktadır. Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 4, Ankara, 1993, s. 223-290.

¹² Yörükân-ı Sivas olarak kaydedilmiş mufassal tahrir defterinde Sivas ve Amasya civarındaki yerlerin yörük cemâ'atleri ve kışlakları karışık olarak kayıtlıdır. *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, s. 84.

164, 202, 237, 274, 281, 338, 390, 392, 547, 613, 888, 1389, 1569, 1933 numaralı defterler Sivas Eyaletine ait timar ve zeamet bilgilerini içeren defterlerdir.

A. {DFE.d fon kodunda 163, 481, 721 numaralı defterler de Sivas eyaleti ve dahilindeki kazaların timar ve zeametleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

C..TZ.. fon kodunda Sivas Eyaletindeki zuema ve timar erbabının bedeliyelerinin kaydedildiği Gömlek No 19/Sıra No 928 olan H. 1171/M. 1757 tarihli bir defter bulunmaktadır. Benzer şekilde C..AS.. fon kodunda yer alan Gömlek No 644/Sıra No 27096 olan defterde Sivas Eyaletindeki zeamet ve timara mutasarrıf sübyan ve mütekaidin cebelü bedeliyeleri kaydedilmiştir.

A. {NŞT.d fon kodunda 1398 numaralı defter Sivas ve Amasya kazalarındaki timarları gösteren bir defterdir ve fihrist şeklinde hazırlanmıştır.

Numaraları belirtilenler haricinde hemen her fonda timar ve zeamet hakkında bilgiler içeren defterler mevcuttur. Burada özellikle Sivas Eyaletinin yazıldığı defterlerden örnekler verilmeye çalışılmıştır. Sivas'ta timar verilmesi (tevcihi) konularını içeren çok sayıda perakende evraka da arşivlerden ulaşmak mümkündür.

3. Kale Defterleri

Timar sisteminin bir parçasını teşkil eden Kale Defterlerinde kale mustahfızlarına ve dizdarlarına ait timar ve zeamet tevcih bilgilerini bulmak mümkündür. Ankara'daki Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünde TKG.KK.TTd. fonunda kayıtlı Mustahfız Defterleri ve Dizdârân Defterleri de denilen Kale Defterleri mevcuttur. Kale Defterleri arasında Sivas'a ait bilgilerin de olduğu ve 2063-2130 (eski kayıtlara göre 1943-2024) arası sayılı numaraları ile numaralandırılmış ve H. 1107-1242 tarihleri arasına ait toplam 47 defter mevcuttur.

İstanbul'daki arşivde de *Mustahfızân-ı Kılâ' der Eyalet-i Sivas* başlığı ile kaydedilmiş Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Amire Defterleri kataloğunda A. {DFE.d fon kodundaki 162 numaralı defter Sivas Eyaletindeki kaleler ve çalışanları hakkında çeşitli bilgileri içermektedir. Yine aynı katalogta A. {DFE.d fon koduyla kaydedilmiş 44 numaralı defter de *Atik Sivas ve Mustahfız-ı Anadolu Defteri* başlığına sahiptir ve 124 sayfalık bu defterin içeriğinde H. 1239-1312 / M. 1823-1894 tarihleri arasında Sivas Eyaletine ait bilgileri bulmak mümkündür.

4. Şeriye Sicilleri

Kadı Sicilleri, Kadı Defteri gibi isimlerle de bilinen Şeriye Sicilleri Osmanlı arşivlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Sivas Şeriye Sicillerine Sivas'taki Ziya Bey Kütüphanesinden, İstanbul'daki Devlet Arşivi'nden ve Ankara'daki Milli Kütüphaneden dijital olarak ulaşmak mümkündür. Sivas Şeriye Sicili defterlerinin tamamı günümüze ulaşmamıştır. Mevcut olan ve 1 numara ile numaralandırılmış ilk defter 1777-1781 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bursa, İstanbul, Kayseri, Amasya gibi şehirlerin sicilleri çok daha eski tarihlere kadar uzanıyor olmasına rağmen, Sivas'ın Şeriye Sicilleri yangınlar ve ihmal gibi çeşitli sebeplerle muhafaza edilememiştir. Sivas'a ait olan 240 adet Şeriye Sicili Defteri'nden 119 tanesi Osman Ersoy tarafından tarih ve defter numaraları açısından 1963 yılında tanıtılmıştır¹³. 2018 Aralık ayında yayınlanmış yeni bir çalışma ile de 240 adet sicilin tamamı Abubekir Sıddık Yücel tarafından tarih, defter numarası, özellik, içerik ve sayfa sayıları bakımından ele alınmıştır¹⁴. Bu iki çalışmaya dijital olarak da ulaşmak mümkün olduğundan burada her bir defterin içeriğine ve tarihlerine tekrar değinmeye gerek duyulmamıştır. Yalnızca 66-84 arası defterler ile 139 Numaralı defterin Divriği, 85-90 arası defterlerin Kangal 91-94 arası defterlerin Şarkışla, 95-102 arası defterlerin Suşehri, 103-119 arası defterlerin Gürün kazalarına ait olduğunu belirtmekte fayda vardır. 240 Numaralı en son defter de 1870-1902 tarihleri arasındaki kayıtları içermektedir.

5. Vakıf Defterleri

Osmanlı'da vakıflar sosyal ve ekonomik açıdan çok geniş bir yelpazede faaliyet göstermekteydi. Sivas'ta da bu geniş yelpazenin yansımalarını görmek mümkündür. Sivas'ta Sahibiye (Gökmedrese), Darü'r-Raha, Ahi Emir Ahmed, Ahi Ali, Şeyh Şemseddin, Kerim Çavuş, Sarı Şeyh, Küçük Ali Baba vakıfları en bilindik vakıf kurumlarıdır. Ayrıca Sivas'ın ünlü ailelerinden Zaralı-zâde, Hatip-zâde, Selmanoğulları gibi ailelerin de vakıfları mevcuttur. Sivas'ta yapılmış vakıflar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Vakıf olarak kurulmuş çok sayıda cami, zaviye, medrese, çeşme kayıtlarına rastlanmaktadır. Sivas vakıfları ile ilgili en ayrıntılı çalışma Ömer De-

¹³ Osman Ersoy, "Şer'iye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3-4, Ankara, 1963, s. 63. Alfabetik sıra takip edilerek hazırlanan çalışmada Sivas dâhilinde bulunan Divriği, Gürün, Kangal, Suşehri, Şarkışla kazalarının Şer'iye Sicilleri ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

¹⁴ Abubekir Sıddık Yücel, "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 22, S. 2, Sivas, 2018, s. 1059-1079.

mirel tarafından yapılmış ve 2000 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanmıştır¹⁵.

Sivas merkez kazasında kurulmuş olan 344 adet vakfa ait bilgilere Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde mevcut Vakıf Defterlerinden ve Vakfiyelerden ulaşmak mümkündür. Ayrıca Şeriye Sicillerinde, Ahkâm Defterlerinde ve Tahrir kayıtlarında da vakıflarla ilgili bilgi ve belgelere ulaşılmaktadır.

6. Hurufât Defterleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kayıtları arasında yer alan Hurufât Defterleri vakıf görevlilerinin atama bilgilerini içeren defter gruplarıdır. Bu bilgiler kaydedilirken vakıf adı, görevlinin ücreti, atama kriterleri ve yerleri gibi pek çok ayrıntıya da yer verilmiştir. Defterler harf sırasına göre kaydedildikleri için harfler kelimesinin çoğulu manasında hurufât ismini almışlardır. Salih Şahin tarafından, Hurufat defterlerinin verdiği bilgilerden yola çıkılarak, 1696-1834 yıllarında Sivas'taki 54 mahallede bulunan vakıflar hakkında hazırlanmış bir tez 2019 yılı başlarında tamamlanmıştır¹⁶.

7. Ahkâm Defterleri

Sivas Ahkâm Defterleri olarak isimlendirilmiş defterler Sivas, Amasya, Bozok (Yozgat), Çorum, Canik (Samsun), Divriği ve Arabkir sancakları ile buralara bağlı çok sayıda kaza, nahiye ve köyün birleşmesiyle oluşan ve Sivas Eyaleti olarak adlandırılan bölgenin sosyo-ekonomik hayatıyla ilgili önemli bilgiler sunan defter gruplarıdır. Bu defterler Atik şikâyet defterlerinin devamı niteliğindedir ve 1742 yılından itibaren eyaletler temelinde tutulmaya başlanmışlardır. Halkın şikâyetlerinden oluşan bu defter grubunda şikâyetler kaza ayırt edilmeden peş peşe yazılmıştır. Ancak defter serileri takip edildiğinde Sivas hakkında önemli bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Sivas Ahkâm Defterlerinin tanıtımı 2017 yılında düzenlenen bir kongrede tarafımızca yapılmış ve kongre e-kitabında yayınlanmıştır¹⁷.

¹⁵ Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

¹⁶ Salih Şahin, "Hurûfât Defterleri'ne Göre Sivas Sancağı Vakıfları (1696-1834)", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

¹⁷ Buket Çelik, "Özellik ve İçerik Bakımından Sivas Ahkam Defterleri (1742-1908)", *Uluslararası Tarih ve Kültür Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*, (Ed. Kaldygül Adilbekova, Mustafa Latif Emek, İKSAD Yayınevi, Gaziantep, 2017, s. 112-137.

8. Temettüat Defterleri

Osmanlı'da idarî taksimat esas alınarak 1840 ve 1845 yıllarında olmak üzere iki defa temettüat defterleri tutulmuştur. Ancak doğudaki bölgeler için bu defterler sadece 1845 yılında bir kere yazılmıştır. Sivas da bu bölgelerden birisidir. Toplam 17.747 adet olan temettüat defterlerinden Sivas merkeze ait olanların sayısı 184'tür. Sezgin Zabun tarafından bu defterlerin her birinden seçilen örneklerin transkript edilmesiyle 5 ciltlik bir eser hazırlanmış ve çalışma Sivas Belediyesi tarafından yayınlanmıştır¹⁸. Sivas merkeze ait temettüat kayıtlarında 1845 yılında Sivas'ta mevcut 59 mahalleye ait veriler bulunmaktadır. Temettüat defterlerine bir bölgede yaşayan bütün Müslim ve Gayrimüslim hane reislerinin ikamet ettiği mahalle, gelir kaynakları, meslekleri, verdikleri vergiler gibi bilgiler kaydedilmiştir. Bu bakımdan temettüat defterleri Sivas ile ilgili çok zengin bilgiler içermektedir. Kayıtlarda hane reisleri tarafından ekilen tarlanın dönümüne, özelliğine, yıllık hasılatına ayrıntılı yer verilmiştir. Bunlar haricinde sahip olunan arı, inek, koyun gibi hayvan sayılarına ve bunlardan sağlanan yıllık gelirlerle de yer verilmiştir. Kiraya verilen ev, dükkan gibi yerlerden sağlanan ek gelirler ve hanede başka geliri olan kişi var ise onun gelir bilgileri de yazılmıştır. Arabacı, çizmeci, kazzaz, imam gibi toplumda mevcut mesleklerden herhangi birisini yapıyor olanların yaptıkları görevleri (sanatları, hizmetleri) karşılığında elde ettikleri gelirler, kişilerin yıllık tahmini temettuatları olarak temettuat defterlerine kaydedilmiştir. Temettüat defterlerinin verdiği bilgiler sayesinde bölge halkının ekonomik düzeyi hakkında genel bir çıkarım yapmak mümkün olmaktadır. Bunun haricinde bölgedeki hane sayıları, mahalle isimleri, kazanç kaynakları, meslekler gibi pek çok önemli ayrıntıya ulaşmakta mümkün olmaktadır.

9. Salnameler (Salname-i Vilayet-i Sivas)

Yıllık olarak adlandırabileceğimiz vilayet salnameleri, Osmanlı'da 1866 senesinden itibaren tutulmaya başlanmışlardır. Sivas'ın ilk salnamesi 1870 senesine aittir. Toplam 17 adet olduğu bilinen ancak 3'üne ulaşamayan Sivas salnamelerinin sonuncusu 1909 tarihlidir. Sivas salnameleri Ebubekir Sıddık Yücel tarafından transkript edilmiş, 2007 ve 2008 yıllarında Sivas Belediyesi tarafından yayınlanmıştır¹⁹.

¹⁸ Sezgin Zabun, *Sivas 1844-1845 Temettüat Defterleri*, 5 Cilt, Buruciye Yayınları, Sivas, 2013.

¹⁹ Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907 Sivas İl Yılığ*, Buruciye Yayınları, Sivas 2007. Ebubekir S. Yücel, *Salname-i Vilayet-i Sivas*, 3 Cilt, Buruciye Yayınları, Sivas 2008.

Yılda bir kere olmak üzere hazırlanan Salnameler idarî, sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî açılarından çok önemli kayıtlar içermektedirler. Bir yıl içerisindeki önemli tarihler (eyyâm-ı meşhure) Salnamelere kaydedilmiştir. Panayırlar (Yerköy Panayırı, Tatar Pazarı Panayırı ...), tarımla ve hayvancılıkla ilgili önemli zamanlar (mevsim-i hasad, yaprak aşısı zamanı, koyun kırkımı, ipek böceği zamanı ...) , mevsimsel dönemler (lale mevsimi, ruz-ı hızır ...), dinî öneme sahip olaylar ve günler (Şehadet-i Yahya (a.s), Leyle-i Mirac,) hangi tarihe denk geldiği ile ilgili bilgilerin dökümü yapılmıştır. Padişah değişimi (cülus-ı hümayun), savaşlar, zaferler ve antlaşmalar (Vaka-i Varna, Hücum-ı Donanma-yı Venedik, Feth-i Mekke-i Mükerrerme, Feth-i İstanbul), vefatlar (vefat-ı Sinan Paşa) gibi tarihî öneme sahip olaylar da kaydedilmiştir.

Bu bilgilere ek olarak Salnamelerin içerdiği bir diğer konu görevlilerdir. Sivas Vilayetinde mecliste, divanda, muhasebede, madende vs. kurumlarda görev yapan pek çok kişinin adı ve görevi salnamelere kaydedilmiştir.

Müslim ve gayrimüslim mekteplerin işleyişleri ve ders veren kişilerle ilgili bilgiler de salnamelere kaydedilmiştir. Ayrıca kazalardaki mekteplerin öğrenci sayıları da kaydedilmiştir. Her bir kazada Müslim, Rum, Ermeni, Katolik, Protestan mektebi olup olmadığı, varsa okuldaki öğrenci sayısının kaç olduğunun istatistiği hazırlanmıştır. Kaydedilenler sadece mekteple sınırlı kalmamış kazalardaki toplam cami ve mescit sayıları ile buralarda görev yapan Hatip, İmam, Müderris gibi kişilerin adetleri de yazılmıştır.

Tablo 3: Sivas Vilayetine Ait Salnameler

Salname Sırası	Tarih	Sayfa Sayısı
Def'a 1	H. 1287 / M. 1870	106
Def'a 2	H. 1288 / M. 1871	106
Def'a 3	H. 1289 / M. 1872	120
Def'a 5	H. 1292 / M. 1875	120
Def'a 6	H. 1293 / M. 1876	128
Def'a 8	H. 1298 / M. 1881	233
Def'a 10	H. 1300 / M. 1883	189
Def'a 11	H. 1301 / M. 1884	326
Def'a 12	H. 1302 / M. 1885	460
Def'a 13	H. 1304 / M. 1887	273
Def'a 14	H. 1306 / M. 1889	266
Def'a 15	H. 1308 / M. 1891	266
Def'a 16	H. 1321 / M. 1903	246
Def'a 17	H. 1325 / M. 1907	272

10. Cizye Defterleri

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerden alınan bir vergi çeşidi olan cizyenin düzenli bir şekilde tahsil edilebilmesi için cizye defterleri tutulmuştur²⁰. Sivas'taki gayrimüslimlere ait cizye gelirlerini gösteren defterlere Osmanlı arşivlerinden ulaşmak mümkündür.

Tablo 4: İstanbul'daki T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinde Bulunan Sivas'a ait Cizye Defterleri

Fon Kodu	Gömlek No	Tarih
MAD.d	14777	H. 1063
MAD.d	14988	H. 1099
KK.d	3810	-
D..CMH.d..	26951	-
D..BŞM.MKH.d...	43057	-
ML.VRD.CMH.d...	76	H. 1258
ML.VRD.CMH.d...	169	-
ML.VRD.CMH.d...	223	-
ML.VRD.CMH.d...	352	-
ML.VRD.CMH.d...	430	-
ML.VRD.CMH.d...	728	-
ML.VRD.CMH.d...	813	-
ML.VRD.CMH.d...	1492	-

11. Avarız Defterleri

Bedel-i nüzul ve avarız şeklinde çoğunlukla birlikte anılan bu iki vergi Osmanlı'nın ilk yıllarında sefer gibi olağanüstü durumlarda reayadan alınan bir vergi iken, ilerleyen tarihlerde sürekli seferlere çıkılması ve başarısızlıkla sonuçlanan seferlerin artması sebebiyle yılda bir kere olmak üzere sürekli olarak toplanan bir vergi haline gelmiştir²¹. Sivas'ta da avarız vergisi düzenli olarak toplanmıştır ve avarız defterleri tahsis edilmiştir.

Tablo 5: İstanbul'daki T.C. Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinde Bulunan Sivas'a ait Avarız Defterleri

Fon Kodu	Gömlek No	Tarih
D..MKF.d...	28114	H. 1128 / M. 1715
D..MKF.d...	28406	H. 1147 / M. 1734
D..MKF.d...	30011	H. 1177 / M. 1763

²⁰ Cizye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Cizye", *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 45-48.

²¹ Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

Burada belirtilenler haricinde TS.MA.d., MAD.d ve D..BŞM.D... fon kodunda çok sayıda kazanın birlikte kaydedildiği avarız vergisi miktarlarını gösteren defterler de mevcuttur. Ancak biz özellikle Sivas Kazası'na ait bilgilerin kaydedildiği defterleri ayrıntılı göstermeyi yeterli görmekteyiz.

12. Kilise Defterleri

İstanbul'daki T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde A.{DVNSKLS.d... fon konunda yer alan ve Kilise Fihristi başlığına sahip defterlerden 11 Numaralı defterin 47-52 sayfaları arasında Sivas'taki kiliseler hakkında bilgiler mevcuttur. Defter H. 1125-1333/M. 1713-1914 tarihleri arasında kapsamaktadır ve 197 sayfadır. Defterde Sivas'tan hariç İstanbul, Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Adana, Kastamonu, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Ma'muretü'l-aziz (Elazığ), Van, Trabzon, Edirne, Selanik, Yanya, İşkodra, Manastır, Trablusgarp, Suriye, Halep, Musul, Bağdad, Basra olarak sıralanan 34 vilayete ait kiliselerin fihrist bilgileri yer almaktadır. Yine A.{DVNSKLS.d... fon konunda yer alan H.1207-1236/M.1792-1820 tarihli 13 Numaralı Kilise Fihristi defterinin 22. sayfasında Sivas Eyaleti'ndeki kiliselerle ilgili fihrist kaydedilmiştir.

Fihristler mühimme ve kilise defterlerinde geçen hükümlerden hazırlanmıştır. Sivas'a ait bölümde yer alan bilgilerde, Sivas Eyaleti içerisinde yer alan kiliselerle ilgili bilgilerin bulunduğu defterin numarası, sayfası ve bahsedilen kilisenin hangi millete ait olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Belgenin yeri belirtildikten sonra belgenin içeriği hakkında kısa bir açıklama yapılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin önemli sancak merkezlerinden birisi olan Sivas'ın arşiv belgelerinin bir arada sunulmasını amaçlanmıştır. Konunun kapsamındaki genişlik ve arşiv belgelerinin sayısındaki çokluk bütün belgeleri ayrıntılı bir şekilde sunmamızı olanaksız hale getirmektedir. Bu nedenle en temel şekliyle İstanbul ve Ankara'da bulunan arşivlerdeki temel defter gruplarına değinilmekle yetinilmiştir.

Osmanlı döneminde Sivas'ın sahip olduğu idarî, sosyal ve ekonomik önem arşiv belgelerinde Sivas'a büyük oranda yer verilmesini sağlamıştır. Osmanlı'nın ilk devirlerinde Sivas'ın idarî ve ekonomik durumu hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz tahrir kayıtları mevcuttur. Günümüze ulaşmış en eski Şer'iyye Defteri'nin 1777 yılından itibaren başlaması ve 17. yüzyıldan itibaren tahrir defterlerinin de düzenli bir şekilde tutulmamış

olması Sivas'ın 18. yüzyılı hakkında çalışma yapılmasını engelleyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1742 yılından itibaren başlayan Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri hem sosyo-ekonomik hem de idarî açıdan içerdiği bilgilerle bu boşluğu kapatacak niteliğe ve içeriğe sahip defter gruplarındandır.

Gayrimüslimlerin yaşadığı merkezlerden birisi olan Sivas'ta, cizye vergisinin tahsili ve cizye sisteminin işleyişi hakkında önemli bilgiler sunan cizye defterleri arşivlerde muhafaza edilmektedir. Kilise fihrist defterinde de Sivas Eyaleti içerisinde yer alan gayrimüslim cemaatlerin kiliselerinin isimlerine ve tamir bilgilerine ulaşmak mümkündür.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

(İstanbul'daki T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri ve Ankara'daki Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivlerinden alınarak kullanılan arşiv kaynaklarının Fon kodları ve belge numaralarının ayrıntıları metin içerisinde verildiği için burada tekrar belirtilmemiştir.)

Araştırma İnceleme Eserleri

- Afyoncu, Erhan, "XVII. yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 1, Yıl 2000, s. 221-230.
- Afyoncu, Erhan, "Rûznâmçe", *DİA*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 276-278.
- Anak, Aytaç, "2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2011.
- Çelik, Buket, "Özellik ve İçerik Bakımından Sivas Ahkam Defterleri (1742-1908)", *Uluslar Arası Tarih ve Kültür Kongresi, Kongre Tam Metin Kitabı*, (Ed. Kaldygül Adilbekova, Mustafa Latif Emek, İKSAD Yayınevi, Gaziantep, 2017, s. 112-137.
- Darkot, Besim, "Sivas", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Eskişehir, 1997, s. 569-577.
- Demirel, Ömer, "Sivas", *DİA*, C. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 278-282.
- Demirel, Ömer, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Demirtaş, İnan, "19 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2011.
- Ersoy, Osman, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 3-4, Ankara, 1963, s. 33-65.

- Işık, Sevgi, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım, *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2012.
- İnalçık, Halil, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul, 1993, s. 45-48.
- Kurt, Yılmaz, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 4, Ankara, 1993, s. 223-290.
- Öz, Mehmet, "Tahrir" *DİA*, C. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 425-429.
- Sahillioğlu, Halil, "Avarız", *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 108-109.
- Şahin, Salih, "Hurûfât Defterleri'ne Göre Sivas Sancağı Vakıfları (1696-1834)", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Turan, Osman, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 4, Ankara, 1951, s. 447-457.
- Yılmaz, Serpil S., *Osmanlı Klasik Çağında Sivas*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Yücel, Abubekir Sıddık, "Sivas Şer'iyye Sicilleri Toplu Kataloğu Üzerine", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. 22, S. 2, Sivas, 2018, s. 1059-1079.
- Yücel, Ebubekir S., *Salname-i Vilayet-i Sivas 1325/1907 Sivas İl Yıllığı*, Buruciye Yayınları, Sivas, 2007.
- Yücel, Ebubekir S., *Salname-i Vilayet-i Sivas*, 3 Cilt, Buruciye Yayınları, Sivas, 2008.
- Zabun, Sezgin, *Sivas 1844-1845 Temettüat Defterleri*, 5 Cilt, Buruciye Yayınları, Sivas, 2013.
- 387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri (937/1530), C. II, (Hazırlayan Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve diğerleri), Ankara, 1997.
- H.982 Tarihli (M. 1574/1575) ve TKG.KK.TTD. 178 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Sivas I-II, (Haz. Mustafa Engin, Murat Alandağlı), Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.

I. DÜNYA SAVAŞI'NIN SON YILLARINDA, KURTULUŞ SAVAŞI'NIN BAŞLANGICINDA (1916-1919) SUŞEHİRİ'NİN KONUMU VE ÖNEMİ The Location And Importance of Suşehri During The Last Years of World War I and in the Beginning of In- dependence War (1916-1919)

İlyas Ege*

ÖZET

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na dâhil olunca Rus ordusuyla ilk çatışmalar doğu sınırlarımızda başladı. Sarıkamış bozgunundan sonra Ruslar süratle Erzurum'u işgal ettiler. Erzincan'ın da işgali söz konusu olunca, 3. Ordu Karargâhı Suşehri'ne taşındı.

I. Dünya Savaşı'nın, son iki yılında Kafkas Cephesi'nin Sivas'tan; Sivas'ın bir ilçesi olan Suşehri'nden yönetildiği çok da gündeme gelmedi.

Suşehri, bir anlamda 3. Ordu'ya tahsis edildi. Ordunun kurumları ve görevlileri boşaltılan evlere, binalara yerleşttiler. Suşehrililer, cephe gerisinde, karargâh şehri olarak savaşın ağır şartlarını yaşadılar; erzak, mühimmat naklinde, göçmen kabilelerinin ve cepheye giden askerlerin doyurulup barındırılmasında fedakârlık gösterdiler.

Bolşevik İhtilâlinin de etkisiyle, Rus ordusu çekilince Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki ordumuz, Doğu Anadolu'yu işgalden kurtardı; ancak birlikte savaştığı İttifak Devletlerinin yenik sayılmasıyla Osmanlı Devleti de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı; mütarekeyle birlikte işgaller başladı.

Suşehri düzenlediği mitingle ve Sadaret Makamına çektiği bir telgrafla İzmir'in işgalini protesto etti.

Kasabanın bu hareketli günlerinde, Erzurum Kongresi'ne gitmekte olan Mustafa Kemal Suşehri'ne uğradı. Yaptığı toplantıda, Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin şubesini kurdu, Erzurum Kongresi'ne katılacak delegeyi belirledi. Suşehrililer, Mustafa Kemal'in ve Milli Mücadele'nin candan destekçisi oldular.

* Edebiyat Öğretmeni, Bölge Araştırmacısı

Bu bildiride 1. Dünya Savaşı'nın son iki yılında (1916- 1918) ve Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç yıllarındaki (1919) Suşehri'ni incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: 1. Dünya Savaşı, 3. Ordu, Karargâh, Suşehri, Mustafa Kemal.

ABSTRACT

When the Ottoman Empire was included in the World War I, the first conflicts with the Russian Army began in our east boundaries. After the Sarıkamış defeat, Russians rapidly occupied Erzurum. When it came to the occupation of Erzincan, 3rd Legion was moved to Suşehri.

In the last two years of the World War 1, Caucasian Front Line's having been directed from Suşehri, one of the towns of Sivas, didn't become a current issue very much.

In one sense, Suşehri was designated for 3rd Legion. Institutions and officials of the Legion settled in evacuated houses and buildings. Citizens of Suşehri experienced the severe conditions of the war as a headquarter city from the back of the front line; they made sacrifice in the fields of supplies-ammunition transportation, feeding and hosting immigrant families and soldiers.

With the influence of the Bolshevik Revolution, our army, which was under the command of Kazım Karabekir Pasha, rescued Eastern Anatolia from the occupation when the Russian army was withdrawn; however, the Ottoman Empire was counted as defeated because the allies of the Ottoman Empire were defeated. Accordingly, Ottoman Empire was forced to sign the Armistice of Mondros; the occupation began with the armistice.

During these active days, Mustafa Kemal, who was on the way to Erzurum Congress, visited Suşehri. In the meeting that he held, he found a branch of "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"(Defence of Law Community), he nominated (appointed) the member to attend the congress. Citizens of Suşehri supported Mustafa Kemal and the war of independence by heart.

Suşehri protested the occupation of İzmir by holding a public demonstration and by sending a telegraph message to the Prime Ministry Office of Ottoman Empire.

In this paper, we are going to try to examine Suşehri in the last two years of the World War 1 (1916-1918) and during the first years of Turkish Independence War (1919)

Key words: World War 1, 3rd Legion (army), Headquarters, Suşehri, Mustafa Kemal.

GİRİŞ

Avusturya-Macaristan Veliahtı Arşidük Ferdinand'ın, Gavriolo Princip adlı bir Sırp tarafından 28 Haziran 1914'de öldürülmesiyle başlayan 1.Dünya Savaşı, dünyanın yaşadığı en kanlı savaşlardandır. Osmanlı'nın savaşa girmesi Ekim 1914' dendir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda toplam dünya zayıtı, 23.614.352 kişidir. Rusya'nın zayıtı 9.000.000, Almanya'nın 5.000.000 iken, Osmanlı'nın şehit sayısı 550.000, yaralı sayısı 2.167.841, sakat sayısı 891.364, kayıp sayısı 107.731, esir sayısı ise 129.644 kişiydi.¹

Osmanlı ordusu, Kafkas Cephesi'nde 50.000 askerle 300 km'lik cepheyi savunmaya çalışıyordu; Erzurum'u savunacak muharip kuvvetimiz 29.000 iken, karşımızdaki 90.000 civarında Rus askeri vardı. Geriye çekilme kaçınılmazdı. İşgalden önce her köy, kasaba ve şehir yaptığı savunmayla tarihe geçti.

Abdülkerim Paşa: "3. Ordu'nun kendisinden on kat fazla bir düşmanla savaştığını, tarihin en büyük cesaret ve fedakârlığını gösterdiğini, her bir kara taşın yanında kahraman evlatlarından birini "şehit beki" bırakarak geri çekildiğini", belirtiyordu.²

Uzun ve kanlı savaşlardan sonra Erzurum Ruslar tarafından işgal edildi. (16 Şubat 1916) 3. Ordu Karargâhının bulunduğu Erzincan'ın işgali söz konusuydu. 3. Ordu Karargâhının daha batıdaki Suşehri'ne taşınması bu nedenledir.

Rusların ilerleyişinin devam etmesi üzerine 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Erzincan'da taşınamayan bütün evrakın, cephane ve eşyaların, askeri fabrika ve tesislerin tahrip edilmesini emretti. 23 Temmuz 1916 tarihinde karargâhını Refahiye'ye taşıdı. Karargâh 24 Temmuz günü Suşehri'ne nakledildi. Bundan kısa bir süre sonra da Erzincan İşgal edildi.³ (23 Temmuz 1916, işgal tarihini 25 Temmuz olarak verenler de vardır.⁴ Bu işgaller 13 Şubat 1918 'e kadar sürdü.

Rus ordusunun ulaşabildiği son nokta Refahiye'nin ilerisindeki Çardaklı Belidir. Ruslar buradan geriye dönmüştür. Yerel kaynakların bilgisi

¹ Hasan T Fendoğlu, İkinci Meşrutiyet Sonrasında Osmanlı'da Politik Yaşam, 100 Yılında 1. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 03-05 Kasım 2014- Budapeşte, Ankara, 2015, s. 37-56.

² Yüksel Nizamoğlu, *Vehip Paşa Kahramanlıktan Sürğüne*, İzmir, s. 164.

³ Yüksel Nizamoğlu, *yage*, s. 191.

⁴ Adnan Sofuoğlu, Genel Hatlarıyla 1. Dünya Savaşı'nda Erzincan'ın İşgali ve Ermeni Mezalimi, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, 2005, s. 143-152. (Sofuoğlu Erzincan'ın işgal tarihini 25 Temmuz 1916 olarak verir.)

de bu yöndedir. Suşehri savaş bölgesi ilan edilmişse de işgal, söz konusu olmamıştır;⁵ bu nedenle düşman istilasına uğrayıp da istirdad edilen (geri alınan) bölgelerden olmadığı belirtilmiştir. Bazı yayınlarda yer alan “Suşehri’nin işgal edildiği” bilgisinin düzeltilmesi gerekmektedir.

Bolşevik İhtilaliyle geri çekilen Ruslar, 15 Aralık 1917 Brest-Litovsk anlaşmasıyla işgali bıraktı ve 18 Aralık 1917’de Erzincan anlaşması imzalandı. Kâzım Karabekir komutasındaki ordumuz, Doğu Anadolu’yu kurtarmakla kalmadı, 1877 sınırlarını geçerek Batum’a girdi. Yenilgi, zafere; Vehip Paşa’nın unvanı, “mağlûp komutandan”, “muzaffer komutana” dönüştü;⁶ ancak bu durum sonraki günlerde kendisini mahkûmiyetten, sürgünden, vatandaşlıktan atılmaya varan sonuçlardan kurtaramayacaktır.⁷

Doğu Anadolu işgalden kurtulunca, savaştan Anadolu içlerine kaçan göçmenler, terk ettikleri yurtlarına dönmeye başladılar; ancak döndüklerinde virane olmuş köyler, kasabalar, şehirler buldular. Suşehri de bu göçten nasibini aldı, ilçe merkezine ve köylere; Artvin, Kars, Gümüşhane ve Erzurum’dan göçenler yerleştiler.

Ruslar ve Ermenilerle anlaşmalar imzalandı, sınırlarımız belirlendi; ama Anadolu’yu yeni cepheler, yeni savaşlar bekliyordu. Mustafa Kemal, Milli Mücadele’yi başlatmak üzere Samsun’dan yola çıktı. Suşehri de bu kutlu güzergâh üzerindeydi.

Kaynaklar:

Bu çalışmada Suşehri’nin savaş yıllarındaki hali, savaşı yaşayan idareci ve askerlerin hatıratlarından hareketle ele alınmış ve aşağıdaki yayınlara dayanılmıştır.

⁵ Murat Dursun Tosun, *Suşehri Tarihi Yazılarım*, 2016, İstanbul, s. 475-476. (Osmanlıca deyişimle “darül harekât” olan Suşehri ahalisinin bir kısmı da malını kullanmaktan men edilmiştir. Ahali, bu nedenle arazilerine tahakkuk eden vergilerinin alınmaması konusunda müracaatta bulunmuşlardır. Yapılan yazışmalar sonucunda; “Suşehri’nin işgal edilmiş ve kurtarılmış bölgelerden olmadığından talebin karşılanmasının mümkün olmadığı” belirtilmiştir.

⁶ Vehip Paşa, 1875 yılında Yanya’da doğdu. Soyu, Özbekistan’dan Anadolu’ya gelen, oradan da Rumeli’ye geçen “Kaçı” boyundandır. Harp Okulu Komutanlığı sırasında, “Demir Pençeli bir kurmay subay” olarak tanındı. Yanya’da, Çanakkale’de savaştı. 3. Ordu Komutanlığına atandı. Bu görevde, başlangıçta başarısızlığa uğradıysa da Rusya’da Bolşevik İhtilalinin patlak vermesiyle, kaybettiği yerleri geri almakla kalmadı, Batum’a girdi. Bundan sonra çeşitli ithamlara maruz kaldı. Sert mizaçlı ve geçimsiz bir paşaydı. Görevden alındı, hapse atıldı. Yurtdışına kaçtı. Milli Mücadele’nin aleyhine faaliyetlerde bulundu. Vatandaşlıktan atıldı. Habeşistan emrinde savaştı. Affedilip yurda döndükten sonra 1944 yılında vefat etti.

⁷ Nizamoglu, *yage*, s. 245-270.

İdarecilerden; Vali Muammer Bey,⁸ Kaymakam Ahmet Hilmi Kalaç,⁹ askerlerden; Kâzım Karabekir Paşa,¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir,¹¹ Fahri Çakır,¹² İlyas Ragıp Nurettin Ege,¹³ Emekli General Sadri Karakoyunlu,¹⁴ Abdulhadi Altan¹⁵ hatıratlarında değerli bilgiler vermiş, gözlemlerini, yorumlarını yazmışlardır; yazılanlar bizim için altın değerindedir.

Ayrıca vefatından önce bilgisine başvurduğumuz 1912 doğumlu M. Ali Akdemir,¹⁶ seferberlikte çocuk yaşta olsa da, hatırladığı konularda bilgi vermiştir.

Bir başka kaynak, Suşehrili yazar Hasan Eroğlu'nun arşividir;¹⁷ savaş bittikten sonra Suşehri'nde halkın hafızasından derlenen bilgileri kapsamaktadır. Hasan Eroğlu bu bilgileri kendi gazetesinde yayınlasa da kitap haline gelmesi ölümünden sonradır. Ergül Şimşek "Suşehri'nin Şehir Tarihçesi" adıyla bu kitabı 2009 yılında okuyucuyla buluşturmuştur. 3. Ordu'nun Suşehri'ndeki yerleşimi konusunda Hasan Eroğlu- Ergül Şimşek'in kitabından yararlandık.

Savaşta Suşehri'nin Durumu

Vali Muammer Bey, savaşın başlangıcında, Suşehri'ni ziyaret eder. (20 Eylül 1913) On beş yıl önce inşaatı başlayan hükümet konağının hala tamamlanamadığını, dairenin bir mezbele halinde olduğunu, adliyenin kirada bulunduğunu, medresesinin harap ve perişan olduğunu, kasabanın 560 hane olduğunu halkın üçte bir oranında Türk olduğunu, hatıratında belirtir.¹⁸

Savaşın başladığı 1914 yılında ise Suşehri'nin merkez nüfusu 3622 kişidir. Bu nüfusun 1413'ü Türk, 2118'i Ermeni, 91 kişisi Rum'dur.¹⁹

⁸ Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Bel, (Yay haz.) , *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Ankara 1969, s. 309-311. Ankara, Temmuz 1969 s. 309-31 (Muammer Bey (Cankardeş) 1874-1928) 1. Dünya Savaşı yıllarında Sivas Valisi.

⁹ Ahmet Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, 1960, Yeni Matbaa, s. 83-126.

¹⁰ Kâzım Karabekir, *Doğu'nun Kurtuluşu*, Erzurum 1990, s. 61.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 2006, s. 84-88.

¹² Fahri Çakır, Anadolu ve Şark Cephesi Hatıraları, İstanbul 1967 s. 39-40

¹³ İlyas Ragıp N. Ege, *Babamın Emanetleri*, (Yayına Haz. Güneş N. Akter) İstanbul, 2006, s. 50-57-255.

¹⁴ Sadri Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, Ankara 1990 s. 183

¹⁵ Esat Arslan, *Musullu Abdulhadi'nin İzinde Bozgundan Zafere*, Ankara 2005, s. 91.

¹⁶ M. Ali Akdemir, 1912 yılında doğmuştur, memur bir ailenin çocuğudur. Kendisi de uzun yıllar Suşehri Özel İdare Müdürlüğü yapmış, 2014 yılında 102 yaşında vefat etmiştir.

¹⁷ Hasan Eroğlu-Ergül Şimşek, *Suşehri'nin Şehir Tarihçesi*, İstanbul 2009, s. 97-120.

¹⁸ Meşhur Valiler, *yağ*, s. 309-311.

¹⁹ Kürşat Kırca, *Yakacak, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, İstanbul 2012, s. 272.

Azınlıklardan bilhassa Ermeniler Seferberlikte Suşehri ve civarında devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktan çekinmemişler, silahlanarak ordumuzu arkadan vurma planları yapmışlardır. Pürk (Yeşilyayla) köyünde patlak veren olaydan sonra yapılan aramalarda yakalanan silahlar, Ermenilerin ayaklanma hazırlığının fark edilmesini sağlamış, Ahmet Hilmi Bey'in (Kalaç) aldığı tedbirlerle olayların önüne geçilmiştir.²⁰ Suşehri'ndeki Ermeni faaliyetleri geniş, kapsamlı bir konu olduğundan bu çalışmada ayrıntısına girilmeyecektir.

Ahmet Hilmi Kalaç, kaymakamlık görevine atandığı Suşehri hakkında coğrafi bilgiler verir. Kaza merkezinin ovanın batısında ve hâkim noktada kurulduğunu, dağlardan inen derelerin bol suları ile sulandığını, etrafının bahçelerle, dutluklarla çevrili olduğunu, Suşehri adının kendisine çok yakıştığını, uygun düştüğünü, bu şirin ve küçük kasabacığın, ulaşım ve ticaret açısından İç Anadolu'nun canlı ve hareketli bir parçası olduğunu, belirtir.²¹

Seferberlikte Suşehri'nin konumu önem kazanmıştır; devleti birinci derecede ilgilendiren olaylar bu yörede cereyan etmeye başlamıştır. Doğu Anadolu'da bütün şiddetiyle devam eden savaşın başlangıç çizgisi Suşehri'dir. Buradan itibaren savaşın kanlı ve soğuk yüzünü görmek mümkündür; her taraf asker kaynamaktadır; cepheye giden askerler, cepheden gelen yaralı askerler, savaştan kaçan insanlar, göç kafileleri, açlık, hastalık bilhassa da tifüs, savaşın darmadağın ettiği aileler, yetim çocuklar, açılan yetimhaneler... Seferberlik tablosunun renkleri, çizgileridir.²²

Cepheye asker götürmekte olan subay İlyas Ragıp Nurettin Ege hatıratında;

“Sabahleyin Suşehri'ne geldim. Birkaç yaralı ve hasta nez (can çekişme) halinde sokaklarda yatıyorlar. Oldukça sefil bir manzara arz eden Suşehri alel –umum vesait-i medeniyyeden (genel medeni vasıtalarından) mahrum kazalarımızdan biridir. Bir hastane tesis etmişler. Doktor var, ecza (ilaç) yok.” Ekmek için Yusuf Efendi (Belediye Başkanı) ile görüşürken bunları anlatıyordu.²³

Cepheye giderken Suşehri'ne uğrayan Şevket Süreyya Aydemir:

“Suşehri'ni bir mahşer kalabalığı içinde bulduk. Daha muharebe cephesiyle aramızda bir vilayetlik yer vardı. Fakat karargâhlar, menziller,

²⁰ Kalaç, *yage*, s. 83-126.

²¹ Kalaç, *yage*, s. 83-126.

²² İlyas Ege, *Coğrafyası Tarihi ve Folkloruyla Suşehri*, Sivas 2017, s. 89-90.

²³ İlyas Ragıp N. Ege, *Babamın Emanetleri*, (Yay. Haz. Güneş N. Ege Akter)İstanbul 2006 s.50-57

hastaneler, geriden ileriye ve ileriden geriye akan, birbirine karışan hareketler, buradaki havayı teneffüs edilmez bir hale getirmişti. Sokakları, bahçeleri, dere içlerini de sıkışık bir göçmen kalabalığı dolduruyordu. Herkes, istediği yere ilişmişti." Cümlelerine yer verir, savaştan kaçan Erzurumlu bir dede ile ninenin dokunaklı sözlerinde savaş ve göçü okuyucuya yansıtır.²⁴

Emekli General Sadri Karakoyunlu'nun yaşlılardan aktardığı hatıralarda şu cümleler yer alır:

"Zara, Suşehri ve Şebinkarahisar yollarında; perişan halde, yatmış ve oturur durumda insanlar vardı. Yatar halde olanlar, ya ölmüştü veya can çekişir durumda idiler. Hele Zara'yı geçtikten sonra yürümekten ayakları şişmiş, ot yiyen askerleri görüyorduk. Annem bunlardan birkaç tanesine ekmekek verdi. Bu askerlerin ekmeği alınca annemin ellerine nasıl sarıldıklarını hiç unutamam."²⁵

Küçük Suşehri kasabası, tüm bu olumsuz şartlara rağmen, stratejik konumu gereği takatinin çok üstünde görevler yüklenmiş, bunların üstesinden gelmiştir.

Üçüncü Ordu'nun Suşehri'ndeki Birimleri

Üçüncü Ordu Karargâhı, Suşehri'ne taşınmadan önce kaza merkezinde bazı tasarruflarda bulunuldu. Ordunun birimlerine ve görevlilere yer açmak için Suşehri sakinlerinin bir kısmı başka yerlere gönderildi; kaza bir bakıma boşaltıldı. Boşaltılan evlere, binalara orduya ait kurumlar, görevliler yerleştirildi.

Üçüncü Ordu'nun karargâh binasının Suşehri'nin neresinde olduğu merak edilenler arasındadır. Kâzım Karabekir Paşa, Üçüncü Ordu emrine atanınca, göreve başlamak, gerekli talimatları almak üzere, Vehip Paşa'yı ziyarete gelişini: "Suşehri'nin dik yokuşunu çıkınca, ordu karargâhının önünde Vehip Paşa'ya ve erkânı harbiyesine mülaki oldum,²⁶ cümleleriyle anlatırken karargâh binasının yerini belirtmiş olur.

Mehmet Ali Akdemir de aynı yeri işaret eder.²⁷ Hasan Eroğlu: "Üçüncü Ordu Karargâh binası Demirciler Çarşısı'nda Kadı Ali Efendi'ye (Böğrek) ait binaydı. Vehip Paşa'nın makamı burasıydı. Paşa, Tepeardı

²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *yage*, s. 84-88.

²⁵ Sadri Karakoyunlu, *yage*, s. 183.

²⁶ Kâzım Karabekir, *Doğu'nun Kurtuluşu*, Erzurum 1990, s. 59-63.

²⁷ M. Ali Akdemir, Kaynak kişi

Mahallesi'nde Nail Türkkorkmaz'a ait evde oturuyordu"²⁸ demek, 3. Ordunun diğer birimleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Sonuç olarak; Üçüncü Orduya karargâh olan bina (veya binalar) Kemalpaşa Mahallesi, Menekşe sokakta, eski adıyla Demirciler Çarşısı'ndaki Gazino binası ve çevresindeki binalardır. Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın makamı burasıdır.

Hasan Eroğlu, 3. Ordunun birimlerinin yerleşim yerlerini ayrıntılarıyla anlatır:²⁹

"Bando Bölüğü, Kemalpaşa Mahallesi'nde idi, yemeklerden sonra Gazino binası önünde milli havalar çalardı.

Ordu Karargâh Merkezi, Merkez Kumandanlığı, (alt katında inzibat karakolu vardı.) Nokta Kumandanlığı, Ordu Karargâh Müfettişliği, Menzil Karargâh Kumandanlığı, Ordu Menzil Müfettişliği ayrı binalardaydı.

Divan-ı Harp toplantıları Balhatun Camii'nin arkasında Hacı Üzeyirlerin iki katlı ahşap binasında yapılırdı.

Ordu Postanesi, çarşıda, şimdiki parkın karşısında Hacı Veyislerin binasında idi.

Tırpancı Müfrezesi

Şaryeri köyünde idi. Buralardaki otu biçer, Aksu köyündeki besi hayvanlarına ve kasabadaki birlik hayvanlarına nakleler, yaz mevsimlerinde görev yapardı.

Merkez Topçu Komutanlığı Ordu Cephanelikleri

Ağır ve hafif olmak üzere cephanelikler şehrin değişik yerlerinde idi; Şimdiki hamam, Tepeardı Mahallesi'nde, Topal Bahri'nin evinde, Baki Bey'in bahçesinde (Şeker Pancarı binasının yerinde) eski ahşap bir yapıda, (Karşıyaka Mahallesi'nde, Orta Köprü'den Göğ Bayır'dan yamaca çıkılacak yerdeydi.) Rafet Beylerin Karşı Konak denilen binasında cephaneliklerin olduğu bilinmektedir.

Ordu Ambarları

Karaağaç köyünde menzil ambarı, Türkmenler köyünde, Balhatun Camii'nde, Gönüloğlu Mahallesinde Ormancı Enver'in evinin olduğu yerde erzak ambarları bulunmaktaydı.

²⁸ H. Eroğlu-E. Şimşek, *yage*, s. 98.

²⁹ H. Eroğlu-E. Şimşek, *yage*, s. 97-104

Ordu Sanat Evleri

Ordu Komutanı'nın oturduğu evin yakınında Ali Kadı'nın bir evi daha vardı. Bu evin alt katında ordu elbise boyahanesi bulunmaktaydı. Burada yün iplikler, askeri elbiseler boyanıyordu. Kemal Efendi'nin Hanlar Meydanı'ndaki yerinde ise ordu demirci ve marangozhaneleri bulunuyordu. Cumhuriyet Meydanı'nda Hurrem Bey'in Menzil Müfettişliği olarak kullanılan binasının alt katında orduya ait nalbanthane vardı.

Fındık Tortu İmalathanesi

Zabıt Kâtibi İzzet İnal'ın evinin yerindeki (Cumhuriyet Mahallesi) Yetimhane binasında fındığın yağı çıkarılır, tortusundan ekmek yapılırdı. Bu ekmek saman karşılığında halka verilir, samandan askeriye hayvanlarının ihtiyacı karşılanırdı.

Süvari Kol Komutanlığı

Hapishaneleri sayarken zikredilen Kemal Böğrek'in evinin yerindeki büyük handaydı. Bu hanın üst katı da subaylara mahsus kiraathaneydi.

Merkep Kol Komutanlığı

Kadı Ali Efendi'nin evi civarındaki binadaydı.

Araba Nakliye Kolu Komutanlığı

Kemalpaşa Mahallesinde Süleyman Güven'in evinin yerindeki eski tip büyük bir yapıdaydı. Burada kuvvet olarak sadece yüz nakliye kolu bulunuyordu. Bu komutanlığa bağlı olan Öküz ve Merkep Kol Komutanlığı'ndan birisi de şimdiki hastanenin karşısındaki üç-beş odalı ahşap medrese binalarındaydı.

Birlikleri Gökçekaş köyünde, Karşıyaka Mahallesinde, Çataloluk köyünde, kaza merkezinde, Keşişpınarı mevkiinde yerleşmişti.

Diğer Askeri Birliklerin Yerleri

Akçağıl köyünde, Merkez Karaağaç köyünde, Solak-Yeniköy'de, Öksülü Mahallesi'nde, ayrıca doğuya doğru yol kavşaklarında, vadi ağzlarında, tepelerin eteklerinde, Çardaklı Geçidi'ne kadar her taraf askerle dolmuştu. Refahiye'deki Rus menzilleri, Koyulhisar Deresi, Şebinkarahisar Dağları asker yığınağı halindeydi.

Suşehri Talimgâhında on bin asker vardı.³⁰

³⁰ Aziz Samih İlter, *Birinci Dünya Savaş'ında Kafkas Cephesi Hatıraları*, (Yay. Haz. Zekeriya Türkmen-Elmas Çelik, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 2007.

Tayyare Komutanlığı

Gökçekaş köyü arazinde topçu ile birlikte kullanılmak üzere hangar inşa edilmişti. Ordu emrinde iki tane tayyaremizin olduğu biliniyor. Gökçekaş köyünde tayyare askeri oturuyordu.”

Üçüncü Ordu Karargâhı’yla birlikte Osmanlı Devleti’nin hava gücünün yarısını oluşturan 7.Tayyare Bölüğü Suşehri’ne çekilmişti. Bu güç, birkaç uçaktan oluşsa da keşif ve bombardıman faaliyetlerini yürütmeye gayret etmiştir. Henüz emekleme döneminde olan havacılığımız Suşehri, semalarında Rus uçaklarıyla mücadele etmiş, düşman birliklerini bombalamıştır. Havacılığımızın iftihar ismi Vecihi Hürkuş, (Godron tipi) Rus uçağını bu görevi sırasında düşürmüştür. Hürkuş, Düşman uçağı düşüren ilk havacımızdır.³¹

O yıllarda kullanılan toprak havaalanı, Gökçekaş köyümüzün arazisidir. Yaşlı Suşehrililer bu konuyu uzun uzun anlatırlardı. Arazinin Solak köyüne bakan eteklerinde toprakların yerleştirildiği çukurlar bugün bile görülebilir.

Ordu Hastaneleri, Şehitlerimiz

“Ordu Sertabipliği, Hanların olduğu yerde Hamam’ın bitişiğinde Mehmet Ali Efendi’ye ait binadaydı. Hastanenin sertabibi Askerî Kaymakam İsmail Hakkı Bey’di.

Baştabiplik hastanesinden başka, çarşıda, (Ziraat Bankası Binası’nın yakınında) iki katlı, ahşap Rüstiye Binası hastane olarak kullanılıyordu. (Şimdiki Kılıçkaya Kooperatif Evleri’nin olduğu alan) bulunduğu derenin içine yapılan barakalar ve çadırlar bir blok hastane idi. Solak-Yeniköy’de de bir hastane vardı. Şimdiki Hürriyet Okulu’nun yerinde bir katı kâgir, diğer katları ahşap olmak üzere üç katlı bir bina vardı. Bu bina 1337, 1921 yılında ordu kalktıktan sonra temelden tamamen yandı. Bu binanın bodrumu erzak ambarı, zemin katı hastane diğer katlar iyi hatırlanmasa da askeri hizmetlere tahsis edilmişti.”³²

Cephe gerisi olan Suşehri’nde asker hastanelerinin olduğu, yaralıların buraya nakledildiği açıkça anlaşılmaktadır. Yaralılardan ve tıfısten şehit olan askerlerin çok sayıda olduğu anlatılır. Şehit cenazeleri kağıt arabalarıyla taşınmış, toplu mezarlara defnedilmiştir. Suşehri’ne yakın Koyulhisar’da, Zara’da şehitlikler bulunurken, Suşehri’nde şehitlik ol-

³¹ Vecihi Hürkuş, Bir Tayyarecinin Anıları Yaşantı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 28-31.

³² H. Eroğlu-E.Şimşek, *yage*, s. 101.

maması düşündürücüdür. Yakın tarihlerde yayınlanan, şehit listelerinde, Suşehri’nde şehit olan askerlerimizin bazılarının isimleri künyeleri var, Suşehri Mecruh Hastanesi (Yaralı Hastanesi), Suşehri Menzil Hastanesi adları geçiyor; ama maalesef şehitlerin mezarları ortada yoktur.

Ordu Hapishaneleri

Kemal Böğrek’in Demirciler Çarşısı’nda yaptırdığı evin yerinde büyük bir süvari hanı vardı. Bu hanın iç tarafındaki büyük oda, Ordu Karargâh Merkezi Hapishanesi’ydi. Mahkûm subaylar burada yatarlardı.

Şimdiki hayvan pazarına doğru inerken Kemalpaşa Mahallesi’ne dönen bayır yolla şosenin yaptığı köşede Zeki Kutlu’ya ait toprak bacalı ev bir hapishaneydi. (Murat Apartmanı’nın önü) Yine Kemalpaşa Mahallesi’nde (Kur’an Kursu binasının yeri) bulunan Ermeni kilisesi de hapishaneye çevrilmişti. Göğ (Gök) Bayır’da Bekçi Ali Çavuş’un (Aslan) evi ordu hapishanesi olarak kullanılıyordu. Eski hayvan pazarının (Bir süre terminal olarak kullanılan alan) güney tarafında sivillere mahsus hapishane bulunmaktaydı.

İdam Sehparalarının Bulunduğu Yerler

Balhatun Camii’nin avlusu doğu yöne uzanmaktaydı. Buradaki alanda genellikle teşhir edilecek rütbelilerin idamları infaz edilirdi. Diğer bir idam sehpası Ermeni maşatlığı (Mezarlığı) yanında eski hayvan pazarı kenarındaydı. Ayrıca şimdiki D 100 Karayolundan ilçeye giriş kavşağında idam sehparaları vardı. Şoförler Cemiyeti’nin karşısında, Mehmet Ali Efendi’nin konağının önünde idam sehparaları infazları beklemekteydi.”³³

Vehip Paşa ve İdamlar

Ova köylerinden Suşehri’ne gelenler, kazanın girişinde idam sehparalarında sallanan cesetlerle sık sık karşılaşılırdı. Bu görüntüler o insanların hafızalarında öylesine yer etmişti ki Vehip Paşa’nın adı geçtiğinde bu idamlardan söz etmişlerdir.

Bilgisine başvurduğumuz M. Ali Akdemir’in de Vehip Paşa ile ilgili bilgi verirken; “Askerleri sabah namazı vakti idam ettirirdi. Büyüklerimizden gizli, kuşluk vakti arkadaşlarımızla, asılan askerlerin cesetlerini görmeye giderdik.” demiştir.³⁴

³³ H. Eroğlu-E. Şimşek, *yage*, s. 102.

³⁴ M. Ali Akdemir, kaynak kişinin verdiği bilgi

Bir askerimizin günlüğünde şu cümleler yer alır:

“Suşehri’nde istirahat. Üçüncü Ordu Kumandanlığına buyurulan (atanan) Mirliya Vehip Paşa Hazretleri otomobiliyle geçti. Mevkuf (tutuklu) bulunan birkaç neferin taburumuz muvacehesinde idamlarına emir buyurdular. Ber mucib-i emir (emir gereği) idam ettik.”³⁵

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, “idam” Seferberliğin sık başvurulmuş bir cezasıydı. Savaş şartlarının komutanları idam cezasına mecbur ettiği anlaşılmaktadır.

Vehip Paşa’nın şikâyetçi olduğu, “asker firarları” idi.

“3. Ordu bölgesinde Erzincan’ın kaybindan sonra firarlar kontrol altına alınamadı. Ağustos ayı başında 13.000 firari yakalanarak birliklerine gönderildi; hatta Sivas Valisi kısa sürede 30.000 firari toplayabileceğini bildirdi.”³⁶

Firari askerlerin sayısı 40.000 i buldu. Bu durum ordu mevcudunun sürekli azalmasına neden oluyordu; nitekim ordunun mevcudu Ekim ayında 30.000 in altına düşmüştü.³⁷

Pürk köyünden askerlik çağındaki Ermeni delikanlılar, askerlik şubelerinden cepheye sevk edilmişler, sayısı yüzü geçen bu gençler, cepheye varmadan firar etmişlerdi.³⁸

Üstelik bu firari askerler, yağma, talan, gasp suçlarını işliyor, devletin başına bela olan eşkıya gruplarına dönüşüyorlardı.

Vehip Paşa, Şarkışla Jandarma Komutanı Nuri Bey’i -amale taburları ile ilgili olarak Divan-ı Harbe vermişti. Sivas Valisi Muammer Bey, ricacı olarak Yüzbaşıyı kurtarmak için Suşehri’ne gelmişse de kasabanın girişinde, idam sehpasında Yüzbaşı’nın cesediyle karşılaşmıştır. Bu olay iki yöneticinin arasını açmış, Vali Sivas’tan Kayseri’ye tayin olmuştu. Yüzbaşı Nuri Bey’in idamı Suşehri’nde büyük üzüntüye neden olmuş, halkın hafızasından silinmemiştir.

Birinci Dünya Savaşında Cephe Gerisi Suşehri’nde Orduya Destek Faaliyetleri, Cephane ve Erzak Nakli

“Çardaklı cephesine nakledilecek olan erzak ve mühimmat Suşehri’ndeki ambarlardan alınır, menzilden menzile Suşehri Ovası’nda kara-

³⁵ Esat Arslan, *Musullu Abdülhâdi’nin İzinde Bozgundan Zafere*, Ankara 2005, s. 91.

³⁶ Y. Nizamoğlu, *yage*, s. 197 (Sanders, s. 160)

³⁷ Y. Nizamoğlu, *yage*, s. 203-204. (ATESE, K,149, D. 670, F. 3, Allen-Muratoff, *yage*, s. 406, Larşer, *Büyük Harbde Türk Harbi*, C. II, s. 272)

³⁸ A. H. Kalaç, *yage*, s. 98.

yolu üzerindeki geçici ambarlara bırakılırdı. Teşekkül edecek yeni kafilelerle bir ilerideki ambara taşınır, böylece elden ele cepheye ulaştırılırdı.

Nakliye işini yönetenler, gerek bu fedakâr insanlara acıdığından, gerekse onları erzak naklinde teşvik için nakliye torbalarının içine, kuru üzüm, iç fındık, bazen de fındık gözlerinden yaptığı yalancı ekmepleri koymuşlardır. Erzak torbasını kim menzile ulaştırır, teslim ederse bu torbalar açılır, kuruyemişle ödüllendirilirdi. Erzak taşıyan kafileleri coşturmak için en önde Zurnacı Hasan Emmi (Burunsuz Hasan) ve davulcu Kör Azmi kahramanlık havaları çalardı.³⁹

O yıllarda Suşehri Kaymakamı olan Ahmet Hilmi Bey, erzak naklini teşvik için, yirmişer kiloluk erzak torbaları yaptırdıklarını, ilçe ileri gelenleriyle birlikte bu torbaları taşıdıklarını anlatır. Nakliye konusunda şu bilgileri verir:

“O aylarda ordu sevkiyatı en yüksek haddini bulmuştur. Şark ordumuzun ikmal yolu ve ana hattı olan Sivas- Erzurum şosesi, çok yerde bozuk, köprüler ahşap ve çürük bir halde idi. Bu hat, Suşehri-Refahiye’den geçtiği için sevkiyatın ağırlığı çokça bu kazaların üstüne basıyordu. O zamanda hiç motorlu vasıtamız yoktu. Tek tük binek otomobili ancak en yüksek rütbeli bir iki kumandanda vardı. Suşehri, Refahiye arasındaki nakliye teşkilatını buraya yazarsam nasıl şartlar altında Birinci Dünya Savaşının yapıldığı hakkında bir fikir vermiş olurum; Suşehri-Refahiye arasındaki nakil vasıtaları: 200 deve, 500 eşek, 300 at ve katırdan ibaretti. Bunlar on kol halinde çalışıyordu. Develer soğuğa dayanamadığından ve bakımı bilen erlerin elinde olmadığından birer ikişer ölererek deve kolu yok hale gelmişti. Bunlardan başka kağrı arabaları da harp mükellefiyeti olarak sevkiyat yapıyordu. Bu vasıtalarla her gün 100 ton erzak ve cephane sevk edilmek mecburiyeti vardı.”⁴⁰

3. Ordu’nun büyük problemlerinin başında iaşe sıkıntısı geliyordu. Birlikler yiyecek bulamıyor, sadece peksimetle beslenmeye çalışıyordu.⁴¹

Sivas ili; günde 20 ton Erzincan’a, 10 ton Şiran’a, 10 ton sahile, 10 ton Bayburt’a, 10 ton Refahiye’ye nakledecekti. Toplam 174 927 kişi, 44 984 hayvan iaşe bekliyordu.⁴²

Suşehri’nde “Eski Şose” adıyla bilinen yol, o günlerde kullanılmış, günümüzde terk edilmiştir. Akçaağıl, Göllüköy Mahallesi, Yeniköy gü-

³⁹ H. Eroğlu-E. Şimşek, *yage*, s. 116.

⁴⁰ A. Hilmi Kalaç, *yage*, s. 107.

⁴¹ Aziz Samih, *yage*, s. 19-32.

⁴² Aziz Samih, *yage*, s. 56-57.

zergâhını izlemektedir. Bu yolun çamur ve bataklık olması nedeniyle, o tarihlerde İstihkâm Subayı Kadir Bey, Emrindeki askeri birliğe taş döşetmiştir. Bu yol üzerinde “Asker Çeşmesi” olarak bilinen, (Günümüzde eski çeşmeden bir iz kalmamış, yerine başka bir çeşme yaptırılmıştır.) çeşmenin yoğun sevkiyat günlerinde askerimizin su ihtiyacını karşıladığı anlaşılmaktadır.

Koyulhisar ilçesinde de o günlerden kalma bir anıt çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin kitabesinde, İkmal işlerinde Koyulhisarlıların gösterdiği gayret ve fedakârlık için ordunun teşekkür ettiği şu satırlarla ifade edilmiştir:

“1333 ve 1334 senelerinde Ordulu Ahmet Rıfat Bey’in Kaymakamlığı zamanında Koyulhisar kazası erkek ve kadının nakliyatı asakiriyede geçen kıymetli hizmetlerine ordunun şükran ve hatırayı takdiridir.”⁴³

Suşehri ve civarının bir önemli görevi daha vardı; Cepheye gitmekte olan askerleri misafir etmek, karınlarını doyurmak. Asker kabileleri başlarında görevli subaylarıyla cepheye birliklerine katılmaya giderlerdi. Bu asker grupları daha çok köylere taksim edilirdi. Süregelen savaşlar köylerimizde tarlayı ekip biçecek erkek nüfusu tüketmişti. Çoğu köyümüzde yaşlı muhtar, imam ve bekçiden oluşan üç erkek nüfus kalmıştı. Bu şartlarda bile Süşehrililer, çoluk çocuğunun lokmasını askerle paylaşmıştır. Cepheye asker götüren subaylarımızın hatıralarında bunlar uzun uzun anlatılır;

Subay İlyas Ragıp Nurettin Ege'nin günlüğünde şu satırlar yer alır:

“14 Şubat 1915 “Jandarmaya kendimin Allar’da (Aydınlar) kalacağımdan ve efradın da oraya kadar olan köylere taksim olmasını söyledim. Epeyce yürüdükten sonra maiyetimdeki elli kişi ile vasıl oldum. Tenha olduğunu düşündüğüm köy, meğer Dere Yolu’ndan (Şimdiki D 100 Karayolu) 500 asker daha almış. Bizimkiler köyün öbür mahallesine gittiler. Efrâdı köyler taksim ettikten sonra bizim de hissemize Sulak (Solak köyü) köyü düştü. Geldik bir de ne görelim sekiz haneli bir köy, efradımız ise 256 kişi.”⁴⁴

Emekli Subay Fahri Çakır hatırasında şunları yazar:

“Şehre Gireceğimiz sırada karşı taraftan kalabalık bir cemaatin geldiğini gördük. Merkezlerimizle bir kenara çekildik. Kafilenin sonunda yürüyen yaşlıca bir zat el işareti ile bizi yanına çağırды:

⁴³ İlyas Ege, *yağ*, s. 102.

⁴⁴ R. Nurettin Ege, *yağ*, s. 50.

“Evlatlarım, şehirde kalmayınız tifüs vardır. Erlerin tayınlarını, hayvanların yemlerini alarak ileriye Güzellere kadar gidiniz. Burada kalmaya razı değilim. Gördüğünüz tabutun içindeki sizlerden biridir.”

Fahri Çakır ve beraberindekiler bu ikaz üzerine Büyükgözel köyüne misafir olurlar. Köyün muhtarı onları karşılar, köylüler iyi itibar gösterirler. Köyden ayrılışlarını şöyle anlatır: “ Köyden çıkarken muhtarla beraber biraz geride kaldım. Maksadım ona bir şey hediye etmektir; fakat bunu anlayınca “Beni köy halkına dövdürecek misin? Diyerek reddetti. Anadolu köylüsü konuk sever, tok gözlü ve saf insanlardır, bu onlara irsen intikal ede gelmektedir.”⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı'nın son savaşı oldu. Mondros Ateşkes Antlaşması ile bu son kesinleşti. Türk askerine yeni cephelerin, yeni savaşların, Kurtuluş Savaşı'nın yolu gözüküyordu. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlayan Kurtuluş Savaşı'nın finalinde, bir başka şey gizliydi: Cumhuriyet. Sivas Kongresi'nde Mustafa Kemal, Cumhuriyete giden yolun taşlarını döşüyordu; nitekim Cumhuriyet kurulduktan sonra, “Cumhuriyetin temelini burada (Sivas'ta) attık,” diyecektir.

Milli Mücadeleyi Destekleyen Sivil Faaliyetler⁴⁶

3. Ordu Karargâhı Suşehri'ndeyken ordumuz Doğu Anadolu'yu düşman işgalinden kurtardı; ama şimdi batıdan başlayan bir işgal vardı. İzmir işgal edilmişti. Yunanlıların İzmir'e asker çıkarması yurdun pek çok yerinde düzenlenen mitinglerle protesto edildi. Suşehri'nde de 28 Mayıs 1919 tarihinde miting düzenlenmiştir. Mitingi düzenleyenler: Salih Bey (Belediye Reisi), Ziya Bey (Eşraftan), Mehmet Ali Efendi, Emin Bey, Celal Bey'dir.

Bu anlamlı protesto faaliyetinin devamı olduğu anlaşılan bir telgraf, Sadaret Makamına çekilmiştir. Telgraf metni şöyledir:

Sadaret-i Uzma'ya

Mahreci: Suşehri 28 Mayıs 1335 (1919)

Kâinatın irâ'i selametine hadim olmak isteyen Mister Wilson'un prensibi İzmir'imizin hatta toprağımızın en küçüğünün işgal ve infikâkına (ayrılma) razı değildir. Ekseriyet aranmaksızın aleyhimizde kabil-i tatbik bir

⁴⁵ Fahri Çakır, *yage*, s. 39-40.

⁴⁶ Ahmet Necip Günaydın, *Milli Mücadele'de İşgaller ve Zaferlerin Sivas'taki Yansımaları*, Sivas 2014, s. 23.

musalâhaya (barış) hiç de imza etmemenizi rica eder, Wilson prensibi hakkındaki kanaatin adem-i infazına (İnfazı olmayan) isyanımızı arz eyleriz.

Elhac Celal, Eşraftan Ziya, Mehmet Ali, Emin, Belediye Reisi Salih.

Suşehri bu heyecanlı atmosfer içindeyken Mustafa Kemal Atatürk 29 Haziran 1919 günü Suşehri'ne geldi. Mustafa Kemal Paşa, Suşehrilileri yeniden savaşıma cepheye çağırıyordu. Onlar zaten böyle bir çağrıyı bekliyorlardı. Suşehri'nin ileri gelenleri, hiç tereddüt etmeden bu çağrıya evet dediler. Mustafa Kemal'i, Milli mücadeleyi yürekte desteklediler.

29 Haziran 1919 tarihinde Belediye'de Mustafa Kemal'in başkanlığında yapılan toplantıda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Suşehri Şubesi kuruldu. Cemiyetin başkanlığına Mehmet Ali Efendi, kâtipliğine Şerif Efendi (Eke), üyeliklere ise; Emin Efendi (Pepelerin Uslu, Belediye Reisi), Hakkı Bey (Çeçen), Yusuf Bey (Terkeşli, Taşkın, Eski Belediye Reisi), Hasan Efendi (Kutlu Eşraftan), Celal Bey (Doğruyol, eşraftan, Eski Belediye Reisi) seçildiler.

Toplantı sürerken Mustafa Kemal'in, - Düşmanla silahlı mücadele halinde, Suşehri'nin kaç asker çıkarabileceğini - sorması üzerine Celâl Bey'in; "Hemen şimdi 200 asker emrinize hazır olur Paşam." Cevabı Mustafa Kemal'i çok memnun etmiştir. Bu cevap Suşehri'nin Milli Mücadeleyi lafla desteklemediğinin teyididir.

Yine bu toplantıda, Erzurum Kongresi'nde temsil etmek üzere, Çeçenzade İsmail Hakkı Bey delege seçildi. Çeçenzade Hakkı Bey'in yaptığı teşekkür konuşmasına cevaben Mustafa Kemal:

"Ben meçhul Hakkı Beyleri seziyorum, vatani biz değil, sizler kurtaracaksınız, sağ olun." şeklinde bir mukabelede bulunmuştur.

Erzurum Kongresi'ne katılacak Suşehri delegesine yolluk olmak üzere, toplantıya katılanlardan ve dışarıdan para toplanmış, Mustafa Kemal de bir miktar para vererek bu kampanyaya katılmıştır.

Mustafa Kemal'in Suşehri'nden ayrıldığını Hükümet'e haber veren telgraf metni arşivlerimizdedir.⁴⁷

Suşehri'nin Kuvayı Milliyecileri

Mehmet Ali Efendi (Koçak) (?-?)Aslen Suşehri'ne bağlı Zoğur (Yüreklî) köyünden Osman zade oğludur. Bidayet (Günümüzdeki Asliye

⁴⁷ Dursun Ayan-Berna Türkdoğan Uysal, Atatürk'ün Suşehri'ne Gelişleri, *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı*, Ankara 2015, s. 433-439.

Mahkemeleri) Mahkemesi üyesidir. Suşehri'nde Kuvayımillîye hareketinin lideridir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Suşehri Şubesi'ne başkan olmasının sebebi budur. Atatürk 1924 yılında Suşehri'ne geldiğinde, ilk sorduğu kişi Mehmet Ali Efendi olmuş; vefat ettiğini öğrendiğinde: "Çok üzül-düm, gerçek bir vatanseverdi." demiştir. Onun hatrasına binaen Mehmet Ali Efendi'nin konağına misafir olmuş, Cumhurbaşkanlığı forsu bu bina-ya çekilmiştir.

Çeçenzade Hakkı Bey (1889-?): Çeçen Hasan Paşa'nın torunlarındandır. Erzurum Kongresi'nde Suşehri'ni temsil etmiştir. Hakkı Bey, Arapça, Ermenice ve Rumca'yı iyi konuşan, iyi at binen, silah kullanan gö-zü pek biridir. Şebinkarahisar Ermeni isyanında kolundan yaralanmıştır; bu nedenle Çolak Hakkı olarak da tanınır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Giresun'a bağlı Kulakkaya'da Nahiye Müdürü olarak görev yapmıştır.

Şerif Efendi (Eke) (1890-1963): Suşehri'nin eski bir sülalesinden, Şa-dioğulları'ndandır. Rüştîye mezunudur. Güzel yazı (Hüsnühat) öğret-menliği yapmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Kaymakamlık Yazı iş-leri Müdürlüğü yapmıştır. Atatürk ile ilgili hatıraları tespit ederek gün-ümüze ulaşmasını sağlayan kişidir.

Celal Bey (Celal Doğruyol) (01.07.1874-24.03.1941): Suşehri'nin eski bir sülalesindedir. Belediye Başkanlığı yapmıştır. Müdafaa-i Hukuk Ce-miyeti Suşehri Şubesi üyesidir. Torunları, Celal Bey'in Sivas Kongresi'ne katıldığını ifade etse de konu teyit edilememiştir.

Pepelerin Emin Efendi (Emin Uslu) (01.07.1878-30.09.1950): 1912-1914 yılları arasında Belediye Başkanlığı yapmıştır.

Hasan Efendi (Hasan Kutlu) (01.07.1877-09.02.1952): Suşehri eşra-fındandır. Esnaflıkla iştigal etmiştir.

Yusuf Efendi (Yusuf Taşkın) (?-?): Eski belediye başkanlarındandır. Yusuf Efendi'nin adı asker hatıralarında geçmekte, Subay Nurettin Ragıp Ege, Yusuf Bey'in evinde misafir olduğunu anlatmaktadır.

SONUÇ:

İnsanımızın "Seferberlik" adını verdiği bu savaşın etkileri, üzerinden bir asır geçmesine rağmen hafızalardan silinmemiştir. Onlar, seferberlikte sadece düşmanla değil; göçle, açlıkla, hastalıkla, soğukla da savaştılar; cepheye silah ve mühimmat taşıdılar, asker kafilelerini yedirip içirdiler, evlerinde barındırdılar, Doğu'dan göç edenleri ağırladılar. Suşehri adı, asker şehri anlamına gelen "Sü-şehri'ne" dönüştü. Suşehrililer, asker gibi, askerle iç içe yaşadılar; bu yaşayış biçiminin geliştirdiği fikri yapıda, va-

tandan üstün başka bir kavram yoktu. Savaş bitti, 3.Ordu çekildi; ama Suşehri'nde Kuvayımillîye ruhu taşıyan insanlar bıraktı. Suşehrililerin, Mustafa Kemal'i, Milli Mücadele'yi tereddütsüz, yürekten desteklemelerinin temelinde bu ruh vardır.

Bu vesile ile Mustafa Kemal'i, silah arkadaşlarını, şehitlerimizi, gazilerimizi, o çile, meşakkat, aynı zamanda kahramanlık dolu savaş yıllarını yaşıyan ecdadımızı rahmetle, şükranla anıyorum.

KAYNAKLAR

- Arslan, Esat. *Musullu Abdülhâdi'nin İzinde Bozgun dan Zafer e*, Ankara, 2005.
- Ayan, Dursun-Uysal, Berna Türkd oğan. Atatürk'ün Suşehri'ne Gelişleri, *Berna Türkd oğan Uysal Armağan Kitabı* (Ed. Şenol Kantarcı, Fatma Şimşek) Ankara, 2015.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 2006.
- Ege, İlyas. *Coğrafyası, Tarihi ve Folkloruyla Suşehri*, Sivas, 2017.
- Ege, Ragıp Nurettin. (Yay. hz. Güneş N. Ege-Akter). *Babamın Emanetleri*, İstanbul, 2006.
- Eroğlu, Hasan – Şimşek, Ergül, *Suşehri'nin Şehir Tarihçesi*, İstanbul, 2009.
- Günaydın, Ahmet Necip. *Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri*, Sivas 2002.
- Günaydın, Ahmet Necip. *Milli Mücadele'de İşgaller ve Zaferlerin Sivas'taki Yansımaları*, Sivas, 2004.
- Hürkuş, Vecihi. *Bir Tayyarecinin Anıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- İlter, Aziz Samih. *Büyük Harp'te Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara 1934.
- Kalaç, Ahmet Hilmi. *Kendi Kitabım*, 1960, yeni Matbaa.
- Karabekir, Kâzım. *Doğu'nun Kurtuluşu*, Erzurum, 1990.
- Kırca, Ahmet. Suşehri'nden Yetişenler, *Suşehri ve Suşehri Denince*, İstanbul, 2012.
- Kırca, Kürşat. *Yakacık, Akşehir-i Abad ve Suşehri Nahiyeleri*, İstanbul, 2012.
- Nizam oğlu, Yüksel. *Vehip Paşa, Kahramanlıktan Sürgüne*, İstanbul, 2013.
- Tosun, Murat Dursun. *Suşehri Tarihi Yazılarım*, İstanbul, 2016.

Kaynak Kişiler:

Akdemir, Mehmet Ali. (1912- 27.05.2013) Suşehri doğumlu, Suşehri'nde ve Şebinkarahisar'da o yıllarda mevcut olan okullarda okudu. Suşehri Özel İdare sinde uzun yıllar çalıştı, bu kurumun müdürlüğünü yaptı ve buradan emekli oldu. Yüz yaşında bile hafızası kuvvetliydi. Hayatı resmi kurumlarda geçtiğinden, Suşehri ile ilgili olaylara, bilgilere vâkıftı.

TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİ'NDE SİVAS KONGRESİ VE 108 GÜN

Ahmet Necip Günaydın*

ÖZET

Millî Mücadele'nin hazırlık döneminde Mustafa Kemal Paşa, 2 Eylül-18 Aralık 1919 tarihleri arasında 108 gün Sivas'ta kalarak Millî mücadeleyi buradan yönetti. Başta Sivas Kongresi olmak üzere pek çok tarihi olay ve etkinlikler Sivas merkezli olarak yaşanmıştır. Milli Mücadele için yol haritası çıkarılmış, işgallere karşı top yekûn direniş kararı alınmış, TBMM'ye uzanan yol açılmış, kurulan dernekle bütün milli güçler birleştirilmiştir. Sivas'ta kurulan kadın cemiyeti ve ülke çapındaki şubeleri ile kadınların da mücadeleye katılımı sağlanmıştır. İstiklal yolunda Sivas, Ankara'dan sonra Milli Mücadele'ye en uzun süre merkezlik yapmış ve tek milli kongreye ev sahipliği yapmıştır. Bu süreçlerin bir özeti tebliğimizde anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sivas, milli mücadele, kongre, işgal, miting, 108 gün, heyet-i temsiliye, Manda, Cemiyet, istiklal.

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha and representative committee stayed in Sivas for 108 days from 2 September and 18 December 1919 and ruled the war of independence from there. Many historic events, mainly the Sivas congress, were experienced as Sivas based. In this process, a road map for the war of independence was issued, full scale campaign against the occupation was decided, the road to the Grand National Assembly of Turkey was opened and all the national forces were united with the established association. By means of the women societies established in Sivas, women were also involved in the campaign. On the road to Independence, Sivas were the centre for the longest time in the National War of Independence after Ankara and hosted a single national congress. A summary of these processes is described in our article.

Keywords: Sivas, war of independence, congress, occupation, public meeting, 108 days, representative committee, mandate, society, independence

* Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

GİRİŞ

1919 yılı itibariyle Türk ve İslâm dünyasının tamamı esaret altına düşmüş, sömürgeci Batılı devletlere teslim olmuşlardı. En küçük bir millî direniş hareketi bile görülmüyordu. Sadece Anadolu'nun kahraman evlatları, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği altında istiklal savaşı yapma cesaretini ve yürekliliğini göstermişlerdi. Bu cesareti, tarihlerinin kendilerine kazandırdığı bağımsızlık ruhundan, büyük devletlere ve medeniyetlere imza atmış olmaktan alıyorlardı.

Mondros Ateşkesi uygulamaları adı altında başlatılan işgaller karşısında İstanbul Hükûmeti'nin teslimiyetçi, direniş duygusundan uzak tutumu yurt çapında Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurulmasına ve Kuveyi milliye ruhunun doğmasına yol açtı. Bu girişimler bir önderden yoksun, bir merkezden yönetilmiyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın 9.Ordu Müfettişi sıfatıyla (Bir ay kadar sonra 3. Ordu yapıldı.) Anadolu'ya geçmesi Türk milleti için ümit ışığı oldu. Askeri makamlar yanında mülki makamlara da emir verme yetkisine sahip olması bir süre halka mesajlarını ulaştırmasında faydalı oldu.

Milli Mücadelenin hazırlık döneminde milli kongre sıfatıyla toplanan Sivas Kongresi, ülkenin ve milletin kaderine el koyarak, gelecekteki yol haritasını belirleyecekti. Manda altına mı girilecekti. Ya istiklal ya ölüm mü denilecekti. Ya da kayıtsız şartsız teslim mi olunacaktı.

Sivas Kongresi, Milli güçleri bir çatı altında toplarken, her türlü işgal girişimine karşı topyekûn savaş kararı alacak, manda düşüncesini reddederek millî bağımsızlık fikrinin benimsendiği tarihi bir gelişme olarak tarihe geçti.

1919 yılı içinde yaşanan diğer gelişmeler gibi Sivas Kongresi'nin de 100. yılını idrak edeceğiz. Bu vesile ile Sivas Kongresi sürecini ve yaşanan gelişmeleri yeni nesillere aktarmak daha bir önem kazanmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Anadolu'da Girişilen İşgaller ve Sivas'taki Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı Devleti, Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldı. Yüz binlerce şehit vermiştik. Cephelerden yorgun ve yılmış dönen Mehmetçikler memleketlerinin yolunu tutmuştu.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı uyguladıkları gerekçesiyle İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri Anadolu'da işgallere başladı. Antep, Maraş, Urfa ve Adana yöresini işgale girişen Fransızlar, yanlarına Ermeni güçlerini de katmışlardı. İstanbul, 13 Kasım 1919 günü İtilaf Devletleri tarafın-

dan işgal edildi. İtalyanlar Antalya, Muğla ve bu yöredeki sahil kasabalarını işgal ettiler. Bu işgaller, yapılan resmî açıklamalar nedeniyle Anadolu halkı tarafından geçici olarak algılandı. Yerel direnişlere karşı tepki gösterildi. Birinci Dünya Savaşı sonucunda yenik devletlerin durumlarını görüşmek üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararlaştırıldı.

14 Mayıs günü İngiliz Amiralî Calthorpe, İzmir Valisi ve Komutanı'na şehrin ertesi gün işgal edileceğini bildirdi. 15 Mayıs 1919'da İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edildi. İzmir'den tüm ülkeye imdat isteyen aşağıdaki telgraf çekildi:

“İzmir ve havalisi Yunan'a ihlâl (uluslararası yasalara aykırı) ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve mülhakatı (çevresi) kâmilten (hep birlikte) ayakta ve heyecanda, İzmir son ve tarihî günlerini yaşıyor. Son imdadımız sizin göstereceğiniz muavene (desteğe-yardıma) bağlıdır. Mitingler, telgraflarla her yere başvurunuz ve vatan ordusuna iltihâka (katılmaya) hazırlanınız...”¹

İzmir'den gelen bu telgraftan ve ajanslardan acı haberi öğrenen Sivaslı vatanseverler Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nde (Doğu İllerinin Millî Haklarını Koruma Derneği) toplanarak 17 Mayıs 1919 günü büyük bir miting düzenlemeyi kararlaştırdılar. Belirlenen tarihte on binlerce kişinin katılımıyla Sivas'ta coşku ve heyecan dolu bir miting yapıldı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve Sivas Müftüsü Abdurrauf Efendi'nin Başkanı olduğu Miting Tertip Heyeti tarafından İtilaf Devletleri temsilcilerine ve İstanbul Hükümetine gönderilen telgrafta, İzmir'in haksız ve insafsızca işgali protesto edildi. “işgalin kaldırılması için hükümetin girişimlerini sabırsızlıkla bekliyoruz.” deniliyordu.

İzmir'in işgalinin devam ettiğini ve yayıldığını öğrenen Sivaslılar, 22 Mayıs 1919 günü ikinci bir miting daha düzenlediler. Kadın erkek binlerce kişinin katıldığı bu miting sonunda İstanbul'da bulunan İtilaf devletleri temsilcilerine protesto ve Hükümete uyarı telgrafları çektiler. Bu telgraflarda, İzmir'de gerçekleşen kanunsuz işgalin, kendilerini medeni olarak nitelendiren milletler tarafından hemen kaldırılması istendi. Hükümete ise bu konuda gerekli önlemlerin alınması uyarısı yapıldı. Sivas VŞMHMC, üçüncü mitingini 4 Haziran 1919'da Sivas Cami-i Kebiri (Ulu Cami) önünde toplanan binlerce ahali ile yaptı.²

¹ Haluk Selvi, *İzmir'in işgali ile ilgili Sivas'tan Çekilen Protesto Telgrafları*, Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu-2-3 Eylül 2004, Sivas, ATAM, s. 64.

² Ahmet Necip Günaydın, *Millî Mücadele Yıllarında İşgaller ve Kazanılan Zaferlerin Sivas'taki Yansımaları*, CÜ AİAUM yay. No:9, Sivas, 2014, s.12-15.

Sivas Kongresi Öncesi Gelişmeler

Sivas'ta Milli Kongrenin Yapılacağı Amasya Genelgesi ile Duyuruldu

Samsun'dan sonra Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları "Vatan topraklarının işgalini protesto etmek amacıyla açık hava toplantıları yapılmasını" bir yazı ile her tarafa duyurdu.

12 Haziran günü Amasya'ya gelindi. 21/22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Genelgesi yayımlandı.

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi ile "Vatanın Bütünlüğü, Milletın İstiklâli (Bağımsızlığı) Tehlikededir.", "Milletin İstiklalini Yine Milletın Azim ve Kararı Kurtaracaktır." vurgularından sonra, milletın istiklâlini kurtarmak için millî bir heyetin kurulması gerektiği, bu amaçla Anadolu'nun en güvenli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin toplanacağı, vatanın içinde bulunduğu bu karanlık tablonun çözümünün ise delegelerin alacağı karara bağlı olduğu duyuruluyordu. "Anadolu'nun her yönden en güvenilir yeri" olarak niçin Sivas seçilmişti? Sivas işgallerden uzak, Anadolu'nun iç kesimindeydi. Buraya kadar bir işgalin yapılması mümkün görülüyordu. Sivas'taki askerî ve sivil bürokrasi vatansever kimselerden oluşuyordu. Sivas'taki 3. Kolordu'nun varlığı, Sivas'ın giriş ve çıkışlarının kolay denetlenir olması güvenlik açısından önem taşıyordu. Sivas'ın Anadolu'nun ortasında ve yolların kesiştiği bir konumda olması, Müdafaa-i Hukuk teşkilatının etkin varlığı, Sivas'ın tercih edilmesinde etkili oldu.³

Millî bir kongrenin yapılacağı mekan olarak Sivas'ın tercih edilmesinin ne kadar isabetli olduğu yaşanan olaylarla anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye 108 gün boyunca huzur ve güven ortamında Sivas'ta kalmışlar ve Millî Mücadeleyi başarı ile yönetmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Haziran 1919 günü Sivas'a Gelmesi

Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere Amasya'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, 27 Haziran 1919 günü Sivas'a geldi. Sivas halkı tarafından coşkuyla karşılandı.

Atatürk şehre girerken ki izlenimlerini Nutuk'ta şöyle anlatır:

"Sivas şehrine girerken, caddenin iki tarafı büyük bir kalabalıkla dolmuş, askerî birlikler tören düzenini almış bulunuyordu. Otomobillerden indik. Yürüyerek askeri ve halkı selamladım..."

³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, MEB, C.I, İst., 1991, s.11.

Bu manzara, Sivas'ın saygıdeğer halkının ve Sivas'ta bulunan kahraman subay ve askerlerimizin bana ne kadar bağlı ve sevgi ile dolu olduğunu gösteren canlı bir tanık idi..."⁴

Mustafa Kemal Paşa, 27/28 Haziran gecesi, Sivas'ta Bulunan ve kendisini tutuklatmak girişiminde bulunmuş olan Elazığ valisi Ali Galipve Sivas VŞMHMC yöneticileri ile görüşmeler yaptı. 28 Haziran sabahı (Ramazan Bayramının birinci günü)uykusuz geçirilen gecenin ardından, gün ağarırken Erzurum'a doğru yola çıktılar. Yanlarına her zaman olduğu gibi yirmi yumurta, bir okka peynir ve on ekme almışlardı. Refahiye kırsalında mola verdiler ve yanlarında getirdiklerini yedikten sonra bir yamaçta sabahladılar.

Erzurum Kongresine Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri

Altı Doğu Vilayeti (Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Mamurat'ül Aziz (Elazığ- Harput), Bitlis, Van), Trabzon vilayeti ve bağımsız sancakların katılımı ile gerçekleştirilen Erzurum Kongresi'ne yaklaşık 56 delege katılmış, Sivas vilayeti 13 delege ile temsil edilmiştir.⁵

Sivas vilayetini temsilen Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler

1. Fazlullah MORAL – Sivas Merkez Sancağı
2. Yusuf Ziya BAŞARA– Sivas Merkez Sancağı
3. Recep DİNÇER – Zara (Koçgiri) Kazası
4. Hayrullah SEYHAN– Divriği Kazası
5. İsmail Hakkı ÇEÇEN – Suşehri Kazası
6. İbrahim Süreyya YİĞİT – Amasya Sancağı
7. Dr. Mahmut Cemil ŞENCAN - Şarkîkarahisar Sancağı
8. Mehmet Rifat ARKUN – Tokat Sancağı
9. Çadırcızade Ali – Koyulhisar Kazası
10. Mehmet Mustafa ATAY – Mesudiye Kazası
11. Mehmet Şeref – Niksar Kazası
12. Hüseyin Hüsnü ÖZHAN – Alucra Kazası
13. H. M. Sırrî KAYMAZ – Reşadiye Kazası⁶

23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 günleri arasında yapılan Erzurum Kongresi, Ermeni ve Rum tehdidine karşı halkın birliğini sağladı. Bölge-

⁴ Gazi M. Kemal, **Nutuk**, Alfa Yay. İst., 2005, s.33.

⁵ Ahmet Necip Günaydın, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri**, CÜ. AİAUM. Yay. No:4, Sivas, 2002, s.13, 14.

⁶ Günaydın, **Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri**, s.13.

deki tüm Müdafaa-i Hukuk derneklerini, Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında topladı.

Mustafa Kemal Paşa delegeleri Erzurum-Ilıca'dan yolcu ederken; Sivas delegeleri ile özel bir görüşme yaptı. Sivas'ta toplanacak olan kongre hazırlıkları ile ilgili isteklerde bulundu. Özellikle Sivas'a gelmiş bulunan delegelerin evlerde misafir edilmesini istedi.

Erzurum Kongresi 7 Ağustos'ta bitmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye üyeleri iki hafta kadar Erzurum'dan ayrılmadılar. Bunun sebebi Sivas ve çevresinde gerekli güvenlik önlemlerinin alınmaması ve parasızlıktı. Para ihtiyacı emekli Binbaşı Süleyman Bey'in 900 lira şahsi parasını vermesiyle çözüldü. İhtiyaçlar karşılandıktan sonra, 29 Ağustos 1919 günü Sivas'a gitmek üzere Erzurum'dan ayrıldılar.⁷

Sivaslıların Mustafa Kemal Paşayı Karşılması (2 Eylül 1919)

2 Eylül 1919 günü Sivas olağanüstü bir güne hazırlanıyordu. Erken den uyanan Sivas halkı, buruk bir sevinç içindeydi. Bir yandan işgallerin, katliamların, tecavüzlerin verdiği bir ıstırapı, bir yandan da kurtuluş ümidi olarak görülen Millî Mücadele'nin liderini şehirlerinde misafir edecek olmanın sevincini yaşıyorlardı. Sivaslılar çok görkemli bir karşılama hazırlamışlardı. Şehirde ne kadar fayton, yaylı araba varsa bu işe ayrılmıştı. Erzincan yolu istikametine yönelen insanlar arasında yaya gidenler de çok sayıdaydı. Kılavuz tepesinde toplanarak otomobillerin gelişini gün boyunca sabırla beklediler. Kalabalık halk kitlesi şehrin girişinde toplanmış, dört beş kilometre mesafede çadırlar kurulmuştu.⁸

Mustafa Kemal Paşa'yı ve beraberindekileri getiren otomobillerin Seyfeli'nden görülmesi ile Sivas halkı büyük bir sevinç dalgasına kapıldı. Bir süre sonra Kılavuz'un tepesinde duran otomobile koşarak, Mustafa Kemal'in elini öpüp ona, "Hoş geldiniz" dediler. Kısa bir süre o günün meseleleri hakkında görüşmeler yapıldıktan sonra hareket edildi. Kafile güneş batmak üzereyken şehre girildi. Karşılama çıkamayan Sivaslılar caddenin iki yanını doldurmuş, alkış tufanı arasında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını karşılıyordu.⁹

⁷ Ahmet Necip Günaydın, **Millî Mücadele'de Sivas 108 gün (2 Eylül-18 Aralık 1919)**, Sivas 1000 Temel Eser no:11, Sivas Valiliği, Sivas, 2010, s.43,44.; Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, Yeni İlavelerle 2. Baskı, İnkılap ve Aka Yay, s.101

⁸ Vehbi Cem Aşkun, **Sivas Kongresi**, Kamil Matbaası, Sivas,1945, s.107, 108.

⁹ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, TTK yay.,1997, s. 203-207.

Gelen heyet içinde bulunan Rauf Orbay hatıralarında o günü şöyle anlatmıştır.

“... Eylül’ün ikinci günü Sivas’a vardık ve başta Vali Reşit Paşa, Kolordu Kumandanı Selahattin Bey ile asker, sivil, talebe ve halkın kütüphane halinde katıldığı parlak merasimle karşılandık.”¹⁰

Rasim Başara, 2 Eylül günü Sivas’a gelen M. Kemal Paşa’yı şu sözlerle anlatmıştır: “Mustafa Kemal Paşa’nın o günkü kıyafeti hâlâ gözümün önündedir. Hâki renkte sivil bir avcı elbisesi, başında kalpak, göğsünde harp madalyası taşıyordu.”¹¹

Kılavuz tepesinde karşılanan Paşa ve beraberindekiler, coşkun gösteri ve alkışlarla girdikleri Sivas’ta, misafir edilecekleri Mekteb-i Sultanî binasına (Kongre binasına) geldiler. Mustafa Kemal Paşa’nın odasındaki eşyalar Sivas Müdafaa-i Hukuk Yöneticileri Müftü Abdürrauf Efendi, Şekercizâde İsmail Bey ve Sığırcızâde Hayri Bey tarafından getirtilerek odaya yerleştirilmişti. Sivaslı bir genç kız, çeyizinden çıkardığı yatak örtüsünü çıkarıp getirerek, Mustafa Kemal Paşa için hazırlanmış yatağın üstüne örtmüştü. Sarı renkli, atlas yastığın üzerine koyu renkli ibrişimle ve eski harflerle işlenmiş şu dize göze çarpıyordu:

Cihanın canına mağrur olup incitme insanı;

*Süleymani zaman olsan bırakırsın bu eyvanı.*¹²

Onurlarına verilen yemek ziyafeti sonrası dinlenmeye çekildiler. Ertesi gün (3 Eylül) Kongre hazırlıklarıyla ilgilendiler. Mazhar Müfit Bey (Kansu), Kongre binasından çıkarak, çarşıda halkla temas kurdu. Uzun süre kalmayı planladıkları Sivas’ta halkın nabzını tutmak istemişti. Görüşmelerden o kadar etkilenmişti ki anılarında: “Görüştüğüm bütün yerliler en kuvvetli bir inanç ve iman hissiyle millî mücadeleye, ruh ve bilincine bağlı bulunuyorlardı. Sivaslıları, fevkalâde insaniyetli, vatansever, davaya ve mücadele azmine hazır buldum” diyecektir.¹³

Sivas Kongresi (04 / 11 Eylül 1919)

Sivas Kongresi, Millî Mücadele yıllarında düzenlenen 28 kongre içinde tek millî kongredir. Vatanın bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlamayı amaç edinmiştir. Tüm yurttan delegelerin katılımı ile toplanmış olması, temsil yeteneği açısından da kendisini değerli kılmaktadır. Ülkenin ve

¹⁰ Rauf Orbay, *Rauf Orbay’ın Hatıraları*, Yakın Tarihimiz Dergisi, 1962, C.3, S. 29, s.83.

¹¹ Aşkun, *Sivas Kongresi*, 1945, s.109. (Rasim Başara’nın anlattıklarından.)

¹² Günaydın, *Millî Mücadele’de Sivas 108 gün (2 Eylül-18 Aralık 1919)*, s.46.

¹³ Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, s.207.

devletin içinde bulunduğu şartların tartışıldığı, çözüm önerilerinin ve yol haritasının ortaya konulduğu bir kongre olarak öne çıkmaktadır.

Sivas Kongresi'ne Delege Katılımı Beklenenden Az Oldu.

Amasya Genelgesine göre her sancaktan üç delege gelebilseydi 246 kişi Sivas kongresine katılacaktı. 21 sancağı olan Doğu vilayetleri ve Trabzon vilayetini, Erzurum Kongresinde seçilen Heyet-i Temsiliye'nin temsil etmesi kararlaştırıldı. Dokuz Heyet-i Temsiliye üyesinden sadece beş'i Sivas Kongresi'ne katılabildi. 61 sancağı olan Batı vilayetlerinden katılımın beklenenin altında olmasında ise İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetlerinin engellemeleri ve olumsuz propagandaları, işgale uğramış vilayetlerin delege belirleyememesi, ulaşım zorlukları vs. etkili oldu. Kaynaklarda farklı delege sayıları verilmekle birlikte, 40 delegenin kongreye katıldığı yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır.¹⁴

SİVAS KONGRESİ DELEGELERİ

Delegenin Adı	Temsil Ettiği Yer	Mesleği
1.Mustafa Kemal (Atatürk)	Erzurum	Asker (Mirliva- Tuğ. General)
2.Raif (Dinç)	Erzurum	Hukukçu
3.Bekir Sami (Kunduk)	Sivas	Mülkiyeli – Vali
4.Hüseyin Rauf (Orbay)	Sivas	E. Deniz Subayı
5.Fevzi (Baysoy)	Erzincan	Din adamı –Şeyh
6 .Refet (Bele)	Canik	Asker (Albay)
7. Kara Vasıf (Karakol)	Antep	Emekli Albay
8.Süleyman(Boşank)	Canik (Samsun)	Çiftçi – Denizci
9.İsmail Hami (Danişment)	İstanbul	Mülkiyeli- Tarihçi
10.İsmail Fazıl (Cebesoy)	İstanbul	Emekli General
11.Hikmet (Boran)	Ask.Tıb. Tem. (İst.)	Tıbbiye Öğrencisi
12.Ahmet Nuri	Bursa	İlmiye sınıfı Hocası
13.Osman Nuri (Özpay)	Bursa	Hukukçu- Avukat
14.Necatî (Kurtuluş)	Bursa	Askerlikten İstifa
15.Asaf (Doras)	Bursa	Hukukçu
16.Hüseyin (Bayraktar)	Eskişehir	Tüccar
17.Hüsrev Sami (Kızıldoğan)	Eskişehir	Subay
18.Halil İbrahim (Sipahi)	Eskişehir	Tüccar- Bld. Bşk.
19.Mehmet Şükrü (Koçzade)	A. Karahisar	Hukukçu
20.Salih Sıtkı (Kesrioğlu)	A. Karahisar	Mülkiyeli
21.Bekir Gümüşizade	A. Karahisar	Öğretmen

¹⁴ Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas 108 gün (2 Eylül-18 Aralık 1919), s. 68-70.

22.Abdurrahman Dursun (Yalvaç)	Çorum	Öğretmen
23.Mehmet Tefrik (Ergun)	Çorum	Öğretmen
24.İbrahim Süreyya (Yiğit)	Alaşehir (Saruhan)	Mutasarrıf
25.Macit (Suner)	Alaşehir (Manisa)	Hakim (Yargıç)
26.Mehmet Şükrü (Dalamanlı)	Denizli	Hukukçu
27.Yusuf (Başagazade)	Denizli	Hukukçu – Ziraatçı
28.Necip Ali (Küçük)	Denizli	Hukukçu –Yargıç
29.Hakkı Behiç (Bayiç)	Denizli	Mülkiyeli
30.Sami Zeki	Kastamonu	Emekli Subay
31.Tatlüzade Nuri Efendi	Kastamonu	Eşraf
32.Halit Hami (Mengi)	Bor (Niğde)	Tüccar- Bld. Bşk.
33.Mustafa (Soylu)	Niğde	Öğretmen
34.Yusuf Bahri (Tatlıoğlu)	Yozgat	Çiftçi
35.Osman Remzi (Öğüt)	Nevşehir	Memur
36.Mazhar Müfit (Kansu)	Denizli (Hakkari)	Valilikten istifa
37.Nuh Naci (Yazgan)	Kayseri	Tüccar
38.Ahmet Hilmi (Kalaç)	Kayseri	Kaymakam
39.Ömer Mümtaz (İmamzâde)	Kayseri	Tüccar
40.İhsan Hamit (Tigrel)	Diyarbakır	Eğitimci

Sivas Kongresinde Sivas delegesi var mıydı?

Amasya Genelgesi'ne göre; Erzurum Kongresi'ne katılan delegeler, Sivas Kongresine de katılacaktı. Bu mümkün olamayınca, pratik bir çözüm olarak Erzurum Kongresi tarafından seçilen Heyet-i Temsiliye'nin Doğu vilayetleri ve Trabzon vilayetini temsilen Sivas Kongresine katılması kararlaştırıldı. Adı geçen yerlerden ayrıca delege seçilmesi yoluna gidilmedi. Sivas vilayeti kontenjanından Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilen Hüseyin Rauf (Orbay) ile Bekir Sami (Kunduh) aynı zamanda Sivas Delegesi sıfatı da kazanmış oldular.¹⁵

Sivas Kongresi'nin Açılışı

4 Eylül 1919 Perşembe günü Sivas, tam bir bayram havası içerisindeydi. Vatansever Sivas halkı, saatler öncesinden kongrenin yapılacağı Mekteb-i Sultanî¹⁶ binasının önünde toplanmış, binaya giden yolları doldurmuştu.

¹⁵ Günaydın, Milli Mücadele'de Sivas 108 gün (2 Eylül-18 Aralık 1919), s.71-74.

¹⁶ Mekteb-i Sultanî için Bkz: Halûk Çağdaş, **Sivas İdadisi: Geçmişten Geleceğe Uzanan Tarihi Bir Bina**, Tarih ve Toplum, Haz. 1991, S: 90, s. 30-31.; N. Yücel Mutlu, **Sivas İdadisi/ Sivas Lisesi**, Nisan 2007.

Açılış saati olan 14.00'a beş dakika kala Mustafa Kemal Paşa odasından çıkıp toplantı salonuna girdi. Doğruca başkanlık kürsüsüne çıktı. Çünkü bu toplantının düzenleyicisi ve davetçisiydi. Açış konuşmasına başladı:¹⁷

“Muhterem Efendiler;

Vatan ve milletin kurtuluşunu amaçlayan zorlayıcı sebepler, sizleri bunca sıkıntı ve engeller karşısında Sivas'ta topladı. Kahramanlık örneği olan kararlılığımızı kutlar, sizlere hoş geldiniz demekten mutluluk duyuyorum.(...)”

Sivas Kongresi Delegeleri Tek Tek Yemin Ettiler

İstanbul hükümeti ve Mili mücadele karşıtları Sivas Kongresinin yapılacağı duyulunca bu toplantıyı “İttihatçı manevrası” olarak nitelendirdiler ve bu yolda propaganda yaptılar. Bu propagandanın asılsız olduğunu göstermek amacıyla, aşağıdaki yemin metninde karar kılındı. “Saadet ve selamet-i vatan ve milletten başka kongrede hiçbir maksad-ı Şahsî takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma, mevcut fırak-ı siyasiyeden hiçbirinin âmâl-i siyasiyesine hâdim olmayaçağıma Vallahi ve Billahi”

Bunun üzerine içtima salonunun kapısında yemin varakası okunarak aza birer birer dışarıya çıkmaya başlamıştır.¹⁸

Mazhar Müfit (Kansu) delegelerin ısrarına rağmen yemin etmemiş, “İttihat ve Terakkiyi ihya etmeyeceğimiz açık iken, ayrıca bunu ifade etmeye ve yemin etmeye ne gerek vardır” demiştir.¹⁹

Erzurum Kongresi Kararlarında Yapılan Değişiklikler

1. Cemiyetin (derneğin) adı “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” iken “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” oldu.

2. “Heyet-i Temsiliye, Doğu Anadolu'nun genelini temsil eder.” yerine “Heyet-i Temsiliye bütün vatani temsil eder” denildi.

3. “Her türlü işgal ve müdahaleyi Rumluk ve Ermenilik kurma gayesine bağlı sayacağımızdan, topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir” yerine “Her türlü işgal ve müdahalenin özellikle Rumluk ve

¹⁷ (Tam metin için bkz: M. Kemal (Atatürk), **Nutuk**, Belge 54; İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Ek.1, s.107.)

¹⁸ Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK, 2. Baskı, Ankara, 1986, s.22; Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.1, s.219.

¹⁹ Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.1, s.219.

Ermenilik kurma gayesine yönelmiş faaliyetin reddi konularında topyekûn savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir” denildi.

Bu iki cümle arasında anlam bakımından büyük fark vardı. Birincisinde İtilaf Devletleri’ne karşı düşmanca tavır alma ve direnmeden söz edilmiyor. İkincisinde bu husus açıklık kazanıyordu.

Bu değişikliklerle yerel bir Kongre olan Erzurum Kongresi tüzük ve bildirisi, millî bir kongre olan Sivas Kongresi’nde genelleştirilerek vatanın tamamını kapsar hâle getirilmiş oldu.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulması ile de bütün yerel cemiyetler bir çatı altında toplanarak, bu cemiyetin şubeleri konumuna getirilmiş oldu. Millî Mücadele böylece merkezi bir teşkilatlanmaya giderek millî birlik ve ortak mücadele sağlanmış, dağınıklık önlenmiş oluyordu. Böylece, millî hareketin başlangıcında Türk ülkesinin parçalanması ile sonuçlanabilecek akımların ortaya çıkmasına bütün milletin irade ve kararı ile son verilmiş oluyordu.²⁰

Elaziz Valisi Ali Galip’in Sivas Kongresini Basma girişimi ve sonuçları

Bir İstanbul gazetesinde Sivas Valisi Reşit Paşa’nın tayininin çıktığı haberi duyulunca Mustafa Kemal telgrafhanede yaptırdığı inceleme sonucunda ele geçirilen telgraflardan, Dahiliye Nazırı Adil Bey ile Harbiye Nazırı Süleyman Şefik’in ortak imzaları ile 900 numaralı bir şifre ile Elaziz Valisi Ali Galip ile yazıştıkları ortaya çıktı. Özel görevleri, Sivas Kongresi’ni engellemek, Mustafa Kemal ve Hüseyin Rauf Bey’i tutuklamaktı. Bu işi başarabilmesi için Ali Galip Bey’e Sivas Valiliği ile birlikte üçüncü Kolordu Komutanlığı da önerilmişti. Kendisi ise özel şartlar ileri sürerek, askerlik kıdemine sekiz buçuk yıl eklenmesi, generalliğe terfi ettirilmesi ve bir miktar tazminat verilmesini istedi. Bu istekler in kabul edildiği kendisine bildirildi. Kürtlerden toplayacağı 100-150 kişilik bir kuvvetle Sivas’ı basıp Valiliği ve Komutanlığı üzerine alacak olan Ali Galip, millî hareketle ilgili olanları tutuklayacak ve İstanbul’a gönderecekti. 3 Eylül 1919 günü İngiliz subayı Edward Nowil, yanında Kürt aşiret liderleri ile birlikte Malatya’ya geldiler. Ali Galip, Mustafa Kemal’in tutuklanması ve İstan-

²⁰ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**,s.68,69:İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.34-42;Tayyip Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken**, Türkiye İş .Bankası Kültür Yay., 2. Bölüm ,İst., 2011, s.9.

bul'a nakli için gerekli olan 6000 lirayı Malatya Mal Sandığı'ndan aldı ama kaçarken orada bıraktı.

Mustafa Kemal bu gelişmeler karşısında karşı önlemler almaya başladı. Çevredeki askeri birlikler Malatya üzerine sevk edildi. İlyas Bey komutasındaki birliklerin geldiğinin duyulması sonucu Ali Galip ve işbirlikçileri Halep'e çekilmek, kaçmak zorunda kaldılar.

Mustafa Kemal bu gelişmeyi 10 Eylül günü Kongre Genel Kurulu'nda açıklayarak delegeleri bilgilendirdi. Sözde Kürdistan'a bağımsızlık vaadiyle Kürt aşiret liderleriyle işbirliği içinde olan İngiliz subayı Nowil ile irtibat halinde Sivas Kongresi'ni basma hazırlığı yapan Ali Galip'in İstanbul Hükümeti ile yaptığı yazışma belgelerini Padişaha iletmek isteyen Mustafa Kemal, Sadrazam Damat Ferit Paşa tarafından engellendi. Bunun üzerine tüm bu ihanet belgeleri iki ayrı kurye ile Padişaha ulaştırıldı. Damat Ferit Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu.

Ali Galip Olayı Mustafa Kemal tarafından iyi yönetildi. Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye İstanbul hükümetini düşüren güç olarak sahneye çıktı. Sivas Kongresi'nin önemi bir kat daha ortaya çıktı.²¹ İstanbul'da hükümeti kuran Ali Rıza Paşa ve Mustafa Kemal arasında başlayan diyalog Amasya Görüşmeleri (20-22 Ekim 1919) ile sonuçlanacaktır. Bu görüşmelerin somut bir sonucu olarak Son Osmanlı Mebuslar Meclisi açılacak ve Misak-ı Milli kabul ve ilan edecektir.

Sivas Kongresi'nde En Çok Tartışılan Konu "Manda" Sorunu olmuştur

Devletlerarasında paylaşılacak yeni topraklar, doğrudan doğruya devletlerin eline verilmeyecek, uygun görülecek büyük bir devlet, Milletler Cemiyeti adına bir yörede vekâleten yönetimle görevlendirilecekti. Bu vekâlet, vesayet altına alınan milletin yaş rüşünü (sömürge süresini), bağımsızlığı hak etme(!) süresini belirleyecek ve bu süre, ilgili devletin bağımsızlığa lâyük olduğunu ispat edeceği güne kadar devam edecekti...²²

²¹ Nutuk, s.88-89; Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yakın Tarihimiz Dergisi, C.1,S.29, s.94.;Cemal Kutay, **Hürriyet ve İstiklal Mücadeleleri Tarihi**, Alioğlu Yay., 2. Baskı,C.18,s.10858-10860..Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Emre Yay., 1993,C.1, s.209.

²² Suriye'ye Eylül 1936'da bağımsızlık verildi. II. Dünya Savaşında tekrar dış etkilere maruz kaldı. Tam anlamıyla 1946'da bağımsızlığına kavuştu. Irak ise 1920-1932 yılları arasında İngiltere mandası altında kaldı. 1930 da İngiliz- Irak Antlaşması ile Irak'ta manda idaresi sona erdi.1932'de Milletler Cemiyetinin onayı sonrası bağımsızlığına kavuştu. (Mehmet Saray, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, ATAM., Ank., 2006, s.78,79-106.)

İşte bu yöneme 'Manda' (vekâlet) yöntemi dediler. Fransızcası ile 'Mandat' (valilik) Türkiye'yi parçaladıktan sonra, Osmanlı Devleti'ne bırakacakları kısmı şüphesiz bu şekilde bir devletin vekâletle vesayeti altına koyacaklardı. Manda olarak Türkiye'ye atanacak devlet, yönetimimizi kontrol altında tutacak, bütün işlerimize, bütün teşkilâtımıza karışacak ve insaflarına terk edilen bir güne kadar mandater devletin sömürgesi olacaktık.

Sivas Kongresi'nde "Manda" ya da ABD mandası isteği 8 Eylül 1919 günü dile getirildi. İstanbul delegeleri ABD manda yönetiminin bir yardımdan ibaret olduğunu ısrarla savundular. Bu düşünceye karşı çıkan bir delege manda ile bağımsızlığın bir arada olamayacağını savunması üzerine önerilerini geri çektiler.²³

Manda lehine konuşmaların olduğu günün gecesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Kongre binasındaki odasında görüşmeler yapıyordu. Mustafa Kemal Paşa, işgal altında olan İstanbul'dan gelen delegelerin psikolojilerinin bozulmuş olduğunu belirttikten sonra:

"Bir milletin istiklâl hakkını aramasından ve bu yolda gerekiyorsa son damla kanını akıtmasından daha doğal ne olabilir? Şerefsiz, istiklâlsiz, esir bir millet çocukları olarak yaşamak yerine, efendice ve kahramanca ölmek elbette ki tercih sebebidir. Bunu anlayamamak ne garip mantıktır?" dedi.²⁴

Askeri Tıp Mektebi Temsilcisi Olarak Sivas Kongresine katılan Hikmet (Boran) ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki Görüşme (8-9 Eylül 1919 gecesi)

Hikmet isimindeki Askeri Tıbbiye öğrencisi, Sivas Kongresi'nde öğrenci arkadaşlarının temsilcisi olarak bulunuyordu. Aralarında topladıkları para ile onu Sivas'a göndermişlerdi. Heyecanlı, atak bir vatansverdi.

O Gece, Paşa'nın odasında Hikmet Bey de vardı. Gündüz yaşanan tartışmaların etkisiyle olsa gerek titriyordu. Sanki birdenbire ateş ve heyecan kesilmiş olarak, yüksek sesle:

"Paşam, delegesi bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklâl davamızı başarmak yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle reddeder, kınarız. Söz gelimi, manda fikrini siz kabul ederseniz sizi de reddeder, Mustafa

²³ Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.1, s 239-246; İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, s.48-81.

²⁴ Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.1, s.247.

Kemal'i 'vatan kurtarıcısı değil, vatan batırıcısı' olarak adlandırır ve protesto ederiz" diye seslendi.

Bu gencin yürekte kopup gelen bu sözleri karşısında orada bulunanların gözleri yaşarmıştı. Mustafa Kemal Paşa da duygulanmıştı. Heyecanlı bir sesle:

"Arkadaşlar gençliğe bakın, Türk millî bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin." dedi, sonra Hikmet Bey'e dönerek:

"Evlât, müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, azınlıkta kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklâl, ya ölüm."

Tıbbiyeli genç, hemen yerinden fırladı: *"Var ol paşam..."* diyerek Mustafa Kemal'in elini öptü.

Mustafa Kemal, kongreye aydın Türk gençliğinin ve tıbbiyenin temsilcisi olarak üniformasıyla katılan bu yiğit delikanlının alnından öptü: *"Gençler, vatanın bütün ümit ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır."* dedi.

Orada hazır bulunan bütün delegeler de aynı coşku ile paşayı onayladılar: *"Paşam rahat ol. Başka türlü sü olamaz. Yarın kongrede kesin neticeyi alacak, mandayı reddedeceğiz."*

Vakit gece yarısını geçmişti. Bu heyecan içinde odalarına çekildiler.²⁵

Sivas Kongresi'nde 9 Eylül günü manda aleyhinde konuşmalar oldu. Erzurum Delegesi Hoca Raif'in (Dinç), "manda ile istiklal bir arada olmaz" sözü belirleyici oldu. Rauf (Orbay), "ABD Senatosuna bir mektup yazarak heyet isteyelim, gelişmeleri yerinde incelesinler" sözü üzerine manda tartışmaları sona erdi. Zamana yayıldı. Sivas Kongresi kararları arasında (7.md.) İç ve dış bağımsızlığımız saklı kalmak kaydıyla, dost devletlerin her türlü maddi desteğine açığız" denildi. Dolayısıyla manda reddedilerek, millî bağımsızlık benimsenmiş oldu.

İrade-i Milliye Gazetesi

Sivas Kongresi'nin 10 Eylül günkü toplantısında alınan kararla "İrade-i Milliye" adıyla bir gazete çıkarılması kararlaştırıldı. Bu gazetenin sorumlu yöneticiliği için siyasi kuruluşlarla ilişkisi olmayan bir isim arayışına girişildi. Sivaslı bir genç olan Selahattin (Ulusalerk) bu işle görevlendirildi. Gazetenin ilk sayısı 14 Eylül 1919 günü yayımlandı.

²⁵ Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.1, s. 247 - 249.

İrade-i milliye, Heyet-i Temsiliye adına yayın yapmak için kurulan ilk Millî mücadele gazetesidir. Gazetenin ilk beş sayısında çıkan yazılar, Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmış, İsmail Hami (Danişment) tarafından gazeteye ismi kullanılmadan aktarılmıştır. İlk sayısında gazetenin çıkış amacı “Millî hareketin halka ve dünyaya duyurulması” olarak açıklanmıştır. Gazete, o günün şartlarında bin bir güçle çıkarılmış ve dağıtılmıştır. Şimdiki valilik binasının güney- doğusunda bulunan binada, vilayet basımevinde baskısı yapılmıştır. Heyet-i Temsiliye’nin Sivas’tan ayrıldığı güne kadar (14 Eylül- 18 Aralık 1919) 19 sayı yayımlanmıştır. İrade-i Milliye gazetesinin ilk 40 sayısı, daha sonra beş sayı daha eklenerek Sivas Belediyesi tarafından aslı ve yeni Türk harfleriyle defalarca basılmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.²⁶

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Heyet-i Temsiliyesi Üyeleri

1. Mustafa Kemal (Atatürk) (Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ve askerlikten ayrılma.)
2. Hüseyin Rauf (Orbay) (Eski Bahriye Nazırı, Deniz Subaylığından Emekli)
3. Raif (Dinç) - Erzurum E. Mebuslarından
4. Eyüpzade İzzet - Trabzon E. mebuslarından
5. Servet (Salihoğlu) - Trabzon E. mebuslarından
6. Sadullah - Bitlis Eski mebusu
7. Fevzi (Baysoy) - Erzincan- Nakşibendi Şeyhi
8. Hacı Musa - Mutki Aşiret Reisi
9. Bekir Sami (Kunduh) - Beyrut Eski valisi
10. Refet (Bele) - Üçüncü Kolordu Komutanlığından ayrılma
11. Kara Vasıf (Karakol) - Antep Delegatesi. Kurmay Albaylıktan ayrılma
12. Mazhar Müfit (Kansu) - Denizli - Hakkari Delegatesi. Eski Mutasarrıflardan
13. Ömer Mümtaz (Tanbi) - Ankara Eski mebuslarından
14. Hüsrev Sami (Kızıldoğan) - Eskişehir Delegatesi. Askerlikten ayrılma
15. Hakkı Behiç (Bayıç) - Denizli Delegatesi. Eski mutasarrıflardan
16. Mustafa (Soylu) - Niğde Delegatesi²⁷

²⁶ Aşkun, **Sivas Kongresi**, 1963, s.161-168; **İrade-i Milliye**, Buruciye Yay., Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle III. Baskı, 2013, Takdim ve Önsöz;

²⁷ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyeti Temsiliye Kararları**, TTK, Ankara, 1989, s. IX-X; İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s.103.

İlk dokuz üye Erzurum Kongresi tarafından Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilmişti. Refet (Bele), Sivas Kongresi devam ederken Sivas'a geldi ve Mustafa Kemal Paşa tarafından Kongre genel kuruluna "Heyet-i Temsiliye'den Refet Bey" şeklinde sunuldu. Son altı üye ise Sivas Kongresi tarafından Batı vilayetlerini temsilen seçildi. 16 üyenin tamamı "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Heyeti Temsiliyesi" olarak kabul edildi. Bu Heyet-i Temsiliye TBMM açılıncaya kadar, hem Millî Mücadeleyi yönetti, hem de 'geçici hükümet' gibi hareket etti. Heyet-i Temsiliye, bu görev ve yetkilerini 11 Eylül 1919-18 Aralık 1919 günleri arasında Sivas'tan (Kongre binasından) yürüttü.²⁸

Sivas Kongresi'nin Sona Ermesi (11 Eylül 1919)

11 Eylül 1919 günü Sivas kongresi genel kurulu son olarak toplandı. Kongre Başkanı Mustafa Kemal Paşa: "Artık genel kurulumuzda karar verilecek bir şey kalmadı; artık dağılmak sırası gelmiştir. Önceki bir görüşmemizde dinleyici sıfatıyla birkaç kişinin bulunması reddedilmiş ve kongrenin sonunda bilgi verilmesi uygun görülmüştü. Bugün belediyede toplantı var. Oraya haber gönderip memleket ileri gelenlerini davet edebiliriz. Arkadaşlardan bazı kişiler seçilerek, bunlar genel oturumda nutuk söyleyerek halkı aydınlatmalıdır. Ayrıca uygun görülecek bir yerde dua edilecektir."

Kongre tarafından ertesi gün Ulu Cami'de halka konuşma yapacak isimler belirlendi.²⁹

11 Eylül 1919 günü akşamüzeri şehrin ileri gelenleri, MHC yöneticileri, Sivas Valisi Reşit Paşa ve 3. Kolordu komutanı Selahattin Bey'in katılımıyla halka açık, bilgilendirici bir toplantı yapıldı.³⁰

Aynı gün "Kongre Reisi Mustafa Kemal" imzalı bir yazı ile Sivas valiliğine başvurularak kurulan cemiyetin (ARMHC), Dernekler Kanununa göre gereğinin yapılması istendi.

Hoca Raif Efendi, Şeyh Fevzi Efendi, Refet Bey, Ahmet Nuri Bey ve Rauf Bey Ulu Cami'de, 12 Eylül 1919 Cuma günü, Ulu Cami'de Sivas halkını heyecanlandıran konuşmalar yaptılar, aydınlatıcı bilgiler verdiler. Sivas ARMHC Başkanı ve Sivas Müftüsü Abdurrauf Efendi ise herkesi etkileyen bir dua yaptı. Camide hazır bulunan Sivaslılar, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Heyet-i Temsiliye'ye seçilenleri kutladılar, başarı dileklerini ilettiler.³¹

²⁸ Mustafa Kemal, **Nutuk**, s.57-58.

²⁹ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, s. 105, 106.

³⁰ Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, s.13.

³¹ GÜNAYDIN, Ahmet Necip, Milli Mücadele'de Sivas-108 Gün(2 Eylül- 18 Aralık 1919), Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2010, s.158,159.

Sivas Kongresi Kararları

Bütün milletçe bilinen dış ve iç tehlikelerin doğurmuş olduğu millî uyanıştan doğan Kongremizin kararları aşağıya çıkarılmıştır:

1. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktasında çok büyük bir İslâm çoğunluğunun bulunduğu Osmanlı ülkesinin parçaları birbirinden ve Osmanlı topluluğunda parçalanamaz ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün Müslüman halk birbirine karşı saygı ve fedâkarlık duygularıyla dolu soy ve sosyal haklarına ve çevre şartlarına tam olarak saygılı öz kardeşlerdir.

2. Osmanlı toplumunun bütünlüğü, millî bağımsızlığımızın sağlanması, Hilafet ve Saltanat yüce makamının dokunulmazlığı için millî güçleri etkili ve millî iradeyi egemen kılmak, kesin ilkedir.

3. Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve özellikle vatanımız içinde kendi başına birer Rumluk ve Ermenilik kurulması isteği doğrultusundaki davranışlara karşı, Aydın, Manisa ve Balıkesir Cephelerindeki millî çarpışmalarda olduğu gibi, elbirliğiyle savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir.

4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız, bütün azınlıkların her türlü hakları bütünüyle saklı olduğundan, bu azınlıklara siyasi egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5. Osmanlı Hükümeti bir dış baskı karşısında ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ya da koruyamamak durumuna düşerse, Hilafet ve Saltanat'ın ülkenin ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü önlem ve kararlar alınmıştır.

6. İtilaf Devletleri'nce Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp İslam çoğunluğunun oturmakta olduğu, kültür ve uygarlık üstünlüğü Müslümanlarda bulunan vatan bütünlüğünün paylaşılması görüşünden büsbütün vazgeçip, bu topraklar üzerindeki tarihi, sosyal, dini haklara ve coğrafi bütünlüğümüze uyulması ve buna aykırı davranışlara son verilmesi ve böylece adalet ve hukuka dayalı bir karar alınmasını bekleriz.

7. Milletimiz insanî, çağdaş gayeleri yüceltir, teknik, sanayi ve ekonomik durum ve ihtiyacımızın bilincinde. Böylece devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, millî ilkelere saygılı olan ve vatanımıza karşı saldırı ve yayılma amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik,

sanayi, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılıyoruz. Bu adaletli ve insanî olmak şartıyla bir barışın da hemen yapılması, insanlığın rahatlığı ve dünyanın esenliği adına, en büyük ve millî arzumuzdur.

8. Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihi dönemde İstanbul Hükümeti'nin de millî iradeye bağlı olması zarurîdir. Çünkü; millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin keyfi kararlarına milletçe baş eğilmediği gibi, böyle kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar geçen olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır. Böylece milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve tasadan kurtulmak yollarına doğrudan doğruya başvurmaya gerek kalmadığından, İstanbul Hükümeti'nin Millî Meclisin hemen ve hiç zaman yitirmeden toplanması ve böylece milletin, memleketin geleceği üzerinde alacağı bütün kararları Millî Meclisin denetimine sunması zorunludur.

9. Vatan ve milletimizin karşı karşıya bulunduğu zulüm ve acılarla ve hepsi amaç ve maksatla millî vicdandan doğan vatansever ve millî cemiyetlerin birleşmesinden oluşan genel topluluk bu kez "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Bu cemiyet her türlü particilik akımlarından ve şahsî ihtiraslardan arınmıştır ve uzaktır. Bütün Müslüman yurttaşlarımız bu cemiyetin üyeleridir.

10. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan Genel Kongresi'nce kutsal amacı izlemek ve genel teşkilâtı yürütmek için bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün millî teşkilâtlanma güçlendirilip birleştirilmiştir.

GENEL KONGRE HEYETİ³²

11 EYLÜL - 18 ARALIK 1919 TARİHLERİ ARASINDA YAŞANAN BAŞLICA GELİŞMELER

Mustafa Kemal Paşa - ABD'li General Harbord Görüşmesi (20 Eylül 1919)

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Milli Mücadele'yi Sivas'tan yönettikleri 108 gün boyunca yaşanan önemli olaylardan biri de 20 Eylül 1919 günü gerçekleşen Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesidir.

³² Mustafa Kemal, **Nutuk**, c.III, Belgeler(1919-1927), Belge: 130, s.101, (Yay. Haz.: İsmet Gönülal); Faik Reşit Unat, **Tarih Vesikaları**, Mf.V, C.1, S.1, Haziran 1941, İğdemir, **Sivas Kongresi**, s.113-115.

Atatürk, Harbord ile yaptığı Sivas görüşmesine değinirken o günü şöyle anlatır: *“Generalin bazı garip soruları ile karşılaştım. Söz gelişi: ‘millet, tasarlanıp yapılabilecek her türlü teşebbüs ve fedakârlığa başvurduktan sonra da başarı sağlanamazsa ne yapacaksın?’ gibi. Yanlış hatırlamıyorsam, verdiğim cevapta demiştim ki: ‘Bir millet varlığını ve istiklâlini kurtarabilmek için düşünülebilen her türlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra başarıya ulaşır. Ya başaramazsa ne demek, o milletin ölmüş olduğu hükmüne varmak demektir. Öyle ise, millet yaşadıkça ve fedakârca teşebbüslerine devam ettikçe başarısızlık da söz konusu olamaz.”*³³

Lord Kinross ise bu görüşmeyi, Türkiye üzerine yazdığı kitabında şu şekliyle aktarır: General Harbord: *“Bazı kişilerin intihar ettiklerini biliyoruz, şimdi de bir milletin intiharına mı şahit olacağız?”*

Mustafa Kemal Paşa: *“Söylediğiniz doğrudur General, içinde bulunduğumuz durumda yapmak istediğimiz şey ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan açıklanabilir. Ancak, her şeye rağmen, yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk Devleti kurmak, insanca yaşayabilmek için yapacağız bunu.”*

General Harbord: *“Başaramazsanız ne olacak?”*

Mustafa Kemal Paşa: *“Bir kuş gibi düşmanın avucu içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde, atalarımızın çocukları olarak, döğüşerek ölmeyi tercih ederiz.”*

General Harbord: *“Herşeyi hesaba katmıştım, ama bunu değil. Sizin durumunuzda olsaydık biz de aynı şeyi yapardık.”*

General Harbord, bu görüşmeden çok etkilendi. ABD yetkili makamlarına sunduğu raporu incelendiğinde görülecektir ki: Türk millî Mücadellesinin başında bulunanlar sıradan asiler değil, kahraman, yüksek rütbeli subaylar, diplomatlar, eski bakanlardır. Batıda propaganda edildiği gibi Hıristiyan halka karşı katliam söz konusu değildir. Millî mücadele önderi bu konuda güvence vermektedir. Altı doğu vilayetinde, iddia edildiği gibi Ermeni çoğunluğu söz konusu değildir. Anadolu’da kurulması düşünülen ABD mandasına kararlı bir şekilde karşı çıkılacağı, büyük maliyetler getireceği vb. ifadeler yer vermektedir. Bu rapor Anadolu toprakları üzerindeki hevesleri büyük ölçüde kırmıştır.³⁴

Bu görüşme Batı kamuoyunun aydınlatılması açısından son derece faydalı olmuştur.

³³ Seçil Akgün, *General Harbord’un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu*, Tercüman Tarih Yay., İst., 1981, s.112

³⁴ Akgün, *General Harbord’un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu*, s.141-154.

Sivas'ta Kolordu Komutanları Toplantısı (16-29 Kasım 1919)

Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da toplanmasının kesinleşmesi ve Millî mücadelenin gidişatının değerlendirilmesi amacıyla tüm kolordu komutanları Sivas'a davet edildi. Başta 15. Kolordu komutanı Kazım Karabekir Paşa ve 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) olmak üzere Sivas'a gelen komutanlar ile Heyet-i Temsiliye arasında 16-29 Kasım günlerinde toplantılar yapıldı.

Toplantıda üç ana konu görüşüldü:

1. Mebuslar Meclisi'nin toplanma yeri.
2. Meclisin toplanmasından sonra Heyet-i Temsiliye'nin ve millî teşkilâtın alacağı şekil ve çalışma yöntemi.
3. Paris Barış Konferansı'nın bizim için olumlu veya olumsuz bir karar vermesi halinde tutulacak yol.³⁵

Toplantıların sonucunda özetle Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin işgal altındaki İstanbul'da toplanmasına karşı çıkılmaması, millî teşkilatlanmanın ve silahlanmanın sürdürülmesi kararlaştırıldı.

Bu görüşmelere, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy Paşaların anılarından geniş yer ayrıldığı gibi; o günkü Sivas hakkındaki izlenimlerini de okumak mümkündür.³⁶

Mustafa Kemal - Fransız Subayı Picot Görüşmesi (8 Aralık 1919)

Fransız Subayı Picot ve heyetinin Suriye'den Sivas'a kadar gelerek, 8 Aralık 1919 günü Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme yapması, Kuvayı Milliye'nin ve Sivas'taki temsilcilerinin etki gücü açısından canlı bir örnek teşkil etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta hazırlayarak, kurye ile göndererek Şam, Halep sokaklarında dağıttığı bildiriler ses getirdi. Fransız işgali altındaki Suriye şehirlerinde dağıtılan bildirilerde özetle "silahlarınızı birbirinize değil, işgalci güçlere çevirmelisiniz Anadolu'yu kurtardıktan sonra sizleri de kurtaracağız" deniliyordu.

Bu girişim Fransızları rahatsız etti. Picot, Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile Kongre binasında görüştü. "Suriye ve diğer İslam dünyasından elinizi çekin. Fransa en kısa zamanda Kilikya ve Anadolu'daki diğer işgal ettiği yerleri boşaltacak." mesajını verdi. Ancak Fransız- Türk ilişkileri uzun süre Picot'un dediği gibi gelişmedi.³⁷

³⁵ Nutuk, s.187.

³⁶ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Emre Yay., s.392,393.; Ali Fuat Cebesoy, **Kuvayı Milliye'nin İcyüzü**, Temel Yay., İst., 2002, s.284

³⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, İst., 1953, Temel Yay., s.268.

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya Uğurlanması (18 Aralık 1919)

Heyet-i Temsiliye Ankara'ya gidecekti ama Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları yine parasız, otomobilleri benzinsiz ve lastiksizdi.

Altı teneke benzin ve iki çift iç-dış lastikler ise Amerikan Okulu Müdiresi'nden sağlandı. Okul müdiresi bütün ısrarlara rağmen para kabul etmedi. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Bey'e rica ederek, alınan malzemelerin listesini ve ısrarlara rağmen para alınmadığını gösterir bir belge düzenlenerek, imza ettirilmesini istedi.

Yoğun hazırlıklar yapıldı. Doktor Refik Bey, ecza sandıklarını toparlarken; Cevat Abbas Bey'de otomobillerle ilgilendi.

Hareket günü gelir çattı. Sabah sekizde Yüzbaşı Bedri Bey'le bankaya giden Mazhar Müfit Bey, 'Bitlis Valî sabıki' imzasıyla bir senet düzenletirdi. Bedri Bey de 'tüccardan' diye kefil oldu. Böylece gidecekleri günün sabahı bin lirayı aldılar. Lise binası önüne geldiklerinde Paşa'ya parayı aldıkları bildirildiğinde, "birlikte ödeyeceğiz tamam mı?" Diye cevap verdi. Saat dokuza beş on dakika kalmıştı ve hareket etmek üzereydiler. Otomobillere bindiler. En önde Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey, Eski Bitlis Valisi Mazhar Müfit (Kansu) Bey, Yüzbaşı Bedri ve Hakkı Behiç Beylerin bulunduğu otomobil, sonra Paşa'nın ve arkasından Heyet-i Temsiliye'den bazı kişilerin otomobilleri, tam dokuzda, karargâh olan Mektebi Sultanî'nin önünden hareket ettiler. Yanlarına -her yolculuklarında olduğu gibi- yolluk olarak yirmi haşlanmış yumurta, bir okka peynir (1.243 kg.) ve on ekmek almışlardır. Tarih 18 Aralık 1919 Perşembe sabahı saat dokuz.

Kongre binasının önünde binlerce Sivaslı toplanmıştı. Birçok kişi de at ya da araba ile Millî Mücadele önderlerini birkaç saat takip edip uğurladı. Karlar içinde, Sivaslıların candan sevgi gösterileri arasında üç otomobille yola koyuldular. Paşa, Sivas halkını sürekli selamlamaktaydı.

Hava çok soğuk, yerler karla kaplıdır ve bir taraftan da kar yağmaktadır. Otomobiller açık olduğundan tabii ki kar içine dolmaktadır. Köprübaşında diğer kişilerle de vedalaştılar. Saatte ancak yirmi, yirmi beş kilometre hızla yola devam edebilmekteydiler.³⁸

Mustafa Kemal Paşa, Sivas il sınırını geçerken 18 Aralık 1919 tarihli telgrafıyla Vali Reşit Paşa'ya veda eder:

³⁸ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. II, s. 483- 488

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine;

Vilâyetiniz hududunu geçerken Sivas'ta hakkımızda göstermiş olduğunuz misafirperverliğe ve kıymetli yardımlara bir kere daha hep birlikte minnetlerimizi ve saygılarımızı sunarız.³⁹

Heyet-i Temsiliye namına

Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşa, ikinci telgrafı Sivas Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne çekmiştir⁴⁰:

Sivas Merkez Kuruluna

Şarkışla'dan;

“Sivas bölgesini geçerken muhterem heyetinize selam ve saygılarımızı sunar, vatanın ve milletin kurtuluşu uğrunda kutsal savaşınızda başarılar temenni ederiz.”

Heyet-i Temsiliye namına

Mustafa Kemal

2 Eylül 1919 günü Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık 1919 günü Ankara'ya gitmek üzere böyle uğurlandı.

Sivashılar, 108 gün süre ile millî mücadeleye merkezlik yapmış olmanın mutluluğunu yaşıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, vefatından yaklaşık bir yıl kadar önce, 13 Kasım 1937 günü Sivas'ı yedinci ve son defa ziyaret etti. Bu ziyaretlerinde Sivas Lisesine gelerek derslere girdi. Bu vesile ile Kongre salonunu bir daha gördü. Her gelişinde hatıraları tazeleniyordu. Yanında bulunanlara:

“Burada Bir Milletın Kurtuluşunu Hazırlayan Kararlar Verildi.”⁴¹ diyerek, Sivas Kongresi'nin önemini bir defa daha vurgulamış oldu.

SONUÇ

Sivas Kongresi Milli Mücadele'nin hazırlık döneminde Mustafa Kemal'in Amasya Genelgesi ile düzenlediği millî bir kongredir. Vatanın ve milletin bütünlüğü, topyekûn direniş, dağınık milli derneklerin birleştirilmesi, mandanın reddedilerek millî bağımsızlığın benimsendiği bir

³⁹ Cevdet R.Yularkıran, **Reşit Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul,1939, s. 161.; TİTE Arşivi: 10/2700.

⁴⁰ Faik Reşit Unat, **Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi,Tarih Vesikaları**, MF.V., İlkkanun(Aralık) 1942, C. II, S.10, s.245.; İrade-i Milliye, SB, 29 Kanunuevvel (Aralık)13351919, Nu: 18,s.1.

⁴¹ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.:159, s. 326.

kongre olmuştur. Kongre ile Türk milleti kendi kaderine el koymuş, vatanın bölünmez bütünlüğü ve tam bağımsızlık hedefiyle Kurtuluş Savaşı'nın esaslarını ortaya koymuştur.

Anadolu insanının ümitsizliğe düştüğü, vatanın işgal altında ve zulüm gördüğü bir dönemde Sivas Kongresi kurtuluşun adeta habercisi olmuştur.

Sivas Kongresi kararlarıyla Milli mücadelenin yol haritasını çizmiştir. Kongreyi önemli kılan Ali Galip Olayı'nın Mustafa Kemal tarafından iyi yönetilmesidir. Elaziz Valisi Ali Galip, İngiliz Binbaşısı Nowil ve Kürt aşiret reisleri ile iş birliği yaparak, İstanbul Hükümeti'nin talimatlarını yerine getirmek amacıyla Sivas Kongresi'ni silahlı aşiret güçleriyle basarak Mustafa Kemal'i tutuklayarak İstanbul'a gönderecekti. Kürdistan'a istiklal karşılığı silahlı güçlerin temin edilmesi ve milletin kurtuluşuna çalışan kongreye engel olma girişiminin İstanbul Hükümeti'nin isteği ile olması belgeleriyle Padişah M. Vahdettin'e ulaştırıldı. Damat Ferit hükümeti bu durum karşısında istifa etti. Yeni Hükümeti kuran Ali Rıza Paşa ile Sivas'taki Mustafa Kemal arasında görüşmeler başladı. Milli mücadeleye katılımdaki endişeler bu olaylar sonrası ortadan kalkmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye Sivas Kongresinden sonra üç ay kadar daha Sivas'ta kalarak Milli mücadeleyi bu şehirden yönettiler.

100. yıldönümünde Sivas Kongresi yeniden gündeme gelerek detaylarıyla anlatılarak, önemi bir defa daha ortaya konulacaktır. Samsun, Amasya, Erzurum, Sivas ve Ankara Milli Mücadele'nin kilometre taşları olarak özel bir öneme sahiptirler.

Milli Mücadele'nin ne kadar zor şartlar altında, imkansızlıklar içinde yürütüldüğü yeni nesiller tarafından da anlaşılacak ve millî şuur sahibi olacaklardır.

KAYNAKLAR

Araştırma Eserleri

Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, Yeni İlavelerle 2. Baskı, İnkılap ve Aka Yay.1963.

Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, Kamil Matbaası, Sivas,1945.

Baykal, Bekir Sıtkı, Heyeti Temsiliye Kararları, TTK, Ankara, 1989.

Cebesoy, Ali Fuat, Kuvayı Milliye'nin İcyüzü, Temel Yay.,İst., 2002.

Cebesoy, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yay. İst., 1953,

Goloğlu, Mahmut, Sivas Kongresi, s.23.

Gökbilgin, Tayyip, Milli Mücadele Başlarken, T.İ.B. Kültür Yay., 2. Bölüm, İstanbul, 2011.

Günaydın, Ahmet Necip, Erzurum Kongresi'ne Katılan Sivas Vilayeti Delegeleri, CÜ. AİAUM. Yay. No:4, Sivas, 2002.

Günaydın, Ahmet Necip, Milli Mücadele'de Sivas-108 Gün(2 Eylül- 18 Aralık 1919), Sivas 1000 Temel Eser, Sivas 2010.

Günaydın, Ahmet Necip, Milli Mücadele Yıllarında İşgaller ve Kazanılan Zaferlerin Sivas'taki Yansımaları, CÜ AİAUM yay. No:9, Sivas, 2014.

İğdemir, Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK, 2. Baskı, Ankara, 1986.

İnan, Afet, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kadını, TBMM yay.,1984.

İrade-i Milliye, Buruciye Yay., Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle III. Baskı, 2013.

Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber , TTK yay.,1997.

Karabekir, Kazım, İstiklal Harbimiz, Emre Yay., 1993,C.1.

Kılıç Ali, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, Sel Yay., İst., 1955.

Kutay, Cemal, Hürriyet ve İstiklal Mücadeleleri Tarihi, Alioğlu Yay., 2. Baskı,C.18.

Müderrişoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, ATAM., Ank.,1990,

Orbay, Rauf, Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz Dergisi, 1962.

Önder, Mehmet, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. :159.

Saray, Mehmet, Türkiye ve Yakın Komşuları, ATAM., Ank., 2006.

Tansel, Selahattin, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, MEB, C.I, İst., 1991.

Gazi M. Kemal, Nutuk, Alfa Yay. İst., 2005.

Unat, Faik Reşit, Tarih Vesikaları, Mf.V, C.1, S.1, Haziran 1941.

Unat, Faik Reşit, Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi, Tarih Vesikaları, MF.V., İlkkanun(Aralık) 1942, C. II, S.10,

Yularkıran, Cevdet R. (Neşr.), Reşit Paşa'nın Hatıraları, İstanbul,1939, s. 161.

Makaleler

Günay, Muhlis, *Sivas Kongresi'nin Son Tanığı Atatürk'ü Anlatıyor: Mustafa Kemal'in Yüreğinde Korkunun Yeri Yoktu, (Talat Talay)*, Yıllarboyu Tarih Dergisi, c. 10, S: 6, Haziran 1983, s.4 - 8.

Selvi, Haluk Selvi, *İzmir'in işgali ile ilgili Sivas'tan Çekilen Protesto Telgrafları*, Sivas Kongresi III. Uluslararası Sempozyumu-2-3 Eylül 2004, Sivas, ATAM.

Üçer, Müjgan, *Mustafa Kemal Paşa'nın Odası*, Hayat Ağacı, Yaz 2005, s.28-31

THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN TERMS OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF MUSTAFA KEMAL PASHA (1919–1923)

Vladan Virijevic*

ABSTRACT:

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SHS) was established by uniting South Slovenes on the 1st of December, 1918. In complex circumstances of the newly-formed international relations after the First World War, the attention of its diplomacy was directed towards improving external political position of the new state. Thus it followed the affairs in the after war Europe with close attention, particularly in its surrounding, i.e. the Balkan Peninsula. In that context, the circumstances in the Ottoman Empire, i.e. the turmoil that took place concerning internal political plan under the impact of the National Liberation Movement, on the head of which Mustafa Kemal Pasha was, were the issue of intensive observations by the delegation of the Kingdom of SHS in Istanbul. Furthermore, these affairs were also the subject matter of the wider public of the Kingdom of SHS, about which its daily and periodical press wrote extensively. Heroic resistance of the Turkish nation to the fragmentation and conquest of their homeland, particularly conflicts with Greek army, as well as diplomatic calculations of the leading western European forces from the Entente, in that respect, were followed with close attention. The potential impact of the success of Mustafa Kemal Pasha's movement on the leading political structure of the Muslim population in the Kingdom of SHS was particularly analyzed according to which the government's actions in Belgrade were determined.

Heuristic basis of this paper are unpublished archival sources which are preserved in the funds of the Archives of Yugoslavia in Belgrade and several daily and periodical newspapers that were published within chronological frameworks in the capital of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes which is emphasized in the title.

Keywords: *the Ottoman Empire, Mustafa Kemal Pasha, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, diplomatic actions, National Liberation Movement in Turkey, international relations*

* Prof. Dr., University of Pristina, Faculty of Philosophy, Kosovska Mitrovica (Sirbistan)

Ending four long apocalyptic years of the First World War, in autumn 1918, resulted in great transformations of the political map of the European territory. Three great multinational empires – Russian, Habsburg and German, disappeared, while the Ottoman Empire, as a member of the defeated block of Central Powers, remained shaky, faced with great challenges, limitations of sovereignty and territorial reductions, first of all. Particularly expressed precomposition of geopolitical space was manifested in the Balkan Peninsula. In their central part, the first common state of the South Slavs – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SHS), whose territory was from the geographic, geopolitical, historical, geostrategic, economic, communication and cultural point of view very complex, was established. Comprising almost half of the territory of the Balkan Peninsula (248.666 km²), it was the natural connection of the northern, middle and southern Europe with Asia Minor and the Middle East, as well as one of the key pillars of the “Versailles Peace System” in the area of the Southeastern Europe, established after the First World War.¹ The fact that the majority of its adjacent countries expressed “revisionist” tendencies, i.e. it was the permanent external political threat, imposed necessary activities concerning the establishment of the regional safety alliances on the diplomacy of the new kingdom, as a response to the possible attempts of violating the postwar “status quo”. Therefore, it followed political developments in the Ottoman Empire after its defeat in the “Great War”, fearing the Bulgarian-Turkish rapprochement. Moreover, the fact that from the religious point of view 10% of the citizens of the new kingdom were Muslims who considered the Ottoman Empire its protector, as well as that considerable number of its citizens lived in Istanbul, Izmir and the other regions of Asia Minor, impacted on additional intensification of the official Belgrade’s interest concerning emerging circumstances in the region of Anatolia.

Considering the fact that diplomatic relations of the Kingdom of Serbia as a predecessor of the Kingdom of SHS, from the legal point of view, were broken in the middle of October 1914,² on the occasion of establishing the allied High Command in Istanbul (High Commissioner), the go-

¹ Љубодраг Димић, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика (Поглед с краја века)*, „Стубови културе“, Београд, 1998, 100.

² Gürsoy Şahin, I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ile ilişkilerinde mısilleme (mukabele-ı bilimsil) uygulamaları, *Balkan Tarihi*, I, „Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Demeği Yayınları“, 523.; Смртна пресуда Турској, *Политика*, 25. X 1914., 1.; Прекид односа, *Пијемонт*, 25. X 1914., 3.

vernment of the Kingdom of SHS delegated two military men to Istanbul and Izmir during the first week of December 1918.³ Beside intelligence and other activities regarding military issues, they also took care of the repatriation of enslaved Serbian soldiers and civil internees from Asia Minor,⁴ then collected information about the movement of Mustafa Kemal Pasha and his connections with revisionist and revanchist circles in Bulgaria. The colonel Dragomir Nikolajević was a military delegate in Istanbul, whom Radomir Šaponjić, as a civil delegate of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, joined on the 10th of October in 1919.⁵ On the basis of their reports and letters, the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes established its policy and activities considering the Ottoman Empire, i.e. the circumstances in the region of Anatolia during the first years after the First World War.

The public of the Kingdom of SHS found the initial information about Mustafa Kemal Pasha's movement by means of daily press, i.e. the news and texts taken from the leading European newspapers of that time, the French and British ones, first of all. The first document in the archives of the Embassy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Istanbul, which refers to this national liberation movement of Turks, originates from March 1920, and is preserved in the Archives of Yugoslavia in Belgrade. At that time, on the basis of information from English diplomats, Šaponjić reported his authorities in Belgrade that there were approximately 80.000 members of regular army troops and approximately 120.000 well-armed volunteers, classified into crews commanded by loyal officers,

³ Десанка Тодоровић, Питање успостављања дипломатских односа између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Републике Турске (1923-1925), *Balkanica*, IV, Београд, 1973, 266.

⁴ Владан Виријевић, Српска војничка гробља у Османлијској империји и њихова судбина након Балканских ратова (1912-1913) и Првог светског рата (1914-1918), *Уметност и њена улога у историји: између трајности и пролазних – изама – међународни тематски зборник посвећен сећању на проф. др Миодрага Јовановића (1932-2013)*, „Филозофски факултет Косовска Митровица“, Косовска Митровица, 2014, 355-370.; Владан Виријевић, Српски војни заробеници во Османлијската империја во текот на Првата светска војна и нивната судбина, У: *Балканот: Луге, војни и мир – Материјали од међународната научна конференција по повод 65 години од основањето на Институтот за национална историја*, Институтот за национална историја, Скопје, 2015, 229-233.; Ahmet Altıntaş, Prisoners in Ottoman-Serbian relations based on archives (1912-1923), *Велики рат 1914-1918: узроци, последице, тумачења – Међународни тематски зборник посвећен академику Драгољубу Р. Живојиновићу (1934-2016)*, „Филозофски факултет“, Ниш, 2016, 67-76.

⁵ Тонка Жупанчић, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара 1919-1945. (1890.1945), *Архив*, 2, Београд, 2004, 11.

under Mustafa Kemal Pasha's command.⁶ Šaponjić's fact from the beginning of April 1920 witnesses how quickly Kemal Pasha's movement strengthened, according to which it increased day after day, due to which the Allies were forced to withdraw from many places where until then they kept their army crews.⁷ Although the Sublime Porte announced him the traitor and initiated military operations aiming at repressing his movement,⁸ the popularity of Mustafa Kemal Pasha, according to Šaponjić's estimation, increased not only among the greatest part of the Muslim population, but within political circles close to the government too, as well as among certain ministers. At the beginning of May 1920, the Minister of law Ali Ruzdhi Effendi from Počitelj in Bosnia and Hercegovina visited Šaponjić, and on that occasion, among other things, he told him that Mustafa Kemal Pasha's movement was well-organized and that "he is the only one who is able to defend the interests of Turks, because the government in Constantinople seemed like it was imprisoned."⁹ In the detailed conversation with the minister, he found out that Mustafa Kemal Pasha was helped by the French and Italians, having concluded that the government of Damad Ferid Pasha did it in secret as well, although it took some actions against him in public, having sentenced him to death.¹⁰

Carefully following further decisions of the Kemalists, Šaponjić found out about their joint operations with Bulgarian crews in the Eastern Thrace, which caused particular anxiety in the official circles in Belgrade. His report on the presence of officers and military instructors from the Soviet Union and Germany was also of high concern,¹¹ and especially the one on establishing the agreement on the joint cooperation of Bolsheviks and Kemalists which was, on behalf of Mustafa Kemal Pasha, signed by the governor of Trabzon in Moscow.¹² Their results were soon visible in

⁶ The Archives of Yugoslavia (AY)-370-1-13, Coded telegram by the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 14. III 1920.

⁷ AY -370-1-22, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 2. IV 1920.

⁸ AY -370-1-25, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 12. IV 1920.

⁹ AY -370-1-34, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 10. V 1920.

¹⁰ Ibid.

¹¹ AY -370-1-51, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 2. VII 1920.

¹² AY -370-1-54, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 19. VIII 1920.

their coordinated military activities against Armenians in autumn 1920.¹³ According to Šaponjić, Bolsheviks helped Mustafa Kemal Pasha's movement concerning money, weapons and ammunition, particularly the artillery one, and sent him experts who repaired roads and railways.¹⁴

Strengthening of Turkish national liberation powers and their offensive actions after the defeat of Greeks in the battle of Inonu on the 7th of January in 1921, on the river Sakarya nine months later, and disasters in the battles near Afyon Karahisar at the end of August 1922, disconcerted British government, which endeavouring to make its positions easier, tried to get the Kingdom of SHS into the conflict with Mustafa Kemal Pasha as well. After the entrance of Kemalists in Izmir on the 9th of September in 1922 and their later unstoppable occurrence in regard to Istanbul and straits, at the insistence of the British Ministry of Foreign Affairs in Paris, an urgent meeting of the representatives of the countries of the Entente was called. Thus the king Aleksandar Karađorđević, the prime minister Nikola Pašić and the minister of foreign affairs Momčilo Ninčić came to the French capital from Belgrade.¹⁵ On that occasion, Lord George Curzon insisted that the Kingdom of SHS send one military contingent for the defense of the neutral zone around Istanbul,¹⁶ while the king Aleksandar responded with the possibility of sending 150–200 soldiers, but also that the final decision would be made by the government.¹⁷ Namely, the leading political circles in Belgrade thought that the Balkan wars "finally removed the ghost of the Turkish danger."¹⁸ Pašić showed significant dislike for the idea about directing, even symbolic contingent of army, but, at the same time, he thought that one has to be very tactful and careful with the relations of the Kemalist movement, particularly due to more and more obvious increase of sympathy and support for his successes among the

¹³ AY -370-1-65, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 1. XI 1920.

¹⁴ AY -370-1-74, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 18. XII 1920.

¹⁵ Данашњи пакт пријатељства са Турском припремљен је још пре 11 година, *Политика*, 27. XI 1933, 1.

¹⁶ In those days, the British press insisted that the possible reestablishment of the Bulgarian-Turkish border was very dangerous for the interests of the Kingdom of SHS. - Наши на Галипољу, *Политика*, 27. IX 1922, 1.

¹⁷ Др Вук Винавер, О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920-1925, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 44, Нови Сад, 1966, 44.

¹⁸ Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, knj. I, „Arhiv Jugoslavije“ - „Globus“, Beograd-Zagreb, 1986, 93.

Muslim citizens in the Kingdom of SHS, as well as for the possibility of the repeated establishing of the Bulgarian-Turkish border.

During his staying in Paris, Momčilo Ninčić talked to the local representative of the Kemalist movement Ahmed Ferid Bey, advising him to convey the authorities in Ankara the request for withdrawing from the attempt of violent occupation of Thrace and for not becoming part of any political combination with Bulgaria.¹⁹

Otherwise, that was not the first time that the government of the Kingdom of SHS came in contact with representatives of Mustafa Kemal Pasha's movement, which, day after day, was more and more imposed as an important factor in the external policy of the Balkan countries. Namely, even at the beginning of May in 1921, previously mentioned Radomir Šaponjić had a detailed conversation with a highly ranked Kemalist official who suggested establishing closer relations of the official Belgrade and the government in Ankara, at the same time suggesting him that it would be mutually beneficial if the Kingdom of SHS used Greek occupation with the situation in Asia Minor and, thus, occupied Thessaloniki, i.e. it provided itself the way to the Aegean sea and therefore made the Kemalists' effort easier for dispelling Greek troops from Anatolia and Thrace.²⁰ In November of the same year, due to its own political affirmation and the increase of impact in the Balkans, they required establishing diplomatic relations with the official Belgrade again. With the aim to get enough time, Pašić responded that it was previously necessary to get the consent of the sultan's government in order to start the official conversation. When it was approved, he insisted on the postponement, thinking that keeping the Kemalists was pretty indefinite, although Sakir Bey, a representative of the Ankara's government in Istanbul, convinced Šaponjić that the Kingdom of SHS had no reasons to suspect the honesty and good will of Ankara. Indeed, he denied contacts of Kemalists with Macedonian committee in Sofia and some Muslim circles in the Kingdom of SHS, but emphasized that they were only focused on weakening the position of Greece.²¹

¹⁹ Др В. Винавер, О спољнополитичкој оријентацији Југославије..., 44.

²⁰ AY-370-1-112, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 6. V 1921.

²¹ Pašić asked Šaponjić to gather as much knowledge as possible about the politics of the Mustafa Kemal Pasha government, especially its ties to Turks and other Muslims in the Kingdom SHS, Macedonian Committee in Sofia and the Bulgarian officials. - Desanka Todorović,

The possibility of approaching the attitudes of the official Belgrade and Ankara in the following months was additionally worsened by the fact that Kemalists even mobilized the citizens of the Kingdom of SHS who inhabited the territory of Turkey and disabled repatriation of war prisoners, as well as the terror and crimes they committed among its citizens in Smyrna during its occupation at the beginning of September in 1922.²²

After signing the truce in Mudanya on the 11th of September in 1922, the contacts of the official Belgrade and Kemalists were intensified. Already on the 17th of September, Trajan Živković, the newly appointed delegate of the Kingdom of SHS in Istanbul, talked to the local representatives of the Kemalists, Hamid Bey and Sakir Bey, who convinced him that their movement has nothing to do with Bulgarians.²³ Two months later, one of the closest cooperatives of Mustafa Kemal Pasha, Rafet Pasha, asked him to require the approval from the Kingdom of SHS that Ankara's government can send its official representative to Belgrade, as a delegate, whose task would be to "come in contact and keep contacts with the royal government."²⁴

The new occasion for making contact with high-ranking diplomat of officials of the Kingdom of SHS with representatives of the government from Ankara was during Lausanne Peace Conference at the end of November in 1922.²⁵ With the aim to maintain the current state of balance among the countries of the Balkan Peninsula, at the same time taking care of its own but also of the interests of the leading European powers, as well as the attitudes of the Kemalist government, with which it wanted to advance the relations, the delegation of the Kingdom of SHS expressed tact

Jugoslavija i balkanske države 1918-1923, "Narodna knjiga"-/Institut za savremenu istoriju", Beograd, 1979, 154-155.

²² The Consulate of the Kingdom SHS in Izmir was closed, and the consul Stojanović and the consulate staff of the Turks allowed to go to Athens only after the intervention of the French consul. - Наши спољни односи, *Време*, 22. VI 1922, 2.; На коју ће страну Кемал?, *Политика*, 19. IX 1922, 1-2.; Наши из Смирне, *Политика*, 22. IX 1922, 4.; Како је изгорела Смирна, *Политика*, 26. IX 1922, 1-2.

²³ AY-370-1-196, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 18. IX 1922.

²⁴ AY-370-1-338, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 17. XI 1922.

²⁵ Vladan Viriyević, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes during the Conference of Lausanne 1922-1923, 90. *Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013)*, I, „Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları“, Ankara, 2015, 25.

and moderation. It paid most attention to solving the issue of the "Ottoman debt", the "Thrace issue" and the protection of Christian minorities in Turkey.²⁶ Namely, while supporting French external political attitudes, the Kingdom of SHS eased relations with the Kemalist movement, suggesting Ismet Pasha to thus announce the formal ending of the state of war between the Kingdom of SHS and Turkey, and that all issues regarding the relations between two countries should be solved later in direct negotiations. The official visit of Belgrade by the Kemalist representative Cevad Bey at the beginning of June in 1923, when he talked to his hosts – the prime minister and the minister of foreign affairs, and was received in the audience of the king Aleksandar, was an important step in establishing bilateral relations.²⁷

Nevertheless, the fact that the delegation of the Kingdom of SHS at the conference in Lausanne, disagreeing with the amount of the "Ottoman debt", did not sign the peace treaty,²⁸ together with some more unsolved issues concerning the relations between Belgrade and Ankara postponed normalization of the interstate relations until the 28th of October in 1925, when the Treaty of Peace and Friendship was signed in Ankara.²⁹

Conclusion

In the context of international political relations during the first years after the end of the "Great war", the Greek-Turkish war 1919-1922. and the emergence of the national liberation movement of the Turks, led by Mustafa Kemal Pasha, wore large garments in the Balkan Peninsula, and thus in the public and diplomatic circles of the Kingdom SHS. Her government sought to act with extreme caution, guided by its own interests about developments in Turkey. Although she did not look with much sympathy for the strengthening of the Mustafa Kemal Pasha movement, she still tried not to create a hostile mood for the Turks. For reasons for

²⁶ Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – ванредан сазив за 1923. год. (од I претходног – XXV редовног састанка), књ. I, Београд, 1923, 423.

²⁷ Пред одбновом дипломатских односа са Турском, *Време*, 14. III 1924, 1.; Пред обновом односа с Турском, *Време*, 2. VI 1923, 1.

²⁸ Зашто га нисмо потписали, *Гласник*, 25. VII 1923, 1.; Мир је свечано потписан, *Гласник*, 26. VII 1923, 1.; Мир у Лозани потписан, *Политика*, 24. VII 1923.

²⁹ AY-370-6-524, The report of the delegate of the Kingdom of SHS in Constantinople to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of SHS, 28. X 1925.; Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, том II (1919-1945), „Službeni list SRJ”, Београд, 1998, 218-219.; Dilek Barlas, *Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası - Makaleler*, „Atatürk Araştırma Merkezi”, Ankara, 2000, 276.

this were multiple, both domestic and foreign. In addition to watching with concern the rapprochement of Kemalists with the Bolsheviks in the Soviet Union, she was particularly afraid of the Turkish-Bulgarian alliance, which could jeopardize her positions in Macedonia.

SOURCES AND LITERATURE

Unpublished sources:

Archives

Arhiv Jugoslavije (AY) – Belgrade:

Fond:

Poslanstvo Kraljevine Jugoslavije u Turskoj – Carigrad, Ankara (370)

Published sources:

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца – ванредан сазив за 1923. год. (од I претходног – XXV редовног састанка), књ. I, Београд, 1923.

Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996, tom II (1919-1945), „Službeni list SRJ“*, Beograd, 1998.

Press

Политика (Belgrade);

Гласник (Belgrade);

Време (Belgrade);

Literature:

Altıntaş, Ahmet, *Prisoners in Ottoman-Serbian relations based on archives (1912-1923), Велики рат 1914-1918: узроци, последице, тумачења – Међународни тематски зборник посвећен академику Драгољубу Р. Живојиновићу (1934-2016), „Филозофски факултет“, Ниш, 2016, 67-76.*

Avramovski, Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938, knj. I, „Arhiv Jugoslavije“-„Globus“, Beograd-Zagreb, 1986.*

Димић, Љубодраг, *Срби и Југославија: простор, друштво, политика (Поглед с краја века), „Стубови културе“, Београд, 1998.*

Тодоровић, Десанка, *Питање успостављања дипломатских односа између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Републике Турске (1923-1925), Valcanica, IV, Београд, 1973, 265-289.*

- Todorović, Desanka, *Jugoslavija i balkanske države 1918-1923*, "Narodna knjiga"-
"Institut za savremenu istoriju", Beograd, 1979.
- Şahin, Gürsoy, I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ile ilişkilerinde misilleme (mukabele-ı bilimsil) uygulamaları, *Balkan Tarihi*, I, „Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları“, 517-537.
- Винавер, Вук, О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920-1925, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 44, Нови Сад, 1966, 23-59.
- Виријевић, Владан, Српска војничка гробља у Османлијској империји и њихова судбина након Балканских ратова (1912-1913) и Првог светског рата (1914-1918), *Уметност и њена улога у историји: између трајности и пролазних – изама – међународни тематски зборник посвећен сећању на проф. др Миодрага Јовановића (1932-2013)*, „Филозофски факултет Косовска Митровица“, Косовска Митровица, 2014, 355-370.
- Виријевић, Владан, Српски воени заробеници во Османлијската империја во текот на Првата светска војна и нивната судбина, У: *Балканот: Луѓе, војни и мир – Материјали од меѓународната научна конференција по повод 65 години од основањето на Институтот за национална историја*, Институтот за национална историја, Скопје, 2015, 229-233.
- Virijević, Vladan, The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes during the Conference of Lausanne 1922-1923, 90. *Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (13-15 Kasım 2013)*, I, „Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları“, Ankara, 2015, 25-39.
- Жупанчић, Тонка, Посланство Краљевине Југославије у Турској – Цариград, Анкара 1919-1945. (1890.1945), *Архив*, 2, Београд, 2004, 9-26.

SİVAS KONGRESİ'NDE HÂKİMİYET-İ MİLLİYE FİKRİNİN KABULÜ MESELESİ

The Issue of Acceptance of the National Sovereignty Idea in the Sivas Congress

Mustafa Turan*

ÖZET

Güçlü bir dönemin ardından Batılı devletler karşısında gerileyen Osmanlı Devleti'nde Osmanlı toplumunun dağılmasını önlemek amacıyla yeni bir devlet düzeni ve toplumu oluşturulmak istenmişti. Vatandaşlık bağıyla devlete bağlı homojen bir millet inşasına çalışılmış, iktidarın Osmanlı tebaası ile paylaşılma suretiyle milli bir iradenin ve milli hâkimiyetin tecelli edeceği düşünülmüştür. Ancak Meşrutiyet ile birlikte girilen teşebbüslerden beklenen netice alınamadığı gibi hâkim millet olan Türkler sahipsiz kalmıştır.

I. Dünya Harbi'nden sonra galip devletler, yenilen Osmanlı Devleti'nin geleceğini tanzime girişmişlerdir. Bu durum karşısında millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmaktan başka bir çare kalmadığı fikir ve inancındaki Mustafa Kemal Paşa Samsun'da Anadolu'ya geçtikten sonra Amasya'da yayınladığı tamimde vatanın bütünlüğü ve milletin istiklalinin tehlikede olduğunu vurguladıktan sonra Sivas milli bir kongrenin acele toplanacağını duyurmuştu. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde gerek müzakerelere gerekse alınan kararlara baktığımızda her şeyden önce milli hâkimiyet fikir ve anlayışının kabulü için çabaladığı görülecektir. Bu tarihten sonra ilan edilen Misak-ı Milli'de, TBMM'nin açılması ve ilan edilen Anayasa'da milli hâkimiyetin tesisi anlayış/kararı açıklıkla görülecektir. Milli Mücadele sonunda bağımsız bir Türk devleti kurulacak ve hâkimiyet kayıtsız şartsız millete tevdi edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sivas Kongresi, İktidar, Milli Hâkimiyet, Mustafa Kemal Paşa, Milli Bağımsızlık

ABSTRACT

After a strong period, a new state order and society was wanted to be created in order to prevent the disintegration of the society in the Ottoman State, which

* Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

declined in the face of Western States. It has been tried to build a homogeneous nation connected to the state with the bond of citizenship and it was thought that a national will and national sovereignty would be manifested by sharing the power with the Ottoman subjects. However, it was not possible to obtain the expected result from the attempts made together with the Constitutional Monarchy, and the Turks, the dominant nation, remained unattended.

After the First World War, the victorious states started to organize the future of the defeated the Ottoman State. In the face of this situation, Mustafa Kemal Pasha was of the opinion and belief that there was no other choice but to establish a fully independent Turkish State based on national sovereignty. After Mustafa Kemal Pasha passed to Anatolia, Amasya issued a circular stressing that the integrity of the country and the nation's independence was in danger, he announced that a National Congress would be convened in Sivas in haste. In the Erzeroum and Sivas Congresses, it is seen that the negotiations and decisions are first and foremost striving for the acceptance of the idea and understanding of national sovereignty. In National Pact (Misak-i Milli), which was announced after this date, the decision of the opening of the Parliament and the establishment of national sovereignty was clearly observed in the declared Constitution. At the end of the National Struggle, an independent the Turkish State was established and sovereignty was unconditionally given to the nation.

Key Words: Sivas Congress, Power, National Sovereignty, National Will, Mustafa Kemal Pasha.

Atatürk "Cumhuriyetin temellerini burada (Sivas'ta) attık." derken Sivas Kongresi'nde alınan kararların, özellikle milli hâkimiyet prensibinin/fikrinin önemini vurgulamak istemişti. Öncelikle Erzurum'da ve Sivas'ta kongrelerde ilan edilen kararların, asgari yüz yıllık tarihi bir sürecin muhasebesi yapılarak geleceğin inşasına müteallik alınan kararlar olması itibariyle önemli olduğunu söylemeliyiz.

Asıl konumuza geçmeden iktidar, hâkimiyet ve milli hâkimiyet kavramları¹ üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir.

Hâkimiyet, emir verme, yasaklama, kural koyma ve buyuran üstün kudreti ifade etmektedir. Siyasi bir kavram olarak hâkimiyet "bir devletin

¹ Bu kavramlar için bkz., Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara, 2006; Cemal Bali Akal, *Devlet Kuramı*, (Derleyen: Cemal Bali Akal), Ankara, 2000; Bahtiyar Akyılmaz, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.II, S.1-2 (Haziran-Aralık, 1998); Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü*, Ankara, 2004; Sami Ateş, *Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri*, Ankara, 1991.

ülkesi ve ahalisi üzerindeki iktidarı" demektir. İhtiva ettiği anlamlar itibariyle hâkimiyetin en önemli vasfı, kendinden daha üstün bir güç tanımamasıdır. Hâkimiyet, milli hukukta en üstün kudret, devletlerarası hukukta ise bağımsız bir gücü ifade eder. Yani devletin hâkimiyeti, dâhilde üstün gücü ve iktidarı elinde bulundurabilmesi, hariçte bağımsız olması ile mümkündür. Devlet, gerek tebaasıyla gerekse diğer devletlerle ilişkilerinde kendisinden üstün bir güce tabi olamaz. İktidarın meşruiyet kazanması ise otoriteyi sağlayan yegâne gerekçedir. Devletin uhdesindeki bu kuvvet hiç kimse tarafından verilmiş değildir. Bu kuvvet esasen devlet kavramının özünde vardır. Hâkimiyet gücünü başka bir otoriteden almaz ve yine başka bir otorite adına gücünü kullanmaz. Eğer gücü başka bir kaynak tarafından kendisine verilmiş ise bu hâkimiyet değil, sadece bir yetki olur.

Devletin üstün gücü olan egemenliğin kaynağı ve sahibi meselesinde farklı görüşler ileri sürülmüş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ortaçağ'da devletin varlığı mutlak krallıkta görüldüğünden hâkimiyet kralın tabii bir vasfı olarak görülmüştür. Hâkimiyet, paylaşılabilir hukuki bir kudret olarak krala aittir. Ortaçağ Avrupası'nda mevcut devletlerde de kralın otoritesini Tanrı'dan aldığı inancı vardır. Türk devlet geleneğinde de hâkimiyetin kaynağı Tanrıya dayandırılmış; Türk hükümdarına idare etme hakkı Tanrı tarafından bir ilahi lütuf olarak verilmiştir. Ancak Örfi hukukun hâkim olduğu devlet geleneğinde Türk kültürünün belirlediği normların dışına çıkılamayacağı için iktidar, mutlak ve sınırsız bir güç olarak değerlendirilmemiştir. Tanrı tarafından verilen "Kut" sayesinde bey, han, hakan, kağan, hükümdar ve hanedan hâkimiyeti milletle birlikte kullanırlardı.

İslamiyet'in kabulü Türk hâkimiyet telâkkisinde büyük bir değişme meydana getirmemiştir. Yakın çağın başlarında Avrupa karşısında üstünlüğünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin, eski gücünü kazanmak amacıyla devlet ve toplumu yeniden tanzime giriştiği bir dönemde tarihi hâkimiyet anlayışı yerini iktidarın sınırlandırılması ve paylaşılması anlayışına bırakmıştır. Tarihi hâkimiyet anlayışında Türk milletinin hâkimiyeti söz konusu iken Osmanlı tebaasının iktidarı paylaşması ve hâkimiyeti birlikte kullanması iktidarın ve otoritenin sarsılmasına yol açacaktır.

1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyanname'sinde de hâkimiyetin millete ait olduğu; hiçbir fert veya makamın milletten gelmeyen otoriteyi kullanamayacağı ilkesi yer almıştır. Milletten de fiilen hâkimiyeti bizzat kullanmasına imkân olamayacağından hâkimiyet, millet tarafından

tain edilmiş/seçilmiş temsilciler tarafından kullanılacaktır. Bu temsilcilerin oluşturacağı meclis, millet adına milli hâkimiyeti kullanacaktır².

Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Milli hâkimiyet, "Millet tarafından devlete verilen iktidardır. Başka bir deyimle hâkimiyetin bir kişiye, gruba veya çoğunluğa değil, bütün millete ait olmasıdır... Siyasi iktidarı elinde bulunduranlar, bu iktidarın sahibi olmayıp hâkimiyetin asıl sahibi olan millet adına kullanırlar."³

Türk milletinin başına gelen musibetlerin sebebinin milli hâkimiyetten uzaklaşmak ve hatta hâkimiyetini kaybetmek olduğu gerçeğinden hareketle elde kalan son vatan parçası üzerinde yeni Türk devletinin kurulması amacıyla girişilen mücadelede Türk milletinin hâkimiyeti bizzat eline alması gerekmektedir. Başka bir ifade ile işgal altına giren ülkede vatanın sahib-i aslisinin, yani Türk milletinin, hayatta kalabilmek için işgallere karşı milli bir mücadeleye girişerek ülkeye tekrar sahip olması ve kendi hâkimiyetinde kendi bağımsız devletini kurması şarttı. Bunun için kozmopolit anlayışlar ve politikalarla zedelenmiş olan milli şuur ve benliğin canlandırılması ancak milli hâkimiyet fikri/inancı ile sağlanabilirdi. Bu sebeple Atatürk, "...milleti hâkim kılmak; hülasa vatanı kurtarmak" sözleriyle⁴ Hâkimiyet-i Milliye'yi vatanı kurtarmakla eşdeğer görmüştür. İradenin uygulama vasıtası olan hâkimiyetini kaybeden bir milletin hâkimiyetten mahrum kalınca iradesinin felç olacağı kanaatindeki Atatürk, bunun bir milletin ölmeyi kabul etmesi anlamına geleceğini ifade etmiştir⁵. Atatürk, "Hâkimiyet-i milliye öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur"⁶ sözleriyle de milli hâkimiyete sonsuz bir güç atfetmektedir.

Milli hâkimiyeti tesis etmenin Türk milletinin bekası için mutlak bir gereklilik olması sebebiyle kurulacak olan yeni Türk devletinde milletin hâkimiyetine dayanan bir yönetime/rejime geçilmesi gerekliydi. Aksi halde ülkenin bütünlüğü, milletin birliği, devletin güvenliği ve bağımsızlığı-

² Aydın Taneri, *Atatürk ve Milli Hâkimiyet*, A.Ü. TİTE yayını, Ankara, 1983, s.7-8.

³ Taneri, *a.g.e.*, s. 8.

⁴ Bekir Tünay, "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.1, Ankara 1984, 239; Sami Kızıdoğan'dan yapılan alıntıda Mustafa Kemal'in, Şam'da görev yaparken bir ara Selanik'e geldiği ve burada arkadaşlarıyla birlikte Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğu anlatılmıştır. Bursalı Hakkı Baha'nın evinde yaptıkları toplantıda konuşan Mustafa Kemal, ülkenin içinde bulunduğu vahim durumu hatırlattıktan sonra "Bu bedbaht memlekete karşı mühim vazifelerimiz vardır. Onu kurtarmak yegane hedefimizdir... Milleti hâkim kılmak; hülasa vatanı kurtarmak için sizleri vazifeye davet ediyorum." demiştir.

⁵ *Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, C.I, Ankara, 1983, s.7.

⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II. Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989 s. 185.

nı tehlikeye düşürebilecek gelişmeler yaşanabilir ve Türkiye üzerinde hâkimiyet kurmak ihtirasına kapılmış büyük güçler, istila planlarını uygulamaya yeniden kalkışabilirlerdi⁷.

Atatürk Nutuk'a, "1919 yılı Mayıs'ının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Umumî durum ve manzara: Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Harbin uzun yılları boyunca, millet yorgun ve fakir bir halde." diye başlar ve kısaca bir durum tespitinde bulunur. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin çöktüğü, parçalandığı ve ömrünü tamamladığına işaret ettikten sonra "Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti." dedikten sonra şunları söyler: "Efendiler, bu durum karşısında tek bir karar vardı. O da millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak ... İşte daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da, Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur..."⁸

Tarihte vuku bulmuş bir olayı veya ortaya çıkan bir fikri sebep-sonuç ilişkisi ile ele alırken, sadece vuku bulduğu tarihten önceki gelişmeleri değil; sonuçları ve daha sonraki gelişmelerle illiyet bağı kurmaya çalışırız. Bu itibarla milli hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız bağımsız bir devlet kurmak düşüncesinin ki, aksi takdirde esarete duçar olunacağı, ya istiklalin sağlanacağı ya da ölümün mukadder olduğunun (istiklal için ölümün göze alındığının) ifade edilmesi hamasetin ötesinde tarihi bir sürecin sonucu olarak görülmelidir. Hakeza Atatürk burada Türk milletine doğrudan atıfta bulunarak Türk milletinin karakterini ön plana çıkarmakta milli hâkimiyetin elde edilmesi gerektiğini kaçınılmaz görmektedir. Gerek Mustafa Kemal'de gerekse Onunla birlikte mücadeleye karar verenlerde bu fikrin oluşmasının tarihi sebepleri vardır.

19. yüzyılın başlarından itibaren devletin dağılmasını önlemek kasıyla ileri sürülen fikirler ve devlet erkânının tasavvur ettiği yeni devlet ve toplum düzeni anlayışı ile giriştiği teşebbüsler kısa sürede telâfisi mümkün olmayacak kayıplara yol açmıştır. Bu yüzyılda millet-i hâkime olan Türklerin devletin ve ülkenin sahib-i aslisi durumundan çıkarılarak siyasi

⁷ Mustafa Turan, "Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Hâkimiyet-i Milliye'nin Tesisi Meselesi", *Büyük Taarruzdan 90. Yılında Uluslararası Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, 02-04 Ekim 2012, Uşak, C.I, Ankara, 2014* s.263-264.

⁸ Kemal Atatürk, *Nutuk, (1919-1927)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989, s. 1 vd.

varlığına son verilmek istenmesi, gayr-ı Müslim unsurların haklarını bahane ederek devletin içişlerine müdahale etmek suretiyle Devlet-i Aliyye'nin gücünün kırılmak istenmesi ve iktidarın gayr-ı Müslim unsurlarla paylaşılmak suretiyle devletin varlığını devam ettirmek düşüncesi ülkedeki Müslüman Türkleri iyice yalnızlığa sürüklemiş ve sahipsiz bırakmıştır. Kaybedilen topraklar, yaşanan göçler, acılar ve reva görülen bir hal ve tasarlanan bir gelecek, Türklerin tarihteki başarıları, ahlâk ve meziyetleri ile mütenasip gözükmüyordu. Gelişmeler Türkleri devletsiz kalmakla karşı karşıya getirdiği gibi kendi varlığı ve iradesini kaybetmekle de tehdit ediyordu. Şartlar Türk milletini, ya zilleti kabul ederek esir olarak yaşamak veya milli hasletlerden hareketle bizatihi kendisinin hâkim olacağı milli ve bağımsız bir devlet kurmak suretiyle haysiyetiyle yaşamak arasında bir tercihe zorluyordu.

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın sonlarına gelince Türk unsurun devlette ne kadar hâkim olduğu, başka bir ifade ile milli hâkimiyetin olup olmadığı hususu, üzerinde düşünülmesi gereken bir meseledir. Batılı büyük devletlerin Osmanlı ülkesini paylaşmak ve tasfiye etmek üzere harekete geçtikleri bu yüzyılda, özellikle Osmanlı millet sisteminin çözülmesi ile zaten dağılmakta olan devlette Türk unsurun etkin bir hâkimiyetinden söz etmek mümkün gözükmemektedir. Osmanlı münevveri, devletin varlığını devam ettirebilmesi için hâkimiyetin millete verilmesi gerektiği kanaatinde ise de çok milletli ve kültürlü bir yapıdaki Osmanlı toplumunda milletin kimliğinin ne/nasıl olacağı hususu en önemli mesele olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin, yıkıcı dış ve iç tesirlere karşı koyacak ortak bir güç ve iradenin olmayışı yüzünden kaçınılmaz olarak dağılmaya başladığı dönemde en büyük zıyan ve hüsrana uğrayan Türk milleti olmuştur. Bunun en önemli sebebi devlet yöneticilerinin devleti mevcut haliyle korumak ve devam ettirmek için benimsedikleri politikalarıdır. Takip edilen politikalar, Türk milletinin, devletin asli sahip ve hâkimi olma mevkiini koruyacak yerde onu hesapsızca harcamıştır. Böylece bütün kaynakları vicdansız ve hesapsızca tüketilmiş, geriye yanık, yıkık, yaralı, bütün kaleleri, tersaneleri düşmana açık bir anavatan kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışının temel sebebi değişik soy, din, dil, mezhep ve meşrep taşıyan tebaanın hayat ve kader birliği inancını ve bu birliği koruma iradesini kazandıracak ortak bir "*mefkûreye*" sahip olamayışdır⁹.

⁹ Muzaffer Özdağ, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, (Derleyen: Çetin Güney), Avrasya-Bir Vakfı yayını, Ankara, 2003, s. 9.

Her şeye rağmen Osmanlı Devleti'nin dağılmakta olduğu gerçeğinin anlaşılması üzerine milli hâkimiyetin sağlanması yönünde birtakım teşebbüslerde bulunulduğu görülmektedir. Devletin kurtarılması amacıyla toplum hayatında girişilen teşebbüsler esasında devleti ayakta tutacak bir "milletin inşası" yönündeki çabalaradır. Osmanlı münevveri, Avrupa'nın büyük devletlerinin iç işlerine sürekli müdahale etmeleri, milliyetçiliğin Tükler dışında bütün Osmanlı unsurlarını sarması üzerine 19. yüzyılın başlarından itibaren birlikte yaşama projesi olarak ittihat-ı anası- rı/Osmanlılık fikrini savunmuştur¹⁰. Osmanlılık fikri sayesinde ülkenin bütünlüğünün ve Osmanlı toplumundaki imtizacın sağlanacağına inanılmıştı. Böylece dış müdahalelerden de kurtulmak mümkün olabilecekti.

1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarıyla iktidarın sınırlandırılması planlanırken Müslüman ve Hıristiyan tebaanın her konuda eşitliği kabul edilmiştir. Fermanlarda Osmanlılık kavramını öne çıkarılmış, "millet-i hâkime" yerine din farkı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı kurulmaya çalışılmıştır. Bu anlayışın bir sonucu olarak 1876'da Kanun-ı Esasi (Anayasa) kabul edilmiş, meclis sistemine (Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan kurulmuş) geçilmiştir. Asıl maksat Osmanlı ülkesindeki Müslüman ve Gayrimüslim tebaaya aynı siyasi hakları tanımak, din ve soy farklarına rağmen ortak vatanda birlikteliği sağlamak suretiyle yeni bir millet (Osmanlı Milleti) inşa etmektir. Böylece bütün Osmanlı tebaasının katılacağı mecliste iktidarın birlikte kullanılmasının/paylaşılmasının yolu açılmıştır. Bizatihi devlet erki tarafından girişilen bu teşebbüs ile dağılmanın önüne geçileceği düşünülmüştür. Ancak öyle beklenildiği gibi Osmanlı tebaası arasında imtizaç sağlanamamış, tepkiler ülkenin çeşitli bölgelerinde ayaklanmalara, Müslüman-Hıristiyan çatışmasına dönüşmüştür. Ülkenin bütünlüğünün Osmanlılık politikası ile sağlanacağı düşüncesiyle anayasanın ilan edilmesinden de beklenen sonuç alınamamış, ittihad-ı Osmani sağlanamamıştır. Tahmin edilebileceği gibi Hıristiyanların hamiliğini yapan Avrupalı devletlerin dostluğu (!) da kazanılamadığı gibi Osmanlı iç işlerine müdahale etmelerinin önüne geçilememiştir. Artık gayr-ı Müslim tebaanın hakları bahanesiyle dış baskılar giderek artacaktır.

Sonuç olarak; Devlet erkânının bütün gayretine rağmen homojen bir Osmanlı milleti oluşturulamamış, Osmanlı milleti vücuda getirmek arzusu

¹⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara2009, s. 175 vd.

yüksek bir gaye ve yüksek bir ümide dönüşmemiştir. Bilakis Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamında Osmanlı hâkimiyetindeki unsurların milliyet davaları ortaya çıkmıştır. Zaten 19. yüzyılın başlarında milliyetçilik temelinde baş gösteren isyanlar, anayasal düzene geçildikten sonra da hız kesmeden devam etmiş, Avrupalı büyük devletlerin de destekleriyle başarılı olmuştur. İsyanlardan sonra ortaya çıkan devletçiklerin hepsi Osmanlı coğrafyasından birer parça kopararak anavatan saydıkları topraklara katılmak istiyorlardı. Devlete bağlı olanlar sadece Türklerdi. Onlar da yoksul ve zayıf idiler. Geline bu sonuç da tahayyül edildiği gibi bütün Osmanlı tebaası ile birlikte milli hâkimiyetin kesinlikle sağlanamadığını gösterdiği gibi millet-i hâkime sayılan Türklerin de bütün gücü kırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmakta olduğu gerçeğini gören Mustafa Kemal, 1905 yılında Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olup aynı yıl merkezi Şam'da bulunan V. Ordu'ya tayin olan Mustafa Kemal, Şam'a giderken Beyrut'taki arkadaşlarına, "Asıl mesele yıkılmak üzere bulunan imparatorluktan bir Türk devleti çıkarmaktır." diyordu. Mustafa Kemal, iki yıl sonra da özetle şu görüşleri ifade ediyordu: "Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicâmını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerinde değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde, düşmanların yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine, kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır. Nüfusun yarısı Türk olmayan ve hâlbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün varlığı ve müdafaası Türk'ün omuzlarına yüklenmiş, Hıristiyan azınlıklar ise yalnız kendi çıkarlarını sağlamakla kalmıyor, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsat kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türk'ten başka unsurlar, düşman devletlerin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hâsıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan milli sınırlara çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben selâmeti ikinci fikrin tatbikinde görüyorum"¹¹.

Bu sözlerin tarihine bakarsak henüz 1911-12 Trablusgarp ve 1912-13 Balkan harpleri yaşanmamıştır. Bu savaşların yaraları henüz sarılmadan Osmanlı Devleti kendini I. Dünya Harbi'de bulmuştur. Bu savaşlarda da Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi devletin bütün varlığı ve müdafaası Türk'ün omuzlarına yüklenmiştir. Bu tarihlerde yegâne gerçek Osmanlı Devleti'nin tasfiye edilmek istendiğidir. Gerçekten de 19. yüzyılın başların-

¹¹ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981, s. 114 vd.

dan itibaren başlayan, Şark Meselesini sonlandırmak isteyen Avrupalı büyük devletlerin destekleriyle genişleyen ve neredeyse ülkenin tamamını saran isyanlardan netice alan Hıristiyan azınlıklar büyük devletlerin himayesinde devletlerini kurmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti'nin mevcut haliyle muhafaza etmenin mümkün olamayacağını gören Mustafa Kemal Paşa'ya göre milli sınırlara çekilerek bağımsız bir Türk devleti kurulabileceği kanaatindedir. O günkü şartlar ve Osmanlı devlet geleneği göz önünde bulundurulursa esasen bu görüşün uygulanabilirliği yoktur. Yani Osmanlı Devleti, netice alamayacak olsa dahi sahip olduğu coğrafyanın tamamını korumak isteyecektir. Zira böylesine hayati bir kararı verebilecek ve o yönde çabalayacak, milli hâkimiyete inanmış bir iktidar kalmamıştır. Ancak gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'nın düşündüğü gibi milli sınırlar üzerinde bağımsız bir Türk devleti kurulması fikrine zemin hazırlayacaktır.

Gelişmelerin aleyhinde cereyan ettiği bir dönemde muhtemel bir cihan harbinde yalnız kalmak istemeyen Osmanlı Devleti, başta İngiltere olmak üzere Fransa ve Rusya ile ittifak teşebbüsünde bulunmuşsa da bir netice alamamış ve 1914 yılı sonlarında Almanya'nın yanında İttifak bloğunda I. Dünya Harbi'ne fiilen katılmak zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütareke-namesi ile cihan harbinden büyük kayıplarla yenik bir devlet olarak çıkması, devletin sonunu getirmiş ve bu devlet içinden yeni bir Türk devleti çıkarılmasını da neredeyse imkânsız hale getirmiştir. Galip devletlerin kahir bir güç ile Osmanlı topraklarını parçalamaya girişmelerine karşılık Mustafa Kemal, "Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir. Bence bir millette şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve beka bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklaline sahip olması ile kaimdir. Ben yaşayabilmek için müstakil bir milletin evladı kalmalıyım. Bu sebeple Milli İstiklal bence bir hayat meselesidir.."12 demek suretiyle umut ve inancını muhafaza ediyordu.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bağımsızlığını kaybetmesi halinde Türk milletinin bütün varlığı tehlikeye düşecek ve hâkimiyetini tamamen kaybedecektir. Bu itibarla milli istiklal ile milli hâkimiyet eşdeğerde görülmüş ve bu kavramlar Türk milletinin vaz geçemeyeceği değerler olarak görülmüştür. Milli hâkimiyete dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurmak için de bizatihi aynı mefkûreye sahip bir milletin mücadeleye karar vermesi gerekmektedir.

¹² İsmet Giritli, "Kemalizm Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1987, s.116.

Mustafa Kemal, "Samsun'a çıktığım gün elimde hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu kuvvete, bu Türk milletine güvenerek yola çıktım." sözleriyle¹³ de dayanacağı yegâne gücü ifade edecektir.

Samsun'dan Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, 21/22 Haziran 1919 gecesi meşhur Amasya Tamimi'ni yayınlamıştır. Amasya Tamimi'nin maddeleri¹⁴ incelendiği zaman milli devlet kavramının ihtiva ettiği manayı bulmak mümkündür. Tamimin birinci maddesinde vatanın şu veya bu köşesinin değil, vatanın tamamının tehlikede olduğu ifade edilmek suretiyle vatanın bütünlüğü öncelikle vurgulanmıştır. Tamimde belirtilen "İstiklâlin yine milletin azim ve kararıyla kurtarılacağı" ifadesi ile "İrâde-i Milliye" ve "Hâkimiyet-i Milliye" esasından hareket edileceği anlaşılmaktadır. Tamimde milli hâkimiyetin sağlanabilmesi için "... her türlü tesir ve kontrolden uzak milli bir heyetin varlığı" elzem görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan Erzurum'a geçmiştir. Erzurum'da kongre toplanmadan önce Erzurum Kalesi Muhafızlığı'na ait küçük bir binada gece yapılan toplantıda konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin amacını şu sözlerle ifade etmiştir: "Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i milliyeye müstenid bilâ-kayd ü şart müstakil bir Türk Devleti teşekkül etmek ve bu hedefe behemehal vasıl olmaktadır."¹⁵ Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada da "İrâde-i Milliye" ve "Hâkimiyet-i Milliye" prensipleri üzerinde hassasiyetle durmuştur.

Erzurum Kongresi'nde alınan ve sonra Sivas Kongresi'nde kabul edilen kararların milli bağımsızlığın sağlanmasına matuf kararlar olduğu açıkça görülür.

- * Milli sınırlar içinde vatan bir bütündür. Onun çeşitli kısımları birbirinden ayrılmaz.
- * Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Devleti'nin dağılması halinde millet birlikte müdafaa ve mukavemet edecektir.
- * Vatanın ve istiklalin muhafaza ve teminine İstanbul'daki Hükümet muktedir olmadığı takdirde maksadın temini için geçici bir hükümet teşekkül edecektir. Bu hükümet milli kongrece seçilecektir. Kongre toplanmış değil ise bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.

¹³ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, s.1.

¹⁴ Amasya Tamimi için bkz. *Nutuk*, s. 21.

¹⁵ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Ankara, 1986, s.30-32.

- * Kuvâ-yı Milliye'yi âmil ve Milli İrade'yi hâkim kılmak esastır.
- * Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozucu imtiyazlar verilemez.
- * Manda ve himaye kabul olunamaz.
- * Milli Meclis'in derhal toplanması ve hükümet icraatının meclisin denetimine konulması için çalışılacaktır.

Kongre'de en çok tartışılan konulardan birisi de "manda meselesi" olmuştur¹⁶. Amerikan mandasını savunanlar¹⁷, Amerika'nın dünya üzerindeki insani değerleri sürdüren en büyük demokrasi olduğunu, Amerika sayesinde Türkiye'nin de kurtulabileceğini ve kendi kendini yönetebileceğini öne sürmüşlerdir¹⁸. Hatta "mutavassıt bir çözüm olarak" Amerika Kongresi'nden hakikati görececek bir heyetin davet edilmesi teklif ve kabul edilmiştir¹⁹. Oysa şu ya da bu devletin mandaterliğini kabul etmek milli hâkimiyetten vaz geçmek demektir. Erzurum Kongresi'nde her türlü mandanın kabul edilemeyeceği hakkında açık ve kesin olarak verilen karara rağmen Sivas Kongre'sinde manda taraftarları, Milli Mücadele'yi, daha başlangıçta başarısız bırakacak ölçüde ağır basmışlardır. Kongreye katılan bütün delegelerin, samimiyet ve iyi niyetlerinden tereddüt etmesek de hâkimiyet-i milliye konusunda yeterli şuura sahip olmadıkları; en azından kafalarının karışık olduğu görülmektedir. Ciddi bir umutsuzluk ve karamsarlığın hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu kadro Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı bir dönemi müşahade etmiş, bizzat olayların içinde yer almıştı. Hele cihan harbinden yenik çıktıktan sonra imzalanan

¹⁶ Manda meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Kadir Kasalak, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1993.

¹⁷ Bu Amerikan taraftarlığının nedenleri, önce devrin ağır ekonomik şartlarında, geleceğin karanlık görülmesinde bu yüzden başka kurtuluş çaresi görmeyenlerin düştükleri umutsuzluk ve kötümserlik havasında aranmalıdır. Ayrıca Wilson prensiplerinden 12. maddeye bağlanan umutlarla, Amerika'nın memleketimiz üzerinde doğrudan doğruya siyasi emeller besleyen diğer galip devletlerden çok daha olumlu davranacağı kanaati yer almaktaydı. Bkz., Kemal Arıburnu, *Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s. 106; Wilson **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.** Prensiplerinin Türk basınında ve aydınlar arasında kabul görmesinin temel sebebi, bu prensipler sayesinde Misak-ı Milli ile sistemleştirilen istiklâl mücadelesinin başarılı olabileceği yönündeki yaygın kanaattir. Zira 12. madde ile paralellik gösteren Misak-ı Milli, Wilson Prensipleri uygulandığı takdirde savaşılmadan ve kan akıtılmadan gerçekleştirilebilirdi. Bkz. Mehmet Şahingöz-Vahdet Keleşyılmaz, "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 35, (Temmuz, 1996), s. 364 vd.

¹⁸ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, İzmir, 1984, s. 178.

¹⁹ *Nutuk*, s. 77.

mütareke ve akabinde Anadolu'nun işgal edilmesi karşısında çaresizliğin hüküm sürdüğü bu dönemde çok da isabetli kararlar verilmesi beklene-
mez. Bu itibarla manda taraftarının bu teşebbüsleri sebebiyle pek de suç-
landıklarını görmüyoruz. Kaldı ki, bu kadronun Sivas Kongresi'nden son-
ra da Milli Mücadele Hareketi içinde yer aldıklarını görmekteyiz. Netice
itibariyle manda fikrini Mustafa Kemal Paşa, şiddetle reddedecek ve "Biz
azınlıkta kalsak da mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve de-
ğişmez: Ya istiklal ya ölüm." diyecektir²⁰.

Sivas Kongresi'nden sonraki gelişmelere bakacak olursak milli hâki-
miyetin hemen her alanda sağlanması için çalışıldığı görülecektir. 28 Ocak
1920 tarihinde Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kabul edilip 17 Şubat
1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'de, milli hâkimiyete dayanan bağımsız
bir Türk devletinin kurulmasını ihtiva eden kararlar yer almıştır²¹. Sivas
Kongre'sinden sonra bir bildiri olarak ilan edilen ve milli yemin mesabe-
sinde vazgeçilmez kararlar olarak kabul edilen Milli Mücadele'nin hemen
her safhasında yer alan Misak-ı Milli, Sivas Kongresi kararları temelinde
hazırlanmış ve ifadesini bulmuş hukuki bir metin olarak görülmelidir. Bu
tarihten Lozan Barış Antlaşması'na kadar Milli Mücadele Hareketi, Mi-
sak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi için hareket edecektir. Başka bir ifade ile
Milli Mücadele boyunca milli hâkimiyet prensibi esas alınacaktır. 23 Ni-
san 1920'de TBMM açılmış, 1921'de de ilk anayasa kabul edilmiştir. He-
nüz savaşın devam ettiği ve yeni Türk devletinin kurulmadığı bir tarihte
ilan edilen anayasada "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir." hükmü yer
almıştır. Nihayetinde 29 Ekim 1923 tarihinde Milli Mücadele'nin en ba-
şında tasarlandığı gibi hâkimiyet-i milliyeye müstenit bağımsız Türk dev-
letinin kurulduğu resmen ilan edilecektir.

Sonuç olarak; Cumhuriyetin temelleri, Sivas'ta hâkimiyet-i milliyeyi
esas olarak kabul ve ilan eden kararlarla atılmış, yeni devletin kurucu un-
suru olan Türk milleti, memleketin sahibi ve hâkimi olarak hak ettiği
mevkii yeniden elde etmiştir.

²⁰ Arıburnu, *a.g.e.*, s. 115; Sivas Kongresi'nde manda tartışmaları ve değerlendirmeler için bkz. Mustafa Turan, *Milli Mücadele Tarihi, 1918-1923*, Ankara, 2019, s.65 vd.

²¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, "Misak-ı Milli'nin Anlamı ve Tarihi Değeri, Yeni Türkiye", *Misak-ı Milli Özel Sayısı*, S.93, (Ocak-Şubat 2017)

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, Ankara, 2006.
- Akal, Cemal Bali, *Devlet Kuramı*, (Derleyen: Cemal Bali Akal), Ankara, 2000.
- Akyılmaz, Bahtiyar, "Milli Egemenlik Kavramının Gelişimi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.II, S.1-2 (Haziran-Aralık, 1998).
- Arıburnu, Kemal, *Sivas Kongresi Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.
- Atatürk, Kemal, *Nutuk*, (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II. (Toplayan: Nimet Arslan) Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1989.
- Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, C.I, Ankara, 1983.
- Ateş, Sami, *Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılabındaki Yeri*, Ankara, 1991.
- Aybars, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C. I, İzmir, 1984.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1981.
- Giritli, İsmet, "Kemalizm Milli Hâkimiyet ve Cumhuriyet Demektir", *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1987.
- Hakyemez, Yusuf Şevki, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı: Doğuşu, Gelişimi, Kavramsal Çerçevesi ve Dönüşümü*, Ankara, 2004.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Ankara, 1986.
- Kasalak, Kadir, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Genel Kurmay Başkanlığı yayını, Ankara, 1993.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984.
- Özdağ, Muzaffer, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, (Derleyen: Çetin Güney), Avrasya-Bir Vakfı yayını, Ankara, 2003.
- Sancaktar, Fatih Mehmet, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hâkimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 2009.
- Şahingöz, Mehmet -Keleşyılmaz, Vahdet "Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 35, (Temmuz, 1996),
- Taneri, Aydın, *Atatürk ve Milli Hâkimiyet*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını, Ankara, 1983.
- Turan, Mustafa, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Hâkimiyet-i Milliye'nin Tesisi Meselesi", *Büyük Taarruzdan 90. Yılında Uluslararası Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, 02-04 Ekim 2012, Uşak, Ankara, 2014.

Turan, Mustafa, "Misak-ı Milli'nin Anlamı ve Tarihi Değeri", *Yeni Türkiye*, Misak-ı Milli Özel Sayısı, S.93, (Ocak-Şubat 2017)

Turan, Mustafa, *Milli Mücadele Tarihi, 1918-1923*, Ankara, 2019.

Tünay, Bekir, "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.1, Ankara 1984.

THE TIMES GAZETESİNE GÖRE MİLLÎ MÜCADELE'DE MANDA VE HİMAYE TARTIŞMALARI (1919-1920)

An Evaluation on the Narrative of Mandate in Official Textbooks

İsmet Türkmen*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı hemen bitiminde hükûmet erkânı ve özellikle aydınlar arasında Paris Barış Konferansı'nda ortaya çıkmış, çeşitli şekilleriyle tartışılmaya başlanmış ve hatta önemli ölçüde taraftar bulmuş olan manda meselesi, Millî Mücadele dönemi tarih yazımında farklı sebeplerden kaynaklanan değişik bakış açılarıyla değerlendirilmiştir. Meseleye ilişkin yaklaşımlarda özellikle İstanbul'da bulunan aydınların ekseriyeti Amerikan mandası taraftarı olarak gösterilmektedir. Manda ve himaye arasında sıkışan Osmanlı aydınlarının aksine, Anadolu'da kongreler vasıtasıyla millî hâkimiyetin ve millî birliğin tesisi için gayret sarf eden Mustafa Kemal Paşa'nın bu tür fikirlere sıcak bakmadığı ve itibar etmediği net bir biçimde kaynaklarda yer almaktadır.

Millî Mücadele'nin dönüm noktasının öğretimi sırasında, milletimizin önüne sürülen barışın önemli bir unsuru olarak geniş bir Ermenistan'ın projelendirilmesi ve bununla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) mandası uhdesi altına verilmesi fikri ve girişimleri önemli bir meseleyi oluşturur. Gelecek kuşaklarımızın da bu tarihî meseleye tüm yönleri ile hâkim olmaları fevkalade mühim olmakla birlikte, yeni bulgular ve belgeler dâhilinde başta ders kitaplarının güncellenmeleri de gerekmektedir.

Çalışmanın hazırlanması sırasında; manda meselesi öncelikle İngiltere'nin önde gelen yaygın kuruluşlarından The Times gazetesinin verileri üzerinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Mandacılık, Wilson.

* Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ABSTRACT

After First World War, American mandate emerged between the government and the intelligentsia at the Paris Peace Conference. This matter was discussed with a variety of ways, and even had a considerable number of supporters. The majority of intellectuals in Istanbul are shown as supporters of the American mandate. Contrary to the Ottoman intellectuals trapped between the mandate and the patronage. Mustafa Kemal Pasha, who made efforts for the establishment of national dominance and national unity through congresses in Anatolia, clearly finds no place for such ideas and does not have a reputation.

The idea and initiative of projecting a large Armenia as an important element of peace in front of our nation during the teaching of the turning point of the National Struggle and its submission under the mandate of the United States is an important issue. It is extremely important for our future generations to dominate this historical issue with all aspects, but it is also necessary to update the textbooks mentioned in the new findings and documents.

During the preparation of the study; the issue of mandate would be evaluated on the data of The Times, one of the UK's leading publishing companies.

Keywords: *National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, Mandate, Wilson.*

GİRİŞ

Batılı devletlerin emperyalist ve sömürgeci amaçlarla başlatmış oldukları Birinci Dünya Savaşı'ndan müttefikleriyle birlikte mağlup ayrılan Osmanlı Devleti, topraklarının paylaşılması gibi bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin kaderini önemli ölçüde etkilemiş olan bu savaş ile birlikte devlet, siyasî ömrünü tamamlamıştır. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile başlamış olan mücadelenin Mondros Mütarekesi görüşmeleri ayağında, Türk delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey vasıtasıyla yapılan girişimler, ustaca yürütülen İngiliz siyaseti ile sonuçsuz bırakılmış ve mütarekenin imzalanmasından hemen bir gün sonra Anadolu'da işgaller başlamıştır.

Mücadelenin bu sürecinde emperyalist güçler, işgallerin önünün açılması, kendi ülkelerinin kamuoyunun tepkisini çekmeme gibi daha birçok sebepten hareketle, manda ve himayeyi bir çıkış yolu olmak üzere telakki etmişlerdir. Hatırlanacağı üzere, Fransa'nın Türk topraklarına dair istekleri, savaş sırasında yapılan gizli antlaşmalarda açıklanmıştı. 26 Nisan 1915 tarihli gizli Londra Antlaşması'nda Fransa, İngiltere ve Rusya, Anadolu'da toprak elde edecek olurlarsa İtalya'ya da belirli bir pay verilmesi öngörülmüştü. Fransa'nın böyle bir ihtimali daha Türkiye'ye karşı savaş başladıktan altı ay sonra hesaplamaya başladığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca aynı hükme ertesini yıl zuhur eden Sykes-Picot Antlaşması'nda da rastlanmaktadır. Bu antlaşmaya göre, Suriye kıyıları, Kilikya, Sivas, Elâzığ, Maraş, Antep Fransa'nın olacak; Halep, Şam ve Musul da Fransız nüfuz alanı olarak tanınacaktı¹. Geri kalan topraklarda bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu kurulacaktı. Ancak, bu bölgenin de Akka-Kerkük hattının kuzeyi Fransa, güneyi de İngiliz nüfuz alanı olarak belirlenmişti. Filistin'e uluslararası bir statü tasarlanırken, İskenderun'un da serbest liman olması kararlaştırılmıştı². Böylece, İngiltere'den farklı olarak Fransa'nın istekleri Anadolu içlerindeki topraklara kadar uzanıyordu. Ancak savaş ilerledikçe ve özellikle savaş sonrasında Batılıların talepleri, Anadolu toprakları dışındaki bölgelerde ve Suriye mandati üzerinde toplanacaktır³.

Osmanlı ülkesinden herhangi bir toprak parçası istemeyen ve mandat kabulüne yanaşmayan Amerika'ya göre, Türkiye'den Mezopotamya, Suriye ve Ermenistan gibi yerlerin derhâl ayrılması gerekliydi. The Times yazarlarından Frank H. Simonds 11 Haziran 1919 tarihli yazısında, bölgede büyük güçlerin emellerine ilişkin özetle şu ifadelerle yer vermiştir:

“Anadolu'ya gelince, önceki anlaşmalar da bu soruyu zorlaştırdı. Bir Fransız-İngiliz anlaşması uyarınca, Fransızlar, Alexandretta (İskenderun) Körfezi'ne ve Toroslar ile Amanus arasındaki Ermeni topraklarına ve Adana ile ilgilenecekti. Bu, Ermenileri Akdeniz'deki bir çıkıştan mahrum bırakacak ve Amerikan dürtüsü altında Fransa, iddialarının bu bölümünü terk etmeye ikna olmuştur. Gerçek Ermenistan sınırları Fırat Nehri ile Anadolu arası ve Eski Rus sınırlarına dayanmaktadır. Bu sınırlar Ermeni devletinin bir parçası olarak uzun zamandır gösterilmiştir. Fakat bu bölgenin çok geniş bir kısmında katliamların bir sonucu olarak Ermeniler azınlıkta kalmıştır. Başka bir deyişle Rusya'nın çöküşü, hem nüfus hem de ekonomik koşullar bakımından daha iyi durumda olan Rus-Ermeni bölgelerinin Türk Ermenileriyle birliğini mümkün kılmıştır. Eğer Rusya, gücünü tamamen ele alırsa büyük bir ihtimalle yalnızca sınır talep etmeyecek; kendisine bağlı Ermeni bölgelerinin geri alıp aynı zamanda başka Ermeni bölgeleri ve Büyük Britanya ve Fransa ile 1915'te İstanbul için söz verilen bölgeler de buna dahil olacaktır.”⁴

¹ Ayhan Öztürk, *Millî Mücadelede Gaziantep*, Kayseri, 1994, s. 27-34.

² Seçil Akgün, “Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi”, *Prof Dr. Şükrü Esmer'e Armağan*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara, 1981, s. 3.

³ Mustafa Turan, *Millî Mücadelede Siyasi Çözüm Arayışları*, Afyon, 1999, s. 3-4.

⁴ Frank H. Simonds, “The Future of Turkey”, *The Times (London)*, (11 Jun. 1919), pg. 10.

Esasen Türklerin Avrupa'daki varlıklarına son verilmesi gerektiği kanaatine sahip olan Cumhurbaşkanı Wilson, Türklerin Boğazlar bölgesinden de atılmalarını savunmaktaydı. Wilson Prensiplerinin 12. maddesi de Amerika'nın Osmanlı politikasında oynayacağı rolü göstermekteydi. Amerika'nın 12. madde ile üzerinde durduğu husus, Osmanlı Devleti ne şekilde parçalanırsa parçalansın, kim "mandater" olursa olsun bu topraklarda ekonomik ve ticari bakımdan "açık kapı" veya "fırsat eşitliği" ilkesinin uygulanmasını planlamış olmasıdır⁵. Ayrıca Amerika'nın Türkiye toprakları üzerinde iktisadi hesaplar yaptığının da gözden uzak tutulmaması gerekir. Görüldüğü gibi Amerika, 12. madde ile Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını peşinen kabul etmiş oluyordu.⁶

Tarihî Arka Plan

Millî Mücadele'nin başladığı sıralarda, savaşta başarı kazanmış olan Batılı güçler, savaşa son anda giren ve önceden planladıkları gizli antlaşmaların dışında kalmış olan ABD'ye kendi emperyalist gayelerini engellemesi için Türk toprakları üzerinde "mandater devlet" olma teklifinde bulunmuşlardır⁷. Batılı resmî kaynaklarda ise bu düşünceden daha farklı olarak bir algı yaratılmaya çalışılmaktadır. İsviçre Sanat Konseyi katkıları ile yayımlanmış ve Hans-Lukas Kieser tarafından hazırlanmış olan "İskalanmış Barış" adlı çalışmada, "Amerika Başkanı Wilson'un ilan ettiği pragmatik On Dört Madde, içerdiği ulusların kendi kaderlerini tayin hakkıyla, Küçük Asya savaşının tüm taraflarınca ideolojik olarak talep edilen bir temel teşkil ediyordu. Kemalistler de bu temelin peşindeydiler. ABD, diğer müttefiklerden farklı olarak Türkiye'ye karşı daima tarafsız kaldığı için Kemalistler ABD diplomasisine belli bir saygıyla yaklaşıyor, hatta geçici bir Amerikan mandasını bile kabul ediyorlardı. Bütün mesele Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Kürtler ve Kemalistler tarafından aynı anda kendileri için talep edilen 12. maddenin nasıl yorumlanaca-

⁵ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 38 (Temmuz 1997), s. 633.

⁶ The Times'in haberinde Başkan Wilson'un İstanbul Hükümeti ile doğrudan bağlantı kurduğu ve Paris Konferansı sırasında Osmanlı aleyhinde bir siyasî atmosferin varlığına işaret edilmektedir: "Başkan Wilson'un Sadrazam ile yaptığı görüşmelerle ilgili olarak, resmî çevrelerin dışında bilindiği kadarıyla bunlar gerçek. Amerikan Yüksek Komiseri Smyrna'ya (İzmir) gitmeden önce, Sadrazam Hükümeti'ne ABD Hükümeti'nden, Türkiye topraklarında veya Trans-Kafkasya'nın bitişiğindeki bölgelerde katliamlar meydana geldiği konusunda uyarıldığı bildirildi. Başkan, bu etkiyi Barış Konferansı ile birlikte kullanacak...". "Mr. Wilson's Warning to Turkey", *The Times* (London), (5 Sep. 1919), pg. 9.

⁷ Yusuf Hikmet Bayur, "Kuva-yı Millîye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Bellekten*, Cilt XX, Sayı 80 (Ekim 1956), s. 697.

ğiydi?”⁸ Kanaatimizce bu yaklaşım doğru olmamakla birlikte yazar bu ifadelerine herhangi bir dayanak gösterememiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta belirttiği görüşleri manda meselesinin arkasındaki gerçekliği yansıtması bakımından aşağıya aynen alınmıştır: *Görülüyor ki Efendiler! İtilaf Devletleri iki noktada haris bulunuyorlar. Birincisi; Wilson Prensiplerini Versay Konferansında kabul ve ilan ettiler. Buna nazaran Onikinci maddeyi ve bunun hükmünce bizim hukukumuzu kabul ettiler. Hâlbuki fiilî hareketleriyle Wilson Prensiplerini, Türkiye'nin hayat ve mukadderatını zamin ve kafil olan Onikinci maddeyi nazar-ı dikkatten dâr tuttular. İkincisi, şeref ve namusları üzerine imza etmiş oldukları mütarekenamenin hiçbir noktasına riayet etmedikten başka Onikinci maddenin ahkâmına muhalif olmak üzere devletimizi manda altına almak ve hatta büsbütün inkısama uğratmak kararlarına kadar ileri gittiler.*⁹ ifadelerden de hareketle Mustafa Kemal Paşanın manda yanlısı bir duruşunun olduğu iddiası hayalden öte bir şey değildir.

Nihayet, savaş sonunda meydana gelen durumu görüşmek ve barışı imzalamak üzere savaşın galipleri 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanmıştır. Paris toplantılarına otuz iki devlet katılmakla birlikte, asıl söz sahibi olanlar İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya'nın cumhurbaşkanları ve başbakanlarından oluşan “Onlar Komitesi”dir. Barış konferansında, sırasıyla Almanya (Versailles), Avusturya (St. Saint), Bulgaristan (Neuilly) ve Macaristan (Trianon) ile antlaşmalar imzalanmış, Osmanlı Devleti ile yapılacak antlaşma en sona kalmıştı. Osmanlı Devleti mirasının büyüklüğü, pek çok ihtirası üzerine çekiyor ve bu yüzden büyük çekişmeler meydana geliyordu¹⁰.

Barış konferansında Asya'da yeni kurulacak bir Türk devleti ve ayrı ayrı ortaya çıkacak; Ermeni, Kürt, Mezopotamya, Suriye ve Hicaz devletleri meseleleri görüşülecekti. Barış konferansı, bir taraftan Türkiye'yi, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya arasında bölen gizli antlaşmalar; diğer taraftan da İngilizlerin Araplara verdiği taahhütlerle karşı karşıyaydı. Barış konferansı toplandığı zaman Rusya hariç, bütün devletler Türkiye'nin parçalanmasında hemfikirdirler. Boğazlar uluslararası bir yapıya kavuşturulacak, Ermenistan, Suriye, Filistin ve Mezopotamya; Osmanlı Devle-

⁸ Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış (Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, (çev. Atilla Dirim), İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 510-511.

⁹ *Nutuk, Vesikalar*, Cilt III, s.1178-1190 (Belge 220).

¹⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Ankara 1991, s.94.; Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir, 1993, s. 78.

ti'nden ayrılacaktı¹¹. Bu sırada barış konferansına Osmanlı Ermenilerini temsilen katılan Boghos Nubar'ın The Times Editörü Frank Simonds'un "Türkiye'nin geleceği" 11 Haziran 1919 tarihli makalesine¹² ilişkin cevabi yazısında, "Simonds'ın belirttiği gibi, özverili insani hizmetler için Ermenistan'da Amerikan mandası kadar daha büyük bir şans olamazdı ve bunun ABD'yi teşvik etmek için en iyi ve en güçlü argüman olacağını varsaymakta yanılmadım. Bunun Amerika Birleşik Devletleri'ni kabul etmeye teşvik etmek için en iyi ve en güçlü argüman olacağını düşünüyorum." ifadelerine yer vererek memnuniyetinin açık bir şekilde ifade etmiştir¹³.

Görüşmeler sırasında Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, İtilaf Devletleri'nin menfaatlerini altüst eden birtakım prensipler ortaya atmıştı. Bu prensipler, menfaatleri için çarpışan ve savaşı kazandıktan sonra en büyük kazanımları elde etmek isteyen İtilaf Devletleri'nin işine gelmiyordu. Zira bu prensipler hem mağlup devletleri yeniden ayağa kaldırmış hem de müstemlekelerde tepkilere sebep olmuştu. Diğer yandan ABD'nin, bu tekliflerin ülkesine sağlayacağı birtakım çıkarların yanında, pek çok yük getireceğinin de farkında olduğuna işaret edilmektedir. Bu sebeple Amerikan kamuoyu ile kongresinin bu tasarımı benimseyerek manda taleplerinin kabulünü onaylaması göz ardı edilemeyecek bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴ Bu karara ışık tutabilmesi ve dayanak teşkil edebilmesi için Wilson'un önerisiyle ve Paris Barış Konferansı kararıyla teşkil olunan bir "King-Crane Komisyonu" ve daha sonra yine Wilson tarafından bizzat görevlendirilen "General Harbord Heyeti" Osmanlı topraklarında incelemelerde bulunmak üzere İstanbul, Suriye, Filistin ve Anadolu'ya gönderilmiştir. Bu sırada; vaktiyle kendilerinden istifade etmek için istiklâl vadedilmiş milletlerin (Arap, Yahudi, Ermeni, Kürt, Rum) ileri gelenleri Paris'e gelmişlerdi¹⁵. İngiliz diplomatlar, konferans boyunca Yunan ve Ermenilerin bütün iddialarını sorgulamadan doğru kabul etmişler ve onlara destek vermekten geri durmamışlardır. Bu doğrultuda; Harbord Heyeti, Doğu Anadolu'nun durumunu inceleyerek, burada gerek bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması, gerekse Amerika'nın mandaterliği kabul etmesi konusunda tarafsız bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir. King-Crane

¹¹ Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 23 (Mart 1992), s. 382.

¹² Frank H. Simonds, "The Future of Turkey", *The Times (London)*, (11 Jun. 1919), pg. 10.

¹³ Boghos Nubar, "Avenue du President Wilson", *The Times (London)*, (25 Jun. 1919); pg. 8.

¹⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 202.

¹⁵ Tahsin Ünal, *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasi Tarihi*, Ankara, 1974, s. 488-490.

Komisyonu ise özellikle Suriye’de manda meselesini incelemek üzere Orta Doğu’ya gönderilmiş, ancak komisyon önce İstanbul’a uğrayıp burada manda konusunda çalışmalar yapmıştır.

Bu bilgiler dâhilinde, manda meselesinin ilk kez müttefiklerin gündemine alınmasına dair Salâhi R. Sonyel, Dörtler Konseyi’nin Mayıs 1919 tarihli toplantısına gönderme yapmaktadır. Sonyel’e göre; Amerika, Fransa, İngiltere ve İtalya devlet başkanları, kurulacak olan Ermenistan sınırının bizzat kendileri tarafından tespit edilmesini ve manda altına alınmasını kararlaştırmışlardır¹⁶. Bu sırada demografik açıdan sağlam bir gerekçeye dayanmayan Ermeni isteklerinin aşırılığı Batılı devletler tarafından da anlaşılmıştır. Dörtler Konseyi aşırı taleplerde bulunan Ermenistan’ı da kontrol altına almaya gayret göstermiştir.¹⁷ Büyük devletlerin Ermeniler lehine takındığı bu korumacı tavır esasında yapmacıktı. The Times’da yer verilen makalede durum diplomatik bir dille ifade edilmeye çalışılmıştır: “Ermenistan’daki görünümün ağırlığı tartışılmasa da, İngiliz Hükümeti zaten sahip olduğu tüm sorumlu görevlerle Ermenistan’ı garnizon görevini üstlenemediğini düşünüyor. Ermenilerin ateşli bir ümidi, Birleşik Devletlerin nihayet ülkeleri için bir yetki almaya ikna edilmeleridir. Ermenistan’ı koruma görevi politikası görevi doğal olarak...Amerika Birleşik Devletleri’ne düşecektir.”¹⁸ Bunun en iyi örneği Sevr metninde yer almakta olup, Ermeniler lehine birçok hüküm olmasına rağmen Lozan Antlaşması’nda bu konuların hiçbirine değinilmemiştir.¹⁹ Laurence Evans, manda meselesinin müttefiklerin gündemini belirlemesine ilişkin aynı döneme işaret etmektedir. Wilson, görüşmeler sırasında, daha önce kendi Dışişleri Bakanı Robert Lansing’in 18 Şubat 1919 tarihinde bölgeye bir müttefik heyetinin gönderilmesiyle ilgili resmî teklifini yenilemiştir. Bu teklif, “Dörtler Konseyi” tarafından kabul

¹⁶ Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Ankara, 1987, s.25.

¹⁷ Başkan Wilson’un, 14 Mart 1919’da Paris’e dönmesiyle, Onlar Konseyi yerine düzensiz aralıklarla toplanan Dörtler Konseyi, Paris Barış Konferansının karar mercii durumuna gelmişti. Bkz. Laurence Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması 1914-1924*, (çev.Tevfik Alanay), Milliyet Yayınları, 1972, s. 138.

¹⁸ “British Troops Leaving Armenia”, *The Times (London)*, 12 Aug. 1919), pg. 9.

¹⁹ Paris Barış Konferansında galiplerinin tek tek tutumları incelendiğinde, temel meselelerde fikir birliği içinde oldukları görülür. Herkes Türkleri İstanbul’dan çıkarmaya ve İstanbul ile Boğazlarda terchen bir büyük güç tarafından uluslararası bir denetim oluşturulmasına hazır bulunuyordu. Osmanlı Devleti’nden Arap topraklarının kurtarılması ve büyük güçlerin nezaretinde olmak şartıyla özgürlüğüne kavuşan etnik grupların hukuken tanınması konusunda fikir birliği vardı. Hepsisi de bir Ermeni devletinin kurulması gereğine inanıyor ve bu devletin dışarıdan gelecek büyük miktarda ekonomik, askerî ve siyasi yardıma ihtiyacı olacağını kabul ediyordu. Bkz. Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları*, (çev. Şerif Erol), İstanbul, 1996, s. 16.

edilmiş, Clemenceau'nun isteği üzerine "komisyonun seçiminde titiz davranılması ve Türkiye mandası hakkında incelemelerde bulunması" hususunda görüş birliğine varılmıştır.

Batılı devletlerin Orta Doğu'ya ilişkin politikalarında petrol itici bir güç olarak daima önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin topraklarını parçalama amacına yönelik son dönemin en önemli malzemesi Hıristiyan tebaadan Ermeniler, Müslüman tebaadan ise Kürtler olmuştur²⁰. Böylece İngiltere, kendi gözetiminde bağımsız bir Kürt devleti kurdukmak suretiyle Türkiye'nin Ermenistan ve Mezopotamya arasındaki bölgeyi kontrol etmesini önlemiş olacaktı²¹. Salahi Sonyel'in de belirttiği gibi büyük devletlerin Ermeniler lehine takındığı bu korumacı tavır esasında yapmaktı. Bunun en iyi örneği Sevr metninde Ermeniler lehine birçok hüküm olmasına rağmen Lozan Antlaşması'nda bu konuların hiçbirine değinilmemiş olmasıdır.

Manda ve Himayeyi Kurtuluş Çaresi Olarak Görenler ve Mustafa Kemal Paşa

ABD Başkanı Wilson'un önerisiyle ve Paris Barış Konferansı kararıyla teşkil olunan bir "King-Crane Komisyonu" İstanbul'da manda konusunda birtakım çalışmalar yapmak üzere hareket etmiştir. Bu sürecin alt yapı hazırlıkları da esasında Batı kamuoyunda aynı dönemde yapılmaya başlanmıştır:

"Özetle, Türkiye sorunu, yalnızca etkilenen bölgenin ırkları, en azından şu anda bağımsız bir durumda bulunmadığı için Avustralya-Macaristan'daki sorundan farklıdır. Kendilerini yönetemezler...Batılı güçler ticari ve politik özlemlerini bir kenara bırakmaya hazır olsaydı, bu uluslar varlığını sürdürebilirdi. Yakın Doğu'nun yenilenmesi ile ilgili her türlü umudu yerine getirin. Bu bölgelerde misyonerlerimiz ve kolejlerimiz, halkların kendi karanlıklarından eğitim ve kurtuluşuna büyük katkı

²⁰ Şükrü Nuri Eden, "Şark Meselesinin Dış Boyutu", *EÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4 (Kayseri 1990), s.9-10.

²¹ Paris Barış Konferansı'nda Müttefikler, Osmanlı topraklarının batı kesimini Yunanistan'a terk etmekle kalmıyorlar, kuzeyde Karadeniz'de Rum-Pontus, doğuda Ermeni devleti kurduyor, Kürtlere ise otonomi tanıyorlardı. Demografik açıdan sağlam bir gerekçeye dayanmayan Ermeni isteklerinin aşırılığı Batılı devletler tarafından da anlaşılmıştı. Dörtler Konseyinin Mayıs 1919 tarihli toplantısında Amerika, Fransa, İngiltere ve İtalya devlet başkanları, kurulacak olan Ermenistan'ın sınırlarının bizzat kendileri tarafından tespit edilmesini ve manda altına alınmasını kararlaştırmışlardı. Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Ankara, 1987, s.25.

sağlamıştır. Amerika çok gerçek bir güç ve çok gerçek bir umut temeli...Paris'te pek çok kişinin inandığı gibi, yeniden inşa etme görevini üstlenme yükümlülüğümüz olabilir.”²²

Komisyon 26 mayısta hareket etmiş ve 3 haziranda İstanbul'a ulaşmıştır.²³ 31 temmuz günü saat 10.00'da başlayan görüşmelerde Millî Ahrar Fırkası ve İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Câmi ve Kemal Mücahid beylerin Osmanlı Devleti üzerindeki yabancı dış baskıyı kabullenmiş bir tavır içerisinde olduklarını, Osmanlı Devleti'nin devamını istemediklerini buna karşılık Türkiye'nin millî bütünlüğünü Wilson prensiplerine uygun bir şekilde savduklarını yazmaktadır. Yaptıkları çalışmalar sırasında daha başlangıçta bütün partilerin komisyona beyan etmeyi kararlaştırdıkları iki temel nokta üzerinde birleştiklerini görmekteyiz. Bu iki temel mesele şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Hukuk-ı hilafetin tamamen mahfuziyesi,
2. Manda ve himaye şekillerinden azade olarak millî istiklalin temini.

Siyasî partilerin başlangıçta millî istiklâlin temini hususundaki bu tür karar ve çabaları Amerikan komisyonuyla temaslar sonucunda giderek zayıflamış, değişik düşünceler ortaya atılmış ve “istiklâl-i tam” fikri geri planda kalmıştır²⁴. Kara Vasıf'ın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 10 Ağustos 1920

²² Frank H. Simonds, “The Future of Turkey”, *The Times (London)*, (11 Jun. 1919), s. 10.

²³ E. Semih Yalçın, “Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonunun İstanbul'daki Faaliyetleri”, *Prof. Dr. Abdulhalûk Çay Armağanı*, Cilt II, Ankara 1998, s.1152.; Kadir Kasalak, *Millî Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993, s. 80.; Wilson'un, bölgeye gönderdiği bu heyet Charles R. Crane ve Henry King başkanlığında A. H. Lybyer, G. Montgomery ve W.Yale'den meydana gelmekteydi. “Türkiye Mandaları Hakkında Milletlerarası Komisyonun Amerika Şubesi (The American Section Of The Internanional Commission On Mandates In Turkey)” adını taşıyordu. Harry Howard, *The Partition Of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, New York 1966, s. 238.; Asıl amacı Suriye ve Filistin'de incelemelerde bulunmak olan komisyon, iki kez İstanbul'a gelmiştir. İlki bölgeye geçmeden önce 3 Haziran 1919 tarihli ziyaretidir. Komisyon bu ilk gelişinde İstanbul'da dört gün kalarak 7 Haziran 1919 tarihinde Suriye'ye hareket etmiştir. Başkan Wilson'un Kongre'ye mesajını tam metin halinde yayımlayan *The Times* gazetesi, haberin devamında, üstlenilecek bir mandanın maliyetinin senatoya arz edildiğini belirtmiştir ve General James G. Harbord'un başkanlığındaki Amerikan Heyeti'nin raporuna dayalı olarak ortaya koymuştur. Manda lehinde ve aleyhindeki bazı sebepleri yine bu rapora dayalı olarak değerlendiren haber Harbord'un; 16 Ekim 1919'da rapor hazırlandığı zaman yapılmış olan planların, koşulların çok hızlı değişmesi sebebiyle altı ay içerisinde eskimiş olduğunu söylediğini de belirtmiştir. Bkz. “US and a Mandate”, *The Times (London)*, (5 Apr. 1920), pg. 7.

²⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 141-146.; Manda meselesinin İstanbul kamuoyu ve aydınlar üzerindeki tesirleri farklılık arz etmektedir. “King-Crane Komisyonu” daha İstanbul'a geldiği sıralarda hükümet erkânı ve özellikle aydınlar arasında Paris Barış Konferansında ortaya çıkmış olan manda fikri çeşitli şekilleriyle tartışılmaya başlanmış ve hatta önemli ölçüde taraftar bulmuştu. İsmet Paşa

tarihli gizli mektupta²⁵ yer alan ifadelerden çok farklı değildir. Kara Vasıf, İstanbul'da bulunan aydınların ekseriyetini Amerikan mandası taraftarı olarak göstermekte ve bu suretle Anadolu'da kongreler vasıtasıyla *millî hâkimiyetin* ve *millî birliğin* tesisi için gayret sarf eden Mustafa Kemal Paşa'yı manda fikrini kabullenmeye zorlamaktadır. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bu tür fikirlere sıcak bakmadığı ve itibar etmediği bilinmektedir. Ali Fuat Paşa ile yapmış olduğu yazışmalarda²⁶ manda meselesinin ayrıntılı şekilde incelenmeye muhtaç bir konu olduğuna dikkat çekmektedir. Bu görüşmeler sırasında Amerika yönetimi adına ortaya çıkan en şaşırtıcı sonuç; İstanbul aydınının Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması konusundaki anlaşılmaz nitelikteki aşırı isteği olmuştur. Tarihte istiklâli için yaşamış ve değişik milletleri idare etmiş bir kavmin temsilcilerinin bu tarz bir teslimiyet içinde olması ve müstemlekeci bir yönetim tarzını talep etmesi Amerikalılar tarafından hayretle karşılanmıştır.

Diğer yandan Millî Mücadele'nin ilk dönemlerinden itibaren Wilson Prensipleri ve millîyet esası, hemen hemen bütün mahalli ve bölgesel hareketlerin tezlerini dayandırdıkları ortak gerekçelerdir. Bu yaklaşımın Mustafa Kemal Atatürk döneminde okutulan resmî ders kitabında da yer aldığını görmekteyiz: "...Ordu dağılmış; kumandan ve zabıtlar, Umumî Harbin mihnet ve meşakkatleriyle yorgun, yürekleri vatanın parçalanmakta olduğunu

Kâzım Karabekir'e gönderdiği 1 Haziran 1919 tarihli mektupta İstanbul'a gelecek komisyonun manda konusunda kamuoyu yoklaması yapacağını belirterek, tartışmaların daha çok manda talepleri doğrultusunda olduğunu ve meselenin artık İngilizlerin mi yoksa Amerikalıların mı tercih edilmesi gerektiği noktasında düğümlendiğini anlatmaktadır. Yine Hüseyin Bey'in Kâzım Karabekir'e yazdığı 7 Haziran 1919 tarihli mektupta, aynı konulara temas edilerek Amerikan mandasının "en ehveni şer" olarak görülebileceği ve bu fikrin "*en son çare-i halâs*" olabileceği ifade edilmektedir. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I, (Yay. hzl. Faruk Özerengin), Cilt I-III, İstanbul, 1995, s.195-202.; Rauf Orbay manda meselesiyle ilgili telkinlerin İstanbul aydınlarından çıktığını ifade etmektedir. Hatıratında konuyla ilgili olarak şu görüşlere yer vermiştir; "Biz Anadolu'da ne Erzurum ne de Sivas'ta böyle bir şey düşünmemiştik. Biz Anadolu'ya geçtikten sonra, İstanbul'da kurtuluş işini düşünen çoğu eski arkadaşlarımızdan mürekkep çeşitli gruplar, bu mesele üzerinde durmuşlar ve bilhassa İstanbul'a gelen Amerika tahkik heyetiyle temastan sonra, manda meselesine tek kurtuluş çaresi olarak, âdeta dört elle sarılmışlardır. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Cilt I, İstanbul, 1993, s. 249.

²⁵ Fahrettin Kırzioğlu, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyordu ve Nasıl Öneriyorlardı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 67'den ayrı basım, (İstanbul 1973), s. 1-8.; Kara Vasıf söz konusu mektubunda Amerikan Mandasına taraf olan isimleri şu şekilde sıralamaktadır: Ahmed Rıza Bey, Ahmed İzzet (Furğaç) Paşa, Cevad (Çobanlı) Paşa, Damad Ferit, İsmet İnönü, Çürüksulu Mahmud Paşa, Rıza Paşa, Reşad Hikmet, Cami, Reşid Sadi Beyler ve Esat Paşa.

²⁶ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Yay. hzl. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 70-72.

görmekten ezgin, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçurumu kenarında dimağları kurtuluş çareleri aramakla meşgul..." şeklinde Nutuk'a atıf yapılmakla birlikte özetle şu yorum yapılmaktadır: "Bu sırada kurtulmak için, çare olarak halka üç veçhe (direktif) gösteriliyordu: 1. İngilterenin himayesini istemek; 2. Amerika mandasını istemek (bu iki veçheyi gösterenler Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdi); 3. üncü veçhe, Osmanlı İmparatorluğunun tamamlığını muhafaza kabil olamayacağına göre, muayyen mıntakaların istiklâl ve hürriyetlerini temin veya muayyen mıntakaları Osmanlı vahdetinden ayırmak suretile onun uğrıyacağı akibetten kurtarmıya matuftu. Mustafa Kemal, bu fikirlerin hiçbirinde isabet görmüyordu."²⁷

Bu iki kaynaktaki özetle manda taraftarlarına ilişkin şu sonuca varılmaktadır: İstanbul'da aydınlar arasında Amerikan mandası altında yaşamak fikriyatı hâkimdir. Bu aydınlara göre, İngiltere ile geçmişte yaşanan pek çok siyasî anlaşmazlık ve harpler yaşanmıştır. İngilizlerin Türkleri "affetmeleri ve korumaları" kolay bir iş olmayacaktır. Fakat Amerika ile Türkler arasında herhangi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Osmanlı yönetimi artık egemen bir devlet halinde yaşayamaz; varlığını koruması, ancak himaye altına girmesiyle mümkündür. Osmanlı'nın manda altına girmesi halinde Amerika'nın Filipinlere sağladığı yardımla gelişmesi gibi Türkler de medeniyet sahasında hızla ilerletilecektir.²⁸

Kongreler Döneminde Manda Tartışmaları

Bilindiği gibi Erzurum ve Sivas Kongrelerinde en çok tartışılan konulardan birisi de "manda meselesi" olmuştur²⁹. Meselenin ders kitaplarındaki

²⁷ TTTC, *Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti)*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 14-15.; Enver Ziya Karal tarafından 1960 yılında liselerde okutulmak üzere hazırlanan kitapta ise "Nutuk" merkezli bir anlatımdan farklı olmak üzere diğer kaynaklarla da desteklenen bir yaklaşım söz konusudur. "Hür, müstakil ve büyük Türkiye, başka bir tâbirle Türk mucizesi bu cemiyetlerin dağınık çalışmalarından doğamazdı. Ancak müşterek duygu ve müşterek hedeften doğabilirdi. Böyle bir doğuş da her şeyden önce bir baş etrafında toplanmak ve onunla beraber çalışmakla mümkündür. Türk milleti, içinde bu işi liyakat ve irâdesiyle yapacak adam, Mustafa Kemal'di." Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 13, 32.

²⁸ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, s. 7-8.

²⁹ Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde "manda" ve "himaye" özellikle de "manda" kavramı yer almıştır; Devletler hukukunda manda, yönetiminde bulunan ülke halkının çeşitli yönlerden ilerlemesine çalışmak ve halkı kendi kendini yönetebilir bir hale getirmektir. Edip F. Çelik, *Milletler Arası Hukuk*, Cilt: I, İstanbul, 1975, s. 383-384; "Himaye" ise, sözlük manasıyla koruma, korunma anlamına gelmektedir; Osmanlıca-Türkçe Sözlük, s.142; Türk Hukuku Lügatına göre ise, himaye statüsü belli bir anlaşma çerçevesinde gerçekleşiyor, Mahmi denilen himayeci devlet himaye edilen devletin iç ve dış güvenliğini korumaktadır. Bir bakıma himaye eden devlet tarafından egemenliği garanti altına alınıyor. Bkz. Türk Hukuk Lügati, Ankara, 1944, s. 128.

anlatımına geçmeden önce yerli ve yabancı kaynaklarda kongreler özelinde meselenin nasıl işlendiğine bakmak gerekmektedir. Erzurum Kongresi'nde her türlü mandanın kabul edilemeyeceği hususunda alınan karara rağmen, Sivas Kongresi'nde manda yanlıları, Millî Mücadele'yi, daha başlangıçta sonuçsuz bırakacak girişimlerde bulunmuşlardır.

Sivas Kongresi öncesi özellikle Amerikan mandası taraftarlarının müthiş bir propaganda faaliyeti yürüttükleri anlaşılmaktadır. Millî Mücadele'nin önemli sîmâlarından Kara Vasıf ve Halide Edip Hanımın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdıkları mektuplar dikkati çekmektedir. Kara Vasıf Bey, mektubun bir yerinde özetle şu ifadelerle yer vermektedir: "...*Elbette istiklâlimize en çok mahzuru dokunmakla beraber, Amerika bizi, Avrupa boyunduruğundan, dâhili imtiyaz ve keşmekeşlerden kurtaracak, memlekete para sarf edecek, iş çıkaracak, bizi asrî bir inkişâfa mazhâr edecek yegâne hükümettir... Amerika'yı kazanmak. Bir defa evet derse âh bir evet derse, konferansa bizim dava vekilimiz sıfatıyla gözlerini beletirse, zannedirim ki vatan kurtulmakla hiç teahhur etmeyecek.*"³⁰

Halide Edip Adıvar da, 10 Ağustos 1919 tarihli yazısında; "...*Sivas Kongresi in'ikat edinceye kadar Amerikan Komisyonu'nu alıkoymağa çalışıyoruz. İşte bütün bunlar karşısında, davamızda zâhir olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya müracaate mecbur görüyoruz.*"³¹ Anlaşılacağı üzere; Adıvar, geçici Amerikan mandasının Türk milletinin haklı davasını kazanmasında, daha az zararlı bir yol olduğuna inanmaktadır. Rauf Bey, yaşanan bu gelişmeleri şu şekilde izah etmiştir: "*İstanbul'daki, asker sivil münevverlerin büyük bir ümitsizlik içinde, memleketin bundan böyle bir İngiliz veya Amerika murakebesi, yani mandası olmadan yaşayamayacağını, bilhassa mali sıkıntılardan kurtulmak için behemehâl İngiltere ve Amerika gibi büyük bir milletin mandası altına girilmesini zaruri gördüklerini ve bunu temin için teşebbüslere hatta bazılarının bu hususta İstanbul'daki Amerikan Tetkik Heyetiyle temasa geçtikleri bildiriliyordu.*"³²

Rauf Bey'in kongrede manda hususuna ilişkin şu noktalara değinmiştir: "*İktisadî, malî ve sınaî ihtiyaçlarımızı taktir ile devlet ve milletimizin iç ve dış istiklâlî ve vatanımızın tamamîyeti mahfuz kalmak şartıyla, memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî ve iktisadî yardımını memnuniyetle karşılayacağımızı ve bu insanca adil şartları havi bir sulhu,*

³⁰ Fahraettin Kırzioğlu, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Kimler Nasıl Öneriyorlardı?", *BTTD*, C. XII, S.67-68, (Nisan-Mayıs 1973), s. 32.

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 132.

³² Orbay, *a.g.e.*, s. 132.

beşerin selameti ve alemin sükûnu adına, yapmaya hazır olduğumuzu ilan etmiş-tik. Şimdi bu yardımı Amerika'dan istememiz muvafık görülüyor, Amerika da buna talip oluyorsa, kanaatimce, bunun açıkça ifadesinde bir mahzur olamaz... Zayıf kaldığımız müddetçe, taksim tehlikesi de baki kalacaktır. Bu sebeple, bir an evvel kuvvetlenmenin çaresini bulmamız lazımdır. Kanaatime göre bu da ancak, tarafsızlığı malûm olan Amerika'nın yardımını kabul ile kabil olabilir.”³³

ABD mandası konusunda kongre sürecinde en önemli adım 8 Eylül Pazartesi günü yapılan dördüncü birleşimin ilk oturumunda gerçekleşmiştir.³⁴ İsmail Fâzıl Paşa'nın İhzarî Encüme'ninden daha önceden, Teklif Encümeni'ne havale edilmiş olan muhtırayı gündeme taşımıştır. Gündeme alınan bu muhtıra hakkında İsmail Fâzıl Paşa özetle şu ifadelere yer vermiştir. “...Yolda gelirken Hamî Beyle teati-i efkâr etmiş ve birtakım esasat hazırlamıştık. Hamî Bey bu esasatı İhzarî Encümene izah etti; bil-müzâkere bunlar kabul edildi ve encümen namına kongre heyet-i umumiyesine teklif edilmek üzere bir muhtıra şeklinde kaleme alınmasını encümen Hamî Bey'e tevdi etti. Hamî Bey bunu kaleme alarak muhtırayı vücuda getirdi.”³⁵ Muhtıranın okunmasının ardından, söz alan Mustafa Kemal Paşa, muhtıranın içeriği hakkında görüşmelere geçilmeden önce bazı noktalara dikkat çekmek istediğini ifade etmiştir. Bu noktalardan ilki, Mr. Braun ve beraberinde getireceği elli bin kişilik amele ordusudur³⁶. Söz alan Kara Vasıf Bey (Gaziantep Delegesi)

³³ Orbay, a.g.e., s. 366-367.

³⁴ Kongre öncesinde manda taraftarlarının kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmemesi konusunda gayret göstermeleri manda meselesi ile ilişkilendirilmektedir. Bu hususta Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşa'nın şu ifadelere yer verdiğine işaret etmektedir: “Anlaşıyor ki, bu arkadaşlar, kendi aralarında “manda” fikrini kabul etmiş bulunuyorlar. Beni reis seçirmeye gayret sarfetmelerinin ve politik taktiklere sapmalarının tek izahı; kendilerinden bir reise mandayı el çabukluğuna getirip kongre kararına bağlatmak arzusundan ibarettir.” Bkz. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s. 233.

³⁵ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, s. 27; Mustafa Kemal Paşa'nın dördüncü birleşimde, gündeme alınan ve bahsi geçen muhtıranın Hamî Bey namına mı yoksa ihzarî Encümen namına mı Heyet-i umumiye'ye takdim edildiğini sorması üzerine, İsmail Fâzıl Paşa muhtıranın içeriği hakkında şunları söyler: “Hamî Bey'in söylediği gibi kendisi, benzeniz ve Bekir Samî Bey bu hudut-ı esasi üzerinde ittifak ettik; İhzarî Encümen'de müzakere ettik; müttefikan bir ruzname (heyet gündemi) tertip ettik. Bu ruzname iki kısma ayrılıyordu. Birinci kısmı gaye ve maksadımız, ikinci kısmı da tedabir ve icraatımıza dair; birinci kısmında hilafet ve saltanat meselesi ve manda ve istiklâl esasatı gibi mevad-ı mühime vardı. Encümende bu mesail üzerine izahat-ı şifahiyeye verildi. Osman Nuri Bey'le Mehmet Şükrü Bey de bu izahatın zabtnı tuttu; sonra bu mesailin Hamî Bey tarafından tevsiân kaleme alınması tekerrür etti. Bunun üzerine bu muhtırada encümen namına Heyet-i Umumiye'ye takdim edildi.” Bkz. (Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 48-49).

³⁶ Bunun yanında temas edilen diğer bir önemli nokta da manda meselesidir. İğdemir, a.g.e., s. 46.

mandanın içeriği hakkında uzun bir beyanatta bulunmuştur. Vasif Bey'e Manda'yı "...Üç türlü manda icat edilmiştir. Bunların birincisi *akoam-ı bedeviye ve müstemlekât üzerine vaz edilecek manda*; ikinci *Harb-i Umumi'den sonra kesb-i istiklâl etmiş milletler ve mesela Ermeniler üzerine vaz olunacak manda ve üçüncüsü de harb-i umumiden evvel de müstakil olan devletler hakkında mevzu-ı bahis olan manda!* İşte bizimki bu üçüncü kısma dahildir ve hatta biz bu üçüncü kısma dahil olabilecek yegane devletiz..."³⁷ şeklinde tarif etmiştir.

Daha sonra söz alan Osman Nuri Bey, Hami Bey'le yaptıkları görüşme neticesinde, Hami Bey'in "*Manda'nın muhilli istiklâl (bağımsızlığı zedeleyen) olmadığını*" söylediğini ifade etmiştir. Daha sonra 20 maddeden oluşan bazı noktaların kaydedildiğini³⁸ ve devletler hukukunda kabul edilen bağımsızlığın korunması halinde mandanın teklif edilebileceğini ifade etmiştir. İsmail Fâzıl Paşa'nın da bu öneriyi kabul ettiğini ilâve etmiştir³⁹. Bu ifadelere ilişkin söz alan Şükrü Bey hangi devletin mandasının kabul edildiğini şu şekilde îzâh eder: "*Memlekette ne fen, ne sanat, ne para var; binaenaleyh elbet bir muavenete⁴⁰ ihtiyacımız var. Bu itibar ile müzaheret lüzumuna kani olduk; bu müzaherinin en muvafığı kim olacağını düşündük. Mevcut dört devletin hangisinin muvafık olacağını hesap ettik. İngiltere'yi kabul edecek olursak, arabamızı sürükler. Fransa mali itibarıyla müsait vaziyette değil, kendisi muhtac-ı himmet. İtalya'nın Anadolu'daki ihtirasatı manidir dedik ve binaenaleyh en muvafık devlet olarak Şarkta istila politikası düşünmeyen Amerika'yı kabul ettik.*"⁴¹

³⁷ İğdemir, a.g.e., s. 47-48.

³⁸ Osman Nuri Beyin yapmış olduğu bu izahatın ardından söz alan Şükrü Bey, esaslarını manda şartlarının oluşturduğu bu yirmi maddelik muhtıranın belli başlılarını şu şekilde izah etmiştir: "1. Bir manda komisyonu teşkili; 2. Memleketin işgal altındaki aksamının tahliyesine mandaterin muaveneti, 3.Uhud-ı atıkanın teyid-i ilgisi, 4. İstiklal-i adlimizin masuniyeti, 5. Boğazlardaki istihkamatın ya hemdi veya beynelminel işgali suretiyle boğazlar meselesinin halli, 6. İstiklal-i mahimizden temini, 7. Mandanın muayyen bir müddetle tahdid-i, 8. Mandada milliyet esasının kabulü, 9. Eytam ve eramil hukukun, 10. Hududumuzun milliyet esasını mucibince adilane tahdid-i, 11. Unsur meselesinin mübadele-i nüfus usulüyle halli, 12. Devletimizin bitaraflığının temini, 13. Mandanın bitarafane tatbiki için Ermeni ve Rum unsurlarına mensup Amerika tebasının Türkiye'de vezaif-i resmîye deruhte etmemesi, 14. Hakimiyet-i millîye ve müessesatının bekası, 15. Devletin haricen hakk-ı temsiline bekası, 16. Patrikhanelerin ait oldukları memleketlere nakli, 17. Cemiyet-i *akoam* biran evvel duhulümüz esbabının ihzârı..." bks. (İğdemir, a.g.e., s. 50-51).

³⁹ İğdemir, a.g.e., s. 49.

⁴⁰ Kongre çalışmalarının sırasında, metinlerin hazırlanmasında son derece de titiz davranılmış, cümleler hatta sözcükler özenle seçilmiştir. 7.maddedeki "muavenet" sözcüğü de bunlardan biridir. Fransızca'dan gelen "manda" sözcüğü, o zaman "müzaheret" sözcüğü ile karşılanıyordu. Müzaheretin karşılığı gözetim, gözetme olabilir. Muavenet ise yardım demektir. Bks. Dursun Ali Akbulut, "Sivas Kongresi'nin Gündemi", *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu*, Sivas İli, Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı yayını, Sivas, 2002, s. 129.

⁴¹ Bu dönemde Amerikan mandasının gerek münevverler nazarında gerekse devlet adamları nazarında taşıdığı anlamı Ali Fuat Cebesoy şu şekilde dile getirir: "*İstanbul'daki devlet ricali-*

Kongrenin ilerleyen saatlerinde manda meselesi hakkında tartışmaların şiddetinin biraz daha arttığı dikkati çekmektedir. Bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa, verilen raporda; vurgulanan “*devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmemesi ve devlet ve ulusun zararlı dış baskılara karşı bir yardım ve desteğine gereksinmesi*” noktalarına temas ederek bu hususun Teklif Encüme’ne havalesini istemiştir. Buna karşın, Bekir Sami Bey ve İsmail Fâzıl Paşa bu öneriye karşı çıkmışlardır.⁴² İsmail Fâzıl Paşa özellikle şu noktalara temas ederek: “*Kaybedecek zamanımız yoktur; esasen mesele de basitleşmiştir: Tam istiklâl mi, yoksa manda mı kabul edeceğiz? Tespit edeceğimiz karar budur. Böyle mühim ve ehem olan bir meseleyi tekrar encümene ve ondan sonra tekrar heyet-i umumiyeye havale ile vakit geçirmeyelim. İş uzar. Zamanımız kıymettardır. Buna bugün, yarın, yahut öbür gün herhalde heyet-i umumiyede bir karar verelim. Encümende vakit geçirmeyelim, çünkü pek ruhu bir meseledir*”.⁴³ diyerek bir an evvel kongrenin manda hususunda karar vermesini istemiştir. Bundan sonra Hami Bey de söz almış öncelikli olarak İsmail Fâzıl Paşa’ya ve Bekir Sami Bey’e katıldığını ifade ederek şunu eklemiştir: “*...Herhalde bir müzaherete muhtacız ve bunun en iptidai dahili de varidat-ı devletin ancak borcumuzun faizine tekabül edebilmesidir!*” Bu ifadelerine karşın, manda aleyhine atıfta bulunan Rauf Bey “*...manda tabirini kullandığımız zaman artık istiklâliyat tâbirini kullanamayacaksak, mandayı kabul etmemeye burada karar verelim.*” diyerek, tartışmanın daha da sertleşmesine sebep olmuştur. İsmail Fâzıl Paşa, Rauf Bey’in bu ifadelerine karşılık uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasının bir yerinde aynen şu ifadeye yer vermiştir: “*...Biz (Bekir Sami, Hami Bey) mandayı kabul ediyoruz da, istiklali istemiyoruz demedik! Eğer maksadımız bu ise, her üçümüzü de hain-i vatan telakki ederim! Manda demek, siyaseten olmaktan ziyade iktisaden memleketin imar ve i’lâsı için lazım gelen muavenet ve müzaheret demektir.*”⁴⁴ ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, İsmail Fâzıl Paşa ve diğer mandayı savunan kongre delegeleri, Türk milletinin yaşanan büyük felaketlerin ardından tek çıkar yolunun güçlü bir devletin manda ve himayesine girme-

*nin ve münevverlerinin eskeriyetinin gözleri Amerika’ya çevrilmişti. İngiltere, Fransa ve İtalya’nın hazırladıkları korkunç akıbet karşısında kurtuluş yolunu Amerikan himayesinde aramışlardı. Bunu diğerlerine nazaran daha ehven-üş-şer (iki şerhi işin daha az zararlısı) bulunuyorlardı. Bu sazların hamiyetlerinden ve vatanperverliklerinden şüphe edilemezdi ve biz de etmemiştik. Onlar da belki pasif bir mücadele imkanını aramış sayılabilirlerdi.” Bkz. Cebesoy, a.g.e., s.204; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz., Salih Tunç, “Mütareke Dönemi Aydınlarından Müderris Ahmet Selahattin Bey’in İstiklâlcî Fikirleri”, *Askerî Tarih Bülteni*, Y.26, S.50, (Şubat 2001), s. 113-136.*

⁴² Tansel, a.g.e., Cilt II, MEB Yay., İstanbul, 1991, s. 98-99.

⁴³ İğdemir, a.g.e., s. 52-53.

⁴⁴ İğdemir, a.g.e., s. 54.

sinin gerekli olduğunu düşünmekle beraber daha ileri giderek böyle bir uygulamaya mahkûm ve mecbur olduklarını düşünmektedirler. Bu fikri savunanlar Türk milletini sevip çaresizliğine inanıp, manda ve himayeyi tek kurtuluş yolu olarak gören Türk aydın ve idarecileridir. Bu açıdan bahsi geçen bu kimseleri, Türk milletinin aşaması veya kurtuluşu pek umurlarında olmayan kimselerden kalın çizgilerle ayırmak gerekir. Daha sonra tekrar söz alan İsmail Fâzıl Paşa, yanlış anlaşılmaya yol açtıklarını ifade ederek, Bekir Sami Bey ve Hami Bey'in bu muhtırayı geri aldıklarını belirtmişlerdir⁴⁵.

Bu doğrultuda, İhzarî Encümen'de hazırlanan muhtıra çerçevesinde manda meselesi dördüncü birleşimin birinci, ikinci ve üçüncü oturumlarında uzun uzadıya tartışılmış ve sonuçta, 7. Maddenin Erzurum Kongresi Beyannamesi'nde düzenlendiği biçimde kalması kabul edilmiştir⁴⁶. Mustafa Kemal Paşa, manda meselesinin kongrede karara bağlanmasını şu şekilde ifade eder: "... pek uzun ve münakaşalı devam eden bu manda müzakeresi, taraflarını iskat edecek mütesassıt bir çare ile hitam buldu".⁴⁷

Manda ve himaye fikrinin neredeyse tüm boyutları ile tartışılmış olduğu Erzurum ve Sivas kongrelerinde yukarıda da işaret edildiği üzere akademik çalışmalara paralel olarak ayrıntılı bir şekilde anlatım sergilediği görülmektedir. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nce hazırlanan 1931'den itibaren uzunca bir süre liselerde okutulan Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ders kitabında, kongrelerde alınan kararlara ayrıntılarıyla işaret edilirken, manda taraftarlarının isimlerine herhangi bir şekilde yer verilmemiştir. Ayrıca, "İstanbul'dan gelen bazı mektuplarla, kongreye gelen bazı kimselerin sözleri üzerine, bir Amerikan mandası meselesi konuşuldu. Anadolu murahhaslarının çoğu mandanın şiddetle aleyhinde idi. Zaten Erzurum Kongresi sarahatle manda aleyhinde karar vermişti. Sivas Kongresinin büyük ekseriyeti de mandanın kabulü aleyhine rey verdi; Türk Milleti tam bir istiklâl istiyordu ve kendi işlerini millî kuvvetele başarabileceğine kani idi".⁴⁸ kongre süreci ifadeleri ile de

⁴⁵ İğdemir, a.g.e., s. 55.

⁴⁶ "Milletimiz insanî, asrî gayeleri tebcil ve fennî, sınıî ve iktisadî hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâl ve vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartıyla, 6. maddede musarrah (tasrih edilmiş) hudut dahilinde, milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fennî, sınıî, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılırsınız ve bu şeraiti adile ve insaniyei muhtevî bir sulhun da acilen tekarrür selâmeti beşer ve sukun-ı alem namına ahassü âmâlî milliyemizdir." Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşivi, A-1 Kataloğu, Kutu:17 Belge:28, Tarih:11.9.1335; ayrıca bkz. İğdemir, a.g.e., s. 114.

⁴⁷ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.154.

⁴⁸ Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti), Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s. 38.

özetlenmiştir. Karal ise kongreler bahsinden ayrıntıları ile bahsetmiştir. Erzurum Kongresi'nde manda meselesi özelinde, *"istiklâlden anlaşılan mânânın tam istiklâl olduğu, yabancı unsurlara hâkimiyetimizi ihlâl edecek imtiyazların verilmeyeceği ve herhangi bir devletin himayesi kabul edilmeyeceği..."*⁴⁹ açıklanmıştır. Karal, Sivas Kongresi'nde manda meselesinin *"üyelerden bir grup"* tarafından tartışıldığını ifade ederken kongre çalışmaları sırasında, Mustafa Kemal Paşa'ya *"Anadolu'da müstakil bir devlet kurulmasının"* da teklif edildiğine işaret edilmiştir. Manda taraftarlarının, Sivas halkı tarafından alaya alındığını ifade ederken, *"Kongre; gündemine almış olduğu, bir önergeyi de uzun boylu münakaşa etti. Konu, Türkiye'nin Amerikan mandası altına konulması idi. Manda taraftarları memleketimizin içinde bulunduğu maddi şartları ileri sürerek, bu fikri savunmaya çalıştılar. Fakat kabul ettirmeye muvafak olamadılar. Millî iradenin meydana getirdiği Kuva-yı Millîye ruhu böyle bir tedbirle elbette ulaşamazdı."*⁵⁰

Kongrenin hemen sonrasında The Times'da, Sivas Kongresi'nin İstanbul Hükümeti üzerindeki tesirine ilişkin, *"Türk Hükümeti'ne Baskı"* başlıklı yazıda özetle şu ifadelere yer verilmiştir:

"Hükümet, Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararlarına saygı duyacaktır."

Türklerin Barış Konferansı delegeleri, milletin güvenini kazanmış kişiler arasından seçilecektir.

Merkezi Hükümet bu kararları kabul ederse, diğer sorunlar Mustafa Kemal'e göre kolayca çözülebilir. Söylentilere göre, birçok kaynakta, Paşa'nın ifade ettiği diğer sorunların, siyasî suçlulara genel bir af verilmesi, - bittabi katliamlardan, sürgünlerden ve katliamlardan suçlu kişilere verilecek olursa-, itilaf Yetkilileri tarafından itiraz edilecektir. Savaş esirlerine işkence yapanlar ve Damad Ferid Paşa'nın, tutuklanması da bunlara dahil olacaktır."⁵¹

Sivas Kongresi'nin hemen sonrasında Müttefik güçlerden İstanbul Hükümeti'ne uyarı gecikmemiş, The Times'ın 29 Ekim 1919 tarihli haberrinde, kongreler sürecinde yaşananların ilk kez İstanbul Hükümeti'ne yönelik bir *"darbe"* etkisi yarattığı imasında bulunulmuştur:

"Sivas'tan Sultan'a mesaj gönderen 200'e yakın eşrafın, Mustafa Kemal Paşa tarafından aldatıldığına dair rapor doğrulanmıyorsa da, milliyetçi ha-

⁴⁹ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, s. 40.

⁵⁰ Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, s. 42.

⁵¹ "Pressure on Turkish Government", *The Times (London)*, (15 Oct. 1919), pg. 11.

reketin, özellikle Kürt ilçelerinde, bazı bölgelerde kayda değer bir muhalefet kazandığı şüphesi doğmuyor. Kürt olan kişilerin tutuklanması, Kürt ile Türk arasında her zaman gizli düşmanlığı canlandırdı. Mustafa Kemal Paşa'ya katılmış olan generaller hakkında sağlam temelli söylentiler, iddialar var... Saray'ın, Müttefik Güçlerden, Millî Mücadele konusunda bir nota aldığına dair ifade yanlıştır. Ancak Müttefik Güçlerin Yüksek Komiserlerinin resmi olmayan bir şekilde Türk makamlarına, siyasî muhaliflerin zulmüne kayıtsız kalmayacakları konusunda uyarıda buldukları anlaşılmaktadır. Başkentte teşvik edici, kışkırtıcı bir hava hâkim."⁵²

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, işgalci devletler Anadolu'daki millî direnişi yakından takip etmekle birlikte Anadolu'da etnik mahiyette ayrıştırma hevesini diri tutmakta hiçbir zaman geri durmamıştır.

Sivas Kongresi Sırasında Amerikalı Gazeteci Edgar Louis Browne'nun Temasları

Sivas Kongresi sırasında da bir Amerikalı gazetecinin Sivas'ta bazı temaslarda bulunduğu bilinmektedir. Browne, İstanbul'daki Amerikan mandası taraftarları ve Türkiye'deki Amerikalıların isteği üzerine Sivas'a gelmişti. Hiçbir resmî sıfatı bulunmayan gazeteci E. L. Browne'a âdeta Amerikan temsilcisi sıfatıyla bakılmış ve kendisine büyük ilgi gösterilmiştir⁵³. Gazeteci Browne'nun da tesiriyle Amerikan senatosuna bir telgraf çekilmek suretiyle "*Amerikan azasından mürekkep bir komitenin Osmanlı Devleti'nin her köşesine gönderilmesi*"⁵⁴ talep edilmişti.

Browne Sivas'ta bulunduğu süre içinde Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve diğer kongre azaları ile görüşmelerde bulunmuş ve 20 Eylül'de Sivas'tan ayrılarak Amerika'ya dönmüştür. Sivas'tan çekilen telgrafın İngilizce metnini hazırlayan Browne mektubun orijinalini yanına almış ve bir suretini de Paris'te C.R. Crane'e sunmuştu. Sivas'taki temasları sonucunda Browne'nun şahsi görüşü; Türkiye ve İran Azerbaycanı'nu birleştirmek suretiyle bir devlet hâline getirerek Erzurum ve Trabzon'u Ermenistan'a vermek şeklindeydi. Ayrıca Türkiye ve Ermenistan'a Amerikan mandasının uygulanması sağlanacak ve Ermenistan müstakil sayılmayıp Türki-

⁵² "Allied Warning to Turkey Anti-Committee Politicians in Better Heart", *The Times (London)*, (29 Oct. 1919), pg. 11.

⁵³ E. Semih Yalçın, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde King-Crane Komisyonu ve General Harbord Heyetleri", *Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi*, 25-29 Ekim 1999, Türkistan- Kazakistan.

⁵⁴ Telgrafın Türkçe metni için bk. CEBESOY, *Millî Mücadele Hatıraları*, s.175-176.

ye'ye bağlı muhtar bir hükümet olacaktı. Bu fikirleri Browne'nun şahsi görüşleri olarak kabul etmek mümkün olmakla birlikte yakın doğuda yaşayan Amerikalıların da aynı görüşleri paylaştıklarını söylemek imkân dâhilindedir.

Amerikalı gazeteci Browne'nun Sivas'ı terk ettiği gün General James G. Harbord başkanlığında gelen heyet, Heyet-i Temsiliye döneminde cereyan eden Türk-Amerikan ilişkilerindeki üçüncü önemli gelişmedir. Harbord Heyeti'nin vazifesi doğuda bir Ermenistan'ın kurulmasının mümkün olup olmadığını araştırmaktır.

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile 24 Eylül 1919'da görüşen General Harbord, Millî Mücadele liderine kendi görüşünü kabul ettirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa çeşitli konular üzerinde soruları bizzat cevaplandırmış, "Millî Mücadele hareketinin ortaya çıkış sebepleri"⁵⁵, "İslam dini ve gelenekleriyle bağdaşmayan Bolşevikliğin Türkiye'de yeri olmadığı" hususunda "Damat Ferit'in içine düştüğü yanlışlığın" ve "İngilizlerin Türkiye'ye uyguladıkları politikanın haksızlığı" üzerinde durmuştur.

Mustafa Kemal Paşa görüşmede ayrıca General Harbord'a bir muhtıra vermiştir. Muhtırada yer alan görüşler Millî Mücadele'nin ana fikrini ortaya koyması bakımından önemli olduğu gibi Heyet-i Temsiliye'nin Amerika ile ilişkilere bakış açısını şu ifadelerle ortaya koymaktadır:

"Türk milleti bin yıldan fazla bir zamandır bu topraklarda yaşama hakkına sahiptir. Bu, eskiye ait kalıntılarla tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'ne gelince, bu devlet yedi asırdır yaşamaktadır ve muhteşem mazisi ve tarihiyle övünebilir. Biz kudreti ve haşmeti bütün dünyada, Asya ve Afrika kıt'alarında tanınan bir milletiz. Savaşçılığımız ve ticaret gemilerimiz okyanusları aşmış ve bayrağımızı Hindistan'a kadar götürmüşlerdir. Kabiliyetlerimiz bir zamanlar sahip olduğumuz ve bütün dünyada bilenen hâkimiyetimizle ispat edilmiştir... Eğer memleketimiz yabancıların entrika ve müdahale kâbusundan kurtarılsa ve memleket meseleleri millî irade ve arzulara saygı duyan muktedir bir hükümet tarafından idare edilirse memleketin bütün dünya için memnuniyet kaynağı olacak bir duruma geleceğine dair kat'i teminatları verebiliriz. Bizi kurbanı olduğumuz haksız baskıdan kurtarmak ve kalkınmamızı hızlandırmak yolunda kudretli ve tarafsız bir yabancı milletin yardımının bizim için çok kıymetli olacağını ayrıca belirtmek isteriz"⁵⁶.

⁵⁵ Tefvik Bıyıkloğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, Ankara 1959.

⁵⁶ EROL, *Türkiye'de Amerikan Mandası...*,s.98.

Sivas Kongresi sırasında gelişmeleri yakından takip eden ve burada lider kadro ile yakın temasta sağlamış olan Amerikalı gazeteci E. L. Browne, The Times'ta haber yapılmıştır. "Türklerin Büyük Britanya'ya Düşmanlığı ve Mustafa Kemal'in Suçlamaları" başlıklı yazıda aynen şu ifadelere yer verilmiştir: *"Kısa bir süre önce Sivas'tan dönen ve millîyetçi liderlerle çok sayıda görüşme yapan bir Amerikan gazetesi muhabiri, millî direnişin liderinin güçlü bir şekilde İngiliz karşıtı duygularını açığa vurmuştur... Mustafa Kemal'in İngiltere'nin Türkiye'yi yıkmak istediğini söylemesi, gülünçtür. Ancak onlara ilham veren acılar açıktır. Yayınları, Türk köylülerin veya ılımlı partilerin görüşleri ne olursa olsun, direnişin İttihat ve Terakki Partisi'nin mücadeleye örgütü olabileceği inancını doğrular."*⁵⁷

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı bitiminde Paris Barış Konferansı ile başlayan ve ardından Londra ve San Remo'da devam eden süreçte işgalci devletler, Osmanlı Devleti ile barış yapılandırılması kapsamında Ermenistan çözümlemesini tam olarak netleştirememiş ve nihayet Türk-Ermeni sınırının hakemliğini Başkan Wilson'a havale ederek, Birleşik Devletleri de Ermenistan mandaterliğine davet etmiştir. Bu sayede, Müttefik unsurların ülkelerinin çıkarları doğrultusunda ortaya koydukları gayretleri Orta Doğu başta olmak üzere stratejik mevkilerde kısa vadede çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu gayretin arkasındaki sorumlunun ABD Başkanı Wilson olduğunu söylemek yanlış da olmaz.

Millî Mücadele'nin başlarından itibaren Anadolu'daki direnişe kayıtsız kalamayan The Times gazetesi idarecileri Osmanlı mirası olan topraklar üzerinde tesis edilmeye çalışılan manda ve himaye gayretlerini çoğunlukla abartılı bir biçimde İngiltere'nin emelleri doğrultusunda kullanma gayretinde olmuştur. Gazetede genel hatları ile işaret edilen husus ise; Müttefiklerin, Türkiye'den alınacak topraklar konusunda anlaşarak, Türk devletinden Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın tamamen ayrılması konusunda görüş birliğine varmış olmaları gerçekliğidir. Fakat gizlenmeye çalışılan gerçek çok geçmeden açığa çıkmıştır: İngiltere, Kürtlerin mandaterliğini üzerine almak suretiyle, onları Mezopotamya ve İran'da Ruslara, Türklere hatta Araplara ve İran'a karşı kullanmak düşüncesindeydi.

⁵⁷ "Turkish Hostility to Britain Mustapha Kemal Accusations", *The Times (London)*, (25 Oct. 1919), pg. 11.

Bu düşüncelere karşı Mustafa Kemal Paşa, manda ve himaye arasında sıkışan gerek siyasî gerekse sözde aydınların zihin bulanıklığını giderdikten sonra ortaya koyduğu millî andın temel esaslarını, Türk milletinin bağımsızlık ruhuna dayandırmıştır. Mücadelenin lider kadrosu bu sayede Millî Mücadele hareketinin millî sınırlara dayalı ve tam anlamı ile bağımsız bir devlet olmaktan başka bir amaç taşımadığını açıkça ortaya koymuştur.

KAYNAKLAR

- “Allied Warning to Turkey Anti-Committee Politicians in Better Heart”, *The Times (London)*, (29 Oct. 1919).
- “British Troops Leaving Armenia”, *The Times (London)*, 12 Aug. 1919).
- “Mr. Wilson’s Warning to Turkey”, *The Times (London)*, (5 Sep. 1919).
- “Pressure on Turkish Government”, *The Times (London)*, (15 Oct. 1919).
- “Turkish Hostility to Britain Mustapha Kemal Accusations”, *The Times (London)*, (25 Oct. 1919).
- “US and a Mandate”, *The Times (London)*, (5 Apr. 1920).
- Akbulut, Dursun Ali, “Sivas Kongresi’nin Gündemi”, *Sivas Kongresi I. Uluslararası Sempozyumu*, Sivas İli, Sanat, Kültür ve Araştırma Vakfı yayını, Sivas, 2002.
- Akgül, Suat, “Paris Konferansı’ndan Sevr’e Türkiye’nin Paylaşılması Meselesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 23 (Mart 1992).
- Akgün, Seçil, “Ankara Anlaşması-Hazırlanış ve Önemi”, *Prof Dr. Şükrü Esmer’e Armağan*, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981.
- Armaoğlu, Fahir, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, Sayı 38 (Temmuz 1997).
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk 1919-1927*, (Yay. hzl. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000.
- Bayur, Yusuf Hikmet, “Kuva-yı Millîye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları”, *Belleten*, Cilt XX, Sayı 80 (Ekim 1956).
- Cebesoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çelik, Edip F., *Milletler Arası Hukuk*, Cilt: I, İstanbul, 1975.
- Eden, Şükrü Nuri, “Şark Meselesinin Dış Boyutu”, *EÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4 (Kayseri 1990).
- Evans, Laurence, *Türkiye’nin Paylaşılması 1914-1924*, (çev.Tevfik Alanay), Millîyet Yayınları, 1972.
- Helmreich, Paul C., *Sevr Entrikaları*, (çev. Şerif Erol), İstanbul, 1996.
- Howard, Harry, *The Partition Of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, New York 1966.

- İğdemir, Uluğ, *Sivas Kongresi Tutanakları*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara 1999.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.
- Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, Cilt I, (Yay. hzl. Faruk Özerengin), Cilt I-III, İstanbul 1995.
- Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1960)*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- Kasalak, Kadir, *Millî Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993.
- Kiese, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış (Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938)*, (çev. Atilla Dirim), İletişim Yay., İstanbul, 2005.
- Kırzioğlu, Fahrettin, "Amerikan Mandasını Kimler İstiyordu ve Nasıl Öneriyorlardı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 67'den ayrı basım, (İstanbul 1973).
- Nubar, Boghos, "Avenue du President Wilson", *The Times (London)*, (25 Jun. 1919). *Nutuk, Vesikalar*, Cilt III, s.1178-1190(Belge 220).
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, *Siyasî Hatıralarım*, Cilt I, İstanbul 1993.
- Öztürk, Ayhan, *Millî Mücadelede Gaziantep*, Kayseri 1994.
- Simonds, Frank H., "The Future of Turkey", *The Times (London)*, (11 Jun. 1919).
- Sonyel, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt I, Ankara 1987.
- Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt I, MEB Yay., İstanbul 1991.
- Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, Ankara 1959.
- TTTC, *Tarih IV (Türkiye Cumhuriyeti)*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
- Tunç, Salih, "Mütareke Dönemi Aydınlarından Müderris Ahmet Selahattin Bey'in İstiklâlcî Fikirleri", *Askeri Tarih Bülteni*, Y.26, S.50, (Şubat 2001).
- Turan, Mustafa, *Millî Mücadelede Siyasî Çözüm Arayışları*, Afyon 1999.
- Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi I, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Ankara 1991, s.94.; Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İzmir 1993.
- Ünal, Tahsin, *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasî Tarihi*, Ankara 1974.
- Yalçın, E. Semih, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde King-Crane Komisyonu ve General Harbord Heyetleri", *Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi*, 25-29 Ekim 1999, Türkistan- Kazakistan.
- Yalçın, E. Semih, "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonunun İstanbul'daki Faaliyetleri", *Prof. Dr. Abdulhalûk Çay Armağanı*, Cilt II, Ankara 1998.

SİVAS KONGRESİ'NE KATILAN DELEGELERİN KONGRE SÜRESİNCE YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

The Concepts of the Delegates in the Sivas Congress

Cengiz Atlı*

ÖZET

Sivas Kongresi Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi ile yaptığı çağrı üzerine, 1.Dünya Savaşı'ndan sonra işgale uğrayan Türk topraklarını kurtarmak ve Türk milletinin bağımsızlığını sağlamak için çareler aramak amacıyla seçilmiş ulus temsilcilerinin Sivas'ta bir araya gelmesiyle, 4 Eylül 1919-11 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleşen ulusal kongredir. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'nin ardından Milli Mücadele tarihimizin ikinci büyük halkasını oluşturur. Hazırlıkları, Damat Ferit Hükümeti ve İtilaf Devletlerinin tehdit ve engellemeleri altında devam eden Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919'da yurdun dört bir tarafından Sivas'a gelebilmiş olan 38 delegenin katılımıyla Sivas Lisesi'nde toplanmıştır. İşgaller, Sivas'ın güvensiz olduğuna dair çıkarılan söylentiler, maddi imkânsızlıklar ve İstanbul Hükümetinin tehditlerinden ötürü kongreye katılım beklenenin altında gerçekleşmiştir. Bazı delegelerin karşı çıkmasına rağmen oy çokluğuyla kongrenin başkanı seçilen Mustafa Kemal Paşa, açış konuşmasında işgallere, Müdafaa-i Hukuk derneklerine, azınlıkların devlet kurma çabalarına değinmiştir. Kongre sırasında en yoğun tartışmalar, ABD mandası fikrinin ele alındığı günlerde yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ise kafasındaki tam bağımsızlık düşüncesiyle tamamen çelişen manda fikrini reddetmiş ve sorunun daha çok içte ve dışta tam bağımsız olma hedefi gözetilerek değerlendirilmesini istemiştir. Bunun sonucunda manda ve himaye fikri reddedilmiştir.

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar, daha önce gerçekleştirilen Erzurum Kongresi kararlarını genişleterek tüm ulusu kapsar bir nitelik kazandırmış ve yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşuna temel olmuştur; bu nedenle Sivas Kongresi'nin Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki önemi büyüktür. Sivas Kongresi, milletimizin tek yürek, tek vücut halinde istikbaline sahip çıkarak bağımsızlık mücadelesi kararını almasını; Anadolu'da farklı cephelerde faaliyet gösteren milli güçlerin müşterek bir ideal etrafında birleşmelerini sağlayan tarihi bir dönemektir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Mustafa Kemal Paşa, Kongre, Manda, Milli Hakimiyet

* Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ABSTRACT

Sivas Congress Mustafa Kemal Pasha with the Amasya Circular on the call, the World War I after the occupation of the Turkish territory and the independence of the Turkish nation to seek remedies in order to find the elected representatives of the nation came together in Sivas, 4 September 1919-11 It is a national congress that took place between September 1919. The Sivas Congress is the second largest link in the history of the National Struggle after the Erzurum Congress. The Sivas Congress continued on September 4, 1919 with the participation of 38 delegates who had been able to come to Sivas from all over the country. The Sivas Congress continued on 4 September 1919, under the threat and prevention of Damat Ferit Government and the Entente States. The occupations were less than expected due to the rumors, financial difficulties and threats of the Istanbul Government. Mustafa Kemal Pasha, who was elected as the president of the congress with the majority of votes despite the opposition of some delegates, in his opening speech addressed the efforts to establish a state by minorities and to the associations of defense. The most intense discussions during the Congress were experienced in the days when the idea of the US mandate was addressed. Mustafa Kemal Pasha, on the other hand, completely rejected the idea of the mandate that contradicted his idea of complete independence and asked that the problem be evaluated by considering the objective of being fully independent inside and outside. As a result, the idea of mandate and patronage was rejected. The decisions taken at the Sivas Congress have enlarged the decisions of the Erzurum Congress which have been held before and have made the whole nation a basis and have been the foundation of a new Turkish State; hence the importance in the history of the Republic of Turkey's Sivas is great. Sivas Congress, the nation's one heart, one body in the future to take the decision to fight for independence; It is a historical turn that allows national forces operating in different fronts in Anatolia to unite around a common ideal

Keywords: *Sivas, Mustafa Kemal Pasha, Congress, Mandate, National Domination*

GİRİŞ

22 Haziran 1919 tarihinde yayınlanan Amasya Genelgesi'nde Sivas'ta yurdun tamamını kapsayan bir kongre düzenlenmesi kararlaştırılmıştı.¹ (Fakat Amasya Genelgesine imza atan üyelerden Refet Bey, Erzurum Kongresi sonrasında Sivas Kongresinin düzenlenmesini istememişti).² Mustafa Kemal Paşa Kongrenin düzenlemelerini yapmak üzere İbrahim

¹ Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 110

² Emel Akal, Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İstanbul, 2012, s. 27.

Taliyi Amasya'dan Sivas'a gönderdi.³ Kongrenin Sivas'ta düzenlenmesiyle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olarak düşündüğü için Sivas'ı tercih etmişti. Sivas bu dönemde üç liva, yirmi iki ilçe ve altmış beş bucağı kapsıyordu. Bu üç liva Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar Mutasarrıflıkları⁴ idi. Livalar Mutassarrıflıkla yönetiliyor ve doğrudan validen emir alıyorlardı. Sivas ili bu dönemde bir milyon iki yüz seksen beş bin nüfusu⁵ barındırıyordu.⁶ Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Sivas'ın doğal yapısı itibariyle düşmanlarca erişilmesi zor bir stratejik konumda olması ve Milli Mücadeleye katkılarının en üst düzeyde olacağını bildiği için de Sivas'ı belirlemişti.

Kongre hazırlıkları haziran ayı içerisinde başladı. Amasya genelgesinde geçen milli kongre kavramı Türk milletinin geleceğe dönük bütün düşüncelerini beklentilerini bir noktada birleştirmekteydi. Yani Erzurum kongresinde alınan kararlar bütün ülkeyi kapsayacak kadar genişletilecekti. Erzurum Kongresi sırasında oluşan dokuz kişilik temsil heyeti Sivas Kongresinin düzenlenme girişimlerine başladı. Fakat İstanbul hükümeti ve Anadolu'da işgal faaliyetlerinde bulunan İngiltere, Amerikan, İtalyan ve Fransızlarda kongreyi engelleme girişimlerinde bulunmuşlardı.⁷ Kongrenin gerçekleşmesine engel olmak için Fransız jandarma subaylarının muhalefeti ve tehditleri de vardı. Fransa Jandarma Müfettişi Brunot bu tarihlerde Sivas'a gelerek kongrenin toplanması durumunda buranında anında işgal edeceğini belirtiyordu. İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa ve ekibini tutuklatarak İstanbul'a getirme çarelerini ararken heyet üyeleri ise büyük bir maddi sıkıntı ile uğraşmaktaydı.⁸ Dâhiliye Vekâleti'nden Sivas Valisi Reşit Paşa'ya çekilen telgrafta Sivas'ta yapılacak kongrenin geçersiz olacağı, bunun bir isyan olduğu dolayısıyla sorumluların tutuklanması ve kongrenin açılmasının engellenmesi isteniyordu. Vali Reşit Paşada Mustafa Kemal Paşaya Sivas Kongresinden vazgeçmesini ya da Erzurum'da veya Erzincan'da toplanmasını önermişti. Valinin bu önerisi bazı kişiler tarafından mantıklı bu-

³ Erdal Aydoğan, Türk Siyasî Hayatında Dr. İbrahim Tâli: Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e 2008, s. 33; Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi, Ankara, 1970, s. 61

⁴ Tanzimat'tan sonra bir sancağın (liva) en büyük mülkî amirine verilen san. Osmanlı Devleti'nde ülke, vilayet, sancak, kaza, nahiye olmak üzere idarî birimlere ayrılmıştı. Vilayetin başında vali sancağın mutasarrıf, "kazanın kaymakam, nahiye'nin ise nahiye müdürü bulunuyordu

⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927), Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 61

⁶ Kemal Arıburnu, Sivas Kongresi, Ankara, 1997, s. 62.

⁷ Salahi, Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1973, s. 32.

⁸ Cevad, Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, 1946, s 137-138,

lunmuş ve desteklenmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Samsun’u topa tutmak, on güne kadar yeni işgaller yapmak şantajı ile kendi yapmış oldukları hareketlere engel olmak istediklerini hatırlatıp böyle oyunlara kanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca “*bendeniz ne Fransızların ve nede herhangi bir yabancı devletin yardımına tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük korunma yeri ve yardım kaynağı milletimin bağıdır*”⁹ diyerek millete olan güveninin her şeyin üstünde olduğunu göstermiştir. Bu sırada mahalli ve dini bakımdan etkili şahıslara milli harekete katılma ve destek verme konusunda mektuplar gönderilmiştir.¹⁰

Batı Anadolu’dan gelecek temsilcilerin gecikmesi üzerine yaklaşık üç hafta kadar Erzurum’da beklendikten sonra 29 Ağustos’ta Erzurum’dan Sivas’a hareket edildi. Kongre heyeti üç otomobil ve üç atlı arabadan oluşan bir seyahat kafilesi olarak yola çıkmışlardı. Birinci otomobilde Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Orbay ve Hoca Raif Efendi bulunmaktaydı. İkinci otomobilde İbrahim Süreyya Yiğit, Hüsrev Gerede ve Mazhar Müfit Kansu yer almaktaydı. Üçüncü otomobilde ise Dr. Refik Saydam, Cevat Abbas Gürer, Muzaffer Kılıç ve Yüzbaşı Osman Tufan beyler bulunmaktaydı. Diğerleri ise Hayati Bey’in emri altındaki atlı arabalara tahsis edilmişlerdi.¹¹ Şeyh Fevzi Efendi ise Erzincan’dan heyete katılacaktı. Heyetin beş günlük bir yolculuktan sonra 2 Eylül’de Sivas ulaşması planlanmıştı.

Heyet 30 Ağustos’ta Erzincan’a ulaşarak bir gece konakladı. 1 Eylül de Heyet Erzincan’dan ayrılırken Jandarma zabıtları otomobilleri durdurarak Çardaklı Boğazı’nın çeteler tarafından kesildiği ve hareket etmemeleri gerektiğini söylemişlerdi. Bu da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Erzincan’a dönmesi anlamına geliyordu ve bu boğazın temizlenmesi kaç gün süreceği de tam manasıyla belli değildi. Asıl sorun belirlenen günde Sivas’ta olunamamasıydı Nitekim Erzincan boğazının eşkıyalar tarafından tutulduğu gerekçesiyle daha fazla ileriye gidilmemesi önerisine karşın “*muayyen günde Sivas’ta bulunamazsam şurada veya burada şu veya bu sebeple ürküp durduğum Sivas’ta ve her tarafta duyulursa panik başlayabilir işler altüst olabilirdi. O halde karar tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremizde yoktu*”. Diyerek kongrenin açılması için kendi canını riske atmıştı.¹² Mustafa Kemal Paşa ne olursa olsun Sivas’a gitmekte kararlıydı. Olası bir

⁹ Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009, s.55.

¹⁰ Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz)..., 61-80

¹¹ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, I. TTKB, Ankara, 1988, S. 193-194.

¹² Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz..., s.59.

saldırıya karşı şu emri vermiştir: “sağdan soldan gelen ateşe bakmayarak, otomobiller süratle yol üzerinde hareket edeceklerdir. Vurulan ölen olursa onlarla meşgul olunmayacaktır. Şoseyi kapayan eşkıya ile temas olursa otomobillerden inip onlarla çarpışarak yolu açacağız. Çift mitralyözlü bir otomobili öne katılarak devam edecek, Ufak tefek ateşlere aldırış edilmeyecek ve yollarına devam edilecektir. Olası vurulmalar da ve ölümlerde vurulan ve ölenler ile uğraşılmayacak, sağ kalanlar ise yollarına devam edeceklerdir.”¹³ Alınan kararlara göre tehlikeyi göze alıp yola devam edilmesi kararı alınmıştı.

Sivas Kongresine Katılan Delegationların Durumu

Erzurum’dan Sivas’a gelirken yolda Sivas’a daha önce bildirdiği tarihten geç gelmesini sağlayacak bir takım girişimlere girilmesi Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’a ulaşmasını engelleyemedi. Boğazı tehlikesiz bir biçimde geçmişlerdi. Kongre heyeti beş günlük yorucu bir yolculuktan sonra 2 Eylülde Sivas’a ulaştı.¹⁴ 2 Eylül 1919’da halkın büyük bir coşkusu eşliğinde kalabalık bir kitle ile karşılandı.¹⁵ Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey ile Vali Reşit Paşa kongreye gelen üyelerin yerleştirilmesinde ve heyeti temsiliye için lise binasının kongreye mahsus salonunun düzenlenmesinde özenle çalışmışlardı.¹⁶ Kongrenin düzenleneceği binanın iki taraflı tahta merdivenle çıkılan ikinci katının sağdaki ilk odası Mustafa Kemal Paşaya, yanındaki büyük salon kongreye, kongre salonunu takip eden oda Rauf beye, merdivenin solunda ve köşedeki büyük dershane Mustafa Kemal Paşanın maiyet memurlarına, bu odanın yakınındaki büyükçe bir oda İbrahim Süreyya Yiğit ile Mazhar Müfit Kansu’ya, merdivenin karşısındaki oda ise Hüsrev Bey ile Doktor Refik Bey’e ayrılmıştı. Mustafa Kemal Paşa özellikle Sivas’ta Amerikalı heyetinde olmasını istiyordu. Kongreye davet edilen Amerikalı gazeteci Louis Edgar Brown ile Fransız Binbaşı Brunot aynı zamanda hastane olan ve Ali Baba mahallesinde bulunan Amerikalı Dr. Clark’ın evinde kalmaktaydılar.¹⁷ Si-

¹³ Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz..., s.58.

¹⁴ Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam, Mustafa Kemal, (1919-1922), İstanbul, 2011, s. 120.

¹⁵ Mustafa Kemal Atatürk Sivas’a altı defa gelmiştir. İlk gelişi 28 Haziran 1919 tarihidir. İkinci gelişi Sivas Kongresinin düzenlendiği tarihte 2 Eylül 1919’da, üçüncü gelişi 12 Ekim 1924’te dördüncü gelişi Harf İnkılabı sırasında 19 Eylül 1928 tarihinde, beşinci gelişi 19 Kasım 1930’da son gelişi ise 13 Kasım 1937 tarihindedir. Mehmet Önder, Atatürk’ün Yurt Gezileri, Ankara, 1998, s. 423.

¹⁶ Ali Fuat Cebesoy Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 2010, s. 224.

¹⁷ Serpil Sürmeli, “Telgraf Memuru Dursun (Özaltuğ) un Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi’ne Dair İzlenimler”, Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 27-30 Ekim 1918, Sivas, 2019, s. 583

vas'a gelmekte olan kongre üyelerini Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti üyelerinden Şekeroğlu İsmail Efendi evinde misafir etmeyi kabul etmişti. Bu zor ve masraflı vazifeyi tek başına üzerine almış ve 20'den fazla kişiyi günlerce ağırlamıştır

Sivas Kongresine Katılan Delegeler aşağıdaki kişilerden oluşuyordu.

Kongreye katılan delegeler

A- Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye üyeleri

a) Erzurum Kongresince seçilmiş olanlar

- 1- Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)
- 2- Hüseyin Rauf Bey (Orbay)
- 3- Bekir Sami Bey (Kunduk)
- 4- Raif Efendi (Dinç)
- 5- Şeyh Hacı Fevzi Efendi

Mustafa Kemal Paşa Sivas Kongresine katılacak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Heyet-i Temsiliye üyelerini Nutukta şöyle açıklamıştı. "En basit ve amele çare, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Heyet-i Temsiliyesini Sivas'a götürüp kongreye ithal etmekten ibaret idi. Azadan Mutki aşiret reisinin, Mutki dağlarından çıkmaktan mütevahhiş olduğunu bizzat bildirdim. Siirt Mebusu Sadullah Bey ortada yok. Servet ve İzzet Beyler, kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon'a gitmiş bulunuyorlar. Erzurum'da Rauf Bey ve Raif Efendi var. Raif Efendi de beyanı mazeret ediyor. Yolumuzda Erzincan'da Şeyh Fevzi Efendi'yi bulabileceğiz. Servet ve İzzet Beyleri davet ettim, gelmediler. Raif Efendi'ye bize refakat etmesi için rica ettik, kabul etti. Nihayet Heyet-i Temsiliye azası olarak, Erzurum'dan üç kişi, Erzincan'dan bir kişi ve Sivas'ta bulduğumuz Bekir Sami Bey'le beş kişi olduk..."¹⁸

b) Heyet-i Temsiliye Tarafından seçilenler

- 6- Refet Bey (Bele)

B- İllerin Delegeleri

- 7- İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy) İstanbul Delegesi (Emekli General)
- 8- İsmail Hami Bey (Danişment) İstanbul Delegesi (Mülkiyeli, Gazeteci)
- 9- Hikmet Efendi (Boran) İstanbul Delegesi (Askeri Tıp Öğrencisi)

¹⁸ Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz..., s.58.

- 10- Başağazade Yusuf Bey (Başkaya) Aydın- Denizli Delegatesi
- 11- Küçükağazade Necip Ali Bey (Küçüka) Aydın'ın Denizli Delegatesi (Hukuk Öğrencisi)
- 12- Dalamanlızade Mehmet Şükrü Bey Aydın Denizli Delegatesi
- 13- Hakkı Behiç Bey (Bayıç) Aydın'ın Denizli Delegatesi (Eski Mutasarrıf)
- 14- Macit Bey. (Suner) Alaşehir Delegatesi (Hakim, Şarkışlalı)
- 15- İbrahim Süreyya Bey (Yiğit) Manisa Delegatesi (Eski Mutasarrıf)
- 16- Mehmet Tefvik Bey (Ergun) Çorum Delegatesi (Müftü, Malatyalı)
- 17- Sabızkade Abdurrahman Dursun Bey (Yalvaç) Çorum Delegatesi (Lise Öğretmeni)
- 18- Tatlızade Yusuf Bahri Bey (Tatlıoğlu) Yozgat Delegatesi (Tüccar, Çiftçi)
- 19- Tatlızade Nuri Efendi Kastamonu Delegatesi (Genel Meclis Üyesi)
- 20- Sami Zeki Bey Kastamonu Delegatesi (Emekli Binbaşı)
- 21- Kesrizade.Salih Sıtkı Bey Afyonkarahisar Delegatesi
- 22- Mehmet Şükrü Bey (Koç) Afyonkarahisar Delegatesi (Hukukçu, Gazeteci)
- 23- Bekir Bey Afyonkarahisar Delegatesi
- 24- Ahmet Nuri Bey Bursa Delegatesi (Eski Mutasarrıf)
- 25- Osman Nuri Bey (Özpay) Bursa Delegatesi (Davavekili)
- 26- Asaf Bey (Doras) Bursa Delegatesi
- 27- Sipahizade Halil İbrahim Bey (Sipahi) Eskişehir Delegatesi (Taş ocakları sahibi)
- 28- Bayraktarzade Hüseyin Bey (Bayraktar) Eskişehir Delegatesi (Tüccar)
- 29- Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) Eskişehir Delegatesi (Askerlikten ayrılma)
- 30- Ratıpzade Mustafa Efendi (Soylu) Niğde'nin Merkez Delegatesi (Çiftçi)
- 31- Dellalzade Hacı Osman Efendi (Öğüt) Niğde'nin Nevşehir Delegatesi
- 32- Halit Hami Bey (Mengi) Niğde'nin Bor Delegatesi (Malmüdürü)
- 33- İmamzade Ömer Mümtaz Bey Kayseri Delegatesi
- 34- Katıpzade Nuh Naci Bey (Yazgan) Kayseri Delegatesi (Tüccar)
- 35- Kalaçzade Ahmet Hilmi Bey (Kalaç) Kayseri Delegatesi (Eski Mebus, Mülkiyeli)
- 36- Kara Vasıf Bey (Karakol) Gaziantep Delegatesi (Emekli Kurmay Albay)
- 37- Boşnakzade Süleyman Bey (Boşanlı) Samsun Delegatesi
- 38- Mazhar Müfit Bey (Kansu) Hakkari Delegatesi (Eski Vali)

İşgalci güçlerin baskıları, İstanbul Hükümeti'nin olumsuz tutumu ve basında Anadolu haberlerine uygulanan sansür gibi sebeplerden dolayı milli girişimler Türk milletine istendiği ölçüde ulaştırılamamış ve 4 Ey-

lül'de başlayan Sivas Kongresi'ne katılım beklenin altında olmuştur. Sivas Kongresi çalışmalarına, 6'sı Erzurum Kongresi'nde belirlenen Temsil Heyeti üyesi olmak üzere 38 üye katılabilmiştir. Bazı kaynaklarda 38 bazı kaynaklarda ise 41 delegenin katıldığı kongrede delegelerin sayıca azlığına karşın Afyon, Aydın, Balıkesir, Bor, Canik, Çorum, Bursa, Balıkesir, Denizli, Eskişehir, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Hakkari, İstanbul, Kayseri, Kastamonu Manisa, Nevşehir, Niğde, Saruhan, Tokat, Yozgat gibi yurdun çeşitli yörelerinden insanlar katılmıştı

Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresine katılmadan önce Sivas'ta 25 delege toplanmış ve kendi aralarında kongreye sunmak üzere bir yazı yazmışlardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa için konu, Erzurum kongresinin tüzüğünü kabul etmek, Temsil Heyetine ve Vilayati Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bütün ülkeyi kapsayacak yetkilerle donatarak, belirli bir oluşum içine koymaktı. Milli Mücadele tarihi açısından Sivas kongresinin ne kadar önemli olduğu ortadayken Trabzon vilayeti bu kongreye delege gönderememişti. Servet Bey Sivas Kongresinin Erzurum'dakine benzer kararlar kabul etmesinin tabii olduğunu ve bunun beklendiğini bu yüzden Sivas'taki kongreye katılmaya gerek görmediğini belirtmişti.¹⁹ Batı Anadolu'da Yunan işgali devam ederken Trakya'da da Yunan tehdidi olması temsilci gelmeyişinin en önemli sebebidir. Konya'dan ve İtalya'nın işgalindeki Antalya kıyılarından da hiç kimse gelmemiştir. Ayrıca, Fransız işgalindeki Adana bölgesinden ve İngiliz işgalindeki Güneydoğu Anadolu vilayetlerinden genellikle temsilci gelmemiştir. Kongresi'ne katılanların kaç kişi olduğu hakkında çeşitli belge ve eserler mevcut olmakla beraber kongreye katılımın az olmasının sebepleri arasında işgal kuvvetlerinin ve İstanbul hükümetinin baskısı da sayılabilir.

Sivas Kongresinin Açılması

Sivas Kongresi, 4 Eylül 1919'da saat 14'te Sivas Lisesi Salonunda açılmıştı. Bu kongrenin toplanma fikri bilindiği üzere 21/22 Haziran'da Amasya'da kararlaştırılmıştı. O tarihten beri Sivas kongresine delege göndermeleri için vilayetlere yazılar gönderilmişti. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Erzurum'dan Sivas'a geçerken Heyet-i Temsiliye üyeleri olarak 5 kişi olduklarını, Sivas'ta 25 kişinin bulunduğunu ve bir de Ankara'dan Refet Bey'i çağırıldığını söylemektedir. Dolayısıyla Nutuk'tan 31 kişinin Sivas Kongresi'ne katıldığı anlaşılmaktadır. Nutuk'a göre haber gönderilen ve haberleşilen şehirler başta İstanbul olmak üzere sadece 31 delege gön-

¹⁹ Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz..., s.58.

dermiştir. Bu delegeler arasında Sivas'ta yapılmasına rağmen Sivas'tan sadece bir delege katılmıştır. Sivas Kongresine katılan Sivaslı kişi ise Rasim Bey'dir. Doğu Karadeniz ve Güney şehirlerden ise kimse katılmamıştır. Mazhar Müfit Kansu'ya göre ise Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin sayısı 29'dur.²⁰ Lord Kinross ise hepsinden farklı olarak Sivas Kongresi'ne çağırılanların 200'den kişiden çok, fakat gelenlerin 99 olduğunu; bunların da 12'sinin, Mustafa Kemal'in yanındaki subaylar ve arkadaşları olduğunu iddia etmektedir.²¹ Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi'ndeki Sivas Kongresi'ne katılan delegelerin listesinde 33 kişidir. Kongreye katılan delegelerin sayısı konusunda farklı görüşler ortaya atılmasının sebepleri arasında bazı delegelerin açılış günü bulunmayıp sonradan gelmiş olmaları, bazı kimselerin tanınmamış olmaları veya herhangi bir sebeple devamlı kongreye katılmamaları ve bazılarının da kongre bittikten sonra ancak Sivas'a ulaşabilmeleri gösterilebilir.

Kongre toplanmadan önce birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Mazhar Müfit Kansu bu zorluklardan bahsederken genel havanın sıkıntılı olduğunu belirterek şunları söylemektedir: "Sivas'ta elektrikli bir hava var. Bu elektrikli havayı yapan üç vaziyettir

1) Hürriyet ve İtilafın ve İstanbul'daki çeşitli muhalefetin entrikaları ve İstanbul hükümetinin propagandası,

2) Milli mukavemet ruh ve fikrinin halk ekseriyetine hakim oluşu ve Sivas Kongresi'ne milli iradenin tecellisi yolunda büyük bir inanla bağlanması,

3) İstanbul'dan gelen bazı delegelerin bütün kurtuluş çare ve tedbirlerini ecnebi himayesinde ve manda fikrinde aramaları ve bu hususta telkinlere başlamış olmaları. Bununla birlikte, Sivas yaylasının öz evlatları istisnasız milli iradenin akışı istikametinde his ve fikirlerini belirtmiş bulunuyorlar.²²

Sivas kongresi 4 Eylül 1919'da duvarları beyaz badanalı klasik bir lise binasında toplandı. Bahçeye yeni kolordu komutanı Selahattin Bey'in askerlerinin kullandığı tek koruyucu sahra topu yerleştirilmiş idi. Okulun etrafında 13. yüzyıldan kalma Selçuklu 'ya ait nazik motifler vardı. Toplantılar, Taşra zevkine göre süslenmiş, uzun, dikdörtgen biçimindeki bir sınıfta yapılıyordu. Sivas halkı, döşemeye duvarları, getirdikleri halılarla süslemişlerdi. Odanın bir ucunda bir namaz seccadesi serilmiş idi. Temsilciler üstü-

²⁰ Mahmut Goloğlu, Millî Mücadele Tarihi, 2. Cilt, İstanbul, 1968, s. 67

²¹ Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul, 2012, s. 226.

²² Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber..., 207

ne mürekkep hokkası koymak için delikler olan yarım düzine kadar kaba okul sıralarına oturmuşlardı. Mustafa Kemal'e ayrı bir masa vermişlerdi. Arkasındaki duvara da padişahım çok yaşa yazılı halı asmışlardı, o bu halıyı alıp koltuğunun üzerine serip oturmayı daha uygun gördü.²³

Kongre üyeleri, en çok fasulye pilavdan ibaret olan okul yemekleri ile karınlarını doyuruyorlardı. Temsilciler halkın evlerine misafir olup geceyi oralarda geçiriyorlardı. Kongre üyeleri aksamları kahvelere gidip oyunlar oynuyor ve canları sıkılınca da gezintiye çıkıyorlardı. Halktan kimseler ile görüşüyorlar sordukları sorulara cevaplar veriyorlardı. Yalnız Mustafa Kemal'i neredeyse kimse göremiyordu. Kongre binasından dışarı çıkmıyordu. Orada yatıp orda kalkıyordu. Halk arasında ileri gelenlerle görüşüp onları davasında haklı olduğunu ve onları da kendisine destek vermelerini istiyordu. Onun yakışıklı halini gören bir hoca maşallah tanrı nazardan saklasın demiştir.²⁴

Kongre 4 Eylülde saat 14.00 da Sivas Lisesinde çalışmalarına başladı. Kongrede ilk konuşmayı davet sahibi sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa yaptı. Konuşmada ülkenin içinde bulunduğu durumu, Ülke topraklarını parçalamayı hedefleyen işgalleri Yunan ve Ermenilerin yaptığı katliamları anlattı. İstanbul hükümetinin milli haklara sahip çıkmaktan aciz kaldığını gören halkın yurt topraklarını korumak için kuruluşlar oluşturduğunu belirtti. İstanbul hükümetinin milletin hak isteyen sesini boğmak istediğini vurgulayarak kongreden vatanın yekpare milletin tek vücut olduğunu gösterir bir karar alınmasını istedi.²⁵

Saat 15.00 de kongrenin divan kurulu oluşturuldu. Yapılan oylamada Mustafa Kemal Paşa başkanlığa, Rauf Bey birinci başkanlık vekaletine, Bekir Sami Bey ikinci başkanlık vekaletine, İsmail Hami Bey ve Mehmet Şükri Bey başkanlık katipliğine seçildiler.²⁶ Fakat Bekir Sami Bey " *bendeniz buraya gelirken hiçbir memuriyet ve hiçbir vazife der-uhde etmemeye ve hatta kongrede bile divan-ı riyaset erkanı arasına dahil olmamaya ahdederek geldim*. Diyerek istifasını istedi. İstifası kabul olunarak yerine en çok oy almış olan İsmail Fazıl Paşa getirildi. Fazıl Paşada yaşını bahane ederek yaşından dolayı verimli olamayacağını dile getirdi. Fakat itirazı kabul edilmedi. Katip olarak seçilen İsmail Hami beyde " *Efendim bendeniz hem yakında neşredilecek olan gazetemizde meşgul olacağım. Hemde ihzari encümen namına yazmakta olduğum muhtıra ile*

²³ Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu..., s.226-227.

²⁴ Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu..., 227

²⁵ Uluğ İğdemir, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK Yayını, Ankara, 1986, S.1, s.107-111

²⁶ Recep Toparlı, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri, Sivas, 2014, s. 2.

zaten meşgulüm. Hiç vakit kalmıyor". Heyet-i muhteremin hakkımda gösterdiği tevccüh ve itimada teşekkür etmekle beraber maat-teessüf arz-ı i'tiraza mecburum" diyerek görevden affını istemişti. Konu görüşülerek ihzarı encümündeki vazifesi sona ermek üzere olduğu ve seçildiği divan-ı riyaset kitabedinin gazetede görevinden daha önemli olduğu belirtilerek isteği kabul edilmedi.²⁷ Kongrede ayrıca yedi kişiden oluşan teklif encümeni üyeleri seçildi. Yapılan oylamada Rauf Bey 21, Bekir Sami Bey 18, Ahmet Nuri Bey 17, Osman Nuri Bey 17, Hacı Raif Efendi 17, Mustafa Kemal Paşa 17, Hüsrev Sami Bey 17, İsmail Hami Bey 9, Dursun Bey 3, İsmail Fazıl Paşada 1 oy aldı. Oylamaya katılan isimlerden en yüksek oyu alan yedi kişi encümen azalığına seçildi.²⁸ Üyelerin seçilmesinden sonra padişaha yazılacak bayram tebliği yazılarak encüme havale edildi. Sonrasında millete hitaben yazılacak olan beyanname üzerinde görüşmeler yapıldı.

Başkanlık Seçim Tartışmaları

Toplantının ilk günleri verimli geçmemiş Aralarında Rauf beyinde bulunduğu bir grup kongrede Mustafa Kemal başkan seçmek istememişlerdi. Tokattan kongreye gelen Bekir Sami Bey'in kaldığı evde; Rauf, Kara Vasıf, İsmail Hami Beyler hatta birkaç kişi daha Mustafa Kemal'in kongreye başkanlık etmemesi yönünde hareket ederler. Rauf Bey bu fikrin kendisine ait olduğunu paşaya bildirir fakat paşa bunu sert bir şekilde reddeder ve kendi kabinesini kurmaya başlar.²⁹

Kongrenin açılmasından sonra başkanlık konusu gündeme geldiğinde Ali Fuat Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa başkanlığın birer gün veya birer hafta devam etmek üzere sıra ile yapılmasını ve üyelerin veya temsil edilen il ve sancak adlarının baş harfleri esas alınarak alfabe sırasına göre yapılmasını teklif etmişti. Teklif oya konuldu. Çoğunlukla reddedildi. Başkan seçimi gizli oyla yapılarak üç olumsuz oya karşın çoğunluk kabulüyle Mustafa Kemal Paşa başkanlığa seçildi.

İttihatçılık ve Mandacılık Meselesi

Başkanlık seçiminden sonra kongrenin ittihatçılıkla ilgisi olmadığına, kongrenin siyasetle uğraşp uğraşmayacağı yönünde tartışmalar yaşandı. Kongrenin açılışında "İttihad ve Terakki ameliyle zerre kadar alaka-dar olmayacağıma ve cem'iyet-i mezkurenin ihyası maksadını kat'iyen ta'kip etmeyeceğime namusum ve bi'l-cümle makeddesatım namına vallahi, billahi" denilerek

²⁷ Recep Toparlı, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri..., s. 4.

²⁸ Recep Toparlı, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri..., s. 31

²⁹ Şevket Süreyya Aydemir Tek Adam, Mustafa Kemal, (1919-1922)..., s.122.

ittihatçılıkla ilgisi olmadığına dair yemin edilmesi kararı alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Rüstem Bey ile bir sohbeti sırasında kongrenin bir ihtilal heyeti olup olmadığı konusunda konuşurken böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söylemiştir.³⁰ Kongrede ilk yemin eden kişi Mustafa Kemal olmuştur. Kuran'a el basarak yemin etmiştir: *"yurdumun ve milletin kurtulup barışa kavuşması dışında herhangi bir kişisel hırs ya da çıkar peşinde koşmayacağıma, ittihat ve terakki fırkasını tekrar canlandırmaya kalkışmayacağıma, hiçbir siyasi partinin çıkarına hizmet etmeyeceğime Tanrının adı üzerine yemin ederim."*³¹ Demıştır.

Mustafa Kemal Paşa Nutukta bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır: *"İlk üç gün ittihatçı olmadığımızı teyit için yemin etmek lüzumuyla ve yemin formülü hazırlamakla; padişaha arıza yazmakla ve kongrenin küşadı münasebetiyle gelen telgraflara cevap vermekle ve bilhassa kongre, siyasetle iştigal edecek mi, etmeyecek mi zemininin münakaşasıyla geçti, içinde bulunulan mücadele ve faaliyet, siyasetten başka bir şey değilken bu son zemin-i münakaşa şayan-ı hayret değil midir?"*³²

O günlerde, İttihatçılıktan ve politikadan millet çok korkmaktaydı. Delegelerin önemli bir kısmı ittihatçı idi. Buna rağmen üyelerin her biri İttihatçılık yapmayacağını yemin ile teyit etmişti. Sonuçta Sivas Kongresi'ne katılan herkes Mazhar Müfit Bey hariç bu yemini etmiş ve kongre öyle devam etmiştir.³³ Bu tartışmalardan sonra konu mandacılık meselesine geldi. Konuyu İstanbul delegelerinden İsmail Fazıl Paşa gündeme getirdi. Kongrede yer alan bu görüşü savunan insanlar tek kurtuluş yolunun Amerikan mandası altına girmek olduğunu iddia etmişlerdi. Savaşta yenilmiş yoksul bir ülke olarak kendi kendimize kalkınmamız imkânsızdı. Amerika eğer himayesine alırsa bizde uygar ülkeler arasına katılabiliriz düşüncesi idi.³⁴ Fakat tüm yaşananlara rağmen yine de bağımsızlığı başka bir devletin desteği ile olacağına inanan insanların sayısı bir hayli fazla idi. Mustafa Kemal Paşa bir ara kongrede havayı yoklamak için Türkiye'den toprak talep etmeyen bir devletten yardım alınması fikrini ortaya atmıştır, fakat hiçbir şekilde Amerika ismini kullanmamıştır. Kendisi çok iyi biliyordu ki Amerika devleti doğuda bağımsız bir Ermeni devleti kurmaya çalıştığının farkında idi.

³⁰ Kemal Anıburnu, Sivas Kongresi: Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla, Ankara, 1997, s.82-83

³¹ Lord Kinross, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu..., s.227.

³² Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz..., s.61.

³³ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara, 1997, C.I, s.219-220.

³⁴ Recep Toparlı, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri..., s.189

Rauf Bey 9 Eylül 1919 günü beşinci toplantıda yaptığı konuşmada ülkenin içinde bulunduğu durumu anlattıktan sonra “*Bu tehlike karşısında memleketimize karşı en bitaraf vaziyette bulunan Amerikan müzaheretini kabule mecburuz ben bu kanaatteyim diyerek Amerikan kongresine bir telgraf çekilmesini teklif etmişti.*”³⁵ Vasıf beyde “*Bizim Amerikan mandasını istemekten maksadımız bütün cemiyetleri esir eden, kalpleri vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak ve sakin ve milletlerin vicdanlarına riayetkar Amerika’yı kabul etmektir. Yoksa asıl iş para meselesi değildir. Çünkü İngiltere’de bize verecek birkaç milyon lira bulabilir. Fakat Amerika’dan uzaktayız. O gelip İngiltere gibi taziyik edemez*”³⁶, Amerika mandasını isteyenlerle Damat Ferit hükümeti arasındaki fark Manda idaresinin hangi ülke tarafından kurulacağıdır. Bu kişiler Mustafa Kemal’in başlattığı hareketi sadece İngilizlere ve İngiliz mandasına karşı bir hareket olarak görmektedirler.

Mustafa Kemal Paşa bu görüşü savunanlara iki soru yöneltti. 1-Tam bağımsız bir devlet kavramı ile manda yönetimi nasıl bağdaşabilecektir. 2- Manda yönetimini yüklenecek olan Amerika’nın bu yükümlülüğe karşı elde edeceği kazanç ne olacaktır. Ayrıca yaptığı konuşmada “*İstanbul’dakiler ve buradakiler ümitsiz insanlardır. Ecnebi işgal etkisi altında cesaret ve ümitlerini kaybetmiş olmanın verdiği teessürle maraz-i bir halet-i ruhiye içinde hareket ediyorlar. Bunun başka bir izahı yoktur. Bir milletin istiklal hakkını aramasından ve bu yolda gerekiyorsa son damla kanını akıtmasından daha tabii olabilir. Şerefsiz, istiklalsiz, esir bir milletin çocukları olarak yaşamak yerine, kahramanca ölmek elbette ki şayan-ı tercihtir. Bunu anlayamamak ne garip mantıktır demiştir*”.³⁷ Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa sadece itilaf devletleri ve İstanbul hükümeti ile değil kendi arkadaşlarının da teslimiyetçi zihniyetleriyle mücadele etmiştir. Bu tartışmalara Mustafa Kemal Paşa “*Manda ve himaye asla kabul olunamaz*” sözleriyle son vermiştir.

Mandacılık fikri uzun uzadıya iki oturumla devam etti, daha sonra bir ortak çözüm olarak Amerikan kongresinden ülkeyi incelemek için bir heyet gönderilmesi istenildi. Bunu Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve arkadaşları kabul ettiler. Kararın kabul edilmesinden sonra Amerikan senatosuna telgraf çekildi. Kararın imzalı İngilizce bir kopyası da kongreyi izlemek için Sivas’a gelen Amerikalı gazeteci Brown’a verildi. Böylece Kongrede Amerikan mandası kabul edilmedi.³⁸ Aynı gün Ali Fuat Paşa

³⁵ Recep Toparlı, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri..., s.224

³⁶ Recep Toparlı, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri..., s.220

³⁷ A. Necip Günaydın, Milli Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa, Sivas, 2000, s. 75

³⁸ Deniz Bilgen, ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi, Ankara, 2004, s. 366

Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Başkumandanlığına atanmış, memleket içinde cereyan eden bazı olaylarda görüşülmüştü. Milletvekili seçimlerinin en süratli biçimde yapılması ve İntihabat Kanununda değişiklik yapılması da gündeme getirilmişti. Yapılan görüşmeler sonucu milletvekili seçimlerinin en kısa sürede yapılması ilke olarak benimsendi. İntihabat Kanununda da değişiklik yapılması içinde bir komisyon kuruldu.

Kongrenin dördüncü günü tam manasıyla kongre havası için de geçti. Şarki Anadolu Müdafai Hukuk Cemiyetinin ismi değişerek, Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyet'i adını almıştır. " Heyeti Temsiliye Şarki Anadolu'nun heyeti Umumiyesini Temsil eder " ibaresi yerine "Heyeti Temsiliye Vatanın Heyeti Umumiyesini temsil eder" ibaresini getirilmiştir.

Kongre sonraki günlerde Erzurum kongresinde alınan kararları onayladı. Daha sonra misakı milli metnini daha güçlü bir halde değiştirip, kabul ettirdi. Kongre 11 Eylül 1919'da 16 kişiden oluşan Heyet-i Temsiliye üyelerini ve seçilen heyetin bütçe konusunu görüştü. Kongre dağıldıktan sonra propaganda için İradeyi Milliye adlı bir gazete çıkarılması kararı alındı.³⁹

Sivas Kongresi, sekiz günlük çalışmadan sonra 12 Eylül 1919'da çalışmalarını bitirdi. Kongrede alınan kararlar Erzurum kongresi kararlarının genişletilmiş hali idi. Sivas Kongresiyle Milli harekete yeni bir boyut kazandırıldı ve bu hareketin başına Mustafa Kemal Paşa getirildi. 12 Eylül Cuma gününde bütün Sivas halkının davet edildiği açık bir celse düzenlendi.⁴⁰ Bu tarihin Cuma gününe rastlamasından dolayı namazdan sonra Sivas Ulu Caminde de seçilen delegelerden dört kişi tarafından milleti aydınlatma konulu bir konferans verildi. Öğleden sonrada düzenlenecek son celseye davet edilecek kişilere kongre hakkında bilgi verildi.⁴¹

Sivas Kongresi Kararları

Sivas Kongresi sonrası yayınlanan beyanname 10 maddelik idi.

1. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktasında çok büyük bir İslâm çoğunluğunun bulunduğu Osmanlı ülkesinin parçaları birbirinden ve Osmanlı topluluğundan parçalana-

³⁹ Cengiz Sunay, Lütfü Tınç, Son karar: Misak-ı Milli, Ankara, 2007, s.100

⁴⁰ Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, 1963, s. 145.

⁴¹ Hikmet Denizli, Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri, Ankara, 1996, s. 22.

maz ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür. Bu ülkede yaşayan bütün Müslüman halklar, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık duygularıyla dolu, birbirlerinin ırkî ve sosyal haklarına saygılı, yaşadıkları muhitin şartlarına tam olarak riayetkâr öz kardeşirler.

2. Osmanlı toplumunun bütünlüğü, milli istiklalimizin sağlanması, Hilâfet ve Saltanat yüce makamının dokunulmazlığı için Kuva-yı Milliye'yi etkili ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

3. Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve işgale ve özellikle vatanımız içinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik kurulmasına yönelik hareketlere karşı, Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerindeki milli cihatlarda olduğu gibi, elbirliğiyle savunma ve direnme esası meşru kabul edilmiştir.

4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız, bütün gayr-i müslim azınlıkların her türlü hakları bütünüyle mahfuz bulunduğundan, bu azınlıklara siyasî egemenlik ve toplumsal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5. Osmanlı Hükümeti bir dış baskı karşısında memleketimizin herhangi bir parçasını terk ve ihmal etmek zorunda kalırsa, Hilafet ve Saltanat makamı ile vatan ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbir ve kararlar alınmıştır.

6. İtilaf Devletleri'nce Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp İslâm çoğunluğunun oturmakta olduğu, kültür ve medeniyet üstünlüğünün Müslümanlarda bulunduğu ve bir bütün teşkil eden vatan topraklarının taksimi görüşünden büsbütün vazgeçip, bu topraklar üzerindeki tarihi, ırkî, dini ve coğrafi haklarımıza riayet edilmesine ve buna aykırı teşebbüslere son verilmesine ve böylece hakka ve adalete dayalı bir karar alınmasını bekleriz.

7. Milletimiz insani, muasır (çağdaş) gayeleri yüceltir, teknik, sınaî ve ekonomik durumu ve ihtiyacımızı takdir eder. Böylece devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, milliyet esaslarına saygılı olan ve memleketimize karşı istila emeli gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sınaî, ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adaletli ve insani şartları(ın gerçekleşmesi), bir barışın acilen kararlaştırılması, insanlığın selameti ve dünyanın esenliği adına, en has milli emelimizdir.

8. Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihi dönemde İstanbul Hükümeti'nin de milli iradeye bağlı olması zaruridir. Çünkü milli iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin keyfi ka-

rarlarına milletçe baş eğilmediği gibi, böyle kararların dışta da muteber olmadığı ve olamayacağı, şimdiye kadar geçen olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır. Böylece, milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat başvurmasına gerek kalmadan, İstanbul Hükümeti'nin milli meclisi hemen ve hiç zaman yitirmeden toplaması ve böylece milletin, memleketin geleceği üzerinde alacağı bütün kararları milli meclisin denetimine sunması mecburidir.

9. Vatan ve milletimizin maruz kaldığı zulüm ve elemeler ile ve hepsi aynı amaç ve maksatla milli vicdandan doğan vatansever ve milli cemiyetlerin birleşmesinden oluşan genel topluluk, bu kez "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Bu cemiyet her türlü partililik akımlarından ve şahsi ihtiraslardan uzaktır ve arınıştır. Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu Cemiyet'in tabii üyeleridir.

10. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan Genel Kongresi tarafından, mukaddes maksadı takip ve genel teşkilatı idare etmek için bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün milli teşkilatlar takviye edilmiş ve birleştirilmiştir. Kongre toplantısı sona erdirilirken, İstanbul Hükümeti ile ilişkiler kesik durumda idi. Bu iletişim kesintisi milletin kendisini yönetecek bir heyet oluşturuluncaya kadar devam edecektir. İstanbul da yeni kurulacak olan hükümet Erzurum ve Sivas kongrelerine riayet etmesi gereklidir. Milli bir meclis kurulup toplanılana dek millet hakkında hiçbir karar alamayacaklardır.

KAYNAKLAR

- Akal, Emel Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm, İstanbul, 2012.
- Arıburnu Kemal, Sivas Kongresi, Ankara, 1997.
- Aşkun, Vehbi Cem Sivas Kongresi, 1963.
- Aydemir Sevket Süreyya Tek Adam, Mustafa Kemal, (1919-1922), İstanbul, 2011.
- Aydoğan, Erdal Türk Siyasî Hayatında Dr. İbrahim Tâli: Mustafa Kemal'le Trab-
lusgarp'tan Cumhuriyet'e 2008.
- Bilgen Deniz, ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi, Ankara, 2004.
- Cebesoy Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, 2010.
- Denizli, Hikmet Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri, Ankara, 1996.
- Dursunoğlu Cevad, , Milli Mücadelede Erzurum, 1946.
- Goloğlu Mahmut, Millî Mücadele Tarihi, 2. Cilt, İstanbul, 1968.

- Günaydın A. Necip, Milli Mücadelede Sivas ve Mustafa Kemal Paşa, Sivas, 2000
- İğdemir, Uluğ Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 110
- Kansu Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara, 1997..
- Kemal Atatürk, Nutuk, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara, 2009.
- Kinross Lord, Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu, İstanbul, 2012.
- Önder, Mehmet Atatürk'ün Yurt Gezileri, Ankara, 1998.
- Sonyel, Salahi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara, 1973.
- Sunay Cengiz, Lütfü Tınç, Son karar: Misak-ı Milli, Ankara, 2007.
- Sürmeli, Serpil, "Telgraf Memuru Dursun (Özaltuğ) un Mustafa Kemal Paşa ve Sivas Kongresi'ne Dair İzlenimler", Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 27-30 Ekim 1918, Sivas, 2019.
- Toparlı, Recep, Sivas Kongresi Tutanakları ve Belgeleri, Sivas, 2014.
- Vehbi Cem Aşkun, Sivas Kongresi, 1963.

SİVAS KONGRESİNDE AMERİKAN MANDASI TARTIŞMALARINDA HİKMET BORAN'IN ETKİSİ

Hikmet Boran's Effect on the American Mandate Discussions in the Sivas Congress.

Onur Yel*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını işgal eden İtilaf Devletlerine karşı Mustafa Kemal önderliğinde birtakım kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelerin genel amacı Anadolu'da bulunan işgalci güçleri uzaklaştırmak ve bu yabancı unsurlara karşı bağımsızlık için direniş göstermektir. Bu düzenlenen kongreler arasında gerek günümüz Türkiye'sinin mandadan bağımsız olması, gerekse de Anadolu üstünde bir birliğin sağlanması adına Sivas Kongresi ön plana çıkmaktadır. Direniş amacıyla bulunan tüm güçler tek çatı altında toplanmış, işgalci güçlerin Misak-ı Milli sınırlarının ötesine atılması hedeflenmiştir. Bu kararların dışında 4. günden sonra tartışmaya açılan Amerikan Mandası konusu ise uzun tartışmalar ve kutuplaşmalara sebebiyet vermiştir. Wilson İlkeleri referans alınarak güçlü bir devlet olan Amerikan himayesi altında Türkiye gelişimini tamamlayana kadar bulunma konusu üzerinde durulmuştur. Kongre dışından zamanın aydınlarının da desteklediği bu konu neticesinde Mustafa Kemal bir anlık bir ikileme düşmüştür. Bu ikilemin Mustafa Kemal'in kafasında son bulmasını ise Tıbbiyeli Hikmet Boran sağlamıştır. Hikmet Boran'ın Mustafa Kemal'i işaret ederek yaptığı konuşması neticesinde günümüz Türkiye'sinin temelleri atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas Kongresi, Amerikan mandası, Osmanlı, Tıbbiyeli Hikmet Boran, Türkiye

ABSTRACT

A number of congresses were organized under the leadership of Mustafa Kemal against the Entente States that occupied the lands of the Ottoman Empire. The general purpose of these congresses is to remove the occupying forces in Ana-

* TEV İnanç Türkes Özel Lisesi.

tolia and to resist for independence. The Anatolian Sivas Congress comes to the fore for both foundation of today's Turkey and formation of a total independent Country. All of the anti occupation forces were gathered under one roof and it was aimed to throw the occupying forces beyond the "Misak-i Milli" borders. Apart from these decisions, the American Mandate issue, which was opened to discussion after the 4th day, caused long debates and polarizations. Wilson Principles state with a strong focus on the subject has no reference to Turkey until it has completed the development under American auspices. As a result of this issue supported by the intellectuals of the time outside the congress, Mustafa Kemal fell into a momentary dilemma. Tibbiyeli Hikmet Boran ended this dilemma of Mustafa Kemal Atatürk with a brave speech. Hence, Boran's speech helped for the formation of total independent Turkey.

Keywords: *Sivas Congress, American Mandate, Ottoman Empire, Tibbiyeli Hikmet Boran, Turkey*

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne genel olarak bazı etkenler sebep olmuştur. Öncelikle, Avrupa'da başlayan Rönesans ve Reform akımının etkisiyle skolastik düşünce sistemi yerini yenilikçilik ve bilim üzerine araştırmalara bırakmıştır. Bu akımların neticesinde Avrupa ülkeleri teknolojik alanlarda gelişim göstermiş, kaynaklara yeni yollar bulmanın yanı sıra yeni kaynaklar da bulmuştur. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik açıdan diğer devletlerin gerisine düşüşü gerçekleşmiştir. (Hocaoğlu, 2004) Bunların dışında Fransız İhtilâl'i'nden sonra türeyen Milliyetçilik akımı ile kozmopolit bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu büyük toprak kayıpları yaşamıştır. (Bolat, 2005) Balkan Savaşları'nda Avrupa'daki toprakların çoğunun kaybedilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti bu toprakları yeniden kazanmak istemiştir. Balkan Savaşlarından hemen sonra başlayan Birinci Dünya Harbine Almanya ve Avusturya-Macaristan ile İttifak Devletleri ile birlikte savaşa girmiştir. Savaş boyunca 7 cephede askerlerini süren Osmanlı Devleti, toprak kazanma niyetiyle girdiği savaşın sonucunda İç Anadolu'ya kadar küçülecek toprak kayıpları yaşamıştır. Savaşın hemen sonrasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkesi ile Osmanlı Devleti'nin toprakları İtilaf Devletleri'nin istilasına uğramıştır. Kazım Karabekir, Mondrosun imzalanmasını "Mağlup sulh isterse, galip onu önce kabul ettireceği mütareke şartları ile emrine bağlar. " diyerek açıklamaktadır. (Karabekir, 1992) Yani Osmanlı Devleti, eli kolu bağlı bir şekilde, hem iç işlerinde hem de dış işlerinde

bağımsızlığını bu neticede kaybetmiştir. Ateşkesin maddeleri genellikle Osmanlı Devleti'nin askeri gücüne bir sınırlama getirilmesi ve bu neticede İtilaf Devletlerine karşı bir direncin oluşmaması doğrudur. Örneğin 16. Maddede Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan askerlerin tamamen çekilmesi ve bu toprakların kontrolünün İtilaf devletlerine teslim edilmesini yazmaktadır. 6. Maddede ise donanmanın terhis edilmesi ve bütün limanlar dahil bütün stratejik noktaların İtilaf devletlerine bırakılmasını yazmaktadır. (Türkmen, 2000) Bunlara binaen Osmanlı Hükümeti Mondros'u bir kurtuluş yolu olarak görmektedir. Bu imzalanan ateşkesin belirtileri Türk halkının hoşuna gitmemektedir. Kendi topraklarına gelen yabancıların baskısı ve İtilaf Devletlerinin askerlerinin yurdun her tarafına işlemesi yüzünden küçük direnişler yurdun her tarafında boy göstermiştir. Bunların yanı sıra, Osmanlı Devleti içinde bulunan diğer unsur azınlıkların kendi devletlerini kurma çabası da bir başka direniş sebebi olarak bulunmaktadır. Ermeni, Kürt ve Rum çeteleri, kendi popülasyonlarının bulunduğu yerlerden başlayarak devletler kurma idealini hedeflemişlerdir. (Ertan, 2000)

Parçalanmış ve "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlı'nın topraklarında Wilson İlkelerini fırsat bilen azınlıklar, Türkleri buldukları yerden uzaklaştırmak istemişlerdir. Aynı şekilde Türk nüfusu içeren yerlerde de farklı etnik kökene sahip azınlıklara karşı bir direnç gösterilmiştir. Böylelikle Mondros imzalanmasına rağmen yine de bazı bölgelerde halkın direnci baş göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Gençliğe Hitabesinde "Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir." diyerekten Anadolu coğrafyasında bulunan durumu gözler önüne sermiştir. (Atatürk, 1989) Bu noktada Osmanlı tamamen bağımsızlığını kaybetmiş ve herhangi bir yönetimde söz sahibi olacak gücü olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal vatanın bu halini gördükten sonra bu duruma sessiz kalmamıştır. Öncelikle Samsun'a 9. Ordu Müfettişi olarak Rum çetelerinin aktivitelerinin incelenmesi için gönderilen Mustafa Kemal, burada halkın durumunu gördükten sonra Kurtuluş Savaşını başlatma kararı almıştır. 19 Mayıs'ta halkı örgütlemek ve bu işgallere karşı güçlü bir direniş göstermek amacıyla Mustafa Kemal, Samsun'dan Havza'ya geçmiştir. Bunları takriben doğuda ise Erzurum Kongresi düzenlenmiştir. Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin toplantılarından sonra Erzurum'da 23 Temmuz 1919 tarihinde Mustafa Kemal kongrenin açılışını "Kuvvetlerini Milli iradede alacak bir

hükümetin teşkilini ve mukadderata hâkim bir milli iradenin ise ancak Anadolu'dan çıkabilecektir." sözü ile kongreyi başlatmıştır. Bu kongrede konuşulan konular arasında Misak-ı Milli sınırları, manda ve himayenin reddi, azınlıklara verilen ayrıcalıklar ve kapanan Mebusan Meclisinin açılması bulunmaktadır. Lakin Erzurum Kongresi'nde alınan bu kararlar yurdun sadece doğu tarafını kapsayan bir düzlemde gerçekleştiği için bölgesel nitelikte bir kongre olmuştur.

Erzurum Kongresi'ne takriben ise düzenlenen ve tüm ulusu kapsayan Sivas Kongresi ülkenin bekası için çok büyük önem arz etmektedir. Bu kongrede alınan kararlar neticesinde günümüz Türkiye'si oluşmuştur. Bu kongrede ise tartışılan Amerikan Mandası konusu, kutuplaşmalara sebebiyet vermiş; gerek kongrenin içinde, gerekse de kongrenin dışında yankı bulmuştur. Bu kongreye Mustafa Kemal Atatürk önderlik etmiş ve tüm delegelerin konuşmalarını yönetmiştir.

Manda ve himaye sistemi ilk olarak Paris Barış Konferansında gündeme gelmiştir. Bu manda sistemine göre: Birinci Dünya Harbinde mağlup olan devletler, nispeten daha güçlü konumda olan devletler tarafından Milletler Cemiyetinin ataması sonucunda yönetilmesi planlanmıştır. Sivas Kongresinde ise bir kısım delegeler şiddetle Amerikan Mandasını isterken, bir kısım delegeler ise herhangi bir Manda sistemini istememektedir. Aynı zamanda iki kutbun arasında ise kararsız bir kesim oluşmuştur. Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta "*Amerika'ya mandaterlik talebi için heyet gönderilmesi ve şarki vilayetten birer murahhas intihab ve tayini gayri kabildir.*" diye bahsetmektedir. (ATEŞE) Bu mektubun içeriğinde, Amerika'ya bir grup insanın gönderilip bir manda himayesinde yönetimin istenildiği açıkça anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Hamit Bey "*Türkiye'nin vahdet-i millîye ve tamamıyla mülkiye ve istiklâli mahfuz kalmak üzere bize mütalâa arz etmesini memnuniyetle bütün memleket kabul eder...Amerika'ya bir heyet göndereceğiz.*" diye ifade etmektedir. (ATEŞE) Hamit Bey'in ülkenin kültür ve kimliği bozulmadan bir Amerikan Mandasına girmesi gerektiğini ve şekilde vatan içinde bir düzen sağlanacağını ifade etmektedir. Manda konusunda bir diğer önemli ise Vasıf Bey'in Amerikan Halkının cana yakın olduğuna inanışından kaynaklanmaktadır. (Kırzioğlu, 2012) Bunlara binaen Halide Edip Adıvar ise Amerikan Mandasının tamamıyla Türk halkına yararlı olacağını savunmaktadır. Amerikan Mandası konusunda hemfikir olan delegeler ve dönemin önde gelen aydınları bu konuyu birkaç faktörden ötürü savunmaktadır. Öncelikle Amerika ile Osmanlı herhangi bir cephe savaşına girmemiştir. Bu yüzden topraklar üstünde iki milletin de kanı

yerde kalmamıştır. Bu şekilde İtilâf devletleri arasında Amerika ayrı bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca İngiliz Emperyalizminin kötü örneklerini gören ve Amerikan Halklarının tamamen kozmopolit bir yapıda olmasından mütevellit delegeler herhangi bir milliyetçi soykırımı gidilmeyeceğini düşünmektedir. Amerika'nın İngilizlerden farklı olduğuna inanılmaktadır. Bir başka argüman ise halkın tamamen bitik ve sefalet içinde yaşamasıdır. Bu sefalet içinde, daha kendisine gerekli ekipmanları sağlayamayacak bir insan topluluğu ile bütün İtilâf Devletlerine karşı çıkmanın ölüm fermanı olduğu da belirtilmektedir. Keza Kurtuluş Savaşı boyunca Türk halkı bir direnişi topyekûn katılım ile oluşturmuştur ve birçok kayba rağmen savaş başarı ile sonuçlanmıştır.

Amerikan Mandası tartışmaları Sivas Kongresinin 4. günü dahilinde başlamıştır. Bu manda ve himaye konusu Erzurum Kongresi'nde reddedilmesine rağmen yeniden tartışılması, Manda konusunda belirli kesinliklerin olmadığına bir işarettir. Erzurum Kongresi'nde ise tamamen reddedilen Manda ise İngiliz Mandası olması, Amerikan Mandası konusunun ise daha kapsamlı Sivas'ta açılmasına sebebiyet vermiştir. Bu konuda süren hararetli tartışmalar neticesinde delegeler taraflara ayrılmıştır. Dr. Kasalak'ın ifadesiyle Mustafa Kemal bu manda konusunda hal ve hareketleri doğrultusunda uzak tutum sergilemiştir. Örneğin konuşmaların yapıldığı esnada Manda konusunda delegeler daha kuvvetli gözüükünce molalar vermiştir. (Kasalak, 1992) Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda Mustafa Kemal'in en niyetinde Mandayı istemediği açıkça görülmektedir. Lakin Mustafa Kemal Paşa, elinde bir tek canı kalmış, hem ekonomik hem de sosyal anlamda fakirleşen halkını da böyle bir savaşa sokma konusunda ikilemlere düştüğünü; gerek kongrede bu konuyu fazlasıyla uzatması, gerekse de Amerika'ya bir mektubun yazılmasından da görmekteyiz. En nihayetinde lider olarak öne çıkan Mustafa Kemal'in bir yandan sefalet içinde gördüğü halk için en yararlısının ne olacağından emin olmamaktadır. Çünkü güçlü düşman kuvvetleri neredeyse Sivas'a kadar ilerlemiş vaziyette ve etrafında bulunan aydınlar ise Mustafa Kemal'e sürekli Manda'yı düşünmesi içinde baskı uygulamaktadır. Mustafa Kemal bu nedenle gerek yakın dostları olsun, gerek Türk aydınlarının görüşleri olsun, böyle bir manda konusunda fikrini belirli bir süre tamamen ifade etmemiştir. Sivas Kongresinde bu tartışmalar yaşanırken konuyu hemen kapatacak hamleyi yapmamıştır ve Manda fikrini savunan her delegeyi dinlemiştir. Bu hususta ise öne çıkan bir karakter, Mustafa Kemal'in Incognito'sunda yer alan bu yoğun ikilemi sonlandırmıştır. (Eagleman, 2015) Daha önce-

sinde belleğine kazıdığı Türk halkının Çanakkale'de, Kafkasya'da, Şam bölgesindeki acıları da sürekli gören lider Mustafa Kemal bu konuda tereddüt etmektedir. Bir öğrenci olan ve Manda konusunu duyan Tıbbiyeli Hikmet Boran, günümüz Türkiye'sinin varlığının oluşturmasında büyük pay sahibidir. Mustafa Kemal'in düştüğü ikilemden kurtulmasını sağlayan Hikmet Boran'ın konuşması şöyledir: *"Paşam, murahhası bulunduğum tıbbiyeliler beni buraya istiklâl davamızı başarma yolundaki mesaiye katılmak üzere gönderdiler, mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olurlarsa olsunlar şiddetle red ve takbih ederiz. Farz-ı mahal (örnek olarak), manda fikrini siz kabul ederseniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'i vatan kurtarıcısı değil vatan batırıcısı olarak adlandırır ve tel'in ederiz (lanetleriz)."* (Kansu, 1986) Hikmet Boran en başında kendi etrafında toplanan Tıp öğrencileri adına bu kongreye katılım yaptığını belirtmektedir. Ayrıca kendisi hem Türk gençliğini hem de bilim ile uğraşacak geleceğin doktorlarını temsil etmektedir. Kendini tanıttıktan hemen sonra verdiği karşı çıkış ise Manda konusunda ne kadar emin bir red tutumu sergilediğini göstermektedir. Devamında ise ikilemlerle boğuşan Mustafa Kemal'in aklında eğer bu ikilemden Manda fikrini çıkarma ihtimaline karşı da yapacağını kesin bir dille izah etmesi de büyük bir önem arz etmektedir. Hikmet Boran, direkt lider belirlenen Mustafa Kemal'e neden lider belirlendiğini hatırlatmaktadır. Hikmet Boran'ın bu konuşması incelendiğinde Mustafa Kemal'e bile karşısına alan cesaret noktasında değerlendirilmesi de gerekmektedir. Bu nedenle Mustafa Kemal de Hikmet Boran'ın bu konuşmasını çok sevmiştir. Mustafa Kemal devamında "Arkadaşlar, gençliğe bakın; Türk millî bünyesindeki asil kanın ifadesine dikkat edin! Gençler, vatanın bütün ümidi ve istikbali size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır," diyerek Hikmet Bey'e dönmüş ve "Evlat; müsterih ol. Gençlikle iftihar ediyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz, azınlıkta kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklal, ya ölüm!" diye belirtmektedir. (Özata, 2007) Konuşmanın tonuna bakılacak olunursa, Mustafa Kemal bu gencin konuşmasından çok etkilenmiştir. Gençlerin gözündeki umut ve istikrar Mustafa Kemal'e de bir umut olmuştur. Bu elde ettiği umut neticesinde kararını tamamen ifade etmektedir. Mustafa Kemal'i, Türk halkının azınlık durumuna düşmesi yani elde kalan nüfusun hepsine yakının ölmesi bile tam bağımsızlık kararından vazgeçmeyecektir. "Ya istiklal, ya da ölüm" sözünü duyan Hikmet Boran ise Mustafa Kemal'in elini öpüp "Yaşa Paşam" diyerekten memnuniyetini ifade etmektedir. Tıbbiyeli Hikmet Boran bu konuda aslında günümüzde

yaşayan her bireyi etkileyici bir konuşma yaparak, geleceği değiştirmiştir. Amerikan Mandası altında bir Türkiye'nin oluşma ihtimalini tamamen egale eden Hikmet Boran bu konuda Cumhuriyet tarihimiz için çok büyük bir önem arz etmektedir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşında yenik düşen Osmanlı İmparatorluğu, tarihte eskiden elde ettiği gücü kaybetmiştir. Yenilikleri kendine adapte edemediği için her alanda geri kalmıştır. Savaşın sonunda ise imzalanan Mondros Ateşkesi ile vatan toprakları İtilaf Devletlerinin işgaline girmiştir. Yoksulluk ile açlıktan kırılan halk ise Mustafa Kemal'in önderliğinde örgütlenmek ve bu düşman işgaline karşı çıkmak adına seferber olmuştur. Mustafa Kemal ülke çapında kongreler düzenleyerek, direnişleri tek çatı altında birleştirmek istemiştir. Bu kongrelerde biri olan Sivas Kongresi'nde manda tartışması söz konusu olmuştur. Amerikan Mandasına girme konusunda hararetli tartışmalar dönmüştür. Bu uzun tartışmalar ve Mustafa Kemal'e Türk aydınları tarafından yazılan telgraflar ise Mustafa Kemal'in ikileme düşmesine sebebiyet vermiştir. Bir yandan halkının sefalet içinde olmasını düşünen Mustafa Kemal, bir yandan da başladığı Kurtuluş Mücadelesini düşünmektedir. Bu uzun Manda konusunun tartışıldığını duyan Hikmet Boran kongredeki konuşmasıyla tüm Manda konusunun kapanmasına vesile olmuştur. Mustafa Kemal'i de ifade ederek yaptığı konuşma sayesinde günümüz Türkiye'si herhangi bir Manda himayesinde olmadan süregelmiştir.

KAYNAKLAR

- Ataşe, Atatürk Özel Arşivi, Kls. 17, Dos. 38-1A-50, Fih. 4-18.
- Ataşe, Atatürk Özel Arşivi, Kls.17, Dos. 38-1A-50, Fih. 4-17.
- Atatürk, Mustafa Kemal. Nutuk, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1989.
- Bolat, Bengül S. "Fransız İnkılabının Türk Modernleşme Sürecine Etkileri." Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi 6.1 (2005): 149-167.
- Eagleman, David. Incognito. Marabout, 2015.
- Ertan, Temuçin F. "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu." KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi 2.2 (2000): 209-225.
- Hocaoğlu, Durmuş. İlerleme Üzerine Bir Tahlil Denemesi. Köprü Dergisi, İstanbul, 2004.
- Kansu Mazhar Müfit. Erzurum'dan Ölümüne kadar Atatürk'le Beraber I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

- Karabekir, Kazım. Paşaların Hesaplaşması, İstiklal Harbine Neden Girdik. Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik, (Yay.Hz.İsmet Bozdağ), İstanbul, 1992.
- Kasalak, Kadir. Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin" Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 3(10), 60-71, 1992.
- Kırzioğlu Fahrettin. Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (12), 67-68, 2012.
- Özata, Metin. Atatürk ve Tıbbiyeliler. Umay Yayınları, İstanbul, 2007.
- Türkmen, Zekeriya. "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış." Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM 11.11 (2000): 615-632.

OSMANLI'DAN TBMM HÜKÜMETİNE TEVARÜS EDEN BİR KURUM MUHACİRİN KOMİSYONLARI SİVAS ÖRNEĞİ (1918-1923)

*Recep Çelik**

Osmanlı Devleti'nde ilk muhacir komisyonununun 1853-56 Kırım Savaşı sonrası kitlesel göçlerle birlikte kurulduğunu görmekteyiz. Toprakları ellerinden alınıp Rusya idaresine geçen Kırım Türkleri vatanlarından göç etmek zorunda kalmıştı. Kırımlıların Kırım'dan ayrılmaları Rus idarecileri tarafından olumlu bir gelişme olarak kabul edildiğinden bu göçlerde Rusya'nın teşviki olduğu gibi zorlaması da olmuştur.

1855-1856 ve 1857 senelerinde tahmini 20-25 bin kişi, 1860 senesinde de 200 bine yakın Kırımlı Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bu gelişmeler sonunda Sultan Abdülmecid'in de onayı ile 5 Ocak 1860 tarihinde Osmanlı Devleti bünyesinde ilk Muhacir Komisyonu kurulmuş ve başkanlığına da Trabzon eski valisi Hafız Paşa atanmıştır. ¹

Sivas'ın Stratejik Konumu:

Anadolu coğrafyasında stratejik konuma sahip en önemli merkezlerden biri Sivas'tır. Sivas üç tarafı yüksek dağlarla, kuzeyi ise yüksek Mera-küm platosuyla çevrili bir vadinin içindedir. Dolayısıyla muhtemel bir düşman saldırısında bu dört geçit, askeri birliklerle tutulduğunda şehri savunmak da kolaylaşmaktadır. Sivas, Asya yarımadasının kilit noktasıdır. Sivas yolların geçiş noktasında, izlenmesi zorunlu güzergâhlar üzerinde bulunan önemli bir şehirdir. Sivas Kongresi'nin de burada toplanması tesadüf değildir.

Sivas Bölgesinde Yapılan İskân Çalışmaları:

Tarih boyunca göç alan ve halkıyla birlikte muhacirlere kucak açan Sivas, bu iskân sürecine de öncülük yaparak en çok Çerkes muhacir kabul

* Dr. Öğr. Üyesi, *Yalova Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi.*

¹ BOA., İ.MMS., 1/696; BOA., A.MKT.NZD., 302/104., Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî II*, Haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 557-558.

eden vilayet olmuştur. Sivaslılar sadece muhacirlerle topraklarını paylaşmamışlar ev ve hanelerini de açmışlar, muhacirlerin sürekli kalacakları evleri yaptırmışlar, her yıl topladıkları çeşitli erzak, buğday ve tohumluk zahirelerle birlikte yedikleri lokmaları da paylaşmışlardır.

Muhacir Komisyonunun kurulduğu ilk yıllarda başkan Hafız Paşa İç Anadolu Bölgesine yapılan iskân çalışmalarında büyük bir rol oynamıştır. Hafız Paşa, ilk olarak irade ile, Sivas Uzunyayla'da bulunan Çerkes muhacirlerini iskân etmekle görevlendirilmişti. Hafız Paşa'nın Uzunyayla'da iskân faaliyetlerine başlamadan evvel uzun yazışmalar ve araştırmalarda bulunduğu, bu bölgenin rastgele seçilmediği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti bölgeye yerleşim gerçekleştirmeden kısa bir süre önce Çerkes muhacirlerinden seçilen bir grubu bölgeye göndererek –yerel yöneticilerin bu muhacirlere yardım etmelerini bildiren emirlerle birlikte– Uzunyayla platosunun iskân şartlarını incelemişti. Çerkes muhacirlerin bölgede yapmış oldukları çalışmalara dair bir kayıt bulunamamakla birlikte bölgede iskân faaliyetlerinin başlamış olması, giden heyetin olumlu bir kanaate vardığını göstermektedir. Bu bağlamda toplam 1.382 Çerkes aile Sivas'ta; Merkez, Uzunyayla, Yıldızeli, Kangal, Hafik, Gemerek ve Zara kazalarında iskâna tabi tutulmuştur. Sancak ve kazalardaki Muhacir Komisyonları, Çerkesleri iskân ederken Kafkasya'da ikamet ettikleri yörenin benzerliklerine ve özellikle de asayiş sorununun yaşandığı il ve köylere göre yerleştirme stratejisini izlemiştir.² Muhacirlerin, Uzunyayla'da iskân edildikten sonra yerli ahali ile iyi ilişkiler kurdukları, ancak bölgeyi yaylak olarak kullanan Celebkanlı ve Afşar gibi aşiretlerle sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Yaylak-kışlak olarak yaşayan Afşar Aşireti yerleşim birimi olarak kış aylarında Çukurova'yı yaz aylarında da Uzunyayla'yı kullanıyorlardı. Osmanlı Devleti buradaki aşiretlerin etkisini de kırmak için Çerkesleri Uzunyayla'ya yerleştirmişti.³ Bu durum Afşar Aşiretini rahatsız etmişti. Çerkeslerin bölgeye geli-

² BOA., İ.MMS., 22/98; A.MKT.MHM., 220/84; A.MKT.NZD., 74/2, A.MKT.UM., 403/86; Ufuk Erdem, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2004, s. 81-82; Adnan Mahiroğulları, "Bozkırdaki Çekirdek", *Sivas*, Sivas 2018, s.76-77; Tolga Akay, Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1859-1876), Kayseri, 2009, s.76.

³ Uzunyayla'ya iskân edilen Çerkez Muhacirleri için Uzunyayla isimli mahalle yapılacak hanelerden on beş adedinin Tonus (Altunyayla) Nahiyesi Müdürlüğü tarafından inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu evlerin padişaha hürmeten muhacirlere bağlanmış olduğuna dair nahiyeye müdürü, idare heyeti ve bağlı köylerin muhtarları tarafından Sultan Abdülaziz'e mahzar gönderilmiştir. Bu mahzara binaen muhacirlerin iskân edildiği yerlerde onlara hayvanlar verilmiş ve ekip biçmeleri için de gerekli tohumluklarla alet edevat verilmiştir. Salih

leriyle birlikte çatışmalar başlamıştı. Bölgedeki çatışmaları yatıştırmak üzere Sivas Mutasarrıfı görevlendirilmişti. Neticede 1861 senesinde başlayan çatışmalar 1863 senesine kadar sürmüş ve bölgede asayiş sağlamak için devletin de ağırlığını Çerkeslerden tarafa koymasıyla Afşar Aşireti, Uzunyayla'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Uzunyayla'dan çekilen Afşar Aşireti'nin Kayseri taraflarındaki Zamantı kazasını kullanmaları kararlaştırılmış ve Afşarların yeni yerleştikleri yere Sadabad adı verilmişti. Ayrıca bölgede Afşarların terk ettikleri evler de para karşılığında satın alınarak muhacirlere verilmişti.⁴ 1864 senesinde Muhacir Komisyonu tarafından Salih Bey, Sinop ve Sivas'ta görevlendirilmiştir.⁵

93 Harbi sonucu ortaya çıkan muhacir akını karşısında padişahın göçmenlerin durumuyla bizzat ilgilendiği ve başkanlığını yürüttüğü bütün komisyonların üstünde bir yapıya sahip olan ve kısa bir sürede faaliyete geçen Umum Muhacir Komisyonu kurulmuştu. Komisyon kendi görevini şöyle tamamlamaktadır: Muhacirlere ait bütün emirlerin uygulanmasını takip etmek. Komisyon gerekli gördüğü noktada iaşe ve sevk için de müdahalede bulunmaya da yetkili kılınmıştır.⁶ Kısa bir süre sonra komisyonun ismi yine değişmiş ve Ağustos 1878 senesinde İdare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu adıyla yeni bir komisyon kurulmuştur.⁷

Selanik ve Varna'da bulunan muhacirlerin iskân edilmeleri için planlanan; Suriye, Halep, Adana ve Zor gibi bölgelere gönderilmelerini sağlamak için yakın limanlara yönlendirilmelerini sağlamaktı. Anadolu'da belirlenen iskân bölgeleri (Kastamonu, Sivas, Aydın ve Hüdavendigâr) için de yakın limanlar kullanılacaktı. İdare-i Umumiye-i Muhacirîn Komisyonu azami ölçüde dikkat ve itina gösterecekti. Bir bölgeye iskân ettirilmiş muhacirler izinsiz olarak bölgeyi terk ederse o muhacirlere yevmiye, hane kirası, yol masrafı gibi yardımlar yapılmayacaktı.⁸

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sivas yöresine Gürcü ve Kars muhacirleri de gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi sonrası, 1878'de imzalamak zorunda kaldığı Berlin Anlaşması gereği Elviye-i Selase yani Kars, Arda-

Şahin, "Çerkez Muhacirlerin Sivas'a İskân Edilmesine Dair Hazırlanan Rapor", Sivas Kültür, Yıl 4, Sayı 12, Aralık 2011, s. 45-47.

⁴ BOA., MKT., 138/66, A.MKT.UM., 489/38; Erdem, a.g.t., s.83-84; Ramazan Göktepe, Kırım Savaşı Sonrası Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri, Niğde Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007, s. 66.

⁵ Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876), TTK., Ankara 1999, s. 112.

⁶ BOA., HH.d., 15673; Y.PRK.KOM., 1/27; Erdem, a.g.t., s.93-98.

⁷ BOA., İ.DH., 754/61522; İ.MMS., 2768/59.

⁸ Erdem, a.g.t., s. 104-105.

han ve Batum Rusların eline geçmiştir. Dolayısıyla bu şehirlerde yaşayan yüz binlerce Müslüman ahali Anadolu içerine göç etmek durumunda kalmıştı. Sivas'a yaklaşık 7.688 hane 41.876 kişi gelmişse de, sancaklarda kurulan Muhacir Komisyonları bu kadar kalabalık bir muhacir grubunu iskân etmekte zorlanmıştı. Neticede muhacirlerin bir kısmı ya başka şehirlere gitmek zorunda kalmış ya da geri dönmüşlerdir. 93 Muhacirlerinin bir kısmı Sivas merkeze bir kısmı Divriği, Zara, Hafik, Yıldızeli, Şarkışla, Kangal, İmranlı, Ulaş yöresindeki köylere bir kısmı da yeni kurulan 84 köye yerleştirilmiş, Gürcistan'dan gelenler ise genellikle beldelere yerleştirilmiştir.⁹ Sivas'a atanan Vali Memduh Bey 1890 tarihinde Sivas merkezde kalan 150 hanelik Kars muhacirlerini Kabakyazı mevkiinde yeni bir mahalle kurdurarak iskân etmiştir. Çavuşbaşı mahallesinin yanı başında kurulan yeni mahalleye isim aranmış ve Abadan isminin verilmesi uygun bulunmuştur. 1896 senesinde Abadan Camii ve İbtidai Mektebi'nin temelleri atılmıştır. Cumhuriyet döneminde bu mahallenin adı Yüceyurt olarak değiştirilmiştir.¹⁰

1912-1920 tarihleri arasında Sivas yöresine 10 bin civarında Balkan göçmeni gelmiştir. Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman nüfus Balkan Savaşlarından sonra bölgede kalamamış kitlesel göçlerle önce İstanbul'a oradan da Anadolu'ya göçmüşlerdir. Rusların I. Dünya Savaşı sonrası Erzurum'u işgal etmesiyle Erzurum ve Ağrı'dan da çok sayıda muhacir Sivas'a gelmiştir. Erzurum ve Ağrı'dan gelen muhacirlerin çoğu Sivas Merkez, Zara, İmranlı ve Yıldızeli'ne yerleştirilmiştir.¹¹

İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdürlüğü:

Balkan Savaşları sürecinde ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne yüz binler göç etti. Zulüm ve işkenceden kaçabilen göçmen kabileleri arabalarıyla İstanbul'a giriş yaptılar. İstanbul göçmenler için son nokta, bir kurtuluş olarak görülmekteydi. Ancak İstanbul'da da göçmenlerin sorunları tam anlamıyla çözümlenememiş, yaşadıkları sıkıntılar devam etmiştir. İstanbul böylesi bir göç akımına hazırlıksız yakalanmıştı. Özellikle muhacirlerin iâşe ve barınma sorunu öne çıkmıştı. Bunun üzerine devlet kalıcı çözümler bulmak için değişik politikalar üretmeye yönelmiştir. Devlet, Balkanlardan gelen göçmenlerin nakil, iskân ve iâşeleri konusunda Mec-

⁹ BOA., HR.TO., 557/18; Y.A.RES., 14/38; Erdem, a.g.t., s. 113; Mahiroğulları, a.g.e., s. 77.

¹⁰ Kemalettin Kuzucu, "Yüceyurt Tarihine Giriş: Abadan Mahallesi Kuruluşu", Hayat Ağacı, Sivas-2015, s. 29.

¹¹ Mahiroğlu, a.g.e., s.78.

lis-i Vükela tarafından çalışma başlatıldı. 20 Mart 1913 tarihli kayda göre muhacirler için arazi tespiti, iskân çalışması, yeni kurulacak köylerinde cami ve mektep inşası, tarım için gerekli malzemelerin verilmesi için bir komisyon kurma görevi Dahiliye Nezaretine havale edildi ve yapılan çalışmalar sonucunda İskân-ı Aşair ve Muhacirîn Müdürlüğü kurulmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı ile birlikte kurumun ilgilendiği konuların gelişmesiyle birlikte kurum Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi hâline gelmiştir.¹² Genel müdürlüğe dönüşüm esnasında daha kapsamlı bir teşkilatın oluşumu söz konusu olduğundan, taşrada birinci ve ikinci sınıf müdürlüklerle yine birinci ve ikinci sınıf memurlukların kurulması yolunun tercih edildiğini görmekteyiz. İkinci sınıf müdürlüklerinde, bir hesap memuru, iki kâtip, bir ziraat memuru ve bir iskân memurunun istihdam edilmesi kararlaştırılmıştır. İkinci sınıf müdürlükler arasında Konya, Adana, Sivas gibi vilayetler ve mutasarrıflıklar yer almaktadır. Daha iç kısımlara ait olan bu teşkilatlanmada sevk memuru yoktur. Bu bölgelerde yerleştirme ve iskân edilenlerin üretime katkı sağlaması başlatılmıştır. Taşra teşkilatının ikinci büyük kısmını da memurluklar oluşturmaktadır. Teşkil edilen memurluklarda müdürlükler gibi birinci ve ikinci sınıf olarak derecelendirilmiştir. İkinci sınıf memurluklar ise bir memur, bir ziraat memuru ve bir sevk memuru olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır.¹³

Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi'nin kuruluşundan itibaren belli başlı merkezlerde de teşkilatlanacağı kuruluş nizamnamesinin birinci maddesinden anlaşılmaktadır. Ancak kuruluşla birlikte müdüriyyetin her yerde aynı tarihte teşkilat kuramadığı görülmektedir. Müdüriyyetin merkez teşkilatları Adana, Ankara, Aydın, Diyarbakır, Edirne, Halep, Hüdavendigâr, İstanbul, Musul, Sivas, Suriye, İzmit ve Karesi'de bulunmaktaydı. Bu merkez teşkilatlarda çalışan sayısı bir ile dört arasında değişmekle beraber çalışan sayısı yoğunluğa göre ayarlanmıştı.¹⁴

I. Dünya Savaşı dolayısıyla iltica eden nüfus iltica ettiği yerin yakınlığına göre Suşehri, Sivas, Ordu, vb. bölgelere yerleştirilmişti.¹⁵ Rusların I.

¹² BOA. BEO., 4107/308009, 4111/308307, 4165/32314; ŞD., 38/10; MV., 175/56, 4226/316922; Erdem, a.g.t., s. 152-156; Volkan Marttin, Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyyesi Teşkilat Tarihi (1914-1922), Gazi Üniversitesi, SBE, Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 24-27

¹³ Marttin, a.g.t., s. 150-151.

¹⁴ Erdem, a.g.t., s. 159. Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 148.

¹⁵ Dahiliye Nezareti Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyeti Menatk-ı Harbiyeden Vürud Eden Muhacirlerin Sevk, İskân, İaşe ve Miktarlarını Mübeyyin Talimatname, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332; Erdem, a.g.t., s.172-173.

Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle birlikte kurtarılmış vilayetlerden göç edenlerin geri dönüşleri için Dahiliye Nezareti tarafından İade Talimatnamesi yayınlanmıştı. Talimatnameye göre mülteciler buldukları Rus işgal sahasına göre üç ayrı bölgeye ayrılmıştı.

Birinci Bölge: Canik, Sivas, Mamuratülaziz, Diyarbakır, Musul, Trabzon ve havalisine denizden ulaşmaya elverişli sevkiyat merkezleri¹⁶ bunlardı. Anadolu'ya gönderilen Arap aşiretlerinin iâşe ve iskânlarının seferberlik tahsisatından karşılanması için de vilayet ve sancaklara telgraflar gönderilmişti. Bu talimat gönderilen yerlerden biri de Sivas vilayeti idi.¹⁷

Sivas Muhacirîn Müdüriyeti

Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi, I. Dünya Savaşı ve Mondros Mütarekesi'ndeki faaliyetlerini 24 Mayıs 1920 tarihinde hazırlanmış olduğu ayrıntılı bir raporla duyurmuştu. Rapor aynı zamanda Balkan Savaşları sonrası yaşana göç olaylarına da ışık tutmaktaydı. Müdüriyetin raporu 12 başlıktan oluşmaktaydı.

1. Hülâsa Tablo
2. Hicret ve Muhacirler
3. Mülteciler
4. İzmir Muhacir ve Mültecileri
5. Rum ve Ermeni Muhacireri
6. Arap Aileleri
7. Vilayat-ı Müstahlasa-i Şarkiye
8. Göç ve Dullar
9. Muavenet
10. Muamelat-ı Müteferrika, Teftişat
11. Mütareke Ahkâmıyla Avdet Eden Ermeniler ve Rumlar Hakkındaki Muamele ve İngiliz Heyetleri
12. Hülâsa-i Muamele

Rusların I. Dünya Savaşı'ndan ayrılması ve Rusya'nın Doğu Anadolu ve Karadeniz'den askerlerini çekmesiyle vilayat-ı müstahlasa bölgesine geri dönüş için çalışmalar başlatılmıştı. Öncelikle 1918 senesinde geri dönüşlerin sistemli yapılması için Dahiliye Nezareti 42 maddeden oluşan

¹⁶ BOA., MV., 249/173; DH.UMVM., 3/11, DH.MHC., 75/7; Erdem, a.g.t., s.173-174; İpek, a.g.e., s. 169.

¹⁷ BOA., DH.ŞFR., 74/234, 79/59, 79/60, 79/61, 82/148, 85/10; Erdem, a.g.t., s.188.

İade Talimatnamesi yayınlamıştı. Talimatnameye göre mülteciler Rus işgal sahasına göre üç ayrı bölgeye ayrılmıştı.

Talimatnamenin birinci maddesi kimlere muhacir, kimlere mülteci denileceğine dair bir açıklama ile başlamaktadır. İkinci maddede ise Türk mültecilere tahsis edilen iskân mntıklarının sınırları çizilmiştir. Sivas vilayeti Merkez ve Karahisar-ı Şarki olarak belirlenmişti. Türk mülteciler için iskân sahaları araştırılırken geldikleri yerlere dikkat edilecek ve kendi memleketlerine yakın alanlar öncelikli olarak değerlendirilecekti. Bu tabloya ek olarak Aşair ve Muhacirîn Müdürü Şükrü Bey muhacirlerin geldikleri yöne doğru Sivas Vilayeti; Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat, Ankara olarak belirlenmişti. Böylelikle geri dönüşler sırasında ortaya çıkacak problemler ve masrafların azaltılması amaçlanmıştı. Mültecilerin memleketlerine yakın bölgelerde iskânı sağlanmazsa ya da nüfus olarak bölgenin alabileceği kapasite aşılsa mültecilerin belirli yerler ile farklı noktalara sevk edilmeleri sağlanacaktı. Bu yollar da şu şekilde belirlenmiştir.

Sivas Vilayeti: Sivas-Şarkışla-Kayseri-Haçın-Sis-Adana olarak belirlenmişti.

Aşiretlerin ayrı ayrı iskân edilmesi ve başlarında bulunan şeyh, aşiret reisi, aşiretin önde gelen nüfuzlu kişilerinden ayrı olarak kasaba ve şehir merkezlerine yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı.¹⁸ Sivas vilayeti stratejik konumu itibarıyla Arap Aşiretleri, Kürt Aşiretleri, Rusların I. Dünya Savaşı sonrasında terk ettiği bölgelere geri dönen mülteciler ve diğer grupların uğrak yeri ve iskân mahalli olmuştur.

Sivas Muhacirîn Müdüriyetinin çalışmalarını kronolojik olarak şöyle özetleyebiliriz.

1917 tarihli bir telgrafta "Muhacirler için gönderilen havaleden pek az kaldığından açık telgrafla istenilen sekiz milyon üç yüz altmış sekiz bin kuruşluk havalenin nakden ve serian Sivas'a gönderilmesi istenmektedir."¹⁹ Yine 1917 tarihli telgrafta "Sivas vilayetinde bulunan muhacirlerin iaşesi için Muhacirîn tahsisatından nakit gönderilmesi talep edilmektedir."²⁰

Hastalıktan vefat edenlerle ilgili 1917 tarihli bir telgrafta "Tifüsten vefat eden Muhacirîn Müdürü Ahmet Bey'in yerine Tirebolu eski Kaymakamı Bekir Sami Bey'in tayini hususunda Sivas vilayetinin talebi" bulunmaktadır.²¹

¹⁸ BOA., DH.ŞFR., 63/190; Erdem, a.g.t., s.170-174.

¹⁹ BOA., DH.ŞFR., 542/12.

²⁰ BOA., DH.ŞFR., 542/14.

²¹ BOA., DH.ŞFR., 545/15, 547/92, 667/130.

1917 tarihli başka bir telgrafta "Kürt mültecilerin Yozgat'ta iskânlarının muvafık görüldüğüne dair Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesinden Sivas vilayetine emir" gönderilmiştir.²²

1918 senesi başında gönderilen bir telgrafta "Sivas dahilindeki Muhacirîn ve mültecilerin iaşesi için sene sonuna kadar lüzumlu olan meblağın beyanı" istenmiştir.

Yine 1918 tarihli bir telgrafta "Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa Bey'in rahatsızlığı sebebiyle başka yere nakliyle yerine münasip birinin tayini" talep edilmiştir.

1918 senesinde muhacirlere ekmek tedariki için gönderilen bir telgrafta "Ulukışla'dan Sivas'a kadar olan hat üzerinde muhacirler için ekmek tedarikinin mümkün olduğu" belirtilmiştir.²³

1919 senesi başında "Sivas Muhacirîn İdaresi kasasından hırsızlık yoluyla paraların çalındığı ve bununla ilgili yapılan tahkikat neticesinde hırsızların bulunup cezalandırıldığına dair bir gündemin oluştuğunu görmekteyiz. Bu konuyla ilgili ilk telgrafta "Sivas'ta Muhacirîn Dairesi kasası kırılarak 960 liranın çalındığı, iki odacının zanlı olarak gözaltına alındığı"²⁴ bildirilmiştir. Yapılan tahkikatlarda "Sivas'ta Muhacirîn İdaresi kasasından hırsızlık yapanlardan bazılarının yakalandıkları ve suçlarını itiraf ettikleri beyan edilmiştir. Şakilerin binbaşılıktan emekli Arnavut Mustafa Sabri Bey'in reisliğinde on iki kişilik bir çete olduğu"²⁵ anlaşılmıştır. Hırsızlık zanlısı kişilerin adliyyeye teslim edildikleri ve iki zanlı üzerinde on beş bin kuruş bulunduğu bilgisi ve evrakları ile beraber bu zanlıların da adliyyeye teslim olunduğu Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.²⁶

1919 senesinde Sivas Muhacirîn Müdürü İsmail Bey'in Dersaadet'e gittiği şayet gelmeyecekse yerine Mehmet Ali Bey'in ya da muktedir birinin atanmasının istenmektedir. Bu istek olumlu sonuçlanıp İsmail Bey'in yerine Mektubî Mümeyyizi Mehmet Ali Bey tayin olunmuştur.²⁷

1919 tarihli bir telgrafta da Müslim-gayrimüslim muhacirler vesaire hakkında krokilerin postaya verildiği haber edilmiştir.²⁸ Sivas'a dışardan gelen birçok kimsesiz çocuk ve kadının açlık ve soğuk yüzünden vefat et-

²² BOA., DH.ŞFR., 82/217.

²³ BOA., DH.ŞFR., 87/315, 585/118.

²⁴ BOA., DH.ŞFR., 621/45.

²⁵ BOA., DH.ŞFR., 621/89.

²⁶ BOA., DH.ŞFR., 625/55, 627/56, 98/278.

²⁷ BOA., DH.ŞFR., 621/106, 626/183, 628/78, 691/139.

²⁸ BOA., DH.ŞFR., 625/55.

tikleri haberi üzerine 1919 tarihli bir telgrafta "Erzincan ve Refahiye'den Sivas'a gelen birçok kimsesiz çocuk ve kadının kış ve erzaksızlıktan öldükleri, bu durumda olanların yola çıkarılmamalarına dair Aşair ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umumiyesinden Erzincan Mutasarrıflığına telgrafla emir verilmiştir.²⁹

"Vilayet merkezinde yıkılan binaların nevi ve cinsleriyle, sahiplerinin isimlerini ve hükümetçe verilmesi gereken meblağın miktarını gösterir bir cetvelin tanzim ve irsaline dair"³⁰ Aşair ve Muhacirîn Müdiriyeti-i Umumiyesi'nden 1919 tarihinde Sivas Vilayetine telgraf çekilmiştir. Aynı tarihte Sivas Muhacirîn Müdürlüğüne, Urfa Muhacirîn Memuru Rifat Bey tayin olunmuştur.³¹

1920 tarihli bir belgede Sivas Muhacir'in Müdüriyeti Başkâtibi Ahmet Efendi'ye emekli maaşı bağlandığı belirtilmekte idi.³²

1921 tarihli bir belgede de Muhacirîn Nizamnamesinin Sivas Muhacirîn Müdüriyetinden temin edilmesi talep edilmekte,³³ 1921 tarihli başka bir belgede Sivas'taki muhacirlerden Osman ve arkadaşlarına sevklerine kadar iâşe yardımında bulunulması istenmekteydi.³⁴

1922 tarihinde de "Sivas'taki mülteci ve muhacirlerden yardıma muhtaç olanlar için istenen havalenamenin gönderildiği"³⁵ bildirilmiştir.

Erzincan, Erzurum ve Van Mültecileri

1918'in dördüncü ayından itibaren Sivas'a gelmiş olan mültecilerin memleketlerine dönüş çalışmalarını görmekteyiz. "Arap ailelerin masrafına mukabil seferberlik tahsisatının gönderilmekte olduğu; arzularıyla memleketlerinden başka yerlere giden Arap ailelerine yol masrafı verilmeyeceğine dair"³⁶ Aşair ve Muhacirîn Vilayet-i Umumiyelerinden Sivas vilayetine acil telgraf çekilmiştir.

Mültecilerin iadeleri hakkında tebligat vuku bulmadıkça buldukları mahalleri değiştirmeleri caiz olamayacağından gerekli tedbirlerin alınması hakkında Sivas vilayetine çekilen telgraf.³⁷

²⁹ BOA., DH.ŞFR., 95/36.

³⁰ BOA., DH.ŞFR., 99/255.

³¹ BOA., DH.ŞFR., 100/132; İDUİT., 41/35; BEO., 4580/343470.

³² CCA., 272-12/38-29-9.

³³ CCA., 272-12/38-30-8.

³⁴ CCA., 272-12/38-31-4.

³⁵ CCA., 272-13/39-37-2.

³⁶ BOA. DH.ŞFR., 86/178.

³⁷ BOA. DH.ŞFR., 86/175.

Erzincan mültecileri konusunda gönderilen belgelerde ise Erzincan'a mültecilerin sevk edilmemesine dair Muhacirîn Müdüriyetinden Diyarbakır ve Sivas vilayetlerine çekilen telgraf.³⁸

Sivas ve Mamuratülaziz vilayetleri dahilinde bulunan Erzincan mültecilerinden ticaret ve ziraat erbabı olanların tedricen iadelerine başlanması nakil vasıtası bulamayanlara yardım edilmesi ve sevkiyat miktarlarının bildirilmesine Aşair ve Muhacirîn Müdüriyetinden Mamuratülaziz ve Sivas vilayetlerine çekilen telgraf.³⁹

Erzurum Mültecileri

Erzurum mültecilerinin bir yolunu bulup memleketlerine gittikleri ve yollarda sefaletle düştükleri bildirildiğinden, bu şekilde gitmelerine izin verilmemesine dair Muhacirîn Müdüriyetinden Adana, Ankara, Sivas vilayetleriyle Eskişehir, Bolu ve Urfa ve sair mutasarrıflıklara çekilen telgraf⁴⁰

Erzurum mültecilerinden işe muhtaç olanların fevkalade sebeplerden dolayı iadelerine imkân olmadığından bahisle, mültecilerin kendi başlarına avdet etmelerinin önlenmesine dair Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁴¹

Memleketlerine hükümetten işe talep etmemek üzere sevk edilecek Erzurum mültecilerinin esamisini mübeyyin defatirin gönderilmesine dair Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas, Mamuratülaziz, Diyarbakır, Musul, Halep vilayetleriyle Urfa ve Maraş mutasarrıflıklarına çekilen telgraf.⁴²

Arazi, emlak sahibi ve tüccar olup memleketlerine dönmek isteyen Sivas, Mamuratülaziz, Diyarbakır, Musul ve Halep vilayetleriyle Urfa ve Maraş livalarındaki Erzurum ve Van mültecilerinin sevkine başlaması ve memleketlerine geldiklerinde iskânlarına ihtimam gösterilmesi hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Erzurum ve Van vilayetlerine çekilen telgraf.⁴³

Kurtarılan vilayetler mültecilerinden memleketlerine dönecek olanlara birikmiş işe bedeli ve yevmiyelerinden lüzum görülen miktarın verilmesine dair Muhacirîn Müdüriyetinden Konya, Kastamonu, Sivas, Konya vilayetleriyle Eskişehir, Niğde, Kayseri ve sair mutasarrıflıklara çekilen telgraf.⁴⁴

³⁸ BOA. DH.ŞFR., 86/178.

³⁹ BOA. DH.ŞFR., 87/158-159.

⁴⁰ BOA. DH.ŞFR., 87/23.

⁴¹ BOA. DH.ŞFR., 87/108.

⁴² BOA. DH.ŞFR., 87/324.

⁴³ BOA. DH.ŞFR., 87/166.

⁴⁴ BOA. DH.ŞFR., 87/92.

Yine kurtarılan vilayetlere yalnız mücavir vilayet ve livalardaki kudretli mültecilerin gitmelerine müsaade edildiğinden bahisle Sivas'a sevk edilen mülteciler nispetinde nüfus gönderileceğine dair Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁴⁵

Seferberlik tahsisatından gönderilen meblağa dair Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁴⁶

Muhacir ve mültecilerin iaşe ve sevk masrafı hakkındaki telgraf cevabının acilen bildirilmesi hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Adana, Sivas, Ankara, Diyarbakır ve sair vilayetlerle Niğde, Urfa, Zor ve sair mutasarrıflıklara çekilen telgraf.⁴⁷

Refahiye ve Erzincan Kürt mültecilerinden hükümetin yardımlarına muhtaç olmayanların dönüşlerine müsaade olunmasına dair Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁴⁸

Sivas Muhacirîn Müdürü Mustafa Fevzi Bey'in İncesi kaymakamlığına tayin edilmesi sebebiyle yerine faal bir müdürün tayin edilmesi talebi.⁴⁹

Tebliğata aykırı olarak Bitlis ve civarına gitmekte olan mültecilere engel olunması hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas, Mamuratülaziz, Diyarbakır ve Musul vilayetlerine çekilen telgraf.⁵⁰

Erzincan'dan Sivas'a iltica eden Yüzbaşı Durmuş Efendi'nin oğulları ile ailesinin Sivas'ta olup olmadığının bildirilmesi hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁵¹

Mültecilerin hiçbir suretle azimetlerine müsaade edilmemeleri hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Adana, Sivas, Konya ve Halep vilayetleri ile Maraş ve Urfa mutasarrıflıklarına çekilen telgraf.⁵²

Bahsedilen ahalinin Refahiye, Suşehri ve Zara kenarındaki boş haneler miktarına göre iadeleri hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁵³

Harp sebebiyle başka yerlere sevk edilen Osmanlılardan memleketlerine avdet isteyenlere müsaade edilmesi için Muhacirîn Müdüriyetinden

⁴⁵ BOA. DH.ŞFR., 87/311.

⁴⁶ BOA. DH.ŞFR., 87/358.

⁴⁷ BOA. DH.ŞFR., 87/368.

⁴⁸ BOA. DH.ŞFR., 88/112.

⁴⁹ BOA.BEO., 4520/338962; DH.ŞFR 88/132.

⁵⁰ BOA. DH.ŞFR., 88/211.

⁵¹ BOA. DH.ŞFR., 90/107

⁵² BOA. DH.ŞFR., 92/64.

⁵³ BOA. DH.ŞFR., 92/204.

Edirne, Adana, Sivas ve sair vilayetlerle Urfa, Bolu ve Teke mutasarrıflıklarına çekilen telgraf.⁵⁴

İskâna tabi tutulandan geri dönmek isteyenler için mahalleriyle muhabere yapılması ve sevkîyatlarının yapılması hakkında Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁵⁵

Seferberlik tahsisatından iki milyon kuruşluk havalenamenin gönderildiği işbu meblağdan yerli Rum ve Ermenilere sarfiyat icra edilmeyip yalnız Sivas vilayetine sevk edilen ahalinin masrafına sarf edilmesi hakkında 1918 yılının sonunda Muhacirîn Müdüriyetinden Sivas vilayetine çekilen telgraf.⁵⁶

Sivas vilayetine Muhacirîn Müdüriyetinden gönderilen 1918 yılının sonunda gönderilen belgede "Hiçbir suretle sevke tabi tutulmayarak memleket-i asliyelerinde kalmış olan gayrimüslimlere yevmiye imkânı caiz değildir. Gerek vilayet dahilinde gerek bir vilayetten başka bir vilayete sevk edilen gerekse elviye-i müstecireye nakledilmiş eşhastan yardıma muhtaç olanlara memleketlerine dönünceye kadar seferberlik tahsisatından diğer mülteciler gibi büyüklerine üçer kuruş, küçüklerine altmış para yevmiye ita olunabileceği gibi memleketlerine döneceklerin yol masraflarının ödenmesi, memleketlerine döndükten sonra da on beş yirmi gün kadar daha ödeme yapılması" gerektiği bildirilmiştir.⁵⁷

Sivas'tan Sevk Edilen Muhacirler

Aşair ve Muhacirîn Müdüriyetinden 1919 senesinde Sivas'a sevk edilmek üzere Erzincan'a gönderilen Kars muhacirlerinin Erzurum'da iskân ve iaşelerinin sağlanmasına dair" Erzurum Vilayetine telgraf çekilmiş, Erzurum'dan gelen muhacirlerin iskân, iaşe ve sair ihtiyaçlarının temini de istenmiştir.⁵⁸ Muhacirlerin iaşe, iskân ve sevk işlemlerinin muntazaman yapılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması Sivas'a iletilmiştir.⁵⁹

"Merzifon'da kimsesiz ve hastalıktan kurtulmuş kız çocuklarının Dersaadet'e sevklerine dair"⁶⁰ Aşair ve Muhacirîn Müdüriyeti Sivas'a telgraf çekmiştir.

⁵⁴ BOA. DH.ŞFR., 92/199, 92/238, 92/235.

⁵⁵ BOA. DH.ŞFR., 94/25.

⁵⁶ BOA. DH.ŞFR., 94/17.

⁵⁷ BOA. DH.ŞFR., 94/183.

⁵⁸ BOA., DH.ŞFR., 102/224, 103/16.

⁵⁹ CCA., 272-11/14-51-14.

⁶⁰ BOA., DH.ŞFR., 103/8.

1919 senesinde Sivas Muhacirîn Başkâtipliğine atanan Ahmet İzzet Efendi'nin tercüme-i hâl evraklarının gönderilmesi istenmektedir.⁶¹

1920 senesinde "Sivas'ta muhacir ve mültecilere kefalet-i müteselsile ile tohumluk dağıtılması talep" edilmektedir⁶².

Milli Mücadele döneminde, 1920-1922 tarihleri arasında aynı isim ve görevlerle Ankara ve İstanbul'da faaliyet gösteren kurumlara rastlamak mümkündür. Bu iki başlı yapı saltanatın kaldırılıp İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinin kurulmasına kadar devam etmiştir.⁶³ İstanbul hükümetine bağlı kurum gibi 1920-1922 tarihleri arasında Ankara'da da bir Ankara hükümeti tarafından Ankara'da da Dahiliye vekâletine bağlı olarak Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesinin varlığı sürekli tartışma konusu olmuş ve tartışmalara yol açmıştır.

23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisinin de en önemli sorunlarından birisi muhacir meselesiydi. Bu dönemde tahminen yüz bin kişi yurtlarına dönmeyi beklemekteydi. TBMM tutanaklarından anlaşıldığına göre Milli Mücadele döneminde kurulan Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinin ihtiyaçlarını gidermek için çalışmıştı. Müdüriyyet mülteciler için çiftlik hayvanı, tohumluk bedeli vermiş mülteciler için istihdama yönelik atölyeler açmıştır. Ancak tutanaklara mülteciler için yapılmış olan çalışmalardan ziyade Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi kurumunun varlığının gerekli olup olmadığı konusu ve tartışmaları yansımıştır. Bununla birlikte müdüriyyetin kabul edilen bütçesinde ve görevli personelin maaşlarında da kesintiye gidilerek memur sayısı da azaltılmıştır.

Dahiliye Nezaretine bağlı olarak faaliyet gösteren Aşair ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi 1 Mayıs 1921 tarihinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bünyesinde bulunan İskân Müdüriyyetine bağlanmıştır. Bunun sonucunda 5 Haziran 1921 tarihinde "Muhacir ve Mültecilerin Tarz-ı İdare ve Sevkleri" hakkında 19 maddelik nizamname yayınlanmış ve bu nizamname bakanlar kurulu kararıyla yürürlüğe girmiştir.⁶⁴ Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlanan Muhacirîn Müdüriyyeti İdare-i Merkeziyesi bir müdür, iki müdür yardımcısı, bir mümeyyiz, birisi si-

⁶¹ CCA., 272-71/30-24-2.

⁶² CCA., 272-11/15-55-3.

⁶³ Tuncay Ögün, Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923), Babil Yayınları, Ankara 2004, s. 185; Erdem, a.g.t., s. 197.

⁶⁴ Erdem, a.g.t., s.

cilde istihdam olunmak şartıyla iki kâtip, bir mukayyit ve iki odacıdan oluşmaktaydı. Vilayetlerde bulunan muhacir müdürlerinin, memur olarak ya da muvakkat çalıştırılan tüm görevlilerin işine son verilmişti. Muhacir ve mültecilerin işleri için vilayet ve liva merkezlerinde sıhhiye müdürleri, kazalarda hükümet doktorları görevlendirilerek doktorların yanında bir kâtip ya da memur bulunacaktı. Açıkta kalacak yerler için de gerekli atamalar yapılacaktı. Muhacir ve Mülteci Komisyonları; vilayet ve liva merkezlerinde vali veya mutasarrıfın başkanlığında, muhasebeci, sıhhiye müdürü veya merkez doktoru ile belediyeden seçilecek iki kişiden; kaza merkezlerinde ise kaymakamın başkanlığında mal müdürü, hükümet doktoru ve kaymakamın belirleyeceği muhacir işlerinden anlayan iki kişiden oluşacaktı. Bu komisyon haftada bir defa toplanacaktı. Mülteci ve muhacirlere durumuna, geliş tarihine, aile fertlerinin sayısına göre iâşe verilecekti. Bir memuriyet, mazuliyet veya tekaüt maaşı olmayan herkes iâşe müracaatında bulunabilirdi.

Memleketlerine gitmek isteyen Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinin yol masrafı karşılanacak, maddi gücü olan muhacirler hareketlerinde serbest olacaklardı. Vasıtası ya da maddi gücü bulunmayan muhacirlere hükümet araç tahsisinde bulunacaktı. Ancak harcırah alıp da gitmeyen olursa verilen para geri alınacaktı. Yüz kişiden fazla olan sevkîyatlarda kafiye sevk memuru ve sıhhiye memurları görevlendirilecekti. Muhacirlerden hasta olanların hastane ve ilaç masrafları da hükümet tarafından karşılanacaktı. İâşe, elbise, mesken, erzak ihtiyacı için mülki amirler Hilal-i Ahmer ve Sıhhiye Vekâletlerine başvuracaklardı. Aylık iâşe verilen, sevk edilen, vefat eden muhacirlerin sarfiyat miktarları kaydedilecekti.

Darüleytamlar ve benzeri yerlerin idaresi de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti bağlanmıştı. Darüleytamlar yeni bir tebligata kadar çalışan kadrosunu muhafaza edecekti. 18 Kasım 1923 tarihli Resmi gazetede ilan edilen Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı bulunan İskân Müdüriyeti ilga edilerek Mübadele, İmar ve İskân Kanunu ile muhacirler konusunda tek yetkili kurum Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti olmuştur.⁶⁵

⁶⁵ Erdem, a.g.t., s. 197-207.

SİVAS MINTIKASI MAARİF EMİNLİĞİNE BAĞLI VİLAYETLERDE İLKÖĞRETİM (1925-1926)

*M. Serhan Yücel**

Osmanlıdan cumhuriyet yönetimine devrolunan eğitim mirasını ortaya koymak, cumhuriyet döneminde atılan adımları değerlendirmek için zorunludur. Eğitim kurumlarını ve eğitimin genel durumunu ortaya koymadan, yapılanları görebilmek mümkün olamaz. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında ilköğretime ve ilköğretim kurumlarına yönelik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Döneme ilişkin çalışmalarda genellikle Osman Nuri Ergin'in Türk Maarif Tarihi isimli eserine atıf yapılmakta, detaylı bilgilere ulaşılamamaktadır. Bunda arşiv belgelerinin yetersizliğinin yanı sıra, cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim alanında yapılan değişikliklerin rolü de büyüktür. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim stratejisi uygulamaya konulmuş, bununla birlikte devrim niteliğindeki birden çok değişimin bir arada gerçekleştirilmesinden dolayı karşılaştırma yapılabilecek kurumlar yerinde kalmamıştır. Örneğin cumhuriyetin ilk yılında Türkiye genelinde 80 anaokulu bulunmaktayken, ilkokulların yetersizliği yüzünden anaokullarına ayrılan kaynaklar (ödenek, bina, öğretmen vs.) ilkokullara aktarılmış, anaokulları da 1926 yılında kapanma sürecine girmiştir. Aynı şekilde eğitime 1923-1924 ders senesinde 29 okul ile başlayan İmam Hatip Mekteplerinin sayısı 1926'da 2'ye düşmüştür.

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim konusu incelenirken iki önemli tarihin üzerinde önemle durmak gerekir. Bunlardan ilki Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edildiği 3 Mart 1924, diğeri Latin alfabesine geçiş tarihi olan 1 Kasım 1928'dir. Genç cumhuriyetin eğitim politikaları bu iki önemli kanun ile şekillenmiş, eğitim bürokrasisi de bu çerçevede oluşturulmuştur. Dolayısıyla cumhuriyetin ilanından harf devrimine kadar geçen süre içinde eğitim konusu ele alınırken iniş çıkışlarla karşılaşmak kaçınılmazdır. Öte yandan değişimin en az hissedildiği, gelişmenin takip edilebileceği eğitim düzeyi ilköğretim olmuştur. İlköğretim kurumları ve ilköğre-

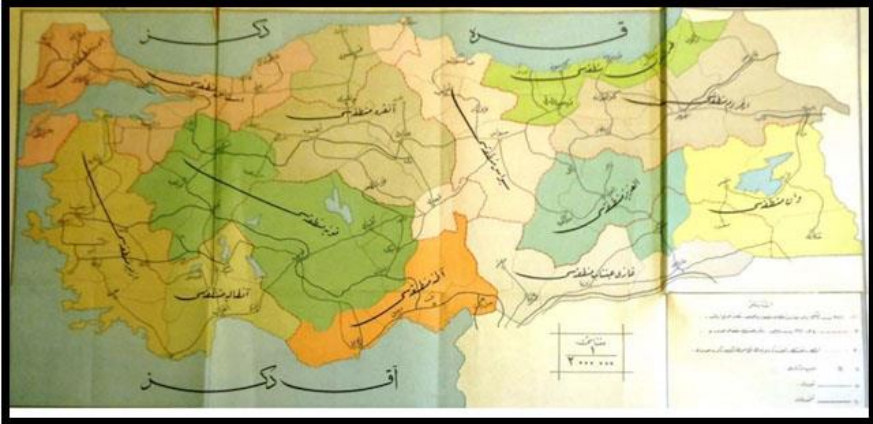
* Doç. Dr., *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*.

timin genel yapısında en açıklayıcı tablolara da 1925-1926 ders yılında ulaşılabilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarına dair belge ve bilgilerin yetersizliğinin yanında Devlet İstatistik Enstitüsünün kurulmasına (1926) kadar geçen süre içinde istatistiksel verilerin olmaması, olanların da sağlıklı olması şikâyet konusu olmuştur. Ancak Maarif Vekâletini bu eleştirinin dışında tutmak gerekir. Nitekim bakanlık, 1926'da Devlet İstatistik Enstitüsünün kurulmasına kadar 1923-1924 ders yılından itibaren birer yıllık eğitim-öğretim dönemlerini kapsayan üç ayrı İhsaiyat Mecmuası (İstatistik Dergisi) çıkarmıştır. Her biri ortalama bir kitap boyutunda olan ve Osmanlı Türkçesiyle yazılan bu eserlerde bulunan veriler/ bilgiler ve bu veriler/ bilgilerin tablo ve haritalara aktarılma şekli günümüzde kullanılan istatistik programlarının ilk versiyonu gibidir (Yücel, 2018). Bu çalışmada İhsaiyat Mecmuası verilerine göre 1925-1926 ders yılında Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde ilköğretim ele alınmıştır.

Maarif Eminlikleri

Türk millî eğitiminin önemli köşe taşlarından olan 2 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun, eğitim öğretim faaliyetlerinin daha verimli yapılabilmesi için Türkiye'yi Maarif Eminliği adı altında 13 ayrı bölgeye ayırmıştır (Deniz, 2016: 116). Mıntika eminliklerine ait harita Harita.1'de verilmiştir.

Harita.1 Mıntika Eminlikleri

Ancak bölgelerde ve bu bölgelere bağlı vilayetlerde bazı küçük değişiklikler yapılmış ve Maarif Vekâleti Mıntika Eminlikleri şu şekilde oluşmuştu: Edirne (4 Vilayet), Erzurum (5 Vilayet), İzmir (6 Vilayet), İstanbul

(4 Vilayet), Adana (5 Vilayet), Antalya (3 Vilayet), Ankara (6 Vilayet), Diyarbakır (13 Vilayet), Sivas (4 Vilayet), Trabzon (7 Vilayet), Gaziantep (3 Vilayet), Kastamonu (4 Vilayet) ve Konya (6 Vilayet). Değişikliklerden sonra Maarif Vekâleti Mıntıka Eminliklerinin aldığı son durum Harita.2'de verilmiştir.

Harita.2 Kanununun kabulünden sonra Maarif Vekâleti Mıntıka Eminlikleri

Sivas Mıntıkası Maarif Eminliği

2 Mart 1926 tarihli Maarif Teşkilatı Hakkında Kanuna göre Sivas Mıntıkası Maarif Eminliği Amasya, Tokat, Sivas ve Malatya vilayetlerinden oluşuyordu. Bu vilayetlerden Sivas'ın 1927 sayımına göre nüfusu 329.741, Malatya'nın 305.785, Tokat'ın 263.721 ve Amasya'nın 115.145 idi. 1925-1926 ders yılında Sivas'ın Merkez, Gürün, Divriği, Şarkışla, Hafik, Kangal, Zara, Darende, Yıldızeli ve Aziziye olmak üzere toplam 10 ilçesi vardı.¹ Malatya'nın ilçe sayısı ise altı idi: Merkez, Pütürge, Kâhta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besni ve Akçadağ.² Tokat'a bağlı ilçe sayısı 6'ydı; Merkez, Zile, Niksar, Erbaa, Artukova (Artova) ve Reşadiye. Maarif Eminliğinin nüfus açısından en küçük vilayeti Amasya'nın da Merkez,

¹ Aziziye ilçesi, 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile Sivas vilayetine ayrılmış ve Kayseri'ye bağlanmıştır. (Resmi Gazete y.t.: 26.6.1926). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Keskin, 253). Aziziye sonradan Pınarbaşı adını alacaktır.

² Besni ilçesi, 30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile Malatya vilayetine ayrılmış ve Gaziantep'e bağlanmıştır. 1925-26 ders yılında Elaziz'e bağlı olan Arapgir ve Eğin ilçeleri ise aynı kanunla Malatya'ya bağlanmıştır. (Resmi Gazete y.t.: 26.6.1926). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Keskin, 253).

Merzifon, Ladik, Köprü, Havza, Gümüşhacıköy ve Ilısu olmak üzere 7 ilçesi mevcuttu.³ Türkiye’de ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapıldığından 1926’ya ait bir nüfus istatistiği bulunmamaktadır. Bu nedenle 1925-1926 ders yılında nüfusa ilişkin bilgiler, zorunlu olarak 1927 nüfus sayımına dayandırılmıştır. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye’nin toplam nüfusunun 13.649.945 olduğu dikkate alınırsa Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerdeki nüfusun, Türkiye’nin yaklaşık yüzde 7,4’ünü oluşturduğu görülmektedir.

Çalışma, kendisini Sivas mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde ilköğretim ile kısıtlamıştır. Bu nedenle ilkokullar, Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuasında yer aldığı şekliyle verilmiştir. Öte yandan söz konusu ders yılında Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde ilköğretim okulu/ ilkokul başlığında verilmeyen, ancak ilkokul düzeyinde de eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren başka okullar bulunmaktaydı. Biz burada ilkokulların dışında, sayıları 13’ü bulan Sivas Maarif Eminliğindeki okulların adını vermekle yetiniyoruz: Merzifon Amerikan Koleji, Sivas Leyli Erkek Lisesi, Erbaa Erkek Orta Mektebi, Amasya Erkek Orta Mektebi, Tokat Erkek Orta Mektebi, Malatya Erkek Orta Mektebi, Sivas Erkek Muallim Mektebi, Sivas Kız Muallim Mektebi, Sivas İmam ve Hatip Mektebi, Amasya Erkek Şehir Yatı Mektebi, Sivas Kız Şehir Yatı Mektebi, Aziziye İlk Yatı Mektebi ve Sivas Ziraat Mektebi. Ayrıca 2016 yılında *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Anaokulları* başlığıyla yayımlanan makalemizde (Yücel, 2016: 995-1004) yer alan 1925-26 ders yılında okul öncesi eğitime ait şu bilgiyi de paylaşmak yerinde olacaktır:

Tokat vilayetinde 1925-1926 ders yılında üç tane anaokulu mevcuttu. Bu okullarda 8 öğretmen, 374 öğrenciye eğitim veriyordu. Ayrıca Tokat’taki anaokullarında sekiz hademe çalışıyordu. Adı geçen ders yılında, bu okulların 3.736 lira masrafı olmuştu. Sivas vilayetinde ise 1925-1926 eğitim öğretim yılında bir tane anaokulu vardı. 75 öğrenciyle ders yılına başlayan bu okuldan 4 öğrenci bulasıcı hastalık nedeniyle ayrıldı. Darülmualimat Ana Şubesi mezunu 3 öğretmenin görev yaptığı okulda bir de hademe çalışmaktaydı. Okulun, 1925-1926 ders yılında toplam 960 lira masrafı olmuştu. Anaokulları ilkokulların kaynak, öğretmen ve bina yetersizliklerinden dolayı 1926’dan itibaren ardı ardına kapanmak

³ Havza ve Köprü (Vezirköprü) ilçeleri Amasya vilayetinden ayrılmış Canik vilayetine bağlanmış; Ladik ve Ilısu ilçeleri de bucak statüsüne düşürülmüştür. 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu, 30 Mayıs 1926 (Resmi Gazete y.t. 26.6.1926). Ayrıntılı bilgi için bkz. (Keskin, 253).

zorunda kaldı. Malatya'da ise 1923-1924 ders yılında bulunan tek anaokulu 1925'te kapanmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim öğretim başlangıç ve bitiş tarihlerinin tespitinden Maarif Vekâleti değil, ilçe ve il maarif müdürlükleri sorumluydu. Bu durum, birçok vilayette okulların açılış ve kapanış tarihlerinin farklılık göstermesine yol açmıştır. Ancak Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde ilköğretim okullarının açılış tarihlerinde bir fark bulunmamaktadır. İlköğretim okulları dört vilayette de 15 Eylül 1925 günü başlamıştır. Okulların kapanış tarihlerinde ise ufak tefek farklılıklar görülmüştür. Amasya vilayetinde ders yılı tüm okullar için 25 Mayıs 1926 günü tamamlanırken, Sivas, Tokat ve Malatya vilayetlerinde köy okulları şehir okulları ayırımına gidilmiştir. Buna göre 1925-1926 ders yılı adı geçen üç vilayete bağlı köylerde 30 Mayıs 1926'da, şehirlerde ise 11 Haziran 1926'da sona ermiştir.

Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde maarif müdürlükleri personeli ve aldıkları maaşlar Tablo.1'de verilmiştir. Buna göre maarif emniyeti bölgesinde biri Sivas'ta biri Malatya'da Maarif Müdürü unvanıyla görev yapmakta olan iki kişi bulunmaktadır ve her biri 40 lira maaş almaktadır. Tokat'ta, 25 lira maaşla çalışan bir maarif memuru bulunmaktadır. Amasya'da ise maarif müdürü veya memuru bulunmamaktadır. Bunun yanında dört vilayette de birer kâtip memuru istihdam edilmiştir, Sivas'taki kâtip memurunun maaşı 20 lira diğerlerinin 15 liradır. Ayrıca bölgede, ortalama 20-25 lira maaş alan toplam 9 ilköğretim müfettişi görev yapmaktadır.

Tablo.1 Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde maarif müdürlükleri personeli ve aldıkları maaşlar (Lira cinsinden)

	Maarif Müdürü		Maarif Memuru		Kâtip Memuru		İlk Tedrisat Müfettişi	
	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Maaşı	Sayısı	Toplam Maaşları
Sivas	1	40,00	-	-	1	20,00	3	70,00
Malatya	1	40,00	-	-	1	15,00	3	69,00
Tokat	-	-	1	25,00	1	15,00	2	47,50
Amasya	-	-	-	-	1	15,00	1	22,50

Eğitim öğretim faaliyetleri açısından önemli göstergelerden biri okul sayısı ile bu okullarda bulunan derslik sayılarıdır. Toplam okul ve derslik sayıları bakımından Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde Türkiye geneline göre farklı bir yapı görülmemektedir. Ancak dikkat çeken husus, kız/erkek öğrencilerin bir arada öğrenim gördüğü karma okulların Sivas

bölgesindeki azlığıdır. Aslında karma okullar bu ders yılında yaygınlaşma sürecine girmiş, bazı vilayetlerde birçok karma okul açılmıştır. Örneğin Tokat vilayetindeki toplam 71 ilkokulun 18'inin karma okul statüsündedir, bu da karma okulların söz konusu ders yılındaki Türkiye ortalamasına yakındır. Ancak Malatya vilayetinde 84 ilkokulun arasında karma okulun bulunmaması, Amasya ve Sivas vilayetlerinin de birinde 4, diğerinde 6 karma okul bulunması bölgedeki karma okul sayısının oransal olarak oldukça düşük seviyede kalmasına sebep olmuştur. Nitekim Sivas Mıntıkasında bulunan ilkokullar, Türkiye'deki ilkokulların yüzde 5,56'sını oluşturmaktayken, karma ilkokulların Türkiye'ye oranı yüzde 1,73'te kalmaktadır. Öte yandan Türkiye'de uzun yıllar okul başına düşen derslik sayısının azlığı tartışma konusu olagelmıştır. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek derslik, gerekse öğretmen sayısının çok düşük seviyelerde kalması, tek derslikli okulların yaygınlaşmasına yol açmış, farklı sınıflardaki öğrenciler aynı derslikte eğitim-öğretime devam etmek zorunda kalmışlardır. Tablo.2'de 1925-1926 eğitim öğretim yılında Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde bulunan ilkokul ve derslik sayıları verilmiştir.

Tablo.2 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Sivas Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Bulunan

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik Sayısı
Amasya	47	7	4	58	115	1,98
Tokat	46	7	18	71	123	1,73
Sivas	80	11	6	97	182	1,88
Malatya	74	9	0	83	119	1,43
Maarif Eminliği Toplam	247	34	28	309	539	1,74
Türkiye	3.393	544	1.617	5.554	9.510	1,71
Oran	%7,28	%6,25	%1,73	%5,56	%5,67	

İlkokul ve Derslik Sayıları

Tablo.3'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında Amasya ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları gösterilmektedir. Amasya ve ilçelerinde gerek kız okulu gerekse karma okul sayısının düşüklüğü gözden kaçmamaktadır. Ayrıca Amasya genelinde bulunan dört karma okulun üçünün Ilısu ilçesinde bulunması, ancak Ilısu'daki 5 ilkokulda da yalnızca birer derslik bulunması dikkate şayandır.

Tablo.3 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Amasya ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik Sayısı
Merkez İlçe	14	1	0	15	24	1,60
Merzifon	9	1	0	10	26	2,60
Ladik	2	1	0	3	8	2,67
Köprü	5	1	0	6	14	2,33
Havza	6	1	0	7	17	2,43
Gümüşhacıköy	9	2	1	12	21	1,75
İlisu	2	0	3	5	5	1,00
Amasya Toplam	47	7	4	58	115	1,98
Maarif Eminliği Toplam	247	34	28	309	539	1,74
Oran	%19,03	%20,59	%14,29	%18,77	%21,33	

Tablo.4'te 1925-1926 eğitim öğretim yılında Tokat ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları gösterilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi karma okullar oransal olarak Tokat vilayeti dışında Sivas mıntikasında oldukça düşük seviyede kalmıştı. Türkiye genelindeki 1.617 karma ilkokulun yalnızca 28'i Sivas bölgesindeydi, bunun da 18'i Tokat vilayetindeydi. Bir başka deyişle Tokat vilayetindeki karma okulların Sivas mıntikasına oranı yüzde 64,29'a ulaşmıştı.

Tablo.4 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Tokat ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik Sayısı
Merkez İlçe	5	4	12	21	44	2,10
Zile	10	1	0	11	23	2,09
Niksar	7	1	0	8	15	1,88
Erbaa	12	1	0	13	20	1,54
Artukova (Artova)	9	0	0	9	9	1,00
Reşadiye	3	0	6	9	12	1,33
Tokat Toplam	46	7	18	71	123	1,73
Maarif Eminliği Toplam	247	34	28	309	539	1,74
Oran	%18,62	%20,59	%64,29	%22,98	%22,82	

1925-1926 eğitim öğretim yılında Sivas ve ilçelerinde bulunan ilkokul ve derslik sayıları ile okul başına düşen derslik sayıları Tablo.5'te gösterilmektedir. İlk bakışta en ilginç istatistiksel verinin merkez ilçede kız okulu ve karma okul olarak adlandırılan bir okulun bulunmamasıdır. An-

cak Sivas merkez ilçede söz konusu ders yılında yalnızca kız çocuklarının devam ettiği Kız Muallim Mektebi ile Kız Şehir Yatı Mektebi eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmekteydi. Dolayısıyla ilkökul çağına gelmiş kız çocuklarının küçük bir bölümünün de olsa Sivas merkez ilçedeki bu iki okula devam ettikleri söylenebilir.

Tablo.5 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Sivas ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik Sayısı
Merkez İlçe	15	0	0	15	40	2,67
Gürün	7	2	0	9	15	1,67
Divriği	5	1	2	8	13	1,63
Şarkışla	9	2	0	11	23	2,09
Hafik	7	1	0	8	14	1,75
Kangal	3	1	2	6	12	2,00
Zara	7	1	2	10	16	1,60
Darende	11	1	0	12	17	1,42
Yıldızeli	7	1	0	8	13	1,63
Aziye	9	1	0	10	19	1,90
Sivas Toplam	80	11	6	97	182	1,88
Maarif Emniyeti Toplam	247	34	28	309	539	1,74
Oran	%32,39	%32,35	%21,43	%31,39	%33,77	

1925-1926 eğitim öğretim yılında Malatya vilayeti ve ilçelerinde bulunan ilkökul ve derslik sayıları ile okul başına düşen derslik sayıları Tablo.6'da verilmiştir. 1925-1926 ders yılının başbakanı aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olan İsmet (İnönü) Paşa'nın seçim bölgesi olan Malatya vilayetinde karma ilkökul bulunmaması ve okul başına düşen derslik sayısının 1,43'te kalması dikkati çekmektedir. Diğer taraftan ders yılının sonunda Besni ilçesinin Malatya'dan ayrıldığını, Arapgir ve Eğin ilçelerinin de Malatya'ya bağlandığını yeniden ifade etmek gerekmektedir.

Tablo.6 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Malatya ve İlçelerinde Bulunan İlkokul ve Derslik Sayıları

	Erkek Okulu	Kız Okulu	Karma Okul	Toplam Okul	Toplam Derslik	Okul Başına Düşen Derslik Sayısı
Merkez İlçe	22	4	0	26	47	1,81
Pütürge	7	1	0	8	11	1,38
Kâhta	5	0	0	5	6	1,20

Hıns-ı Mansur (Adı-yaman)	10	1	0	11	15	1,36
Besni	11	1	0	12	14	1,17
Akçadağ	6	1	0	7	8	1,14
Hekimhan	13	1	0	14	18	1,29
Malatya Toplam	74	9	0	83	119	1,43
Maarif Eminliği Toplam	247	34	28	309	539	1,74
Oran	%29,96	%26,47	0	%26,86	%22,08	

Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuasına göre 1925-1926 ders yılında Sivas Maarif Eminliğindeki ilkokullarda bulunan öğretmen ve öğrenci sayılarına ilişkin istatistiksel bilgiler Tablo.7 ile Tablo.11 arasındaki beş tabloda verilmektedir. Adı geçen ders yılında Türkiye geneline tahsis edilen ilkokul öğretmen kadrosu 12.003, Sivas maarif emniğine bağlı vilayetlere ise 607 idi. Sivas maarif emniğine bağlı dört vilayetin 1927 nüfusunun Türkiye'nin yaklaşık yüzde 7,4'ünü oluşturduğu dikkate alındığında, bölgeye tahsis edilen ilkokul öğretmen kadrosunun yüzde 5,06'da kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Sivas mıntikasına tahsis edilen öğretmen sayısının oransal olarak düşük seviyede kaldığı söylenebilir. Eğitim istatistiklerinin değerlendirilmesinde dikkate alınan verilerden biri olan kadın öğretmen oranına baktığında Sivas bölgesinde Malatya dışındaki vilayetlerde Türkiye ortalamasına yakın oranlarla karşılaşmaktadır: Malatya'da kadın öğretmenlerin tüm öğretmenlere oranı yüzde 12,61'de kalmıştır, ancak Sivas, Amasya ve Tokat'ta yaklaşık olarak her dört öğretmenin biri kadındır. Eğitim istatistiklerinin değerlendirilmesinde üzerinde durulması gereken bir diğer veri de kız öğrencilerin toplam öğrencilere oranıdır. 1925-26 sene-i dersiyesinde Türkiye genelinde ilkokul öğrencilerinin yüzde 21,55'i kız, 78,45'i de erkek idi. Her ne kadar bu oran Sivas merkez ilçede 2,31'e Sivas vilayetinde de 15,29'a kadar düşse de yukarıda da ifade edildiği gibi Sivas vilayetinde ilkokul yalnızca kız öğrencilerin devam ettiği kız yatı mektebi ile kız muallim mektebi ilkokullardan ayrı kategoride ele alınmıştı. Bu okullarda öğrenim gören kız öğrenciler dikkate alındığında gerek Sivas vilayetinde gerekse Sivas bölgesinin toplamı Türkiye ortalamasına ulaşmaktadır. Ancak aynı yıl bazı vilayetlerde kız öğrenci sayısı ile erkek öğrenci sayısının birbirine yaklaştığı da görülmektedir. Örneğin İstanbul'da öğrencilerin yüzde 46,61'i kız, yüzde 53,39'u erkek öğrencidir.

Tablo.7 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Sivas Maarif Eminliğindeki İlkokullarda Bulunan

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Amasya Vilayeti	130	124	6	93	31	25,00	2.959	788	3.747	21,03
Tokat Vilayeti	145	126	19	98	28	22,22	3.059	734	3.793	19,35
Sivas Vilayeti	208	166	42	137	29	23,02	5.365	609	5.974	10,19
Malatya Vilayeti	124	119	5	104	15	12,61	3.204	502	3.706	13,55
Maarif Eminliği Toplam	607	535	72	432	103	19,25	14.587	2.633	17.220	15,29
Türkiye	12.003	10.950	1.053	8.457	2.493	22,77	256.170	70.376	326.546	21,55
Oran	5,06	4,89	6,84	5,11	4,13		5,69	3,74	5,27	

Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Tablo.8 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Amasya Vilayetindeki İlkokullarda Bulunan

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Münhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez İlçe	32	32	0	23	9	28,13	656	235	891	26,37
Merzifon	29	28	1	23	5	17,86	740	196	936	20,94
Ladik	10	10	0	7	3	30,00	239	26	265	9,81
Köprü	14	14	0	10	4	28,57	299	46	345	13,33
Havza	16	12	4	8	4	33,33	309	81	390	20,77
Gümüşhacıköy	24	23	1	17	6	26,09	611	195	806	24,19
İlisu	5	5	0	5	0	0,00	105	9	114	7,90
Amasya Toplam	130	124	6	93	31	25,00	2959	788	3747	21,03
Maarif Eminliği	607	535	72	432	103	19,25	14.587	2.633	17.220	15,29
Amasya/Maarif Eminliği %	21,42	23,18	8,33	21,53	30,10		20,29	29,93	21,76	

Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Tablo.9 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Tokat Vilayetindeki İlkokullarda Bulunan

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez İlçe	48	47	1	31	16	34,04	889	349	1238	28,19
Zile	27	23	4	19	4	17,39	517	91	608	14,97
Niksar	19	15	4	11	4	26,67	395	96	491	19,55
Erbaa	25	20	5	16	4	20,00	588	162	750	21,6
Artukova (Ar-tova)	10	9	1	9	0	0	289	0	289	0
Reşadiye	16	12	4	12	0	0	381	36	417	8,63
Tokat Toplam	145	126	19	98	28	22,22	3059	734	3793	19,35
Maarif Eminliği	607	535	72	432	103	19,25	14.587	2.633	17.220	15,29
Tokat/Maarif Eminliği %	23,89	23,55	26,39	22,69	27,18		20,97	27,88	22,03	

Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Tablo.10 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Sivas Vilayetindeki İlkokullarda Bulunan

	Öğretmen	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrencilerin Oranı %
Merkez İlçe	52	51	1	34	17	33,33	1351	32	1383	2,31
Gürün	16	14	2	12	2	14,29	538	151	689	21,92
Divriği	16	11	5	10	1	9,09	437	75	512	14,65
Şarkışla	26	19	7	17	2	10,53	686	83	769	10,79
Hafik	16	12	4	11	1	8,33	329	40	369	10,84
Kangal	12	8	4	7	1	12,50	256	10	266	3,76
Zara	18	17	1	15	2	11,76	452	54	506	10,67
Darende	18	12	6	12	0	0	495	54	549	9,84
Yıldızeli	13	12	1	10	2	16,67	273	31	304	10,20
Aziziye	21	10	11	9	1	10,00	548	79	627	12,60
Sivas Toplam	208	166	42	137	29	17,47	5365	609	5974	10,19
Maarif Eminliği	607	535	72	432	103	19,25	14.587	2.633	17.220	15,29
Sivas/Maarif Eminliği %	34,27	31,03	58,33	31,71	28,16		36,78	23,13	34,69	

Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Tablo.11 1925-1926 Eğitim Öğretim Yılında Malatya Vilayetindeki İlkokullarda Bulunan

	Öğretmen Kadrosu	Toplam Öğretmen	Mühhal	Erkek Öğretmen	Kadın Öğretmen	Kadın Öğretmen Oranı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam Öğrenci	Kız Öğrenci Oranı %
Merkez İlçe	51	51	0	40	11	21,57	1297	336	1633	20,58
Pütürge	11	11	0	10	1	9,09	295	62	357	17,37
Kâhta	10	6	4	6	0	0	118	0	118	0
Hıns-ı Mansur (Adıyaman)	15	15	0	14	1	6,67	374	60	434	13,82
Besni	10	10	0	9	1	10,00	391	0	391	0
Akçadağ	8	8	0	8	0	0	193	27	220	12,27
Hekimhan	19	18	1	17	1	5,56	536	17	553	3,07
Malatya Toplam	124	119	5	104	15	12,61	3204	502	3706	13,55
Maarif Eminliği	607	535	72	432	103	19,25	14.587	2.633	17.220	15,29
Malatya/ Maarif Eminliği %	20,43	22,24	6,94	24,07	14,56		21,96	19,07	21,52	

Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde 1925-26 ders yılı başındaki öğrenci sayıları ile ders yılı süresince ilkokullardan kaydı silinen ve yeni kayıt yaptıran öğrencilere ilişkin bilgiler Tablo.12'de gösterilmektedir. Elbette ki, Sivas Maarif Eminliğinde ilkokul birinci sınıfta öğrenim gören toplam 8.650 öğrenci varken, beşinci sınıfta öğrenim gören toplam 840 öğrencinin olması üzerinde ayrıca durulmayı gerektiren bir durumdur. Ancak görüleceği üzere sınıflar ilerledikçe öğrenci sayısındaki büyük düşüşler yalnızca Sivas bölgesinde değil, Türkiye'nin tümünde yaşanmaktadır. Adı geçen ders yılında Türkiye genelinde ilkokullarda toplam 326.546 öğrenci öğrenim görmektedir, bunun yalnızca 16.481'i beşinci sınıftadır. İlkokullarda okuyan toplam öğrencinin yüzde 45.30'u birinci sınıf öğrencisidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, ders yılı içinde okula yeni kayıt yaptıran öğrenci sayısı, okuldan kaydını sildiren öğrenci sayısından fazla olmuştur. 1925-26 eğitim öğretim yılında da Türkiye genelinde olduğu gibi Sivas Maarif Eminliğinde de yeni kayıt yaptıranların, okuldan ayrılanlardan fazla olduğu görülmektedir.

Tablo.12 1925-1926 Ders Yılı Başında Sivas Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerin İlkokullarında (K= Kız, E= Erkek, T=Toplam)

	Ders senesi başındaki öğrenci sayısı																		Ders Yılı İçinde								
	Birinci Sınıf			İkinci Sınıf			Üçüncü Sınıf			Dördüncü Sınıf			Beşinci Sınıf			Toplam			Yeni Kayıt Yapılan			Okuldan Ayrılan					
	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T			
Sivas Maarif Eminliği	1.346	7.304	8.650	593	3.165	3.758	345	2.074	2.419	211	1.313	1.524	139	701	840	2.634	14.557	17.191	527	3.148	3.675	412	1.988	2.400			
Türkiye	33.667	114.265	147.932	16.807	62.077	78.884	10.344	42.736	53.080	5.934	24.235	30.169	3.624	12.857	16.481	70.376	256.170	326.546	8.106	37.028	45.134	7.759	28.700	36.459			
Oran %	4,00	6,39	5,85	3,53	5,10	4,76	3,34	4,85	4,56	3,56	5,42	5,05	3,84	5,45	5,10	3,74	5,68	5,26	6,50	8,50	8,14	5,31	6,93	6,58			

Sınıflara Göre Öğrenci Sayıları ve Yıl İçi Hareketleri

1925-1926 ders yılında Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde yılsonu sınavlarında 1.644'ü kız 9.396'sı erkek toplam 11.040 öğrencinin başarılı olduğu görülmektedir. Öte yandan 1.094'ü kız, 6.220'si erkek toplam 7.314 öğrenci ibka⁴ kalmıştır.

Eğitim istatistiklerinde bina, derslik, öğrenci, öğretmen sayıları gibi eğitim öğretim faaliyetlerinin verildiği binaların fiziksel özellikleri de hiç şüphesiz önem taşımaktadır. 1925-1926 eğitim öğretim yılında Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerdeki ilkokul binalarının yapı malzemesi, eğitim-öğretime uygunluğu ve binanın kime ait olduğuna dair bilgiler Tablo.13'te gösterilmiştir. Ayrıca bütün okullardan idareye ait demirbaş eşya, ders araç ve gereçleri, müzeye ait demirbaş eşya ve kütüphane'ye ait bilgiler istenmiş, ancak bazı ilkokul yöneticisi bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Verilen cevaplara göre idareye ait demirbaş eşya 17 okulda yeterli, 122 okulda yetersiz; ders araç ve gereçleri 9 okulda yeterli, 133 okulda yetersiz; müzeye ait demirbaş eşya yeterli olduğu okul yok, 17 okulda yetersiz ve kütüphane 1 okulda yeterli, 65 okulda yetersizdir.

Tablo.13 1925-1926 Ders Yılında Sivas Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerdeki İlkokul Binalarının Özellikleri

	Yapı Malzemesi			Eğitim-Öğretime Uygunluğu		Kime Ait Olduğu		
	Kargir	Ahşap	Uygun	Uygun Değil	Milli Emval	Vakıflar	Özel İdare	Şahıs
Sivas Mintikası	59	251	159	151	233	14	8	55
Türkiye	2.372	3.117	2.994	2.495	4.556	151	173	609
Oran %	2,49	8,05	5,31	6,05	5,11	9,27	4,62	9,03

⁴ Öğrencinin başarısızlığı nedeniyle sınıf tekrarı için sınıfta bırakılması, sınıfta kalmak.

Öğrencilerin sosyo kültürel durumlarını gösteren istatistiklerden biri olan öğrenci babalarının meslekleri de Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmua-sında yer almıştır. Burada “öğrenci velisi” değil, “öğrenci babası” tabiri-nin kullanılması ve istatistiğin de buna göre hazırlanması tesadüf olmasa gerek. Tablo.14’te verilen 1925-26 ders yılında Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğindeki ilkokul öğrencilerinin babalarının mesleklerinin Türkiye ortalamasına yakın olduğu görülmektedir.

Tablo.14 1925-1926 Ders Yılında Sivas Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Öğrenim Gören İlkokul Öğrencilerinin Babalarının Meslekleri

	Çiftçi- Ziraatle Uğraşan	Ticaret ve Zenaat Erbabı	Asker- Sivil Memur	Serbest Meslek	Diğer Mes- leklerden	Toplam (Tespit Edilen)
Sivas Maarif Eminliği	6.196	3.086	841	2.166	4.194	16.483
Türkiye	141.249	48.950	15.931	35.599	83.246	324.975
Oran %	4,39	6,30	5,28	6,08	5,04	5,07

Söz konusu ders yılında öğretmenlerin yaşları ele alındığında Sivas mıntıkasında Türkiye’deki gibi genç öğretmen profili ile karşılaşılacaktır. Aslında bunca tablo arasında sadece öğretmenlerin yaşlarına bakılmakla olağanüstü bir dönemden geçildiği fark edilmektedir. Savaşlardan yeni çıkan bir milletin yaraları sarmaya başladığını, eğitim kurumlarının ve eğitimcilerin bunda büyük rol üstlendikleri öğretmenlerin yaşlarına bakarak söylemek mümkündür. Sivas bölgesinde de, görev yapan öğretmenlerin yüzde 81,1 gibi önemli bir kısmı 30 yaşın altındadır.

Tablo.15 1925-1926 Ders Yılında Sivas Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Görev Yapan Öğretmenlerin Yaşları

	18-30	30-40	40-50	50-55	Toplam
Sivas Maarif Eminliği	438 % 81,1	63 % 11,7	39 % 7,2	0	540
Türkiye	7.957 % 72,7	2.181 % 19,9	814 % 7,4	1 0,0	10.973
Oran %	5,50	2,88	4,79	-	

Son olarak 1925-1926 ders senesinde Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde maaş, ücret ve masraflara değinmek yerinde olacaktır. Bahsi geçen ders yılında Sivas Maarif Eminliğinde ilkokul öğretmenlerine toplam 256.800 lira maaş ödenmiş; müstahdem ücretleri ve diğer giderlerle birlikte bir yıllık toplam harcama 422.344 liraya ulaşmıştır. Sivas mıntika-

sında bir yılda yapılan toplam harcamanın Türkiye toplamının yüzde 3,74'ü olduğu, bunun da nüfus, öğretmen ve öğrenci sayılarıyla mukayese edildiğinde ortalamanın altında kaldığı tespit edilmiştir. 1925-1926 ders senesinde Sivas Maarif Eminliğine bağlı vilayetlerde maaş, ücret ve masraflara ilişkin bilgiler Tablo.16' da verilmiştir.

Tablo.16 1925-1926 Ders Yılında Sivas Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde Maaş, Ücret ve Masraflar

	Öğretmenlerin bir yıllık maaşları	Müstahdem Ücretleri	Maaş Ücret Toplamı	Diğer Giderler	Genel Toplam
Sivas Maarif Eminliği	256.800	27.938	284.738	137.596	422.334
Türkiye	5.775.892	3.608.769	9.384.661	1.898.837	11.283.498
Oran %	4,45	0,77	3,03	7,25	3,74

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları topyekûn savaştan; eğitim, kültür, sanat, kalkınma gibi tüm alanlarda gerçekleşecek topyekûn mücadeleye geçiş yılları olmuştur. Topyekûn mücadelenin eğitim ayağı şekillenirken Türk milliyetçiliği temel alınmış, başta tekke, zaviye, tarikat, cemaat olmak üzere dinî kurumların (Hıristiyan ve Musevi dahil) etkilerinin ortadan kalktığı, yabancı devletlerin misyonerlik faaliyetlerinden ve müdahalelerinden uzak bir toplum projesi adım adım uygulamaya konmuştur.

Sivas Mıntıkası Maarif Eminliğine Bağlı Vilayetlerde İlköğretim (1925-1926) başlıklı bu çalışmada Sivas Maarif Eminliğine bağlı Amasya, Tokat, Sivas ve Malatya vilayetlerinde 1925-26 ders yılında ilkokulların genel durumu başta Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası verileri esas alınmak suretiyle ele alınmıştır. Gerek Sivas Maarif Eminliğine bağlı dört vilayetin kendi arasında, gerekse bu vilayetlerin Türkiye ortalamasıyla karşılaştırılmasında olağandışı farklar görülmemiştir. Bunda Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim politikasını başlatmak için cumhuriyetin ilanının beklenmediği gerçeği yatmaktadır. Gerçekten de Kütahya-Eskişehir Savaşlarının iç karartıcı bir hâle dönüştüğü günlerde Maarif Kongresinin toplanması bunun bir delilidir. Eğitim politikası Millî Mücadele ile birlikte uygulanmaya konmuştur. Dolayısıyla düşünülenin aksine 'cumhuriyetin ilanı', eğitim politikalarını belirleyen değildir, tam tersine cumhuriyetin ilanı, eğitim politikalarının da uygulanabileceği bir araçtır.

1925-1926 ders yılı eğitim politikalarının ve Tevhid-i Tedrisat Kanununun ilk meyvelerinin alınmaya başlandığı yıl olmuş; öğretmenler de,

eğitim politikalarının temelini oluşturmuştur. Zaten Mustafa Kemal Paşa, 1924'te Muallimler Birliği Kongresinde söylediği “*yeni nesil sizin eseriniz olacaktır*” sözleriyle cumhuriyetin eğitim politikasının merkezine öğretmenleri koymuştu. Çalışmayla öğretmenlere verilen bu önem ortaya çıkarılmıştır. Diğer taraftan mesleki eğitim için adımlar atılmaya başlandı ancak bunların bir kısmının sonraki yıllarda değişikliğe uğradığı veya tamamen vazgeçildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada verilen detaylı bilgilere, Sivas bölgesinde 1925-1926 ders yılında faaliyette olan 13 okulun da dâhil edilip⁵ bütüncül olarak irdelenmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Deniz, Muzaffer (2016), Türk Millî Eğitiminde Bir Yerinden Yönetim Örneği: Maarif Eminlikleri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 22, s. 109-117.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 5. Cilt, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Keskin, Nuray, *Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi: Türkiye’de İller Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Maarif teşkilâtına dair kanun (22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı), Resmî Ceride, 3 Nisan 1926, Sayı: 338.
- Teşkilatı Mülkiye Kanunu (30 Mayıs 1926 tarih ve 877 sayılı), Resmi Gazete 26.6.1926.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1339-1340 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1341.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1924-1925 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1926.
- Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti 1925-1926 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Umumi Nüfus Tahriri 28 Teşrinievvel 1927 Muvakkat Rakamlar, Merkezi İstatistik Müdüriyet-i Umumiyesi, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1927.
- Yücel, M. Serhan (2016), *Cumhuriyetin ilk yıllarında anaokulları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 9(4), ss. 995-1004.
- Yücel, M. Serhan (2018), *Eğitim Tarihi Açısından Maarif Vekâleti İhsaiyat Mecmuası*, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1-5 Ekim 2018 (Bildiri kitabı henüz basılmamıştır).

⁵ Merzifon Amerikan Koleji, Sivas Leyli Erkek Lisesi, Erbaa Erkek Orta Mektebi, Amasya Erkek Orta Mektebi, Tokat Erkek Orta Mektebi, Malatya Erkek Orta Mektebi, Sivas Erkek Muallim Mektebi, Sivas Kız Muallim Mektebi, Sivas İmam ve Hatip Mektebi, Amasya Erkek Şehir Yatı Mektebi, Sivas Kız Şehir Yatı Mektebi, Aziziye İlk Yatı Mektebi ve Sivas Ziraat Mektebi

TEK PARTİ DÖNEMİ SİVAS MİLLETVEKİLLERİ VE TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

A General Evaluation on Sivas Deputies and Their Political Activities at The TGNA During The Single Party Period

Doğan Can Aktan*

ÖZET

Sivas, Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir şehirdir. Millî Mücadele'nin en önemli olaylarından birisi olan Sivas Kongresi 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında bu şehirde düzenlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Sivas, önemini kaybetmemiştir. Tek Parti Dönemi boyunca Sivas, Cumhuriyet'in büyük şehirlerinden birisi haline gelmiş ve Şemsettin Günaltay, Reşad Şemsettin Sirer gibi Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutan isimler Sivas'ta milletvekili olarak hizmet etmişlerdir. Yirmi yedi yıl süren Tek Parti Dönemi boyunca TBMM'de Sivas'ı 31 adet milletvekili temsil etmiştir. Bildirimizde de 1923-1950 yılları arasında Sivas'ı temsil eden milletvekillerinin demografik özellikleri ve Meclis içeri-sindeki faaliyetlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Milletvekili, Tek Parti, TBMM

ABSTRACT

Sivas is an important city for the Republic of Turkey. Sivas Congress, one of the most important events of the National Struggle, was held in this city from 4 September to 11 September 1919. After the declaration of the Republic, Sivas has not lost its importance. During the Single Party Period, Sivas became one of the major cities of the Republic and names such as Şemsettin Günaltay and Reşad Şemsettin Sirer, who held an important place in the history of the Republic, served as deputies in Sivas. During the Single Party Period, which lasted twenty-seven years, 31 deputies represented Sivas in the Turkish Grand National As-

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

sembly. In our presentation, the demographic characteristics of the deputies representing Sivas between 1923 and 1950 will be evaluated.

Keywords: *Sivas, Member of Parliament, Single Party Era, Parliament, TGNA*

GİRİŞ

1. 1923-1950 Yılları Arasında Sivas'tan Seçilen Milletvekilleri

a. TBMM'nin İkinci Yasama Döneminde (1923-1927) Sivas Milletvekilleri

TBMM'nin ikinci dönemi 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan genel seçimlerle başlamış ve 1 Eylül 1927'deki genel seçimlerle sona ermiştir. Bu dönem çok yoğun bir dönem olmuş ve önemli inkılâpların pek çoğu bu dönemde yapılmıştır. TBMM'nin ikinci döneminde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, Halifelik lağvedilmiştir. Ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da bu yasama döneminde kurulmuştur. 1923 yılında Sivas'ı temsil etmesi için altı milletvekili seçilmiştir. Seçilen milletvekillerinden Haris Turgut Bey (daha sonra ailesi Tarıkahya soyadını almıştır) İzmir suikastına karıştığı gerekçesiyle idam edilince, 1927 yılının başlarında ara seçimler yapılmış ve bu ara seçimlerde Şemsettin Bey (Soyadı Kanunu yürürlüğe girince Günaltay soyadını almıştır) Sivas milletvekili sıfatıyla Meclis'e girmiştir. Bu dönemde TBMM bünyesinde Sivas'ı temsil eden milletvekilleri şunlardır:

- Halis Turgut Bey (Tarıkahya)
- Şemsettin Bey (Günaltay, ara seçimlerle 1927 yılında seçilmiştir.)
- Muammer Bey (Kardaş)
- Ömer Şevki Bey (Purut)
- Rahmi Bey (Katoğlu)
- Rasim Bey (Başara)
- Yusuf Ziya Bey (Başara) (Öztürk, 1995: 705-717; Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] Milletvekilleri Albümü I, 2010: 118)

b. TBMM'nin Üçüncü Yasama Döneminde (1927-1931) Sivas Milletvekilleri

TBMM'nin üçüncü dönemi 1 Eylül 1927 tarihli genel seçimlerle başlamış ve 25 Nisan 1931 Genel Seçimleriyle sona ermiştir. Bu yasama döneminde de inkılâplar sürdürülmüş ve Harf İnkılâbı başta olmak üzere pek çok inkılâp yapılmıştır. Ayrıca ikinci çok partili hayata geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası bu dönemde kurulmuştur. 1927 yılında Sivas'tan yedi Milletvekili Meclis'e girmiştir. Bu yasama döneminde

Milletvekili seçimi hususunda bir istikrar meydana gelmiş ve Sivas'tan seçilerek Meclis'e giren milletvekilleri vefat edinceye veyahut emekli oluncaya kadar seçilmeye devam etmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Sivas milletvekilleri diğer yasama dönemlerine göre daha az katılım göstermişlerdir. TBMM'nin üçüncü yasama döneminde Sivas'ı temsil eden milletvekilleri şunlardır:

- İbrahim Alaettin Bey (Gövsâ)
- Necmettin Sadık Bey (Sadak)
- Rahmi Bey (Katoğlu)
- Rasim Bey (Başara)
- Remzi Bey (Çiner)
- Şemsettin Bey (Günaltay)
- Ziya Bey (Başara)'dır (TBMM, 2010: 169-170; Öztürk, 1998: 555-565)

c. TBMM'nin Dördüncü Yasama Döneminde (1931-1935) Sivas Milletvekilleri

25 Nisan 1931 Genel Seçimleriyle başlayan TBMM'nin Dördüncü Yasama Dönemi, 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimiyle sona ermiştir. Bu dönemin en önemli olaylarından birisi, kadınlara genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmesidir. Bir diğer kayda değer olay ise, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından Meclis denetimini daha iyi sağlayabilmek amacıyla, CHF'nin bazı seçim bölgelerinde aday göstermemesidir. Bu girişimin bir devamı olarak CHF yine bazı seçim bölgelerinde Cumhuriyet'e sadık işçi ve köylü Milletvekili adayları göstermiştir. Sivas'tan seçilen vekillerden birisi olan İsmail Mehmet Bey de bunların arasındadır. Sivas'tan seçilen milletvekilleri Meclis komisyonlarında görev almışlar ve faaliyetlerini aksatmadan sürdürmüşlerdir (Çoker, 1995a: 61-67). Ayrıca dördüncü yasama dönemi içerisinde Sivas ilinin idari sınırları da değişmiş, günümüzde yine Sivas'ta bulunan Suşehri ve Koyulhisar ilçeleri Sivas'a bağlanmışlardır. 1933'te ise o zamanlar Sivas'a bağlı olan Darende ilçesi Malatya iline bağlanmıştır.

Bu dönemde Sivas'tan TBMM'ye seçilen milletvekilleri şunlardır (Çoker, 1995a: 8):

- İsmail Mehmet Bey (Uğur)
- Necmettin Sadık Bey (Sadak)
- Rahmi Bey (Katoğlu, 25 Ekim 1934 tarihinde vefat etti)
- Rasim Bey (Başara)
- Remzi Bey (Çiner)

- Şemsettin Bey (Günaltay)
- Ziya Bey (Başara) (Çoker, 1995a: 21; Çoker, 1995b: 525-531)

d. TBMM'nin Beşinci Yasama Döneminde (1935-1939) Sivas Milletvekilleri

TBMM'nin beşinci yasama dönemi, 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan genel seçimlerle başlamış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra 26 Mart 1939 Genel Seçimleriyle beraber tamamlanmıştır. Bu yasama döneminde Sivas dahil on altı ilde otuz milletvekilliği için bağımsız adayların seçilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Sivas'ın içlerinde bulunduğu on yedi farklı ilde kadın adaylar seçime sokulmuştur. 1935-1939 yılları arasında Sivas'ı TBMM'de temsil eden milletvekillerinin sayısı ondur. Bu milletvekilleri;

- Hüsrev Gerede (1936 yılında istifa etti)
- Akif Erdemgil (1936 yılında ara seçimlerde Hüsrev Gerede'nin yerine seçildi.)
- İsmail Mehmet Uğur
- Mithat Şükrü Bleda (Bağımsız olarak Meclis'e girdi.)
- Necmettin Sadık Sadak
- Rasim Başara
- Ziya Başara
- Remzi Çiner
- Sabiha Görkey
- Şemsettin Günaltay
- Vasfi Raşit Seviğ (Güneş, 2001: 35, 677-689)

e. TBMM'nin Altıncı Yasama Döneminde (1939-1943) Sivas Milletvekilleri

TBMM'nin altıncı yasama dönemi 1939-1943 yılları arasında sürmüştür. Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonraki ilk yasama devresidir. Bu dönem 28 Şubat 1943 tarihli Genel Seçimlerle sona ermiştir. Beşinci dönemde milletvekilliği görevini üstlenmiş 109 milletvekili, bu seçimlerde aday gösterilmeyerek tasfiye edilmişlerdir. Sivas'ta milletvekilliği görevini icra eden 4 milletvekili de Sivas'tan aday gösterilmemişlerdir. Bunlar; Rasim Başara, Sabiha Görkey, Vasfi Raşit Seviğ ve Hüsrev Gerede'dir.

Bu yasama döneminde ayrıca muhalefeti daha iyi kontrol edebilmek ve Meclis'te CHP'yi gerektiğinde eleştirebilmek adına CHP Müstakil

Grubu kurulmuş, ancak etkili olamamıştır. 1939-1943 yılları arasında TBMM’de görev yapmış Sivas milletvekilleri şunlardır:

- Abdurrahman Naci Demirağ (Müstakil grup üyesi olarak seçildi)
- Akif Erdemgil
- Atıf Esenbel
- İsmail Mehmet Uğur
- Mergube Gürleyük (Kadın aday kontenjanından girdi.)
- Mithat Şükrü Bleda
- Necmettin Sadık Sadak
- Osman Hikmet Işık
- Remzi Çiner
- Şemsettin Günaltay
- Ziya Başara (Günay, 2007: 665-677; TBMM, 2010: 355-356)

f. TBMM’nin Yedinci Yasama Döneminde (1943-1946) Sivas Milletvekilleri

TBMM’nin yedinci yasama dönemi 28 Şubat 1943 tarihindeki Genel Seçimlerle başlamış, 21 Temmuz 1946’da yapılan Genel Seçimlerle tamamlanmıştır. Bu dönem, pek çok araştırmacı tarafından Tek Parti döneminin son yasama dönemi olarak tanımlanmıştır. Aslında 1946’da Demokrat Parti kurulmuş ve genel seçimlere katılmıştır. Fakat 1946 seçimleri açık oy gizli sayım yöntemiyle yapıldığı ve seçimlerde baskı uygulandığı için Tek Parti Dönemi’nin tamamen kapandığı söylenemez.

Bu yasama döneminde üç kez ara seçimler yapılmış ve toplamda on iki Milletvekili Sivas’ı TBMM’de temsil etmişlerdir. Bu dönemde Sivas’ı temsil eden milletvekilleri şunlardır (Binark, 2004: 1081):

- Abdurrahman Naci Demirağ (yasama dönemi içerisinde vefat etti)
- Abidin Yurdakul
- Atıf Esenbel
- İsmail Hakkı Başak (yasama dönemi içerisinde vefat etti)
- İsmail Mehmet Uğur
- Kâmil Kitapçı
- Mithat Şükrü Bleda
- Necmettin Sadık Sadak
- Osman Hikmet Işık
- Reşat Şemsettin Sirer
- Şemsettin Günaltay
- Ziya Başara (yasama dönemi içerisinde vefat etti)

g. TBMM'nin Sekizinci Yasama Döneminde (1946-1950) Sivas Milletvekilleri

TBMM'nin sekizinci dönemi 1946 yılında başlamış ve Demokrat Parti'nin kesin zaferiyle sonuçlanan 14 Mayıs 1950 seçimleriyle sona ermiştir. Sekizinci yasama döneminde Demokrat Parti 58 milletvekiliyle meclise muhalefet olarak girmiş ve Tek Parti dönemi uygulamalarının birçoğu sürse de hukuki olarak son bulmamıştır. Bu yasama dönemi içerisinde Sivas yine on iki milletvekiliyle temsil edilmiştir. Bu milletvekilleri;

- Mithat Şükrü Bleda
- Mehmet Nazif Ergin
- Şemsettin Günaltay
- Osman Hikmet Işık
- Kâmil Kitapçı
- Abdülmuttalip Öker
- İsmail Mehmet Uğur
- Fikri Erbuğ
- Necmettin Sadık Sadak
- Reşat Semsettin Sirer
- Şakir Uma
- Abidin Yurdakul (TBMM, 2010: 500-502; Çufalı, 2012: 977-997)

2. 1923-1950 Yılları Arasında Görev Yapan Sivas Milletvekillerinin Değerlendirilmesi

a. Yerellik ve Doğum Yerleri:

Tek Parti Dönemi boyunca TBMM'de görev yapmış olan milletvekillerinin pek çoğu görev süreleri boyunca doğdukları iller yerine başka illeri temsil etmişlerdir. TBMM'deki yerellik oranı 1927 seçimlerinde düşmeye başlamış, 1935 seçimlerinde yerellik oranı yüzde otuz üçe inmiştir. Bu da meclis içinde görev alan her üç milletvekilinden ikisinin doğduğu il haricindeki bir ili temsil ettiği anlamına gelmektedir (Demirel, 2013: 420-425).

Sivas'ta ise yerellik oranı 1927 ve 1935 genel seçimleri haricinde meclis ortalamasının üzerindedir. 1927 ve 1935 seçimleri dışında, Sivas'ı temsil eden milletvekillerinin çoğunluğu Sivas doğumludur.

b. Yaş:

1923-1950 yılları arasında Meclis'te görev yapan Sivas milletvekillerinin yaş ortalaması her yasama döneminde artmıştır. Bu durum TBMM'nin genel ortalamasıyla paralellik arz etmektedir. Ancak Sivas milletvekillerinin

yaş ortalaması, TBMM genel ortalamasından biraz daha yüksektir. Özellikle 1931 seçimlerinden sonra aradaki fark belirginleşmiştir.

c. Milletvekillerinin Seçilmesindeki Devamlılık:

Tek parti döneminde TBMM’de süregelen bir devamlılık mevcuttur. Özellikle 1927 seçimlerinden sonra bu devamlılık güçlenerek devam etmiştir. Pek çok milletvekili, birden fazla yasama döneminde görev yapmış ve Tek Parti dönemi boyunca milletvekillerinin yaklaşık üçte ikisi bir önceki yasama döneminde görev yapmış vekillerden oluşmuştur (Ezherli, 1992: 141; Demirel, 2013: 316-318).

Sivas’ta da bu durum değişmemiş ve Tek Parti Dönemi boyunca Sivas’tan Meclis’e giren vekiller ölene veyahut emekli oluncaya kadar görev yapmışlardır. Devamlılık oranı da 1946 sonrası hariç tutulursa, TBMM’nin genel ortalamasından daha yüksektir.

d. Milletvekillerinin Eğitim Durumu:

Tek Parti dönemi boyunca milletvekillerinin eğitim düzeyleri her yasama döneminde daha da yükselmiştir. Yüksekokul mezunlarının oranı her dönem daha da yükselmiştir (Demirel, 2013: 326; Ezherli, 1992: 149).

Sivas milletvekilleri nezdinde de durum pek farklı değildir. Eğitim düzeyi idadının altında olan birkaç milletvekili hariç, geri kalanların eğitim düzeyi oldukça yüksektir.

e. Milletvekillerinin Meslekleri:

Çiftçiler, bürokratlar, hukukçular, askerler, doktorlar ve maliye mensubu milletvekilleri, Tek Parti dönemi meclislerinin milletvekillerinin çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Din adamlarının ve alt kademe bürokratların sayıları zaman ilerledikçe azalmıştır (Demirel, 2013: 327). Sivas’ı temsil etmiş milletvekilleri de TBMM ortalamasından sapmamışlardır.

KAYNAKLAR

- Binark, İsmet. Türk Parlamento Tarihi: TBMM VI. Dönem 1939-1943, Cilt I-IV, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2004.
- Çoker, Fahri. Türk Parlamento Tarihi: TBMM IV. Dönem 1931-1935, Cilt I, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Çoker, Fahri. Türk Parlamento Tarihi: TBMM IV. Dönem 1931-1935, Cilt II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

- Çufalı, Mustafa. Türk Parlamento Tarihi: TBMM VIII. Dönem 1946-1950, Cilt III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Demirel, Ahmet. Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Ezherli, İhsan. Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara 1992.
- Günay, Şenal. Türk Parlamento Tarihi: TBMM VI. Dönem 1939-1943, Cilt V, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Güneş, İhsan. Türk Parlamento Tarihi: TBMM V. Dönem 1935-1939, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- Öztürk, Kâzım. Türk Parlamento Tarihi: TBMM II. Dönem 1923-1927, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Öztürk, Kâzım. Türk Parlamento Tarihi: TBMM III. Dönem 1927-1931, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- TBMM Albümü 1920-2010, Cilt I, TBMM Basın ve Halka İlişkiler Müdürlüğü, Ankara 2010.

VALİ AKİF EYİDOĞAN'IN RAPORUNA GÖRE İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLARINDA SİVAS VİLAYETİ

The Province of Sivas at the Beginning of the Second World War According To the Report of Governor Akif Eyidoğan

Nasrullah Uzman*

ÖZET

27 Aralık 1939'da gerçekleşen deprem, etkisini yalnızca merkez üssü Erzincan'da değil başta Sivas olmak üzere çevre illerde de hissettirmiştir. On binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bir o kadarı da yaralanmıştır. Yüz binden fazla bina yıkılmış ya da hasar görmüştür. Yüzbinlerce liralık maddi hasar oluşmuştur. Erzincan depreminin sebep olduğu maddi-manevi kayıplar bugün bile bölgede acısını hissettirmektedir. Dönemin Başbakanı Dr. Refik Saydam, deprem felaketinin sebep olduğu yıkımı yerinde görmek ve yapılan çalışmaları incelemek üzere 1940 yılı Mayıs ayında bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu kapsamda depremin zarar verdiği bölge illerinden Sivas'ı da ziyaret etmiştir. Bu sırada dönemin Sivas Valisi Akif Eyidoğan, Sivas'ın genel durumu hakkında Başbakan Dr. Refik Saydam'a bir rapor sunmuştur. Rapor 3 Mayıs 1940 tarihi itibarıyla Sivas Vilayeti'nin genel durumu, depremin Sivas'a etkileri ve Sivas'ın ihtiyaçları hakkında bilgiler içermektedir. Bu bildiri de Akif Eyidoğan'ın raporunda yer alan bilgilerden hareketle İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Sivas Vilayeti'nin durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, İkinci Dünya Savaşı, Akif Eyidoğan, Refik Saydam, 1939 Erzincan Depremi.

ABSTRACT

The effects of earthquake that took place in 27 December 1939 are not only felt in Erzincan, the epicenter of the earthquake, but also in nearby cities, notably in Sivas. Tens of thousands of people lose their lives. Many of them are wounded.

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

More than ten thousand structures are either destructed or damaged. It costs tens of thousands liras material damage. Moral and material losses caused by the Erzincan earthquake make themselves felt in the region even today. Dr. Refik Saydam, the prime minister of the time, visits the region in May 1940 in order to see the damage caused by the disaster on site and to oversee the proceeding works. In this context, he visits Sivas, which is one of the regions damaged by the earthquake. Akif Eyidoğan, the governor of Sivas of the time, presents a report concerning the general situation of Sivas during the visit of Prime Minister Refik Saydam. The report contains information about general information of the province of Sivas up to 3 May 1940, effects of the earthquake on Sivas and needs of Sivas. In this presentation, the condition of the province of Sivas at the beginning of the Second World War is tried to be evaluated with special reference to the information derived from the report of Akif Eyidoğan.

Key Words: *Sivas, Second World War, Akif Eyidoğan, Refik Saydam, 1939 Erzincan Earthquake.*

GİRİŞ

27 Aralık 1939'da gerçekleşen Erzincan depremi sonuçları itibariyle 20. yüzyıl Türk tarihinin en büyük doğal afetlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Yalnızca Erzincan'ı değil başta Sivas olmak üzere çevre illeri de etkilemiştir. Erzincan depremi sebebiyle 32 binden fazla insan hayatını kaybetmiş, bir o kadarı da yaralanmıştır. 100 binden fazla bina yıkılmış ve 100 binlerce liralık maddi kayıp oluşmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakanı Dr. Refik Saydam, meydana gelen deprem felaketi üzerine derhal gerekli tedbirlerin alınması ve yaraların sarılması amacıyla gerekli talimatları vermiş, devletin tüm imkânlarını seferber etmiştir. Türk milleti de meseleye sağduyuyla yaklaşmış ve depremin sebep olduğu maddi-manevi hasarın giderilmesi için yardım elini uzatmıştır. Fakat yaraları sarmak kolay olmamıştır.

Deprem felaketinin üzerinden birkaç ay geçtikten sonra Başbakan Dr. Refik Saydam durumu yakından incelemek, yapılan çalışmalarını yerinde görmek ve ihtiyaçları belirlemek üzere bölgeyi ziyaret etmiştir. Bu kapsamda depremden zarar gören Sivas'a da uğramıştır. Dönemin Sivas Valisi Akif Eyidoğan, Başbakan Dr. Refik Saydam'a sunmak üzere Sivas'ın genel durumu hakkında 3 Mayıs 1940 tarihli bir rapor hazırlamıştır.

Bu bildiri de Sivas Valisi Akif Eyidoğan'ın Başbakan Dr. Refik Saydam'a sunmak üzere hazırladığı 3 Mayıs 1940 tarihli rapor incelenecek ve bu rapor doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Sivas Vilaye-

tinin genel durumu değerlendirilecektir. Fakat söz konusu raporu incelemeyen önce Sivas Valisi Akif Eyidoğan'ın kısa da olsa biyografisi hakkında bilgi edinmekte fayda vardır.

Akif Eyidoğan (1895-1974)

Akif Eyidoğan¹, 1895 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Behzat Bey, annesi Ayşe Feride Hanım'dır. 1914'te Siyasal Bilgiler Okulu'ndan mezun olmuştur. Maiyet stajını Mahalli İdareler Müdürlüğü'nde yapmıştır. Aynı müdürlükte şef ve müdür muavini olmuştur. Samsun Ticaret Müdürlüğü'ne, Dâhiliye Vekâleti Umuru Müteferrika Müdürlüğü'ne (1923) ve Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır (1924). Türkiye'yi temsilen Paris'te toplanan İdari İlimler Kongresi'nde katılmıştır (1927). Ankara Şehir Eminliği vekâletinde bulunmuştur. 1927'de Zonguldak Valiliği'ne; 1930'da Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'ne; 1932'de Gaziantep Valiliği'ne atanmıştır. 1935'te Sivas Valiliği'ne atanmışsa da bu görevi uzun sürmemiştir. Aynı yılın Eylül ayında Kars Valiliği'ne atanmıştır. Kars Valiliği görevini ikinci kez Sivas Valiliği'ne atandığı 1939 yılına kadar sürdürmüştür. Bu görevini sürdürdüğü sırada 1942 yılının Nisan ayında Manisa, Haziran ayında ise Seyhan Valiliği'ne atanmıştır. Burada 4 yıl 2 ay kadar görev yaptıktan sonra VIII. dönem genel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi listesinden Kars milletvekili seçilmiştir. Milletvekili seçildiğinde Fransızca ve Almanca bilen Akif Eyidoğan, evli ve bir kız çocuğu babasıdır².

Akif Eyidoğan, 1956-1960 döneminde İstanbul İl Genel Meclisi ve Daimi Encümen Üyeliği görevlerini üstlenmiştir. 1961'de ise Adalet Partisi listesinden Cumhuriyet Senatosu Zonguldak üyeliğine seçilmiştir. İsmet İnönü'nün Başbakanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi-Adalet Partisi Koalisyon Hükümeti'nde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmıştır (20 Kasım 1961-1 Haziran 1962). 14 Haziran 1962'de partisinden istifa etmiştir. 7 Haziran 1964'te eski partisi CHP'ye katılmıştır. 2 Haziran 1968'de senato üyeliği görevi sona ermiştir. 16 Aralık 1974'de İstanbul'da vefat etmiş, cenazesi Rumelihisarı Aşiyân Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir³.

¹ TBMM Arşivi'nde yer alan özlük dosyasında isminin "Ali Akif" olduğu yazmaktadır. Bkz. **TBMM Arşivi**, Dönem: 8, No: 1424.

² **TBMM Arşivi**, Dönem: 8, No: 1424; Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)**, C. 3, Ankara, 2012, s. 619-620.

³ Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)**, C. 3, s. 620.

Kısa özgeçmişinden de anlaşıldığı gibi Akif Eyidoğan birçok üst düzey idari görevde bulunmuş ve uzun süre mülki amirlik yapmıştır. 1927 yılında başladığı valilik görevini (1930-1932 döneminde yaptığı Dâhiliye Vekâleti Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü vazifesi istisna olmakla birlikte) milletvekili seçildiği 1946 yılına kadar sürdürmüştür. Zonguldak (1927-1930), Gaziantep (1932-1935), Kars (1935-1939), Sivas (1935 ve 1939-1942), Manisa (1942) ve Seyhan (1942-1946) vilayetlerinde toplam 17 yıl boyunca valilik yapmıştır.

Akif Eyidoğan, ikinci kez atandığı Sivas'ta Erzincan depreminin sebep olduğu karamsar bir tablo ile karşılaşmıştır. Fakat bu durum uzun sürmemiştir. İdari anlamdaki tecrübesi, bilgi ve birikimini, bulunduğu şehre aktarmasına fırsat vermiştir. Eyidoğan, gerek Hükümet'ten gelen yardımlar gerekse Sivas halkının ve Türk milletinin özverisi ile depremin sebep olduğu yaraları sarmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu olumsuz koşullardan Sivas'ı korumaya gayret göstermiş ve Sivas'ın ilerlemesi için mücadele etmiştir.

Raporun İçeriği

Bildiriyi konu olan “*Sivas Vilayeti Genel Durum Raporu (3 Mayıs 1940)*” Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmakta olup araştırmacıların istifadesine açıktır⁴. Daha önce de ifade edildiği üzere söz konusu raporu, Erzincan depreminin etkilerini incelemek üzere bölgeyi ziyaret eden Başbakan Dr. Refik Saydam'a vermek için Sivas Valisi Akif Eyidoğan hazırlamıştır. Rapor, Sivas'ın genel durumu, depremin Sivas'a etkileri ve Sivas'ın ihtiyaçları hakkında bilgiler içermektedir. Olağanüstü koşullarda hazırlanması, oldukça detaylı olması ve bizzat Başbakana arz edilmesi bakımından önem arz etmektedir. Dolayısıyla gerek Osmanlı Devleti döneminde⁵ ge-

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1/Yer No: 112.706.2, lef. 1-26. [Bu dipnottan itibaren ‘Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi’ kısaltılarak ‘BCA’ şeklinde kullanılacaktır. Eğik çizginin (/); sol tarafı fon kodunu, sağ tarafı ise yer numarasını ifade edecektir].

⁵ Daha önce de dönemin idari amirlerinin/valilerinin Sivas'ın genel durumu, ihtiyaç ve talepleri hakkında raporlar hazırladığı görülmektedir. Bu konuda literatürde kaynak ve ilgili arşivlerde belge bulmak mümkündür. Mesela 1880-1882 döneminde Sivas Valiliği yapan İsmail Hakkı Paşa'nın hazırladığı kapsamlı rapor da bunun en güzel örneklerinden biridir. Sivas ve çevresinin 1880-1882 dönemine ışık tutan bu rapor, Kemalettin Kuzucu tarafından ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiş ve yayınlanmıştır. Bu bildirin konusu olmamakla birlikte arzu edenlerin İsmail Hakkı Paşa'nın raporu (Sivas'ın 1880-1882 dönemindeki duru-

rekse Cumhuriyet döneminde, Sivas'tan başkente gönderilen önceki raporlardan farklıdır.

Rapor toplam 26 sayfadır. Vali Akif Eyidoğan'ın ifadesiyle raporun birinci kısmında Sivas hakkında kısa bilgi verilmiş; ikinci kısmında deprem felâketinin Sivas'a ve dört ilçesine verdiği zayıat, hasar ile çeşitli yardımların bir özeti yapılmış; üçüncü kısmında ise Sivas'ın başlıca ihtiyaçları ilgili bakanlıklara göre maddeler halinde sıralanmıştır. Bahsi geçen hususların incelenmesini kolaylaştırmak için birkaç harita da raporun ekinde sunulmuştur⁶.

Anlaşılacağı üzere rapor üç bölümden oluşmaktadır. 7 tane harita içermektedir. Raporun ilk sayfası Vali Akif Eyidoğan'ın Başbakan Dr. Refik Saydam'a raporu arz ettiği üst yazıdır. 2-11. sayfalar "*Muhtelif servisler*" başlıklı birinci bölümü; 12-16. sayfalar "*Yer sarsıntısı, zayıat, hasarat ve yardımlar*" başlıklı ikinci bölümü ve 17-19. sayfalar da "*Sivas Vilayetinin başlıca ihtiyaçları*" başlıklı üçüncü bölümü oluşturmaktadır. 20-26. sayfalarda ise raporda belirtilen konular hakkında hazırlanan 7 adet harita vardır. Rapor, deyim yerindeyse, 3 Mayıs 1940 tarihi itibarıyla Sivas Vilayetinin adeta tomografisini çekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM:

"*Muhtelif Servisler*" (Sivas'ın Genel Durumu)

Raporun "*Muhtelif Servisler*" başlık birinci bölümünde "*İdarî Durum, Maliye, Maarif (Eğitim), Nafia (Bayındırlık), İktisat, Ticaret, Ziraat, Veteriner, Sıhhat ve İçtimai Muavenet (Sağlık ve Sosyal Yardım), İskân ve Münakalat (Ulaştırma)*" başlıkları altında Sivas'ın genel durumu hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda 3 Mayıs 1940 tarihi itibarıyla Sivas'ın genel durumu özetle şöyledir:

İdarî durum: Sivas'ın 9 (Divriği, Gürün, Hafik, Kangal, Koyulhisar, Suşehri, Şarkışla, Yıldızeli ve Zara) ilçesi, 33 nahiyesi ve 1.233 köyü vardır. 1935 yılı itibarıyla 432.996 olan nüfusu, 50.947 artışla, 1939 Aralık so-

mu) ile Vali Akif Eyidoğan'ın raporunu (Sivas'ın 1940 yılındaki durumu) mukayese etmeleri, 60 yıllık süreçte Sivas'ta yaşanan gelişmeleri ve kronikleşen sorunları görmelerine imkân sağlayacaktır. Bkz. Kemalettin Kuzucu, "*İsmail Hakkı Paşa'nın Sivas Valiliği ve Sosyo-Ekonomik Kalkınma Raporu (1880-1882)*", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 1, Güz 2005, s. 9-49.

⁶ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 1.

nu itibariyle 483.343'e ulaşmıştır⁷. Erzincan depremi sebebiyle hayatını kaybedenlerin sayısı 8.032'dir. Bu haliyle Sivas'ın 5 yıllık nüfus artışının %16'sı deprem sebebiyle vefat etmiştir. Sivas'ta herhangi bir asayiş sorunu yoktur. Bünyan'dan Sarioğlan nahiyesinin alınarak Gemerek'le birleştirilmesi ve Gemerek'te Sivas'a bağlı bir ilçe oluşturulması talebi Bakanlığa arz edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ülke genelinde olduğu gibi Sivas'ta da seferberlik uygulamaları başlatılmış; aktif ve pasif korunma tedbirlerinin uygulanabilmesi için hava haber verme, enkaz kaldırma, sağlık yardımı, patlamamış bombaları kaldırma ve yangın söndürme kursları verilmiştir. Yine aynı kapsamda sığınakların inşasına hazırlanmış görülmektedir. Askerî işlemler düzgündür. Kurslara katılım durumu memnuniyet vericidir. Merkez ve ilçe belediyeleri, şehir ve kasabaların planlı bir şekilde imar ve gelişimi için çalışmakta iseler de deprem Hafik, Zara, Suşehri ve Koyulhisar belediyelerini çaresiz bırakmıştır. Sivas'ın imar plânı tasdik edilmiştir. Şehrin su şebekeleri yaptırılacaktır. Ana caddelerin yaya ve parke kaldırım taşlarının döşemesine devam edilmektedir. Sivas ve ilçelerinin su şebekelerin tamamlanması için çalışmaların devam ettiği görülmektedir. Telefon hattının diğer Anadolu şehirlerine nazaran yaygın olduğu (3.134 kilometre) belirtilmektedir. Köy yolları, köy konakları, eğitim okulları, çeşmeler, sulama kanalları ve köylerin ağaçlandırılması çalışmaları sürdürülmektedir⁸.

Maliye: Sivas ve ilçeleri depremden ciddi zarar görmüştür. Sivas merkezde Halil Rifat Paşa zamanında yapılan ve sonrasında üzerine bir kat çıkılan hükümet konağı da zarar gören ve onarıma muhtaç yapılar arasındadır. Zara, Suşehri ve Koyulhisar gibi birçok kaymakamlık binası da ikinci bir depreme dayanamayacak derecede zarar görmüş olup tadilata muhtaçtır⁹.

Maarif: Sivas'ta (494 mevcutlu) 1 lise, (842 mevcutlu) 1 ortaokul, Divriği'de (190 mevcutlu) 1 ortaokul, (162 mevcutlu) 1 erkek öğretmen okulu, (196 mevcutlu) 1 bölge sanat okulu ve (237 mevcutlu) 1 kız sanat enstitüsü vardır. Merkezde 23, köylerde 94 olmak üzere toplam 117 ilkokul vardır.

⁷ 1940 yılında Türkiye'nin toplam 63 ili vardır. Sivas, 60 il içerisinde nüfus itibariyle Türkiye'nin 8. büyük şehridir. Ankara ve Konya'dan sonra İç Anadolu'nun en büyük 3. şehridir. Bkz. **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara 1950.

⁸ **BCA**, 30.1/112.706.2, lef. 2-3.

⁹ **BCA**, 30.1/112.706.2, lef. 3-4.

117 ilkokulda toplam 239 öğretmen görev yapmakta ve 13.667 çocuk eğitim görmektedir. Ayrıca 68 köyde de eğitimli okul mevcut olup bunlara 2.083 çocuk devam etmektedir. 132 dershanelik millet okulları da vardır. Bunlara da 4.627 öğrenci devam etmektedir. Depremde hasar gören 4 ilçe hariç bu okullardan 1.313 kişi mezun olmuştur. Çeşitli derecelerde 40 civarında okulun inşaatına devam edilmektedir. Depremden zarar gören 41 okulun yerine barakalarda bir ay içinde eğitim başlamış ve devam etmiştir. Sivas'ın eğitim çağındaki toplam nüfusu 9.394'tür. Sivas'ın okuryazar oranı 1935 nüfus sayımına göre %6.8'dir. Gerisini okutabilmek için Hükümetten ihtiyaç duyulan okullara ve yardımlara ilişkin talepler belirtilmiştir¹⁰.

Nafia: Gerek komşu illerle gerekse ilçeler arasındaki ulaşımı rahat bir şekilde sağlamak amacıyla yol ve köprü yapımına devam edilmektedir. Deprem sebebiyle zarar gören yolların yeniden ulaşımına açılması için gerekli çalışmalar yapılmıştır. Kamyon seferlerine bir ay zarfında yeniden başlanmıştır¹¹.

İktisat: Sivas'ta kömür çıkarılmaktadır. Divriği'de krom işlenmeye başlanmıştır. Divriği'de (günde 1.000 ton) demir çıkarılmaktadır. Divriği ve Kangal'a asbest (amyant) çıkarma ruhsatı verilmiştir. Çimento fabrikasının inşaatına devam edilmektedir. Mevcut iş ve sanat müesseselerinin desteklenmesi gerekmektedir. Sivas'ın meşhur halıcılığı, gümüş savaççılık (Gümüş üstüne özel bir biçimde kurşunla işlenen kara nakış), Gürün'ün şal dokumacılığı ve Şarkışla'nın kilim sanayisi bu bakımdan desteklenmeye muhtaçtır¹².

Ticaret: Ziraat, İş ve Osmanlı bankaları bulunmaktadır. Ziraat bankasının 7 ilçede şubesi vardır. Her ilçede bir temsilcisi bulunan bir ticaret odası vardır. Sivas'ta genellikle zahire, un, bakkaliye ticaretleri gelişmektedir¹³.

Ziraat: Sivas'ta ziraat, (Tren, Toprak Ofisi silo ve ambarları, Turhal şeker fabrikası, Ziraat Bakanlığı'nın tohum ıslahı, yonca dağıtımı, zootek-

¹⁰ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 4-5.

¹¹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 5-6.

¹² BCA, 30.1/112.706.2, lef. 6-7.

¹³ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 7.

niğe dair tedbirleri sayesinde) yıldan yıla gelişmektedir. 1938-1939 zirai yılının kışlık ekim sahası 69.700 hektar olduğu halde 1939-1940 döneminde %15 artışla 81.294 hektara ulaşmıştır. Elde edilen ürünler buğday (219.251 ton), arpa (97.914 ton), yulaf (1.618 ton), burçak (869 ton), çavdar (1.307 ton), mercimek (491 ton), soğan (3.359 ton), mısır (858 ton), patates (9.486 ton), pancar (2.925 ton) ve sarımsaktır (694 ton). Suşehri'nde pamuk üretimi denemesi yapılmak üzere 5 ton pamuk tohumu dağıtılmıştır. Ziraat fidanlığı 456.900 akçaağaç, 8.000 akasya, 2.400 aşılı elma ve kayısı, 20.000 aşısız elma ve armut fidanı dağıtmıştır. Bir yıldan beri bir de orman fidanlığı ihdas ve tesis edilmiş çam, köknar, ladin ve meşe tohumları ekilmiştir¹⁴.

Veteriner: Uzunyayla at cinsinin ıslahı için Sivas merkez aygır deposu faaliyet göstermektedir. Sivas merkezde 1, Yıldızeli'nde 1, Suşehri'nde 2, Zara'da 2, Koyulhisar'da 1, Gürün'de ise 3 köyde mevcut olan hayvan hastalıkları ile mücadele ve ıslah işlerine imkânlar doğrultusunda devam edilmektedir¹⁵.

Sıhhat ve İctimai Muavenet: Sivas merkezde 110 yataklı bir Numune hastanesi, bir kuduz müessesesi, özel idarenin 20 yataklı zühreviyeye hastanesi ve ilçelerde birer dispanser mevcuttur. Sivas'a en az Trabzon'a yapıldığı gibi yeni bir Numune hastanesi yapılması zaruridir¹⁶.

İskân: Sivas'ta 1.235 Bulgaristan, 50 Yugoslavya, 511 Romanya, 16 Kafkasya göçmeni ve 1.083 şark mültecisi olmak üzere toplam 2.895 göçmen vardır. Sivas'a gelen 1.767 hane göçmendeki 172'si Sivas merkeze, 1400'ü Şarkışla'ya, 195'i Hafik'e iskân edilmiştir. Tarla, ev ve dükkân tahsis edilerek; kısmen öküz, pulluk, tohum ve sermaye yardımı yapılarak göçmenlerin üretici hale getirilmesine çalışılmıştır. Bunlardan 452 haneye Gemerek'te yeni ev yaptırılmış; 195 haneye Hafik'te ev yapmaları için kereste hazırlanmıştır. Geri kalanına ise tahsisat yetmediğinden kendi evlerini yapmaları tebliğ edilmiştir. Göçmenlerin iâşe ve ibateleri için gerekli yardımlar yapıldığı gibi müstahsil hale gelmeleri için de çalışmalar sürdürülmektedir¹⁷.

¹⁴ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 7-8.

¹⁵ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 8-9.

¹⁶ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 9.

¹⁷ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 9-10.

Münakalat: Deprem felaketine ve iklimsel şartlara rağmen Devlet Demiryollarının ve PTT'nin gösterdiği yüksek kabiliyet, feragat ve verimli mesai her türlü takdirin üzerindedir. 1939'da Devlet Demiryollarının kullanmakta olduğu buharlı lokomotiflerin ve yük vagonlarının onarımını yapmak için Sivas'ta bir "Cer Atölyesi" açılmıştır. Atölye her geçen gün faaliyetini artırarak ve işçi kadrosunu genişleterek Sivas'a ciddi katkı sağlamaktadır¹⁸.

İkinci Bölüm: "Deprem, Zayıyat, Hasarat ve Yardımlar" (Depremiın Bilançosu)

Raporun "Yer sarsıntısı, zayıyat, hasarat ve yardımlar" başlıklı ikinci bölümünde ise deprem felaketinin Sivas'ta sebep olduğu zayıyat ve hasarlar ile depremzedelere yapılan yardımlar hakkında detaylı bilgiler verilmiş, depremin bilançosu çıkarılmıştır¹⁹. Bu kapsamda depremin Sivas'taki etkileri "Bina Hasarları, Nüfus Zayıyatı, Hayvan Telefati, Sıhî Yardım, Çadır Yardımı, İaşe, Giyecek-Örtünecek, Muhtelif Yardım Eşyası, Baraka Yardımları, Tahsil (Eğitim) Yardımı, Küçük Yavrulara Yardım, Umumi İhtiyaçlar, Yeni İnşaat, Çift Öküzü Tevziyatı, Tohum Yardımı, Sivas Yardım Komitesi ve Yardım Hesapları" başlıkları altında değerlendirilmiştir. Genel olarak deprem, Koyulhisar, Suşehri, Zara ve Hafik ilçeleriyle Sivas merkezde ve bunlara bağlı 12 nahiye ve 366 köyde tahribata sebep olmuştur. Bunlardan Koyulhisar, Suşehri, Zara ilçelerinde ve 214 köyde hem ölüm zayıyatı hem bina hasarı; Sivas merkezi ile Hafik ilçesinde ve 152 köyde ise ölümsüz (tamamen veya kısmen) bina hasarı meydana gelmiştir. Rapordan hareketle 3 Mayıs 1940 tarihi itibarıyla Sivas'ta deprem felaketinin sebep olduğu zayıyat ve hasar ile bu kapsamda yapılan yardımlar özetle şöyledir:

Bina hasarları: Sivas genelinde 12.349 bina yıkılmış ve 8.265 bina hasar görmüştür. Kısmen veya tamamen hasara uğrayan okul sayısı 41'e ulaşmıştır. Yıkılan veya oturulamaz derecede zarar gören Hükümet konakları dâhil (okullar hariç) resmî bina sayısı 45'tir²⁰.

¹⁸ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 10-11.

¹⁹ Erzincan depreminin Sivas'a etkileri Osman Kubilay Gül'ün "27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri" başlıklı makalesinde, Akif Eyidoğan'ın bu bildiriye konu olan raporunun ilgili kısımlarından da istifade edilerek, ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bkz. Osman Kubilay Gül, "27 Aralık 1939 Erzincan Depremi'nin Sivas ve İlçelerine Etkileri", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Sayı 3, 2011, s. 135-145.

²⁰ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 12.

Nüfus zayıfatı: Deprem sebebiyle Sivas'ta 8.032 kişi (4.310 kadın ve 3.722 erkek) hayatını kaybetmiştir. 1.460 kişi de yaralanmıştır²¹.

Hayvan telefati: Sivas merkezle birlikte 5 ilçede 27.280 büyük baş ve 50.920 küçükbaş olmak üzere toplam 78.200 hayvan deprem yüzünden telef olmuştur²².

Sıhî yardım: İl dışından gelen sağlık ekiplerinin ve Kızılay'ın da desteğiyle çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda Koyulhisar'da 25, Zара'da 25, Şerefiye'de 25, İpsile'de 25, Ağvanis'te 25 ve Ezbider'de 25 yataklı tedavi merkezi açılmıştır. Bunların yanı sıra Suşehri'nde 50 yataklı hastane açılmıştır. Yalnızca depremzedeler değil diğer hasta ve yaralıların da tedavisine imkân sağlanmıştır. Sağlık ekiplerinin gayreti takdire şayandır. Röntgene veya uzun tedaviye ihtiyaç duyanlar ile Erzincan'dan gelen yaralılar ise tedavi edilmek üzere Sivas Numune Hastanesi'ne sevk edilmiştir²³.

Çadır yardımı: Kızılay, depremzedeler için Sivas'a 1.239 çadır yardımı yapmıştır. Sivaslı iş adamı ve siyasetçi Nuri Demirağ da memleketindeki acıya kayıtsız kalmamış ve 240 adet çadır yardımında bulunmuştur. Böylece Sivaslı depremzedeler için toplam 1.479 çadır temin edilmiştir. Bunun yanı sıra askeriye de geçici süreliğine çadır alınmıştır. Çeşitli şekillerde yardım komiteleri de çadır desteğinde bulunmuştur²⁴.

İaşe: Toplam 208.370 kilo tutarında muhtelif erzak dağıtımı yapılmıştır²⁵.

Giyecek: Toplam 203.986 adet muhtelif giyecek ve 9.867 parça yatak, yorgan ve battaniye yardımında bulunulmuştur²⁶.

Muhtelif yardım eşyası: Depremden hasar gören binaların tadilatı için 1.057 sandık çivi, 6.080 adet kazma-kürek, keser, testere, hızar gibi ta-

²¹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 12.

²² BCA, 30.1/112.706.2, lef. 12.

²³ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 12.

²⁴ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 12-13.

²⁵ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 13.

²⁶ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 13.

dilat/inşa malzemesi yardımı yapılmıştır. Ayrıca 789 parça mutfak eşyası da dağıtılmıştır²⁷.

Baraka yardımı: Bir yandan inşa malzemesi yardımı yapılarak diğer yandan da kaldırılan enkazdan istifade edilerek depremzedelerin barınma sorunu geçici olarak çözülmeye çalışılmıştır. Kızılay kerestelerinden, orman stok kerestelerinden ve halkın elindeki tomruk ve sağlam enkazdan istifade edilmiştir. Müteahhitlere de ihale verilmiştir. Şimdilik Hafik'te 440, Koyulhisar'da 1.603, Zara'da 259, Suşehri'nde 1.698 olmak üzere toplam 4.000 baraka yaptırılmıştır. Barınma sorununu çözmek için çalışmalar devam ettirilmektedir²⁸.

Eğitim yardımı: Evleri ya da devam ettikleri okulları yıkılanlardan 43'ünün masrafı Sivas Millî Yardım Komitesince üstlenilmiş ve eğitimlerine devam etmeleri sağlanmıştır. 4 öğrencinin masrafı da Çocuk Esirgeme Kurumunca üstlenilmiştir. 4 öğrenci de İş Bankası marifetiyle Darüşşafaka'ya kaydedilmek üzere İstanbul'a gönderilmiştir²⁹.

Çocuklara yardım: Anne-babasız kalan 6 yaşından küçük çocuklardan bakacak hiç kimsesi olmayan 6 çocuktan 4'ü Hatay, Niğde ve Erzinca'daki akrabalarına teslim edilmiş; kimsesi bulunmayan 2'si ise Ankara Çocuk Esirgeme Kurumuna gönderilmiştir³⁰.

Genel ihtiyaçlar: Sivas-Zara yolunun daima otomobil ulaşımına açık bulundurulması için kar temizleme çalışmaları tamamlanmıştır. Zara-Şerefiye, Şerefiye-Suşehri ve Şerefiye-Koyulhisar yolları için de çalışmalar yaptırılmıştır. Suşehri-Koyulhisar-Reşadiye-Tokat-Sivas yolu depremin 35. gününde otomobil ulaşımına açık hale getirilmiştir. Suşehri-Ezbider-Ağvanis hattı da otomobillerin geçişine müsait hale getirilmiştir. Betonarme köprülerden hasar görenlere ahşap kafes ayak ile geçici tahkimat yapılmıştır. Suşehri Belediye hamamı tamir edilmiş, Koyulhisar ve Zara'da ahşap baraka hamamlar yaptırılmıştır. Tamamen harap olan Koyulhisar'da değirmenler tamir ve yeniden fırın inşa edilmiş, depremin 7. gününde ekmeğ çıkarılmaya başlanmıştır³¹.

²⁷ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 13.

²⁸ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 13.

²⁹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 13.

³⁰ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 13-14.

³¹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 14.

Yeni inşaat: Yugoslavya ve Romanya'dan gelen keresteler Sivas transit deposunda 6.700 metre küpe ulaşmıştır. Şimdiye kadar dışardan gelen yardım kerestelerine dokunulmamış; Hafik, Zara ve merkez ihtiyacına 800 m³ ayrılmış; bunun 200 m³'ü alınmıştır. Depoya ayrıca vagonlarla kumlu muşamba ve bunun için çivi getirilmektedir. Tamamı sigorta ettirilmiştir. Bu malzemenin yeknesak şekilde işlenmesi için gereken makine ve tesisat ile özellikle kumlu muşambayı yerine koyacak usta ve işçilerin Sivas'a gönderilmesi gerekmektedir. Suşehri bölgesinin inşaatına Dumanlıdağ ve Koyulhisar taraflarına ise Iğdır ormanları devlet işletmesinden kereste verilecektir. Koyulhisar'da işletme servisi işe başlamıştır. Fiş talimatına göre merkezde ve ilçelerde hasar tespit heyetleri oluşturulmuş ve çalışmalarına başlamıştır³².

Çift öküzü dağıtımı: 3 Mayıs 1940 tarihine kadar dağıtımı yapılan çift öküzü sayısı 3.123'e ulaşmıştır. Bunun 208'i Hafik'ten ve 100'ü Zارا'dan satın alınmış, gerisi diğer illerden getirilmiştir. Bununla birlikte Sivas'ın çift hayvanı ihtiyacı 7.486 baştır. Ziraat Bakanlığı'nın tebliğine göre bunun ancak yarısı verileceğinden her köyde çift hayvanına muhtaç ailelerin nüfusu en çok olanından başlanarak %50 oranında dağıtımı yapılmaktadır³³.

Tohum yardımı: Ziraat Bakanlığı tarafından Sivas'a 15.900 lira gönderilmiştir. 3 Mayıs 1940 tarihine kadar toplam 50 ton buğday, 60 ton arpa ve 4 ton fiğ alınmış olup Hafik'in bütün ihtiyacı dağıtılmış; Zara ve Suşehri'nde satın alma ve dağıtım işleri devam etmektedir. Koyulhisar tohum yerine çift hayvanından geri kalan %50 ihtiyacının tamamlanmasını istemişse de Ziraat Bakanlığı arta kalan paranın Kızılay'a teslim edilmesi talimatını vermiştir. Ayrıca Erzincan'a gönderilmek için de 50 ton buğday ve 30 ton arpa satın alınmıştır. Son iki yıldaki tecrübelerin olumlu sonuç vermesi üzerine 5 ton akala pamuk tohumu, Suşehri'nde bedava dağıtılmıştır³⁴.

Sivas Yardım Komitesi: Sivas'ta komite adına 8.419 lira 91 kuruş toplanmış ve Kızılay genel merkezine gönderilmiştir. Erzincan'a ekmek-erzak sevkiyatı, Erzincan'dan gelen yaralılara yardım, ilçelerden merkeze

³² BCA, 30.1/112.706.2, lef. 14.

³³ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 15.

³⁴ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 15.

gelenlere yardım ve deponun Sivas'ta oluşumundan önce ilçelere yapılan yardım bu rakama dâhil değildir³⁵.

Yardım hesapları: Kızılay Genel Merkezi, Sivas Yardım Komitesi'ne çeşitli tarihlerde 11 kalemde toplam 74.950 lira göndermiştir. 30 Nisan 1940 tarihine kadar bu paradan yiyecek, giyecek, malzeme, nakliye, işçi yevmiyesi, nakdi yardım, gaz, benzin, odun, kömür vs. gibi ihtiyaçlar için toplam 63.917 lira harcanmış; 5.865 lira 91 kuruş muhtelif avanslara verilmiş ve geriye 5.734 lira 9 kuruş kalmıştır³⁶.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

"Sivas'ın Başlıca İhtiyaçları" (Hükümetten Talepler)

Raporun *"Sivas'ın Başlıca İhtiyaçları"* başlıklı üçüncü bölümünde ise Sivas'ın başlıca ihtiyaçları ortaya konmuş ve Hükümetten talepleri ifade edilmiştir. Bu kapsamda Sivas'ın ihtiyaçları *"Başvekâlet (Başbakanlık), Adliye, Millî Müdafaa, Dâhiliye (İçişleri), Maliye, Ticaret, Ziraat, Maarif, Nafia, Münakalat, Sıhhi ve İctimai Muavenet ve İktisat Vekâletlerinin (Bakanlıklarının)"* görev alanlarına göre listelenmiştir. Ayrıca dönemin tek partisi CHP'den de talepte bulunulmuştur. Rapordan hareketle 3 Mayıs 1940 tarihi itibarıyla Sivas'ın başlıca ihtiyaçları ve Hükümetten talepleri (bakanlıklar sırasıyla) özetle şöyledir:

Başbakanlık: Meteoroloji binasının yapılmaktadır. Vakıflar, Divriği Ulucami tamirâtı için 15.000 lira tahsis etmiştir. Restorasyon tetkikleri yapılmaktadır. Sivas kapalı jimnastik salonu için 30.000 lira mevcut olup plân beklenmektedir. Eğer plan verilemeyecek ise bu bütçe ile stadyumun tribünlerinin yaptırılması talep edilmektedir³⁷.

Adliye: Sivas Adliye binasının yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Sivas Cezaevi binasının tahsisâtı gelmemiş olup tetkik edilmektedir³⁸.

Millî Müdafaa: Kışla meydanının planları Nafia Bakanlığı'na sunulmuştur. Kışla yoluna parke döşenmesi için de planlar sunulmuştur. Büyük depo binasının inşaatı devam etmektedir³⁹.

³⁵ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 15-16.

³⁶ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 16.

³⁷ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 17.

³⁸ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 17.

Dâhiliye: Merkez ilçesinin ve Gemerek ilçesinin teşkili ile Kangal ilçe merkezinin Çetinkaya'ya nakli istenmektedir. Deprem sebebiyle İpsile nahiyesinin köylerinden 6.000 ila 8.000 civarındaki nüfusun yine aynı (Hafik) ilçe dâhilinde Celâllı ve Mamuğa nahiyelerine nakli için fennî tetkikat yapılmakta olup fennî tetkikattan sonra Bakanlar Kurulu kararı için teklifte bulunulması planlanmaktadır. Deprem sebebiyle Suşehri, Koyulhisar, Zara ve Hafik Belediyelerine bir yıllık bütçeleri nispetinde borçsuz yardım yapılması talep edilmektedir. Sivas'ta sanayileşme arttığı için polis kuvvetinin de artırılması istenmiştir⁴⁰.

Maliye: Sivas Hükümet Konağı'nın tamirâtı ile Suşehri, Koyulhisar, Zara, Hafik, Divriği, Gürün, Yıldızeli ve Çetinkaya Hükümet konaklarının inşası istenmektedir⁴¹.

Ticaret: Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Şarkışla ve Çetinkaya'ya Silo, Ziraat Bankası'nın ise Hafik'te bir şube açması istenmektedir⁴².

Ziraat: En az 10 selektör ve Deneme Çiftliği istenmektedir⁴³.

Maarif: Sivas'ta ikinci bir ortaokul açılması, Kız Enstitüsü'nün Bakanlık bütçesinden genişletilmesi, Sivas Bölge Sanat Okulu'nun genişletilmesi, Sivas eski Ziraat Mektebi'nin yerinde (1.200 köye öğretmen yetiştirecek) bir köy Enstitüsünün açılması ve depremden yıkılan ve harap olan okullar için 100.000 lira yardım yapılması istenmektedir⁴⁴.

Nafia: Sivas-Erzincan şosesi, Suşehri-Koyulhisar-Reşadiye şosesi ve köprülerinin keşifleri sunulmuştur. Sivas su şebekesi planı onaylanmış olup bu yıl yapılacaktır. Sivas şehir plânı tasdik edilmiş olup büyük caddelerde uygulanmasına başlanacaktır. Divriği şehir plânı hazırlanmış olup onay için arz edilecektir. Yıldız ırmağı baraj ve sulama işinin ilk etüt ve teklifleri hazırlanmaktadır⁴⁵.

³⁹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 17.

⁴⁰ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 17-18.

⁴¹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 18.

⁴² BCA, 30.1/112.706.2, lef. 18.

⁴³ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 18.

⁴⁴ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 18.

⁴⁵ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 18.

Münakalât: Sivas posta telgraf binasının inşası, Sivas'ta Devlet Demiryollarının bir otel ve lokanta inşası, Sivas'a trenlerin geliş saatlerinin gündüze alınması, Çetinkaya suyuna yardım edilmesi, Sivas istasyon büfesinin genişletilmesi, demiryolu çalışanlarının çocukları için yatılı ilkokul binasının bir an önce inşası talep edilmektedir⁴⁶.

Sihhat ve İctimai Muavenet: Yeni bir Numune Hastanesi'nin inşası; Özel İdare elindeki dispanserlerin genel bütçeye devri ve buna karşılık Özel İdare tarafından Divriği'de bir hastane tesisi; keşif ve tahsisatı hazır olan Gemerek suyu için boru; göçmenler için kereste ve depremden yıkılan, geçimi dar köylerin birleştirilip ovalara nakledilmesi istenmektedir⁴⁷.

İktisat: Sümerbank'ın Sivas'ta mağaza açmasına öncelik vermesi; Turhal şeker fabrikası pancar çiftçilerine araba temin etmesi ve Sivas çimento fabrikasını tamamlaması istenmektedir. Etibank'ın Divriği demir madeni tesisatının genişletilmesi talep edilmektedir. Linyit madeninin işletilmesi; Karabük'ten 1.000 ton Sivas ve 5 kilometre de Gemerek için font boru alınması; Zara'ya 12 kilometre mesafedeki Kılavuz köyünde bulunup numunesi takdim edilen bakır madenin yerinde uzmanlar tarafından incelenmesi talep edilmiştir⁴⁸.

CHP: Sivas Halkevi ve Divriği Halkevi inşaatına Genel Sekreterlik tarafından yardım edilmesi istenmektedir⁴⁹.

SONUÇ

Akif Eyidoğan'ın raporundan anlaşıldığına göre 27 Aralık 1939'da gerçekleşen deprem, başta merkez üssü Erzincan olmak üzere çevre illeri de etkilemiştir. Deprem felaketinin Sivas'ta sebep olduğu yıkım son derece acı olmuştur. 8.032 kişi hayatını kaybetmiş, 1.460 kişi yaralanmıştır. Hayatını kaybeden ve yaralananların toplam sayısı bugün bile Anadolu'daki birçok ilçenin nüfusundan daha fazladır. Sivas'ta deprem sebebiyle 12.349 binanın yıkılmış ve 8.265 bina ise hasar görmüştür. Dolayısıyla yıkılan ve hasar gören toplam yapı sayısı bugün bile Anadolu'daki birçok ilçedeki toplam yapı sayısından daha fazladır. Hayatını kaybedenler yal-

⁴⁶ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 19.

⁴⁷ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 19.

⁴⁸ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 19.

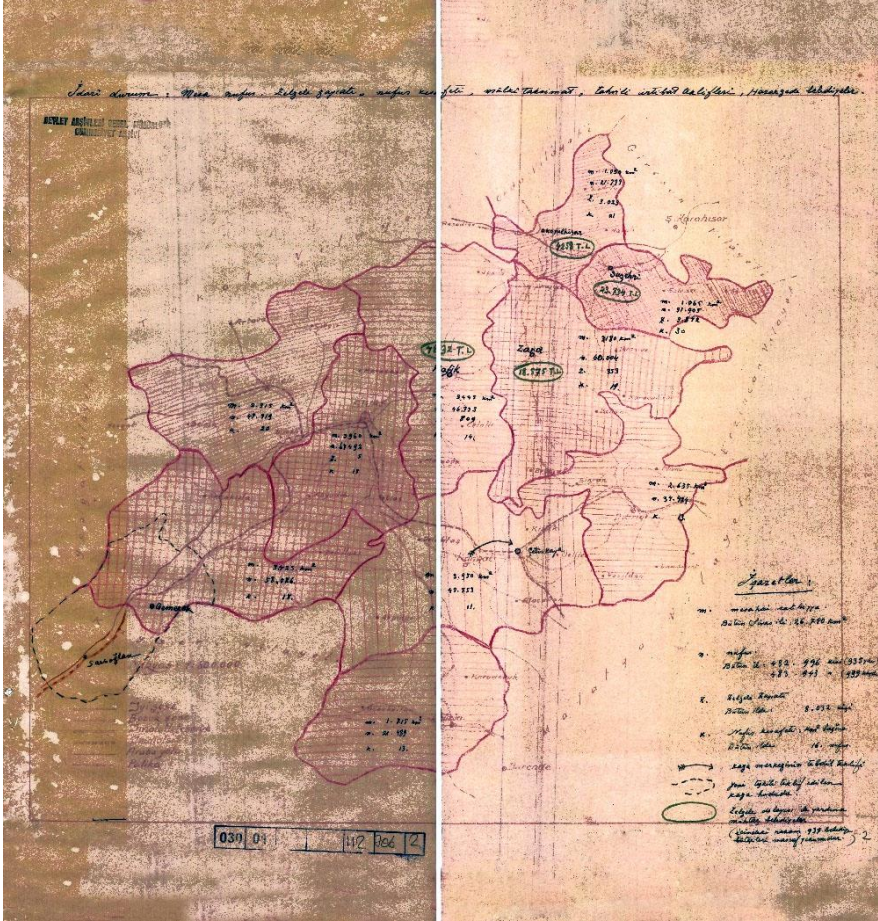
⁴⁹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 19.

nızca insanlar değildir. 78.200 hayvan da deprem yüzünden telef olmuştur. İklim şartları durumu zorlaştırmıştır. Bununla birlikte hükümetin ve mülki amirlerin yerinde müdahalesi, halkın sağduyulu ve özverili tutumu daha fazla kayıp verilmesini önlemiştir. Yalnızca hayatını kaybeden/yaralanan kişi sayısı ile yıkılan/hasar gören yapı sayısı düşünüldüğünde bile deprem felaketinin Sivas açısından ne denli yıkıcı olduğu anlaşılır. Dolayısıyla deprem, yalnızca Sivas'ın ilerlemesini durdurmamış, sosyal ve ekonomik açıdan gerilemesine de sebep olmuştur. Fakat böylesine zor bir süreçte hem Sivas halkı hem de Türk milleti kenetlenmesini bilmiştir. Sivas halkı, öncelikle kendi imkânları nispetinde depremin yaralarını sarmaya çalışmıştır. Haliyle bu yaraların sarılması da kolay olmuştur. Bu yüzden Hükümet, Kızılay, dönemin sivil toplum kuruluşları ve Türk milleti depremedelere yardımcı olmuştur.

Bugün olduğu gibi 1940 yılında da Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli şehirleri arasında yer alan Sivas, depremin yol açtığı hasarların yanı sıra bir de diğer Anadolu şehirleri gibi İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu olumsuzluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Fakat Sivas halkı mücadele azmi ve iradesinde zafiyet göstermemiş; seferberlik uygulamaları kapsamında aktif ve pasif korunma tedbirlerinin uygulanabilmesi için halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarını sürdürmüştür. Şehrin kalkınması ve depremden önceki güzel günlere dönüşmesi için gerekli adımlar atılmıştır. Bu çabalar sonuç vermiş ve ilerleyen yıllarda Sivas, yeniden imar edilmiş; sosyal ve ekonomik açıdan gelişmişlik düzeyini artırmıştır.

EK-2

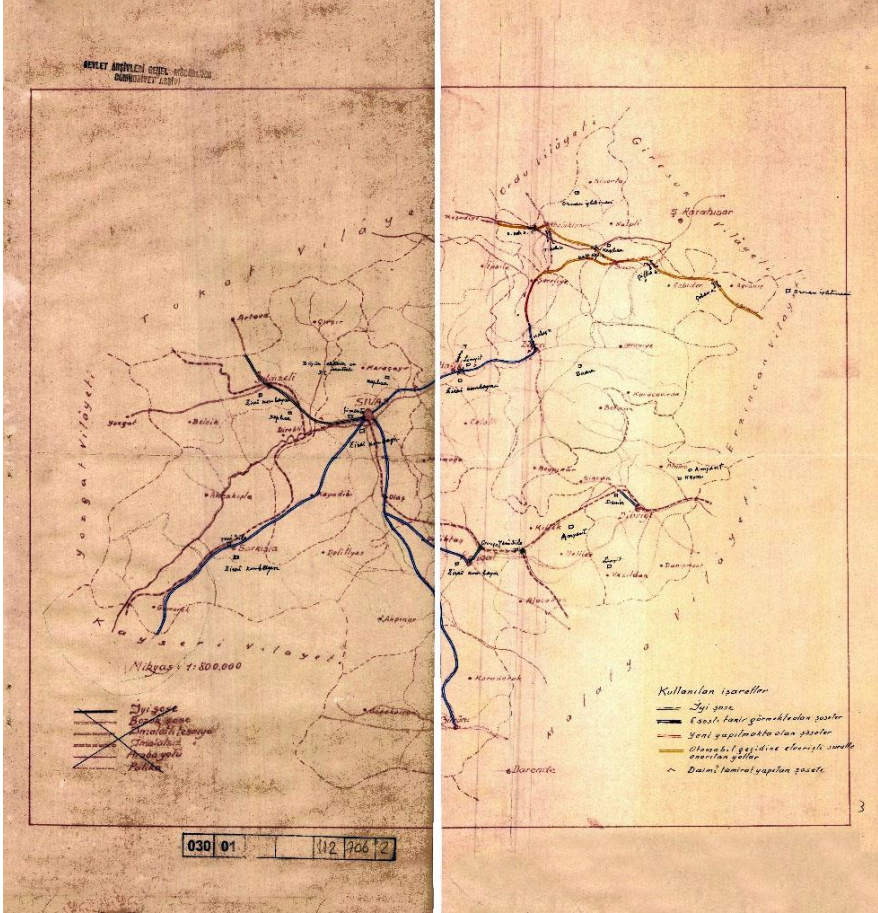
Sivas İdari Durum (Mera nüfusu, Deprem zayılatı, nüfus yoğunluğu, mülki taksimat, Takribi irtibat teklifleri, Hasarzedede belediyeler)⁵¹

⁵¹ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 21.

EK-3

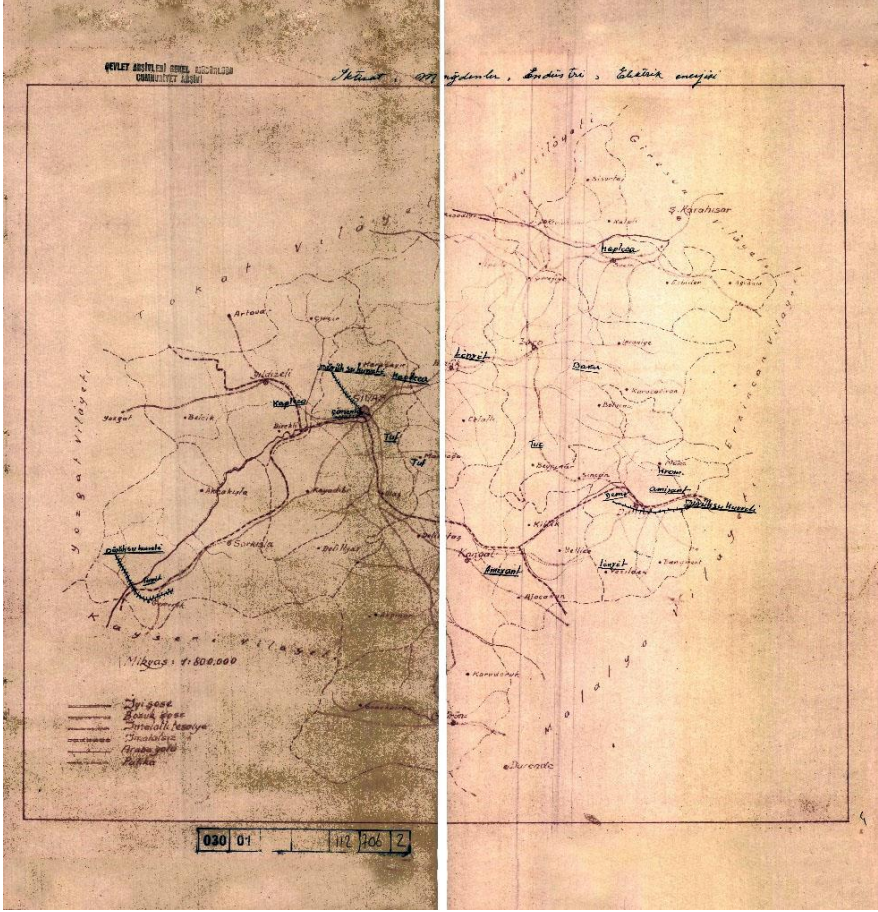
Sivas Ulaşım Haritası⁵²

⁵² BCA, 30.1/112.706.2, lef. 22.

EK-4

Sivas (İktisat, Madenler, Endüstri, Elektrik Enerjisi)⁵³

⁵³ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 23.

EK-5

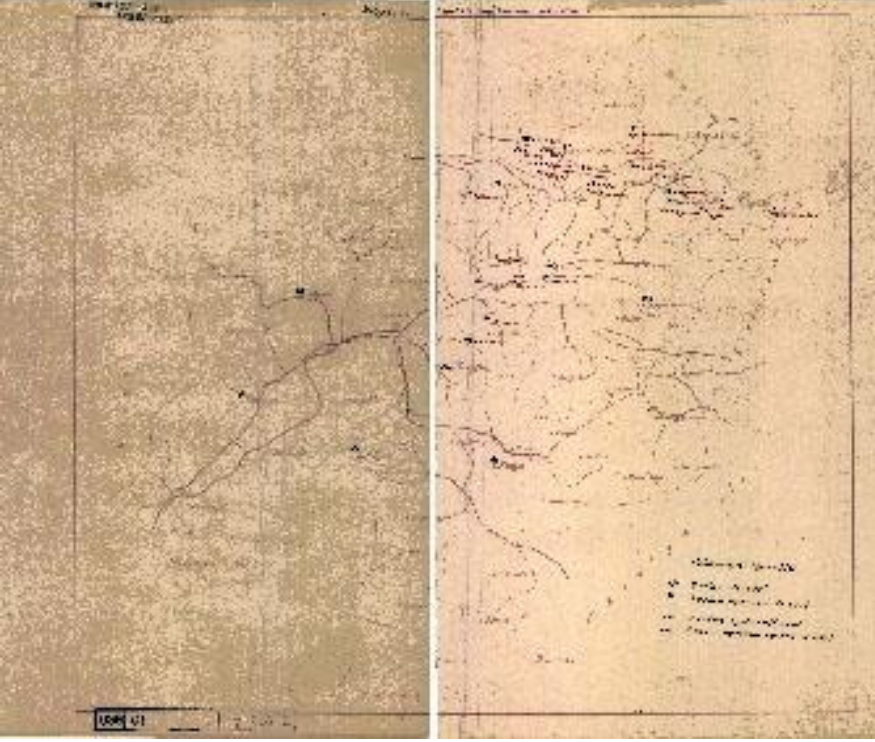
Sivas (Hükümet Konaklarının Durumu, Yeniden İnşa ve Esaslı Tamir Teklifleri)⁵⁴

⁵⁴ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 24.

EK-6

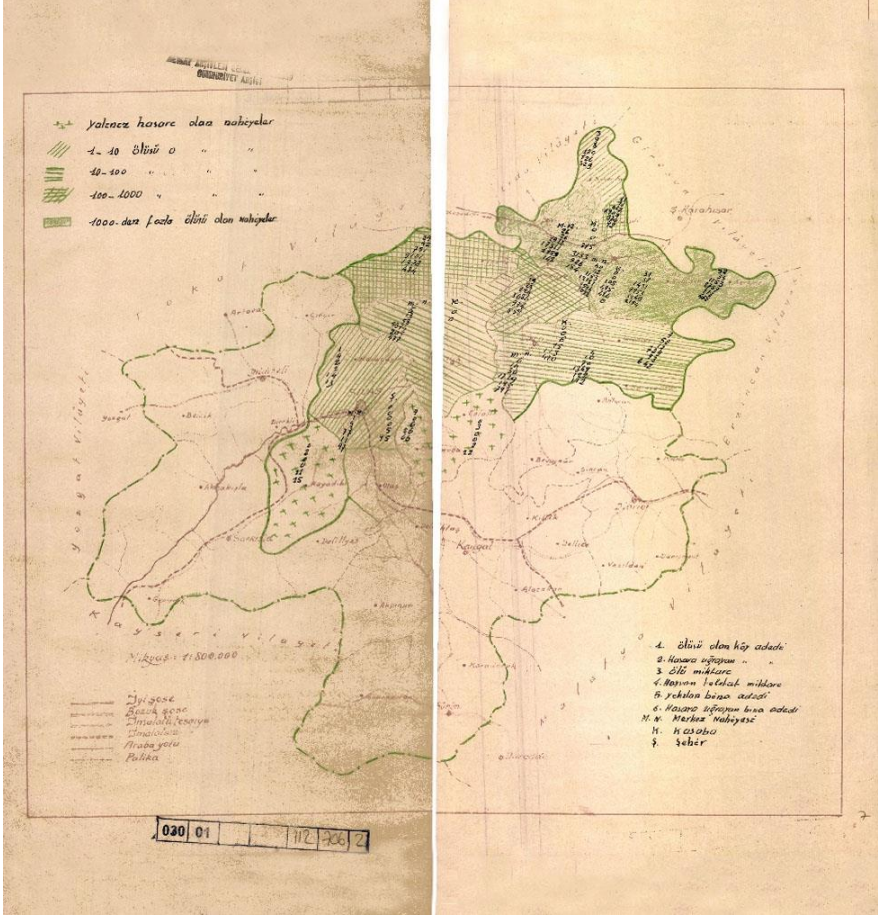
Sivas (Depremde Hasara Uğrayan Okullar)⁵⁵

⁵⁵ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 25.

EK-7

Sivas (Kayıplar)⁵⁶

⁵⁶ BCA, 30.1/112.706.2, lef. 26.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ'NDE TBMM'DEKİ SİVAS MİLLETVEKİLLERİ VE PARLAMENTODAKİ FAALİYETLERİ (1950-1960) The Sivas Deputies During the Democrat Party Era and Their Services in the Parliament (1950-1960)

Filiz Çolak*

ÖZET

Türkiye'de çok partili hayata geçiş, II.Dünya Savaşı'nın akabinde, 18 Temmuz 1945'de Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması ile başlamıştır. Bu gelişimin ardından kurulan ikinci siyasi parti ise, 7 Haziran 1945'de Dörtlü Tavr ile başlayan CHP'deki muhalefet hareketinin, 6 ay sonra, 7 Ocak 1946'da, Celal Bayar başkanlığında kurulan Demokrat Parti olmuştur.

Demokrat Parti'nin kuruluşu, iktidar partisi tarafından hoşgörü ile karşılanmasına rağmen, hızla teşkilatlanması ve geniş halk kitlelerinin katılımını sağlaması neticesinde CHP'nin tavrını değiştirmesine neden olmuştur. Tavr değişikliğinin ilk somut göstergesi genel seçimlerinin bir yıl öncesine çekilmesi olmuştur. 21 Temmuz 1946 seçimlerini DP kurucuları başlangıçta boykot etmeyi düşünmüşlerse de il teşkilatlarının talebi üzerine seçimlere katılma kararı alınmıştır.

Çok partili hayatın ilk seçimleri, ardından birçok şaibe bırakarak gerçekleşmiş olup CHP iktidarı 4 yıl daha devam etmiştir. Ancak bu dört yıl kolay geçmemiş, CHP ile DP arasındaki mücadele kıran kırana devam etmiştir. 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen ve Türk siyasi hayatına "Beyaz İhtilal" tabiriyle geçen genel seçimlerde Demokrat Parti, 1946'nın rövanşını alarak 416 milletvekili ile seçimin galibi olarak 10 yıllık iktidarını başlatmıştır.

Demokrat Parti'nin iktidar döneminde Sivas şehrinin siyasi eğilimi ilginç bir grafik göstermektedir. IX. Dönem milletvekillerinin seçildiği 1950 seçimlerinde DP oyların %54.3'ünü alarak 12 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. 1954 seçimlerinde de aynı başarıyı gösteren DP, %52.7 oy oranı ile 14 milletvekilinin yine tamamını parlamentoya göndermeyi başarmıştır. Dönemin son genel seçimi, 1957'de gelişen muhalefet hareketine karşı DP iktidarının bir baskın genel seçimi olarak ger-

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

çekleşmiştir. Bu seçimde önceki 2 genel seçimin aksine DP Sivas'tan hiç milletvekili çıkartamamış, 15 milletvekilinin tamamını CHP kazanmıştır.

Parlamentoda sık sık kürsüye çıkan Sivas milletvekilleri, hemen her konuda fikirlerini beyan etmekten çekinmemişlerdir. Meclis kürsüsünde IX. Dönem'de (1950-1954) 151 konuşma, X. Dönem'de (1954-1957) 71 konuşma ve XI. Dönem'de ise 117 konuşmaları bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milletvekili, Demokrat Parti, Sivas, Siyaset

ABSTRACT

The transition to the multi-party period began with the foundation of National Development Party (Milli Kalkınma Partisi) on 18 July 1945 immediately after the Second World War. These cond party founded was The Democrat Party as an outcome of a opposition movement within the Republican People's Party began on 7 June 1945. The Democrat Party was legally established on 7 January 1946 under the presidency of Celal Bayar.

The Democrat Party rose to power with the general election sheld on 14 May 1950 and began its decade-long government life by winning 416 seats in the parliament. Thisvictory is called "White revolution" in theTurkish political life.

Sivas presents a politically interesting case during the Democrat Party government era. In the 1950 elections, the Democratic Party won54.3% of votes and all 12 of Sivas deputy seats. In the 1954 elections, the Democrat Party again enjoyed a land slide victory and won all 14 of Sivas deputy seats with 52.7% of votes. The last general election of the decade-long Democrat Partyer awasheld in 1957 and contrary to two previous elections the Democrat Party won none of Sivas deputy seat sandall 15 of Sivas deputy seats won by the Republican People's Party.

Sivas deputies frequently gave parliament speeches and they never hesitated to express their opinions in anytopic. Sivas deputies gave 151 speeches in the 9th Parliament (1950-1954), 71 speeches in the10th Parliament (1954-1957), 117 speeches in the 11th Parliament.

Keywords:Deputy, The Democrat Party, Sivas, Politics

GİRİŞ:

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULUŞU

Türkiye'de çok partili hayata geçiş, II. Dünya Savaşı'nın bitiminde 1945'de başlamıştır. Değişen dünya koşullarının etkisiyle "Demokrasi Cephesi"ni tercih eden Türkiye'de iç politika da hareketlenmeye başlamıştır. 1923'den beri kesintisiz iktidar da olan CHP, ekonomik ve sosyal sıkın-

tların tek sorumlusu olarak görülmektedir. Türkiye'de giderek daha da gelişen ticaret ve tarım burjuvazisi savaş döneminde elde ettiği ekonomik gücü siyasal iktidarla da birleştirmek istemiştir.

Türkiye'de çok partili hayatın ilk siyasi partisi, Nuri Demirağ tarafından 7 Temmuz 1945'de İçişleri Bakanlığı'na verilen kuruluş dilekçesinin¹ 18 Temmuz 1945'de onaylanması ile kurulan Milli Kalkınma Partisi olmakla birlikte bu parti halkın desteğini ve sempatisini çekme konusunda yetersiz kalmış, Genel Başkanın sık sık verdiği kuzu ziyafetlerinden ötürü partinin adı halk arasında "Kuzu Partisi"ne çıkmıştır². Halk kitlelerinin desteğini alarak CHP iktidarına son verecek olan Demokrat Parti, 7 Ocak 1946'da³ resmen kurulmasına rağmen kuruluşuna giden süreç 1945 Haziran'ında başlamıştır.

7 Haziran 1945'de CHP Meclis Grup Başkanlığı'na sunulan "Dörtlü Takrir" Demokrat Parti'nin kuruluşuna giden süreci başlatmıştır. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından hazırlanan bu takrirden⁴ Türk Anayasası'nın demokratik vasfı, hükümeti daha demokratik hale getirmek için Atatürk'ün yaptığı teşebbüsler, gericiliği önlemek endişesiyle Anayasayı sınırlamak zorunda kalındığı ve savaş zamanı şartlarının bu sınırlamaları devam ettirdiği belirtilmektedir⁵. Takrir sahipleri isteklerini özellikle 3 noktada toplamaktadırlar⁶:

a-Kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümlerin tasfiyesi

b-Meclisin hükümeti gerçekten denetlemesine izin verilmesi

c-Seçimlerin serbestçe yapılabilmesi.

Halk Partisi Meclis grubu 12 Haziran 1945'de toplanarak gizli olarak takririni 7 saat görüştüktan sonra takrir sahiplerinin dışında, CHP Meclis Grubunca oy birliğiyle reddedilmiştir⁷. Ş.Saraçoğlu hükümeti, önergenin ne nedenlerini kanun değişikliklerinin usule uygun bir önergeyle Meclise

¹ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ankara, 1971, s.14

² Mahmut Goloğlu, Demokrasiye geçiş 1946-1950, İstanbul, 1982, s.36

³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul, 1995, s.646

⁴ Takrir'in tam metni için bakınız; Orhan Cemal Fersoy, Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, İstanbul, 1971, ss.83-85

⁵ Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul, 1996, s.131

⁶ Cem Eroğul, Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, 1998, s.30

⁷ Kemal Karpat, age, s.131

getirilmesi gerektiği, tüzük değişikliklerinin ise ancak Kurultayda ele alınabileceği gerekçesiyle açıklamıştır⁸.

Takrir'in reddedilmesi üzerine Adnan Menderes ve Fuat Köprülü görüşlerini ve eleştirilerini Vatan gazetesinde yayınlamaya başladılar. Bu yazılarda Takrir'de dile getirdikleri ana fikirleri izah etmeye çalışmışlardır. Bu yazılar karşısında CHP uzun müddet sessiz kalamadı. Parti grubunda iki milletvekilinin partiden ihraç edilmeleri konuşulmaya başlaması üzerine 21 Eylül 1945'te Saraçoğlu başkanlığında toplanan CHP Yüksek Divanı Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü partiden ihraç etme kararını almıştır⁹.

Asım Us, Hatıraları'nda F.Köprülü ve A.Menderes'in partiden çıkarılmalarının iki milletvekilinin suçunun hükümeti tenkit etmek değil Ahmet Emin Yalman'ın gazetesine girerek mevcut rejimi çürütmeye çalışmaları olarak yorumlamaktadır¹⁰. Refik Koraltan, arkadaşlarını desteklemek için 2 Ekim'de Vatan gazetesine bir demeç vererek bu kararların parti tüzüğüne aykırı olduğunu ileri sürüp eleştirince o da 27 Kasım 1945'de CHP'den uzaklaştırılmıştır¹¹.

Celal Bayar'a gelince, O, Takrir'in reddedilmesinden sonra Basın Kanunu'nun 17. ve 50.maddelerinde değişiklik yapılmasına dair Meclis'e bit teklif vermiş, ancak bu teklif reddedilmiştir. Bunun üzerine Bayar, partiden ihraç edilen Menderes ve Köprülü ile birlikte olduğunu açıklamasıyla önce 26 Eylül 1945'de milletvekilliğinden ayrılmış, ardından 3 Aralık 1945'de de CHP'nden çekildiğini açıklamıştır¹².

Bayar'ın CHP'den ayrılması yeni parti etrafındaki söylentileri hızlandırmıştır. Aralık ayı başından itibaren basında "Celal Bayar'ın Kuracağı Yeni Parti" başlıklı yazılar çıkmaya başlamıştır¹³. Bayar'da bu konuda kendisi ile görüşen gazetecilere; *"Siyasi partiyi kuracağız, bu muhakkaktır. Partinin kuruluşuna hükümetçe müsaade edilip edilmeyeceği, partinin ne isim alacağı hakkındaki suallerinize kısaca söyleyeyim ki, iş henüz bu raddeye gelmiş değildir. Bu suallerinize cevap verebilmekliğim için bir kaç gün daha sabırlı ol-*

⁸ Suna Kili, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, -Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-, İstanbul, 1974, s.95

⁹ Filiz Çolak, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", Türkler, c:XVI, Ankara, 2002, s.776

¹⁰ Asım Us, Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950), İstanbul, 1966, s.14

¹¹ Asım Us, age, s.650-651

¹² Filiz Çolak, agm, s.776

¹³ Halkın Sesi, 3 Aralık 1945

manızı rica edeceğim."¹⁴ Bu beyanatın ertesinde, 4 Aralık'ta İ.İnönü, Bayar'ı yemeğe davet edip gelişmelerle ilgili görüştükten¹⁵ kısa bir süre sonra 7 Ocak 1946'da, Refik Koraltan tarafından hükümete sunulan tüzük ve programın aynı gün onaylanması ile Demokrat Parti resmen kurulmuştur¹⁶. Partinin isim babası o günlerde kurucularla çok sıkı ilişkilerde bulunan ve tek parti iktidarına karşı Türk basınında ilk mücadeleyi açmış olan ünlü gazeteci Ahmet Emin Yalman'dır¹⁷.

DP'NİN İKTİDAR DÖNEMİNDEKİ SEÇİMLER VE TBMM'YE GİREN SİVAS VEKİLLERİ

Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarını başlatan 14 Mayıs 1950 seçimleridir¹⁸. Ardından normal süresinde yapılan 2 Mayıs 1954 seçimleri ve erken genel seçim olan 27 Ekim 1957 seçimleri gelmiştir.

1. 14 Mayıs 1950 Seçimleri:

D.P'yi iktidara taşıyan seçimler 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılmıştır. Siyasi tarih literatürüne, 1946'daki "Hileli Seçim"e bir nazire olarak "Beyaz İhtilal" adıyla girmiş olan bu seçimler Türkiye'de "Gizli Oy, Açık Tasnif" prensibine göre yapılan ilk genel seçim olma özelliğini göstermektedir. Bu seçimde 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu uygulanmıştır. Seçimler listeli basit çoğunluk sistemine göre, genel, eşit, gizli oy açık sayım, seçimlerin serbestliği ve yargı güvencesi ilkelerine uygun bir şekilde yapılmıştır¹⁹.

1950 seçiminin en önemi özelliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu partisi olan CHP'nin 27 yıllık kesintisiz iktidarına, demokrasilerde olması gerektiği gibi, "seçim yoluyla" son verilmesini sağlamış olmasıdır.

14 Mayıs 1950 Pazar günü saat 8.00'de başlayıp saat 17.00'de sona eren genel seçimde 8.905.743 seçmenden 7.953.055'i sandıklara giderek oy kullanmıştır. Seçime katılma %89.3 oranında²⁰ gerçekleşmiş olup bu se-

¹⁴ Anadolu, 3 Aralık 1945

¹⁵ Cem Eroğul, age, s.31

¹⁶ Vatan, 8 Ocak 1946

¹⁷ Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c:IV, İstanbul, 1970, s.4

¹⁸ 14 Mayıs 1950 seçimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Filiz Çolak "Türk Siyasi Tarihinde Beyaz İhtilal:14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri (İzmir Örneği)", Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı:6, Konya, 2008, s.95-108

¹⁹ Nuran Kılağız, Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri, Ankara, 2017, s.95

²⁰ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TÜİK, Ankara, 2012, s.5

çimlerde Parlamenteoya giren 487 milletvekilinin partilere göre dağılımı ise; DP 416, CHP 69, MP 1, Bağımsız 9'dur²¹.

Sivas'ta 1950 seçimlerine katılım oranı %92.5 ile Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. DP oyların % 54.3'ünü alarak 12 milletvekilinin tamamını kazanmıştır. CHP'nin aldığı oy oranı da % 45.7 ile oldukça yüksektir (Bakınız Tablo-I)²². DP'den Sivas milletvekili olarak parlamenteoya giren Mahir Türkay'ın seçimden kısa bir süre sonra, 29 Mayıs 1950'de hastalığı nedeniyle izin almasının ardından 29 Ağustos 1950'de vefatı sebebiyle²³ boşalan yerine IX. Dönem ara seçimlerinde CHP listesinden Reşat Şemsettin Sırer Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir²⁴.

2. 2 Mayıs 1954 Seçimleri:

1954 seçimleri DP'nin ilk kez iktidar partisi, CHP'nin de ilk kez muhalefet partisi olarak katıldığı seçimlerdir. Seçmenler ilk defa iktidardayken icraatlarını gördükleri iki parti arasında bir seçim yapma durumunda kalmışlardır. Seçimde uygulanan 1950 tarihli seçim kanunudur. Fakat bu durum 17.2.1954 tarih ve 6272 sayılı kanunla bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler; seçmen kütükleri, yüksek seçim kurulu ve seçim neticeleri ile ilgilidir. Sistem bakımından bir yenilik getirmemiştir²⁵.

Seçim propagandalarında DP dört yıllık iktidarı döneminde yapmış olduklarını anlatırken milli irade kavramını ön plana çıkartmıştır. Genel Seçimler 2 Mayıs 1954 Pazar günü yapılmış ve dört parti katılmıştır. DP ve CHP 64 vilayetin hepsinde, CMP 40 ilde, 16 Mayıs 1952'de kurulmuş olan ve ilk kez bir genel seçime katılan Türkiye Köylü Partisi (TKP) ise 19 ilde aday göstermiştir²⁶.

Türkiye'deki 10.262.063 kayıtlı seçmenden 9.095.617'si oy kullanmış ve katılım oranı % 88.6 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir²⁷. Seçimlerde liste usulü çoğunluk sistemi kullanılmıştır. DP 1950 seçimlerine göre oylarını artırmış, CHP ise % 5 oranında oy kaybetmiştir. Meclise giren siyasi partilerden DP oyların % 56,61'ini, CHP % 34,78'ini, CMP % 4,9'unu almıştır. Uygulanan seçim sistemi nedeniyle DP oyların % 57,6'sını alma-

²¹ Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, IX.Dönem (1950-1954), c:I, Ankara, 1999, sy.8

²² Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, s.83

²³ Kazım Öztürk, age, s.1036-1037

²⁴ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1033

²⁵ Nuran Kılağz, age, s.97

²⁶ Ensar Yılmaz, "1954 Seçimleri Genel Sonuçları", *New World Sciences Acedemy*, Volume: 5, Number: 4, Article Number; 4C0061, Bartın, 2010, s. 546- 547

²⁷ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, s.5

sına karşın Meclisin % 92.98 gibi kahir çoğunluğunu kazanmıştır²⁸. Bu sonuçlarla DP 503, CHP 31, CMP 5 ve Bağımsızlar 2 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir²⁹.

1954 seçimlerinde Sivas'da katılım % 92.2 ile yine yüksektir. Seçmenlerin % 52.7'i DP'yi, % 44.5'i CHP'yi ve % 2.8'i CMP'ni desteklemiştir. Bir önceki seçimde 12 olan milletvekili sayısı 1954 seçiminde nüfus artışına paralel olarak 14'e çıkmış ve bu sayının tamamını DP milletvekilleri oluşturmuştur (Bakınız Tablo-I)³⁰.

Çoğunluğu kazanan DP seçim sistemini değiştirmek şöyle dursun, muhalefet partilerini iyice susturmak için "Milletvekili Seçim Kanunu" üzerinde yeniden düzenlemelere gitmiştir. 30 Haziran 1954 tarih ve 6428 sayılı yasa ile yapılan yeni düzenlemeler, muhalefetin radyo kullanmasını yasaklayarak büyük bit propaganda aracı elinden alınmakta, bir siyasi partiden adaylığı reddedilmiş bir kimse başka bir siyasi parti tarafından ya da bağımsız aday olarak gösterilmemekte, memurların adaylığı için seçimden 6 ay önce istifa koşulu getirilmektedir. Yasanın getirdiği bir diğer kısıtlama, çeşitli siyasi partilerin ortak liste halinde gösteremeyeceği konusundadır. Yani bu yasa çerçevesinde iktidar partisi, muhalefet partilerinin seçimlerde ittifak yapmasına izin vermeyerek kendi yerini sağlamlaştırmak istemesindedir³¹.

3. 27 Ekim 1957 Seçimleri:

1954'de oluşan Meclis, 11.9.1957 günkü oturumunda 1924 Anayasasının 25.maddesine dayanarak seçimin yenilenmesine karar vermiştir. Böylelikle, seçimler bir sene öncesine alınmıştır. Bu seçime muhalefet partileri, işbirliği yaparak girmek istemişlerdir. İlk olarak Hürriyet Partisi, sonra CMP ve CHP işbirliğine ve bu husustaki müzakerelere hazır olduklarını açıklamışlardır. Bu partiler arasında görüşme yapılmıştır. Görüşme sonucunda yayınlanan tebliğde, işbirliği üzerinde prensip anlaşmasına varıldığı ve bundan böyle işbirliğini tatbik şekilleri hususunda görüşmelere devam edileceği bildirilmiştir. Ancak bu ittifak gerçekleştirilememiş-

²⁸ Cem Eroğul, age, s.138

²⁹ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, s.10

³⁰ 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'na göre illerin çıkaracağı milletvekili sayısı, 40.000 nüfusa 1 milletvekili düşecek biçimde hesaplandığından, nüfus artışına paralel olarak milletvekili sayısı 1950'de 487 iken, 1954'de 542'ye, 1957'de 610'a yükselmiştir. Bakınız: Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, s.XII, 83

³¹ Nuran Kılağz, age, s.98

tir. 11.9.1957 tarih ve 7037 sayılı kanuna göre, siyasi partiler il yada ilçe örgütü kurdukları her seçim çevresinde bağımsız olarak seçime katılmak ve o çevrenin seçeceği milletvekili sayısı kadar aday göstermek zorundadır. DP sözü edilen ilk değişikliği kendisinden ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kuran kişilerin seçime katılmalarına engel olmak için yapmıştır. 1957 seçimlerinde, 1957 tarih ve 7037 sayılı kanunla, daha önceki seçimde uygulanan yasalara göre yapılmıştır³².

Seçmen yaşı yirmi iki olup milletvekili sayısı 40000 nüfusa 1 milletvekili düşecek şekilde hesaplanmıştır. Aynı şekilde, çok partili siyasi yaşama geçildikten sonra uygulanan tek dereceli çoğunluk seçim sistemi 1957 seçimlerinde de uygulanmıştır. Çoğunluk sistemine göre, bir seçim bölgesinde kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan bir siyasi parti seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini de kazanmaktadır³³.

1957 seçimlerinde kayıtlı 12.078.623 seçmenden 9.250.949'u oy kullanmış olup katılım oranı % 76,6'dır³⁴. 610 sandalyeli TBMM'de DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP 4 milletvekili ile temsil edilmişlerdir³⁵. Sivas'ta ise 1957 seçimlerinde keskin bir değişim yaşanmıştır. %81.9 katılımın olduğu seçimlerde önceki iki seçim sonucunun aksine CHP % 53 oy oranı ile birinci parti çıkmış ve 15 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. DP %39.6 oranında aldığı oyla gerilerken, CMP % 7.4 oy alarak önceki seçime göre oy oranını arttırmıştır³⁶ (Bakınız Tablo-I).

TABLO-I: 1950, 1954 ve 1957 Seçimlerinde Sivas'ta Oyların Dağılımı

	1950	1954	1957
Kayıtlı Seçmen Sayısı	210.281	243.614	270.979
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	194.506	224.517	221.955
Katılım Oranı %	92.5	92.2	81.9
MV Sayısı	12	14	15
DP	103.586	98.996	87.126
CHP	87.014	117.202	116.703
CMP	-	7.071	16.300

KAYNAK: Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TUİK, s.83

³² Nuran Kılağuz, age, s.99

³³ Zühtü Arslan, Türk Parlamento Tarihi TBMM- XI. Dönem (1957-1960), c: I, Ankara, 2013, s.14

³⁴ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, sy.5

³⁵ Cem Eroğul, age, s.198; Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TUİK, s.11

³⁶ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, s.83

MİLLETVEKİLLERİNİN ÖZGEÇMİŞLERİ ve ÖZELLİKLERİ

TBMM'de Sivas şehrini IX.Dönemde 12, X.Dönemde 14 ve XI.Dönemde 15 milletvekili temsil etmiştir. 1950 seçimlerinde 12 milletvekili de DP listesinden parlamentoya girmesine rağmen Mazhar Türkay'ın seçimin hemen ertesindeki vefatı nedeniyle yapılan ara seçimde R.Şemsettin Sirer CHP listesinden Sivas milletvekili olarak meclise girmiştir. İlhan Dizdar'da Savcılık görevine dönmek için 29 Şubat 1952'de istifa etmiştir³⁷. X.Dönemde DP listesinden TBMM'ye giren Nuri Demirağ'da sonradan DP'den ayrılarak bağımsız milletvekili olarak Sivas'ı parlamentoda temsil etmeye devam etmiştir.

1-IX. Dönem (1950-1954) Sivas Milletvekilleri:

Aşağıda kısa özgeçmişleri bulunan IX. Dönem Sivas milletvekillerinde 3'ü dışında-Ercüment Damalı/Sinop, Halil İmre/Bandırma, Zeki Örs/İstanbul- Sivas doğumlu olarak bölgenin yetiştirdiği şahsiyetlerden oluşmaktadır. Zeki Örs (Galatasaray Lisesi) ve Hüseyin Yüksel (Ortaokul) dışındakilerin hepsi yüksek öğrenim/üniversite mezunu olup bunların çoğunluğu, 6 kişisi, AÜ Hukuk Fakültesi mezunudur (E.Damalı, İ.Dizdar, Ş.Ecevit, N.Ertürk, M.Türkay, R.Öçten). Yaş itibarıyla en büyük olan 1887 doğumlu Zeki Örs, en genç olan ise 1914 doğumlu olan 2 milletvekili, Ercüment Damalı ve Şevki Ecevit'tir (Gün ve ay bilgisine sahip olunamadığı için aralarındaki ay farklılığı tespit edilememektedir). Seçimde en yüksek oyu İlhan Dizdar (104.989), en düşük oyu Ercüment Damalı (101.629) almıştır*. (Bakınız Tablo-II)

Hüseyin Nazım Ağacıkoğlu (1905-1988): 1905'te Sivas'ta doğmuştur. Babası Şükrü Efendi, annesi Medine hanımdır. 1932'de Faika hanımla evlenmiş olup 2 çocuk babasıdır.

Sivas'ta ilk ve ortaokulda öğrenim gördükten sonra Sivas Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'ni bitirmiştir³⁸. Sicilinde Fransızca bildiği yazılıdır³⁹. Askerlik görevinin ardından 27 Aralık 1926'da Sivas Numune Hastahanesi Eczacılığına atanmıştır. Bu görevde 10 Ocak 1945'e

³⁷ TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, c:13, 51.Birleşim (29.2.1952), s.1288

* Bu rakamlar genel seçimlerde alınan oylara göre belirlenmiştir. 1951'deki ara seçimde Sivas milletvekili seçilen R.Şemsettin Sirer'in aldığı 86.617 oy en düşük olacaktır.

³⁸ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1013-1014

³⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait Nazım Ağacıkoğlu'nun Tercüme-i Hali

kadar çalıştıktan sonra, bu tarihte görevinden ayrılmıştır. Sivas'ta serbest eczacılık yaparken Hakikat adlı siyasî bir gazete de çıkartmıştır.

IX. Dönem seçimlerinde 103.662 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutağını 18.5.1950'de almış, Meclise 22.5.1950'de gelmiştir. Tutanağı 14.7.1950'de onaylanmıştır⁴⁰. Yasama etkinliği IX. Dönemle sınırlı kalan Hüseyin Nazım AGACIKOĞLU, Parlamento sonrasında mesleğine geri dönmüş, 26 Mart 1988'de vefat etmiştir⁴¹.

Ercüment (Hurrem) Damalı (1914-1999): 1914' te Boyabat'ta doğmuştur. Babası Kasım Ferit Efendi, annesi Muzaffer hanımdır⁴². 1938'de ilk eşi Nilüfer Hanım ile, O'nun ölümü üzerine,1981'de ikinci eşi Ziyaver hanımla evlenmiştir. 5 çocuk babasıdır. 1928'de Giresun Merkez İlkokulu'ndan, 1931'de Sivas Ortaokulu'ndan,1934'te Sivas Lisesi'nden mezun olduktan sonra A.Ü Hukuk Fakültesi'ne girip, 1937'de mezun olmuştur⁴³.

Askerlikten terhisinden sonra Ankara hâkim adaylığına atanmasına rağmen daha görevine başlamadan 8 Kasım 1938'de Sivas hâkim adaylığına geçirilmiştir. 25 Temmuz 1939'da Ağrı Sorgu Hâkimliğine, 24 Temmuz 1941'de Erzurum Sorgu Hâkimliğine 20 Kasım 1942'de Zonguldak Hâkim Yardımcılığına, 30 Nisan 1943'te Zonguldak Sulh Hâkimliğine atanmıştır. Bu görevinden 19 Kasım 1943'te istifa ederek ayrılmış ve Sivas'a gelerek 15 Ocak 1944'te serbest avukatlığa başlamıştır.

26 Haziran 1946'da Sivas'ta Demokrat Parti kurucuları arasında yer alan E.Damalı, IX. Dönem seçimlerine DP listesinden katılmıştır. Yapılan seçimde 101.629 oyla D.P. Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir⁴⁴. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de alarak 22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiştir. Tutanağı 14 Temmuz 1950'de onaylanmıştır.

X. Dönemde de Sivas'tan milletvekili seçilen Ercüment Damalı, parlamento sonrasında 31 Aralık 1957'de D.D.Y. İdare Meclisi Maliye üyeliğine atanmıştır. Bu görevinden 24 Haziran 1959'da ayrılarak 20 Kasım 1959'da Sivas Barosuna kaydolup avukatlığı 21 Ocak 1975 tarihine kadar sürdürmüştür. 1977'de emekliye ayrılmış⁴⁵ 16 Ağustos 1999'da vefat etmiştir⁴⁶.

⁴⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait Nazım Ağacıkoğlu'nun Seçim Mazbatası

⁴¹ Kazım Öztürk, age, s.1013-1014

⁴² TBMM Albümü, c:II (1950-1980), Ankara, 2010, s.594

⁴³ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait Ercüment Damalı'nun Tercüme-i Hali ; Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1015

⁴⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait Ercüment Damalı'nun Seçim Mazbatası

⁴⁵ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1015-1016

İlhan Dizdar (1904-1957): 1904'te Sivas'ta doğmuştur. Babası Rifat Efendi, annesi Saadet hanımdır⁴⁷. Leman hanımla evli olup 3 çocuk babasıdır. 1930'da liseyi bitirip A.Ü Hukuk Fakültesi'ne girerek, fakülteden 1933 ders yılında mezun olmuştur. Altı aylık stajını Sivas Mahkeme ve Adliye dairelerinde yaptıktan sonra 31 Mart 1934'te Divriği Savcılığına atanmıştır. 2 Haziran 1938'de Sivas Savcı Yardımcılığına, 22 Temmuz 1940'ta Erzincan Savcılığına, 20 Şubat 1943'te Afyon Savcılığına, 16 Mayıs 1945'te Kayseri Ceza Yargıçlığına, 4 Ağustos 1945'te Tokat Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığına atanmıştır⁴⁸. Bu görevde bulunduğu sırada IX.Dönem seçimlerine katılmış ve seçimde 104.989 oyla Sivas'tan milletvekili seçildi, seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de aldı⁴⁹.

22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiş ve tutanağı 14 Temmuz 1950'de onaylanmıştır⁵⁰. Dönem içinde, hakimliği tercih ederek, milletvekilliğinden istifa etmiştir. İstifası Genel Kurul'un 29 Şubat 1952 tarihli 51. Birleşiminde okunmuştur⁵¹. Aynı tarihte Ankara Yargıçlığı'na atanmış, ardından 12 Mart 1952'de Adalet Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı'na, 29 Eylül 1952'de Yargıtay üyeliğine getirilmiştir. Bu görevde bulunduğu sırada, 12 Haziran 1956'da emekliye sevk edilmiştir. 18 Temmuz 1957'de de vefat etmiştir⁵².

İbrahim Duygun (1912-1991): 1912'de Sivas'ta doğdu. Babası Şamil Efendi, annesi Tuti hanımdır. İlk eşi, Namıka hanımdır. 29 Nisan 1972'de Şükriye hanımla evlenmiş olup bir manevî evladı vardır.

İ.Ü Fen Fakültesini bitirdi. Paris'te Yüksek Telekomünikasyon öğrenimi görerek yüksek mühendis oldu. Sicilinde iyi Fransızca, az İngilizce ve Almanca bildiği yazılıdır. 1 Ekim 1937'de İstanbul Vefa Lisesi Yardımcı Matematik öğretmenliğine atandı. 1 Ocak 1938'de görevinden istifa ederek 1 Kasım 1939'da yedek subay olarak silah altına alındı. 7 Ekim 1941'de terhis edildi. 18 Kasım 1941'de Ankara Telefonda Fenni Tesisatçı oldu. 10 Ocak 1943'te Baş Makinistliğe atandı. 28 Aralık 1946'da istifa ederek, yeniden görevine dönüp, 30 Ağustos 1948'de fen müfettişi adayı oldu. 31

⁴⁶ TBMM Albümü, 1920-2010, c-II, s.594

⁴⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait İlhan Dizdar'ın Tercüme-i Hali

⁴⁸ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1017

⁴⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait İlhan Dizdar'ın Seçim Mazbatası

⁵⁰ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1018

⁵¹ TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, c:13, 51.Birleşim (29.02.1952), s.1288

⁵² Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1017-1018

Mart 1949'da Fen Müfettişliğine yükseldi. 18 Mayıs 1950'de istifa ederek görevinden ayrıldı. IX. Dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 104.052 oyla Sivas milletvekilliğine seçildi. Seçim tutanağını 18.5.1950'de aldı. 22.5.1950'de Meclise geldi. Tutanağı 14.7.1950'de onaylandı.

Yasama etkinliği IX. Dönemle sınırlı kalan İ.Duygun, 6 Mayıs 1954'ten itibaren çeşitli kurumlarda mühendis olarak çalıştıktan sonra 13 Temmuz 1977'de emekliye ayrıldı. 28 Aralık 1991'de vefat etmiştir⁵³.

Mehmet Şevki Ecevit (1914-1994): 1914'te Sivas'ta doğmuştur. Babası Mustafa Hulusi Efendi, annesi Saffet hanımıdır⁵⁴. 1942'de Mesude hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır. İlk, orta ve lise öğrenimini Sivas'ta tamamlayarak 1933 yılında Hafik İlçesi Maliye Tahsil Müdüriyeti'nde memur olarak çalışma hayatına başlamıştır. Askerlik görevini yaptıktan sonra 1937'de AÜ Hukuk Fakültesine girip 1940'ta Fakülteden mezun olmuştur. Mezun olduğu yıl Sivas hâkim adaylığına atanmış, ardından Divriği, Şarkışla hâkimliklerinde bulunmuştur.

15 Şubat 1946'da hâkimlikten istifa edip, 5 Mart 1946'da Sivas Barosuna girerek avukatlığa başlamıştır⁵⁵. IX. Dönem seçimlerine katılarak 103.587 oyla D.P. listesinden Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de aldı⁵⁶. 22 Mayıs 1950'de Meclise geldi. Tutanağı 14 Temmuz 1950'de onaylandı. X. Dönemde de Sivas'tan milletvekili seçilen Ş. Ecevit, milletvekilliğinin ardından 1958'de Merkez Bankası İdare Meclisi üyeliğine seçilmiştir. Bu görevi 20 Temmuz 1960'a kadar devam etmiştir. 1962'de P.T.T. Genel Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği'ne Müşavir Avukat olarak atanmış ardından da Hukuk Müşavir Yardımcısı ve 1971'de Hukuk Müşaviri olmuştur. 2 Eylül 1972'de isteği ile emekliye ayrılmış olup 1 Şubat 1994'te vefat etmiştir⁵⁷.

Nurettin Ertürk (1909-1977): 1909'da Sivas'da doğmuştur. Babası Mehmet efendi, annesi Gülüzar hanımıdır⁵⁸. 1940'ta Ayşe Süzen hanımla evlenmiş olup 4 çocuk sahibidir.

⁵³ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1019-1020

⁵⁴ TBMM Albümü,1920-2010, c-II, s.594

⁵⁵ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1021

⁵⁶ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX.Döneme ait Şevki Ecevit'in Seçim Mazbatası

⁵⁷ Kazım Öztürk, age, c:VII, s1022

⁵⁸ TBMM Albümü,1920-2010, c-II, s.594

İlk öğrenimini Sivas'ta tamamlayıp, 1931'de AÜ Hukuk Fakültesi'ne girerek 1934'te mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından Ankara Mahkemesi kâtip adaylığına atanmış, ardından Ankara Mahkemesi Hâkimliğine geçirilmiştir. Askerlik hizmetinin ardından 1936'da Hakimliğe geri dönen N.Ertürk, 30 Mart 1950'de görevinden istifa ederek Demokrat Parti'ye kaydolmuştur⁵⁹. 14 Mayıs 1950'deki IX. Dönem genel seçiminde 104.513 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de alarak 22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiştir⁶⁰.

X. Dönemde yeniden Sivas'tan milletvekili seçilen N. Ertürk, milletvekilliği sonrasında 1958'de Ankara Hakimliği'ne atanmıştır. Çeşitli kurumlarda görev yaptıktan sonra 1968-1977 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu Sivas üyeliği görevini üstlenmiştir. Bu görevindeyken 28 Mart 1977'de vefat etmiştir⁶¹.

Halil İmre (1907-1996): 1907'de Bandırma'da doğmuştur. Babası İsmail efendi, annesi Hatice hanımdır. 1932'de Huriye hanımla evlenmiş olup bir kız çocuğu babasıdır. 1927'de İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirip Mülkiye'ye girmiştir. Çalışma hayatı 1930'da İstanbul Defterdarlığı tahakkuk memuru olarak başlamıştır. Çeşitli bankalarda çalıştıktan sonra IX. dönem seçimlerine katılmıştır⁶². Yapılan seçimde 103.499 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekilliğine seçilmiş ve seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de almış, 22 Mayıs 1950'de Meclise katılmıştır⁶³.

X. ve XI. dönemlerde de Balıkesir'den DP milletvekili seçilen H.İmre, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrasında Yassıada Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmış ve Anayasayı çiğneme suçlaması ile 10 yıl ağır hapis cezası verilmiştir. Parlamento sonrasında emeklilik yaşamını sürdürürken, 5 Mart 1996'da vefat etmiştir⁶⁴.

Ahmet Rıfat Öçten (1913-1970): 1913'te Sivas'da doğmuştur. Babası Mustafa Nadir efendi, annesi Şehriye hanımdır⁶⁵. 1947'de Emine Hanımla evlenmiş olup 4 çocuk babasıdır.

⁵⁹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1023

⁶⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX. Döneme ait Nurettin Ertürk'ün Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁶¹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1024

⁶² Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1025

⁶³ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Halil İmre'nin IX.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁶⁴ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1026

⁶⁵ TBMM Albümü,1920-2010, c-II, s.595

İlk, orta ve lise öğrenimini Sivas'ta tamamlayıp 1935'te liseden mezun oldu. Bir yıl süre ile Mardin Ortaokulunda yardımcı matematik öğretmenliği yaptıktan sonra askerlik görevini yerine getirmiştir. Terhisinden sonra AÜ Hukuk Fakültesi'ne girip üç yıl eğitimden sonra 1940'ta mezun olmuştur. Mezuniyeti ertesi Hakim ve Savcılık yaptıktan sonra 18 Eylül 1945'te istifa edip, Sivas Barosuna girerek, serbest avukatlığa başlamıştır. Demokrat Parti kurulduktan sonra bu parti de siyâsî çalışmalara başlamış ve D.P. Sivas İl Başkanlığı yapmıştır⁶⁶.

IX. Dönem seçimlerine katılarak 102.173 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekili seçilmiştir. 18 Mayıs 1950'de seçim tutanağını aldı. 22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiştir⁶⁷.

X. Dönemde de Sivas'tan milletvekili seçilen R.Öçten, milletvekilliğinden sonra 26 Şubat 1958'de P.T.T. Genel Müdürlüğü İdare Meclisi üyeliğine getirilmiş ve 18 Haziran 1960'a kadar bu görevde çalışmıştır. 15 Ekim 1961 tarihinde Yeni Türkiye Partisi'nden Cumhuriyet Senatosu Sivas Üyeliğine seçilmiştir. Senatörlüğü 1 Mart 1970'te sona ermiştir. 25 Haziran 1962 - 25 Aralık 1963 tarihleri arasında görev yapan II. İnönü kabinesinde 25 Haziran 1962 -13 Haziran 1963 tarihlerinde Ulaştırma Bakanlığı yapmıştır. Senatör bulunduğu sırada, 1 Mart 1970'te 19 Mayıs Stadyumu'nda bir futbol maçı izlerken rahatsızlanarak vefat etmiştir⁶⁸.

Ahmet Sedat Zeki Örs (1887-1966): 1887'de İstanbul'da doğdu. Babası Müşir (Mustafa) Zeki Paşa, annesi Adviye hanımdır. Evlenmemiştir. Galatasaray Sultanisi'nden (Lise) mezun oldu. Sicilinde Fransızca, İngilizce, Almanca ve az İtalyanca bildiği yazılıdır. Tarih ve sosyal bilimlerde uzmanlığı vardır. 10 Ekim 1909'da Maliye Bakanlığı Özel Kalem İkinci Mümevizliğine, 1 Kasım 1911'de Maliye Bakanlığı Müfettiş Muavinliğine (Tütün İdaresi II. Sınıf Müfettişi), 11 Mayıs 1927'de Dışişleri Bakanlığı Mütercimliğine atandı. Bu görevde bulunduğu sırada Tahdidi Teslihat Konferansı Delegasyonu kâtipliğinde bulundu. 22 Haziran 1928'de Birinci Daire Genel Müdürlüğü 2. Şube memurluğuna verildi. 26 Mayıs 1929'da Atina Elçiliği Başkâtibi, 29 Mayıs 1933'te Dışişleri Bakanlığı B.E.M., 17 Nisan 1934'te Londra Büyükelçiliği Müsteşarlığı, 8 Nisan 1938'de Merkezde Şube Müdürü, 14 Eylül 1938'de İkinci Daire Başkan Yardımcısı, 12 Temmuz

⁶⁶ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1027

⁶⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden A.Rıfat Öçten'in IX.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁶⁸ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1028

1939'da Paris Büyükelçiliği Müsteşarı oldu ve 21 Haziran 1943'te Merkezde Genel Kâtip maiyetine verildi. 3 Temmuz 1946'da Kahire Başkonsolosluğuna yükseltildi. 25 Şubat 1948'de İskenderiye Başkonsolosluğuna geçildi. Bu görevden 15 Kasım 1949'da emekliye ayrıldı.

IX. Dönem seçimlerine katıldı. Yapılan seçimde 103.970 oyla Sivas'tan milletvekili seçildi. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de aldı. 22 Mayıs 1950'de Meclise geldi. Tutanağı 14 Temmuz 1950'de onaylandı. Yasama etkinliği IX. Dönemle sınırlı kalan Ahmet Sedat Zeki ÖRS 27 Mart 1966'da İstanbul'da vefat etmiştir⁶⁹.

Reşat Şemsettin Sırer (1903-1953): 1903'te Sivas'ta doğmuştur. Babası Şemsettinler soyundan Osmanlı Meclisi Mebusan üyesi Mustafa (Ziya) efendi, annesi Sıddıka hanımdır. 1934'te Neriman Fikret ile evlenmiştir.

İlk ve ortaöğrenimini İstanbul Lisesi'nde tamamladıktan sonra İ.Ü Edebiyat Fakültesi'ne girerek 1923'te Felsefe şubesinden mezun olmuştur. Öğretmen olarak çalışma hayatına başlayan R.Ş.Sırer, 1926'da Millî Eğitim Bakanlığı Müfettişliğine yükselmiştir.

1930'da Batı ülkeleri eğitimini incelemek üzere Avrupa'ya gönderilmiş, bir yıl Almanya'da kalmıştır. Müfettişlik görevi 1933 yılına kadar sürmüştür. Askerlik görevinin ertesinde 1933'te İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır. Buradaki görevi 16 Temmuz 1934'e kadar sürmüş, bu tarihte Paris Öğrenci Müfettişliği'ne gönderilmiştir. Nisan 1936'da Berlin Öğrenci Müfettişliği'ne geçmiştir. Mart 1939'da yurda dönen Ş.Sırer, Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine verilmiştir. 1941'de Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü'ne yükselmiştir. Bu görevde iken VII. Dönem seçimlerine girip Sivas'tan milletvekili seçilmiştir. Milletvekilliğini VIII. Dönemde de aynı seçim bölgesinden sürdürmüştür⁷⁰. IX. Dönem ara seçimlerine katılmış ve 86.617 oyla CHPlistesinden Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutanağını 20 Eylül 1951'de aldı. 1 Kasım 1951'de Meclise gelmiştir⁷¹.

Türk Millî Eğitimine yön veren bakanlar arasında yer alan R. Şemsettin Sırer, 12 Ağustos 1946 - 9 Eylül 1947 yıllarında görev yapan R. Peker Kabinesi'nde Millî Eğitim Bakanı, 16 Ocak 1949- 22 Mayıs 1950 yıllarında görev yapan Ş. Günaltay Kabinesi'nde Çalışma Bakanlığı yapmıştır. IX.

⁶⁹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1029-1030

⁷⁰ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1031-1032

⁷¹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Reşat Şemsettin Sırer'in IX.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

Dönemde milletvekili bulunduğu sırada seçim bölgesi Sivas'ta geçirdiği bir trafik kazası sonucu 3 Ekim 1953'te vefat etmiştir⁷².

Bahattin Taner (1910-1986): 1910'da Sivas'da doğdu. Babası Seyfettin efendi, annesi Halime hanımdır. 1943'te Nebahat 1928 hanımla evlenmiştir.

İlköğrenimini Gemerek'te tamamlayıp 1929'da Sivas Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl İÜ Tıp Fakültesi'ne girip 1935'te hekimlik diploması almıştır. Askerlik görevinin ardından 22 Kasım 1936'da doktorluğa başlamıştır. 1947'de ihtisasını tamamlayarak Birinci Sınıf Kulak, Burun, Boğaz uzmanlığı diplomasını almıştır. 26 Ağustos 1947'de Sivas Numune Hastanesi K.B.B. mütehassıslığında çalışırken⁷³ IX.Dönem seçimlerine katılmış ve 104.829 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de aldı. 22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiştir⁷⁴.

Yasama etkinliği IX. Dönemle sınırlı kalan M. Bahattin Taner parlamento sonrasında mesleğine dönmüştür. 1974te emekliye ayrıldıktan sonrada serbest tabip olarak çalışmaya devam etmiş, 10 Mart 1986'da vefat etmiştir⁷⁵.

Mahur Turkay (1912/1916-1950): 1912'de Sivas'da doğmuştur. Babası İskender Efendi, annesi Leyli hanımdır. 1942'de Hayriye hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır. İlköğrenimini Kangal Numune Okulu'nda tamamlayıp Sivas Lisesi'ne girmiş, 1931'de liseden mezun olduğu yıl İÜ Hukuk Fakültesi'ne başlamıştır. Mezuniyeti sonrasında 3 Aralık 1934'te Sivas Mahkemesi hâkim adaylığına atanmıştır. Askerliğinin ardından görevine geri dönene M.Türkay, 26 Aralık1936'da Kars Sorgu Hâkimliği'ne atanmıştır. 1938'de hakimlikten istifa ederek Sivas'ta serbest avukatlığa başlamıştır. 1940-1950 tarihleri arasında Sivas Baro Başkanlığı yapmıştır. Avukatlığı sürerken Demokrat Parti'de siyasî çalışmalara girip IX. Dönem seçimlerine katılmıştır⁷⁶.

14 Mayıs 1950 'de yapılan seçimde 103.260 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de almış, 22 Mayıs 1950'de Meclise gelmiştir. Tutanağı 14 Temmuz 1950'de onaylan-

⁷² Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1033

⁷³ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1034

⁷⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Bahattin Taner'in IX.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁷⁵ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1035

⁷⁶ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1036

muştır⁷⁷. 29 Mayıs 1950'de hastalığı nedeniyle izin almış, 29 Ağustos 1950'de vefat etmiştir⁷⁸.

Hacı Huseyin Yüksel (1908-1964): 1908'de Sivas'da doğdu. Babası Osman Efendi, annesi Fatma Hanımdır. 1924'te Şefika Hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır. Divriği Rüştüyesini bitirdikten sonra baba mesleği olan manifatura ticaretine başlamıştır. İki yıl Belediye Encümeni üyeliği ve dört yıl da, Manifaturacılar Ticaret Birliği Fahri Başkanlığında bulunmuştur⁷⁹.

Tüccarlığı sürerken IX. Dönem seçimlerine katılmış ve yapılan seçimde 102.874 oyla D.P. listesinden Sivas Milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 18 Mayıs 1950'de almış 22 Mayıs 1950'de Meclis'e gelmiştir⁸⁰. X. Dönemde de Sivas'tan milletvekili seçilen H. Yüksel, Parlamento sonrasında mesleğine devam etmiş, 10 Haziran 1964'te vefat etmiştir⁸¹.

TABLO-II: IX. Dönem (1950-1954) Sivas Milletvekilleri

İSİM	OY SAYISI	D.YERİ	D.YILI	EĞİTİM	MESLEK
N.Ağacıköğlü	103.662	Sivas	1905	İÜ Ecz.Fak.	Eczacı
E.Damalı	101.629	Sinop	1914	AÜ Huk.Fak.	Hakim
İ.Dizdar	104.989	Sivas	1904	AÜ Huk.Fak.	Savcı
İ.Duygun	104.052	Sivas	1912	İÜ Fen Fak.	Öğrt./Fen Müfettişi
Ş.Ecevit	103.587	Sivas	1914	AÜ Huk.Fak.	Avukat
N.Ertürk	104.513	Sivas	1909	AÜ Huk.Fak.	Savcı-Hakim
H.İmre	103.499	Bandırma	1907	İÜ SBF	Bankacı
A.R.Öçten	102.173	Sivas	1913	AÜ Huk.Fak.	Hakim
Z.Örs	103.970	İstanbul	1887	Galatasaray Lisesi	Müsteşar/Başkonsolos
R.Ş.Sirer	86.617	Sivas	1903	İÜEF Felsefe	Öğrt./MEB Müfettişi
B.Taner	104.829	Sivas	1910	İÜ Tıp Fak.	Dr
M.Türkay	103.260	Sivas	1912	İÜ Huk.Fak.	Hakim
H.Yüksel	102.874	Sivas	1908	Rüşdiye	Ticaret

⁷⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Mahir Türkay'ın IX.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁷⁸ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1037

⁷⁹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1038

⁸⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Hüseyin Yüksel'in IX.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁸¹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1039

2. X. Dönem (1954-1957) Sivas Milletvekilleri:

1954 seçimlerinde TBMM'de Sivas'ı 14 milletvekili temsil etmiştir. Milletvekillerinin tamamı da DP listesinden parlamentoya girmiştir. Ancak bunlardan ünlü sanayici ve Milli Kalkınma Partisi kurucusu Nuri Demirağ, sonradan DP'den istifa ederek bağımsız olarak Sivas milletvekilliğine devam etmiştir. 14 milletvekilinden 5'i ki bunlar Ercüment Damalı, Şevki Ecevit, Nurettin Ertürk, Rıfat Öçten ve M.Nurettin Turgay, ikinci kez DP listesinden Sivas milletvekili seçilmişlerdir. Diğer 9 milletvekili ilk kez seçilerek TBMM'ye girmişlerdir.

Seçimde en yüksek oyu Nuri Demirağ (118.117), en düşük oyu ise Ercüment Damalı (116.273) almıştır. Adayların kahir ekseriyeti Sivas doğumlu olup sadece üçü diğer illerde doğmuştur (E.Damalı/Sinop, N.Turgay/Balıkesir, İ.E.Erdinç/Kütahya). Yine çoğunluğu, 11'i yüksek okul/üniversite mezunu, 3'ü Rüşdiye/ortaokul mezunudur. Yaş itibariyle en büyük olan Nuri Demirağ (1886), en genç olanı ise Abdurrahman Doğruyol' (1921)dur (Bakınız Tablo-III).

Hüseyin Çıtlı (1920-1899): 1920'de Sivas'ta doğdu. Babası İbrahim bey, annesi Nazire hanımdır. 1966'da Suat hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır.

İlk, orta ve lise öğrenimini Sivas'ta tamamladıktan sonra 1938'de yükseköğrenim için Almanya'ya gitmiş, ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle 1939'da yurda geri dönmüştür. Askerlik görevini tamamladıktan sonra 1943'te İÜ Hukuk Fakültesi'ne girmiştir. 1949'da avukatlık stajını tamamlayarak Sivas Barosu'na bağlı olarak çalışmaya başlamıştır. 17 Mayıs 1950'de Sivas Hazine Avukatlığı görevini üstlendi. Aynı yıl Sivas Baro Başkanlığı'na ve 1951'de Demokrat Parti Sivas İl İdare Kurulu Başkanlığı'na seçilmiştir. Bu görevlerde birer yıl kaldıktan sonra ayrılarak, ticaretle uğraşmaya başladı⁸².

X. Dönem seçimlerine Sivas'tan Demokrat Parti adayı olarak katılmıştır. 117.270 oyla Sivas milletvekili seçilmiş, seçim mazbatasının 6 Mayıs 1954'te alması ve 14 Mayıs 1954'te de Meclis çalışmalarına katılmıştır⁸³. Parlamento hayatı bu dönemle sınırlı kalmıştır. Milletvekilliğinden sonra serbest ticaretle uğraşmaya devam etmiş⁸⁴, 1 Ağustos 1999'da vefat etmiştir⁸⁵.

⁸² İsmet Binark, Türk Parlamento Tarihi, c:II, Ankara, 2010, s.811

⁸³ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Hüseyin Çıtlı'nın X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁸⁴ İsmet Binark, age, c:II, s.811-812

Ercüment Damalı (1914-1999): IX. Dönem Sivas milletvekilliği yaptığı için biyografisi yukarıda belirtilmiştir. X. Dönem seçimlerinde 116.273 oyla D.P. adayı olarak Sivas Milletvekili seçildi. 6 Mayıs 1954'te aldığı seçim tutanağı ile 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katıldı. Yasama görevi X. Dönem'le sona erdi⁸⁶.

Mehmet Nuri Demirağ (1886-1957): 1886'da Sivas/Divriği'de doğmuştur. Ömer bey ve Ayşe hanımın oğludur⁸⁷. Mesude hanımla evlenmiş olup 8 çocuk babasıdır. 1902'de Divriği Rüştüyesi'ni bitirmiş, aynı yıl, aynı öğretmen yardımcısı olarak atanmıştır. 1902'de bu görevinden ayrılarak Divriği Mal Kalemi'ne aday memur olarak başlamıştır. 1905'te de buradan ayrılarak Divriği Ziraat Bankası'na aday memur olmuştur.1906-1920 arasında çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 10 Haziran 1920'de İstanbul Vilâyeti Tahakkuk Müfettişi atanmışsa da bir kaç sonra memurluktan istifa ederek ticaret hayatına atılmıştır⁸⁸.

"Türk Zaferi" adını verdiği bir sigara kâğıdı çıkararak, büyük rağbet görmüştür. 1925-1926 arasında sigara kâğıdı üretimi,Tütün İnhisarı İdare si'ne verilince; kantariye ithalât ve ihracat bürosu açmıştır. Kardeşi Abdurrahman Naci'nin mühendis olmasından dolayı, onunla birlikte demiryolları müteahhitliğine başlayarak 1012 kilometrelik demiryolu hattı inşa etmiştir. Karabük Demir-Çelik Fabrikası, İzmir Kâğıt Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Sivas Çimento Fabrikası, İstanbul Hâl Binası ve Eceabad-Havza şosesi; O'nun meydana getirdiği eserlerdendir. İstanbul Yeşilköy'de bir havaalanı ve pilot mektebi kurmuş, ardından Beşiktaş'ta Tayyare Etüd Atölyesi'ni kurarak burasını kısa sürede büyük bir fabrika haline getirmiştir. İlk yerli Türk uçağı ile 1941'in Ağustos'unda Divriği'ye uçarak gidip gelmiştir⁸⁹.

1945'te Millî Kalkınma Partisi'ni kurarak siyasi hayatı başlamıştır. Bu parti, çok partili hayata geçişte CHP karşısına karşı kurulan ilk siyasi parti olma özelliğine sahip olmakla birlikte halkın ilgisini çekmekte başarılı olamamış gitgide zayıflayarak kapanmıştır.

X. Dönem seçimlerine Demokrat Parti yöneticilerinin isteğı üzerine DP listesinden Sivas adayı olarak girerek en yüksek oyla (118.117) milletvekili seçilmiştir. 6 Mayıs 1954'te seçim tutanağını almış, Meclis çalışmala-

⁸⁵ TBMM Albümü, c-II:1950-1980, s.668

⁸⁶ İsmet Binark, age, c:II, s.813

⁸⁷ Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri, İstanbul, 1957, s.7

⁸⁸ İsmet Binark, age, c:II, s.814

⁸⁹ İsmet Binark, age, c:II, s.815

rına 14 Mayıs 1954'te katılmıştır⁹⁰. Sonradan DP ile ters düşerek bağımsız milletvekilliğine geçmiştir. 13 Nisan 1957'de vefat etmiştir⁹¹.

Abdurrahman Doğruyol (1921-1982): 1921'de Sivas'ta doğmuştur. Galip bey ve Hatun hanımın oğludur. 1939'da Dursune hanımla evlenmiş olup 4 çocuk babasıdır.

Manifaturacılık, canlı hayvan ticareti ve tarımla uğraşmıştır. Suşehri Kızılay, Türk Hava Kurumu şubeleri başkanlıklarını yapmış, 1947'de D.P. İlçe Kurucu Heyeti Başkanlığı'na ve 1950'de Suşehri Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir⁹². Bu görevde iken X. Dönem seçimlerine Demokrat Parti Sivas adayı olarak katılarak 116.520 oy alarak milletvekili seçildi. 6 Mayıs 1954'de seçim mazbatasını alarak, 14 Mayıs 1954'te, Meclis'e katılmıştır⁹³. Parlamento hayatı X. Dönem'le sınırlı kalmıştır. Ticaret işlerine devam eden A.Doğruyol 21 Haziran 1982'de vefat etmiştir⁹⁴.

Mehmet Şevki Ecevit (1914-1994): Özgeçmiş bilgileri IX. Dönem milletvekilleri kısmında bulunmaktadır. X. Dönem seçimlerine de D.P. adayı olarak katılmıştır. Yapılan seçimde 116.765 oy alarak Sivas Milletvekili seçilmiş, 6 Mayıs 1954'te seçim tutanağını alarak 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katıldı⁹⁵.

İbrahim Ethem Erdinç (1913-1973): 1913'te Kütahya'da doğmuştur. Babası Osman Nuri bey, annesi Havva hanımdır. 1938'de Mürüvvet hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır. İlk ve ortaokulu Kütahya'da okuduktan sonra 1931'de Bursa Lisesi'ni bitirmiştir. 1937 yılında İÜ Yüksek Mühendis Mektebi'ni tamamladıktan sonra askerlik hizmetini yapmıştır.

31 Ekim 1938'de Devlet Demiryolları Merkez Fen memurluğu ile çalışma hayatı başlamıştır. 1953'te bu kurumda İşletme Müdürü iken Demokrat Parti listesinden aday olarak X. Dönem seçimlerine katılmıştır⁹⁶.

⁹⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Nuri Demirağ'ın X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁹¹ TBMM Albümü, c-II:1950-1980, s.668

⁹² İsmet Binark, age, c:II, s.816

⁹³ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Abdurrahman Doğruyol'un X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁹⁴ İsmet Binark, age, c:II, s.816

⁹⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Şevki Ecevit'in X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

⁹⁶ İsmet Binark, age, c:II, s.818

117.004 oyla Sivas Milletvekili olmuş, 6 Mayıs 1954 tarihli seçim mazbatasını ile 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katılmıştır⁹⁷.

Milletvekilliğinden sonra yeniden memurluğa dönerek 29 Kasım 1957'de Teknik Müşavir, 1 Mart 1959'da İşletme Müdürü, 1 Mart 1963'te yeniden Teknik Müşavir olarak görev yapmıştır. 1964'te emekliye ayrıldıktan sonra 7 Haziran 1964'te A.P. (Adalet Partisi) adayı olarak Cumhuriyet Senatosu Kütahya Üyeliği'ne seçilmiştir. 27 Ekim 1965-3 Nisan 1967 arasında I. Demirel Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanlığı yapmıştır. 14 Ekim 1973'te üyeliği sona ermiş, 15 Mayıs 1998'de vefat etmiştir⁹⁸.

Nurettin Ertürk (1909-1977): Özgeçmiş bilgisi yukarıda IX. Dönem milletvekilleri kısmında bulunmaktadır. IX. Dönem Sivas milletvekili iken, aynı seçim çevresinden yine DP listesinden X. Dönem seçimlerine de katılmıştır. Seçimde 117.311 oy alarak ikinci kez Sivas milletvekili olmuştur. 6 Mayıs 1954'te seçim tutanağını alarak, 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katılmıştır. Yasama görevi bu dönemle son bulmuştur⁹⁹.

Kâzım Oskay (1910-1973): 1910'da Sivas'ta doğmuştur. Hüseyin Avni Bey ve Safiye hanımın oğludur. 1937'de Meliha hanımla evlenmiş olup 2 çocuk babasıdır. 1928'de Sivas Lisesi'ni bitirdikten sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girerek 1931'de mezun olmuştur. T.C.Ziraat Bankası Müfettiş Muavinliği sınavını kazanarak, 29 Ağustos 1931'de aday memur olarak çalışmaya başlamıştır.

Askerlik görevinden sonra 1935'te müfettişlik görevine geri dönmüştür. Çeşitli yerlerde çalıştıktan sonra X. Dönem seçimlerinde Demokrat Parti'den Sivas adayı olmuştur¹⁰⁰. 117.881 oyla milletvekili seçilmiş, 6 Mayıs 1954'te aldığı seçim tutanağı ile 14 Mayıs 1954'te Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarına katılmıştır¹⁰¹.

Politik hayatı bu dönemle sınırlı kalmıştır. İş hayatına geri dönene K.Oskay, 1973'te emekli olmuştur. 11 Haziran 1982'de vefat etmiştir¹⁰².

⁹⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Ethem Erdinç'in X.Döneme ait Seçim Mazbatasını ve Tercüme-i Hali

⁹⁸ İsmet Binark, age, c:II, s. 819

⁹⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Nurettin Ertürk'ün X.Döneme ait Seçim Mazbatasını ve Tercüme-i Hali

¹⁰⁰ İsmet Binark, age, c:II, s.821

¹⁰¹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Kazım Oskay'ın X.Döneme ait Seçim Mazbatasını ve Tercüme-i Hali

¹⁰² İsmet Binark, age, c:II, s.822

Ahmet Rıfat Öçten (1913-1970):

Özgeçmiş bilgisi yukarıda IX. Dönem milletvekilleri kısmında bulunmaktadır. IX. Dönem milletvekili iken, X. Dönem seçimlerine D.P. adayı olarak katılan R. Öçten, yapılan seçimde 117.702 oy alarak yeniden Sivas milletvekili seçilmiştir. 6 Mayıs 1954'te aldığı seçim tutanağı ile 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katıldı. Yasama görevi X. Dönem'le sona ermiştir¹⁰³.

Mehmet Bahattin Örnekol (1911-2006): 1911'de Sivas'ta doğmuştur. Rıfat bey ile Şefika hanımın oğludur. 1939'da Fahrünnisa hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır. 1930'da Sivas Lisesi'nden mezuniyetinin ardından İÜ Fen Fakültesi Fizik-Kimya Bölümü'ne başlamıştır. 1933'te mezun olup Sivas Lisesi Fizik öğretmenliği stajyeri olarak çalışmaya başlamıştır.

Askerlik sonrasında Sivas Erkek Lisesi'ndeki fizik öğretmenliğine geri dönmüştür. 1945'te İstanbul Haydarpaşa Lisesi'nde Fizik öğretmenliğine atanmış¹⁰⁴, bu görevdeyken X.Dönem seçimlerine D.P listesinden Sivas adayı olarak katılmış ve 117.475 oyla milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasının 6 Mayıs 1954'te alarak Meclis çalışmalarına 14 Mayıs 1954'te katılmıştır¹⁰⁵.

Milletvekilliği sona erdikten sonra mesleğine geri dönmüş 1967'de Halk Eğitimi Genel Müdürü olmuştur. 1968'de Talim ve Terbiye Dairesi Müşavirliği'ne, 1971'de ise üyeliğe geçirilmiştir. 1973'te emekliye ayrıldı¹⁰⁶. 18.8.2006'da vefat etmiştir¹⁰⁷.

Ahmet Özel (1910-1978): 1910 yılında Sivas'ta doğmuştur. Babası Hamit bey annesi Seyyahat hanımdır. 1950'de Sadiye hanımla evlenmiş olup 2 çocuk babasıdır. 1931 'de Sivas Lisesi'ni bitirdikten sonra İTÜ, Elektrik Fakültesi başlamış ve bu okuldan mezun olmuştur.

1939'da P.T.T. Umum Müdürlüğü Telefon İşleri Reisliği Fen Müfettiş namzedi olarak çalışma hayatına başlamıştır. Askerlik sonrasında P.T.T. Fen Müfettişi olarak eski görevine dönmüştür. 1947'de İTÜ Elektrik Fakültesi Yüksek Frekans Tekniği Doçenti olarak yeni görevine başlamıştır. 1949'da profesör olmuştur. 14 Mayıs 1952 ile 27 Haziran 1953 arasında

¹⁰³ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Rıfat Öçten'in X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁰⁴ İsmet Binark, age, c:II, s.824

¹⁰⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Bahattin Örnekol'un X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁰⁶ İsmet Binark, age, c:II, s.824

¹⁰⁷ TBMM Albümü, c-II:1950-1980, s.669

İTÜ Elektrik Fakültesi Dekanlığı yaptıktan sonra 25 Haziran 1953'te İTÜ Rektörü oldu¹⁰⁸.

Bu görevde iken X. Dönem seçimlerine D.P. Sivas adayı olarak katılmış ve 117.857 oyla milletvekili seçilmiştir. 6 Mayıs 1954 tarihli seçim tutanağı ile 24 Mayıs 1954'te Meclis'e katılmıştır¹⁰⁹.

Milletvekilliğinden sonra 1957'de Atatürk Üniversitesi ve 1966'da Karadeniz Teknik Üniversitesi rektörlüklerini yapmıştır. 1977'de Elazığ Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi öğretim üyeliğine naklen atanmıştır. Burada görev yaparken, 5 Eylül 1978'de Ankara'da vefat etmiştir¹¹⁰.

Mehmet Nurettin Turgay (1894-1972): 1894'te Balıkesir'de doğmuştur. Babası Hüseyin Hüsnü bey, annesi Fatma Gülüzar hanımdır. İlk eşi Mihriye vefatından sonra, 1945'te, Sahire Nermin hanımla evlenmiş olup 3 çocuk babasıdır.

1912'de Harp Okulu'na girmiş 1914'te topçu asteğmen olarak mezun olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Sina ve Filistin cephelerinde ardından İstiklâl Savaşı'nda çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1932'de Harp Akademisi'nden kurmay subay olarak mezun olduktan sonra muhtelif kurmay hizmetlerinde görev yapmıştır. 1951'de tuğgeneralliğe yükselmiştir. Millî Müdafaa Vekâleti Tetkik Kurulu'ndaki görevindeyken D.P listesinden Sivas adayı olarak X. Dönem seçimlerine katılmıştır¹¹¹. 117.614 oy alarak milletvekili seçilmiştir. 6 Mayıs 1954 tarihli seçim tutanağı ile 14 Mayıs 1954 tarihinde Meclis'e katılmıştır¹¹².

Milletvekilliği bu dönemle sınırlı kalmıştır. 1958'de Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Umum Müdürlüğü'nde Ticarî Müşavir olarak göreve başlamıştır. 13 Temmuz 1959'da, 5434 sayılı Kanun'un 40. maddesi gereğince vazifesiyle ilgisinin kesilmesini gerektiren yaş haddini doldurmasından dolayı emekliye sevk edilmiş, 10 Temmuz 1972'de vefat etmiştir¹¹³.

Mehmet Memduh Turhan (1904-1991): 1904'te Sivas/Zara'da doğmuştur. Babası Hakkı bey, annesi Hesna hanımdır. İlk eşi Kâmile hanımın ölümünden sonra, 1960'ta Lütfiye hanımla evlenmiştir.

¹⁰⁸ İsmet Binark, age, c:II, s.826

¹⁰⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Ahmet Özel'in X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹¹⁰ İsmet Binark, age, c:II, s.827

¹¹¹ İsmet Binark, age, c:II, s.828

¹¹² <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden M.Nurettin Turgay'ın X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹¹³ İsmet Binark, age, c:II, s.829

Ortaokul mezunu olup tarım ve ticaretle uğraşmıştır. Zara Belediye Başkanlığı ve D.P. Kaza İdare Heyeti Başkanlığı yapmıştır¹¹⁴.

X. Dönem seçimlerine Demokrat Parti Sivas adayı olarak katıldı. 116.571 oyla milletvekili seçilmiştir. 6 Mayıs 1954 tarihli seçim tutanağı ile 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katılmıştır¹¹⁵. Parlamento hayatı bu dönemle sınırlı kalmış, tarım ve ticaretle uğraşmaya devam etmiştir. 27 Ağustos 1991'de vefat etmiştir¹¹⁶.

Hüseyin Yüksel (1908-1964): Özgeçmiş bilgisi yukarıda IX.Dönem milletvekilleri kısmında bulunmaktadır. X. Dönem seçimlerine de D.P. listesinden katılarak 116.774 oyla ikinci kez Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim tutanağını 6 Mayıs 1954'te almış, 14 Mayıs 1954'te Meclis'e katılmıştır. Parlamento hayatı bu dönemle sona erdi¹¹⁷.

TABLO-III: X. Dönem (1954-1957) Sivas Milletvekilleri

İSİM	OY SAYISI	D.YERİ	D.YILI	EĞİTİM	MESLEK
H.Çıtlı	117.270	Sivas	1920	İÜ Huk.Fak.	Avukat
E.Damalı	116.273	Sinop	1914	AÜ Huk.Fak.	Hakim/ Ser.Av.
N.Demirağ	118.117	Sivas	1886	Rüşdiye	Sanayici
A.Doğruyol	116.520	Sivas	1921	Ortaokul	Ticaret
Ş.Ecevit	116.765	Sivas	1914	AÜ Huk.Fak.	Avukat
İ.E.Erdinç	117.004	Kütahya	1913	İÜ Müh.Fak.	Mühendis
N.Ertürk	117.311	Sivas	1909	AÜ Huk.Fak.	Hakim/ Savcı
K.Oskay	117.881	Sivas	1910	AÜ SBF	Müfettiş
A.R.Öçten	117.702	Sivas	1913	AÜ Huk.Fak.	Hakim
M.B.Örnekol	117.475	Sivas	1911	İ.Ü Fen Fak.	Öğretmen
A.Özel	117.857	Sivas	1910	İTÜ Elektrik Fak.	Akademisyen/Prof.Dr.
M.N.Turgay	117.614	Balıkesir	1894	Harp Akademisi	Asker
M.M.Turhan	116.571	Sivas	1904	Ortaokul	Ticaret
H.Yüksel	116.774	Sivas	1908	Rüşdiye	Ticaret

¹¹⁴ İsmet Binark, age, c:II, s.830

¹¹⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden M.Memduh Turan'ın X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹¹⁶ İsmet Binark, age, c:II, s.830

¹¹⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Hüseyin Yüksel'in X.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

3. XI. Dönem (1957-1960) Sivas Milletvekilleri:

DP iktidarında yapılan son seçim, erken bir genel seçim olan 1957 seçimleridir. İktidara karşı yoğunlaşan muhalefet hareketinin güçlenmesinin önüne geçmek için 1 yıl öncesine alınan seçimlerde parlamentodaki sandalye sayısı artırıldığı için Sivas'ı temsil eden milletvekili sayısı 15'e çıkmıştır. Sivaslı seçmen bu seçimde öncekilerin aksine bir sonuca imza atarak DP yerine CHP'ni desteklemiş ve parlamentoya CHP listesindeki 15 aday tam kadro olarak seçilmiş, DP hiçbir milletvekili çıkartamamıştır. Dolayısıyla seçilen isimler tamamen yeni isimlerden oluşmaktadır. Bunlardan Kamil Kırkoğlu hem Ankara hem de Sivas'dan aday gösterilmiş ve her ikisinden de seçilmiş olmasına karşılık Sivas milletvekilliğini tercih etmiştir¹¹⁸.

Seçimde adayların aldıkları oylar birbirine çok yakın olmakla birlikte en yüksek oyu Rahmi Çeltekli (116.905), en düşük oyu Süleyman Özsever (116.524) almıştır. 15 milletvekilinin 9'u Sivas, 5'i diğer iller doğumludur. Çoğunluğu yüksekokul/üniversite mezunu olup, 3'ü ortaokul, 1'i de evde özel öğretim (Ahmet Kangal) görmüştür. Yaş itibarıyla en genci 1925 doğumlu Yalçın Kocabay, en büyüğü 1900 doğumlu Necati İlder'dir. Ünlü Anayasa Hukuku Profesörü ve ODTÜ Rektörü Turhan Feyzioğlu da XI. Dönem Sivas milletvekilleri arasında yer almaktadır (Bakınız Tablo-IV).

Kamil Kırkoğlu (1914-1979): 1914'te Adıyaman'da doğmuştur. Babası Şevket bey, annesi Emine hanımdır. İlk eşi Ayşe Macide hanım, ikinci eşi Belkıs hanımdır. 4 çocuk babasıdır. Babasının işi nedeniyle eğitimi farklı şehirlerden yapan K.Kırkoğlu, 1937'de İÜ Tıp Fakültesi'ni tabip teğmen olarak bitirmiştir.

Muhtelif askerî birliklerde hekimlikten sonra 1945'te Ankara Askerî Gülhane Hastahanesi Cerrahî Bölümü asistanlık sınavını kazanmıştır. 1953'te, kıdemli binbaşı iken, ordudan ayrılarak Sümerbank Malatya Pamuklu Sanayi Müessesesi Sağlık İşleri Operatörlüğü'ne geçmiştir. Malatya Devlet Hastanesi'nde görevliken X. Dönem seçimlerine CHP listesinden katılmış ve Malatya milletvekili seçilmiştir¹¹⁹.

1957 seçimlerinde CHP adayı olarak 116.892 oyla bu sefer Sivas milletvekili olarak parlamentoya girmiştir¹²⁰. XIII. Dönem Sivas, XIV. Dönem Adıyaman ve XV. Dönem Ankara milletvekilliği yapmıştır. CHP Başkan-

¹¹⁸ TBMM ZC, XI.Dönem, c:1, İçtima:1, 2.İN'ikat (15.11.1957), sy.15-16

¹¹⁹ İsmet Binark, age, c:II, s.833-634

¹²⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Kemal Kırkoğlu'nun XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

lığı seçimlerinde İsmet İnönü'ye karşı desteklediği Bülent Ecevit ile daha sonra anlaşmazlığa düşerek CHP Genel Sekreterliği görevinden ayrılmıştır. Milletvekilliği sonrasında, özel sektörde yönetici olarak çalışmış ve 1979'da emekli olmuştur. 7 Kasım 1979'da vefat etmiştir¹²¹.

Halim Ateşalp (1905-1965): 1905 yılında Sivas'ta doğmuştur. Babası Mustafa Bey, annesi Mahiş Hanım'dır¹²².

Kadastro Mektebi'nden mezun olmuştur. Tapu sicil muhafızlığı görevinde bulunurken, 1946 yılında müstafi addedilmiş ve yedek subay olarak yaptığı askerlik görevinden yüzbaşılığa liyakat rütbesiyle terhis edilmiştir. Milletvekili seçilinceye kadar çiftçilikle uğraşmıştır¹²³. 1957 seçimlerinde aldığı 116.686 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹²⁴. 28 Ağustos 1965'de vefat etti¹²⁵.

Rahmi Çeltekli (1902-1971): 1902'de Sivas'ta doğmuştur. Babası Mehmet Bey, annesi Zeynep Hanım'dır. Evli ve bir çocuk babasıdır.

Sivas Ortaokulu'nu bitirdikten sonra ticarete atılmıştır 1934-1957 arasında Sivas Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı görevinde bulunmuştur¹²⁶. 1957 seçimlerinde aldığı 116.905 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹²⁷. XII. dönemde de milletvekilliği devam etmiştir. 29 Ekim 1971'de vefat etmiştir¹²⁸.

Nüzhet Çubukçu (1905-1981): 1905'de Tutak/Ağrı'da doğdu. Babası Ahmet Rüştü Bey, annesi Fatma Zehra Hanımdır. Evli ve üç çocuk babasıdır. Fransızca ve az İtalyanca biliyordu. Yüksek tahsilini Diş Hekimliğinde yaptı. Sivas'ta serbest diş hekimi olarak çalıştı. CHP Sivas İl Başkan-

¹²¹ İsmet Binark, age, c:II, s.834

¹²² TBMM Albümü, c:II (1950-1960), s.751

¹²³ Zühtü Arslan, Türk Parlamento Tarihi, TBMM XI.Dönem (1957-1960) c:III, Ankara, 2013, s.872

¹²⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Halim Ateşalp'in XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹²⁵ TBMM Albümü, c:II (1950-1960), s.751

¹²⁶ Zühtü Arslan, age, c:III, s.873

¹²⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Rahmi Çeltekli'nin XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹²⁸ TBMM Albümü, c:II (1950-1960), s.751

lığı yaptı. 1957 seçimlerine katıldı. Aldığı 116.770 oyla CHP Sivas milletvekili seçildi. 27 Aralık 1981'de vefat etti¹²⁹.

Hasan Değer (1922-): 1922'de Divriği/Sivas'da doğdu. Babası Mehmet Bey, annesi Asiye Hanım'dır. Evli ve 2 çocuk babasıdır¹³⁰.

İlkokulu Divriği'de, ortaokulu Sivas'ta, liseyi de Kabataş Erkek Lisesi'nde tamamlamıştır. 1947'de AÜ Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Askerlikten sonra üç yıl Divriği ve Ürgüp'te Hükümet Tabipliği yaptı. 1952 – 1955 yıllarında Divriği CHP İlçe Başkanlığı görevini yürüttü. 1955 – 1957 arasında New York'ta Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon alanında çalışmalarda bulundu. 1957 seçimlerinde aldığı 116.740 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹³¹. Milletvekilliğinden sonrası ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

Turhan Feyzioğlu (1922-1988): 1922 Kayseri doğumludur. Babası Sait Bey, annesi Neyyise Hanım'dır. Evli ve bir çocuk babasıdır. Fransızca, Almanca ve İngilizce biliyordu¹³².

Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra İÜ Hukuk Fakültesi'ne başlamış ve 1945'de mezun olduktan sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde asistanlığa başlamıştır. Fransa'da ve İngiltere'de ihtisas çalışmaları yaptıktan sonra yurda dönmüştür.

Prof. Dr. Feyzioğlu, 1955–1956 ders yılı açılış töreninde yaptığı konuşmasından dolayı görevinden alınarak Bakanlık emrine verilmiştir. 1947'den itibaren Ankara Barosu'na kayıtlı avukat olan Feyzioğlu, milletvekili seçilmeden önce aynı zamanda Türk Hukuk Kurumu'nun ikinci başkanlığını da yapmıştır¹³³. 1957 seçimlerinde aldığı 116.829 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 27 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹³⁴.

27 Mayıs 1960'tan sonra ODTÜ Rektörlüğü'ne atanmıştır. Aynı zamanda Kurucu Meclis Anayasa Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. 31 Ekim

¹²⁹ Zühtü Arslan, age, c:III, s.874

¹³⁰ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.952

¹³¹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Hasan Değer'in XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹³² TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.952

¹³³ Zühtü Arslan, age, c:III, s.876

¹³⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Turhan Feyzioğlu'nun XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

1960'ta ODTÜ Rektörlüğü'nden istifa etmiş, 5 Ocak 1961'de Milli Eğitim Bakanı olarak Meclis'te görev almıştır. Ancak kısa bir süre sonra, 3 Mart 1961'de hükümetten ayrılmıştır. 15 Ekim 1961 seçimlerinde Kayseri'den CHP milletvekili seçilmiştir. 20 Kasım 1961- 2 Aralık 1963 arasında İsmet İnönü Başkanlığı'ndaki I. ve II. Koalisyon hükümetlerinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev almıştır.

CHP içinde gelişen "Ortanın Solu" görüşüne karşı çıkan Feyzioğlu 30 Nisan 1967'de 47 milletvekili ve senatörle birlikte CHP'den ayrılmıştır. 12 Mayıs 1967'de Orhan Öztürk, Ferit Melen, Emin Paksüt ile birlikte Güven Partisi'ni kurmuş ve kurucuların oy birliği ile parti genel başkanlığına getirilmiştir. 12 Mart 1971 sonrası kurulan hükümetleri partisinden üye vererek desteklemiştir. Mart 1975'te Süleyman Demirel Başkanlığı'nda kurulan I. Milliyetçi Cephe hükümetinde devlet bakanlığı ve başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. 5 Ocak 1978'de kurulan Bülent Ecevit hükümetinde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olmuştur. Ekim 1979'da Süleyman Demirel'in kurduğu hükümeti dışarıdan destekleyen Feyzioğlu, 12 Eylül 1980 sonrasında siyasetten ayrılmıştır. Atatürk Kültür - Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bilim Üyesi olan Turhan Feyzioğlu 24 Mart 1988'de vefat etmiştir¹³⁵.

Necati İlter (1900-1960): 1900 yılında Drama'da (D.Makedonya'da) doğdu. Babası Nazif Bey, annesi Emire Hanım'dır. Fransızca, Almanca, Farsça ve İngilizce bilmektedir. İstiklal Savaşı'na teğmen olarak katılmıştır.

1932 yılında Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra orduda çeşitli kurmay hizmetlerinde bulunmuş, 1934-1935 yıllarında Tahran, 1939 yılında Varşova, 1939 - 1941 yıllarında Sofya ve 1943-1945 yıllarında Berlin ateşemiliterliklerinde bulunmuştur. 1950 yılında kurmay albay iken ordudan istifa ederek Ankara Valiliği'ne tayin olunmuştur. 1952-1953 yıllarında Sivas Valiliğinde bulunmuş ve 1954'de kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. O tarihten sonra CHP Merkez İdare Kurulu'nda görev yapmıştır¹³⁶. 1957 seçimlerinde aldığı 116.838 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹³⁷. 6 Aralık 1960'ta vefat etmiştir¹³⁸.

¹³⁵ Zühtü Arslan, age, c:III, s.877

¹³⁶ Zühtü Arslan, age, c:III, s.879-880

¹³⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Necati İlter'in XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

Mehmet Emin Edip İmer (1923-2016): 1923'de Eskişehir'de doğmuştur. Babası Abdulkadir Bey, annesi Şefika Hanım'dır. Evli ve 2 çocuk babasıdır. İlkokulu Eskişehir'de, ortaokul ve liseyi Ankara'da tamamlamıştır. AÜ Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir süre sorgu hâkimliği yapmış, bu görevinden istifa ederek Sivas'ta serbest avukatlık yapmaya başlamıştır. Milletvekili seçilinceye kadar da avukatlık yapmıştır¹³⁹. 1957 seçimlerinde aldığı 116.746 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹⁴⁰. 2016'da vefat etmiştir¹⁴¹.

Ahmet Kangal (1919-1993): 1919 yılında Sivas'da doğmuştur. Babası Hüseyin Bey, annesi Havva Hanım'dır. Evli ve 6 çocuk babasıdır. Kendi ifadesiyle "köyde mektep bulunmadığından ailesinin tuttuğu öğretmenler tarafından 16 yaşına kadar okutulmuştur". Milletvekili seçilinceye kadar çiftçilikle uğraşmıştır¹⁴². 1957 seçimlerine CHP listesinde katılmış ve 116.732 oyla Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 31 Ekim 1957'de katılmıştır¹⁴³. 25 Eylül 1993'te vefat etmiştir¹⁴⁴.

Yalçın Kocabay (1925-2017): 1925'de Sivas'da doğdu. Babası Necmettin Bey, annesi Fatıma Hanım'dır. Fransızca, İngilizce ve Almanca bilmektir. İlk tahsilini Gürün'de, orta ve lise tahsilini Sivas'ta tamamlamıştır.

1945'te askerliğini bitirdikten sonra İÜ İktisat Fakültesi'nde yüksek tahsilini tamamlayarak eğitim için Almanya'ya gitmiştir. Ancak babasının vefatı üzerine yurda dönmek zorunda kalmıştır. Doktora yapmak üzere tekrar Münih'e gitmiş, ancak bu kez de seçimlerin ileri alınması nedeniyle aday olmak için doktora sınavına girmeden dönmek zorunda kalmıştır. CHP Gürün İlçe Başkanlığı da yapan Y.Kocabay¹⁴⁵, 1957 seçimlerinde aldığı 116.581 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30

¹³⁸ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.952

¹³⁹ Zühtü Arslan, age, c:III, s.881

¹⁴⁰ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Edip İmer'in XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁴¹ <http://bizimsivas.com.tr/haber/imer-vefat-etti-7664.html>, 23.3.2019, 14.57

¹⁴² Zühtü Arslan, age, c:III, s.882

¹⁴³ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Ahmet Kangal'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁴⁴ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.952

¹⁴⁵ Zühtü Arslan, age, c:III, s.883

Ekim 1957'de almuş, Meclis'e 31 Ekim 1957'de katılmıştır¹⁴⁶. Mayıs 2017'de vefat etmiştir¹⁴⁷.

Şinasi Moran (1913-1993): 1913'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Mehmet Mazhar Bey, annesi Hacer Hanım'dır. Evli ve 2 çocuk babasıdır.

1936 yılında İÜ Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. Askerlik hizmetini İstanbul askeri tatbikat okulu olan Gülhane'de yapmıştır. 30 Kasım 1937 tarihinden itibaren sekiz yıl Sivas'ın Zara kazasında hükümet tabipliği, on sekiz ay Mardin'de sağlık müdürlüğü, üç yıl sağlık müfettişliği ve dört yıl Sivas'ta sağlık müdürlüğü yaptı. Mart 1954'te milletvekili seçimlerine katılabilmek için memuriyetten istifa etmiştir. 1957 seçimlerinde milletvekili seçilinceye kadar da Zara'da serbest doktorluk yapmıştır¹⁴⁸. 1957 seçimlerinde aldığı 116.598 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almuş, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹⁴⁹. 20 Nisan 1993'te vefat etti¹⁵⁰.

Cemil Özcan (1915-1972): 1915 yılında Sivas'ta doğmuştur. Babası Mehmet Ali bey, annesi Hatice hanım'dır. Evli ve 3 çocuk babasıdır. 1934 yılında Kayseri Lisesi'nden mezun olmuştur. 1940-1942 yıllarında askerliğini yapmıştır. 1946-1953 arası Gemerek Belediye Başkanlığı'nda bulunmuştur. Gemerek'te ziraat ve ticaretle uğraşmıştır¹⁵¹. 1957 seçimlerinde aldığı 116.598 oyla CHP milletvekili seçildi. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almuş, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹⁵². 24 Temmuz 1972'de vefat etmiştir¹⁵³.

Süleyman Özsever (1912-1990): 1912 yılında Sivas'ta doğmuştur. Babası Ahmet Naci Bey, annesi Ayşe Hanım'dır. Evli ve 3 çocuk babasıdır.

İlkokulu Sivas'ta, ortaokul ve liseyi Sivas ve Kayseri'de tamamlayarak 1935'de AÜ Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Adliyeye girme-

¹⁴⁶ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Yalçın Kocabay'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁴⁷ https://www.ilanhurriyet.com/yalcin-kocabay-vefat-ilani_16959.aspx, 23.3.2019, 15.02

¹⁴⁸ Zühtü Arslan, age, c:III, s.884

¹⁴⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Şinasi Moran'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁵⁰ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.952

¹⁵¹ Zühtü Arslan, age, c:III, s.885

¹⁵² <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden Cemil Özcan'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁵³ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.953

den önce 1935–1937 arasında Sivas'ta Tarih - Coğrafya öğretmenliği ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra çeşitli il ve ilçelerde savcı ve hâkim olarak çalışmıştır¹⁵⁴. 1957 seçimlerinde aldığı 116.524 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹⁵⁵. 12 Kasım 1990'da vefat etmiştir¹⁵⁶.

Nazmi Yaraş (1902-1963): 1902'de Sivas'da doğmuştur. Babası Fahrettin Bey, annesi Şerife Hanım'dır. Evli ve 4 çocuk babasıdır. Ortaokul mezunudur.

1927'de Sivas'ta polis memurluğuna başlamıştır. 1933 yılında üçüncü komiserliğe terfi ederek Van'a tayin edilmiş ancak 1935'de bu görevinden istifa etmiştir. 1942-1955 arasında Yıldızeli Belediye Başkanlığı yapmıştır¹⁵⁷. 1957 seçimlerinde aldığı 116.659 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 1 Kasım 1957'de katılmıştır¹⁵⁸. Parlamento sonrasında da Belediye Başkanlığı yapmıştır. 24 Aralık 1963'te vefat etmiştir¹⁵⁹.

Hacı Ahmet Yılmaz (1910-1975): 1910'da Sivas'da doğdu. Babası Ahmet Bey, annesi Hatun Hanım'dır. Evli ve 6 çocuk babasıdır. Ortaokuldan mezun olmuştur. 1932'de askerlik görevini yerine getirmiştir. Ziraatle uğraşmıştır. 1950–1957 arası Şarkışla'da Meclisi Umum Azalığı yapmıştır¹⁶⁰. 1957 seçimlerinde aldığı 116.692 oyla CHP Sivas milletvekili seçilmiştir. Seçim mazbatasını 30 Ekim 1957'de almış, Meclis'e 31 Ekim 1957'de katılmıştır¹⁶¹. 20 Aralık 1975'te vefat etmiştir¹⁶².

¹⁵⁴ Zühtü Arslan, age, c:III, s.886

¹⁵⁵ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc_adresinden Cemil Özcan'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁵⁶ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.953

¹⁵⁷ Zühtü Arslan, age, c:III, s.887

¹⁵⁸ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc_adresinden Nazmi Yaraş'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁵⁹ TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.953

¹⁶⁰ Zühtü Arslan, age, c:III, s.888

¹⁶¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc_adresinden Ahmet Yılmaz'ın XI.Döneme ait Seçim Mazbatası ve Tercüme-i Hali

¹⁶² TBMM Albümü, c:II (1950-1980), s.953

TABLO-IV: XI. DÖNEM (1957-1960) SİVAS MİLLETVEKİLLERİ

İSİM	OY SAYISI	D.YERİ	D.YILI	EĞİTİM	MESLEK
K.Kırkoğlu	116.892	Adıyaman	1914	İÜ Tıp Fak.	Doktor
H.Ateşalp	116.686	Sivas	1905	Tapu Kadastro M.	Çiftçi
R.Çeltekli	116.905	Sivas	1902	Ortaokul	Ticaret
N.Çubukçu	116.770	Ağrı	1905	Diş Hekimliği	Diş Hekimi
H.Değer	116.740	Sivas	1922	AÜ Tıp F.	Doktor
T.Feyzioğlu	116.829	Kayseri	1922	İÜ Huk.Fak.	Akademisyen/ Prof.Dr
N.İlter	116.838	D.Makedonya/ Drama	1900	Harp Akademi- si	Ataşemiliter
M.E.İmer	116.746	Eskişehir	1923	AÜ Huk.Fak.	Hakim/ Serbest Av.
A.Kangal	116.732	Sivas	1919	Özel Öğretmen	Çiftçi
Y.Kocabay	116.581	Sivas	1925	İÜ İktisat F.	İktisatçı
Ş.Moran	116.598	İstanbul	1913	İÜ Tıp Fak.	Doktor
C.Özcan	116.598	Sivas	1915	Kayseri Lisesi	Çiftçi
S.Özsever	116.524	Sivas	1912	AÜ Huk.Fak.	Hakim
N.Yaraş	116.659	Sivas	1902	Ortaokul	Polis
H.A.Yılmaz	116.692	Sivas	1910	Ortaokul	Çiftçi

MECLİSTEKİ FAALİYETLERİ

1-IX. Dönem (1950-1954) Sivas Milletvekilleri:

IX.Dönemde parlamentoda yer alan 12 Sivas milletvekili, çeşitli konularda sözlü konuşmalar yapmışlar, teklif ve önergeler de bulunmuşlardır. En fazla Meclis kürsüne çıkan vekil Halil İmre'dir. 34 kere söz alan Halil İmre'ye karşılık Bahattin Taner, Hüseyin Yüksel ve Mazhar Türkay'ın hiç sözlü konuşması görülmemektedir. M.Türkay'ın erken vefatı nedeniyle bu durumu normal görülmekle birlikte diğer iki milletvekili için aynı durum söz konusu değildir.

Dört yıllık süre içerisinde 6 Takrir, 6 Teklif, 138 Sözlü konuşma ve 1 Suale Cevap olmak üzere toplam 151 etkinlik içerisinde bulunan vekillerin çalışmalarını şöylebilir (Bakınız:Tablo-V):

Hüseyin Nazım Ağacıkoğlu: Sağlık teşkilatından olması nedeniyle Mecliste Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonu'nda yer alan Ağacıkoğlu'nun, ekalliyet ve ecnebi okullarla ilgili kanun teklifinin geri verilmesine, Erzurum ve Pasinler'de meydana gelen zelzele dolayısıyla Meclisin teessürlerinin felaketzedelere duyurulmasına dair 2 önergesi; ekalliyet ve ecnebi okul-

larda çalışmakta olan Türkçe, Türkçe kültür öğretmenlerinin resmî kadrolara geçirilmesi, eczacılar ve eczaneler hakkında 2 kanun teklifi verdi¹⁶³.

8 kez Meclis kürsüsüne çıkan N.Ağacıoğlu'nun konuşmalarından bazıları MEB, İÜ, İTÜ, AÜ'nin 1951, 1953 Bütçeleri, Eczacılar ve Eczaneler hakkında ve Münakalat/Ulaştırma Bakanlığı ve Devlet Havayolları Genel Müdürlüğü'nün 1954 yılı bütçeleri hakkındadır¹⁶⁴.

Ercüment (Hurrem) Damalı (1914-): Hukukçu olması sebebi ile E.Damalı Mecliste Anayasa ve İçişleri Komisyonlarında görev almıştır. İskân Kanununun değiştirilmesi konusunda kurulan geçici komisyonda görev almıştır¹⁶⁵. Genel Kurulda çok değişik konularda 16 konuşması vardır. Bunlardan bazıları; Hayvanlar Vergisi Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi, Harçlar Kanunu ile ilgili, İçişleri Bakanlığı 1952 Bütçesi, TC Emekli Sandığı Kanunu'nda değişiklik yapılmasına ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesine dair kanun münasebetiyle, Köy Kanunu lahiyası hakkında, Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkındaki kanun münasebetiyle, Ateşli silahlat ve Bıçaklar hakkındaki kanun münasebetiyle, Adli Tıp Müessesesi Kanunu ile ilgili yaptığı konuşmasıdır¹⁶⁶.

İlhan Dizdar (1904-1957): Hukukçu milletvekillerinden İ.Dizdar, Meclis'te Anayasa Komisyonu'nda çalışmıştır¹⁶⁷. Milletvekilliğinden çekildiğine dair önergesi¹⁶⁸, Maaş Kanununun, Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanunun değiştirilmesi hakkında 2 kanun teklifi; iş esası üzerine kurulan ceza evleri konusunda yazılı sorusu; Genel Kurulda Hayvan Hırsızlığının Men'i hakkındaki 5617 sayılı kanunun 14.maddesini değiştirilmesi, Adalet Bakanlığı 1951 yılı bütçesi, Maarif teşkilatına dair 789 sayılı kanunun 22.maddesinin yürürlükten kaldırılması hakkındaki kanun teklifiyle ilgili gibi 5 değişik konuda konuşması vardır¹⁶⁹.

¹⁶³ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1014

¹⁶⁴ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Nazmi Ağacıoğlu sorgulaması, 5.04.2019

¹⁶⁵ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1016

¹⁶⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Ermüment Damalı sorgulaması, 5.04.2019

¹⁶⁷ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1018

¹⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, c:XIII, 51.Birleşim (29.02.1952), s.1288

¹⁶⁹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani İlhan Dizdar sorgulaması, 5.04.2019

İbrahim Duygun (1912-1991): Meclis'te Bayındırlık ve Ulaştırma komisyonlarında görev yapan İ.Duygun, Denizcilik Bankası Hazine bonoları ile millî mücadeleye er olarak katılan memurlar konularında kurulan geçici komisyonlarda da görev almıştır. Telefon Müdürü Sadi Alaşgil'den yakınma ve usulsüz ödemeleri konu edinen yazılı sorusu¹⁷⁰; Genel Kurulda, Ulaştırma Bakanlığı, Devlet Demiryolları, Denizyolları ve Havayolları 1951, 1952 ve 1954 yılı bütçeleri, TC Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi kuruluş kanunu, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri hakkındaki kanun gibi değişik konularda 7 konuşması vardır¹⁷¹.

Mehmet Şevki Ecevit (1914-1994): Maliye ve Adalet komisyonlarında çalışmıştır. Ayrıca Tütün ve alkollü içeceklerden alınacak vergiler, Vergi Usul Kanun tasarısı, kan gütme sebebiyle işlenen suçlar, Gümrük Kanunu konularında kurulan geçici komisyonlarda da görev almıştır. Köy okullarının illere dağılımı ve tamiri gerekenlere dair sözlü sorusu¹⁷²; Genel Kurulda, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Posta, Telgraf ve Telefon İşletme Genel Müdürlüklerinin 1951 yılı bütçeleri hakkında, 5602 sayılı Tapulama Kanuna ek kanun hakkında, Milli Korunma Kanunu'nun kirayla ilgili maddelerinin tadili hakkındaki kanun münasebetiyle, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğünün 1953 yılı bütçesi gibi 19 değişik konuda konuşması vardır¹⁷³.

Nurettin Ertürk (1909-1977): Meclis'te Dilekçe ve Adalet Komisyonu'nda çalışmıştır. Ayrıca, Petrol Kanunu tasarısı için kurulan geçici komisyonda da görev almıştır¹⁷⁴. Genel Kurulda değişik konularda 13 konuşması vardır. Bunlardan bazıları; Çeşitli bakanlıklarının bütçe görüşmelerinde, Atatürk Hakkında İşlenen Suçlar hakkındaki kanun ile ilgili, Hayvanlar Vergisi Kanunu'nun 4226 sayılı kanunla değiştirilen 18.maddesinin değiştirilmesine dair kanun hakkındaki konuşmasıdır¹⁷⁵.

¹⁷⁰ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1020

¹⁷¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani İbrahim Durgun sorgulaması, 5.04.2019

¹⁷² Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1022

¹⁷³ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Şevki Ecevit sorgulaması, 5.04.2019

¹⁷⁴ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1024

¹⁷⁵ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Nurettin Ertürk sorgulaması, 5.04.2019

Halil İmre (1907-1996): IX.Dönemin en aktif Sivas milletvekili olan Halil İmre, Bankacı olması nedeniyle Meclis'te Bütçe Komisyonu'nda çalışmıştır. Bu komisyonun kâtip ve sözcülüğünde, daha sonraki dönemlerde başkanlığında bulunmuştur. İmar ve Kalkınma Bankası ile akdedilen krediler, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın açacağı krediler, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu konularında kurulan geçici komisyonlarda da görev almıştır¹⁷⁶.

1951 Malî Yılı Bütçesinin hazırlanma ilkeleri konusunda sözlü sorusu; Genel Kurulda bu dönemde, Basın Kanunu'ndan Bütçe görüşmelerine, Tütün ekicilerinden Tıp mensuplarının devlet teşkilatında vazife almasının şartlarına, ödünç para verme işleri hakkındaki kanundan Temsil ödeneği hakkındaki kanun, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Adli Tıp Müessesesi Kanunu gibi çok değişik konularda 34 konuşması vardır¹⁷⁷.

Ahmet Rıfat Öçten (1913-1970): İçişleri, Gümrük ve Tekel, Anayasa ve geçici Adalet komisyonlarında çalışmıştır. Emir ve seyis erleri hakkındaki tasarımı görüşen geçici komisyonda da görev almıştır. Hava Kuvvetlerindeki hâkim tayinleri hakkında sözlü sorusu; Türkiye Ziraî Donatım Kurumu İdare Meclisi Üyesi hakkında yazılı sorusu; Emekli Sandığı Kanun teklifi, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu İdare Meclisi üyesi hakkındaki sözlü sorusunun geri verilmesine dair önergesi; Emekli Sandığı Kanununun değiştirilmesine dair kanun teklifi ve Genel Kurulda 6 değişik konuda konuşması vardır¹⁷⁸.

Ahmet Sedat Zeki Örs (1887-1966): Maliye ve Kitaplık komisyonlarında çalışmıştır. Şeker, istihlâk ve muamele vergisi konusunda kurulan geçici komisyonda da görev almıştır¹⁷⁹. Genel Kurulda 14 değişik konuda konuşması vardır. Bunlar arasında bütçe görüşmeleri, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Emir ve Seyis Eriği hakkındaki kanun, Bazı Suç ve Cezaların Affı hakkındaki kanun, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, Turizm Endüstrisini Teşvik Ka-

¹⁷⁶ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1026

¹⁷⁷ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Halil İmre sorgulaması, 5.04.2019

¹⁷⁸ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1028 ; https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Rıfat Öçten sorgulaması, 5.04.2019

¹⁷⁹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1030

nunu ve Vakıflar Bankası Kanunu hakkında yaptığı konuşmalar bulunmaktadır¹⁸⁰.

Reşat Şemsettin Sırer (1903-1953): Bütçe komisyonunda çalışmıştır. Toprak dağıtımı, Balıkesir CHP açık hava toplantısı, Köy Enstitüleri mezunlarının yedek subay hakları konularında sözlü soruları¹⁸¹; İstanbul'un 500. Fetih yılı nedeniyle Fetih Gazasına katılanların tebci için saygı duruşu önergesi; kesim denetmenlerine ilköğretim müfettiş muaviniği unvanı verilmesi hakkında kanun teklifi; Genel Kurulda değişik konularda 16 konuşması vardır. Bunlar arasında bütçe görüşmeleri, Türk Ceza Kanunu'nun 141. ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun ile ilgili, 491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tekrar yürürlüğe girmesi hakkındaki kanun, yedek subay ve yedek askeri memurlar kanuna ek kanun münasebetiyle konuşmaları bulunmaktadır¹⁸².

Bahattin Taner (1910-1986): Millî Savunma, Sağlık ve Sosyal Yardım Komisyonlarında çalışmıştır. Konsolosluk Kanunu tasarısı için kurulan geçici komisyonda da görev alan Bahattin Taner'in Genel Kurul'da sözlü konuşması bulunmamaktadır¹⁸³.

Mahir Turckay (1912/1916-1950): Hukukçu olan M.Turckay Meclis'te Adalet Komisyonu'nda çalışmıştır. 29 Mayıs 1950'de hastalığı nedeniyle izin almış¹⁸⁴ ve hemen ardından 29 Ağustos 1950'de vefat etmesi nedeniyle Genel Kurul'da sözlü bir konuşması bulunmamaktadır.

Hacı Huseyin Yüksel (1908-1964): Ekonomi, Ticaret ve Geçici Dilekçe Komisyonlarında çalışmıştır. Konsolosluk Akaryakıt ve Harçlar Kanunu ile Yabancı Sermaye Yatırım Kanunu konularında kurulan geçici komisyonlarda da görev almasına¹⁸⁵ karşılık Genel Kurul'da sözlü çalışması bulunmamaktadır.

¹⁸⁰ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Sedat Zeki Örs sorgulaması, 5.04.2019

¹⁸¹ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1033

¹⁸² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Reşat Şemsettin Sırer sorgulaması, 5.04.2019

¹⁸³ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1035

¹⁸⁴ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1037

¹⁸⁵ Kazım Öztürk, age, c:VII, s.1039

TABLO-V: IX. Dönem Meclis Faaliyetleri

	SÖZ ALANLAR	TEKLİF	TAKRİR	TOPLAM
Nazım Ağacıkoğlu	8	2	2	12
Ercüment Damalı	16	-	-	16
İlhan Dizdar	5	2	1	8
İbrahim Duygun	7	-	-	7
Şevki Ecevit	19	-	-	19
Nurettin Ertürk	13	-	-	13
Halil İmre	34	-	-	34
A.Rıfat Öçten	6	1	2	9
S. Zeki Örs	14	-	-	14
R.Şemsettin Sirer	16	1	1	18
Bahattin Taner	-	-	-	
Mahir Türkay	-	-	-	
Hüseyin Yüksel	-	-	-	

2. X. Dönem (1954-1957) Sivas Milletvekilleri:

X.Dönemde Sivas milletvekillerinin sayısı artmakla birlikte meclis faaliyetlerinde önceki döneme göre azalma görülmektedir. Özellikle sözlü konuşmalarda eskisi kadar etkin olmamakla birlikte verdikleri teklif ve önerge sayısında bir artış vardır. Bu dönemde Sözlü konuşma 53, Teklif 11 ve Tahrir 7 olmak üzere toplam da 71 etkinlik gerçekleştiren vekillerden 6'nın (Hüseyin Çıtıl, Abdurrahman Doğruyol, Kasım Oskay, Rıfat Öçten, Hüseyin Yüksel, Mümtaz Turhan) sözlü ve yazılı hiçbir faaliyeti olmamıştır. En faal milletvekilleri Ahmet Özel (18 etkinlik), Bahattin Örnekol (17 etkinlik) ve Etem Erdiñç' (11 etkinlik)tir (Bakınız:Tablo-VI). Ahmet Özel, IV.Menderes Kabinesi'nde 9.12.1955-12.4.1957 arası Milli Eğitim Bakanı olarak yer almıştır.

Hüseyin Çıtıl (1920-1999): Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Encümeni'nde kâtip ve üye olarak çalışmıştır. Gider Vergisi Kanunu'nun tekriri müzakeresi için kurulan Muvakkat Encümeni'nde kâtiplik görevi de yapmıştır¹⁸⁶. Genel Kurul'da sözlü yada yazılı b,r faaliyeti bulunmamaktadır.

¹⁸⁶ İsmet Binark, age, c:II, s.812

Ercüment Damalı (1914-1999): İkinci kez Sivas milletvekili olarak X.Dönem TBMM'de yer alan E.Damalı, dönem boyunca Dahiliye Encümeni'nde çalışmıştır. Millî Korunma Kanunu'nun 4945 sayılı Kanun'la değişen 31 ve 57. maddelerinin tadili, gayrimenkul kiralari hakkındaki 6570 sayılı Kanun'un 1. maddesinin tadili, neşir yolu ile ve radyo ile işlenecek suçlar hakkındaki 6334 sayılı Kanun'da yapılacak tadil ve toplantı ve gösteri yürüyüşleri ve Millî Korunma Kanunu'nda yapılacak ek ve tadiller hakkındaki kanunların yeniden müzakeresi için kurulan Muvakkat Encümenlerinde de üye olarak görev yapmıştır¹⁸⁷.

Genel Kurul'da farklı konularda 13 konuşması bulunmaktadır. Bunlar arasında;çeşitli kurumların bütçe görüşmeleri hakkında, İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair 6423 sayılı kanunun tadili hakkındaki kanun ile ilgili, gayrimenkul kiralari hakkındaki kanun hakkında, Millî Korunma Kanunu'nun bazı maddelerinin tadili hakkında, İskan Kanunu layihası hakkındaki konuşmaları bulunmaktadır¹⁸⁸.

Mehmet Nuri Demirağ (1886-1957): Ünlü sanayici ve Millî Kalkınma Partisi kurucusu olan Nuri Demirağ, X.Dönem milletvekili seçimlerinde DP liderlerinin talebi ile Sivas milletvekili olarak aday gösterilmiş¹⁸⁹ ve hemşehrilerinin gösterdiği teveccühle en yüksek oyu olarak DP Sivas milletvekili olarak Meclise girmiştir (Bakınız:Tablo-III). seçilmiş olmasına rağmen sonradan kendisine verilen vaadlerin tutulmadığını görerek DP'den ayrılarak bağımsız milletvekilliğine geçmiştir¹⁹⁰.

Dönem boyunca Nafia Encümeni'nde çalışmıştır. Amme Nizamını ihlal edenler ve umumi ahlakı bozanlar hakkında, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu'nun bazı maddelerinin tadiline dair ve Hayrat hademesinin ücretleri hakkında 3 teklifi, bir sözlü, beş yazılı sorusu, Genel Kurul'da A.Menderes'in kurduğu hükümet programı münasebetiyle ve Amme nizamını ihlal edenler ve umumi ahlakı bozanlar hakkındaki kanun teklifi ve Dahiliye ve Adliye encümenleri mazbatalarıyla ilgili 2 konuşması vardır¹⁹¹.

¹⁸⁷ İsmet Binark, age, c:II, s.813

¹⁸⁸ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Ercüment Damalı sorgulaması, 6.04.2019

¹⁸⁹ Bakınız *Nuri Demirağ'ın Sivas'lılara Seçim Beyannamesi* Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri, İstanbul, 1957, ss.79-81

¹⁹⁰ Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri, s.78-83

¹⁹¹ İsmet Binark, age, c:II, s.815 ; https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Nuri Demirağ sorgulaması, 6.04.2019

Abdurrahman Doğruyol (1921-1982): X.Dönem TBMM'de Arzuhal Encümeni'nde üye ve kâtip olarak görev yapan¹⁹² A.Doğruyol'un Genel Kurul'da sözlü yada yazılı bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Mehmet Şevki Ecevit (1914-1994): Dönem içerisinde Adliye Encümeni'nde çalışmıştır. Üç vekil için açılan Meclis Tahkikatı Komisyonu'na, neşir yolu ile ve radyo ile işlenecek suçlar hakkındaki 6334 sayılı Kanun'un tadili, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, Milletvekilleri Seçimi Kanunu'na muvakkat bir madde eklenmesi ve eski eserlerin bulunduğu yerlerde ikamet edenlerin başka yere nakli ve bu yerlerin istimlâki hakkındaki kanunların tekrarı müzakeresi ve Milletvekili Seçimi Kanunu'na ek kanun lâyihasını müzakereleri için kurulan Muvakkat Encümenlerde üye olarak yer almıştır¹⁹³. Genel Kurulda 3 konuşması vardır. Bunlar; Toprak ve İskan İşleri Umum Müdürlüğü ve Dahiliye Vekaleti'nin 1955 yılı bütçe görüşmeleri ve İzmir mebusu Pertev Arat'ın, eski Devlet vekili Mükerrer Sarol hakkındaki tahkikat icrasına dair takriri ve Teşkilatı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden mürekkep Muhtelit Tahkikat Encümeni mazbatası hakkındadır¹⁹⁴.

İbrahim Etem Erdinç (1913-1973): Dönem boyunca Gümrük ve İnhisarlar Encümeni'nde üye, Münakalât/Ulaştırma Encümeni'nde kâtip olarak çalışmıştır¹⁹⁵. İş Kanunu'nun 38.maddesinin tadili hakkında, 4598, 4620, 4621 sayılı kanunlara ek kanun teklifi, çeşitli kanunlardaki çocuk zammı ile ilgili kanun hükümlerde değişiklik yapılması hakkında, T.C Emekli Sandığı Kanunu'na bir madde eklenmesi hakkında 4 teklifi, 2 önergesi ve Genel Kurul'da çeşitli kurumların bütçe görüşmelerinde 4 konuşması vardır¹⁹⁶.

Nurettin Ertürk (1909-1977): Meclis Hesaplarını İnceleme Encümeni'nde görev yapmıştır. 1937 yılında öldürülen vatandaşlar dolayısıyla yapılan tahkikat hakkındaki Başvekâlet yazısı ile ilgili dosyayı incelemek

¹⁹² İsmet Binark, age, c:II, s.816

¹⁹³ İsmet Binark, age, c:II, s.817

¹⁹⁴ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Şevki Ecevit sorgulaması, 6.04.2019

¹⁹⁵ İsmet Binark, age, c:II, s.819

¹⁹⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Ethem Erdinç sorgulaması, 6.04.2019

üzere kurulan Muvakkat Encümende üye olarak bulunmuştur¹⁹⁷. Genel Kurul'da Başvekalet 1956 yılı bütçe görüşmelerinde ve Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkındaki kanun ile ilgili 2 konuşması vardır¹⁹⁸.

Kâzım Oskay (1910-1973): Dönem boyunca Münakalât ve Maliye Encümenleri'nde üye ve kâtip olarak görev yapmıştır. Petrol Kanunu, Emekli Sandığı Kanunu, T.C. Merkez Bankası Kanunu, Gıda Maddeleri T.A.O. Kanunu, ödünç para verme işleri hakkındaki 2279 sayılı Kanun ile 3202 sayılı T.C. Ziraat Bankası Kanunu'na ek Kanun'un tekrarı müzakeresi için kurulan Muvakkat Encümenlerinde görev yapmıştır. Muhtar, çiftçi ve göçmenlere tohumluk tevzii/dağıtım hakkındaki kanunun bazı maddelerinin tadili için kurulan Muvakkat Encümeni'nde de üye olarak yer almıştır¹⁹⁹. Genel Kurulda sözlü konuşması bulunmamaktadır.

Ahmet Rıfat Öçten (1913-1970): İkinci kez TBMM'de Sivas milletvekili olarak yer alan A.R.Öçten, X.Dönemde Teşkilâtı Esasiye ve Meclis Hesaplarını Tetkik Encümeni'nde çalışmıştır. Meclis Hesaplarını İnceleme Encümeni'nin murakıplığını (denetçilik) yapmıştır. İki yazılı sorusu vardır.²⁰⁰ Genel Kurulda sözlü konuşması bulunmamaktadır.

Mehmet Bahattin Örnekol (1911-2006): Divan-ı Muhasebat ve Maarif Encümenleri'nde üye ve mazbata muharriri olarak görev almıştır. 2624 sayılı Kanun'a göre istihdam edilen yardımcı öğretmenler, P.T.T. İdaresi'nin 5434 sayılı Kanun ile geçici 23.maddesinin şümulüne girip girmediğinin tefsiri için kurulan Muvakkat Encümenleri'nde mazbata muharriri, Emekli Sandığı Kanunu'nda tadelât yapılmasına dair tekriri müzakere için kurulan Muvakkat Encümeni'nde üye olarak görev almıştır²⁰¹.

X.Dönem Sivas milletvekillerinin en aktiflerinden birisi olan B.Örnekol'un özel Türk okullarının Gelir ve Kurumlar vergilerinden muafliğine dair, çarşı ve mahalle bekçileri hakkında, ilkökul öğretmenliğiyle ve ilkökul öğretmenliğinden gelip de muhtelit dereceli okullarda ve MEB teşkilatında çalışanların aylık dereceleri hakkındaki 6273 sayılı kanuna

¹⁹⁷ İsmet Binark, age, c:II, s.820

¹⁹⁸ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Nurettin Ertürk sorgulaması, 6.04.2019

¹⁹⁹ İsmet Binark, age, c:II, s.822

²⁰⁰ İsmet Binark, age, c:II, s.823

²⁰¹ İsmet Binark, age, c:II, s.825

bazı maddeler eklenmesi hakkında ve yılbaşı ve Gençlik Bayramı günlerinde posta işleriyle ve telgraflara Yeşilay yardım pulu yapıştırılması hakkında 4 teklifi, 3 öneresi, Genel Kurul'da bütçe görüşmelerinde, 5434 sayılı TC Emekli Sandığı Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nın kurulması hakkındaki kanun hakkında, Ege Üniversitesi adıyla İzmir'de bir üniversite kurulması hakkındaki 6595 sayılı kanuna ek kanun ile ilgili düşüncelerinin beyan ettiği 10 konuşması vardır²⁰².

Ahmet Özel (1910-1978): B.Örnekol ile birlikte X.Dönemin en aktif Sivas milletvekillerinden biri olan A.Özel, dönem içerisinde Bütçe Encümeni'nde görev yapmıştır. Seyhan Barajı inşaatı ile Petrol Kanunu'nun bazı maddelerinin tadili ve bazı maddelerine fıkralar ilâvesi hakkındaki kanunun tekriri müzakeresi için kurulan Muvakkat Encümeni'nin başkanlığını yapmıştır. 9 Aralık 1955'te IV. Menderes Hükümeti'nde Maarif Vekili olarak göreve başladı. 12 Nisan 1957'de istifa etti²⁰³.

Türk Öğretmenler Bankası kanunu layihasının Maarif, Ticaret, Maliye ve Bütçe encümenlerinden beşer aa alınarak kurulacak Muvakkat Encümende müzakere edilmesine dair 1 öneresi, Genel Kurul'da çoğunluğu Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde bakanlığa ilişkin sorulara cevap verdiği 17 konuşması vardır²⁰⁴.

Mehmet Nurettin Turgay (1894-1972): Dönem boyunca Millî Müdafaa Encümeni'nde üye olarak görev yapmıştır. İstimlâk Kanunu'na bir madde eklenmesi hakkındaki kanunun tekriri müzakeresi için kurulan Muvakkat Encümeni'nde üye olarak bulunmuştur²⁰⁵. BMM'nin şifa ve iade-i afiyet temennisinin, Sayın Reiscumhura ve Riyaset makamına dair ve Arzuhal Encümeni'nin 15.6.1956 tarihli haftalık karar cetvelindeki 3890 sayılı kararın umum, heyette görüşülmesine dair 2 öneresi vardır²⁰⁶.

²⁰² https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Bahattin Örnekol sorgulaması, 6.04.2019

²⁰³ İsmet Binark, age, c:II, s.826-827

²⁰⁴ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Ahmet Özel sorgulaması, 6.04.2019

²⁰⁵ İsmet Binark, age, c:II, s.829

²⁰⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Nurettin Turgay sorgulaması, 6.04.2019

Mehmet Memduh Turhan (1904-1991): Dönem içinde Arzuhal, MünaKalât ve Meclis Hesaplarını Tetkik Encümeni üyesi olarak görev yapmıştır²⁰⁷. Genel Kurul'da sözlü veya yazılı bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Hüseyin Yüksel (1908-1964): Dönem boyunca Ticaret Encümeni'nde görev yapmıştır. 3460 sayılı Kanun'un 6. maddesinin tadili, ödünç para verme işleri hakkındaki 2279 sayılı Kanun'da değişiklik yapılması ve 5841 sayılı Kanun'un kaldırılması hakkında tekriri müzakere için kurulan Muvakkat Encümenleri'nde üye olarak yer almıştır²⁰⁸. Genel Kurul'da yazılı veya sözlü bir faaliyeti bulunmamaktadır.

TABLO-VI: X. Dönem Meclis Faaliyetleri

	SÖZ ALANLAR	TEKLİF	TAKRİR	TOPLAM
Hüseyin Çıtlı	-	-	-	-
Ercüment Damalı	13	-	-	13
Nuri Demirağ	2	3	-	5
Abdurrahman Doğruyol	-	-	-	-
Şevki Ecevit	3	-	-	3
İ. Ethem Erdiñ	4	5	2	11
Nurettin Ertürk	2	-	-	2
Kasım Oskay	-	-	-	-
A.Rıfat Öçten	-	-	-	-
M. Bahattin Örnekol	10	4	3	17
Ahmet Özel	17	-	1	18
M. Nurettin Turgay	-	-	2	-
Memduh Turhan	-	-	-	-
Hüseyin Yüksel	-	-	-	-

3. XI. Dönem (1957-1960) Sivas Milletvekilleri:

15 milletvekili olarak XI.Dönem parlamentosunda yer alan Sivas milletvekillerinin öncekilerden en önemli farkı tamamının CHP'li olmasıdır. Meclis kürsüsüne 96 kere çıkan vekillerinin 14 Teklifi ve 7 Takriri ile toplam 117 etkinliğı görölmektedir. En fazla sözlü faaliyette bulunan Halim Ateşalp (37 kere) olmakla birlikte ünlü akademisyen-hukukçu Turhan Feyzioğlu, 32 kez Meclis kürsüsüne çıkmakla birlikte 11 Teklif ve 6 Öner-

²⁰⁷ İsmet Binark, age, c:II, s.830

²⁰⁸ İsmet Binark, age, c:II, s.831

ge ile en dikkat çeken Sivas milletvekili olmaktadır. Feyzioğlu'nun bu faaliğine karşılık Rahmi Çeltekli, Ahmet Kangal, Cemil Özcan, Süleyman Özsever Nazmi Yaraş'ın sözlü ve yazılı hiçbir çalışmaması görülmemiştir (Bakınız:Tablo-II).

XI. Dönem Sivas milletvekillerinin Meclis faaliyetleri şöyledir:

Kamil Kırkoğlu (1914-1979): Dönem içinde Ticaret Encümeni ve Hariciye Encümeni'nde görev almıştır²⁰⁹. Sivas mebusluğunu tercih ettiği 1 önergesi²¹⁰ ve 1960 malı yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, Hudut ve Sahiller Umum Müdürlüğü 1960 bütçeleri ile ilgili Genel Kurul'da 2 konuşması vardır²¹¹.

Halim Ateşalp (1905-1965): IX.Dönemin en aktif Sivas milletvekillerinden birisi olan H.Ateşalp dönem içinde Ziraat Encümeni ve İmar ve İskân Encümenleri'nde görev almıştır²¹².

Türk Medeni Kanunu'nun 439 ve 444. maddelerinin tadiline ve 445, 446.maddeleri ile Tapu Kanunu'nun 5.maddesinin kaldırılmasına ve Gayrimenkule tecavüzün defi hakkındaki kanunun 1. ve 4.maddelerine birer fıkra eklenmesine ve aynı kanunun 2.maddenin yürürlükten kaldırılmasına dair 2 Teklifi ve Genel Kurul'da çok çeşitli konularda 37 konuşması vardır. Bunlardan bazıları; Çeşitli kurumların bütçe görüşmelerindeki değerlendirmeleri, Türk Ceza Kanunu'nun 175.maddesinin son fıkrasının tadili ve aynı maddeye iki fıkra ilavesi hakkındaki kanun teklifi ile, İmar ve İskan Vekaleti kurulmuş ve vazifeleri hakkındaki kanun layihası ile, Sivas ve Şark vilayetlerine çay temini için ne düşünüldüğüne dair suali ile, Tebligat Kanunu münasebetiyle, hububat ziraatı ile iştilal eden çiftçilere bir kâr haddi tayini hususunda ne düşünüldüğüne dair suali ile ilgili cami yaptırma ve tamir ettirme derneklerine yardım olmak üzere tahsis edilen paranın hangi esaslara göre vilayetlere tevzi ve tahsis edildiğine dair suali ile, şehir kadastro tahriri yapılan ve yapılmakta olan vilayetlere dair suali ile ilgilidir²¹³.

²⁰⁹ Zühtü Arslan, age, c:III, s.871

²¹⁰ TBMM ZC, XI.Dönem, c:I, İctima:1, 2.İn'ikat, 15.11.1957, s.15-16

²¹¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Kemal Kırkoğlu sorgulaması, 6.04.2019

²¹² Zühtü Arslan, age, c:III, s.872

²¹³ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Halim Ateşalp sorgulaması, 6.04.2019

Rahmi Çelteki (1902-1971): Dönem içinde Ticaret Encümeni ve Milli Müdafaa Encümeni'nde görev almıştır²¹⁴. Genel Kurul'da yazılı yada sözlü bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Nüzhet Çubukçu (1905-1981): Dönem içinde Hariciye Encümeni'nde görev almıştır²¹⁵. Genel Kurul'da cüzzam hastalığının önlenmesi hususunda ne düşünüldüğüne dair şifai suali nedeniyle ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti 1959 yılı bütçesi münasebetiyle ilgili olmak üzere 2 konuşması vardır²¹⁶.

Hasan Değer (1922-): Dönem içinde Hariciye Encümeni'nde görev almıştır²¹⁷. Genel Kurul'da sadece Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, Hudut ve Sahiller Umum Müdürlüğü 1960 yılı bütçeleri ile ilgili 1 konuşması vardır²¹⁸.

Turhan Feyzioğlu (1922-1988): XI.Dönemin en aktif Sivas milletvekili ünlü hukukçu Prof.Dr.Turhan Feyzioğlu'dur. Seçimlerde hem Ankara hem de Sivas'tan aday gösterilen Feyzioğlu, seçim sonuçlandıktan sonra TBMM Başkanlığı'na verdiği bir önerge ile Sivas milletvekilliğini tercih ettiğini bildirmiştir²¹⁹. Dönem içinde Teşkilatı Esasiye Encümeni ve Bütçe Encümeni'nde görev almıştır. Aynı zamanda CHP içinde de etkin olan Feyzioğlu, Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu üyeliği yapmıştır²²⁰.

Milletvekilliği süresince Meclisteki faaliyetleri içerisinde 6 Tavriri, 11 Teklifi ve 32 konuşması vardır. T.Feyzioğlu'nun Tavrirleri; radyonun bazı neşriyatıyla ilgili Meclis tahkikatı yapılması, Türkiye Zırai Sigorta Kurumu kanunu teklifinin ruznameye alınması, Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerinin tadiline dair kanun layihasının ruznameye alınması hakkında, Et ve Balık Kurumu tarafından çıkan bir kredi muamelesi dolayısıyla Meclis Tahkikatı açılmasına dairdir.

Teklifleri arasında ise; Milletvekili Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerinin tadiline dair, Türkiye Zırai Sigorta Kanunu teklifi, Türk Ceza Kanu-

²¹⁴ Zühtü Arslan, age, c:III, s.873

²¹⁵ Zühtü Arslan, age, c:III, s.874

²¹⁶ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Nüzhet Çubukçu sorgulaması, 6.04.2019

²¹⁷ Zühtü Arslan, age, c:III, s.875

²¹⁸ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Hasan Değer sorgulaması, 6.04.2019

²¹⁹ TBMM ZC, XI.Dönem, c:I, İctima:1, 2.İn'ikat, 15.11.1957, s.15-16

²²⁰ Zühtü Arslan, age, c:III, s.877

nu'nun 481.maddesinin tadiline dair, 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'nun bazı maddelerinin tadiline dair, ilköğretim ve eğitim kanunu teklifi, Türkiye Zırai Sigorta Kurumu kanunu teklifi bulunmaktadır.

Sözlü konuşmaları arasında ise, sunduğu teklif ve takrirleri açıklamak, çeşitli kurumları bütçe görüşmeleri, A.Menderes'in kurduğu 5.Hükümet programı ile ilgili, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Teşkilat Kanunu ile ilgili, Ankara mebusu Hasan Tez'in, Adana mebusu, Hamza Eroğlu ve 13 arkadaşının Milli Korunma Kanunu'nun meriyetten kaldırılmasına dair kanun teklifinin ruznameye alınması hakkındaki takriri, Kıbrıs mevzuuda hükümetin takibettiği hattı hareket ile alınan neticenin tasvib edildiğinin karara bağlanması hakkında, Malatya mebusu Nüvit Yetkin ve 123 arkadaşının, CHP'ne mensup mebuslardan bazılarının Ege gezisi sırasında vuku bulan hadiseler dolayısıyla Meclis tahkikatı açılmasına dair takriri hakkındadır²²¹.

Necati İlter (1900-1960): Dönem içinde Hariciye Encümeni ve Bütçe Encümenleri'nde görev almıştır²²². Genel Kurul'da Hariciye Vekaleti 1958 yılı bütçesi, Milli Müdafaa Vekaleti 1960 yılı bütçesi ve Kıbrıs ihtilafı mevzuunda Türkiye ve Yunanistan ve İngiltere ile Ada'daki Türk ve Rum cemaatleri temsilcileri arasında Londra'da imzalanan anlaşmalarda hükümetin takip ettiği politikayla ilgili 3 konuşması bulunmaktadır²²³.

Mehmet Emin Edip İmer (1923-): Dönem içinde Hariciye Encümeni'nde görev aldı²²⁴. Genel Kurul'da Halim Ateşalp, Abdürrahmanoğlu Ömer Lütfi Uludağ'a vatani hizmet tertibinde maaş bağlanması hakkında 1 teklifi, Adliye Vekaleti 1958 yılı bütçesiyle ilgili bir konuşması vardır²²⁵.

Ahmet Kangal (1919-1993): Dönem içinde Sanayi Encümeni ve Ziraat Encümenleri'nde görev almıştır²²⁶. Genel Kurul'da yazılı ve sözlü herhangi bir etkinliği bulunmamaktadır.

²²¹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Turhan Feyzioğlu sorgulaması, 6.04.2019

²²² Zühtü Arslan, age, c:III, s.880

²²³ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Necati İlter sorgulaması, 6.04.2019

²²⁴ Zühtü Arslan, age, c:III, s.881

²²⁵ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Edip İmer sorgulaması, 6.04.2019

²²⁶ Zühtü Arslan, age, c:III, s.882

Yalçın Kocabay (1925-): Dönem içinde İktisat Encümeni, Sanayi Encümeni ve Maliye Encümenleri'nde görev almıştır²²⁷. Genel Kurul'da Maliye Vekaleti 1959 yılı bütçesi ve 1959 mali yılı varidat bütçesi ile ilgili 2 konuşması vardır²²⁸.

Şinasi Moran (1913-1993): Dönem içinde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Encümeni ve Sanayi Encümenleri'nde görev almıştır²²⁹. Genel Kurul'da Sivas'ta okul inşaat malzemesinin nakliyecilere parasız taşıttırıldığına doğru olup olmadığına dair sual ile ilgili, mütehassıs doktorların büyük şehirlere imtihanla nakilleri hususundaki tamimin tatbik edilip edilmediğine dair suali ile ilgili ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti, Hudut ve Sahiller Sıhhat Umum Müdürlüğü 1960 yılı bütçeleri ilgili olmak üzere 3 konuşması vardır²³⁰.

Cemil Özcan (1915-1972): Dönem içinde Ziraat Encümeni ve Müna-kalat Encümenleri'nde görev almıştır²³¹. Genel Kurul'da sözlü yada yazılı herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Süleyman Özsever (1912-1990): Dönem içinde Arzuhal Encümeni ve Maarif Encümenleri'nde görev almıştır²³². Genel Kurul'da sözlü yada yazılı herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Nazmi Yaraş (1902-1963): Dönem içinde Meclis Kütüphanesi ve Meclis Hesaplarının Tetkiki Encümenleri'nde görev almıştır²³³. Genel Kurul'da sözlü yada yazılı herhangi bir faaliyeti bulunmamaktadır.

Hacı Ahmet Yılmaz (1910-1975): Dönem içinde Sanayi Encümeni ve Ziraat Encümenleri'nde görev almıştır²³⁴. Genel Kurul'da çoğunlu bütçe görüşmeleri olmak üzere çeşitli konularda 13 konuşması vardır. Bunlar-

²²⁷ Zühtü Arslan, age, c:III, s.883

²²⁸ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Yalçın Kocabay sorgulaması, 6.04.2019

²²⁹ Zühtü Arslan, age, c:III, s.884

²³⁰ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani Şinasi Moran sorgulaması, 6.04.2019

²³¹ Zühtü Arslan, age, c:III, s.885

²³² Zühtü Arslan, age, c:III, s.886

²³³ Zühtü Arslan, age, c:III, s.887

²³⁴ Zühtü Arslan, age, c:III, s.888

dan bazıları; köy okullarına da şehir okulları gibi tahsisat verilmesinin düşünülüp düşünülmediğine dair sualine cevabı, Şarkışla'nın Çayırşeyhi köyünün selden korunması için yapılacak seddin inşasına ne zaman başlanacağına dair suale cevabı, kıyafet taktiri aleyhinde, Yozgat'ın, Çayıralan kazasına bağlı Eşildi ve Çat köylerinin Sivas'ın Gemerek kazasına bağlanması işinin geciktirilmesi sebebine dair suali ile ilgilidir.

TABLO-VII: XI. Dönem Meclis Faaliyetleri

	SÖZ ALANLAR	TEKLİF	TAKRİR	TOPLAM
Kamil Kırıkoğlu	2	-	1	3
Halim Ateşalp	37	2	-	39
Rahmi Çeltekli	-	-	-	-
Nüzhet Çubukçu	2	-	-	2
Hasan Değer	1	-	-	-
Turhan Feyzioğlu	32	11	6	49
Necati İlter	3	-	-	-
M.Edip İmer	1	1	-	2
Ahmet Kangal	-	-	-	-
Yalçın Kocabay	2	-	-	2
Şinasi Moran	3	-	-	3
Cemal Özcan	-	-	-	-
Süleyman Özsever	-	-	-	-
Nazmi Yaraş	-	-	-	-
H.Ahmet Yılmaz	13	-	-	13

SONUÇ

7 Ocak 1946'da Celal Bayar tarafından kurulan Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi 14 Mayıs 1950 seçimleri ile başlamış ve 27 Mayıs 1960'a kadar devam etmiştir. Bu süreçte 3 genel seçim gerçekleşmiştir.

D.P'yi iktidara taşıyan seçimler 14 Mayıs 1950'de yapılmıştır. Siyasi tarih literatürüne, 1946'daki "Hileli Seçim"e bir nazire olarak "Beyaz İhtilal" adıyla girmiş olan bu seçimler Türkiye'de "Gizli Oy, Açık Tasnif" prensibine göre yapılan ilk genel seçim olma özelliğini göstermektedir. Seçime katılma % 89.3 oranında gerçekleşmiş olup bu seçimlerde Parlamenta giren 487 milletvekilinin partilere göre dağılımı ise; DP 416, CHP 69, MP 1, Bağımsız 9'dur. Sivas'ta 1950 seçimlerine katılım oranı %92.5 ile Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. DP oyların % 54.3'ünü alarak

12 milletvekilinin tamamını kazanmıştır. CHP'nin aldığı oy oranı da % 45.7 ile oldukça yüksektir. DP'den Sivas milletvekili olarak parlamentoya giren Mahir Türkay'ın seçimden kısa bir süre sonra, 29 Mayıs 1950'de hastalığı nedeniyle izin almasının ardından 29 Ağustos 1950'de vefatı sebebiyle boşalan yerine IX. Dönem ara seçimlerinde CHPlistesinden Reşat Şemsettin Sırer Sivas Milletvekilliğine seçilmiştir.

IX. Dönem Sivas milletvekillerinden 3'ü dışında - Ercüment Damalı/Sinop, Halil İmre/Bandırma, Zeki Örs/İstanbul- Sivas doğumlu olarak bölgenin yetiştirdiği şahsiyetlerden oluşmaktadır. Zeki Örs (Galatasaray Lisesi) ve Hüseyin Yüksel (Ortaokul) dışındakilerin hepsi yüksek öğrenim/üniversite mezunu olup bunların çoğunluğu, 6 kişisi, AÜ Hukuk Fakültesi mezunudur (E.Damalı, İ.Dizdar, Ş.Ecevit, N.Ertürk, M.Türkay, R.Öçten). Yaş itibariyle en büyük olan 1887 doğumlu Zeki Örs, en genç olan ise 1914 doğumlu olan 2 milletvekili, Ercüment Damalı ve Şevki Ecevit'tir (Gün ve ay bilgisine sahip olunamadığı için aralarındaki ay farklılığı tespit edilememektedir). Seçimde en yüksek oyu İlhan Dizdar (104.989), en düşük oyu Ercüment Damalı (101.629) almıştır

IX.Dönemde parlamentoda yer alan 12 Sivas milletvekili, Meclis Genel Kurulu'nda çeşitli konularda sözlü konuşmalar yapmışlar, teklif ve öneriler de bulunmuşlardır. En fazla Meclis kürsüne çıkan vekil Halil İmre'dir. 34 kere söz alan Halil İmre'ye karşılık Bahattin Taner, Hüseyin Yüksel ve Mazhar Türkay'ın hiç sözlü konuşması görülmemektedir. M.Türkay'ın erken vefatı nedeniyle bu durumu normal görülmele birlikte diğer iki milletvekili için aynı durum söz konusu değildir. Dört yıllık süre içerisinde 6 Takrir, 6 Teklif, 138 Sözlü konuşma ve 1 Suale Cevap olmak üzere toplam 151 faaliyette bulunmuşlardır.

2 Mayıs 1954 seçimleri DP'nin ilk kez iktidar partisi, CHP'nin de ilk kez muhalefet partisi olarak katıldığı seçimlerdir. Seçimlere 4 siyasi parti (DP, CHP, TKP, CMP) katılmış olup halkın katılım oranı % 88.6 gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir. Meclise giren siyasi partilerden DP oyların % 56,61'ini, CHP % 34,78'ini, CMP % 4,9'unu almıştır. Bu sonuçlarla DP 503, CHP 31, CMP 5 ve Bağımsızlar 2 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir.

1954 seçimlerinde Sivas'da katılım % 92.2 ile yine yüksektir. Seçmenlerin %52.7'i DP'yi, % 44.5'i CHP'yi ve % 2.8'i CMP'ni desteklemiştir. Bir önceki seçimde 12 olan milletvekili sayısı 1954 seçiminde nüfus artışına paralel olarak 14'e çıkmış ve bu sayının tamamını DP milletvekilleri oluşturmuştur.

1954 seçimlerinde TBMM'de Sivas'ı 14 milletvekili temsil etmiştir. Milletvekillerinin tamamı da DP listesinden parlamentoya girmiştir. Ancak bunlardan ünlü sanayici ve Milli Kalkınma Partisi kurucusu Nuri Demirağ, sonradan DP'den istifa ederek bağımsız olarak Sivas milletvekilliğine devam etmiştir. 14 milletvekilinden 5'i ki bunlar Ercüment Damalı, Şevki Ecevit, Nurettin Ertürk, Rıfat Öçten ve M.Nurettin Turgay, ikinci kez DP listesinden Sivas milletvekili seçilmişlerdir. Diğer 9 milletvekili ilk kez seçilerek TBMM'ye girmişlerdir. Seçimde en yüksek oyu Nuri Demirağ (118.117), en düşük oyu ise Ercüment Damalı (116.273) almıştır. Adayların kahir ekseriyeti Sivas doğumlu olup sadece üçü diğer illerde doğmuştur (E.Damalı/Sinop, N.Turgay/Balıkesir, İ.E.Erdinç/Kütahya). Yine çoğunluğu, 11'i yüksekokul/üniversite mezunu, 3'ü Rüşdiye/ortaokul mezunudur. Yaş itibarıyla en büyük olan Nuri Demirağ (1886), en genç olanı ise Abdurrahman Doğruyol' (1921)dur

X. Dönemde Sivas milletvekillerinin sayısı artmakla birlikte meclis faaliyetlerinde önceki döneme göre azalma görülmektedir. Özellikle sözlü konuşmalarda eskisi kadar etkin olmamakla birlikte verdikleri teklif ve önerge sayısında bir artış vardır. Bu dönemde sözlü konuşma 53, Teklif 11 ve Tahrir 7 olmak üzere toplam da 71 etkinlik gerçekleştiren vekillerden 6'nun (Hüseyin Çıtlı, Abdurrahman Doğruyol, Kasım Oskay, Rıfat Öçten, Hüseyin Yüksel, Mümtaz Turhan) sözlü ve yazılı hiçbir faaliyeti olmamıştır. En faal milletvekilleri Ahmet Özel (18 etkinlik), Bahattin Örnekol (17 etkinlik) ve Etem Erdinç' (11 etkinlik)tir. Ahmet Özel, IV. Menderes Kabinesi'nde 9.12.1955-12.4.1957 arası Milli Eğitim Bakanı olarak yer almıştır.

Erken genel seçim olan 27 Ekim 1957 seçimleri kayıtlı 12.078.623 seçmenden 9.250.949'u oy kullanmış olup katılım oranı % 76,6'dır. 610 sandalyeli TBMM'de DP 424, CHP 178, CMP 4 ve HP 4 milletvekili ile temsil edilmişlerdir.

Sivas'ta ise 1957 seçimlerinde keskin bir değişim yaşanmıştır. % 81.9 katılımın olduğu seçimlerde önceki iki seçim sonucunun aksine CHP % 53 oy oranı ile birinci parti çıkmış ve 15 milletvekilliğinin tamamını kazanmıştır. DP % 39.6 oranında aldığı oyla gerilerken, CMP % 7.4 oy alarak önceki seçime göre oy oranını arttırmıştır.

Sivaslı seçmen bu seçimde önkilerin aksine bir sonuca imza atarak DP yerine CHP'ni desteklemiş ve parlamentoya CHP listesindeki 15 aday tam kadro olarak seçilmiş, DP hiçbir milletvekili çıkartamamıştır. Dolayısıyla seçilen isimler tamamen yeni isimlerden oluşmaktadır. Bunlardan

Kamil Kırkoğlu hem Ankara hem de Sivas'dan aday gösterilmiş ve her ikisinden de seçilmiş olmasına karşılık Sivas milletvekilliğini tercih etmiştir.

Seçimde adayların aldıkları oylar birbirine çok yakın olmakla birlikte en yüksek oyu Rahmi Çelteki (116.905), en düşük oyu Yalçın Kocabay (116.581) almıştır. 15 milletvekilinin 9'u Sivas, 5'i diğer iller doğumludur. Çoğunluğu yüksekokul/üniversite mezunu olup, 3'ü ortaokul, 1'i de evde özel öğretim (Ahmet Kangal) görmüştür. Yaş itibarıyla en genci 1925 doğumlu Yalçın Kocabay, en büyüğü 1900 doğumlu Necati İlder'dir. Ünlü Anayasa Hukuku Profesörü ve ODTÜ Rektörü Turhan Feyzioğlu da XI. Dönem Sivas milletvekilleri arasında yer almaktadır.

15 milletvekili olarak XI. Dönem parlamentosunda yer alan Sivas milletvekillerinin öncekilerden en önemli farkı tamamının CHP'li olmasıdır. Meclis kürsüsüne 96 kere çıkan vekillerinin 14 Teklifi ve 7 Takriri ile toplam 117 etkinliği görülmektedir. En fazla sözlü faaliyette bulunan Halim Ateşalp (37 kere) olmakla birlikte ünlü akademisyen-hukukçu Turhan Feyzioğlu, 32 kez Meclis kürsüsüne çıkmakla birlikte 11 Teklif ve 6 Önerge ile en dikkat çeken Sivas milletvekili olmaktadır. Feyzioğlu'nun bu faaliğine karşılık Rahmi Çelteki, Ahmet Kangal, Cemil Özcan, Süleyman Özsever Nazmi Yaraş'ın sözlü ve yazılı hiçbir çalışmaması görülmemiştir.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Arslan, Zühtü, Türk Parlamento Tarihi TBMM- XI. Dönem (1957-1960), c: I, III , Ankara, 2013

Binark, İsmet, Türk Parlamento Tarihi, c:II, Ankara, 2010

Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TÜİK, Ankara, 2012

Öztürk, Kazım, Türk Parlamento Tarihi, IX.Dönem (1950-1954), c:I, Ankara, 1999

TBMM Albümü, c:II (1950-1980), Ankara, 2010

TBMM Tutanak Dergisi, IX.Dönem, c:13, 51.Birleşim (29.2.1952)

TBMM Zabıt Ceridesi, XI.Dönem, c:1, İçtima:1, 2.İn'ikat (15.11.1957)

Sürelî Yayınlar

Anadolu, 3 Aralık 1945

Halkın Sesi, 3 Aralık 1945

Vatan, 8 Ocak 1946

Kitaplar

- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Ankara, 1971
- Eroğul, Cem, Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, 1998
- Fersoy, Orhan Cemal, Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, İstanbul, 1971
- Goloğlu, Mahmut, Demokrasiye geçiş 1946-1950, İstanbul, 1982
- Karpat, Kemal, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul, 1996
- Kılağız, Nuran, Türk Siyasi Hayatında 1965 Seçimleri, Ankara, 2017
- Kili, Suna, 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler, -Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-, İstanbul, 1974
- Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri, İstanbul, 1957
- Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, İstanbul, 1995
- Us, Asım, Asım Us'un Hatıra Notları (1930-1950), İstanbul, 1966
- Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c:IV, İstanbul, 1970

Makale

- Çolak, Filiz, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950), Türkler, c:XVI, Ankara, 2002
- Çolak, Filiz, "Türk Siyasi Tarihinde Beyaz İhtilal:14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri (İzmir Örneği)", Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı:6, Konya, 2008
- Yılmaz, Ensar, "1954 Seçimleri Genel Sonuçları", New World Sciences Acedemy, Volume: 5, Number: 4, Article Number; 4C0061, Bartın, 2010

İnternet Kaynakları

- <https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/mazbatalar.sonuc> adresinden IX., X. ve XI.Dönem milletvekillerinin mazbata ve tercüme-i hal dosyaları
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sorgu_ekrani adresinden IX., X. ve XI.Dönem milletvekillerinin meclis faaliyetleri

SİVAS'TA 1919-1958 ARASI GERÇEKLEŞTİRİLEN DÖRT MİTİNG ve ÇALIŞMA BAKANINA ÇEKİLEN İKİ TELGRAF

Four Demonstrations Held in Sivas Between 1919-1958 and Two Telegrams Sent to The Minister of Labour

Adnan Mahiroğulları*

ÖZET

Sivas, Milli Mücadele döneminde 4 Eylül 1919 Kongresine ev sahipliği yapan bir kenttir. Sivasslılar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline düzenledikleri üç mitingle tepki göstermiş; Düvel-i Mu'azzama yetkililerine işgali kımayan telgraf çekmiştir. Sivasslılar, 1919'da vatan savunmasında gösterdiği hassasiyeti, Rumların ENOSİS politikasıyla Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak etme çabalarına karşı da göstermiş; iki kez geniş katılımlı miting düzenleyerek "Kıbrıs Meselesi"ne sahip çıkmıştır.

Sivasslı işçiler, 1950'de endüstri ilişkileri tarihinde nadir görülecek şekilde, dönemin Çalışma Bakanı'na telgraf çekerek "grev hakkını" istemediklerini bildirmişler, ayrıca aynı yıl, Türk kültürü ve inançlarına yabancı komünizmi lanetleyen miting de düzenlemişlerdir.

Tebliğimizde, Sivas'ta Çalışma Bakanı'na çekilen iki telgrafın ve yapılan dört mitingin hangi gerekçelerle yapıldığı sosyolojik açıdan irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sivas, İzmir'in işgaline tepki mitingi, Kıbrıs Türktür mitingleri, Grev hakkı istemiyoruz telgrafi.

ABSTRACT

Sivas is a province hosted the Congress of September 4th, 1919 during the national struggle. The people of Sivas responded to the occupation of İzmir by holding three indignation meetings and sent a telegram to authorities of the Great Powers which condemned the occupation. The people of Sivas displayed the same sensitivity as they did in 1919 during the defending of homeland to annexation efforts of Cyprus by Greeks' ENOSIS policy and they backed the "Cyprus Dispute" by holding two well-attended demonstrations.

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi.

In 1950, workers from Sivas stated to the Minister of Labour that they did not want the right to strike by a telegram in a fashion that could be rarely observed in history of industrial relations. Moreover, in the same year, they held a demonstration which cursed the communism on the grounds that it was external to the Turkish culture and belief.

In this paper, reasons of the two telegrams which were sent to the Ministry of Labour and of four demonstrations will be studied with a sociological approach.

Keywords: *Sivas, indignation meeting condemning the occupation of İzmir, Cyprus is Turkish demonstrations, telegram about right to strike.*

GİRİŞ

Bir şehrin monografisi hazırlanırken öncelikle şehrin coğrafi konumu, ulaşım imkanları, demografik ve soyo-ekonomik yapısı gibi temel kriterlere baş vurulur. Dolayısıyla, şehirlerin monografilerinde "mekân ve insan" unsuru ön plana çıkar.

Sivas, mekân olarak ilk çağlardan beri Avrupa'yı Asya'ya, Karadeniz'i Basra Körfezi'ne bağlayan yollar kavşağında, jeostratejik öneme sahip Yüksek Anadolu platosunda bozkır bitki örtüsünün yoğun olduğu bir coğrafyada kurulan tarihin kadim kentlerinden biridir. "Bozkır" sözcüğü, yaz mevsiminde kuruyup sararan bitki örtüsü, kurak ve verimsiz kıraç toprak anlamına gelir. Bozkır ifadesindeki olumsuzlukları olumlu kılan, kuşkusuz Sivas insanıdır. Başka bir ifadeyle, mekânın özellik ve imkânlarına gereği gibi hakkını veren yine insan unsurudur.

Sivas bağlamında mekân / insan unsurunun önemine, millî mücadelenin başlangıcında "Anadolu'nun her bakımdan güvenilir ve emin kenti Sivas'ta millî bir kongre toplanacaktır." ifadesiyle Amasya Genelgesi'nde parmak basılmıştır. Sivas'ın mekân ve insan bakımından güvenilir ve emin bir kent olduğunu 1960'lı yıllarda, şair Ceyhun Atuf Kansu'nun Sivas'ta yayınlanan "Su Dergisi"ndeki "Sivas Toprağı" başlıklı yazısında da görmek mümkündür:

"Sivas yaylası, dışarıdan kıraç, kavruk ama içi gizemlerle doludur (...). Bir baştan bir başa Suşehri'nden Şarkışla'ya, Yıldızeli'nden Kangal'a bu topraklar kıraç ve kavruktur. Bu topraklar, nasıl oluyor da Türklerin en soylu insan hazinesini besliyor? İşte Sivas toprağının gizemi budur (...)"

Tebliğimizde, 1919-1958 arasında Sivas'ta gerçekleştirilen dört mitingin düzenlenmesinde ve dönemin Çalışma Bakanına iki telgrafın çekilmesinde, millî mücadeleye 108 gün ev sahipliği yapan Sivas ve Sivaslının mekân / insan bağlamındaki önemi, inanç ve davranış refleksi irdelenecektir.

A-İzmir'in İşgali'ne Tepki Mitingi

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf güçlerinin vatan topraklarını işgaline Sivas ve Sivaslılar bîgane kalmamış, ilk fırsatta istiklal mücadelesinde önemli bir yeri olan "*Vilayet-i Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti*"nin Sivas şubesini açmış, 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesine tepki göstererek¹ şehirde geniş katılımlı protesto mitingleri düzenlemişlerdir.

Sivaslı vatanseverler, Yunanlıların İzmir'in işgaline, 17 Mayıs, 22 Mayıs' ve 4 Haziran 1919'da Ulu Camii önünde üç miting yaparak tepki göstermiştir. 4 Haziran'daki son mitingde İstanbul Hükümeti'ne ve İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben iki telgraf² çekilmiştir.

İstanbul Hükümeti'ne çekilen telgrafta, Düvel-i Mu'azzama hükümet yetkililerine Sivaslılar adına telgraf çekildiği belirtilmiş, İzmir'in işgali sonrası yapılacaklar hakkında bilgi istenmiştir.

4 Haziran mitinginde İstanbul Hükümeti'ne çekilen telgraf:³

"Zat-ı Sami-i Sadaretpenahiye

Mahreci; Sivas 4 Haziran 1335 (1919)

Sivas'ın Cami-i Kebiri'nde Allah'tan tazarru-ı adalet eden binlerce Müslüman kararıyla Düvel-i Mu'azzama mümessillerine keşide ettiğimiz telgrafta son

¹ İzmir'in işgali yörede derin üzüntülere neden olmuş; işgale tepki mitingler dışında Sivaslı üzüntülerini şiirlere de dökmüştür. Örneğin Millî Mücadele döneminde Sivas'ta yayımlanan *İrade-i Milliye* Gazetesi'nde yer alan uzunca bir şiirden kısa bir alıntı:

"Uğradı İzmir'imiz bir derde

Orası can evidir her Türk'ün

Bunu ey gasıp olanlar düşünün!

İzmir'in toprağı Yunan İli mi?

Alamaz kimse benim can evimi". İrade-i Milliye, Yeni Harflerle ve Tıpkı Basım, Buruciye Yayını, Sivas, 2007, s. 45.

² Sivaslılar, sadece İzmir'in işgaline tepki için Düvel-i Mu'azzama temsilcilerine telgraf çekmemişler; Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Fransızların işgal ettiği Antep, Urfa ve Kahraman Maraş'ta yöre halkına yapılan zulümlere son verilmesi için Fransız Cumhurbaşkanı Poincaré'nin eşi, keza Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un eşine hitaben telgraf çekmiştir. Ayrıca Cemiyet, 6 Şubat 1336'da (1920) Erkek Numune Mektebi'nde "Vatanın selamet ve tealisi için hatm-i şerif tilavet edilmesi için toplantı düzenlenmiş; tilavet sonrasında Vali Reşit Paşa'nın eşi ve Cemiyet'in başkanı Melek Reşit, Cemiyet'in katibi Şefika Kemal gibi beş hanımefendi İzmir ve Maraş'ın işgalini kınayan konuşma yapmışlardır. **İrade-i Milliye**, Yeni Harflerle ve Tıpkı Basım, Buruciye Yayını, Sivas, 2007, ss. 193-209-241.

³ Haluk Selvi, "İzmir'in İşgali ile İlgili Sivas'tan Çekilen Protesto Telgrafları", *Sivas Kongresi III.Uluslararası Sempozyumu 2-3 Eylül 2004*, Sivas Valiliği ve Atatürk araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s.70; A. Necip Günaydın, *Milli Mücadele'de İşgaller ve Zaferlerin Sivas'taki Yansımaları*, Cumhuriyet Üniversitesi Atatürk İlkeleri Araştırma ve Uygulamaları Merkezi Yayını, Sivas, 2014.

sermayemiz olan iki damla kan ile büyük ruhumuzu me'ali-i medeniyeye hadim kılmak farzını bizden diriğ etmemelerini tekrar istirham ettik. İrcaa-ı vatan perveranize bütün kabiliyet ve mevcudiyeti ile müzahir olacağını Allah huzurunda ahd eden bu cema'atin yed-i akibeti vuzuh ile görememekten mütevellid bir asabi-yet ile vaziyetimiz hakkında ma'lumat-ı seri'a buyurulmasını istirham ediyoruz. Ne oluyoruz bunu vakit ve zamanıyla bilelim icraatımızda geç kalmayalım i'damımız mukarrer ise ölümün bir şekl'i ulviyetini intihaba vakit bulmak isteriz.

Sivas Müftüsü Abdurrauf, Osmanpaşazade Halid, Evliyazâde Abdullah, Hazinedarzâde Zihni, Mahirbeyzâde Emir"

Aynı gün, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Düvel-i Mu'azzama temsilcileri İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri hükümetlerine Fransızca kaleme alınmış Müftü Abdurrauf Efendi ve eşraftan üç kişinin imzalarıyla, İzmir'in işgalini Wilson Prensipleri çerçevesinde değerlendiren tepki gösterilen ayrı bir telgraf daha çekilmiştir:

"Par l'entremise du Ministre des Affaires Etrangères aux Hauts-Commissaires d'Angleterre, de France, d'Amérique et d'Italie

Sivas, le 4 Juin 1335 / 1919, N-s 8929

Nous constatons avec une vive et profonde douleur qu'à l'encombre des principes humanitaires posés par Mr. Wilson pour assurer le bonheur des nations, l'occupation de Smryne que nous considérons comme une tendance a arracher a notre patrie en deuil, un organe inséparable, continue et qu'elle s'étend vers l'intérieur. Soyez plus respectueux du sang versé par les Grandes Nations pour des buts plus sublimes que celui de satisfaire la convoitise des hellènes qui ont donné la mesure de leur capacité de civilisation en foulant aux pieds les droits des musulmans en Macédoine et en Empire. N'agissez pas à l'égard de la nation turque qui courbent la tête aujourd'hui, devant vous comme les conquérante des temps anciens. Donnez nous l'occasion, le servir avec les quelques gouttes de sang qui nous restent, de servir la cause de la civilisation. N'agissez pas sous l'ivresse passagère de la victoire, mais sous l'influence de la justice et des réalités. Nous espérons encore que la civilisation moderne ne restera pas indifférentes à nos réclamations que la morale justifie. Nous vous prions, où la demande de milliers de musulmans, implorant la justice divine dans la grande mosquée de Sivas, de vouloir bien transmettra notre requet aux Grandes Puissances que vous représentez.

Le Mufti de Sivas Abdul Raouf (Suivent 3 signatures de notables)".⁴

⁴ BOA, HR. SYS, Gömlek sıra no:10, D-112, 4 Haziran 1335 / 1919.

Telgrafın Türkçeye çevirisi: ⁵

"Dış İşleri Bakanlığı Aracılığıyla İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya Hükümet Yetkililerine, Sivas, 14 Haziran 1335 /1919

Ulusların mutluluğunu temin amacıyla Wilson tarafından ortaya konulan prensiplerle çelişecek şekilde yeis içindeki vatanımızdan koparılmak istendiğini gördüğümüz, ayrılmaz parçamız İzmir'in işgalinin devam ettiğini ve içeriye doğru yayıldığını derin bir acı ve üzüntüyle müşahede ediyoruz. Düvel-i Muazzama!, Makedonya'da Müslümanların haklarını ayaklar altına alarak medeniyetin /teknolojinin imkanlarıyla elinden geleni yapan Yunanlıların isteklerini yerine getirmeye değil, dökülen kanlara ve yüce prensiplere saygılı olunuz. Düniün fatihleri olarak bugün önünüzde boyun eğen Türk Milleti'ne karşı yanlış davranmayınız! Bize, kanımızın son damlasına kadar medeniyet davasına hizmet etme fırsatı veriniz. Bize, geçici zafer sarhoşluğuyla değil, gerçekler ve adalet mucibince davranınız. Ahlaki değerlerin haklı gösterdiği şikayetlerimize, modern medeniyetin duyarsız kalmayacağına hâlâ ümit varız. Sizden, Sivas Ulu Cami önünde adalet isteyen binlerce Müslüman'ın dileğini, temsil ettiğiniz Düvel-i Muazzama'nın yetkililerine iletmenizi rica ediyoruz.

Sivas Müftüsü Abdurrauf ve eşraftan üç kişinin imzası."

Telgrafta gerek kullanılan dil, gerekse metnin içeriği dikkat çekicidir. Telgrafta, diplomatik bir dil kullanılmış; Wilson Prensipleri çerçevesinde Düvel-i Mu'azzama'nın yanlı tutumu, Makedonya Müslümanlarına yapılan haksızlıklar, keza İzmir'in işgali örnek gösterilerek eleştirilmiştir. Başka bir ifadeyle, telgrafta Düvel-i Muazzama devletlerinin ortaya koyduğu uygulamaların Wilson Prensipleri'yle çeliştiği vurgulanarak bu ülkeler, söz konusu prensiplere saygılı olmaya davet edilmiştir.

B-Komünizmi Tel'in Mitingi

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya Lideri Stalin'in Boğazlar'ın kontrolü üzerinde hak iddia etmesi, Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı isteyerek toprak talebinde bulunması devlet ricali nezdinde olduğu gibi halk arasında da infiale neden olmuş; 93 Harbi, 1890'lı yıllarda Van yöresindeki Ermenilerin kışkırtılması, 1916'da Erzurum ve Erzincan'ın işgal edilmesi gibi tarihten gelen Türk-Rus düşmanlığını yeniden gündeme getirmiştir.

Diğer taraftan, II. Dünya Savaşı sonrasında Dünya'nın çift kutuplu olarak şekillendiği "Soğuk Savaş" döneminde, ABD'nin 1947'de Sovyet

⁵ Adnan MAHİROĞULLARI, *Bozkırdaki Çekirdek Sivas*, Özlem Kitabecı Yayını, Sivas, 2018, s. 90-91.

tehdidini kontrol altında tutabilmek gerekçesiyle Türkiye'ye ve Yunanistan'a askerî yardımı öngören Truman doktrini, Türk-Rus düşmanlığının canlı tutulmasında yeni bir gerekçe oluşturmuştur.

Türkiye, 1945 sonrası sadece Rusya /SSCB karşıtı olarak kalmamış, tarihten gelen "Moskof" karşıtlığını, bu defa bu ülkenin ekonomik rejimi olan "komünizm" karşıtlığına da dönüştürmüştür. İşin ilginç tarafı komünizm karşıtlığını planlayanlar, halka "komünizmin iktisadî boyutu"ndan ziyade "ahlakî ve dine ait tüm değerleri" reddeden bir anlayış⁶ olarak sunmuşlardır. Söz konusu kanı, toplumun pek çok kesiminde, bürokrattan memuruna, işçisinden köylüsüne kadar kendisine sunulan özelliğiyle karşılık görmüştür. Sonuçta 1923'ten itibaren Devlet'in resmi ideolojisi haline gelen "milliyetçilik", bu dönemde yoğun bir "antikomünist" anlayışla at başı⁷ yürütülmüştür.

Truman doktrininde, ABD'nin rakibi Rusya'ya en yakın coğrafyadaki "Türkiye ve Yunanistan'ı komünizm tehlikesine karşı ne pahasına olursa olsun koruyacağız." şeklinde özetlenebilecek bir ifade kullanıldığı⁸ göz önüne alınırsa, Türkiye'nin komünizmle mücadelesine, eylem ve karşı koyma yöntemi bakımından⁹ ABD'nin önemli destek verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

ABD, Türkiye'nin komünizmle mücadelesindeki desteğini, öncelikle işçi kesimi ve sendikaları seçip bu kesim içinde çalışma yaparak vermeye çalışmıştır. Türkiye'de sendikacılığın 1946'da fiilen kurulmaya başladığı, 1947'de Sendikalar Kanunu'na kavuştuğu dikkate alınırsa, ABD, Türk sendikacılığının örgütlenme felsefesinin şekillenmesiyle yakinen ilgilenmiş; Boris Shiskin, Irwing Browne, Herman Pathett gibi AFL-CIO yetkilerini Türkiye'ye göndermiştir. Amerika'dan gelen sendikacılar, henüz kuruluş aşamasındaki Türk sendikacılığına antikomünist bir kimlik kazandırmak bağlamında komünizm karşıtı bir dizi tel'in (lanetleme) mitingi düzenlenmesinde de etkili olmuştur.

⁶ Örneğin, Kemal Pilavoğlu, "Komünizme Hücum" adlı eserinde "Dünyayı bir veba gibi sarıp tahrir eden komünizme karşı uyanık ol! Zira, komünistlik dini ve millî kültürün en büyük düşmanıdır. Yaşamak için komünistliği ezmek millî olduğu kadar dinî ve insanî bir borçtur." Bk. Ertuğrul MEŞE, *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013, s. 51.

⁷ Aziz ÇELİK, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, s. 121.

⁸ Metin İLHAN, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Amerikan Destekli Komünizmle Mücadele (1945-1965)", *Asos Journal*, S.16, Eylül 2015, s. 256.

⁹ Örneğin Amerikan görevliler, İçişleri Bakanlığı'nda komünizmle mücadele bağlamında ortak çalışma büroları oluşturmuşlardır. Bk. Metin İLHAN, "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Amerikan Destekli Komünizmle Mücadele (1945-1965)", s. 251.

Türkiye'de komünizm karşıtlığını iç etkenler açısından değerlendirmek gerekirse; öncelikle komünizmin inanç felsefesi itibarıyla Türk halkının moral değerlerine / sosyokültürel yapısına uymayan bir ideoloji olması bu algının halk nezdinde kolaylıkla kabullenilmesinde önemli bir kolaylık sağlamıştır. Aynı şekilde, başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun antikomünist ve milliyetçi ideolojiyi benimsemeleri söz konusu karşıtlığı toplumda canlı tutan bir başka kayda değer neden olmuştur.

1948-1962 arası dönemde Komünizmi tel'in mitinglerinde sendikaların önemli bir aktör olarak ön plana çıkmasında; yukarıda arz edilen etkenler yanı sıra, komünist mefkureli sosyalist partiler öncülüğünde¹⁰ kurulan ve sendikacılık literatürümüze "1946 Sendikacılığı" olarak geçen ilk sendikal örgütlerin Sıkıyönetim Mahkemesi'nce kapatılıp kurucuların tutuklanması, keza Anadolu'da sendikacılara "komünist damgası" vurulmasını silme amaçlı olduğu da etkili olmuştur.

Bu bağlamda, sendikalar, 30 Mart 1948'de Edirne'de, 26 Ağustos 1950'de İstanbul'da,¹¹ 21 Ekim 1950'de Sivas'ta¹², 22 Şubat 1953'te Eskişehir'de, 4 Ekim 1953'te İstanbul'da¹³ komünizmi tel'in mitingleri düzenlemiştir.

Sivas Cer Atölyesi'nde çalışan işçiler, Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası öncülüğünde komünizmi tel'in maksadıyla Cumhuriyet Meydanı'nda miting yapmıştır. İstiklal Marşı ile başlayan mitingde 3 hatip komünizmi tel'in eden mahiyette konuşmalar yapmış ve 'Dağ Başını Duman Almış' marşıyla miting sona ermiştir."¹⁴

Diğer taraftan, 1950'li yıllardan itibaren, Türkiye'de komünizmle mücadelede kapsamı genişletilmiş; işçi kesiminin dışında komünizm tehlikesinin tüm halk arasında da yaygınlaştırılması amacıyla "Komünizmle Mücadele Dernekleri" kurulma yoluna gidilmiş; pek çok ilde olduğu gibi Sivas'ta da 1965'te komünizmle mücadele derneği kurulmuştur.

C-Çalışma Bakanı'na Çekilen "Grev Hakkı İstemiyoruz" Telgrafları

Türkiye'nin 1947 tarihli 5018 sayılı ilk Sendikalar Yasa Tasarısı TBMM'de görüşülürken, CHP'li Çalışma Bakanı Sadi İrmak, Türkiye'de uygulanan devletçi rejim ile grev hakkı arasında ilişki kurarak devletçi re-

¹⁰ Bu ifade İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından "46 Sendikalarının" ve iki sosyalist partinin kapatılmasıyla ilgili bildiriye yer almıştır.

¹¹ 27 Ağustos 1950 Tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.

¹² 22 Ekim 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas.

¹³ Aziz ÇELİK, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, s. 129.

¹⁴ 22 Ekim 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas

jimin, tahkim sistemine dayalı hakem rolünün grev hakkına ihtiyaç bırakmadığını söylemiştir.¹⁵

"Memleketimizde liberal bir rejim takip etseydik, bu rejimin tabii haklarını tanımamız icap ederdi. (...) Fakat biz, devletçi bir rejime sahibiz. Devlet, burada sınıflar arasında çıkan ihtilaflarda hakem olmayı kabul etmiş bulunuyor."

Grev hakkı meselesi, Sendikalar Kanunu'nun kabul edildiği ilk yıllarda, gerek muhalefet partisi DP, gerekse bazı işçi örgütleri tarafından yüksek sesle olmasa da çeşitli zeminlerde gündeme getirilmiştir. Ancak, grev hakkının verilip verilmemesi yetkililer tarafından bu defa "milliyetçilik" bağlamında değerlendirilmiştir.¹⁶

Çalışma Bakanlığı Müsteşarı Fuat Erciyes, *"Grev isteyen işçinin Türklüğü'nden şüphe ederim."* demiştir. 1950 Genel Seçimleri'nin hemen öncesinde Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ise, İstanbul Radyosu'nda yaptığı konuşmada, grev hakkını vermeyişlerini devletin ve milletin bütünlüğüne gölge düşürebileceği gerekçesine dayandırmıştır.¹⁷

" (...)Şu anda Türkiye'nin masun bulunduğu grev hastalığının milletimizin birliği ve devletimizin bekası için tehlike teşkil ettiğini kimse inkar edemez."

Çalışma Bakanı Sirer, bu konuda daha da ileri giderek grev karşıtlığını, "memlekete sadakat"le eşdeğer tutmuştur. Bu cümleden olarak, Sirer, muhtemelen, grevin Marksist literatürde kapitalist sistemi ortadan kaldırma adına sınıf çatışmasının önemli bir aracı olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Nitekim, Şemsettin Sirer, 1950 başlarında İstanbul'da bazı sendika yöneticileriyle yaptığı bir toplantı sonrası;

*"Türk işçisi grev istemiyor. (...). Şeref, haysiyet, karakter sahibi ve mert memleket evlatları olan 100'ü aşkın sendika temsilcisi içinde yalnızca ikisi grev lehinde mütalaa beyan etmiştir. İşçilerimiz grev hakkının tanınmasını istemezler, çünkü, onlar memlekete bağlıdırlar, sadıktırlar (...)."*¹⁸ demiştir.

Çalışma Bakanı Sirer'in¹⁹ *"Türk işçisi grev istemiyor!"* iddiasını, Sivas'tan çekilen iki telgraf ve aynı dönemde başka illerden gönderilen

¹⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem VIII, C. 4, 47. Birleşim, 20.2. 1947, s. 303

¹⁶ Adnan MAHIROĞULLARI, *Osmanlı'dan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi (İşçi-İşveren-Memur Sendikacılığı)*, Özlem Kitabevi Yayını, Sivas, 2017, S. 104.

¹⁷ Ahmet MAKAL, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 261.

¹⁸ Mesut GÜLMEZ, *Meclislerde İşçi Sorunu*, Öteki Yayını, Ankara, 1995, s. 270-271.

¹⁹ Reşat Şemsettin Sirer'le ilgili burada bir noktaya açıklık getirmek gerekir. Çalışma Bakanı Sirer, Sivaslı ve Sivas milletvekilidir. Sivaslı işçiler "acaba hemşerisine ayıp olmasın diye mi böyle bir telgraf çekti?" sorusu sorulabilir. Ancak, bir alttaki dipnotta izah edildiği gibi, "grev istemiyoruz telgrafları / mektupları sadece Sivas'tan değil yurdun pek çok şehriden de gönderilmiştir.

mektuplar²⁰ da destekler mahiyettedir. Sivas Cer Atölyesinde çalışan işçiler, 2050 imza ile Çalışma Bakanlığına çektikleri telgrafta: ²¹

"Bizler, Devlet'in mevcut kanunlarıyla umumi seviyenin üstünde himaye edilmiş durumdayız. Sıhhi durumumuz, ücretlerimiz, ihtiyarlık sigortamız ve daha birçok haklarımız diğer vatandaşlarımızdan çok üstündür. Bugünkü kanunlar, bizlere bağlı olduğumuz müesseselerle her hususta anlaşmak için lehimize matuf çok geniş imkanlar vermiştir. Bu bakımdan talep edecek bir hak ve iddiamız yoktur. Bizler için grev ve buna benzer menfur şeyler asla bahis mevzu değildir (...).Bunu isteyenlere deriz ki, yaylanın koçyığıtleri dimdik memleket hizmetindedir." diyerek hem Türk kültüründeki gelenekselleşmiş "Devlet Baba", hem de "devletçi rejim" tarafından zaten korunduklarını zikretmişlerdir.

7 Şubat 1950 Tarihli **Ülke** Gazetesi

²⁰ Örneğin Zonguldak Maden İşçileri Sendikası Yönetim Kurulu, Çalışma Bakanlığına gönderdiği mektupta, Sivas Cer Atölyesi ve Çimento Fabrikası işçileri gibi aynı gerekçeleri ileri sürerek grev istemediklerini belirtmiş; "Biz grev istemiyoruz. Hiç kimse bizim namımıza grev isteyemez. Biz memleketimiz, milletimiz ve ailemiz için şerefle çalışarak kazanmak istiyoruz." demiştir. 31 Ocak 1950 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*; aktaran Şehmus GÜZEL; "1946 ve Sonrasında Türkiye'de Grev Tartışması", *Toplum ve Bilim*, Kış 1988, İstanbul, s. 115.

²¹ *Ülke Gazetesi*, 7 Şubat 1950, Sivas.

Sivas'tan Reşat Şemsettin Sırer'e bu konuda ikinci bir telgraf daha çekilmiş; yerel Ülke Gazetesi, telgraf metnini "*Çimento Fabrikaları İşçileri de Grev İstemiyor!*" başlığıyla haber yapmıştır. Çekilen telgrafta işçiler, grevi "bozgunculuk" olarak nitelendirmiştir:²²

"Bütün kalbimiz ve bütün gücümüzle memleket için çalışıyoruz (...) Grevi istemiyoruz. Evlatlarımıza daha mesut ve müreffeh bir vatan bırakmak istiyoruz (...).Bizi bozgunculuğa götürmek isteyen bu fikri tel'in eder ve bu fikri telkin etmek isteyenlere başkası için değil, bu memleket için, kendi vatanımız için çalıştığımızı hatırlatırız."

Muhalefeteyken grev hakkının verilmesini savunan DP, 1950 Seçimleri'yle iktidara gelince, bu söyleminden vaz geçerek bu hakkın verilmesini ekonominin henüz buna hazır olmadığına dayandırarak zamana yaymak istemiştir.

Nitekim, Dönemin Başbakanı Adnan Menderes ve Çalışma Bakanı Mümtaz Tarhan, grev hakkını o güne kadar niçin tanıyamadıklarını "ekonomik kaygılara" dayandırarak izah etmeye çalışmışlardır:

Menderes kendisine grev vaadini hatırlatanlara²³ "*Türkiye'de grev mi olurmuş; Biraz kalkınalım! Bu işi sonra düşünerüz.*" demiştir.

Mümtaz Tarhan da aynı doğrultuda:²⁴ "*Grev hakkını şimdiye kadar niye realize etmedik? Grevi yapmak için evvela gelişmiş bir sanayie malik değiliz. Sanayimiz kundaktaki bebek idi. Sanayiye kundakta iken öldüremezdik (...)*" diye konuşmuştur.

Netice itibarıyla, grev hakkıyla ilgili dönemin (1947-1960) iktidar partisi CHP ve 1950'deki seçimlerle iktidara gelen DP'nin olumsuz düşünceleri, yukarıda arz edilen gerekçelere dayandırılmıştır. İşçi kesiminin grev hakkıyla ilgili olumsuz düşünceleri ise; Devlete kutsal bir varlık gözüyle bakan Türk halkı ve onun bir parçası olan Türk işçisi, kendisine gerekli olabilecek en doğal hakları dahi elde etmekte Batı ülkelerinde görülen aksine, devletle mücadele etmekten kaçınarak "rızaaya boyun eğip" "kaderci" bir yaklaşımla²⁵, bu hakların devlet tarafından uygun bir zamanda kendilerine verileceğine inanmalarıdır.

²² *Ülke Gazetesi*, 11 Şubat 1950, Sivas.

²³ Cihad BABAN, *Politika Galerisi: Bir Devrin Hükümranları*, Timaş, İstanbul, 2009, s. 386.

²⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem X, Toplantı 2, C. 10, 28.2.1956, s. 1128-1129.

²⁵ Türk Milletinin nazarındaki "Devlet baba" algısı, ve "rızaaya boyun eğme" vasfı, Cumhuriyet dönemindeki inkılapların halk tarafından kısa sürede benimsenmesine, keza Sivaslı işçilerin "grev hakkı istemiyoruz" tarzındaki ifadelerine ışık tutan iki önemli kavramdır. Zira, Türk halkının nazarında devlet, birkaç nüfuzlu şahsın yararına milleti sömüren bir kurum olarak değil, bütün vatandaşlarının refahı ile ilgilenen üstün ve karşı gelinemez bir varlık olarak

D-"Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacaktır!" Mitingleri

1950'li yılların başlarında Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören ENOSİS çabaları, keza Ada'da Rum tedhiş örgütü EOKA'nın kurulup Türklere yapılan saldırı ve katliamlar, Türkiye-Yunanistan arasında yaşanan Kıbrıs sorununu iyice su yüzüne çıkarmıştır.

Kıbrıs'ta yaşananlara Anavatan'da bigane kalınmamış; 2 Ekim 1954'te aralarında "Türkiye Milli Talebe Federasyonu" gibi sivil toplum örgütleri, gazeteciler, bürokratlar tarafından genel merkezi İstanbul'da olmak üzere "Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti" kurulmuştur.²⁶

Kıbrıs Türktür Cemiyeti kurulduktan sonra bazı illerde sendikalar, işçi ve esnaf ağırlıklı "*Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti*"nin şubeleri açılmıştır. Cemiyet'in faaliyetleri arasında "Kıbrıs Türk'tür Türk Kalacaktır" mitingleri öne çıkmıştır.

Kıbrıs sorunu, sadece siyasî ve askerî alanda kalmamış; sendikalar, keza işçi cephesi de kendini bu meselenin içinde bulmuştur. Sendikalar cephesinin Kıbrıs sorunuyla doğrudan ilgilenmesi, Kıbrıs Rum ve Yunan işçi sendikaları konfederasyonlarının "Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu"nun (ICFTU) 1951'de Milano'da yapılan Kongresi'nde Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının gerekliliğini dile getirmesiyle başlamıştır. ICFTU'nun, Yunan delegesinin önerisiyle konuyu gündemine alması, hem Türk-İş içinde, hem de Hükümet nezdinde sert tepkiyle karşılanmıştır.

Kıbrıs'ta Türklere yapılan saldırılar ve yıldırma hareketlerinin 1948'den itibaren başlayıp 1950 sonrasında ivme kazanmasıyla, Anavatan Türkiye'de toplumun her kesiminden insanlar, Ada'da yaşananlara tepki gösteren çok sayıda miting yapmışlardır.

Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören ENOSİS planına karşı yapılan mitingler, kısmen 1950'de, yoğun olarak da 1958'de gerçekleştirilmiştir. 1950'de Anadolu'da sadece iki ilde gerçekleştirilen Kıbrıs Mitingleri'nin ilki Sivas'ta, ikincisi Kırşehir'de yapılmıştır. 1958'de 42 ilde düzenlenen Kıbrıs Mitingleri'nden biri de yine Sivas'ta yapılmıştır.

kabul edilmektedir. Türk halkının değerler skalasında devletin üstün bir yere sahip olması, keza rızaya boyun eğmesi, Cumhuriyet rejimine geçişle birlikte, yeni bir devlet, yeni bir toplum oluşturmak çabası içindeki yönetici kadro için reformların uygulanmasında önemli bir avantaj teşkil etmiştir. Tokar DERELİ, *Aydımlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 280.

²⁶ Umut GÜRSES, *Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Faaliyetleri*, AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 56.

Miting, İstiklal Marşı'nın okunmasının ardından 1569-1574 arası Sivas'ta Valilik yapan Kıbrıs Fatihî Behram Paşa'nın aziz ruhuna 3 dakikalık saygı duruşunda bulunulmuştur. Mitingde ilk konuşmayı gazeteci Muhlis Nafiz Günay yapmıştır.²⁷ Günay, konuşmasında *"Biz Behram Paşaların, Müezzinzade Ali Paşaların torunlarıyız. (...). Palikaryalar iyi bilsinler ki, Türk milleti, bu uğurda Müezzinzâde Ali Paşa gibi binlerce amirali şehit verebilir."* demiştir.

Daha sonra, Öğretmenler Derneği Başkanı ve Sanat Okulu Tarih Öğretmeni Rauf Akın, Sivas Lisesi Edebiyat Öğretmeni Muammer Dülger birer konuşma yapmıştır.

Mitingde; *"Kıbrıs hatıralarımızla doludur", "Yeşil Kıbrıs kızıl olamaz!", "Kartal yuvası kargalara mesken olamaz!", "Kıbrıs'ın fethinde Sivaslılar kan döktüler"* gibi dövizler taşınmıştır.²⁸

Miting son bulduktan sonra Sivaslı Türk gençliği olarak Kıbrıs gençliğine hitaben destek amaçlı telgraf çekilmiştir.

"Kıbrıslı Türk Kardeşler!

Haksız yaygaraların ve çirkin maksatların kendini gösterdiği şu günlerde bütün Türk milleti gibi Sivas'ın biz gençleri de bugün Cumhuriyet Meydanı'nda toplanarak sizleri ve Yeşil Ada'yı andık. Anayurdun merkez şehri olan Sivas, vücuttan ayrılan bir parçanın ıstırabını duyar gibi bir an evvel siz kardeşlerimiz ve güzel Kıbrıs'a kavuşabilmek iştiağı içinde yaşıyor. Bugün, hepimizde Sivas Bey'i Behram Paşa'nın ruhu yaşıyordu. Üzülmeyin! Daima beraberiz."

2-1958'deki Miting

1958'de Türkiye genelinde 42 yerleşim biriminde yapılan Kıbrıs mitinglerinden biri de 26 Haziran 1958'de Sivas'ta yapılmıştır. Mitingi düzenleme komitesinde, toplumun her kesiminden temsilciler yer almış; gençlik, eğitimci, gazeteci, sendikacı, esnaf ve çiftçi temsilcileri mitingde birer konuşma yapmıştır.

24 Haziran'da miting tertip komitesi, Vali Fahrettin Akkutlu başkanlığında toplanmış; mitinge katılımı artıracak bir dizi karar almıştır:²⁹

- 1- Miting günü şehirdeki Cer Atölyesi, Askeri Dikimevi ve Çimento Fabrikası çalışanları izinli sayılacak,
- 2- Belediye araçları halkı miting meydanına ücretsiz olarak taşıyacak,
- 3- Miting saatinde dükkanlar kapanacak, resmi daireler tatil edilecek,
- 4- Belediye ve Tümen bandosu iki gün boyunca şehirde millî marşlar çalacak.

²⁷ Faruk Aburşu, "Sivas'ta Kıbrıs Mitingi", *Hayat Ağacı Dergisi*, S. 33, Sivas, 2017, s. 75-77.

²⁸ 21 Ocak 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas.

²⁹ Faruk Aburşu, "Sivas'ta Kıbrıs Mitingi", *Hayat Ağacı Dergisi*, s. 78..

Miting, 26 Haziran 1958'de Hükümet Meydanı'nda binlerce Sivaslı'nın katılımıyla saat 14.00'te başlamış; ilk konuşmayı Kıbrıs Türkleri Lideri Dr. Fazıl Küçük yapmıştır. Küçük, konuşmasında;

"Sizlere 120 bin Kıbrıslı Türkün selamını getirdim. Hür dünya, Amerika ve İngiltere artık anlamalıdır ki, bizi tuttuğumuz yoldan çevirecek kuvvet yoktur. Ölüm vatan içindir (...). Bu yolda mücadele ediyoruz. Hergün birkaç masum kardeşimizin kanı akıyor (...). Kıbrıs davası, artık sadece 120 bin Türkün değil, 26 milyonun davası, sizin davanızdır. Beni sürgüne göndereceklermiş, Bizi öldürseler de bu dava bitmez; çünkü bu davayı siz güdeceksiniz. Huzurunuzda 120 bin Türkün adına ant içiyorum. "Ya Hürriyet; Ya Ölüm!" demiştir.

25 Haziran 1958 tarihli **Ülke** gazetesi (Faruk Aburşu Arşivi).

Konuşma sonrasında Dr. Fazıl Küçük'e "Ya Taksim Ya Ölüm!" yazısı ile Atatürk'ün resmi bulunan gümüş bir tepsi, gümüş işlemeli bir kama ve Türk bayrağı verilmiştir. Miting, 18.20'de sona ermiştir.

Mitingde, toplumun her kesimi adına yaklaşık otuz kişi konuşmuştur. Üniversite öğrencileri adına Yavuz Bülent Bakiler, gazeteciler adına Nihat Doğan, çiftçiler adına Atif Okatan, Demiryolu İşçileri Sendikası adına üç sendikacı Şerafettin Akova³⁰, Abdullah Aydemir, Sırrı Gürdil, Ermeni Cemaati adına Dr. Karnik Keşişoğlu, Gürünlüler adına Necati Erdem, Zaralılar adına Yadigâr Akduman, Şarkışlalılar adına Mehmet Kalkanoglu gibi yaklaşık 30 hatip konuşmuş, Nüzhet Akça tarafından hazırlanan Makarios'un kuklası caddelerde gezdirilmiştir.³¹

Mitingde dikkati çeken slogan ve dövizler: "*Kanımız Kıbrıs için feda olsun*", "*Adımız andımız; Kıbrıs vatanımız*", "*Yalnız Kıbrıs'ı değil Selanik'i de istiyoruz*", "*Ya Öleceğiz; Ya Böleceğiz*", "*Şimdiye kadar dur dedik; bundan sonra vur diyeceğiz.*", "*Yalnız Kıbrıs'ı değil; Selanik'i de istiyoruz!*"³²

1950'li yılların başlarından itibaren Rum kesiminin Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını öngören çabalarına ülke genelinde düzenlenen ilk mitingin Sivas'ta başlatılması, yine 1958'de çok geniş katılımlı bir miting düzenlenmesi, Sivas ve Sivaslı'nın, kuşkusuz 1919'daki millî mücadele tarihinde önemli yeri olan Kongreye ev sahipliği yapmasının önemli bir payı vardır.

SONUÇ

İzmir'in işgaline ilk tepki gösteren şehirlerden biri Sivas'tır. Sivas, işgale tepkiyi ard arda geniş katılımlı üç miting düzenleyerek göstermiştir. Sivaslı'nın İzmir'in işgaline üç mitingle tepki göstermesinin ötesinde, diğer illere göre farklı bir tepkisi de olmuş; Düvel-i Mu'azzama yetkililerine çektikleri telgrafla, Wilson Prensiplerine atf yapılarak Türk ve Müslümanlara karşı yanlı tutum izledikleri eleştirilmiştir. Nitekim, Sivaslı'nın İzmir'in işgalinde gösterdiği doğal refleks, Amasya Genelgesi'ndeki "her bakımdan güvenilir ve emin kent" olduğunu da doğrulamıştır.

Türkiye'de, tarihten gelen Rus düşmanlığı, 1945 sonrası gelişen iç ve dış etkilerle giderek "komünizm" düşmanlığına dönüşmüştür. Komünizm

³⁰ Şerafettin Akova, birinci kuşak sendikacılarımızdan biridir. Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası ve 1964-1981 arası DYF-İş Federasyonu başkanlığı yapmıştır. Abdullah Aydemir ve Sırrı Gürdil, Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası'nın kurucuları ve başkanlarıdır. Adnan Mahiroğulları-Halis Başel, "Anadolu'da Kurulan yerel Sendikalarından Biri: Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası", *Karatahta*, S.6, 2016, Ankara, s. 14.

³¹ Faruk Aburşu, "Sivas'ta Kıbrıs Mitingi", *Hayat Ağacı*, S. 33, Sivas, 2017, s. 75-80.

³² 24 Haziran 1958 *Ülke Gazetesi*, Sivas.

düşmanlığının toplum nezdinde kısa sürede kabullenilmesini; başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyeti kuran Devlet ricalinin antikomünist ve milliyetçi görüşe sahip olmaları, komünizmin inanç felsefesi itibarıyla Türk halkının moral değerlerine / sosyokültürel yapısına uymayan bir ideoloji olması gibi etkenler kolaylaştırmıştır. Bu cümleden olarak, pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi muhafazakâr kimlikli Sivas'ta da gerek işçi kesimi, gerekse halk, komünizm karşıtlığını ülkenin "bekâ meselesi" olarak görmüş; düzenlenen tel'in mitinglerine katılmayı millî bir görev bilmıştır.

Sivaslı işçilerin, keza pek çok Anadolu kentindeki işçilerin "Grev hakkı istemiyoruz" diye Çalışma Bakanı'na telgraf çekmeleri, dünya endüstri ilişkileri tarihinde ender görülebilen ya da hiç görülmeyecek bir olgudur. Ne var ki, Sivaslı işçiler dahil, o dönemdeki işçi kesiminin büyük çoğunluğunun grev hakkını istememelerini/ Devlet tarafından zaten korunduklarını, Türk kültüründe rızaya boyun eğerek "baba" konumundaki Devlet'e karşı gelinemeyeceği, keza Ahilik kültürümüzdeki "ekmek yenilen kapıya nankörlük yapılamayacağı" inancından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kıbrıs sorunu, su yüzüne çıktığı 1950 başlarından itibaren ülke genelinde gençlik, işçiler /sendikacılar, esnaflar, çiftçiler, gazeteciler gibi geniş halk kesiminin gündeminde "millî bir dâva" olarak yer almıştır. Sivas'ta olduğu gibi, yurdun pek çok yerleşim biriminde gerçekleştirilen mitinglerle Kıbrıs davasına sahip çıkılması, kuşkusuz Türk milletinin daha yakın bir süreçte vatanını korumak adına emperyalizme karşı verdiği "millî mücadele ruhunun" somut bir sonucudur. Nitekim, 1950'den itibaren Kıbrıs mitingleriyle canlı tutulan bu ruh, 1974 Barış Harekatı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden yolun köşe taşlarını oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, ülke genelinde tertiplenen mitinglerdeki "Ya öleceğiz; Ya böleceğiz!" sloganları, Sivas Kongresi'ndeki "Ya İstiklal! Ya Ölüm!" parolası gibi sözde kalmamış; bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla hedefine varmıştır.

KAYNAKLAR

- Aburşu, Faruk (2017). "Sivas'ta Kıbrıs Mitingi", *Hayat Ağacı*, S. 33, Sivas.
- Baban, Cihad (2009). *Politika Galerisi: Bir Devrin Hükümranları*, Timaş, İstanbul.
- Çelik, Aziz (2010). *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim, İstanbul.
- BOA, HR. SYS*, Gömlek sıra no:10, D-112, 4 Haziran 1325 / 1919.

- Dereli, Toker. *Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1975, s. 280.
- Gülmez, Mesut (1995). *Meclislerde İşçi Sorunu*, Öteki Yayını, Ankara.
- Günaydın A. Necip (2014). *Milli Mücadele'de İşgaller ve Zaferlerin Sivas'taki Yansımaları*, Cumhuriyet Üniversitesi Atatürk İlkeleri Araştırma ve Uygulamaları Merkezi Yayını, Sivas.
- Gürses, Umut (2014). *Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Faaliyetleri*, AÜ. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güzel, Şehmus (1988). "1946 ve Sonrasında Türkiye'de Grev Tartışması", *Toplum ve Bilim*, Kış 1988, İstanbul.
- İlhan, Metin (2015). "II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Amerikan Destekli Komünizmle Mücadele (1945-1965)", *Asos Journal*, S.16, Ankara.
- Meşe, Ertuğrul (2013). *Türk Siyasal Yaşamında Komünizmle Mücadele Dernekleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Mahiroğulları Adnan - BAŞEL, Halis (2016). "Anadolu'da Kurulan Yerel Sendikalarlardan Biri: Sivas Demiryolu İşçileri Sendikası", *Karatahta*, S.6, Ankara.
- Mahiroğulları, Adnan (2017). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Sendikacılık Tarihi (İşçi-İşveren-Memur Sendikacılığı)*, Özlem Kitabevi Yayını, Sivas.
- Mahiroğulları, Adnan (2018). *Bozkırdaki Çekirdek Sivas*, Özlem Kitabevi Yayını, Sivas.
- Makal, Ahmet (2002). *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, İmge, Ankara.
- Selvi, Haluk (2005). "İzmir'in İşgali ile İlgili Sivas'tan Çekilen Protesto Telgrafları", *Sivas Kongresi III.Uluslararası Sempozyumu 2-3 Eylül 2004*, Sivas Valiliği ve Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1947). Dönem VIII, C. 4, 47. Birleşim, 20.2. 1947.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1956). Dönem X, Toplantı 2, C. 10, 28.2.1956.
- 21 Ocak 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas.
- 11 Şubat 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas.
- 17 Şubat 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas.
- 27 Ağustos 1950 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*.
- 22 Ekim 1950 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas
- 24 Haziran 1958 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas.
- 25 Haziran 1958 tarihli *Ülke Gazetesi*, Sivas

